

ПРИВАТНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІЗНЕСУ І ПРАВА»

БІЗНЕС-НАВІГАТОР

Науково-виробничий журнал

Випуск 6.1-2 (56) 2019

Видавничий дім
«Гельветика»
2019

Редакційна рада:

Білоусова С.В. – доктор економічних наук, професор; **Левківський К.М.** – кандидат історичних наук, доцент; **Шапошніков К.С.** – доктор економічних наук, професор; **Білоусов О.М.** – доктор економічних наук, професор.

Головний редактор:

Жуйков Геннадій Євгенович – доктор економічних наук, професор.

Заступник головного редактора:

Дога Валерій Семенович – доктор економічних наук, професор.

Відповідальний секретар:

Нижеголенко Катерина Сергіївна.

Редакційна колегія:

Лепьохіна Олена Ваславіївна – доктор економічних наук, доцент;

Дикий Олександр Віталійович – доктор економічних наук, доцент;

Соловйов Ігор Олександрович – доктор економічних наук, професор;

Руснак Алла Валентинівна – доктор економічних наук, доцент, професор;

Сахацький Микола Павлович – доктор економічних наук, професор;

Ботвіна Наталія Олександрівна – доктор економічних наук, професор;

Прохорчук Світлана Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент;

Щаслива Ганна Петрівна – кандидат економічних наук, доцент;

Морозова Олена Сергіївна – кандидат економічних наук;

Хельмут Шрайнер – академік, Академія права і справедливості, Німеччина;

Стратан Олександр – доктор хабілітат економічних наук, професор, член-кореспондент АН Молдови.

У журналі опубліковано результати наукових досліджень з питань економіки та управління підприємствами (за видами економічної діяльності), а також економіки природокористування та охорони навколишнього середовища. Рекомендовано для науковців, викладачів, аспіратів, студентів, фахівців у галузі економіки, управління, права державних і місцевих органів самоврядування. Усі права захищені. Повний або частковий передрук і переклади дозволено лише за згодою автора або редакції. При передрукуванні посилатися на «Бізнес-навігатор». Редакція не обов'язково поділяє думку автора і не відповідає за фактичні помилки, яких він припустився.

Реферативні бази даних: Index Copernicus

**Видання входить до «Переліку друкованих фахових видань,
в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт
на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук»
на підставі Наказу МОН України від 21 грудня 2015 № 1328.**

**Рекомендовано до друку Вченою радою
Міжнародного університету бізнесу і права
(протокол № 4 від 26.12.19 р.)**

Науково-виробничий журнал «Бізнес-навігатор»
zareєстровано Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 15586-4058ПР від 03.09.2009 року)

© Редакційна колегія, 2019

© Автори статей, 2019

ISSN 2522-4751

© ПВНЗ «Міжнародний університет бізнесу і права», 2019

ЗМІСТ

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Ткачук Г.О. МЕХАНІЗМ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ЗАГРОЗ ПРІОРИТЕТНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ ПІДПРИЄМСТВА	9
Чубук Л.П. СУЧАСНА ФУНКЦІОНАЛЬНО-ВИДОВА СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ НЕРУХОМИМ МАЙНОМ.....	14
Шабан К.С. АНАЛІЗ ВПЛИВУ ДЕТЕРМІНАНТ НА МАРКЕТИНГОВУ ІННОВАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛІГРАФІЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ	20
Шалений В.А., Просолович О.Б. ПЕРЕРОБКА ВТОРИННИХ МАТЕРІАЛЬНИХ РЕСУРСІВ ЯК ОДИН З НАПРЯМІВ ПІДВИЩЕННЯ ПРИБУТКОВОСТІ ТА ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ХАРЧОВИХ ПІДПРИЄМСТВ (НА ПРИКЛАДІ ОЛІЙНОЖИРОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ).....	26
Яровий І.М., Харченко І.Г. ОЦІНКА ЙМОВІРНОСТІ БАНКРУТСТВА ЗА МОДЕЛЯМИ АЛЬТМАНА, СПРІНГЕЙТА, ТАФЛЕРА (НА ПРИКЛАДІ КОМПАНІЇ «КВС-УКРАЇНА»).....	32

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ
І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Богуславська С.І., Стуглик Д. МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ ПРОМИСЛОВОЇ ПОЛІТИКИ РЕГІОНУ.....	37
Зелінська О.З. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЄВРОРЕГІОНАЛЬНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА.....	41
Зінченко О.А., Буряк Є.В. КОМПЛЕКСНИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНІВ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ОЦІНКИ РИЗИКІВ КЛАСТЕРОУТВОРЕННЯ.....	46
Кузнєцова Г.О. ВІДНОВЛЮВАНА ЕНЕРГЕТИКА ЯК ФАКТОР ЦІНОУТВОРЕННЯ НА ЕНЕРГЕТИЧНИХ РИНКАХ РЕГІОНІВ	52
Лагодієнко В.В., Басюркіна Н.Й., Турленко Н.В. ІНСТРУМЕНТИ ІНВЕСТИЦІЙНОГО СУПРОВОДЖЕННЯ РЕГІОНАЛЬНИХ СТРУКТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В АГРОБІЗНЕСІ.....	60
Лещук Г.В. КОНТИНУУМ ЗАЛУЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙ У РОЗВИТОК ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД.....	67
Машканцева С.О. ЛОГІСТИЧНА ІНФРАСТРУКТУРА ЯК ВЕКТОР РОЗВИТКУ ТРАНСПОРТНОЇ ГАЛУЗІ РЕГІОНУ.....	73
Мельниченко Г.М. ІНСТИТУЦІЙНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ЕКОНОМІКИ ПІД ЧАС ПЕРЕХОДУ ДО ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЯК СИСТЕМНА ПРОБЛЕМА.....	78
Панкова Л.І. ПРОБЛЕМИ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КЛАСТЕРНОЇ ПОЛІТИКИ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ.....	83
Підвальна О.Г. НАПРЯМИ УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ В КОМПАНІЯХ ІНДУСТРІЇ ТУРИЗМУ: ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ АСПЕКТ.....	87
Радченко А.А. СИСТЕМА ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ В РЕГІОНІ.....	93
Цимбалюк І.О. МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ ІНКЛЮЗИВНИМ РОЗВИТКОМ РЕГІОНУ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ.....	97

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Андросчук І.В., Бондарчук Л.Ф., Дубинчук Л.І. ПРІОРИТЕТНІ ІНСТРУМЕНТИ ЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ПОВОДЖЕННЯ З ВІДХОДАМИ.....	103
Галицький А.Е. ІНСТИТУЦІЙНИЙ БАЗИС ЕКОЛОГІЗАЦІЇ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРА.....	108
Печенюк А.В., Печенюк А.П. ЕКОЛОГІЧНИЙ МАРКЕТИНГ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ.....	113

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

Андрійчук Ю.А., Рісна Л.А. СУЧАСНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ПРИКЛАДНІ ІНСТРУМЕНТИ.....	118
Якимова Н.С. СВІТОВА ПРАКТИКА ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМ СТРАХУВАННЯ ПО БЕЗРОБІТТЮ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОВЕДІНКОВИХ МОДЕЛЕЙ СУБ'ЄКТІВ РИНКУ ПРАЦІ.....	125

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

Антонюк О.І. МАКРОПРУДЕНЦІЙНА ПОЛІТИКА: ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТИ.....	132
Благун І.І. БАНКИ ЯК ГОЛОВНІ УЧАСНИКИ ФІНАНСОВОГО РИНКУ.....	137
Кришталь Г.О. БАНКІВСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ.....	143
Кузьменко В.М., Урванцева С.В. АНАЛІЗ СТАНУ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСУВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ.....	148
Насібова О.В. ФІНАНСОВА СКЛАДОВА СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНИХ ПІЛЬГ.....	155
Рибакова Т.О. СУЧАСНИЙ МЕХАНІЗМ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	162
Сирочетник О.С. ПОДАТОК НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ ТА ЙОГО РОЛЬ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ.....	168

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

Dikan Larysa, Shevchenko Iryna DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN MARKET OF CONSULTING SERVICES BY IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL EXPERIENCE.....	174
Долішня Т.І., Кафка С.М. ТРАНСАКЦІЙНІ ВИТРАТИ: СУТНІСТЬ, ЇХ ОБЛІК.....	180
Кузнєцова Г.О., Аніщенко О.В. АНАЛІЗ ДИНАМІКИ ЗАЛУЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙ В ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ.....	184
Лопін А.О. НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБЛІКУ ПРИРОДНОГО КАПІТАЛУ.....	190
Малярець Л.М. ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ КОНТРОЛЮ ВИТРАТ ПІДПРИЄМСТВА.....	197
Поліщук Є.А., Безверхий К.В., Настенко Д.В. ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛІНГ У ВИЯВЛЕННІ КОРПОРАТИВНОГО ШАХРАЙСТВА: ОСНОВНІ ЗМІНИ ТА КРОС-РЕГІОНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ.....	201

Поляк К.Ю. АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ ГОСПОДАРСЬКОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ.....	209
Сергєєва Н.В. ІДЕНТИФІКАЦІЯ КАПІТАЛЬНИХ ІНВЕСТИЦІЙ ЯК ОБ'ЄКТА БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ.....	214
Khalleefah Ahmed Mohammed Saed FORMING THE INFORMATION SPACE OF CONTROLLING WITHIN ENTERPRISE MANAGEMENT.....	220
Цебень Р.Л. ОРГАНІЗАЦІЯ ВНУТРІШНЬОГО АУДИТУ НА ПІДПРИЄМСТВАХ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА.....	224
Ценклер Н.І., Сірмай Н. ОСОБЛИВОСТІ ОБЛІКУ ВЕНЧУРНОГО ФІНАНСУВАННЯ.....	229

CONTENTS

ECONOMY AND MANAGEMENT OF ENTERPRISES

Trachur Haluna THE MECHANISM OF IDENTIFICATION OF PRIORITY TRANSFORMATIONAL TRANSFORMATIONS OF THE ENTERPRISE.....	9
Chubuk Lesia MODERN FUNCTIONAL-TYPES SYSTEM OF REAL ESTATE MANAGEMENT.....	14
Shaban Kateryna ANALYSIS OF THE INFLUENCE OF DETERMINANTS ON THE MARKETING INNOVATION ACTIVITY OF PRINTING COMPANIES.....	20
Shaleny Volodymyr, Prosolovych Olena RECYCLING OF SECONDARY MATERIAL RESOURCES AS ONE OF THE WAYS OF INCREASING THE PROFITABILITY AND INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF FOOD ENTERPRISES (FOR OIL AND FAT INDUSTRY).....	26
Yarovyi Ihor, Kharchenko Inna ASSESSMENT PROBABILITY OF BANKRUPTCY ACCORDING TO THE MODELS OF ALTMAN, SPRINGATE, TAFFLER (ON THE EXAMPLE OF «KWS-UKRAINE COMPANY»).....	32

PRODUCTIVE POWER DEVELOPMENT AND REGIONAL ECONOMY

Boguslavska Svitlana, Stuglik Joanne MECHANISM OF FORMATION OF INDUSTRIAL POLICY OF THE REGION.....	37
Zelinska Olena CONCEPTUAL FRAMEWORKS FOR IMPROVING THE EFFECTIVENESS OF THE EUROREGIONAL COOPERATION.....	41
Zinchenko Olha, Buriak Ievgen COMPLEX DEVELOPMENT OF UKRAINIAN REGIONS: PROBLEMS OF CLUSTERING RISK ASSESSMENT.....	46
Kuznyetsova Galyna RENEWABLE ENERGY AS A PRICING FACTOR IN REGIONAL ENERGY MARKETS.....	52
Lagodiienko Volodymyr, Basyurkina Natalia, Turlenko Natalia INVESTMENT SUPPORT TOOLS FOR REGIONAL STRUCTURAL TRANSFORMATIONS IN AGRIBUSINESS.....	60
Leshchuk Halyna CONTINUUM OF INVESTMENT INVOLVEMENT IN THE DEVELOPMENT OF THE UNITED TERRITORIAL COMMUNITIES.....	67
Mashkantseva Svetlana LOGISTICS INFRASTRUCTURE AS A VECTOR OF DEVELOPMENT OF THE TRANSPORT INDUSTRY OF THE REGION.....	73
Melnichenko Grigory INSTITUTIONAL TRANSFORMATION OF THE ECONOMY IN THE TRANSITION TO INNOVATIVE DEVELOPMENT AS A SYSTEMIC PROBLEM.....	78
Pankova Liudmyla PROBLEMS OF THEORETICAL AND METHODOLOGICAL SUPPORT OF THE CLUSTER POLICY OF THE REGIONS OF UKRAINE.....	83
Podvalna Oksana DIRECTIONS OF INNOVATION ACTIVITY MANAGEMENT IN TOURISM INDUSTRY COMPANIES: TERRITORIAL ASPECT.....	87
Radchenko Andrii SYSTEM OF STATE REGULATION OF AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX IN THE REGION.....	93
Tsybaliuk Iryna THE MECHANISM OF REGIONAL INCLUSIVE DEVELOPMENT GOVERNANCE IN THE CONDITIONS OF FINANCIAL DECENTRALIZATION.....	97

ECONOMY OF ENVIRONMENTAL MANAGEMENT AND ENVIRONMENTAL DEFENCE

Androshchuk Igor, Bondarchuk Larysa, Dubynchuk Liudmila PRIORITY INSTRUMENTS OF ECONOMICAL REGULATION IN THE SPHERE OF WASTES ATTITUDE.....	103
Halytskyi Andzhei INSTITUTIONAL BASIS OF ECOLOGICAL DEVELOPMENT OF THE AGRARIAN SECTOR.....	108
Pecheniuk Andrii, Pecheniuk Alla ENVIRONMENTAL MARKETING AS A TOOL FOR SUSTAINABLE RURAL DEVELOPMENT.....	113

DEMOGRAPHY, LABOR ECONOMICS, SOCIAL ECONOMICS AND POLITICS

Andriichuk Yuliia, Risna Liuda MODERN ASPECTS OF STAFF MANAGEMENT: THEORETICAL BACKGROUND AND APPLIED INSTRUMENTS.....	118
Yakymova Nataliia WORLD PRACTICE OF FUNCTIONING OF UNEMPLOYMENT INSURANCE SYSTEMS IN THE CONDITIONS OF TRANSFORMATION OF BEHAVIORAL MODELS OF LABOR MARKET ACTORS.....	125

MONEY, FINANCES AND CREDIT

Antnonyuk Olena MACROPRUDENTIAL POLICY: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS.....	132
Blahun Ivan BANKS AS MAJOR PLAYERS ON THE FINANCIAL MARKET.....	137
Kryshtal Galyna REVIEW OF APPROACHES OF THEORETICAL ASPECTS OF BANKING ACTIVITY IN ENSURING THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE COUNTRY.....	143
Kuzmenko Vitaliy, Urvantseva Svitlana ANALYSIS OF THE PUBLIC FINANCING CONDITIONS OF ENTERPRISES' INVESTMENT ACTIVITIES IN UKRAINE.....	148
Nasibova Olha THE FINANCIAL COMPONENT OF THE SYSTEM OF SOCIAL BENEFITS.....	155
Rybakova Tetiana THE MODERN MECHANISM OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY FINANCIAL AND CREDIT REGULATION.....	162
Syrovetnyk Oleksii VALUE ADDED TAX AND ITS ROLE IN UKRAINIAN STATE BUDGET REVENUES FORMING.....	168

ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT

Dikan Larysa, Shevchenko Iryna DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN MARKET OF CONSULTING SERVICES BY IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL EXPERIENCE.....	174
Dolishna Tetiana, Kafka Sofiia TRANSACTION COSTS: THE ESSENCE, THEIR ACCOUNTING.....	180
Kuznetsova Galyna, Anischenko Olga ANALYSIS OF THE DYNAMICS OF INVESTMENT ATTRACTION IN THE INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE INDUSTRY OF UKRAINE.....	184
Lopin Andriy LEGAL AND REGULATORY SUPPORT FOR ACCOUNTING FOR NATURAL CAPITAL.....	190
Malyarets Lyudmila ACCOUNTING AND ANALYTICAL SUPPORT FOR THE FORMATION OF AN ENTERPRISE COST CONTROL SYSTEM.....	197

Polishchuk Yevheniia, Bezverkhyi Kostyantyn, Nastenko Dmytro FINANCIAL CONTROLLING IN CORPORATE FRAUD DETECTION: MAJOR CHANGES AND CROSS-REGIONAL ANALYSIS.....	201
Polyak Kateryna ANALYTICAL SUPPORT FOR MANAGING THE ECONOMIC ACTIVITY OF THE ENTERPRISE IN EMERGENCY SITUATIONS.....	209
Sergeyeva Natalia THE CLASSIFICATION OF CAPITAL INVESTMENTS ON THE BASIS OF SCIENTIFIC WORKS OF FAMOUS SCIENTISTS IS INVESTIGATED.....	214
Khalleefah Ahmed Mohammed Saed FORMING THE INFORMATION SPACE OF CONTROLLING WITHIN ENTERPRISE MANAGEMENT.....	220
Tseben Ruslan ORGANIZATION OF INTERNAL AUDIT IN AGRICULTURAL ENTERPRISES	224
Tsenkler Natalia, Sirmaj Natalia PECULIARITIES OF VENTURE FINANCING ACCOUNTING.....	229

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

УДК 330.1:338

Ткачук Г.О.,кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку та аудиту,*Одеська національна академія харчових технологій***Trachur Haluna,**Candidate of Sciences (Economics), Associate professor,
Associate Professor of the Department of Accounting and Auditing
*Odessa National Academy of Food Technologies***МЕХАНІЗМ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ЗАГРОЗ ПРІОРИТЕТНИХ
ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ ПІДПРИЄМСТВА**

Ткачук Г.О. Механізм ідентифікації загроз пріоритетних трансформаційних перетворень підприємства. У статті розглядаються особливості ідентифікації загроз трансформаційних перетворень, які притаманні підприємствам харчової промисловості. Сформульовано концепцію безпечності трансформаційних перетворень підприємства. Досліджено послідовність ідентифікації загроз трансформаційних перетворень у системі економічної безпеки підприємства, яка представлена схематично. Визначено основні етапи процесу ідентифікації загроз. Запропоновано алгоритм ідентифікації загроз пріоритетних трансформацій у вигляді відповідної моделі. Представлено матрицю ранжування загроз пріоритетних трансформаційних перетворень підприємств харчової промисловості з використанням стандартних ризик-кейсів загроз. За результатами проведеного дослідження зроблено висновки про напрями подальших наукових розвідок.

Ключові слова: ідентифікація загроз, загрози, економічна безпека, трансформаційні перетворення, підприємство.

Ткачук Г.А. Механизм идентификации угроз приоритетных трансформационных преобразований предприятия. В статье рассматриваются особенности идентификации угроз трансформационных преобразований, которые присущи предприятиям пищевой промышленности. Сформулирована концепция безопасности трансформационных преобразований предприятия. Исследована последовательность идентификации угроз трансформационных преобразований в системе экономической безопасности предприятия, которая представлена схематично. Определены основные этапы процесса идентификации угроз. Предложен алгоритм идентификации угроз приоритетных трансформаций в виде соответствующей модели. Представлена матрица ранжирования угроз приоритетных трансформационных преобразований для предприятий пищевой промышленности с использованием стандартных риск-кейсов угроз. По результатам проведенного исследования сделаны выводы о направлениях дальнейших научных разработок.

Ключевые слова: идентификация угроз, угроза, экономическая безопасность, трансформационные преобразования, предприятие.

Trachur Haluna. The mechanism of identification of priority transformational transformations of the enterprise. This article discusses the particularities of threat transformation transformations inherent in food businesses. The activity of food producing enterprises and processors of agricultural raw materials takes place in the conditions of constant transformation processes. These transformational changes cause certain threats and risks to the economic security of the enterprise, which requires the formation of an effective mechanism for the identification of these threats, the development of protection against their negative impact and makes the topic of this study relevant. The author formulates the concept of safety of transformational transformations of the enterprise and gives the author's vision of directions of priority transformations for the enterprises of the food industry. The essence of the process of identification of economic risks and threats to economic security in the conditions of transformational transformations is determined. The sequence of identification of threats of transformational transformations in the system of economic security of the enterprise, which is presented schematically, is investigated. According to the author, the proposed scheme allows the company to choose the necessary vector of management decisions on the use of standard risk-case identification or to develop innovative risk-case threats of transformational transformations. The main stages of the process of threat identification are identified. An algorithm for identifying threats of priority transformations in the form of an appropriate model is proposed. The author presents the ranking matrix of

threats of priority transformational transformations of food industry enterprises using standard risk cases. For the author's sake, choosing the appropriate risk case occurs for each group of priority transformations (horizontally) according to the threat rank (vertically). The composition of the elements of the standard risk-case identification of transformational transformation threats for food industry is proposed. According to the results of the study, conclusions were drawn about the directions of further scientific achievements.

Key words: threat identification, threats, economic security, transformational transformations, enterprise.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Підприємство, що розвивається, постійно змінюється. Змінюються, або трансформуються, організаційна структура виробництва, система управління бізнес-процесами, технології господарської діяльності, схема комунікативних зв'язків із різними контрагентами тощо. Навіть підприємство, яке сповільнило свій рух або знаходиться на стадії ліквідації, раз за разом відчуває вплив трансформаційних процесів, які відбуваються в національній економіці й суспільстві у цілому.

Трансформаційні процеси, безумовно, несуть із собою певні загрози, які необхідно своєчасно виявити, а точніше – ідентифікувати. Своєчасна ідентифікація потенційних та реальних загроз та небезпек є головним завданням системи економічної безпеки сучасного підприємства.

Огляд (аналіз) останніх досліджень і публікацій з цієї проблеми, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Проблема виявлення та запобігання загрозам та ризикам – тема не нова, але й досі популярна серед дослідників системи управління та напрямів стратегічного розвитку підприємства. Особливого значення вивчення загроз та їх ідентифікації набуває під час дослідження економічної безпеки. Даній тематиці присвячено роботи таких науковців, як О.М. Бандурка [1], В.М. Геєць [2], Л.І. Донець [3], Т.М. Іванюта [4], М.І. Камлик [5], Г.В. Козаченко [6], В.В. Прохорова [7] та ін. Уважаємо за необхідне більше уваги приділити механізму ідентифікації загроз економічній безпеці підприємства за умов трансформаційних перетворень, які є пріоритетними для підприємств харчової промисловості.

Формулювання завдання дослідження. У дослідженні необхідно вирішити такі завдання: дослідити послідовність ідентифікації загроз трансформаційних перетворень у системі економічної безпеки підприємства; визначити особливості механізму ідентифікації загроз пріоритетних трансформацій для підприємств харчової промисловості.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Концепція безпечності трансформаційних перетворень підприємства, за нашими міркуваннями, полягає у тому, що трансформаційні перетворення можуть уважатися безпечними, якщо система економічної безпеки підприємства в змозі спрогнозувати, своєчасно виявити та оцінити ймовірні загрози та негативні тенденції, які викликані цими перетвореннями, забезпечити максимально можливий захист від їхнього впливу, розробити та оперативно реалізувати заходи щодо їх запобігання та ліквідації або нівелювання наслідків.

Ідентифікація загроз, які виникають під час трансформаційних процесів під дією внутрішнього та

зовнішнього середовища, – важливий аспект механізму забезпечення системи економічної безпеки підприємства.

Ідентифікація загроз (від лат. *identifico*) як процес виявленням та розпізнаванням самого факту загрози, ототожнення, прирівнювання, уподібнення її із загрозами певного виду, класу, групи за допомогою відповідних ідентифікаторів.

Ідентифікація економічних ризиків та загроз економічній безпеці в умовах трансформаційних перетворень розглядається нами як система заходів та прийомів первинного розпізнавання економічних ризиків та загроз пріоритетних трансформацій, їх ототожнення з певними класифікаційними ознаками з використанням інструментів ризик-кейсу загроз економічній безпеці підприємства [8].

Процес ідентифікації загроз економічній безпеці підприємства за умов трансформаційних перетворень проводиться в декілька етапів:

- 1) ідентифікація об'єктів підвищеної небезпеки (пріоритетних трансформаційних перетворень);
- 2) ідентифікація загроз пріоритетним трансформаціям;
- 3) узагальнення інформації про результати ідентифікації.

Об'єкти підвищеної небезпеки вибираються серед об'єктів трансформаційних перетворень, які мають пріоритетний вплив на економічну безпеку підприємства.

Для ідентифікації таких об'єктів система забезпечення економічної безпеки повинна мати у своєму розпорядженні визначений перелік таких пріоритетних трансформаційних перетворень, ознаки небезпечності об'єктів ідентифікації та методи ідентифікації.

До переліку пріоритетних трансформаційних перетворень підприємства харчової промисловості відносимо:

- 1) Інтеграційну трансформацію (агроінтеграцію).
- 2) Трансформацію форми власності (приватизацію).
- 3) Трансформацію прав (реорганізацію).
- 4) Трансформацію ресурсів (реструктуризацію).
- 5) Трансформацію технологій (реінжиніринг).
- 6) Цифрові трансформації (цифровізацію).

На рис. 1 представлено послідовність ідентифікації загроз трансформаційних перетворень у системі економічної безпеки підприємства.

Узагальнення результатів проведеної ідентифікації, що схематично представлено на рис. 2, дає змогу підприємству вибрати необхідний вектор управлінських рішень щодо використання стандартного ризик-кейсу ідентифікації або розробляти інноваційний ризик-кейсу загроз трансформаційних перетворень.

Модель алгоритму ідентифікації загроз пріоритетних трансформацій представлено на рис. 2. Такий алгоритм передбачає відповіді системи на ключові питання ідентифікації:

1. Чи відноситься ідентифікована трансформація до пріоритетних?

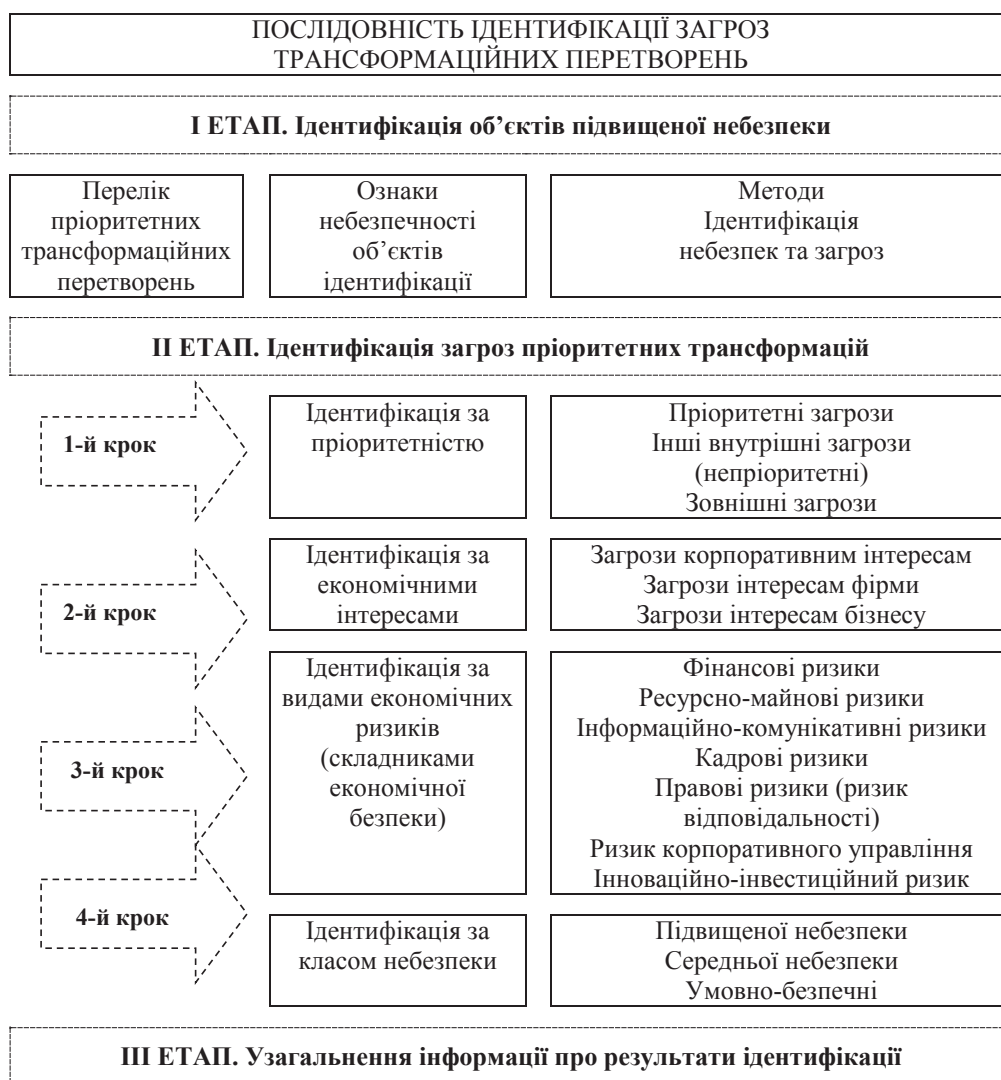

Рис. 1. Схема послідовності дій процесу ідентифікації загроз трансформаційних перетворень у системі економічної безпеки підприємства

Джерело: авторська розробка

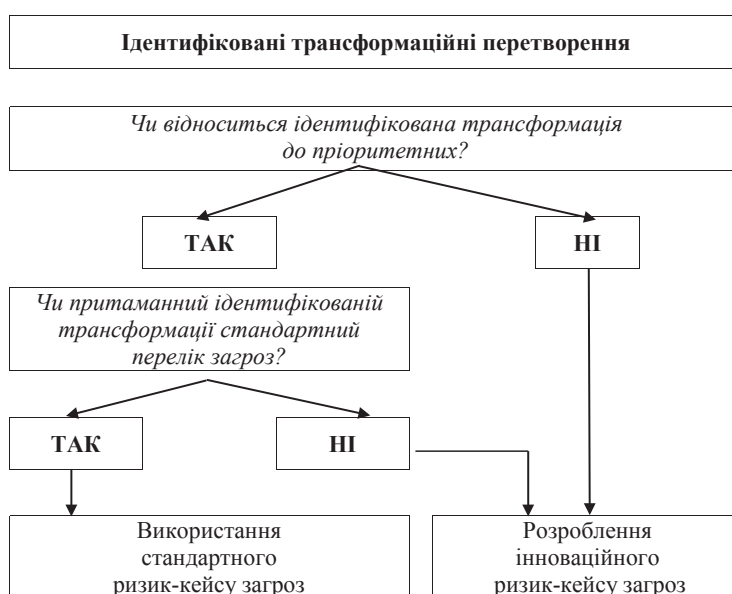

Рис. 2. Модель алгоритму ідентифікації загроз пріоритетних трансформацій

Джерело: авторська розробка

<div> <div>ЗАГРОЗИ</div> <div>ТРАНС ФОРМАЦІЇ</div> </div>	1.Загрози за рівнями економічних інтересів	2.Загрози за елементами економічної безпеки	3.Загрози за класом небезпеки
1.Інтеграційна трансформація (агроінтеграція)	Ризик-кейс «Інтеграція» Версія 1.1	Ризик-кейс «Інтеграція» Версія 1.2	Ризик-кейс «Інтеграція» Версія 1.3
2.Трансформація форми власності (приватизація)	Ризик-кейс «Приватизація» Версія 2.1	Ризик-кейс «Приватизація» Версія 2.2	Ризик-кейс «Приватизація» Версія 2.3
3.Трансформація прав (реорганізація)	Ризик-кейс «Реорганізація» Версія 3.1	Ризик-кейс «Реорганізація» Версія 3.2	Ризик-кейс «Реорганізація» Версія 3.3
4.Трансформація ресурсів (реструктуризація)	Ризик-кейс «Реструктуризація» Версія 4.1	Ризик-кейс «Реструктуризація» Версія 4.2	Ризик-кейс «Реструктуризація» Версія 4.3
5.Трансформація технологій (реінжиніринг)	Ризик-кейс «Реінжиніринг» Версія 5.1	Ризик-кейс «Реінжиніринг» Версія 5.2	Ризик-кейс «Реінжиніринг» Версія 5.3
6.Цифрові трансформації (цифровізація)	Ризик-кейс «Цифровізація» Версія 6.1	Ризик-кейс «Цифровізація» Версія 6.2	Ризик-кейс «Цифровізація» Версія 6.3

Рис. 3. Модель матриці ранжування загроз пріоритетних трансформаційних перетворень підприємств харчової промисловості з використанням стандартних ризик-кейсів

Джерело: авторська розробка

2. Чи притаманний ідентифікованій трансформації стандартний перелік загроз?

Використання методу моделювання економічних систем дає змогу побудувати матрицю інформаційного забезпечення процесу вибору стандартного ризик-кейсу загроз пріоритетних трансформаційних перетворень підприємств харчової промисловості, за допомогою якої здійснюється вибір стандартного ризик-кейсу в процесі ідентифікації.

На рис. 3 представлено матрицю ранжування загроз пріоритетних трансформаційних перетворень підприємств харчової промисловості з використанням стандартних ризик-кейсів.

На нашу думку, необхідно розробити стандартні ризик-кейси щодо пріоритетних трансформаційних перетворень (ризик-кейси «Інтеграція», «Приватизація», «Реорганізація», «Реструктуризація», «Реінжиніринг», «Цифровізація» за видами загроз (за рівнями економічних інтересів, за елементами економічної безпеки, за класом небезпеки).

Вибір відповідного ризик-кейсу відбувається за кожною групою пріоритетних трансформацій (по горизонталі) відповідно до рангу загроз (по вертикалі).

До складу стандартного ризик-кейсу раціонально включити:

1) перелік загроз за рівнями економічних інтересів, за елементами економічної безпеки, за класом небезпеки);

2) ознаки та ідентифікатори загроз трансформаційних перетворень;

3) карта ідентифікації загроз;

4) методика визначення класу небезпеки за даним видом загроз;

5) заходи захисту за кожним видом небезпеки.

Наявність стандартного ризик-кейсу загроз прискорює процес ідентифікації та оперативність прийняття управлінських рішень щодо вибору засобів захисту, тобто сприяє дієздатності системи економічної безпеки підприємства.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. За результатами проведених досліджень пропонуємо зробити такі висновки:

1. Ідентифікація загроз – важливий елемент системи економічної безпеки підприємства, який є основою для формування раціональних засобів захисту від реальних небезпек трансформаційних процесів.

2. Процес ідентифікації має бути підготовлений заздалегідь та вимагає наявності відповідного забезпечення.

3. Перелік ознак ідентифікації загроз та трансформаційних перетворень склад ідентифікаторів небезпеки трансформаційних перетворень залежить від сфери (галузі) діяльності підприємства, виду трансформаційного перетворення, політики економічної безпеки, що притаманна конкретному підприємству.

Незважаючи на велику кількість наукових доробок, тематика дослідження механізму виявлення загроз та ризиків залишається актуальною, оскільки дає можливість подальшого вдосконалення засобів захисту від їхнього негативного впливу на економічну систему підприємства.

Список використаних джерел:

1. Бандурка О.М. Основи економічної безпеки : підручник. Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2003. 236 с.
2. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство : монографія / В.М. Гєєць та ін. Харків : ІНЖЕК, 2006. 240 с.
3. Донець Л.І., Ващенко Н.В. Економічна безпека підприємства : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 240 с.
4. Іванюта Т.М., Заїчковський А.О. Економічна безпека підприємства : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 256 с.
5. Камлик М.І. Економічна безпека підприємницької діяльності: економіко-правовий аспект : навчальний посібник. Київ : Атіка, 2005. 432 с.
6. Козаченко Г.В., Пономарев В.П., Ляшенко О.М. Экономическая безопасность предприятия: сущность и механизм обеспечения : монография. Киев : Либра, 2003. 280 с.
7. Ткачук Г.О. Ідентифікація економічних ризиків в обліково-аналітичній системі підприємства. *Економіка харчової промисловості*. 2015. Т. 7. Вип. 4/2015. С. 80–88.

References:

1. Bandurka O.M. (2003) *Osnovy ekonomichnoyi bezpeky: pidruchnyk* [Basics of economic security: a textbook]. Kharkov: View of Nat. un-inside. Affairs, 236 p.
2. Geyets V.M., Kizim M.A., Klebanova T.S., Chernyak O.I. and others (2006) *Modelyuvannya ekonomichnoyi bezpeky: derzhava, rehion, pidpryyemstvo: monohrafiya* [Modeling economic security: state, region, enterprise: monograph]. X.: Inzek, 240 p.
3. Donetsk L.I., Vashchenko N.V. (2008) *Ekonomichna bezpeka pidpryyemstva: pidruchnyk* [Economic security of the enterprise: textbook]. K.: Center for Educational Literature, 240 p.
4. Ivanyuta T.M., Zaichkovsky A.A. (2009) *Ekonomichna bezpeka pidpryyemstva: pidruchnyk. instrument. dlya studentiv. vyshche. vchyty. red.* [Economic security of the enterprise: textbook. tool. for students. higher. teach. ed.]. K.: Center for Educational Literature, 256 p.
5. Kamlyk M.I. (2005) *Ekonomichna bezpeka pidpryyemnyts'koyi diyal'nosti: ekonomiko-pravovyy aspekt* [Economic security of business activity: economic and legal aspect: textbook] tool. K.: Attica, 2005. 432 p.
6. Kozachenko G.V., Ponomarev V.P., Lyashenko O.M. *Ekonomichna bezpeka pidpryyemstva: sutnist' ta mekhanizm zabezpechennya: monohrafiya* [Economic security of the enterprise: essence and mechanism of providing: a monograph]. K.: Libra, 2003. 280 p.
7. Tkachuk G.O. (2015) *Identyfikatsiya ekonomichnykh ryzykiv v oblikovo-analitychniy systemi pidpryyemstva* [Identification of environmentally active factors in the research and analytical field of the enterprise] // *Economic culture of industry*. Volume 7, Issue 4/2015. Pp. 80–88.

Чубук Л.П.,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки підприємства,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Chubuk Lesia,

Candidate of Sciences (Economics), Associate professor,
Associate Professor of the Department of Business Economy,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

СУЧАСНА ФУНКЦІОНАЛЬНО-ВИДОВА СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ НЕРУХОМИМ МАЙНОМ

Чубук Л.П. Сучасна функціонально-видова система управління нерухомим майном. У статті класифіковано основні існуючі у світовій практиці види управління нерухомістю, а саме: управління технічною експлуатацією, активами, нерухомим майном, інфраструктурою будівлі, сервейінг. Розмежовано їхні цілі, функції, пов'язані з їх реалізацією види діяльності. Взаємозв'язки між різними видами управління нерухомістю представлено на основі ієрархічного підпорядкування, відношення до центрів генерування доходів або витрат, відображення інтересів різних суб'єктів, відношення до попиту чи пропозиції послуг. Показано відмінності та спільні риси між західною та вітчизняною класифікаціями управління нерухомістю. Акцентовано увагу на відмінностях між стандартним комплексним управлінням та довірчим управлінням нерухомістю. Висловлено тезу про доцільність об'єднання управління активами та управління інфраструктурою в єдину теоретичну концепцію управління корпоративною нерухомістю з метою максимально ефективного використання нерухомості та досягнення цілей бізнесу.

Ключові слова: управління нерухомістю, управління активами, фізичні активи, управління технічною експлуатацією, управління корпоративною нерухомістю, управління інфраструктурою, сервейінг.

Чубук Л.П. Современная функционально-видовая система управления недвижимым имуществом. В статье классифицированы основные существующие в мировой практике виды управления недвижимостью, а именно: управление технической эксплуатацией, активами, недвижимым имуществом, инфраструктурой здания, сервейинг. Разграничены их цели, функции, связанные с их реализацией виды деятельности. Взаимосвязи между различными видами управления недвижимостью представлены на основе иерархического подчинения, отношения к центрам генерирования доходов или расходов, отражения интересов различных субъектов, отношения к спросу или предложению услуг. Показаны различия и общие черты между западной и отечественной классификациями управления недвижимостью. Акцентируется внимание на различиях между стандартным комплексным управлением и доверительным управлением недвижимостью. Высказан тезис о целесообразности объединения управления активами и управления инфраструктурой в единую теоретическую концепцию управления корпоративной недвижимостью с целью максимально эффективного использования недвижимости и достижения целей бизнеса.

Ключевые слова: управление недвижимостью, управление активами, физические активы, управление технической эксплуатацией, управление корпоративной недвижимостью, управление инфраструктурой, сервейинг.

Chubuk Lesia. Modern functional-types system of real estate management. The article classifies the main types of real estate management existing in the world, namely: building maintenance, assets management, property management, facility management, serveing. There are divided their goals, functions, and activities related to their implementation. Assets management is disclosed in terms of managing physical real estate assets and cash flows from the use of real estate. It has been explained that the asset management interpretation of national and international standards of asset management is focused on ensuring the productive use of the asset and achieving the goals of the organization or business. However, financial management of the real estate portfolio and related cash flows and risks can be aspects of asset management as well as physical objects. Relationships between different types of real estate management are presented on the basis of hierarchical subordination, relation to the centers of income or expenses generation, reflection of interests of different subjects, relation to the demand or supply of services. The differences and common features between the western and national real estate management classifications are revealed. There was made the conclusion about the conformity of the services of asset management in the western terminology and complex (real estate trust) in terms of national science and practice, the services of property management were placed in compliance with operational management, and facility management – technical man-

agement of a specific real estate object. There is dedicated attention to the differences between standard complex management with an agency agreement and real estate trust management, which are related to different degree of manager's responsibility for legal aspects of management, taxation, real estate income. The main disadvantages of trust management of real estate, which cause restrictions on its use, are revealed. The thesis is stated about the possibility of combining asset management and infrastructure management into a single theoretical concept of corporate real estate management in order to maximize the effective use of real estate and achieve business goals.

Key words: property management, asset management, physical assets, building management, corporate real estate management, facility management, serving.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сьогодні у сфері управління нерухомістю існує значна різноманітність термінів, що позначають різні види діяльності з управління нерухомістю. Еволюція концепцій управління викликала послідовне виникнення низки термінів, що позначають сутність діяльності з управління нерухомістю, зокрема такі: управління технічною експлуатацією (building maintenance, building management – BM); управління активами (assets management – AM); управління нерухомістю (property management – PM); управління корпоративною нерухомістю (corporate real estate management – CREAM); управління інфраструктурою (facilities management – FM); сервейінг (serveing).

Трактування їх змісту, взаємозв'язків та взаємопідпорядкування, місця у загальній ієрархічній структурі управління нерухомістю часто дуже суперечливе як у професійному, так і науковому середовищі. Зважаючи на активний розвиток зовнішнього професійного управління нерухомістю підприємств та фізичних осіб у національній економіці, необхідність вибору економічними агентами найбільш доцільного виду (типу) управління нерухомою власністю, виникає потреба у більш глибокому науковому вивченні його видової структури та базових функцій.

Огляд (аналіз) останніх досліджень і публікацій з цієї проблеми, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Із кінця 80-х років минулого сторіччя у зарубіжній науковій літературі питання теорії і практики управління нерухомістю, професійного управління нерухомим майном корпорацій є перманентним предметом дослідження. Цим питанням (змісту, видів, стратегій, формування бренду управління нерухомості, впливу на створення економічної доданої вартості тощо) присвячено праці таких дослідників, як А. Туомела, Дж. Пухто (2001 р.), А. Ліндхолм (2008 р.), А. Омар, К. Хейвуд (2014 р.), А. Дженсен, Ван дер Вурд (2017 р.) та ін. Серед російських учених загальні питання змісту та видового різноманіття управління нерухомістю розкриваються у публікаціях А. Талонова (2000 р.), Є. Тарасевича (2010 р.), Є. Кудрявцевої (2010 р.), І. Жилкіна, А. Галєєва (2011 р.), Л. Лютової (2011 р.), А. Панової (2007 р.). У вітчизняній науковій літературі загальні питання управління нерухомістю як активом підприємства, на жаль, поки не знаходять поглибленого теоретичного висвітлення, натомість розкриваються лише окремі практичні аспекти професійного управління нерухомістю. Питання, пов'язані з особливостями договорів довірчого управління, оптимізацією сплати податків за довірчого управління комерційною нерухомістю висвітлюються у публікаціях І. Хан (2016 р.), нормативно-правовим регулюванням операцій

із довірчого управління нерухомим майном – Л. Михальчишиної (2013 р.), особливостями оподаткування платників єдиного податку під час управління нерухомим майном – С. Децюри (2018 р.), функціями системи та програмним забезпеченням процесів управління нерухомістю – В. Губарева (2013 р.), побудовою ефективних моделей сервейінгу – Я. Калустян (2018 р.).

Найменшою мірою висвітлено у вітчизняній літературі питання видової структури управління нерухомістю. Із публікацій оглядового характеру щодо особливостей, функцій та видів управління нерухомістю слід відзначити публікації, у яких висвітлено погляди на проблему керівників найкрупніших професійних управляючих компаній, що працюють в Україні [1; 2]. Разом із тим розкриття цих питань сприятиме, на нашу думку, розвитку теоретичних витоків і методологічних основ професійного управління нерухомістю.

Формулювання завдання дослідження. Мета статті – класифікувати види управління нерухомістю, систематизувати притаманні їм функції та розкрити взаємозв'язки між ними, існуючі у сучасній системі управління нерухомістю підприємств, корпорацій і фізичних осіб власників.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Узагальнення визначень, наведених у науковій та практичній літературі щодо управління нерухомістю, дає підстави розуміти під професійним управлінням нерухомістю комплекс заходів, спрямованих (з урахуванням цілей власника) на ефективне використання об'єкта нерухомості, що передбачає в кінцевому підсумку отримання прибутку від його використання. Як правило, управління нерухомістю не обмежується лише управлінням готовим об'єктом, але й передбачає супровід проєкту створення об'єкта ще на стадії його розроблення: консультування власника, проведення маркетингових досліджень, підбір орендарів, укладання з ними договорів оренди та ін. [1]. Предметом договору надання управлінських послуг може бути також передача права користування об'єктом інтелектуальної власності, маркетингові та рекламні послуги. Таким чином, договір на управління може передбачати цілий пакет додаткових угод: про надання управлінських послуг; про надання маркетингових і рекламних послуг; про надання персоналу; ліцензійну угоду (торгова марка, ноу-хау) [3, с. 15–16, 26–27].

Проаналізуємо існуючі визначення основних видів управління.

Управління технічною експлуатацією (BM – building maintenance, building management) є одним із найбільш суперечливих термінів у професійному середовищі. На думку західних спеціалістів, управління технічною експлуатацією (BM) можна об'єднати з управлінням нерухомістю (PM) в одне поняття, яке охоплює широ-

кий комплекс послуг, пов'язаних з управлінням, обслуговуванням та експлуатацією нерухомості. Також серед спеціалістів зустрічається трактування цього терміна як управління будівництвом за фазами життєвого циклу об'єкта (тобто участь у менеджменті проєкту, консультування з питань технічних завдань, проєктування, вибору інженерних систем) [4]. Цей вид управління охоплює:

- управління проєктуванням об'єкта нерухомості (складання календарних планів і бюджетів реалізації проєкту, розроблення технічних завдань на проєктування об'єкта нерухомості);
- управління будівництвом (включаючи технічний нагляд за будівельно-монтажними роботами);
- розроблення загальної системи технічної експлуатації в рамках управління нерухомістю та ін. [1].

Наявна й точка зору, згідно з якою даний вид управління трактують як управління технічною експлуатацією об'єкта, починаючи з моменту будівництва (управління землевідведенням, проєктуванням та будівництвом об'єкта) та завершуючи зносом будівлі (протягом усього життєвого циклу) [4]. Від вихідного поняття управління будівлею управління технічною експлуатацією відрізняють лише деякі види управлінської діяльності по фазах життєвого циклу, зокрема у процесі експлуатації будівлі менеджери управляють ремонтними та інженерними роботами.

Термін «управління активами» (АМ), що сьогодні став достатньо розповсюдженим, має декілька інтерпретацій у сфері нерухомості, зокрема трактується як:

- діяльність, пов'язана з управлінням цінними паперами або інвестиційними портфелями з метою знайти найкраще поєднання ризику, зростання вартості та дохідності (портфельний менеджмент, РМ);
- діяльність із техніко-економічного обслуговування та ремонтів технологічного обладнання, експлуатація, зорієнтована на основну діяльність корпорації;
- забезпечення основної діяльності корпорації надійно функціонуючими активами, спорудами, обладнанням, а також необхідною для основної діяльності організації інфраструктурою послуг [3, с. 20–21; 5, с. 24–25].

Дуже поширеним сьогодні є трактування управління активами саме як діяльності, пов'язаної із впливом на фізичні активи нерухомості.

Так, за визначенням Британського інституту стандартів, управління активами – це систематична координувана діяльність, через яку організація оптимально і раціонально управляє її фізичними активами та пов'язаними з ними продуктивністю, ризиками і витратами протягом їхнього життєвого циклу для досягнення цілей стратегічного плану [6].

Аналогічні формулювання наведено у національних стандартах й інших країн. Наприклад, у Національному стандарті Австралії дається таке визначення: управління активами – це системний підхід до придбання, експлуатації, організації функціонування, відновлення і відчуження активів, який інтегрує використання активу та його продуктивність із потребами бізнесу власника чи користувачів [7].

У цьому визначенні акцентується увага на досягненні цілей (потреб) основного бізнесу, системності діяльності з управління нерухомістю, зв'язку із життєвим циклом об'єктів нерухомого майна та орієнтацією на довгострокові горизонти планування діяльності, спів-

ставні з тривалістю життєвого циклу принаймні короткострокових компонентів нерухомості (15–20 років).

Актив, щодо якого здійснюється управління, – це об'єкт із незалежною фізичною та функціональною ідентифікацією та віком у складі інфраструктури (наприклад, будівля у цілому, насос, електромотор тощо в складі системи водопостачання) [5, с. 26].

Слід зауважити, що Міжнародні стандарти у сфері управління активами (ISO 5500:2014, 5501:2014; 5502:2014) під час визначення вихідної термінології також передбачають фокусування на продуктивному використанні активів, узгодженому із цілями діяльності організації, що ними володіють. Під управлінням активами (ISO 5500:2014, п. 3.3.1) розуміється координувана діяльність організації, що дає змогу продуктивно використовувати вартість активів. Використання вартості передбачає збалансування витрат, ризиків, можливостей, результуючих вигід. Діяльність має широке тлумачення і може включати підходи до розвитку, планування, плани та їх упровадження. Під власне активом (п. 3.2.1) при цьому розуміється виріб, річ, одиниця, що має потенціал або актуальну вартість для організації [8].

Управління активами з'явилося в кінці 80-х років та забезпечило суттєве зростання ефективності компаній та організацій. Ця модель управління передбачає необхідність створення у крупній організації спеціального підрозділу, що фокусує свою діяльність виключно на реальних активах. Функціями даного підрозділу є розпорядження різноманітними активами: їх придбання, відчуження, оцінка ефективності використання. Іншими словами, команда даного підрозділу повинна обґрунтовувати та приймати всі рішення, що стосуються ціни і часу придбання, обсягу експлуатації та відчуження активу. Бюджет на експлуатацію визначається виходячи з ринкової вартості активів (на всіх рівнях управління – від одиниці обладнання до організації у цілому). Важливими аспектами характеристики управління активами як фізичними об'єктами нерухомості є такі:

- під час управління активами акцент робиться на стратегічній відповідності нерухомості завданням основної діяльності, час придбання та відчуження активів має відповідати потребам основної діяльності та передбачати контроль над економічними показниками, які характеризують життєвий цикл нерухомого майна;
- управління активами переважно здійснюється організаціями, що використовують фізичні активи для ведення своєї основної діяльності, яка не пов'язана зазвичай із наданням послуг комерційного характеру;
- під час управління активами не робиться першочерговий акцент на поточній кон'юктурі на ринку нерухомості та ринковій вартості активів, відношеннях із користувачами, а також сервісі, необхідному для діяльності користувачів активів;
- управління активами не притаманний акцент на тому, наскільки активи зручні та ефективні для організації робочих місць, а також на можливостях гнучкої зміни активів відповідно до вимог ринку [5, с. 26].

Проте управління активами може бути також управлінням фінансовими потоками власника нерухомості. У цьому разі воно охоплює сукупність послуг, спрямованих на максимізацію вартості об'єктів нерухомості, зокрема: фінансовий менеджмент, рефінансування, перепрофілювання та оптимізацію використання об'єкта, комерційне управління, управління ризиками, маркетинг. Основним завдан-

ням управління активами є максимізація доходів від використання нерухомості [3, с. 20–21; 9, с. 146].

Управління нерухомістю (PM) як вид послуг переважно охоплює сферу взаємодії з орендарями. Окрім комплексної експлуатації, передбачає здавання приміщень в оренду, роботу з орендарями, ведення договорів оренди, забезпечення своєчасних платежів, виконання договірних зобов'язань, бухгалтерської звітності та ін. [9, с. 147]. Цей вид управління нерухомістю включає:

- складання і ведення договорів, актів приймання і здачі робіт, ведення бухгалтерської документації по об'єкту (розрахунки з орендарями і обслуговуючими організаціями, рахунки на оплату, платіжні доручення і т. д.);
- організація та контроль своєчасної оплати за оренду;
- купівля-продаж об'єктів оренди;
- розрахунок витрат на утримання об'єкта та їх оптимізації;
- розрахунок фінансових показників, що характеризують стан об'єкта, і т. д. [1].

Управління інфраструктурою будівлі (FM) являє собою управління інженерно-технічною експлуатацією, комплексним прибиранням, організацією охоронних та інших послуг. Експлуатація об'єктів нерухомості, своєю чергою, являє собою комплекс взаємопов'язаних технічних, організаційних та нормативних заходів, спрямованих на забезпечення нормального функціонування об'єкта з технічного та сервісного погляду протягом усього періоду використання за призначенням [9, с. 147]. Це, зокрема, заходи, спрямовані на ефективне технічне обслуговування об'єкта нерухомості і збільшення терміну його життєвого циклу:

- контроль стану комунікацій та вузлів;
- планування і проведення ремонтних робіт;
- забезпечення безперебійної роботи комунікацій (тепло-, енерго- та водопостачання, телефон, Інтернет, телекомунікації та ін.);
- організація прибирання в приміщеннях та на прилеглий території;
- охорона об'єкта та ін. [1].

Сервейінг (servicing) як комплексний вид управління передбачає реалізацію системного підходу до розвитку й управління нерухомістю. Він включає усі види планування (генеральне, стратегічне та оперативне) щодо функціонування нерухомості, а також заходи, пов'язані з проведенням усього комплексу експертиз (юридичних, технічних, економічних, управлінських) об'єктів нерухомого майна, що забезпечують досягнення максимального ефекту від його використання [10, с. 99; 11]. Діяльність сервейєрів охоплює усі етапи та форми прояву життєвого циклу нерухомості, забезпечуючи взаємопов'язане вирішення усіх питань. Сервейєри виконують функції щодо:

- збору, аналізу інформації щодо об'єкта нерухомості;
- оцінки та управління нерухомістю;
- підготовки та запровадження проєктів розвитку (девелопменту) об'єктів нерухомості;
- ремонту, реконструкції, модернізації будівель;
- будівельної експертизи;
- продажу та оренди нерухомості [10, с. 101].

Слід зазначити також, що перераховані види управління часто називають *професійним*, чи *зовнішнім управлінням* нерухомим майном, оскільки вони надаються зовнішніми організаціями на платних засадах, на протилегу внутрішньому управлінню в рамках корпорації.

Існуючі погляди відносно взаємозв'язку та підпорядкування видів управління нерухомістю можуть бути об'єднані у такі підходи.

1. Види управління можуть бути представлені як ієрархічна структура [4; 9, с. 147]. У цьому разі найвищим рівнем буде управління активами (AM), яке включає у себе послуги управління нерухомістю (PM), а управління інфраструктурою (FM), своєю чергою, є складовою частиною управління нерухомістю (рис. 1). Недоліком такого структурування є те, що не завжди можна розглядати ці види управління як такі, що підпорядковуються один одному. На практиці існують компанії з управління активами (AM), усередині яких працюють відділи управління нерухомістю (PM) та управління інфраструктурою (FM). Проте здебільшого функції різних видів управління перетинаються, а також перед управлінням активами, управлінням нерухомістю та управлінням інфраструктурою стоять різномірні завдання за характером та видами діяльності.

Рис. 1. Ієрархічна структура видів управління нерухомим майном

На регіональних ринках послуг, у країнах з економікою, що розвивається, розрізняють два основних види управління комерційною нерухомістю на етапі експлуатації – технічне та оперативне (адміністративне), які разом становлять комплексне управління, тобто, по суті, є підпорядкованими рівнями управління [1; 12, с. 20; 13]. Таке взаємне підпорядкування та відповідність видів послуг відображено на рис. 2.

Технічне управління включає послуги з експлуатації інженерних систем та комунікацій, а також послуги клінінгу (прибирання приміщень і території) та охорони. Оперативне управління об'єктом націлене на оптимізацію орендних надходжень, вирішення питань адміністративно-правового характеру відносно функціонування об'єкта нерухомості. Комплексне управління реалізується, як правило, через дві форми договірних відносин між власником та управляючим: агентську угоду та договір довірчого управління [12, с. 20–21].

Відмінність довірчого управління від стандартного комплексного полягає у ступені відповідальності, яку беруть на себе обидва учасники процесу управління – управляючий та власник (з юридичного погляду йдеться про засновника управління, який також може виступати як вигодоотримувач, а може вказати як вигодонабувача будь-яку іншу особу). Під час агентської угоди власник об'єкта передає лише частину функцій сторонній компанії (як правило, технічне обслуговування та орендні відносини). Відносини з податковими органами, вирішення всіх юридичних питань щодо майна залишаються у віданні власника. Під час довірчого управління управляючий

бере на себе повну відповідальність за юридичні дії щодо управління об'єктом на певний строк. Перевагою такої форми співробітництва є те, що власник може зосередитися на своїй основній діяльності, а недоліком – те, що він утрачає контроль над своїм майном. Власник нерухомого майна стикається з ризиком збитків або втрати майна, і це є основною причиною неготовності більшості власників передавати майно у довірче управління. Для довірчого управляючого договір пов'язаний із відповідними ризиками володіння та експлуатації нерухомості, а також ризиком дострокового припинення дії угоди про передавання майна в управління. На етапі стабілізації фінансових та експлуатаційних параметрів об'єкта дострокове розірвання договору, зрозуміло, не вигідне управляючому, який уже вклав значні ресурси в оптимізацію всіх процесів функціонування нерухомого майна. Складність правового інституту довірчого управління та низький ступінь довіри між учасниками ринку роблять його недостатньо затребуваним нині на вітчизняному ринку управлінських послуг.

2. Види управління можуть бути розмежовані залежно від того, відносяться вони до генерування доходу чи витрат [9, с. 148]. Управління активами (AM) та управління нерухомістю (PM) сконцентровані на збільшенні доходу, а управління інфраструктурою – на ефективній експлуатації та мінімізації витрат.

3. Види управління нерухомістю є різними «точками зору» на один і той же об'єкт нерухомості [14, с. 13]. Під час управління активами (AM) власник та інвестор зосереджені на прибутковості бізнесу. У процесі управління нерухомістю (PM) технічний менеджер сконцентрований на завданнях обслуговування будівлі та її систем, тоді як працівник у цій будівлі зацікавлений у своєму робочому просторі та послугах, що підтримують продуктивність його фірми, тобто управління інфраструктурою (FM). Відповідно, усі три види управління необхідно ідентифікувати один від одного.

4. Види управління можуть бути співвіднесені з попиту чи пропозицією на ринку послуг управління. Традиційно вважається, що менеджери, які управляють корпоративною нерухомістю (CREM, AM, PM),

працюють на стороні попиту (зокрема, користуючись аутсорсингом управлінських послуг), а менеджери, що управляють інфраструктурою (FM), – на стороні пропозиції цих послуг [15, с. 17; 16, с. 24]. Однак нині, на думку компетентних дослідників, таке уявлення здебільшого вже не відповідає дійсності. Сьогодні має відбуватися стирання меж між основними концепціями (управління нерухомістю та управління інфраструктурою) та формуватися єдина концепція управління корпоративною нерухомістю (CREAM), що буде підпорядковуватися загальній меті – забезпеченню реалізації цілей бізнесу в довгостроковій перспективі за рахунок максимально ефективного використання довгострокових активів нерухомості за мінімальних витрат [16, с. 14–27]. Топ-менеджери корпорацій нині усвідомлюють, що управління нерухомістю перестало бути націлене лише на забезпечення робочого місця (простору) для працівників та знаходження зручної локації для ведення бізнесу. Воно відіграє багатогранну роль, здійснює вплив на багато інших сфер діяльності, включаючи людські ресурси, фінанси, міжнародний культурний розвиток, підвищення продуктивності, маркетинг тощо [17, с. 61].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, існуюча сьогодні різноманітність термінів, які використовуються для позначення видів професійного (зовнішнього) управління нерухомістю, має неоднозначне трактування. Особливо це стосується розуміння змісту термінів «управління активами» (у фізичному чи фінансовому сенсі) та «управління будівлею» (технічна підтримка, забезпечення експлуатації будівлі або управління будівництвом за стадіями життєвого циклу). Види управління пов'язані складною системою взаємозв'язків та можуть бути представлені як ієрархічна структура; розмежовані залежно від того, відносяться вони до створення доходу чи витрат; представлені як уособлення точок зору різних заінтересованих сторін корпорації (власника, акціонера/інвестора, технічного менеджера, працівника); можуть бути співвіднесені зі стороною попиту чи пропозиції на ринку послуг управління.

Нині набуває поширення концепція комплексного управління нерухомим майном на засадах системного підходу під назвою «сервейінг», яка спрямована на максимізацію ефекту від використання нерухомого майна завдяки здійсненню стратегічного планування портфелю нерухомості та проведенню низки експертиз об'єкта управління.

У подальшому у сфері наукових досліджень управління нерухомістю перспективним є більш глибоке вивчення питань класифікації та формування стратегій управління нерухомим майном підприємств, спрямованих на створення економічної доданої вартості та максимізацію прибутку, вимірювання ефективності (результативності) управління нерухомістю.

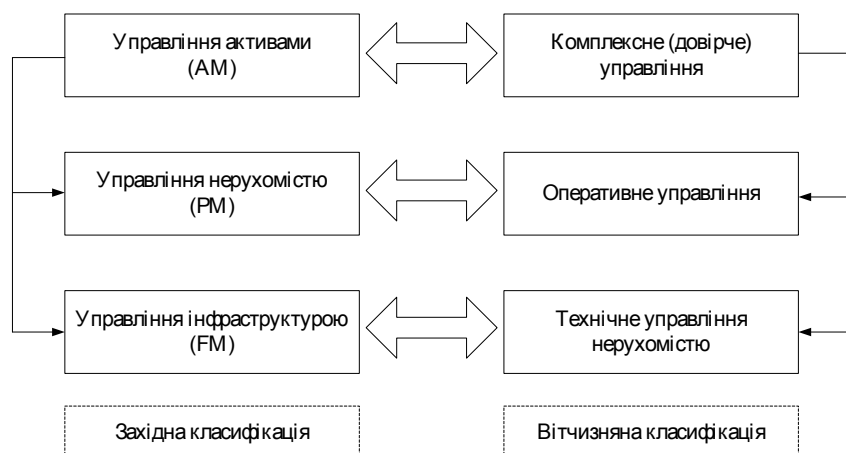

Рис. 2. Співставлення видів управління згідно з вітчизняною та західною класифікаціями

Джерело: складено автором за [1; 12, с. 20; 13]

Список використаних джерел:

1. Профессиональное управление недвижимостью позволяет увеличить доход: интервью со специалистами киевской компании URP group. *Тематический каталог статей*. 01 августа 2008 г. URL: <http://www.rusarticles.com> (дата звернення: 10.10.2019).
2. Как управлять недвижимостью в Украине: мнения руководителей крупнейших управляющих компаний в Украине. *Building. Портал о недвижимости и строительстве в Украине*. 26 ноября 2012 г. URL: <http://building.ua/Kak-upravlyat-nedvigimostu-v-Ukraine> (дата звернення: 11.10.2019).
3. Real estate management. RICS professional standards and guidance, global. 3rd edition, October 2016. London : Royal Institution of Chartered Surveyors (RICS), 2016. 28 p. *RICS : website*. URL: <https://www.rics.org/globalassets/rics-website/media/upholding-professional-standards/sector-standards/real-estate/real-estate-management-3rd-edition-rics.pdf> (accessed: 15 October 2019).
4. Талонов А.В. Facility management. Основные задачи фасилити. *Facility management : вебсайт*. URL: <http://www.facility.kiev.ua/osnovnyie-zadachi-fasiliti/> (дата звернення: 25.11.2019).
5. Тарасевич Е.И. Технологии эксплуатации недвижимости. Стратегия лидерства. Санкт-Петербург : Интехнедвижимость ЗАО, 2010. 647 с.
6. PAS 55-1: 2008. Asset management. Specification for the optimized management of physical assets. 15 September 2008. London : BSI, 2008. 26 p.
7. HB50-2004. Glossary of building terms from Standards Australia / editors H. Leslie, R. Potter. 5th edition. Sydney : National Committee on Rationalised building (NSRB) and Standards Australia, 2004. 317 p.
8. ISO 55000:2014. Asset management : Overview, principles and terminology, 2014. 19 p. *ISO: website*. URL: <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:55000:ed-1:v2:en> (дата звернення: 24.11.2019).
9. Панова А.В. Управление недвижимостью. Анализ зарубежного опыта и возможность его применения в России. *Российское предпринимательство*. 2007. № 4. Вып. 1(88). С. 146–150.
10. Лютова Л.В. Сервейинг как система профессионального управления недвижимостью. *Ползуновский вестник*. 2011. № 1. С. 99–104.
11. Жилкин И.Е., Галеев А.З. Сервейинг как механизм вовлечения в хозяйственный оборот неэффективно используемой недвижимости. *Некоммерческое партнерство «Гильдия сервейеров» : вебсайт*. URL: <http://www.surveying.ru/article.php?sec=24&id=133> (дата звернення: 17.06.2018).
12. Кудрявцева Е.В. Проблематика услуги управления коммерческой недвижимостью. *Известия ТПУ*. 2010. Т. 317. № 6. С. 18–22.
13. Коморская Ю. 8 самых востребованных управляющих компаний в Украине. *Building business*. 2012. № 11(45). С. 22–23.
14. Tuomela A., Puhto J. Service Provision Trends of Facility Management in Northern Europe. Helsinki : Espoo, 2001. 104 p.
15. Lindholm A. Identifying and measuring the success of corporate real estate management : doctoral dissertation. Helsinki : Helsinki University of Technology, 2008. 75 p.
16. Facilities Management and Corporate Real Estate Management as Value Drivers / edited by Per Anker Jensen and Theo van der Voordt. London and New York : Routledge, 2017. 381 p.
17. Heywood Chr., Omar A. Defining a corporate real estate management's (CREAM) brand. *Journal of Corporate Real Estate*. 2014. Vol. 16. № 1. P. 60–76. URL: <https://doi.org/10.1108/JCRE-10-2013-0031> (accessed: 20 October 2019).

References:

1. Professional'noe upravlenie nedvizhimost'yu pozvolyaet uvelichit' dokhod: interv'y'u so spetsialistami kievskoy kompanii "URP group" (2008) [Professional real estate management allows you to increase income: an interview with specialists of the Kiev company "URP group"]. *Tematicheskij katalog statey* [Thematic catalog of articles]. Available at: <http://www.rusarticles.com> (accessed 10 October 2019).
2. Kak upravlyat' nedvizhimost'yu v Ukraine: mneniya rukovoditeley krupneyshikh upravlyayushchikh kompaniy v Ukraine (2012) [How to manage real estate in Ukraine: opinions of the leaders of the largest management companies in Ukraine]. *Building. Portal o nedvizhimosti i stroitel'stve v Ukraine* [Building. Portal about real estate and construction in Ukraine]. Available at: <http://building.ua/Kak-upravlyat-nedvigimostu-v-Ukraine> (accessed 11 October 2019).
3. Real estate management. RICS professional standards and guidance, global. 3rd edition, October 2016. London : Royal Institution of Chartered Surveyors (RICS), 2016, 28 p. *RICS: web-site*. Available at: <https://www.rics.org/globalassets/rics-website/media/upholding-professional-standards/sector-standards/real-estate/real-estate-management-3rd-edition-rics.pdf> (accessed 15 October 2019).
4. Talonov A.V. Facility management. Osnovnye zadachi fasiliti [Facility management. The main tasks of facility]. *Facility management : web-sayt*. [Facility management: web-site]. Available at: <http://www.facility.kiev.ua/osnovnyie-zadachi-fasiliti/> (accessed 25 November 2019).
5. Tarasevich E.I. (2010) Tekhnologii ekspluatatsii nedvizhimosti. Strategiya liderstva [Technologies for the operation of real estate. Leadership strategy]. Sankt-Peterburg : Intekhnedvizhimost' ZAO. (in Russian).
6. PAS 55-1: 2008. Asset management. Specification for the optimized management of physical assets. 15 September 2008. London : BSI, 2008. 26 p.
7. HB50-2004. Glossary of building terms from Standards Australia / editors H. Leslie, R. Potter. 5th edition. Sydney : National Committee on Rationalised building (NSRB) and Standards Australia, 2004. 317 p.
8. ISO 55000:2014. Asset management : Overview, principles and terminology, 2014. 19 p. *ISO: web-site*. URL: <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:55000:ed-1:v2:en> (accessed 24 November 2019).
9. Panova A.V. (2007) Upravlenie nedvizhimost'yu. Analiz zarubezhnogo opyta i vozmozhnost' ego primeneniya v Rossii [Property management. Analysis of foreign experience and the possibility of its application in Russia]. *Russian business*, no 4, iss. 1(88), pp. 146–150.
10. Lyutova L.V. (2011) Surveying kak sistema professional'nogo upravleniya nedvizhimost'yu [Surveying as a system of professional property management]. *Polzunovskiy vestnik*, no 1, pp. 99–104.
11. Zhilkin I.E., Galeev A.Z. (2011) Surveying kak mekhanizm вовлечения v khozyaystvennyy oborot neeffektivno ispol'zuemoy nedvizhimosti [Surveying as a mechanism for involving inefficiently used real estate in the economic turnover].

Nekommercheskoe partnerstvo «Gil'diya serveyevov»: sayt [Non-profit partnership “Surveyors Guild”: website]. Available at: <http://www.surveying.ru/article.php?sec=24&id=133> (accessed 17 June 2018).

12. Kudryavtseva E.V. (2010) Problematika uslugi upravleniya kommercheskoy nedvizhimost'yu [Problems of commercial real estate management services]. *News TPU*, vol. 317, no. 6, pp. 18–22.

13. Komorskaya Yu. (2012) 8 samykh vostrebovannykh upravlyayushchikh kompaniy v Ukraine [8 of the most popular management companies in Ukraine]. *Building business*, no. 11(45), pp. 22–23.

14. Tuomela A., Puhto J. Service Provision Trends of Facility Management in Northern Europe. Helsinki : Espoo, 2001. 104 p.

15. Lindholm A. Identifying and measuring the success of corporate real estate management : doctoral dissertation. Helsinki : Helsinki University of Technology, 2008. 75 p.

16. Facilities Management and Corporate Real Estate Management as Value Drivers / edited by Per Anker Jensen and Theo van der Voordt. London and New York : Routledge, 2017. 381 p.

17. Heywood Chr., Omar A. Defining a corporate real estate management's (CREAM) brand. *Journal of Corporate Real Estate*. 2014. Vol. 16. No 1. Pp. 60–76. URL: <https://doi.org/10.1108/JCRE-10-2013-0031> (accessed 20 October 2019).

УДК 339.13.017

Шабан К.С.,
здобувач кафедри промислового маркетингу,
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Shaban Kateryna,
candidate of the Department of Industrial Marketing,
National Technical University of Ukraine
"Igor Sikorsky Kiev Polytechnic Institute"

АНАЛІЗ ВПЛИВУ ДЕТЕРМІНАНТ НА МАРКЕТИНГОВУ ІННОВАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛІГРАФІЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Шабан К.С. Аналіз впливу детермінант на маркетингову інноваційну діяльність поліграфічних підприємств. У статті доведено, що основним фактором стійких конкурентних переваг поліграфічних підприємств є їхня інноваційна активність. Діяльність підприємств знаходиться під впливом внутрішніх і зовнішніх детермінант, які стимулюють або дестимулюють інноваційну активність, отже, необхідно дослідити їх взаємозв'язок і вплив. Автором здійснено кількісну оцінку впливу детермінант на маркетингову інноваційну діяльність поліграфічних підприємств із використанням методів кореляційно-регресійного аналізу. Встановлено, що найбільший вплив із визначених факторів мають обсяг фінансування інноваційної діяльності та фінансовий результат діяльності поліграфічних підприємств. На основі лінійної багатофакторної моделі із застосуванням екстраполяції та кореляційно-регресивного аналізу у статті розроблено середньостроковий прогноз обсягу реалізованої інноваційної продукції на 2019–2023 рр. Визначено чинники, які гальмують маркетингову інноваційну діяльність поліграфічних підприємств, такі як: брак фінансових ресурсів; низька інвестиційна та інноваційна активність, висока собівартість продукції; імпортозалежність; технічна та технологічна відсталість; падіння загального обсягу випуску друкованої продукції тощо.

Ключові слова: детермінанти, маркетингова інноваційна діяльність, поліграфічна сфера, кореляційно-регресійний аналіз, середньостроковий прогноз.

Шабан К.С. Анализ влияния детерминант на маркетинговую инновационную деятельность полиграфических предприятий. В статье доказано, что основным фактором устойчивых конкурентных преимуществ полиграфических предприятий является их инновационная активность. Деятельность предприятий находится под влиянием внутренних и внешних детерминант, которые стимулируют или дестимулируют инновационную активность, следовательно, необходимо исследовать их взаимосвязь и влияние. Автором осуществлено количественную оценку влияния детерминант на маркетинговую инновационную деятельность полиграфических предприятий с использованием методов корреляционно-регрессионного анализа. Установлено, что наибольшее влияние из определенных факторов имеют объем финансирования инновационной деятельности и финансовый результат деятельности полиграфических предприятий. На основе линейной многофакторной модели с применением экстраполяции и корреляционно-регрессионного анализа

в статье разработан среднесрочный прогноз объема реализованной инновационной продукции на 2019–2023 гг. Определены факторы, тормозящие маркетинговую инновационную деятельность полиграфических предприятий: нехватка финансовых ресурсов; низкая инвестиционная и инновационная активность, высокая себестоимость продукции; импортозависимость; техническая и технологическая отсталость; падение общего объема выпуска печатной продукции и тому подобное.

Ключевые слова: детерминанты, маркетинговая инновационная деятельность, полиграфическая сфера, корреляционно-регрессионный анализ, среднесрочный прогноз.

Shaban Kateryna. Analysis of the influence of determinants on the marketing innovation activity of printing companies. In the article it is proved that the main factor of sustainable competitive advantages of printing companies is their innovative activity. The activity of enterprises is influenced by internal and external determinants that stimulate or discourage innovation activity, so it is necessary to investigate their relationship and influence. The author made a quantitative assessment of the influence of determinants on the marketing innovation activity of printing companies using the methods of correlation-regression analysis. This made it possible to determine that between the resultant indicator – the volume of innovative products sold by printing companies and factor values, such as: the volume of financing innovative activity of printing enterprises, capital investments in intangible assets, the volume of realized printing products, current assets of printing enterprises, financial result, value added at the cost of production of enterprises, the volume of sales of the paper industry exists directly proportion dependence. Because of the analysis, it was found that the two factors have the greatest influence: the volume of financing of innovative activity and financial result of activity of printing enterprises. The article develops a medium-term forecast of the volume of realized innovative products for 2019–2023 based on a linear multivariate model using the methods of extrapolation and correlation-regression analysis, according to which the volume of realized innovative products should increase by 45.5% by 2023 the total volume of financing of innovative activity by 58.6% and the volume of realized printing products – by 38.8%, etc. The author identifies a number of factors that hinder the marketing innovative activity of printing companies, the main ones being: lack of financial resources due to lack of state financial support; low profitability of printing companies; high import dependence of domestic printing; the inability to meet the ever-increasing demands of customers for the quality and timing of production, technical and technological backwardness; a fall in total print output, associated with a fall in demand for print and periodicals.

Key words: determinants, marketing innovative activity, printing sphere, correlation-regression analysis, mid-term forecast.

Постановка проблеми. На думку М. Портера, для успішного ведення конкурентної боротьби господарському суб'єкту необхідно сформувавши конкурентну стратегію, ціль якої – забезпечення переваги над конкурентами через виявлення конкурентних переваг і закріплення їх у довгостроковому періоді [1]. Для отримання конкурентних переваг, завоювання та збереження стійкої конкурентної позиції вітчизняних підприємств на внутрішньому й зовнішньому ринках необхідним є підвищення їхньої інноваційної активності на основі проведення інноваційної діяльності. У вітчизняному законодавстві інноваційна діяльність трактується як діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоспроможних товарів і послуг [2], а також як одна із форм інвестиційної діяльності, що здійснюється з метою впровадження досягнень науково-технічного прогресу у виробництво й соціальну сферу [3].

Огляд останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблеми інноваційної діяльності підприємств стали об'єктом уваги багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців, таких, як: О. Амоша, Л. Балабанова, М. Бітнер, Б. Буркинський, О. Виноградова, Н. Вудкок, К. Гренроос, В. Гриньова, А. Дагаєв, О. Дацій, П. Друкер, П. Завлін, Д. Ілленкова, С. Ілляшенко, А. Казанцев, В. Кардаш, Ф. Котлер, Ж. Ламбен, К. Пилипчук, М. Стоун, М. Туган-Барановський, Л. Федулова, Н. Чухрай, Й. Шумпетер, О. Ястремська тощо. Проте в літературі не приділено достатньої уваги аналізу впливу внутрішніх і зовнішніх факторів на маркетингову інноваційну політику підприємств поліграфічної сфери.

Формування завдання дослідження. Дослідити детермінанти впливу на маркетингову інноваційну діяльність підприємств поліграфічної сфери та на основі методів кореляційно-регресійного аналізу визначити ймовірнісну залежність між ними.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування маркетингової інноваційної політики поліграфічних підприємств є найважливішою умовою підвищення ефективності виробництва та досягнення конкурентних переваг. На маркетингову інноваційну діяльність мають вплив дві групи детермінант – внутрішні та зовнішні. С. Коврига вважає, що детермінанта – це визначальна ознака якогось об'єкта; подія, явище чи риса, яка здійснює безпосередній вплив на іншу подію чи інше явище і (чи) визначає її [4]. Залежно від середовища функціонування виділяють: зовнішні детермінанти, що спричинені зовнішніми відносно суб'єкта факторами (зовнішніми суперечностями), та внутрішні, джерелом яких є внутрішні індивідуальні суперечності. За характером впливу можна виділити детермінанти стимулюючого та дестимулюючого характеру [5].

Нами здійснено кількісну оцінку впливу детермінант на маркетингову інноваційну діяльність поліграфічних підприємств із використанням методів кореляційно-регресійного аналізу і досліджено ймовірнісну залежність між факторами.

Кореляційний аналіз дає змогу знайти щільність зв'язку між випадковими величинами. Для визначення кореляційної функції розглянута випадкова величина – добуток відхилення значень x від його середнього Mx і відхилення y від свого середнього My . Якщо x і y неза-

лежні, то $R_{xy} = 0$. Якщо x і y залежні, то, звичайно, $R_{xy} \neq 0$, причому коли залежність повна, тоді або $R_{xy} = 1$ (x та y зростають одночасно), або $R_{xy} = -1$ (за збільшення однієї з них – інша зменшується). Отже, $-1 \leq R_{xy} \leq 1$ [6].

Завдяки регресійному аналізу можна встановити наявність можливого наслідкового зв'язку між однією змінною залежною та деякими незалежними змінними, а також передбачати майбутні значення залежної змінної відповідно до значень незалежних змінних. Якщо шукана залежність прийнята за лінійну, то для визначення параметрів рівняння регресії найбільш ефективним є метод найменших квадратів, який дає змогу побудувати рівняння, що пов'язує залежну змінну y з незалежними змінними факторами x , тобто функцію регресії в лінійній формі:

$$y = a_0 + a_1 \cdot x_1 + a_2 \cdot x_2 + \dots + a_n \cdot x_n, \quad (1),$$

де a_0 – вільний член,

a_1, \dots, a_n – коефіцієнти регресії.

За допомогою зміни x_i , де $i = \overline{1, n}$, можна впливати на значення y [4].

Кореляційно-регресійний аналіз факторів, які істотно впливають на кінцеву величину, проведено в такій послідовності: спочатку були відібрані основні фактори, пов'язані з аналізованим показником, а вже потім з урахуванням значень коефіцієнта кореляції визначено фактори, які істотно впливають на інноваційну діяльність поліграфічних підприємств.

Основним джерелом інформації для проведення аналізу слугували статистичні дані Державної служби статистики України [6–10]. Відповідно до мети

дослідження, за основний показник (залежну змінну) вибрано Y – обсяг реалізованої інноваційної продукції поліграфічних підприємств (млн грн.), незалежними змінними визначено: X_1 – обсяг фінансування інноваційної діяльності поліграфічних підприємств, млн грн.; X_2 – капітальні інвестиції в нематеріальні активи підприємств, млн грн.; X_3 – обсяг реалізованої поліграфічної продукції, млн грн.; X_4 – оборотні активи поліграфічних підприємств, млн грн.; X_5 – фінансовий результат діяльності поліграфічних підприємств, млн грн.; X_6 – додана вартість за витратами виробництва підприємств, млн грн.; X_7 – обсяг реалізованої продукції паперової промисловості, млн грн. Вихідні дані для аналізу впливу факторів на інноваційну діяльність поліграфічних підприємств наведено в таблиці 1.

Розрахунок коефіцієнтів кореляції показав, що між результативним показником (Y) та факторними величинами (X_1 – X_7) є прямо пропорційна залежність, але найбільш тісний зв'язок із показником обсягу реалізованої інноваційної продукції (Y) мають: обсяг реалізованої продукції паперової промисловості ($R_{x_7y} = 0,94272$), додана вартість за витратами виробництва підприємств ($R_{x_6y} = 0,80571$) та обсяг фінансування інноваційної діяльності ($R_{x_1y} = 0,79338$).

Для дослідження сили взаємозв'язку між вихідними даними – факторними величинами та результативним показником – було побудовано матрицю кореляції (табл. 2).

З метою вимірювання ступеня щільності кореляційної залежності між показниками було розраховано кое-

Таблиця 1

Вихідні дані для аналізу впливу факторів на інноваційну діяльність поліграфічних підприємств

Рік	Обсяг реалізованої інноваційної продукції, млн грн.	Обсяг фінансування інноваційної діяльності, млн грн.	Капітальні інвестиції в нематеріальні активи, млн грн.	Обсяг реалізованої поліграфічної продукції, млн грн.	Оборотні активи, млн грн.	Фінансовий результат діяльності підприємств, млн грн.	Додана вартість за витратами виробництва підприємств, млн грн.	Обсяг реалізованої продукції паперової промисловості, млн грн.
	Y	X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7
2013	296,6	6,4	3,4	8248,4	2761,7	477,1	2227,8	3098,1
2014	1067,6	280,4	11,0	9505,4	3540,6	317,2	3392,0	5985,8
2015	602,5	318,7	10,6	11953,4	4417,6	624,9	3318,3	4487,9
2016	675,2	143,6	12,6	14691,1	4886,3	1040,4	4355,1	5133,2
2017	958,3	517,5	121,9	15928,4	5419,9	922,1	4503,0	5936,4
2018	1295,9	461,8	26,6	17608,6	5879,5	1599,1	5547,5	9208,3

Джерело: побудовано автором на основі [6–10]

Таблиця 2

Матриця коефіцієнтів кореляції

Фактори	Y	X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7
Y	1							
X1	0,79338	1						
X2	0,33276	0,69368	1					
X3	0,62999	0,72110	0,52283	1				
X4	0,67252	0,79236	0,52714	0,98790	1			
X5	0,53979	0,49805	0,24173	0,91530	0,86648	1		
X6	0,80571	0,73604	0,41145	0,95613	0,95318	0,89193	1	
X7	0,94272	0,73234	0,23196	0,75219	0,76600	0,76279	0,89310	1

Джерело: розраховано автором

фіцієнт множинної регресії. На основі середнього значення коефіцієнта множинної регресії ($R = 0,918685$) встановлено, що зв'язок між результативним показником і факторними величинами дуже щільний. Відповідно до величини R^2 – коефіцієнта детермінації – зроблена оцінка адекватності регресійної моделі. Він показує, яка частка варіації залежної змінної зумовлена варіацією фактору. Середнє значення коефіцієнта детермінації – 0,855615, отже, величина та динаміка обсягу реалізованої інноваційної продукції на 85,56% є залежною від вибраних факторних величин (табл. 3).

Для визначення параметрів економіко-математичної моделі було розраховано коефіцієнт еластичності, стандартну похибку, t-критерій (коефіцієнти Стюдента), наведені в таблиці 4. Значення коефіцієнта Стюдента більше 2 (від 1,8 до 18,2), що свідчить про надійність моделі.

Дисперсійний аналіз дав можливість установити достовірність побудованої моделі регресії. Для оцінки надійності моделі загалом та значущості коефіцієнта детермінації R^2 застосовано «F» і «значущість F», що дає змогу встановити відповідність результатів регресійної моделі емпіричним даним і достатність незалежних змінних, включених в неї для опису залежної змінної. «Значущість F» повинна бути меншою за 0,05 (в нашій моделі вона становить від 0,002 до 0,018, крім X_2) (табл. 5).

Результатом кореляційно-регресійного аналізу є множинне рівняння регресії (економіко-математична модель):

$$Y = 2,468X_1 + 11,148X_2 + 0,065X_3 + 0,188X_4 + 0,878X_5 + 0,217X_6 + 0,149X_7.$$

Встановлено, що найбільший вплив з визначених семи факторів мають: обсяг фінансування інноваційної діяльності – за його збільшення на 1 млн грн. обсяг реалізованої інноваційної продукції зросте на 11,148 млн

грн.; збільшення показника фінансового результату діяльності поліграфічних підприємств на 1 млн грн. приведе до зростання обсягу реалізованої інноваційної продукції на 878 тис. грн.

Відповідно до середньострокового прогнозу на 2019–2023 рр., розробленого на основі лінійної багатофакторної моделі, обсяг реалізованої інноваційної продукції до 2023 р. повинен зрости на 45,5% за умови зростання загального обсягу фінансування інноваційної діяльності на 58,6% та обсягу реалізованої поліграфічної продукції – на 38,8% тощо (табл. 6, рис. 1).

Висновки. У процесі проведеного дослідження було виявлено комплекс взаємопов'язаних проблем у діяльності поліграфічних підприємств, які гальмують їхню інноваційну активність. Так, детермінантами, які здійснюють дестимулюючий вплив на маркетингову інноваційну діяльність підприємств поліграфічної сфери, є: брак фінансових ресурсів через відсутність державної фінансової підтримки, неможливість отримання кредитів внаслідок малих розмірів поліграфічних підприємств і високих відсоткових ставок за банківськими кредитами; низька інвестиційна активність поліграфічних підприємств, що зумовлена недостатністю власних оборотних коштів; низька рентабельність виробництва поліграфічних підприємств, висока собівартість продукції, що зумовлює неспроможність поліграфічних підприємств конкурувати із зарубіжними видавництвами; висока імпортозалежність вітчизняної поліграфії внаслідок відсутності якісного вітчизняного паперу для друку, витратних матеріалів та обладнання; неможливість задовольнити постійно зростаючі вимоги замовників до якості й термінів виготовлення друкованої продукції внаслідок невідповідності їхнього ресурсного потенціалу потребам

Таблиця 3

Показники регресійної статистики

Фактори	Множинний R	R-квадрат	Нормований R-квадрат	Стандартна похибка
X1	0,95465	0,91135	0,66135	317,77420
X2	0,65981	0,43536	0,18536	801,98670
X3	0,96202	0,92547	0,67547	291,36280
X4	0,96506	0,93135	0,68135	279,64550
X5	0,91806	0,84283	0,59283	423,12710
X6	0,97720	0,95492	0,70492	226,60300
X7	0,99400	0,98803	0,73803	116,75780
Середнє значення	0,91869	0,85562	0,60562	351,03670

Джерело: розраховано автором

Таблиця 4

Результати розрахунку параметрів економіко-математичної моделі

Фактори	Коефіцієнти	Стандартна похибка	t-статистика	P-значення	Нижні 95%	Верхні 95%
Y-перетину	0	0	0	0	0	0
Змінна X 1	2,46773	0,38483	6,41259	0,00304	1,39928	3,53618
Змінна X 2	11,14870	6,34834	1,75616	0,15391	-6,47713	28,77453
Змінна X 3	0,06452	0,00916	7,04786	0,00214	0,03911	0,08994
Змінна X 4	0,18815	0,02554	7,36643	0,00181	0,11724	0,25907
Змінна X 5	0,87806	0,18959	4,63135	0,00980	0,35167	1,40444
Змінна X 6	0,21684	0,02356	9,20508	0,00077	0,15144	0,28224
Змінна X7	0,14916	0,00821	18,17226	0,00005	0,12637	0,17194

Джерело: розраховано автором

Таблиця 5

Показники, що характеризують достовірність моделі регресії

Дисперсійний аналіз					
	df	SS	MS	F	Значущість F
X1					
Регресія	1	4152445	4152445	41,12129	0,007684
Залишок	4	403921,7	100980,4		
Всього	5	4556367			
X2					
Регресія	1	1983636	1983636	3,084094	0,177321
Залишок	4	2572731	643182,7		
Всього	5	4556367			
X3					
Регресія	1	4216798	4216798	49,67235	0,005871
Залишок	4	339569	84892,25		
Всього	5	4556367			
X4					
Регресія	1	4243560	4243560	54,26435	0,005171
Залишок	4	312806,5	78201,62		
Всього	5	4556367			
X5					
Регресія	1	3840220,519	3840220,519	21,44936	0,018961358
Залишок	4	716146,2311	179036,5578		
Всього	5	4556366,75			
X6					
Регресія	1	4350971	4350971	84,73342	0,002712
Залишок	4	205395,7	51348,93		
Всього	5	4556367			
X7					
Регресія	1	4501837	4501837	330,2312	0,000364
Залишок	4	54529,52	13632,38		
Всього	5	4556367			

Джерело: побудовано автором

Таблиця 6

Прогноз показників обсягу реалізованої інноваційної продукції поліграфічних підприємств та факторів, що на неї впливають (2019–2023 рр.)

Рік	Обсяг реалізованої інноваційної продукції, млн грн	Обсяг фінансування інноваційної діяльності, млн грн.	Обсяг реалізованої поліграфічної продукції, млн грн.	Оборотні активи, млн грн.	Фінансовий результат діяльності підприємств, млн грн.	Додана вартість за витратами виробництва підприємств, млн грн.
2019	1290,1	569,4	19870,0	6653,8	1614,2	5987,4
2020	1329,2	649,8	21928,7	7181,5	1948,5	6498,5
2021	1606,8	695,5	23706,1	7697,9	2193,2	7219,2
2022	1769,1	793,0	25489,2	8298,2	2438,7	7759,8
2023	1877,5	903,3	27570,7	8892,6	2756,0	8433,6
Темп зміни 2023 р. до 2019 р., %	145,5	158,6	138,8	133,6	170,7	140,9

ринку друкованої продукції, технічної та технологічної відсталості; падіння загального обсягу випуску друкованої продукції і, відповідно, наростаюча тенденція зменшення масштабів поліграфічного виробництва, що пов'язана з падінням попиту на друковану періодичку та видавничу продукцію тощо.

Отже, імперативом ефективної конкуренції на міжнародному чи глобальному ринку стає сьогодні інновація. Саме тому формування маркетингової інноваційної політики на підприємстві дасть змогу пристосуватися до нових умов ринку, створити та утримати довготермінову конкурентну перевагу.

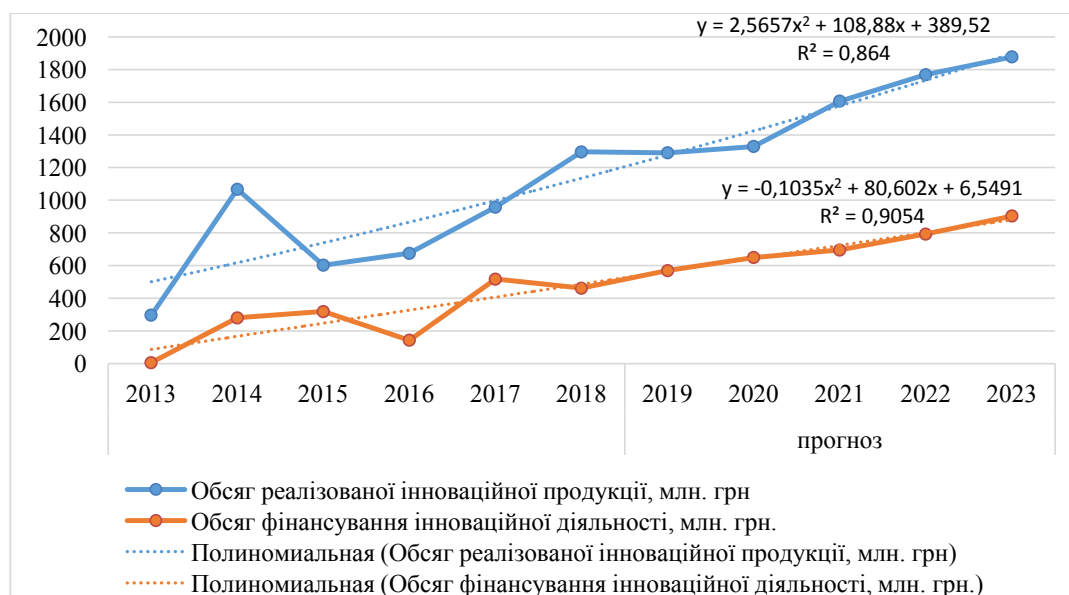

Рис. 1. Прогноз обсягу реалізованої інноваційної продукції поліграфічних підприємств на 2018–2021 рр.

Джерело: побудовано автором

Список використаних джерел:

1. Портер М. Стратегія конкуренції. Методика аналізу галузей і діяльності конкурентів (Переклад з англ. А. Олійника та Р. Скіпаського). Київ : «Основи», 2009. 523 с.
2. Про інноваційну діяльність : Закон України від 04.07.2002 № 40-IV, поточна редакція – Редакція від 05.12.2012, підстава 5460-17 / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/40-15> (дата звернення: 03.01.2020).
3. Про інвестиційну діяльність : Закон України від 18.09.1991 № 1560-XII, поточна редакція – Редакція від 23.07.2017, підстава 2095-19 / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1560-12> (дата звернення: 03.01.2020).
4. Коврига С. Детермінанти політичного простору. *Соціогуманітарні проблеми людини*. 2010. № 4. С. 164–171.
5. Дробот С.А. Сутність детермінантів розвитку та їх класифікація. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство* / голов. ред. М.М. Палінчак. Ужгород : Гельветика, 2018. Вип. 22. Ч. 1. С. 97–100.
6. Василенко О.А., Сенча І.А. Математично-статистичні методи аналізу у прикладних дослідженнях : навч. посіб. Одеса: ОНАЗ ім. О.С. Попова, 2011. 166 с.
7. Статистичні дані. Промисловість : статистичний збірник / Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 10.01.2020).
8. Діяльність суб'єктів господарювання за 2018 рік : статистичний збірник / Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/11/zb_dsg_2018.pdf (дата звернення: 10.01.2020).
9. Діяльність суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва за 2018 рік : статистичний збірник / Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/12/zb_dsp_2018.pdf (дата звернення: 13.01.2020).
10. Наукова та інноваційна діяльність України: статистичний збірник / Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/09/zb_nauka_2018.pdf (дата звернення: 13.01.2020).

References:

1. Porter M. (2009) Konkurentnaya strategiya: Metodika analiza otrasley i konkurentov [Competition strategy. Techniques for Analyzing Industries and Competitors]. 454 pp. (in Russian)
2. Pro innovatsiynu diyalnist [About innovative activity] Zakon Ukraini (2002). № 40-IV, potochna redaktsiya – Redaktsiya vid 05.12.2012, pidstava 5460-17 / Verhovna Rada Ukraini. Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/40-15> (accessed 03.01.2020).
3. Pro investitsiynu diyalnist. About investment activity. Zakon Ukraini (1991) [y]. № 1560-XII potochna redaktsiya – Redaktsiya vid 23.07.2017, pidstava 2095-19 / Verhovna Rada Ukraini. Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1560-12> (accessed 03.01.2020).
4. Kovriga S. (2010). Determinanti politichnogo prostoru. Sotsiogumanitarni problemi lyudini [Determinants of political space], № 4, pp. 164–171. (in Ukrainian)
5. Drobot S.A. (2018) Sutnist determinantiv rozvitku ta ikh klasifikatsiya [The essence of the determinants of development and their classification]. *Naukoviy visnik Uzhgorodskogo natsional'nogo universitetu. Seriya: Mizhnarodni ekonomichni vidnosini ta svitove gospodarstvo* / golov. red. M.M. Palinchak. Uzhgorod: Gelvetika. Vip. 22, ch. 1, pp. 97–100. (in Ukrainian)
6. Vasilenko O.A., Sencha I.A. (2011) Matematichno-statistichni metodi analizu u prikladnikh doslidzhenniyakh: navch. posib [Mathematical-statistical methods of analysis in applied research]. Odessa: ONAZ im. O.S. Popova, 166 pp. (in Ukrainian)

7. Statistichni dani: statistichnyi zbirnik [Statistics. Industry: statistical compilation] / Derzhavna sluzhba statistiki Ukraini. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed 10.01.2020). (in Ukrainian)
8. Diyalnist sub'ektiv gospodaryuvannya za 2018 rik: statistichnyi zbirnik [Activities of business entities for 2018: statistical compilation] / Derzhavna sluzhba statistiki Ukraini. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ9_u.htm (accessed 10.01.2020). (in Ukrainian)
9. Diyalnist subektiv velikogo, serednego, malogo ta mikropidpriemnitstva za 2018 rik: statistichnyi zbirnik [Activities of Big, Medium, Small and Micro Entrepreneurs for 2018: Statistical Collection] / Derzhavna sluzhba statistiki Ukraini. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/12/zb_dsp_2018.pdf (accessed: 13.01.2020). (in Ukrainian)
10. Naukova ta innovatsiyna diyalnist Ukraini: statistichnyi zbirnik [Scientific and Innovative Activity of Ukraine: Statistical Collection] / Derzhavna sluzhba statistiki Ukraini. 2019. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/09/zb_nauka_2018.pdf (accessed: 13.01.2020). (in Ukrainian)

УДК 338.439.4

Шалений В.А.,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри управління бізнесом,
Одеська національна академія харчових технологій
Просолович О.Б.,
магістр,
Одеська національна академія харчових технологій

Shaleny Volodymyr,
PhD of Economic Sciences, Associate Professor,
Department of business management,
Odessa National Academy of Food Technology
Prosolovych Olena,
Master,
Odessa National Academy of Food Technology

ПЕРЕРОБКА ВТОРИННИХ МАТЕРІАЛЬНИХ РЕСУРСІВ ЯК ОДИН З НАПРЯМІВ ПІДВИЩЕННЯ ПРИБУТКОВОСТІ ТА ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ХАРЧОВИХ ПІДПРИЄМСТВ (НА ПРИКЛАДІ ОЛІЙНОЖИРОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ)

Шалений В.А., Просолович О.Б. Переробка вторинних матеріальних ресурсів як один з напрямів підвищення прибутковості та інвестиційної привабливості харчових підприємств (на прикладі олійножирової промисловості). У статті розглянуто теоретичні передумови формування господарського механізму переробки вторинних матеріальних ресурсів на харчових підприємствах. На прикладі олійножирової промисловості доведено, що виробництво цінної щодо своїх споживчих властивостей продукції є можливим за рахунок переробки відходів виноробної промисловості, а саме виноградних кісточок. Аналіз ситуації на ринку рослинних олій дав змогу зробити висновок про господарську доцільність реалізації проекту щодо впровадження на виробництві переробки виноградних кісточок в олію. В процесі аналізу ефективності реалізації проекту на конкретному підприємстві розраховано комплекс техніко-економічних та фінансових показників, що дало змогу оцінити рівень його інвестиційної привабливості. З огляду на універсальність розрахунків одержані результати можуть бути використані на олійножирових та олійноекстракційних заводах для підвищення ефективності їх діяльності.

Ключові слова: вторинні матеріальні ресурси, інновації, олійножирова промисловість, ефективність, інвестиційна привабливість.

Шаленый В.А., Просолович О.Б. Переработка вторичных материальных ресурсов как одно из направлений повышения прибыльности и инвестиционной привлекательности пищевых предприятий (на примере масложировой промышленности). В статье рассмотрены теоретические предпосылки формирования хозяйственного механизма переработки вторичных материальных ресурсов на пищевых

предприятиях. На примере масложировой промышленности доказано, что производство ценной касательно своих потребительских свойств продукции является возможным за счет переработки отходов винодельческой промышленности, а именно виноградных косточек. Анализ ситуации на рынке растительных масел позволил сделать вывод о хозяйственной целесообразности реализации проекта по внедрению на производстве переработки виноградных косточек в масло. В процессе анализа эффективности реализации проекта на конкретном предприятии рассчитан комплекс технико-экономических и финансовых показателей, что позволило оценить уровень его инвестиционной привлекательности. С учетом универсальности расчетов полученные результаты могут быть использованы на масложировых и маслоэкстракционных заводах для повышения эффективности их деятельности.

Ключевые слова: вторичные материальные ресурсы, инновации, масложировая промышленность, эффективность, инвестиционная привлекательность.

Shaleny Volodymyr, Prosolovych Olena. Recycling of secondary material resources as one of the ways of increasing the profitability and investment attractiveness of food enterprises (for oil and fat industry). In the article the theoretical prerequisites of formation of economic mechanism of processing of secondary material resources at food enterprises are considered. It is pointed out the necessity of solving the problems of processing these resources not only from the point of view of increasing the efficiency of economic activity and investment attractiveness of food enterprises, but also in the context of solving urgent environmental issues of waste reduction and their utilization. Outlining the tasks outlined involves building an enterprise business mechanism based on intensifying innovation and finding internal reserves for resource conservation, as well as strengthening inter-economic ties between the food industries, with active cooperation with agricultural producers. The example of the oil and fat industry shows that the production of valuable products in terms of their consumer properties is possible due to the processing of waste of the wine industry, namely grape seed. The analysis of the situation on the vegetable oil market made it possible to conclude on the economic feasibility of implementing a project on the implementation of the production of grape seed processing into oil. For the practical implementation of a project for the production of grape seed oil, it is crucial to assess its economic efficiency and investment attractiveness. Such an assessment was carried out for a real investment project for the production of grape seed oil at the Odessa Plant of Bone and Vegetable Oils – LLC AVA. In the process of analyzing the effectiveness of the project, a complex of technical, economic and financial indicators was calculated, which made it possible to assess the level of investment attractiveness of the project. Given the versatility of the calculations, the results obtained can be used in oil and fat and oil extraction plants to improve the efficiency of their operations. A promising area for further research is the development of technical and technological solutions for the use of other raw materials for the production of valuable vegetable oils and the evaluation of the potential commercial success of these innovative developments.

Key words: secondary material resources, innovations, oil and fat industry, efficiency, investment attractiveness.

Постановка проблеми. В умовах загострення конкурентної боротьби як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках, постійно наростаючого динамізму економічних процесів пошук та реалізація резервів підвищення ефективності господарського механізму за рахунок впровадження інновацій на харчових підприємствах є актуальним питанням. В контексті необхідності вирішення як на макро-, так і мікрорівнях не тільки економічних, але й гострих екологічних проблем, а також з урахуванням значної матеріаломісткості виробництва на харчових підприємствах впровадження у господарську практику інновацій, спрямованих на комплексну переробку сировини та розширення асортименту продукції за рахунок використання вторинних матеріальних ресурсів, може вважатися одним з перспективних напрямів стратегічного розвитку зазначених підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методичні аспекти вирішення проблеми комплексної переробки сировини та використання вторинних матеріальних ресурсів знайшли своє відображення у працях вітчизняних та іноземних науковців та дослідників, таких як М. Жовмір, Т. Зінчук, Н. Голикова, Г. Гететуха, Т. Железна, І. Каракоза, В. Комаров, О. Малей, Є. Мних, В. Тимчак, В. Сонжаровський, Є. Сизенко, В. Самборський, І. Трофімов, М. Хвесик,

М. Яцків, П. Ейкінс, Е. Ловінсн. Проте складність і широта зазначеної проблеми вимагають продовження наукових досліджень. Недостатньо розробленою є теоретико-методична та методологічна база щодо комплексного використання сировини та переробки вторинних матеріальних ресурсів на галузевому рівні, що вимагає пошуку інноваційних підходів до використання зазначених ресурсів у системі економічних відносин харчових підприємств.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є обґрунтування необхідності переробки вторинних матеріальних ресурсів на харчових підприємствах (на прикладі олійножирової галузі) та оцінювання ефективності впровадження реального інвестиційного проекту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Харчова промисловість залишається одним із лідерів серед промислових галузей у здійсненні продуктових інновацій. Інноваційна діяльність у галузі спрямована на використання та компенсацію результатів наукових досліджень та розробок задля вдосконалення технологій виробництва, оновлення та розширення номенклатури продовольчих товарів, підвищення їх якості.

Пріоритети комплексного використання сировини та переробки вторинних матеріальних ресурсів харчової промисловості обумовлюються впровадженням інноваційних технологічних процесів їх вторинного

використання не тільки в одногалузевих структурах (хлібопекарській, пивоварній, соковинній тощо), але й загалом у системі агропромислового комплексу, що передбачає використання відходів однієї галузі як сировини в іншій [1]. Нині в системі економічних відносин підгалузей харчової промисловості спостерігається відсутність єдиних підходів до координації комплексного ресурсозбереження. На підприємствах харчової промисловості, незважаючи на те, що продукція, вироблена зі вторинних сировинних ресурсів, впливає загалом на фінансові результати, впровадженню інновацій не приділяється належної уваги.

В більшості підгалузей харчової промисловості обсяг сировини значно перевищує обсяг готової продукції. Сьогодні у зворотні та супутні відходи харчової промисловості потрапляє велика кількість білків, харчових кислот та олій, вітамінів та багатьох інших корисних речовин. Загалом з цих відходів можна здобути значну кількість найменувань різноманітної продукції, зокрема продуктів харчування, кормів, добрив, але сьогодні обсяг їх промислової переробки не перевищує 10–15% [2].

Серед підприємств, які мають значний потенціал у переробці вторинних матеріальних ресурсів, олійножирові є одними з найперспективніших.

Одним з актуальних видів інвестиційно-інноваційної діяльності в олійножировій галузі є впровадження у виробництво рослинних олій з нетрадиційної сировини, такої як льон, насіння виноградної кісточок, ріжій, зародки пшениці й амаранту.

Збільшення кількості поінформованого про здорове харчування населення, посилення уваги людей до власного здоров'я є одними з ключових причин зростання попиту на рослинні олії з нетрадиційної сировини. Рослинні олії з нетрадиційної сировини володіють властивостями, які роблять їх споживання набагато ціннішим за використання тваринних жирів, адже вони містять ненасичені жирні кислоти, які не синтезуються в людському організмі, тому повинні надходити з їжею, містять жиророзчинні вітаміни, фосфоліпіди, антиоксиданти тощо.

Попит на олії збільшується з кожним днем, тому останнім часом на ринку України значно зросла кількість фірм, які їх виробляють з нетрадиційної олієв-

місної сировини, зокрема популярності набувають олія волоського горіха, олія виноградної кісточок, гарбузова, кукурудзяна, олія зародків пшениці, олія плодів шипшини, кунжутна. Кожна з них має свій вплив на людський організм, вони містять ненасичені жирні кислоти, необхідні для нормального розвитку організму, які не синтезуються в ньому, тому повинні надходити з їжею [3].

Рослинні олії з нетрадиційної сировини володіють властивостями, які роблять їх споживання набагато ціннішим за використання тваринних жирів. До їх складу входять цінні для організму речовини, зокрема поліненасичені жирні кислоти, жиророзчинні вітаміни E, D, K, провітамін A, фосфоліпіди, стероли. Ці біоактивні компоненти, як показують дослідження й практика, значно підвищують якість життя сучасної людини, усуваючи наслідки впливу несприятливого середовища й неправильного харчування. Перевага рослинних олій перед тваринними жирами полягає в тому, що ненасичені жирні кислоти легко засвоюються організмом і не відкладаються на стінках судин [4].

Харчова цінність та біологічні властивості рослинних олій не обмежуються лише жирнокислотним складом. Велике значення має вміст в олії супутніх речовин, серед яких особливу роль відіграють антиоксиданти, зокрема токоферолі, каротиноїди і фітостерини. Перспективними джерелами нетрадиційної сировини в цьому аспекті є льон, насіння виноградної кісточок, ріжій, зародки пшениці й амаранту тощо [4].

Згідно з даними Державної служби статистики України (рис. 1, 2) за останні 3 роки виробництво нерафінованих рослинних олій з нетрадиційної сировини зросло з 4,8 тис. т до 240 тис. т. Водночас реалізація нерафінованих рослинних олій з нетрадиційної сировини зросла зі 110,2 млн. грн. до 3,7 млрд. грн., що говорить про динамічні темпи зростання попиту на цю продукцію [5].

Є декілька причин низької уваги до інших видів олій з боку вітчизняних олійножирових підприємств.

1) Відмінності технологій виготовлення соняшникової та інших видів олій. Під час перероблення соняшнику застосовується метод екстракційного або гарячого віджимання, а для інших видів насіння потрібна технологія холодного віджиму, яка дає змогу олії зберігати корисні властивості рослини.

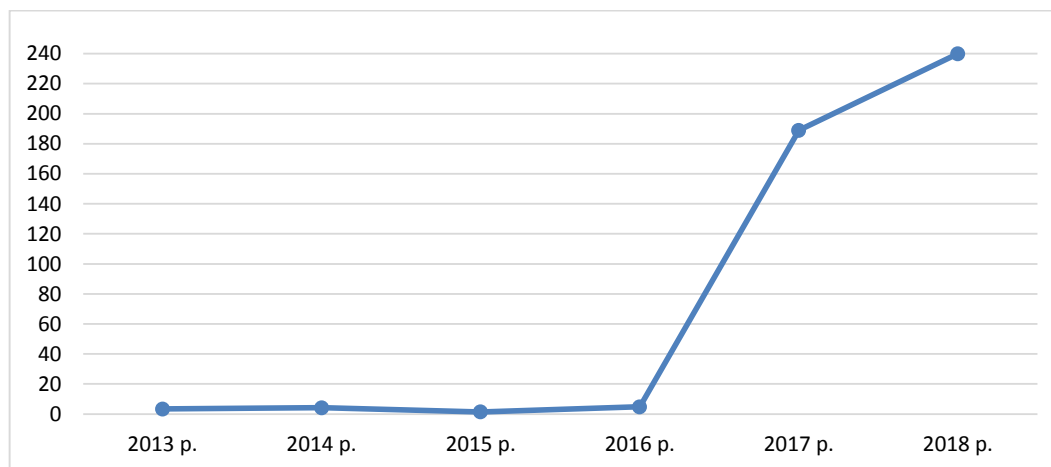

Рис. 1. Динаміка виробництва нерафінованих рослинних олій з нетрадиційної сировини за 2013–2018 роки, тис. т

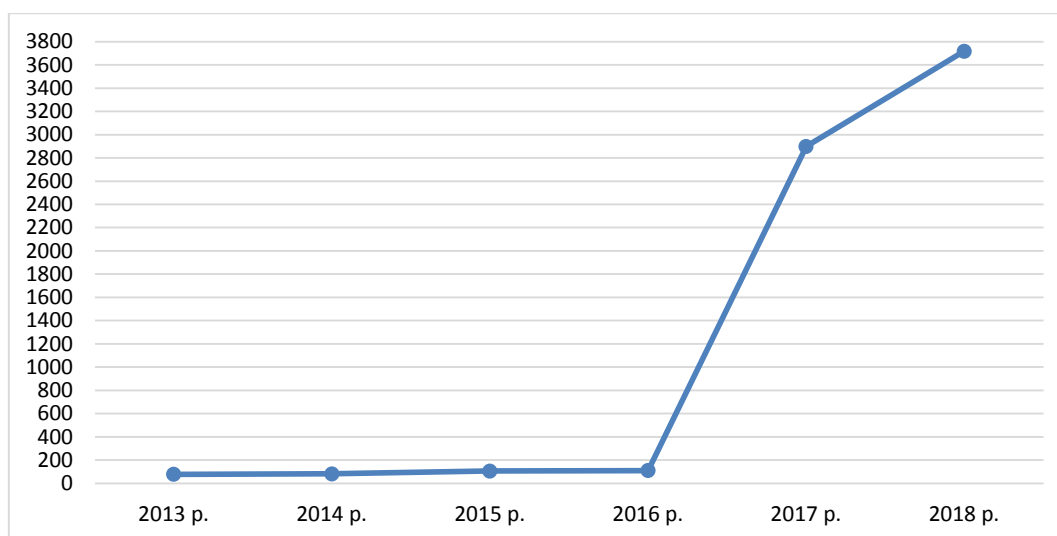

Рис. 2. Динаміка реалізації нерафінованих рослинних олій з нетрадиційної сировини за 2013–2018 роки, млн. грн.

2) Вихід нетрадиційних видів олії порівняно із соняшниковою менше, а саме близько 30% проти 42%.

3) Попит на такі олії на українському ринку не такий великий, як на традиційні рослинні олії, оскільки вони дорожче за соняшникову, до якої звикла більшість вітчизняних споживачів [6].

Одним із видів рослинної олії з нетрадиційної сировини, який користується все більшим попитом на ринку України, є олія з виноградних кісточок.

Олія виноградних кісточок має високу харчову, лікувальну, косметичну цінність, що пояснюється наявністю в її складі цілого комплексу вітамінів (Е, С, β-каротин, групи В), мікро- й макроелементів (калію, кальцію, натрію, заліза тощо), жирних поліненасичених кислот, фітостеролів, флавоноїдів, дубильних речовин, ензимів, фітонцидів, хлорофілу [6]. У складі олії є незамінні жирні кислоти, такі як лінолева кислота (близько 69,6%), олеїнова кислота (до 15,8%), пальмітинова кислота (близько 7%), стеаринова кислота (до 4%). Антиоксидантами, наявними в олії, є флавоноїди, проантоціанідини (енотанін) і резвератрол, вітамін Е (добова доза в одній столовій ложці); вони нейтралізують вільні радикали, допомагають зниженню рівня холестерину, служать профілактиці тромбів, розширюють судини, підтримують нормальну роботу серцево-судинної системи [7].

Олія корисна для зору, шкіри, волосся. Завдяки антиоксиданту резвератролу, схожому за структурою та біологічними функціями на естрадіол, жіночий гормон, олія особливо корисно для жіночого здоров'я. До того ж резвератрол нормалізує вагу, роботу й стан печінки, стимулює синтез колагену, є профілактикою хворіб Альцгеймера і Паркінсона. Олія має помірно високу точку диму (температура, за якої починають утворюватися токсичні речовини), що становить близько 216°C. Оскільки виноградна кісточка дає невелику кількість олії, то олію з кісточок, як правило, отримують хімічним шляхом. Основним способом отримання є метод гарячої екстракції, який дає змогу отримати велику кількість кінцевого продукту. Холодним віджиманням (пресуванням) виробляють менше

олії, але вона зберігає всі цілющі якості кісточок винограду, зокрема антиоксидантну, цитопротекторну, регенеруючу, протипухлинну [7].

Основними перевагами використання олії виноградних кісточок у медицині є такі:

- має протизапальну дію (лікує вугрі, садна);
- ефективна в лікуванні опіків, псоріазу, дерматитів;
- застосовується для лікування виразок, ерозій слизових шлунку, колітів, гастритів;
- має профілактичну дію за схильності до гепатиту, холециститу, цирозу печінки, утворення каменів в жовчному міхурі;
- профілактика онкозахворювань.

Перевагами використання олії виноградних кісточок у кулінарії є такі:

- універсальна заправка для салатів;
- гармонійний компонент соусів;
- придатна до використання у фритюрі й для смаження;
- ідеальна в приготуванні маринадів для м'яса, риби та птиці;
- широко використовується для випічки.

Наведена вище інформація дає підстави говорити, що переробка виноградних кісточок в олію з господарської точки зору є доцільною. Однак для практичної реалізації проекту виробництва олії з виноградних кісточок саме оцінювання його економічної ефективності та інвестиційної привабливості має вирішальне значення. Таке оцінювання було проведене для реального інвестиційного проекту виробництва олії з виноградних кісточок на «Одеському заводі кісточкових та рослинних олій» ТОВ «АВА».

Результати оцінювання економічної ефективності та інвестиційної привабливості реалізації проекту наведені в табл. 1.

Для оцінювання інвестиційної привабливості проекту були проведені розрахунки та оцінені такі показники, як чистий приведений дохід (NPV), внутрішня норма доходності (IRR), індекс доходності, рентабельність інвестицій та строк окупності капітальних вкладень з використанням процедури дисконтування. Отримані значення показників чистого приведенного доходу

Таблиця 1

Основні техніко-економічні та фінансові показники проєкту виробництва олії з виноградних кісточок

№	Показник	Значення при структурі капіталу (власний/позиковий)	
		100/0	80/20
1	Обсяг виробленої продукції, т	108,0	108,0
2	Обсяг виробленої продукції, тис. грн.	17 550,0	17 550,0
3	Ціна реалізації одиниці продукції, 500 мл (без ПДВ), грн.	110,0	110,0
4	Собівартість продукції, тис. грн.	14 397,6	14 797,7
4.1	зокрема, матеріальні витрати	10 965,7	10 965,7
4.2	витрати на оплату праці	136,4	136,4
4.3	відрахування на соціальні заходи (ЄСВ)	29,9	29,9
4.4	амортизація	1 761,8	1 761,8
4.5	інші витрати	1 503,8	1 903,9
6	Прибуток, тис. грн.	3 152,4	2 752,3
6.1	зокрема, чистий прибуток, тис. грн.	2 585,0	2 256,9
7	Інвестиційні витрати, тис. грн.	10 002,0	10 002,0
7.1	зокрема, власні кошти, тис. грн.	10 002,0	8 001,6
7.2	позикові кошти, тис. грн.	0,0	2 000,4
8	Вартість основних засобів, тис. грн.	6 648,0	6 648,0
9	Чисельність персоналу, ос.	10	10
10	Фондовіддача, грн.	2,6	2,6
11	Продуктивність праці, тис. грн./ос.	1 755,0	1 755,0
12	Витрати на 1 грн. продукції, грн.	0,82	0,84
13	Рентабельність продукції, %	17,9	15,3
14	Рентабельність інвестицій (капіталу), %	25,8	22,6
15	Рентабельність власного капіталу, %	25,8	28,2
16	Чистий приведений дохід (NPV), тис. грн.	3 904,9	2 855,2
17	Внутрішня ставка доходності (IRR), %	34,0	27,6
18	Індекс доходності (I _д)	1,4	1,3
19	Термін окупності інвестицій, років	3,2	3,5
20	Точка беззбитковості (поріг рентабельності), тис. грн.	9 147,5	10 965,7
21	Коефіцієнт безпеки, %	47,9	41,8

(більше 0) та індексу доходності (більше 1) свідчать про економічну та комерційну ефективність проєкту. Отримане значення показника рентабельності інвестицій є досить високим і свідчить про досить високу інвестиційну привабливість проєкту. Отримане значення коефіцієнта безпеки свідчить про значну віддаленість від точки беззбитковості, тобто від зони збитків, що говорить про інвестиційну привабливість проєкту.

Під час оцінювання ефективності інвестиційних проєктів вагоме значення має вибір джерел фінансування. Проблема вибору полягає в пошуку оптимальної структури джерел фінансування. Для пошуку оптимальної структури джерел фінансування розглядалися власні та позикові джерела фінансування. Пошук оптимальної структури капіталу здійснювався на основі максимізації рентабельності власного капіталу, максимізації чистого прибутку, чистого приведенного доходу, індексу доходності, внутрішньої ставки прибутковості та мінімізації строку окупності. Результати пошуку оптимальної структури капіталу показали, що за зростання в структурі капіталу зовнішніх джерел фінансування (позикових коштів) погіршуються показники ефективності проєкту за зростання показника рентабельності капіталу, який є основним критерієм оцінювання інвестиційної привабливості проєкту. Таким чином, є певний конфлікт щодо тенденцій показників ефективності. Остаточний

вибір структури капіталу є прерогативою інвестора зі своїм відношенням до ризику, первинною орієнтацією на певні показники ефективності, власною оцінкою фінансової стійкості проєкту тощо.

Проте з огляду на значення показників встановлено, що максимальний рівень рентабельності власного капіталу за прийнятних значень строку окупності, чистого приведенного доходу та індексу доходності дає структура капіталу, у якій 80% інвестиційних ресурсів є власними, а 20% – позиковими. Для оцінювання інвестиційної привабливості проєкту були проведені аналогічні розрахунки та надано оцінки за структури капіталу, у якій 80% інвестиційних ресурсів є власними, а 20% – позиковими.

Отримані результати показників ефективності свідчать про високу економічну ефективність проєкту та його інвестиційну привабливість як за першої, так і за другої структури капіталу, адже за використання тільки власних коштів найвищого значення набувають показники чистого приведенного доходу, терміну окупності, індексу доходності, внутрішньої ставки доходності, рентабельності інвестицій, рентабельності продукції, чистого прибутку та витрат на 1 грн. продукції, а за використання 80% від загальної потреби у коштах позикових коштів досягається максимальне (найвище) значення рентабельності власного капіталу, тобто

показника, який може вважатися одним з найголовніших критеріїв інвестиційної привабливості проєкту.

Висновки. Аналіз сучасного стану ринку рослинних олій показав, що за останні 3 роки реалізація нерафінованих рослинних олій з нетрадиційної сировини збільшилась майже у 34 рази, що говорить про динамічні темпи зростання попиту на цю продукцію. Одним із видів рослинної олії з нетрадиційної сировини, який користується все більшим попитом на ринку України, є олія з виноградних кісточок. Розрахунок показників економічної ефек-

тивності та інвестиційної привабливості проєкту щодо виробництва олії з виноградних кісточок на «Одеському заводі кісточкових та рослинних олій» ТОВ «АВА» дає підстави стверджувати, що зазначений проєкт є привабливим для потенційних інвесторів. Перспективними напрямками подальших досліджень із зазначеної проблематики є розроблення техніко-технологічних рішень щодо використання іншої сировини для отримання цінних рослинних олій та оцінювання потенційного комерційного успіху зазначених інноваційних розробок.

Список використаних джерел:

1. Тимчак В. Ефективність інновацій комплексного використання відходів харчової промисловості : дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.03. Житомир, 2017. 227 с.
2. Кужель О. Економічні засади державної регуляторної політики у сфері господарювання: світовий досвід та вітчизняна практика. *Економіст*. 2005. Вип. 7. С. 50–57.
3. Олійник С., Кобець О., Арпуль О., Доценко В. Досвід використання рослинних олій з нетрадиційної сировини у харчовій промисловості. *Інноваційні погляди молодих науковців*. 2016. С. 19–26. URL: <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/26875/1/99.pdf> (дата звернення: 05.12.2019).
4. Кобець О., Верещак І., Доценко В. Олії рослинні з нетрадиційної сировини як перспективне джерело функціональних інгредієнтів. *Проблеми формування здорового способу життя у молоді* : збірник матеріалів X Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених та студентів з міжнародною участю. 2017. URL: https://card-file.onaft.edu.ua/bitstream/123456789/8824/1/Problemy_zdorov_zhyttia_2017_Kobets_2.pdf (дата звернення: 08.12.2019).
5. Державна служба статистики України. Київ, 2019. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 14.12.2019).
6. Овчаренко М. Вигідний бізнес. В Україні рентабельно випускати нетрадиційну рослинну олію. *Промисловий портал*. URL: <https://uprom.info/news/agro/vigidniy-biznes-v-ukrayini-rentabelno-vipuskati-netraditsiynu-roslinnu-oliyu> (дата звернення: 19.12.2019).
7. Береза-Кінзерська Л., Бажай-Жежерун С. Біологічно-активні речовини виноградних кісточок, одержаних з твердих відходів виноробних підприємств. *Оздоровчі харчові продукти та дієтичні добавки: технології, якість та безпека* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Київ : НУХТ, 2018. URL: http://old.nuft.edu.ua/page/51adaed39c2a2/files/%D0%A2%D0%9E%D0%9F_18.pdf (дата звернення: 24.12.2019).

References:

1. Tymchak V. (2017) *Efektivnist innovatsii kompleksnoho vykorystannia vidkhodiv kharchovoi promyslovosti* [Effectiveness of innovations in the integrated use of food industry waste] (PhD Thesis). Zhytomyr: Zhytomyr national agricultural university.
2. Kuzhel O. (2005) *Ekonomichni zasady derzhavnoi rehuliatornoj polityky u sferi hospodariuvannia: svitovy dosvid ta vitchyzniana praktyka* [Economic principles of state regulatory policy in the sphere of economy: world experience and domestic practice]. *Economist*, vol. 7, pp. 50–57.
3. Oliinyk S., Kobets O., Arpul O., Dotsenko V. (2016) *Dosvid vykorystannia roslinnykh olii z netradysii noi syrovyny u kharchovii promyslovosti* [Experience in the use of vegetable oils from non-traditional raw materials in the food industry]. *Innovatsiini pohliady molodykh naukotsiv* [Innovative views of young scientists], pp. 19–26. Available at: <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/26875/1/99.pdf> (accessed: 05 December 2019).
4. Kobets O., Vereshchak I., Dotsenko V. (2017) *Olii roslinni z netradysii noi syrovyny, yak perspektyvne dzherelo funktsionalnykh inhredii entiv* [Vegetable oils from non-traditional raw materials as a promising source of functional ingredients]. *Proceedings of the Problemy formuvannia zdorovoho sposobu zhyttia u molodi. Zbirnyk materialiv Kh Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii molodykh uchenykh ta studentiv z mizhnarodnoiu uchastiu (Ukraine, Odesa, September, 29 – October, 1, 2017)*. Odesa, *Problemy formuvannia zdorovoho sposobu zhyttia u molodi*, p. 3, p. 108.
5. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy* [State Statistics Service of Ukraine], Kyiv. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed: 14 December 2019).
6. Ovcharenko M. (2018) *Vyhidnyi biznes: V Ukraini rentabelno vypuskaty netradysii nu roslinnu oliiu* [Profitable Business: It is profitable to produce unconventional vegetable oil in Ukraine]. *Promyslovyi portal [Industrial portal]*. Available at: <https://uprom.info/news/agro/vigidniy-biznes-v-ukrayini-rentabelno-vipuskati-netraditsiynu-roslinnu-oliy> (accessed: 19 December 2019).
7. Bereza-Kindzerska L., Bazhai-Zhezherun S. (2018) *Biologichno-aktyvni rechovy ny vynohradnykh kistochok, oderzhanykh z tverdyykh vidkhodiv vynorobnykh pidpriemstv* [Bioactive substances of grape seed obtained from solid waste of wineries]. *Proceedings of the Oздоровchi kharchovi produkty ta diietichni dobavky: tekhnologii, yakist ta bezpeka (Ukraine, Kyiv, November 14–15, 2018)*. Kyiv: NUHT, pp. 83–86.

Яровий І.М.,
кандидат економічних наук, заступник директора,
*Київський коледж комп'ютерних технологій та економіки
Національного авіаційного університету*

Харченко І.Г.,
викладач,
*Київський коледж комп'ютерних технологій та економіки
Національного авіаційного університету*

Yarovyi Ihor,
Candidate of Economic Sciences,
Educational work deputy director
*Kyiv College of Computer Technologies and Economy
of the National Aviation University*

Kharchenko Inna,
teacher,
*Kyiv College of Computer Technologies and Economy
of the National Aviation University*

ОЦІНКА ЙМОВІРНОСТІ БАНКРУТСТВА ЗА МОДЕЛЯМИ АЛЬТМАНА, СПРІНГЕЙТА, ТАФФЛЕРА (НА ПРИКЛАДІ КОМПАНІЇ «КВС-УКРАЇНА»)

Яровий І.М., Харченко І.Г. Оцінка ймовірності банкрутства за моделями Альтмана, Спрінгейта, Таффлера (на прикладі компанії «КВС-Україна»). У статті висвітлено поняття банкрутства підприємства як економічної категорії та фактори впливу на ймовірність його настання; охарактеризовано зв'язок банкрутства з поняттям «фінансові результати»; оцінено ймовірність банкрутства за різними методиками. Розраховано ланцюгові та базисні показники динаміки: абсолютні прирости, темпи росту, темпи приросту, абсолютні значення 1% приросту ймовірності банкрутства за моделями Альтмана, Спрінгейта, Таффлера. Здійснено розрахунок середніх величин ряду за 2015–2018 роки, виконано прогноз настання ймовірності банкрутства компанії «КВС-Україна» до 2021 року, використовуючи показник абсолютного приросту. Надамо рекомендації зі зменшення ймовірності банкрутства компанії, зокрема в частині використання управлінських інструментів фінансового менеджменту.

Ключові слова: банкрутство, моделі ймовірності, абсолютний приріст, темп росту, темп приросту, абсолютне значення 1% приросту.

Яровой И.Н., Харченко И.Г. Оценка вероятности банкротства по моделям Альтмана, Спрингейта, Таффлера (на примере компании «КВС-Украина»). В статье отражено понятие банкротства предприятия как экономической категории и факторы влияния на вероятность его наступления; охарактеризована связь банкротства с понятием «финансовые результаты»; оценена вероятность банкротства по разным методикам. Рассчитаны цепные и базисные показатели динамики: абсолютные приросты, темпы роста, темпы прироста, абсолютные значения 1% прироста вероятности банкротства по моделям Альтмана, Спрингейта, Таффлера. Осуществлен расчет средних величин ряда за 2015–2018 годы, выполнен прогноз наступления вероятности банкротства компании «КВС-Украина» до 2021 года, используя показатель абсолютного прироста. Предоставлены рекомендации по уменьшению вероятности банкротства компании, в частности в части использования управленческих инструментов финансового менеджмента.

Ключевые слова: банкротство, модели вероятности, абсолютный прирост, темп роста, темп прироста, абсолютное значение 1% прироста.

Yarovyi Ihor, Kharchenko Inna. Assessment probability of bankruptcy according to the models of Altman, Springate, Taffler (on the example of «KWS-Ukraine company»). In the article, the concept of bankruptcy of enterprise is reflected as an economic category and factors of influence on probability of his offensive, connection of bankruptcy is described with a concept «financial results», probability of bankruptcy was appraised according to the different methodologies, the basic and chain indexes of dynamics were calculated: absolute increases, rates of height, growth rates, absolute values of 1% increase of probability of bankruptcy according to the models of Altman, Springate, Taffler, settling of averages of row is carried out for 2015–2018, there was done a prognosis of bankruptcy probability for «KWS-Ukraine company» until 2021 year by using an index of absolute

increase; was given recommendations to reduce the company's bankruptcy probability, in particular in part of the using administrative instruments of financial management. The rate of increase shows that the tendency of row is descending, that testifies to deceleration of index of probability of bankruptcy according to the model of Altman, id est the risk of bankruptcy of enterprise becomes higher. The rate of increase shows that the tendency of row is growing, that testifies to the acceleration of index of probability of bankruptcy according to the model of Springate, id est the risk of bankruptcy of enterprise becomes less. The rate of increase shows that the tendency of row descending, that testifies to deceleration of index of probability of bankruptcy after the model of Taffler, id est the risk of bankruptcy of enterprise becomes higher. Undertaken a study in relation to determination of dynamic changes of the indexes of probability of bankruptcy, expected after different methodologies. Using the different methods of estimation of probability of bankruptcy, estimating the change of indexes in a dynamics, it is possible to do the prognosis of change of situation in the future. To reduce the probability of bankruptcy in the future it is suggested to improve liquidity, circulating of floating capital, business activity, profitability of the company management. To improve the rotation of floating capital of enterprise expediently: to increase a ratio of not attracted in inconvertible assets personal funds to the floating capital; to increase part of net profit from realization of products in the average cost of circulating assets; to decrease duration of period of turnover of circulating assets of enterprise; to increase the relationship of the disengaged money with turnover to the average of turnover means; to increase part of turnover means in the size of supplies.

Key words: bankruptcy, models of probability, absolute increase, rate of height, growth rate, absolute value of 1% increase.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Турбулентність зовнішнього середовища, посилення дії конкурентних сил і внутрішній опір змінам зумовлюють постійну необхідність для керівництва підприємства сприймати сигнали невідконтрольних факторів і контролювати сигнали від підконтрольних факторів із метою попередження ймовірності настання банкрутства підприємства і вибору ефективної стратегії розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, на які спирається автор. В.Є. Власюк, К.О. Гордієнко, А.О. Пшенична дають оцінку ймовірності банкрутства вітчизняних підприємств (на прикладі ПАТ «Комбінат «Тепличний») за допомогою Z-рахунку Альтмана, моделі Спрінгейта та О.О. Терещенко, коефіцієнта Бівера та методу Cash-Flow у практичному застосуванні, які дадуть змогу з мінімальними витратами ресурсів та часу отримати найбільш однозначну та точну оцінку економічного стану [1]. О.С. Хринюк, В.А. Бовою як приклад західної моделі розрахунку ймовірності банкрутства було вибрано п'ятифакторну модель Альтмана, а як зразок вітчизняної – модель Терещенка. Обидві названі моделі ґрунтуються на розрахунку інтегрального показника. Метою застосування розглянутих моделей є визначення фінансової стійкості підприємства для оцінки фінансового потенціалу. Також зазначено, що завдяки визначенню рівня фінансового потенціалу є можливість здійснювати коригування політики підприємства щодо стабілізації [2]. Водночас нині відсутні дослідження щодо визначення динамічних змін зазначених показників ймовірності банкрутства, розрахованих за різними методиками.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Оцінити зміни ймовірності банкрутства за моделями Альтмана, Спрінгейта, Таффлера (на прикладі компанії «КВС-Україна») з використанням ланцюгових та базисних показників динаміки з метою прогнозу настання ймовірності банкрутства компанії «КВС-Україна» до 2021 року і виробити управлінські інструменти фінансового менеджменту щодо її попередження.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням здобутих наукових результатів. Діагностика банкрутства підприємства передбачає своєчасне виявлення його неплатоспроможності, збитковості, фінансової залежності та низької ділової активності, тому в класичних моделях діагностики банкрутства використовують показники прибутковості, фінансової стійкості, ліквідності, ділової активності [1].

Розрахунок ймовірності банкрутства компанії «КВС-Україна» за 2015–2018 роки за моделями Альтмана, Спрінгейта, Таффлера наведено в табл. 1.

У зведеній табл. 2 розраховано базисні та ланцюгові показники динаміки ймовірності банкрутства за моделями Альтмана, Спрінгейта, Таффлера.

У 2018 році порівняно з 2017 роком показник ймовірності банкрутства:

– за моделлю Альтмана зменшився на 0,313, або на 12,4%, а порівняно з 2015 роком – на 0,526, або на 19,3% (рис. 1).

– за моделлю Спрінгейта – збільшився на 0,102 або на 27,9%, а порівняно з 2015 роком зменшився на 0,141, або на 24,03% (рис. 2).

– за моделлю Таффлера – збільшився на 0,001 або на 0,23%, а порівняно з 2015 роком зменшився на 0,048, або на 12,97% (рис. 3).

Здійсимо розрахунок середніх величин ряду за 2015–2018 роки.

1) Середній рівень ряду у динаміці характеризує типову величину абсолютних рівнів.

Для знаходження середнього рівня моментного ряду використовують середню хронологічну (1):

$$y = \frac{\frac{1}{2}y_1 + y_2 + \dots + y_{n-1} + \frac{1}{2}y_n}{n-1} \quad (1)$$

– за моделлю Альтмана:

$$y = \frac{\frac{1}{2}2,734 + 1,974 + \dots + 2,520 + \frac{1}{2}2,207}{4-1} = 2.32$$

Середнє значення показника ймовірності банкрутства за моделлю Альтмана за аналізований період становило 2,32.

Таблиця 1

Розрахунок ймовірності банкрутства «КВС-Україна» за 2015–2018 рр.

Показник	Формула розрахунку	2015	2016	2017	2018
Модель Альтмана	$Z=1,2X_1+1,4X_2+3,3X_3+0,6X_4+0,999X_5$	2.734	1.974	2.520	2.207
X_1	$(1195-(1695-1660))/1300 \Phi.1$	0.170	0.209	0.158	0.229
X_2	$2350 \Phi.2 / 1300 \Phi.1$	0.003	4.25E-05	0	0.002
X_3	$2290 \Phi.2 / 1300 \Phi.1$	0.008	4.25E-05	0	0.002
X_4	$1495 \Phi.1/((1595-1520-1525)+(1695-1660)+1700)\Phi.1$	3.198	2.661	3.504	2.667
X_5	$2000 \Phi.2 / 1300 \Phi.1$	0.581	0.127	0.229	0.324
Модель Спрінгейта	$Z=1,03X_1+3,07X_2+0,66X_3+0,4X_4$	0.589	0.349	0.345	0.447
X_1	$1195/1300 \Phi.1$	0.264	0.289	0.246	0.284
X_2	$2290 \Phi.2 / 1300 \Phi.1$	0.008	4.25E-05	0	0.002
X_3	$2290 \Phi.2/(1695-1660)\Phi.1$	0.089	0.000526	0	0.030
X_4	$2000 \Phi.2 / 1300 \Phi.1$	0.580	0.127	0.229	0.324
Модель Таффлера	$Z\text{-score}=0,53X_1+0,13X_2+0,18X_3+0,16X_4$	0.370	0.314	0.321	0.322
X_1	$2290 \Phi.2/(1695-1660)\Phi.1$	0.089	0.001	0	0.030
X_2	$1195 \Phi.1/((1595-1520-1525)+(1695-1660)+1700)\Phi.1$	1.124	1.072	1.120	1.048
X_3	$(1695-1660)\Phi.1 / 1300 \Phi.1$	0.094	0.081	0.088	0.055
X_4	$X_4=1$	1	1	1	1

Таблиця 2

Зведена таблиця

Рік	Модель Альтмана	Абсолютний приріст		Темп росту		Темп приросту		Абсолютне значення 1% приросту
		ланцюговий	базисний	ланцюговий	базисний	ланцюговий	базисний	
2015	2.734	-	-	100	100	-	-	-
2016	1.974	-0.760	-0.760	72.22	72.22	-27.78	-27.78	0.027
2017	2.520	0.546	-0.213	127.67	92.2	27.67	-7.8	0.020
2018	2.207	-0.313	-0.526	87.58	80.74	-12.42	-19.26	0.025
	Модель Спрінгейта							
2015	0.589	-	-	100	100	-	-	-
2016	0.349	-0.240	-0.240	59.32	59.32	-40.68	-40.68	0.006
2017	0.345	-0.004	-0.244	98.74	58.57	-1.26	-41.43	0.003
2018	0.447	0.102	-0.141	129.7	75.97	29.7	-24.03	0.003
	Модель Таффлера							
2015	0.370	-	-	100	100	-	-	-
2016	0.314	-0.056	-0.056	84.87	84.87	-15.13	-15.13	0.004
2017	0.321	0.007	-0.049	102.32	86.84	2.32	-13.16	0.003
2018	0.322	0.001	-0.048	100.23	87.03	0.23	-12.97	0.003

– за моделлю Спрінгейта:

$$y = \frac{\frac{1}{2} 0,589 + 0,349 + \dots + 0,345 + \frac{1}{2} 0,447}{4-1} = 0.4$$

Середнє значення показника ймовірності банкрутства за моделлю Спрінгейта за аналізований період становило 0,4.

– за моделлю Таффлера:

$$y = \frac{\frac{1}{2} 0,370 + 0,314 + \dots + 0,321 + \frac{1}{2} 0,322}{4-1} = 0.33$$

Середнє значення показника ймовірності банкрутства за моделлю Таффлера за аналізований період становило 0,33.

2) Середній темп зростання розраховується за формулою (2):

$$T_p = \sqrt[n-1]{\frac{Y_n}{Y_1}} \quad (2)$$

– за моделлю Альтмана:

$$T_p = \sqrt[3]{\frac{2.207}{2.734}} = 0.931$$

В середньому за весь період зростання аналізованого показника він становив 0,931.

– за моделлю Спрінгейта:

$$\dot{T}_p = \sqrt[3]{\frac{0.447}{0.589}} = 0.913$$

В середньому за весь період зростання аналізованого показника він становив 0,913.

– за моделлю Таффлера:

$$\dot{T}_p = \sqrt[3]{\frac{0.322}{0.370}} = 0.955$$

В середньому за весь період зростання аналізованого показника він становив 0,955.

3) Середній темп приросту розраховується за формулою (3):

$$T_p = T_p - 1 \quad (3)$$

– за моделлю Альтмана:

$$T_p = 0.931 - 1 = -0.069$$

В середньому значення показника ймовірності банкрутства за моделлю Альтмана щорічно скорочувалося на 6,9%.

– за моделлю Спрінгейта:

$$T_p = 0.913 - 1 = -0.087$$

В середньому значення показника ймовірності банкрутства за моделлю Спрінгейта щорічно скорочувалося на 8,7%.

– за моделлю Таффлера:

$$T_p = 0.955 - 1 = -0.045$$

В середньому значення показника ймовірності банкрутства за моделлю Таффлера щорічно скорочувалося на 4,5%.

4) Середній абсолютний приріст являє собою узагальнену характеристику індивідуальних абсолютних приростів ряду динаміки.

Середній абсолютний приріст розраховується за формулою (4):

$$\dot{d}_y = \frac{y_n - y_1}{n - 1} \quad (4)$$

– за моделлю Альтмана:

$$\dot{d}_y = \frac{2.207 - 2.734}{3} = -0.18$$

З кожним роком значення показника ймовірності банкрутства за моделлю Альтмана в середньому зменшувалося на 0,18.

– за моделлю Спрінгейта:

$$\dot{d}_y = \frac{0.447 - 0.589}{3} = -0.05$$

З кожним роком значення показника ймовірності банкрутства за моделлю Спрінгейта в середньому зменшувалося на 0,05.

– за моделлю Таффлера:

$$\dot{d}_y = \frac{0.322 - 0.370}{3} = -0.02$$

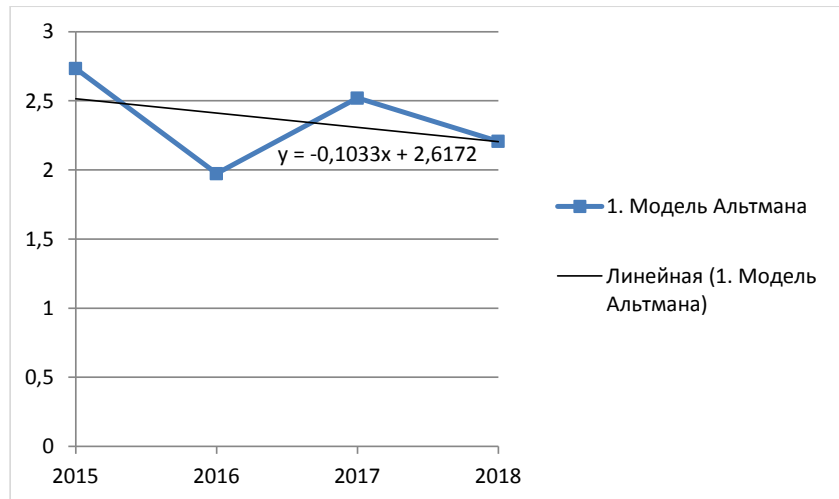

Рис. 1. Динаміка показника ймовірності банкрутства за моделлю Альтмана

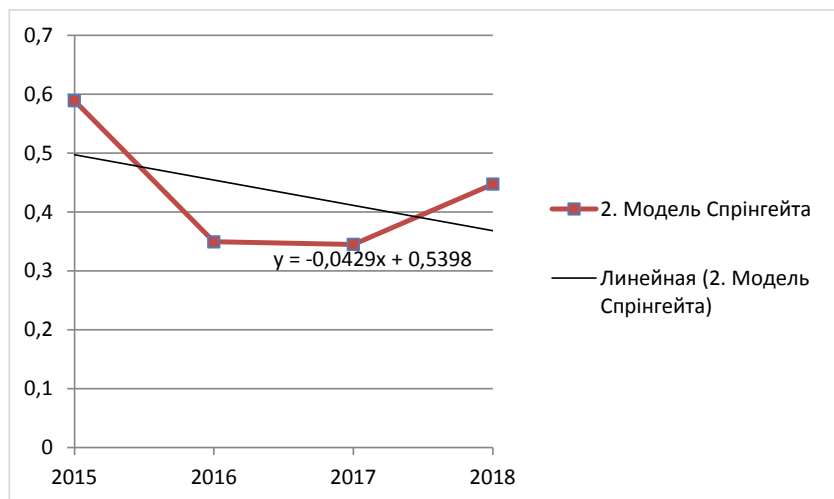

Рис. 2. Динаміка показника ймовірності банкрутства за моделлю Спрінгейта

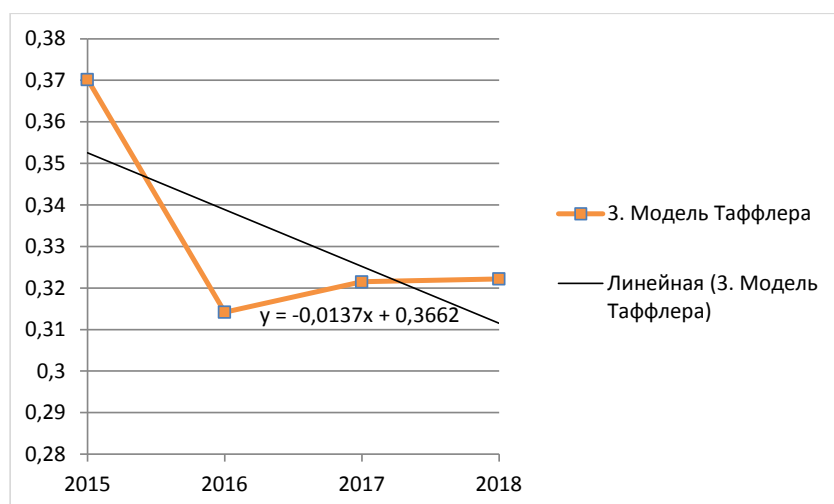

Рис. 3. Динаміка показника ймовірності банкрутства за моделлю Таффлера

З кожним роком значення показника ймовірності банкрутства за моделлю Таффлера в середньому зменшувалося на 0,02.

Виконаємо прогноз ймовірності банкрутства до 2021 року, використовуючи показник абсолютного приросту:

– за моделлю Альтмана:

$$y(2019) = 2.207247767 - 0.18 = 2.027$$

$$y(2020) = 2.027247767 - 0.18 = 1.847$$

$$y(2021) = 1.847247767 - 0.18 = 1.667$$

Гранична межа $Z=1,23$, до 1,8 – ймовірність банкрутства дуже висока, 1,81–2,70 – висока, 2,71–2,99 – можлива, 3,00 і більше – дуже низька. У підприємства у 2018 році $Z = 2,20$. Це означає, що підприємство у 2018 році має високу ймовірність банкрутства і низький рівень фінансового потенціалу. Темп нарощення показує, що тенденція ряду спадна, що свідчить про уповільнення показника ймовірності банкрутства за моделлю Альтмана, тобто ризик банкрутства підприємства стає більшим.

– за моделлю Спрінгейта:

$$y(2019) = 0.447306631 - 0.0472 = 0.400106631$$

$$y(2020) = 0.400106631 - 0.0472 = 0.352906631$$

$$y(2021) = 0.352906631 - 0.0472 = 0.305706631$$

Темп нарощення показує, що тенденція ряду зростаюча, що свідчить про прискорення показника ймовірності банкрутства за моделлю Спрінгейта, тобто ризик банкрутства підприємства стає меншим.

Якщо гранична межа $Z < 0,862$, то є потенційний ризик банкрутства, якщо $Z > 2,451$, то загроза банкрутства мінімальна, підприємство є фінансово надійним. У підприємства у 2018 році $Z = 0,447$. Це означає, що підприємство у 2018 році має високу ймовірність банкрутства і низький рівень фінансового потенціалу. Отже, за моделлю Спрінгейта підприємство є потенційним банкрутом.

– за моделлю Таффлера:

$$y(2019) = 0.322 - 0.016 = 0.306$$

$$y(2020) = 0.306 - 0.016 = 0.290$$

$$y(2021) = 0.290 - 0.016 = 0.274$$

Якщо показник Z -score приймає значення більше 0,3, то підприємство має невеликий ризик банкрутства протягом року, якщо значення менше 0,2, то у підприємства є великий ризик банкрутства. У підприємства у 2018 році Z -score = 0,322. Це означає, що підприємство в 2018 році має низьку ймовірність банкрутства і середній рівень фінансового потенціалу.

Темп нарощення показує, що тенденція ряду спадна, що свідчить про уповільнення показника ймовірності банкрутства за моделлю Таффлера, тобто ризик банкрутства підприємства стає більший.

Для зменшення ймовірності банкрутства в майбутньому керівництву компанії пропонується покращувати ліквідність, оборотність оборотного капіталу, ділову активність, рентабельність.

Для покращення ліквідності доцільно: поліпшити відношення суми ліквідних коштів, короткострокових фінансових вкладень та дебіторської заборгованості до короткострокових пасивів; покращити відношення поточних активів до поточних зобов'язань.

Для покращення обертання оборотного капіталу підприємства доцільно: збільшити відношення не залучених в необоротних активах власних засобів до оборотного капіталу; збільшити частку чистого доходу від реалізації продукції у середній вартості оборотних активів; зменшити тривалість періоду обороту оборотних активів підприємства; збільшити відношення вивільнених коштів з обороту до середньої величини обігових коштів; збільшити частку обігових коштів у величині запасів.

Для покращення ділової активності підприємства доцільно: збільшити відношення виручки підприємства до середньої величини дебіторської заборгованості підприємства за період; збільшити коефіцієнт обертання дебіторської заборгованості; зменшити середній період сплати підприємством короткострокової заборгованості.

Для покращення рентабельності підприємства доцільно: збільшити частку чистого прибутку у власному капіталі, вкладеному в підприємство; збільшити частку прибутку до оподаткування у середній вартості активів підприємства за період; збільшити частку чистого прибутку підприємства у середній вартості активів підприємства за період; збільшити частку чистого прибутку у середній вартості виробничих засобів підприємства за період.

Висновки із цього дослідження і подальші перспективи в цьому напрямі. Використавши різні методи оцінки ймовірності банкрутства, оцінивши зміну показників у динаміці, можна зробити прогноз зміни ситуації в майбутньому. Подальші розвідки можуть стосуватися факторного аналізу ймовірності банкрутства та вироблення альтернативних варіантів щодо вибору фінансової стратегії.

Список використаних джерел:

1. Власюк В.Є., Гордієнко К.О., Пшенична А.О. Оцінка ймовірності банкрутства вітчизняних підприємств (на прикладі ПАТ «Комбінат «Тепличний»). *Економіка і суспільство*. 2017. Випуск № 12. С. 68–72.
2. Хринюк О.С., Бова В.А. Моделі розрахунку ймовірності банкрутства як метод оцінки фінансового потенціалу підприємства. *Ефективна економіка*, № 2, 2018. URL: www.ekonomy.nauka.com.ua (дата звернення: 19.11.2019).

References:

1. Vlasjuk V.Je., Ghordijenko K.O., Pshenychna A.O. (2017) Ocinka jmovirnosti bankrutstva vitchyznjanykh pidpryjemstv (na prykladі PAT «Kombinat «Teplychnyj») [Estimation of probability of bankruptcy of domestic enterprises (on an example «Combine is «Hothouse» Corp.)]. *Economy and society*, vol. 12, pp. 68–72.
2. Khrynjuk O.S., Bova V.A. (2018) Modeli rozrakhunku jmovirnosti bankrutstva jak metod ocinky finansovogho potencialu pidpryjemstva [Models of settling of probability of bankruptcy as method of estimation of financial potential of enterprise] *Efektivna ekonomika* [Effective economy] (electronic journal), no. 2. Available at: www.ekonomy.nauka.com.ua (accessed 19 November 2019).

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

УДК 321.477

Богуславська С.І.,кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту та економічної безпеки,
*Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького***Стуглик Д.,**кандидат економічних наук,
здобувач ступеня доктора економічних наук
кафедри економіки, підприємництва та природничих наук,
*Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського***Boguslavska Svitlana,**candidate of economic sciences, associate professor
Associate Professor of Management and Economic Security,
*Cherkasy National University of B. Khmelnytsky***Stuglik Joanne,**candidate of economic sciences,
PhD in Economics, Entrepreneurship and Natural Sciences,
Tavriya National University of V.I. Vernadsky

МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ ПРОМИСЛОВОЇ ПОЛІТИКИ РЕГІОНУ

Богуславська С.І., Стуглик Дж. Механізм формування промислової політики регіону. Глибокі структурні зміни у промисловому комплексі, що супроводжують процес формування ринкових відносин, зумовлені рядом причин: формування ринкових механізмів, які, в першу чергу, включають конкуренцію та відбір найбільш життєздатних підприємств і галузей спричинив відмирання та банкрутство ряду підприємств; відсутність протягом тривалого періоду реалізації інвестиційних проектів за рахунок бюджету розвитку; відсутність активного державного впливу в галузях державного сектора, часта зміна в підходах та виборі структур, що відповідають за роботу державного сектора тощо. Ці та ряд інших причин зумовили значні зміни в структурі промислового виробництва на загальнодержавному та регіональному рівнях. В роботі наведений механізм формування промислової політики регіону. Розглянуті основні етапи промислової політики, які в сукупності і створюють її механізм. Досліджені проблеми вимірювання ефективності промислової політики регіону та підходи з різними способами формування бюджетів.

Ключові слова: регіон, промислова політика, система збалансованих показників, ефективність бюджетних витрат.

Богуславская С.И., Стуглик Дж. Механизм формирования промышленной политики региона. Глубокие структурные изменения в промышленном комплексе, сопровождающие процесс формирования рыночных отношений, обусловленные рядом причин: формирование рыночных механизмов, которые, в первую очередь, включают конкуренцию и отбор наиболее жизнеспособных предприятий и отраслей вызвал отмирания и банкротство ряда предприятий; отсутствие в течение длительного периода реализации инвестиционных проектов за счет бюджета развития; – отсутствие активного государственного воздействия в области государственного сектора, частая смена в подходах и выборе структур, отвечающих за работу государственного сектора и тому подобное. Эти и ряд других причин обусловили значительные изменения в структуре промышленного производства на общегосударственном и региональном уровнях. В работе приведен механизм формирования промышленной политики региона. Рассмотрены основные этапы промышленной политики, которые в совокупности и создают ее механизм. Исследованы проблемы измерения эффективности промышленной политики региона и подходы с различными способами формирования бюджетов.

Ключевые слова: регион, промышленная политика, система сбалансированных показателей, эффективность бюджетных расходов.

Boguslavskaya Svitlana, Joanne Stuglik. Mechanism of formation of industrial policy of the region. Deep structural changes in the industrial complex that accompany the process of formation of market relations, due to several reasons: – the formation of market mechanisms, which primarily include competition and selection of the most viable enterprises and industries caused the death and bankruptcy of some enterprises; – the absence for a long period of implementation of investment projects through the development budget; – the absence of active state influence in sectors of the public sector, frequent changes in approaches and choice of structures for the public sector and the like. These and other causes has led to significant changes in the structure of industrial production at the national and regional levels. Industrial policy is one of the main economic activities at the regional and at the state level, which is a system of measures aimed at transformation and development of the industrial sector and its related sectors. The solution to these questions is possible only under condition of escalating of industrial potential of the regions and the formation of regional industrial complexes in the conditions of development of integration relations. In the article the mechanism of formation of industrial policy of the region. The basic stages of industrial policy, which together create its mechanism. The problems of measuring the effectiveness of industrial policy in the region and approaches with different ways of budgeting. In the implementation of industrial policy the government carries out a mission that defines the role of the state in the economy and depends on the values of society. Vision is a specific task of government in the economy and determines the goals of socio-economic policy. The strategy refers to the tools, mechanisms and business processes achieve the targets set in accordance with the purposes. Fiscal policy sets the provision of resources for industrial policy that is focused on the formation, distribution and use of funds of the state budget. To ensure the unity of the socio-economic space of the country must successfully develop a regional industrial policy taking into account specifics of each region, which will help to realise the production and economic potential and future development.

Key words: region, industrial policy, balanced scorecard, cost effectiveness.

Постановка проблеми. Промислова політика є одним із основних напрямів економічної діяльності як на регіональному так і на державному рівні, яка являє собою систему заходів, спрямованих на перетворення та розвиток промислового сектора та пов'язаних з ним секторів. Реформування та модернізація галузей промисловості, впровадження нових технологій виробництва повинні бути спрямовані на розвиток промислового комплексу країни та на перехід промисловості на нову технологічну основу. Вирішення таких питань можливе лише за умови нарощення промислового потенціалу регіонів і формування регіональних промислових комплексів в умовах розвитку інтеграційних відносин [4, с. 40].

Аналіз останніх досліджень. Вивченням основних принципів розробки та реалізації регіональної промислової політики займалися велика кількість провідних науковців України та світу, серед них можна назвати: Амошу О. [1], Артамонова Е. [2], Буркинського Б. [3], Бутка М. [4], Гончарука А. [5], Волкова О. [6], Федюлову Л. [7] та багато інших.

Мета роботи. Дослідження та аналіз основних етапів впровадження промислової політики, які в сукупності створюють та формують її механізми на регіональному рівні.

Виклад основного матеріалу. У промисловій політиці можна виділити п'ять основних етапів, які у сукупності створюють її механізм:

Перший етап – аналіз зовнішніх умов для формування реалізації промислової політики регіону;

Другий етап – розробка проекту промислової політики регіону;

Третій етап – узгодження розробленого проекту промислової політики регіону з її основними суб'єктами;

Четвертий етап – реалізація промислової політики регіону;

П'ятий етап – оцінка результативності та ефективності реалізації промислової політики [2, с. 46].

На етапі аналізу зовнішніх умов і вихідних даних, які обумовлюють промислову політику регіону, необхідно врахувати особливості економіко-географічного

положення регіону. Провести подібний аналіз і отримати результати для формування промислової політики регіону дозволяє методологія SWOT-аналізу.

Додатково проводиться аналіз ролі та функцій, виконуваних регіоном в рамках міжрегіонального розподілу праці. На даному етапі узагальнюється інформація, що міститься не тільки в діючих державних нормативних правових документах, а й в підготовлених проектах документів.

Важливе значення на етапі аналізу вихідних даних має досвід регіону у проведенні промислової політики. Він побічно свідчить про кваліфікацію кадрів, які можуть брати участь у розробці промислової політики регіону. У разі відсутності досвіду у співробітників виконавчих органів державної влади потрібне залучення зовнішніх співробітників або організацій, що володіють необхідними знаннями та вміннями, що спричинить збільшення витрат бюджету регіону на розробку проекту її промислової політики. Крім цього, результати цього аналізу дозволяють обґрунтувати терміни розробки та період актуальності розроблюваної промислової політики регіону [1].

Підприємницький клімат регіону з метою розробки проекту його промислової політики повинен бути охарактеризований з двох сторін: ступеня його сприяння для ведення діяльності для промислових підприємств і складності інституціональності середовища регіону для промислової діяльності.

На етапі розробки проекту промислової політики регіону необхідно, насамперед, реалізувати, процедуру визначення – об'єктів промислової політики регіону.

Постановка цілей, завдань і проблем, які повинні бути вирішені за рахунок реалізації промислової політики регіону, повинна здійснюватися за рахунок застосування комбінації проблемно-орієнтованого підходу, стратегічного планування та маркетингу регіону. Після визначення переліку завдань, вони повинні бути зіставлені зі схемою напрямків промислової політики регіону для дотримання принципу цілісності політики. У разі виявлення напрямів, за яким не виявлені

завдання, необхідно провести додатковий моніторинг стану даного напрямку в регіоні.

Для вирішення сформованого переліку завдань розробляються заходи, що дозволяють досягти планованого ефекту, і визначається перелік і обсяг необхідних ресурсів, а також джерела ресурсів. Встановлення ресурсного обмеження дозволяє здійснити балансування промислової політики як за наявними видами ресурсів, так і з іншими державними політиками [7].

У результаті реалізації даного етапу промислової політики регіону має бути розроблений проект нормативного правового документа регіону про його промислову політику на планований період її актуальності.

Беручи до уваги принцип обмеженої інтегративності, на етапі узгодження розробленого проекту промислової політики регіону здійснюється додаткова перевірка виявлених цілей, мотиви і стимули дій суб'єктів промислової політики. Це дозволяє не тільки погодити розроблений проект, а й провести уточнену оцінку планованих результатів.

Після узгодження проекту промислової політики регіону, вона може бути зафіксована в нормативному правовому документі регіону. На етапі реалізації основна увага спрямована на координацію діяльності суб'єктів промислової політики регіону та ресурсне забезпечення. Крім того, в процесі реалізації промислової політики повинен бути постійний моніторинг одержуваних результатів і зміни стану регіону.

Вимірювання ефективності промислової політики регіону ускладнюється наступними – проблемами. По-перше, елімінування промислової політики з усього різноманіття дій регіональної влади, що спрямовуються на підвищення рівня міжнародної конкурентоспроможності підприємств регіону. По-друге, отримання прогнозу тривалості періоду, протягом якого може проявитися результат реалізації промислової політики. По-третє, кваліфікація стратегічних цілей так, щоб забезпечити сумарність прогнозованої (планованої) величини приросту ВРП та очікуваних результатів промислової політики регіону, спрямованої на досягнення цих цілей. По-четверте, прогнозування очікуваної ефективності промислової політики за період її актуальності [3, с. 5].

В даний час до формалізації цілей суспільства розроблені підходи з різними способами формування бюджетів. У їх числі можна назвати: бюджетування орієнтоване на результат (БОР), збалансована система показників (ЗСП), маркетинг регіонів, програмно-цільовий підхід, метод проектного фінансування. У сучасній бюджетній політиці застосовується комбінація перерахованих методів, використовуваних для різних державних послуг. При плануванні та здійсненні видатків бюджету, в тому числі при державно-приватному партнерстві, використовується метод проектного фінансування. Для вирішення комплексних проблем соціально-економічного розвитку практикується програмно-цільовий метод. Нормовані державні послуги управляються на основі бюджетування орієнтованого на результат. Для узгодження між собою різних державних послуг та балансування бюджету з точки зору реалізації стратегії розроблено метод збалансованої системи показників [5].

Основою всіх перерахованих підходів формалізації цілей суспільства є оцінка якості життя населення для визначення напрямків державної політики та встановлення орієнтирів оцінки ефективності реалізації

стратегії соціально-економічного розвитку по заданих напрямках. Оцінка якості життя дозволяє визначити ступінь задоволення матеріальних, духовних і культурних потреб людини, у тому числі в результаті споживання людиною або суспільством державних послуг.

Інтегральні показники якості життя можуть використовуватися як індикатори проведеної державної політики, так і як критерій прийняття управлінських рішень при виборі пріоритетів діяльності органами державної влади всіх рівнів.

Для вимірювання ефективності бюджетних витрат, спрямованих на реалізацію конкретної державної послуги, наданої суспільству в цілому або окремому індивідууму, необхідно диференціювати показники якості життя до показників результативності конкретної державної послуги. Для досягнення цієї мети можна використовувати систему збалансованих показників, яка дозволяє реалізовувати стратегію соціально-економічного розвитку за заданими показниками якості життя, синтезуючи об'єктивістський і суб'єктивістську підходи залежно від характеристик наданих державних послуг.

Підводячи підсумок вищевикладеного можна відзначити, що проблема управління ефективністю бюджетних витрат держави зводиться до вирішення завдань трансформації потреб суспільства в державні послуги та вимірювання різнорідних результатів споживання державних послуг окремими індивідуумами і їх зворотна трансформація в показники соціально-економічного розвитку.

При реалізації промислової політики держава виконує місію, яка визначається роллю держави в економіці і залежить від цінностей суспільства. Бачення являє собою конкретні завдання держави в економіці і визначає цілі соціально-економічної політики. Стратегія відображає інструменти, механізми і бізнес-процеси досягнення завдань, поставлених у відповідності з цілями. Бюджетна політика встановлює ресурсне забезпечення промислової політики, тобто спрямована на формування, розподіл і використання коштів державного бюджету.

Метою побудови системи збалансованих показників (СЗП) ефективності бюджетних витрат є встановлення взаємозв'язку між показниками якості життя, результатами споживача державних послуг та бюджетними витратами в процесі трансформації бюджетних ресурсів в державні послуги. СЗП являє собою поєднання об'єктивних ресурсних та результативних параметрів державних послуг, що піддаються кількісному обліку, результатів роботи конкретних органів державної влади; об'єктивних показників соціально-економічного розвитку, що перебувають у сфері відповідальності даних органів; і суб'єктивних оцінок параметрів державних послуг споживачами. За допомогою СЗП можна встановити кореляцію між результатами діяльності державного сектора економіки та змінами показників якості життя населення [5, с. 42].

Висновки. Таким чином, для забезпечення єдності соціально-економічного простору країни, необхідна вдало розроблена регіональна промислова політика з урахуванням специфіки кожного регіону, яка дозволить реалізувати існуючий виробничий та економічний потенціал з можливістю подальшого розвитку. Правильно розроблена регіональна політика становить основу гармонійного типу регіонального розвитку, який являється передумовою сталого розвитку усієї країни.

Список використаних джерел:

1. Амоша А. Промышленная политика Украины: концептуальные ориентиры на среднесрочную перспективу. *Економіка України*. 2009. № 11. С. 4.
2. Артамонов Е.А. Некоторые аспекты региональной промышленной политики. *Проблемы современной экономики*. 2009. № 3(31). С. 45–48.
3. Буркинський Б.В., Степаненко Є.Ф. Регіональна промислова політика. *Вісник академії економічних наук України*. 2004. № 1. С. 3–9.
4. Бутко М.П. Методологічні аспекти кластеризації промислового комплексу регіону. *Економіка та держава*. 2010. № 2. С. 38–43.
5. Гончарук А. Новий підхід до управління ефективністю у промисловості України. *Економіка України*. 2006. №5. С. 36–46.
6. Король В. Промислова політика як найважливіший чинник стійкого розвитку України та посилення міжрегіональних зв'язків. *Економічний аналіз*. Випуск 4. 2009. С. 42–45.
7. Федуллова Л.І. Концептуальні засади державної регіональної промислової політики в умовах інноваційного розвитку. *Стратегічні пріоритети*. 2008. № 1(6). С. 112–119.

References:

1. Amosha A. (2009) Promyshlennaja politika Ukrainy: konceptual'nye orientiry na srednesrochnuju perspektivu [Industrial policy of Ukraine: conceptual guidelines for the medium term]. *Economy of Ukraine*, 2009, vol. 11, p. 4.
2. Artamonov E.A. (2009) Nekotorye aspekty regional'noj promyshlennoj politiki [Some aspects of regional industrial policy]. *Problems of the modern economy*, vol. 3(31), p. 45–48.
3. Burkinsky B.V., Stepanenko E.F. (2004) Regional'na promyslova polityka [Regional Industrial Policy]. *Bulletin of the Academy of Economic Sciences of Ukraine*, 2004, № 1, p. 3–9.
4. Butko M.P. (2010) Metodologichni aspekty klasterizacii' promyslovogo kompleksu region [Methodological aspects of clustering of industrial complex of the region]. *Economy and State*, vol. 2, p. 38–43.
5. Goncharuk A.A. (2006) Novyj pidhid do upravlinnja efektyvnistju u promyslovosti Ukrai'ny [New Approach to Performance Management in the Industry of Ukraine]. *Economy of Ukraine*, № 5, p. 36–46.
6. Korol V. (2009) Promyslova polityka jak najvazhlyvishyj chynnyk stijkogo rozvytku Ukrai'ny ta posylennja mizhregional'nyh zv'jazkiv [Industrial Policy as the Most Important Factor in Sustainable Development of Ukraine and Strengthening Interregional Relations]. *Economic Analysis*, vol. 4, p. 42–45.
7. Fedulova L.I. (2008) Konceptual'ni zasady derzhavnoi' regional'noi' promyslovoi' polityky v umovah innovacijnogo rozvytku [Conceptual foundations of state regional industrial policy in terms of innovative development]. *Strategic priorities*, vol. 1(6), p. 112–119.

Зелінська О.З.,
фахівець навчально-наукового відділу,
науковий співробітник,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Zelinska Olena,
Specialist of Educational and Scientific Department,
Research fellow,
Lesya Ukrainka Eastern European National University

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЄВРОРЕГІОНАЛЬНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

Зелінська О.З. Концептуальні засади підвищення ефективності єврорегіонального співробітництва. У статті висвітлено поняття ефективності єврорегіонального співробітництва, розглянуто напрями її підвищення, визначено основні складові частини ефективності єврорегіонального співробітництва, розглянуто причини низької єврорегіональної ефективності України. Ідентифіковано категоріальний апарат ефективності та ефективності єврорегіонального співробітництва. Встановлено зв'язок між цими поняттями. Проаналізовано головні концептуальні засади розвитку та функціонування міжрегіонального та єврорегіонального співробітництва. Окреслено нові шляхи активізації єврорегіонального співробітництва та ефективного використання транскордонного й міжрегіонального потенціалу задля посилення позитивного впливу єврорегіонального співробітництва на розвиток не тільки прикордонних регіонів України, але й її суміжних територій.

Ключові слова: єврорегіональне співробітництво, міжрегіональне співробітництво, ефективність єврорегіонального співробітництва, транскордонний простір.

Зелинская О.З. Концептуальные основы повышения эффективности еврорегионального сотрудничества. В статье освещено понятие эффективности еврорегионального сотрудничества, рассмотрены направления ее повышения, определены основные составляющие эффективности еврорегионального сотрудничества, рассмотрены причины низкой еврорегиональной эффективности Украины. Идентифицирован категориальный аппарат эффективности и эффективности еврорегионального сотрудничества. Установлена связь между этими понятиями. Проанализированы главные концептуальные основы развития и функционирования межрегионального и еврорегионального сотрудничества. Очерчены новые пути активизации еврорегионального сотрудничества и эффективного использования трансграничного и межрегионального потенциала с целью усиления положительного влияния еврорегионального сотрудничества на развитие не только приграничных регионов Украины, но и ее смежных территорий.

Ключевые слова: еврорегиональное сотрудничество, межрегиональное сотрудничество, эффективность еврорегионального сотрудничества, трансграничное пространство.

Zelinska Olena. Conceptual frameworks for improving the effectiveness of the euroregional cooperation. The research paper deals with the concept of an effectiveness of euroregional cooperation. The directions of its improvement and the main components of the effectiveness of the euroregional cooperation have been considered. The reasons for low euroregional cooperation effectiveness in Ukraine have been identified. New ways of intensifying the euroregional cooperation and effective use of cross-border and interregional potential have been established in order to enhance the positive impact of euroregional cooperation on the development not only the Ukrainian border regions but also its adjacent territories. Enhancing and improving the effectiveness of the euroregional development and cooperation through the introduction of new instruments and mechanisms will overcome the negative factors significantly and will expand the realizing the potential of interregional cooperation between Ukraine and the EU. It should be noted that the main reasons for the low effectiveness of Ukraine's euroregional cooperation is the lack of institutional support for the organizational forms of euroregional cooperation; under estimation by the central government of the importance of the strategic importance of euroregional cooperation and, consequently, the lack, unlike in European countries, of national funding for the project activity of border and related regions; ambiguity of mechanisms of interaction and distribution of powers between state and regional institutions; low utilization of the potential of interregional cooperation in the socio-economic development of the border and increasing the competitiveness of regions, etc. Therefore, in the context of high dynamism of environmental changes, defining the main directions for improving the effectiveness of euroregional cooperation is one of the priority areas of regional economic policy. Thus, conceptual approaches for improving

the effectiveness of euroregional cooperation can be helpful for improving Ukrainian legislation in the area of interregional cooperation. Also, it makes possible to adapt national legislation to the European standards and to improve the organizational and economic mechanism of this process.

Key words: euroregional cooperation, interregional cooperation, effectiveness of euroregional cooperation, cross-border space.

Постановка проблеми. У сучасних економічних та соціокультурних умовах євро регіональне співробітництво є ефективним механізмом реалізації євроінтеграційного процесу. Проте таке співробітництво характеризується значним поступом організаційно-економічного та інституційного забезпечення, в результаті чого роль та ефективність євро регіонального співробітництва за участю українських регіонів є значно нижчою, ніж у країнах, наприклад, Західної Європи. Активізація та підвищення ефективності євро регіонального розвитку й співробітництва шляхом запровадження новітніх інструментів та механізмів подолання негативних факторів значно розширяє можливості реалізації потенціалу між регіонального співробітництва України та ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань між регіонального, зокрема євро регіонального, співробітництва було присвячено праці відомих учених, таких як П. Беленький [1], Я. Калат [3], Є. Кіш [4], Н. Мікула [8], Н. Павліха [11], О. Руденко [9], М. Русняк, Т. Терещенко [17]. Водночас питання підвищення ефективності євро регіонального співробітництва практично не досліджувалось у науковій літературі, що окреслило актуальність проблематики дослідження.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є першочергова потреба розроблення та вдосконалення вже наявних концептуальних засад підвищення ефективності євро регіонального співробітництва у зв'язку з новими можливостями між регіонального розвитку. Для досягнення визначеної мети автором було застосовано комплекс загальнонаукових методів та метод системного аналізу, що дало можливість узагальнити наукову літературу та нормативно-правову документацію за темою дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток євро регіонального співробітництва розглядається як пріоритетний напрям регіональної економічної політики, а також важлива складова частина євроінтеграційних процесів. В умовах сучасних геополітичних та гео економічних процесів розвиток євро регіонального співробітництва є надзвичайно актуальним для України. З огляду на зростаючу між регіональну конкуренцію на європейському континенті євро регіональне співробітництво є важливим напрямом регулювання між регіональної взаємодії прикордонних регіонів, підвищення їх конкурентоспроможності, що є однією з підстав зростання економіки.

Водночас роль та ефективність євро регіонального співробітництва в українському прикордонні є значно меншою, ніж у країнах – членах ЄС, що передусім пов'язано з низкою причин інституційного, економіко-організаційного та фінансового характеру. Активізація євро регіонального співробітництва шляхом виявлення й подолання стримуючих факторів розширить можливості для розвитку прикордонних регіонів України [14]. Зауважимо, що основними причинами низької ефективності євро регіонального співробітництва України є недостатнє інституційне забезпечення організаційних

форм євро регіонального співробітництва; недооцінка з боку органів центральної влади вагомості стратегічного значення євро регіональної співпраці, отже, відсутність, на відміну від європейських держав, національного фінансування проєктної діяльності прикордонних та суміжних їм регіонів; невизначеність механізмів взаємодії та розподілу повноважень між інституціями держави та регіону; низький рівень використання потенціалу між регіонального співробітництва у соціально-економічному розвитку прикордоння й підвищення конкурентоспроможності регіонів. Отже, в умовах високого динамізму змін зовнішнього середовища визначення основних напрямів щодо підвищення ефективності євро регіонального співробітництва є одним з пріоритетних напрямів регіональної економічної політики.

Узагальнюючи визначення щодо сутності євро регіонального співробітництва, зазначаємо, що це є взаємоузгодженою транскордонною діяльністю різних форм та інституціалізованих структур (євро регіонів, транскордонних партнерств, європейських угруповань територіального співробітництва (ЄУТС), об'єднань євро регіонального співробітництва тощо), яка здійснюється органами державної та місцевої влади, юридичними особами, громадськими організаціями, на підставі чинного законодавства задля вирішення спільних завдань і регіональних проблем щодо реалізації євроінтеграційних прагнень.

Новим формам транскордонного співробітництва, як і євро регіонам, притаманні основні характерні ознаки євро регіональної співпраці, такі як вищий ступінь інституціалізації структур співробітництва або відповідної координуючої структури, а також євроінтеграційний напрям, тому можна відзначити, що сьогодні євро регіональне співробітництво функціонує не тільки в рамках євро регіонів, адже виконувати ці функції можуть європейські угруповання територіального співробітництва (ЄУТС) та об'єднання євро регіонального співробітництва (ОЕС), що є новими структурами інституційного забезпечення та наділені характерними особливостями євро регіонального співробітництва. Окрім того, інші форми транскордонного співробітництва за умови набуття характерних ознак євро регіонального співробітництва можуть стати його суб'єктами. Однак співпраця, наприклад, у прикордонній торгівлі відбувається без створення власної системи органів, тому такі організаційні форми транскордонного співробітництва виконувати функції євро регіональної співпраці не можуть [8].

За сучасних умов необхідно забезпечити якісне оновлення економічної складової механізму регулювання євро регіонального співробітництва шляхом підвищення ефективності реалізації функцій, які покладені на нього, а саме покращення фінансового забезпечення розвитку транскордонного співробітництва, заохочення суб'єктів господарської системи регіону до участі у його організаційних та економічних формах через активізацію економічних та фінансових важелів [2].

Як зазначає Ю. Рогозян [15], основу ефективності міжрегіонального (прикордонного) співробітництва складає комплексна соціально-економічна ефективність.

Соціальна ефективність – це відповідність результатів співробітництва основним соціальним потребам, меті населення регіону. Соціально ефективним є співробітництво, яке забезпечує соціальний розвиток залучених до нього територій, поліпшення умов життя населення регіону, сприяння активізації усіх соціальних сил на цій території.

Економічна ефективність – це результативність співробітництва, отримана шляхом зіставлення матеріальних та нематеріальних затрат, вжиття заходів та одержаного економічного результату від реалізації міжрегіонального (прикордонного) співробітництва. Економічно ефективне здійснення вищезазначеного співробітництва полягає в тому, що всі учасники співпраці прагнуть до найвищої ефективності. Для цього вони максимізують вигоди від співробітництва й мінімізують витрати [1, с. 14].

Таким чином, як зазначає А. Куценко, економічна ефективність відображається через різні показники, які характеризують проміжні та кінцеві результати діяльності. Такий вид ефективності не відображає всієї специфіки відносин, що притаманні певній діяльності. Її критерієм є мінімізація витрат або максимізація результатів. Соціальна ефективність проявляється як результат впливу заходів економічного характеру на формування способу життя людини. Її критерієм є задоволення потреб соціального характеру відповідно до ресурсів, що спрямовані на досягнення цих цілей. Економічна та соціальна ефективність тісно пов'язані між собою. Підвищення економічної ефективності сприяє зростанню соціальної ефективності. Збільшення соціальної ефективності також є неможливим без підвищення економічної ефективності. Соціально-економічна ефективність є похідною від двох вищезазначених видів ефективності та поєднує їх властивості. Її критерієм є максимізація результатів у розрахунку на сукупні ресурси, що забезпечують найбільш повне задоволення потреб працюючих [5].

У європейських країнах структури єврорегіонального співробітництва є організаційно-фінансовою платформою координації міжрегіонального транскордонного співробітництва. Ефективне функціонування такого типу міжрегіональних транскордонних структур залежить передусім від визначення їх ролі в системі національного та регіонального менеджменту.

Досягнення ефективності є одним із базових принципів єврорегіонального співробітництва. Так, Т. Терещенко розглядає ефективність як перевірку налагодження добросусідських взаємовідносин між суб'єктами транскордонної діяльності; подолання різних бар'єрів між прикордонними регіонами суміжних країн; вирішення проблем не лише прикордонних адміністративно-територіальних одиниць, але й держави загалом [17].

А. Матеха дотримується думки про те, що на практиці регулювання міжрегіонального економічного співробітництва необхідно використовувати широкий арсенал інструментів і методів, які б давали змогу досягти поставленої мети та водночас доповнювали один одного. Корисним є освоєння всіх економічних засобів регулювання, особливо тих, які в практиці зарубіжних країн дають найбільший ефект [7, с. 214].

Загалом ефективність визначається як здатність приносити ефект, результативність процесу, проєкту тощо,

як відношення ефекту, результату до витрат, що забезпечили цей результат [10]; відносний показник результативності, що може бути тільки позитивною величиною [20]; результат, наслідок якоїсь дії, який вимірюється в матеріальному грошовому або соціальному вираженні [12].

Вивчаючи теоретичні основи міжрегіонального й транскордонного співробітництва, ми не знайшли чіткого визначення ефективності єврорегіонального співробітництва. Так, у науковому дослідженні вченого В. Марковича під терміном «соціально-економічна ефективність транскордонного співробітництва» розуміється певний рівень результативності, виражений у співвідношенні корисних соціально-економічних результатів ТКС та використаних на його забезпечення ресурсів [6]. Науковець зауважує, що за належного й раціонального організаційно-інституціонального забезпечення ТКС може зробити суттєвий внесок у підвищення рівня соціально-економічного розвитку транскордонного регіону.

Ми визначаємо ефективність єврорегіонального співробітництва як результативний процес соціально-економічного розвитку регіонів країни, рівень кадрової та інфраструктурної підготовки територій та держави загалом, спрямованих на поглиблення розвитку міжнародних зв'язків з країнами ЄС у галузях торговельно-економічних відносин, туризму, рекреації, охорони довкілля тощо.

На нашу думку, саме ефективність єврорегіонального співробітництва відображає стан розвитку міжрегіональних систем, а також дає змогу досягнути стабільного та збалансованого розвитку міжнародної співпраці, розробити механізми забезпечення до управління всією системою міжрегіональних взаємовідносин.

Таким чином, відсутність практичного досвіду та розуміння концепції єврорегіонального співробітництва разом з незнанням механізму організації та управління ним є однією з перепон розвитку єврорегіонального співробітництва в Україні.

Відповідно до Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року (під час досягнення Цілей 1 та 2) [13] та Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та ЄС, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (розділ V, глава 27), єврорегіональне співробітництво визначається як важливий інструмент розвитку прикордонних територій, підвищення їх конкурентоспроможності, формування на них центрів зростання через переваги територіального поділу й кооперації, а також як важлива складова частина євроінтеграційного процесу [18]. Отже, єврорегіональне співробітництво як елемент державної політики сьогодні посідає чільне місце серед пріоритетів соціально-економічного розвитку та інтеграції України.

Погоджуємось з думкою Я. Калат про те, що активізація єврорегіонального співробітництва може стати ефективним засобом імплементації Угоди про асоціацію між Україною і ЄС, яка була підписана 27 червня 2014 року у Брюсселі, за умови створення належного законодавчого, інституційного та економіко-організаційного поля. Угода про асоціацію передбачає новий поглиблений формат відносин між Україною та країнами – членами ЄС у політичній та економічній сферах [3].

Слід зауважити, що вчена Н. Павліха вважає однією з головних умов забезпечення стійкого просторового розвитку регіонів країни транскордонне співробітництво, отже, єврорегіональне співробітництво. На її

думку, його місце визначається здатністю до мобілізації та ефективного використання наявного просторового потенціалу прикордонних регіонів, а також поєднання їх потенційних можливостей та ресурсів як основи підвищення конкурентоспроможності регіону загалом [11].

Проте недостатній соціально-економічний розвиток регіонів та слабка діяльність єврорегіональних структур зумовлюють потребу вдосконалення напрямів державної політики, які спрямовані на підвищення ефективності забезпечення міжрегіонального, зокрема єврорегіонального, співробітництва й активізацію зовнішньої політики України на міжрегіональному, регіональному та місцевому рівнях.

У зв'язку з цим сьогодні нагальним питанням є розроблення концепції підвищення ефективності єврорегіональної співпраці, яка буде заснована на стратегічних напрямках розвитку регіонів і враховуватиме інтереси регіонів, держави та країн ЄС.

На виконання Указу Президента України від 20 вересня 2019 року № 713 [19] Мінрегіоном разом з іншими заінтересованими органами здійснюється підготовка проєкту Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки. Одними з найголовніших пріоритетів реалізації стратегії разом із формуванням згуртованої країни та створенням ефективного людиноцентричного багаторівневого врядування є підви-

щення рівня конкурентоспроможності регіонів, що є одним із пріоритетних завдань єврорегіонального співробітництва. Окрім того, державна стратегія передбачає інституційне забезпечення територіального та місцевого розвитку, зокрема, через функціонування агенцій регіонального розвитку як ефективного та дієвого інструменту забезпечення сталого регіонального економічного розвитку.

Висновки. Виконане наукове дослідження дало змогу сформулювати низку висновків, основними з яких є:

– виявлення та окреслення головних концептуальних понять ефективності міжрегіонального, зокрема єврорегіонального, співробітництва, шляхів його активізації та підвищення;

– визначення того, що сьогодні потенціал єврорегіонального співробітництва України та країн ЄС задіяно недостатнім чином, оскільки органами державної та місцевої влади застосовують порівняно невелику частину соціально-економічних засобів регулювання.

У зв'язку з трансформацією геополітичних процесів та поступовим входженням України до європейського інтеграційного простору проблеми активізації єврорегіонального співробітництва та розроблення концепції підвищення його економічної та соціальної результативності й ефективності потребують подальшого дослідження.

Список використаних джерел:

1. Бельський П., Мікула Н. Формування та розвиток системи міжрегіонального та транскордонного співробітництва в Україні. *Регіональна економіка*. 2011. № 3. С. 61–73.
2. Гороховська К. Транскордонне співробітництво в Україні: значення та пріоритетні напрями розвитку. *Ефективна економіка*. 2017. № 8.
3. Калат Я. Шляхи підвищення ефективності функціонування єврорегіонів в умовах імплементації Угоди про асоціацію між Україною і ЄС. *Інститут транскордонного співробітництва та європейської інтеграції*. URL: <http://www.icci.com.ua/post/publ2>
4. Кіш С. Єврорегіон: теоретико-методологічні засади дослідження. *Регіональні студії*. 2017. Вип. 10. С. 76–81.
5. Куценко А. Організаційно-економічний механізм управління ефективністю діяльності підприємств споживчої кооперації України: монографія. Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008. 205 с.
6. Маркович В. Сутність соціально-економічної ефективності транскордонного співробітництва. *Економіка. Управління. Інновації*. 2014. № 1(11). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2014_1_67 (дата звернення: 26.01.2020).
7. Матеха А. Методи підвищення ефективності міжрегіонального економічного співробітництва. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2014. Т. 2. № 2. С. 170–173.
8. Мікула Н., Калат Я. Єврорегіональне співробітництво в системі транскордонної співпраці. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2014. Вип. 4(108). С. 35–36.
9. Моделі і механізми регулювання єврорегіонального співробітництва України: монографія / І. Артьомов, О. Вашук, Н. Васюк, Д. Вітер, В. Гоблик. Ужгород: Гражда, 2013. 610 с.
10. Мочерний С. Основи економічних знань. Київ: Академія, 2000. 303 с.
11. Павліха Н., Кицюк І. Місце та значення транскордонного співробітництва в контексті підвищення конкурентоспроможності регіону. *Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Серія: Міжнародні відносини*. 2009. № 11. С. 18–21.
12. Падерин І. Научные и практические аспекты повышения экономической эффективности современного предприятия. *Вісник Академії економічних наук України*. 2003. № 1. С. 89–95.
13. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 року № 385. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-2014> (дата звернення: 04.02.2020).
14. Притула Х., Калат Я. Розвиток єврорегіонального співробітництва України та ЄС: сучасний стан та перспективи. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2015. Вип. 6. С. 27–31. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/serpsru_2015_6_8 (дата звернення: 25.01.2020).
15. Рогозян Ю. Методичний підхід до оцінки ефективності міжрегіонального (прикордонного) співробітництва. *Ефективна економіка*. 2015. № 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2015_3 (дата звернення: 25.01.2020).
16. Русняк М. Концептуальні засади польсько-українського єврорегіонального співробітництва. *Регіональні студії*. 2017. Вип. 10. С. 82–89.
17. Терещенко Т. Методичні підходи до оцінки результатів транскордонного співробітництва прикордонних регіонів України. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2006. № 6. С. 406–409.
18. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 04.02.2020).

19. Про невідкладні заходи щодо забезпечення економічного зростання, стимулювання розвитку регіонів та запобігання корупції : Указ Президента України № 713/2019. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7132019-29789> (дата звернення: 04.02.2020).

20. Ященко О., Романюк О. Економічні та соціальні аспекти оцінки ефективності. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2008. Вип. 18. С. 237–238.

References:

1. Bieliienkyi P., Mikula N. (2011) Formuvannia ta rozvytok systemy mizhrehionalnoho ta transkordonnoho spivrobitnytstva v Ukraini [Formation and development of the interregional and cross-border cooperation system in Ukraine]. *Regional Economics*, no. 3, pp. 61–73.
2. Horokhovska K. (2017) Transkordonne spivrobitnytstvo v Ukraini: znachennia ta priorytetni napriamy rozvytku [Cross-border cooperation in Ukraine: importance and priority areas of the development]. *Efektivna ekonomika* [Efficient Economics], no. 8. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5736> (accessed: 04 February, 2020).
3. Kalat Ya. Shliakhy pidvyshchennia efektyvnosti funktsionuvannia yevrorehioniv v umovakh implementatsii Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu i YeS [The ways to the improving of the efficiency of the euroregions' functioning in the conditions of implementation of the Association Agreement between Ukraine and the EU]. *Instytut transkordonnoho spivrobitnytstva ta yevropeiskoi intehtatsii* [Instytut transkordonnoho spivrobitnytstva ta yevropeiskoi intehtatsii]. Available at: <http://www.icci.com.ua/post/publ2> (accessed: 23 January, 2020).
4. Kish Ye. (2017) Yevrorehion: teoretyko-metodolohichni zasady doslidzhennia [Euroregion: theoretical and methodological foundations of the study]. *Regional studies*, vol. 10, pp. 76–81.
5. Kutsenko A. (2008) Orhanizatsiino-ekonomichni mekhanizm upravlinnia efektyvnosti diialnosti pidpriemstv spozhyvchoi kooperatsii Ukrainy [Organizational and economic mechanism of managing the efficiency of consumer cooperatives in Ukraine]. *Poltava: Rvv Starting*, pp. 12–13. (in Ukrainian)
6. Markovych V. (2014) Sutnist sotsialno-ekonomichnoi efektyvnosti transkordonnoho spivrobitnytstva [The essence of socio-economic efficiency of cross-border cooperation]. *Ekonomika. Menedzhment. Innovatsii* [Economics. Management. Innovation], no. 1(11). Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2014_1_67 (accessed: 23 January, 2020).
7. Matiekh A. (2014) Metody pidvyshchennia efektyvnosti mezhrehionalnoho ekonomichnoho spivrobitnytstva [Methods for improving the effectiveness of interregional economic cooperation]. *Bulletin of Khmelnytsky National University. Economic sciences*. T. 2, no. 2, pp. 170–173.
8. Mikula N., Kalat Ya. (2014) Yevrorehionalne spivrobitnytstvo v systemi transkordonnoi spivpratsi [Euroregional cooperation in the system of cross-border cooperation]. *Socio-economic problems of the modern period of Ukraine*, vol. 4(108), pp. 35–36.
9. Artomov I., Vashchuk O., Vasiuk N., Viter D., Hoblyk V. (2013) Modeli i mekhanizmy rehuliuвання yevrorehionalnoho spivrobitnytstva Ukrainy [Models and mechanisms of regulation of euroregional cooperation of Ukraine]. *Uzhhorod: Grazhda*, 610 pp. (in Ukrainian)
10. Mochernyi S. (2000) Osnovy ekonomichnykh znan [Fundamentals of economic knowledge]. Kyiv: Academy, 303 pp. (in Ukrainian)
11. Pavlikha N., Kytsiuk I. (2009) Mistse ta znachennia transkordonnoho spivrobitnytstva v konteksti pidvyshchennia konkurentospromozhnosti rehionu [The place and importance of cross-border cooperation in the context of increasing the competitiveness of the region]. *The Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka Volyn National University. Series: International Relations*, no. 11, pp. 18–21.
12. Paderin I. (2003) Nauchnye i prakticheskie aspekty povysheniya ekonomicheskoy effektivnosti sovremennogo predpriyatiya [Scientific and practical aspects of increasing the economic efficiency of a modern enterprise]. *The Bulletin of the Academy of Economic Sciences of Ukraine*, no. 1, pp. 89–95.
13. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 6 serpnia 2014 r. № 385 “Pro zatverdzhennia Derzhavnoi stratehii rehionalnoho rozvytku na period do 2020 roku” [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of August 6, 2014 No. 385 “On Approving the State Strategy for Regional Development for the Period up to 2020”]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-2014> (accessed: 04 February, 2020).
14. Prytula Kh., Kalat Ya. (2015). Rozvytok yevrorehionalnoho spivrobitnytstva Ukrainy ta YeS: suchasnyi stan ta perspektyvy [The development of euroregional cooperation between Ukraine and the EU: current situation and prospects]. *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy* [Socio-economic problems of the modern period of Ukraine], vol. 6, pp. 27–31. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepspu_2015_6_8 (accessed: 25 January, 2020).
15. Rohozian Yu. (2015). Metodichniy pidkhid do otsinky efektyvnosti mizhrehionalnoho (prykordonnoho) spivrobitnytstva [A methodological approach to assessing of interregional (border) cooperation effectiveness]. *Efektivna ekonomika* [Efficient economics], no. 3. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2015_3_69 (accessed: 25 January, 2020).
16. Rusniak M. (2017) Kontseptualni zasady polsko-ukrainskoho yevrorehionalnoho spivrobitnytstva [Conceptual foundations of Polish-Ukrainian euroregional cooperation]. *Regional studies*, vol. 10, pp. 82–89.
17. Tereshchenko T. (2006) Metodichniy pidkhid do otsinky rezultativ transkordonnoho spivrobitnytstva prykordonnykh rehioniv Ukrainy [Methodical approaches to the assessing of the results of cross-border cooperation in the border regions of Ukraine]. *The Bulletin of Khmelnytsky Institute of Regional Management and Law*, no. 6. pp. 406–409.
18. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odnii storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnyimi derzhavamy chlenamy, z inshoi storony [Agreement about Association between Ukraine, by one side, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, by other side]. Available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (accessed: 04 February, 2020).
19. Ukaz Prezydenta Ukrainy № 713/2019 “Pro nevidkladni zakhody shchodo zabezpechennia ekonomichnoho zrostannia, stymuliuвання rozvytku rehioniv ta zapobihannia koruptsiii” [Presidential Decree No. 713/2019 “On Immediate Measures to Ensure Economic Growth, Promote Regional Development, and Prevent Corruption”]. Available at: <https://www.president.gov.ua/documents/7132019-29789> (accessed: 04 February, 2020).
20. Yashchenko O., Romaniuk O. (2008) Ekonomichni ta sotsialni aspekty otsinky efektyvnosti [Economic and social aspects of effectiveness evaluation]. *Scientific Bulletin of NLTU of Ukraine*, vol. 18, pp. 237–238.

УДК 332.14

Зінченко О.А.,

доктор економічних наук, доцент,
доцент кафедри маркетингу та міжнародного менеджменту,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Буряк Є.В.,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту,
*Кременчуцький національний університет
імені Михайла Остроградського*

Zinchenko Olha,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor, Department of
Marketing and International Management,
Oles Honchar Dnipro National University

Buriak Ievgen,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor, Department of Management,
Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University

КОМПЛЕКСНИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНІВ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ОЦІНКИ РИЗИКІВ КЛАСТЕРОУТВОРЕННЯ

Зінченко О.А., Буряк Є.В. Комплексний розвиток регіонів України: проблеми оцінки ризиків кластероутворення. У статті комплексно досліджено розвиток регіонів в контексті кластероутворення. Наведено авторське визначення кластероутворення як цільової інтегрованої взаємодії органів влади, бізнес-структур, населення щодо реалізації проектних ініціатив на основі колективної відповідальності, культури співпраці, довіри та розподілу ризиків. Досліджено вплив кластерів на комплексний розвиток території, наведено їх видові особливості. Розроблено модель прийняття рішення щодо утворення кластеру. Особливу увагу приділено оцінюванню ризиків створення кластерів в умовах поширення сучасних управлінських технологій, проведено їх систематизацію. Виявлено проблемні аспекти оцінювання ризиків кластероутворення. Встановлено залежність сили впливу ризиків від ступеня інноваційності кластеру та специфіки його інституціональної організації.

Ключові слова: кластер, кластероутворення, ризик, інноваційний розвиток, мультиплікаційний ризик.

Зінченко О.А., Буряк Е.В. Комплексное развитие регионов Украины: проблемы оценки рисков кластерообразования. В статье комплексно исследовано развитие регионов в контексте кластерообразования. Приведено авторское определение кластерообразования как целевого интегрированного взаимодействия органов власти, бизнес-структур, населения по реализации проектных инициатив на основе коллективной ответственности, культуры сотрудничества, доверия и распределения рисков. Исследовано влияние кластеров на комплексное развитие территории, приведены их видовые особенности. Разработана модель принятия решения о создании кластера. Особое внимание уделено оцениванию рисков создания кластеров в условиях распространения современных управленческих технологий, проведена их систематизация. Выявлены проблемные аспекты оценивания рисков кластерообразования. Установлена зависимость силы влияния рисков от степени инновационности кластера и специфики его институциональной организации.

Ключевые слова: кластер, кластерообразование, риск, инновационное развитие, мультипликационный риск.

Zinchenko Olha, Buriak Ievgen. Complex development of Ukrainian regions: problems of clustering risk assessment. Trends in the development of national innovation systems show that an important part of a successful state innovation policy should be the high attractiveness of innovation activity, the focus on the implementation of positive technological transformations of the national economy. The complex development of Ukrainian regions requires the involvement of modern clustering technologies that meet the best world standards and requirements of European markets. The article deals with the development of regions in the context of cluster formation. The authors defines clustering as targeted integrated interaction of authorities, business structures, and the population in the implementation of project initiatives based on collective responsibility, a culture of cooperation, trust and risk sharing. It is substantiated that cluster influences public opinion through the generation of creative ideas, entrepreneurial activity, and the propagation of values of innovative development. The influence of clusters on the

complex development of the territory is investigated and their specific features are given. The model of decision making on clustering is developed. Particular attention was paid to the assessment of the risks of creating clusters in the conditions of diffusion of modern management technologies, their systematization was carried out. Taking into account the specificity of transformations during the formation of clusters, species groups of the most common risks were identified. The problematic aspects of clustering risk assessment have been identified. The authors identify complex multiplication risks and related to the functioning of individual cluster structures (sectoral, regional, and commercial). The dependence of the risk influence force on the degree of "innovation" of the cluster and the specifics of its institutional organization is established. As further directions of scientific research, it is proposed to develop mechanisms of harmonization of interests of all subjects of innovation activity of clusters, introduction of criteria of assessment of their impact on the development of image of regions and the state as a whole.

Key words: cluster, clustering, risk, innovative development, multiplier risk.

Постановка проблеми. Актуальним та своєчасним завданням місцевої та регіональної влади в Україні постає питання формування ефективної, оптимальної кластерної моделі економіки, побудованої на сучасних знаннях регіонального та галузевого менеджменту, теоріях конкуренції та кластерів, інноваційному та проєктному менеджменті. Комплексний розвиток регіонів України потребує залучення сучасних технологій кластероутворення, відповідних найкращим світовим стандартам та вимогам європейських ринків, визначення та залучення потенціалу кластероутворення у форматі співпраці бізнесу та влади, інноваційних технологій регіонального менеджменту щодо позитивних та негативних проявів дій кластерів, мережових утворень.

Саме кластерні ініціативи дають змогу посилити спеціалізацію регіону та орієнтуватись на більш продуктивне задоволення інтересів цільових груп, формувати економічну модель розширеного відтворення внутрішнього регіонального продукту.

Останнім часом велику увагу як у наукових колах, так і в бізнес-середовищі приділяють формуванню інноваційних кластерів. Такий науковий і практичний інтерес обумовлений як позитивним світовим досвідом створення таких інноваційних структур, що мають значний вплив на розвиток територій, так і сприятливими умовами для кластеризації регіонів України [1, с. 204].

Курс на агломерацію підприємств, що активно впроваджують інноваційні технології, а також організацій, що розробляють ці технології, в межах інноваційних кластерів передбачено в таких урядових документах, як «Стратегія інноваційного розвитку України на період до 2039 року» та «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів». Також цьому питанню приділено багато уваги в Національній доповіді «Інноваційна Україна 2020», виданою Національною академією наук України [2, с. 19]. В цих джерелах інноваційна діяльність розглядається як комплекс наукових, технологічних, організаційних, фінансових і комерційних заходів, спрямованих на комерціалізацію накопичених знань, однак дуже незначна увага приділяється такому важливому аспекту, як управління ризиками кластероутворень, що впливає на успішність процесів кластеризації територій у векторі розвитку інновацій та позитивного сприйняття нововведень як їх виробниками, так і споживачами. Сьогодні в Україні тільки зароджується поняття управління ризиками кластероутворень, тому це дещо ускладнює процеси активізації інноваційної діяльності, оскільки формується думка про те, що за підтримку та регулювання цієї діяльності відповідальна

тільки держава, а бізнес та населення залишаються поза цих процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням кластероутворення присвячена значна кількість наукових праць. Так, теоретичні та практичні аспекти формування кластерів висвітлені в роботах Ю. Семенця [3], В. Реутова [4], Д. Напольских [5]. Світовий досвід кластероутворення систематизовано в роботах М. Намазбекова [6], І. Вишнякової [7], Л. Баришнікової [8]. Вплив кластерних структур на інноваційний розвиток регіонів досліджено такими авторами, як О. Бобровська [9], О. Головінов [10], Л. Панкова [11].

Однак наукова тематика, присвячена процесам кластероутворення, поширення їх впливу на інноваційний розвиток регіонів, не втрачає своєї актуальності та потребує подальшого розроблення щодо активізації інформаційної складової комплексного розвитку регіонів, інтелектуалізації виробничих процесів в рамках кластерних структур, ризик-менеджменту в умовах кластерного розвитку економічних систем.

Постановка завдання. З огляду на актуальність та практичну значимість вибраної теми, метою статті є обґрунтування засад управління ризиками кластероутворення на основі їх комплексного оцінювання в умовах поширення сучасних управлінських технологій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кластероутворення є перспективним напрямом розширення регуляторного впливу регіонального менеджменту на складові частини та різноманітні процеси відтворення регіонального продукту з позицій інтегрування ресурсів, синергії проєктів, балансування інтересів. Авторським є таке визначення кластероутворення: процес цільової інтегрованої взаємодії влади, бізнесу, населення за умов виконання вибраних ініціатив, формування проєктів, прийняття рішень на основі колективної відповідальності, культури співпраці, довіри та розподілу ризиків.

Кластероутворення передбачає залучення великого кола учасників, формальні та неформальні підходи до проєктування дій, різногалузеві ініціативи, креативні управлінські технології співпраці, балансування інтересів, консолідацію ресурсів, накопичення досвіду, накопичення новітніх комунікацій та інші формати класичної та інноваційної співпраці в парадигмі відносин «влада – бізнес – населення» на окремих територіях.

Кластери як прогресивна форма співпраці науки, бізнесу, влади впливають на суспільну думку, оскільки учасники кластерних утворень генерують креативні ідеї; демонструють значну підприємницьку активність, сповідують цінності інноваційного розвитку; форму-

ють унікальний потенціал іміджу територій; залучають креативні управлінські підходи, механізми, технології формування позитивного іміджу (підприємств, галузей, об'єднань, територій).

Кластери функціонують у межах певних територій, а ті традиції ведення бізнесу, що сформовані на регіональному рівні, обов'язково впливають на культуру інноваційного розвитку. Є також зворотній зв'язок: інноваційні утворення формують традиції креативного мислення, творчого підходу до ведення бізнесу, розвитку інтелектуального потенціалу [12, с. 40].

Пріоритетами активізації процесів кластероутворення є інтелектуалізація виробничих процесів, розвиток підприємницької ініціативи, забезпечення безпеки, поширення інформаційної взаємодії не тільки всередині кластеру, а й на інші сфери діяльності та інші території. Важливе місце посідають інститути регулювання діяльності кластерів, які активізують інформаційну взаємодію та сприяють децентралізації економічного простору [1].

Створення кластерів сприяє розвитку ділової активності в регіоні, тісному зв'язку виробництва, наукової сфери, сфери обслуговування, інфраструктурного забезпечення, завдяки чому формується сприятливе ставлення інвесторів, підвищується рівень життя та посилюється довіра населення, через активізацію інноваційного розвитку збільшується увага до регіону з боку владних структур (рис. 1). Інноваційний кластер має ефект залучення й сприяє створенню на території інших видів кластерів, наприклад туристичних, транспортно-логістичних [13, с. 37].

В такому баченні формуються нові інструменти та технології прийняття управлінських рішень (рис. 2), що забезпечують ефективні процеси безкризового розвитку господарюючих суб'єктів, стимулювання інновацій та інвестицій, системного проектування кластероутворення та міжнародної інтеграції, підтримки галузей економіки з урахуванням економічних та соціальних інтересів регіону [12, с. 120].

В моделі прийняття рішення щодо кластероутворення особливе місце посідає оцінювання ризиків створення кластерів та потенційних конфліктів їх учасників. Це обумовлено передусім активізацією ділового середовища всередині кластерних утворень та появою так зва-

них мультиплікаційних ризиків учасників кластеру, які проявляються в тому, що кожен учасник кластеру може набувати ризиків, що характерні для інших учасників, через їх тісну взаємодію.

Найбільш високі ризики участі в кластерних ініціативах мають представники бізнесу, адже саме для підприємницьких структур співпраця є елементом бізнес-проектів незалежно від того, якою є діяльність: виробничою, соціальною, екологічно чи культурно орієнтованою. Трансакції бізнесу в проекти влади, кластерні ініціативи пов'язані з вирішенням питань покращення освіти, іміджевих заходів, модернізацією інфраструктурного забезпечення та повинні мати прибутковість.

Партнерські відносини в кластерних проектах повинні базуватись на основі балансу інтересів усіх без винятку агентів. Мотивація участі в кластерних проектах може бути різною. Для органів державної влади метою участі може бути стимулювання інноваційної, соціальної, екологічної, освітньої діяльності; підтримка малого та середнього бізнесу; захист національного виробника; усунення диспропорцій в розвитку регіонів; стимулювання депресивних територій; усунення провалів ринку та проявів монопольної (олігопольної) влади; отримання доходів в бюджет (державний, місцевий); прискорення проведення реформ, цільових проектів, міжнародних проектів та планів.

Мотивація участі бізнесу в кластерних проектах є, з одного боку, простішою, з іншого боку, більш складною. По-перше, вона пов'язана з удосконаленням уже наявної діяльності, формує інноваційність та модернізацію наявних технологій, підвищення продуктивності праці, оновлення інформаційних ресурсів та комунікацій, залучення інвестицій, участь у проектах держзамовлення. Такий очікуваний результат є ускладненим з позиції бачення колективної співпраці, наявності в учасниках проекту підприємств конкурентів, підвищеної уваги з боку влади та населення.

По-друге, вона може бути проявом благодійності, соціальної відповідальності, волонтерства, форматом отримання іміджевих результатів, рекламою, що слід визнавати простішим форматом, ніж бізнес-проекти. Тут в ідеальному баченні не існує прибутковості, а лише є високі витрати проекту, хоча непрямі вигоди все ж таки можуть мати місце.

Ризики для підприємств, що беруть участь у виконанні кластерних ініціатив, не просто мають місце, адже вони, скоріш за все, будуть ускладненими з позиції великої кількості сприятливих та несприятливих факторів, збільшення невизначеності та великої кількості альтернативних варіантів розвитку подій.

Ризики для влади – це проблеми кластерного розвитку регіонів (негативні сценарії), фінансові та інвестиційні, інфраструктурні та комунікаційні ризики, політичні та правові, технічні та технологічні, соціальні та екологічні, соціокультурні та іміджеві.

В ідеалізованому баченні рекомендуємо розглядати кластерні проекти як портфельні та залучати до

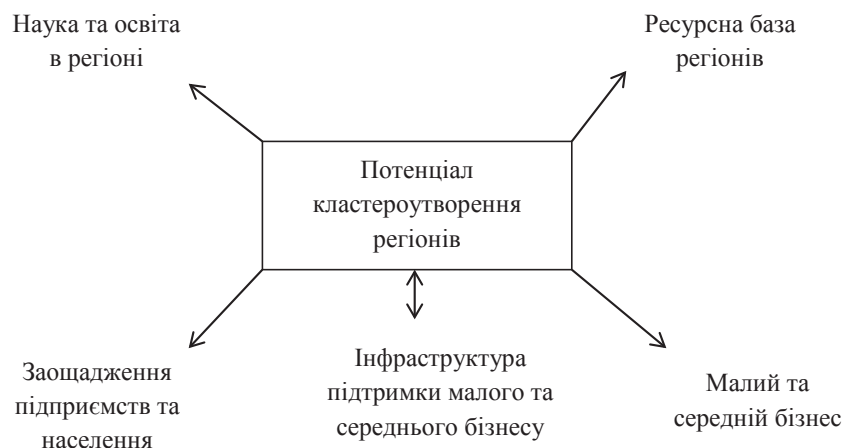

Рис. 1. Компоненти потенціалу кластероутворення регіонів

Джерело: авторська розробка

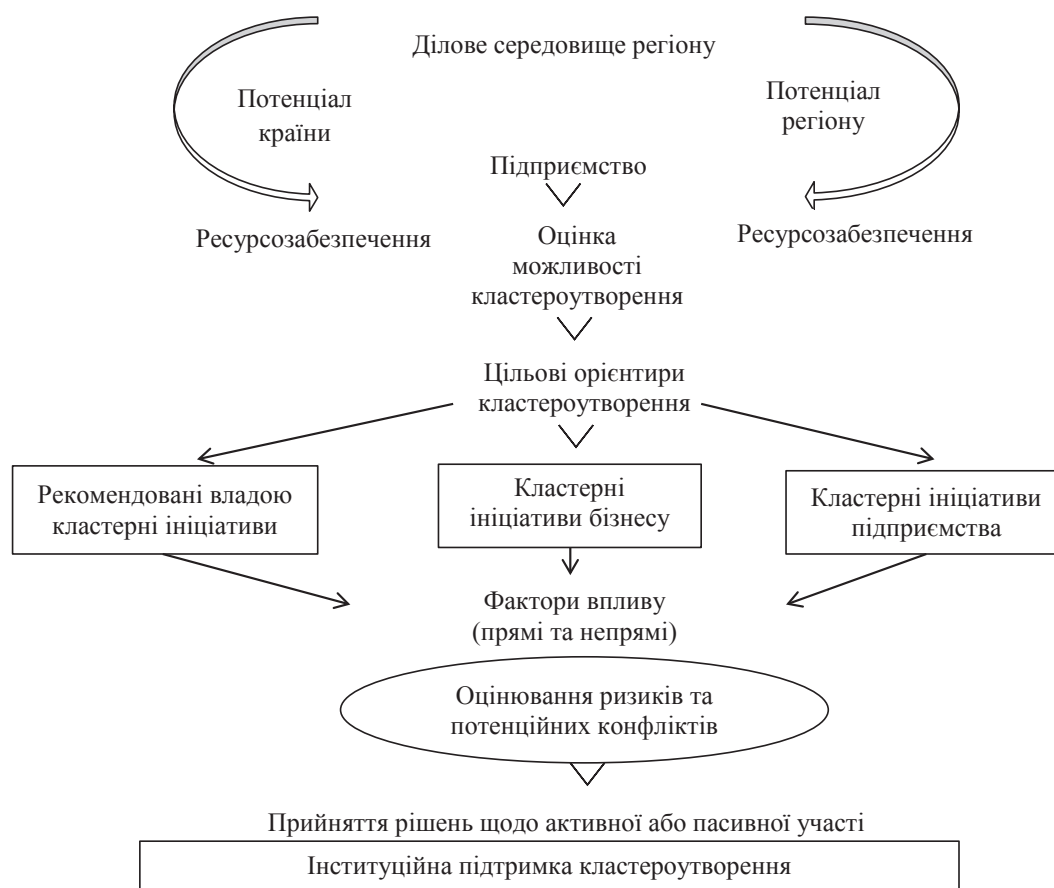

Рис. 2. Модель прийняття рішення щодо утворення кластеру

Джерело: авторська розробка

оцінювання проблем ризику виникнення кластеру, його ефективної чи неефективної діяльності, інституціональні впливи на ринках (у регіональному, галузевому, національному, продуктовому контекстах), впливи на великий та середній бізнес у регіоні, конкурентне середовище регіону, зміни в регіоні у зв'язку з ліквідацією кластеру (на ринку праці, у секторах малого бізнесу тощо). Сутність портфельної теорії зводиться до того, що завдяки незалежності активів, різноспрямованості змін їх прибутковості виникає ефект хеджування, що нівелює індивідуальні ризики активів.

Враховуючи специфіку трансформацій у ході формування кластерів, можемо виділити видові групи найбільш поширених ризиків, такі як виникнення організаційних змін (група адміністративних ризиків), техніко-технологічні, еколого-технологічні, соціокультурні, фінансово-інвестиційні, ринково-іміджеві, а також мультиплікаційні (наявність позитивного та негативного синергетичного впливу як наслідок взаємодії суб'єктів кластеру). Кожна з груп безпосередньо або опосередковано пов'язана з іншими, має точковий або комплексний вплив, формує групову залежність та нарощує зміни в інформаційному забезпеченні, створює зміни в діловому середовищі кластеру, потребує свого комплексного оцінювання. Особливістю цих ризиків є те, що вони мають комплексний характер, тобто несуть загрозу не тільки самим суб'єктам ризику, але й соціально-економічному стану відповідних територій загалом.

До другої групи належать ризики, пов'язані з функціонуванням окремих кластерних структур (галузеві, регіональні, комерційні). Особливу увагу слід приділити ризикам, які специфічні для підприємств, що входять до територіального кластеру та відображають ймовірності втрат, обумовлених низкою причин у сфері виробництва та обігу (виробничі збої, недостатньо високий рівень організації виробничих процесів, високі транзакційні витрати, конкурентна боротьба тощо).

Таким чином, у процесі кластероутворення формується ціла система ризиків, яка впливає на діяльність підприємств – учасників кластеру. Вплив ризиків перебуває у прямій залежності від ступеня інноваційності кластеру та специфіки його інституціональної організації. Перший фактор зумовлений характером бізнес-діяльності. Так, підприємства, що займаються виробництвом продукції, схильні до менших ризиків, ніж підприємства, що займаються інноваційною діяльністю або науковими розробками. Другий фактор зумовлює ризики, пов'язані із системою прийняття рішень всередині кластеру, на яку впливає ступінь залежності його учасників.

Залежно від характеру взаємодії підприємств (щодо економічного та юридичного аспектів) найменш ризиковою формою організації буде та, що заснована на об'єднанні фірм, одна з яких є головною, тобто власником інших учасником об'єднання. Найбільш ризиковою формою взаємодії підприємств – учасників кластерної структури буде об'єднання самостійних незалежних підпри-

емств. В цьому разі в окремих підприємств буде відсутня можливість компенсувати ризики взаємодії за рахунок прямого економічного або юридичного впливу [14, с. 4].

На оцінювання ризиків впливає також фаза життєвого циклу, на якій перебувають процеси кластероутворення. Так, найбільш ризиковою фазою є кластерна ініціатива, на якій тільки формується рішення щодо формування кластеру, визначаються його архітектура та система взаємодії учасників, тому високим є ступінь невизначеності. Більш сталі структури вже сформованого кластеру менш схильні до ризиків.

Ризики реалізації кластерної ініціативи тотожні ризикам у проєктному менеджменті та відображають і враховують такі особливості управління кластерним утворенням:

- як правило, на всіх етапах циклу управління кластером ймовірність того, що дії компанії кластеру приведуть до досягнення поставлених цілей, є низькою;

- причинно-наслідковий зв'язок між діяльністю керуючої компанії та конкурентоспроможністю кластера неочевидна й не завжди доказова;

- ділове середовище, в якому діє управляюча компанія, характеризується високою невизначеністю.

Ризики розвитку кластера включають такі явища та обставини, але не обмежуються ними:

- тривалість підтримки кластеру його ключовими стейкхолдерами;

- фінансова нестабільність, включаючи ризики невиконання витратних зобов'язань, необхідних для реалізації програми розвитку кластеру;

- зміни в технологіях і правовому регулюванні;

- зміна цін і політики природних монополій;

- дисфункції інфраструктурних об'єктів;

- зовнішня конкуренція;

- розвиток ринків.

В процесі діяльності керуючої компанії оцінка ризиків може змінюватися за ступенем набуття нових знань про них, відповідно, можуть вноситися зміни в план роботи кластеру.

Системний вплив ризиків на кластероутворення може бути посилений через прояви галузевої та територіальної локалізації. Щодо галузевої структури механізмом зниження ризиків підприємств кластеру є галузева диверсифікація, тобто здійснення підприємствами кластеру господарської діяльності в кількох суміжних галузях, що дасть змогу в разі кризової ситуації або депресивного стану в одній з них за рахунок подібної технології та обладнання швидко адаптуватися до нових умов і перебудувати виробництво. Ризики, пов'язані з регіональною діяльністю кластеру, знижуються в міру територіальної локалізації виробництва. Це пов'язане перш за все з тим, що у зв'язку зі специфікою функціонування кластеру єдиним ланцюжком формування доданої вартості продукції в рамках декількох підприємств, тобто за міжрегіонального розміщення виробництва, в разі регіональної кризи під загрозу може бути поставлена діяльність кластеру загалом або сегменту виробництва зокрема [14].

Оцінювання ризику – це сукупність процедур ідентифікації факторів, причин його виникнення, аналізу можливостей та наслідків прояви дії ризику. Розрізняють, як правило, якісне та кількісне оцінювання ризику [13; 14]. Якісне оцінювання спрямоване на встановлення існування різних видів ризику, що обумовлені причинами їх

виникнення та факторами поширення дії. Результатом якісного оцінювання є обґрунтування системи ризиків.

Кількісне оцінювання проводиться на основі результатів якісного аналізу ризиків. Процес кількісного оцінювання полягає у визначенні ймовірності впливу ризику й характеру його впливу на показники діяльності підприємств і кластеру загалом. Наявні види кількісного оцінювання ризику можуть бути класифіковані за такими ознаками:

- відповідно до характеру використовуваної вихідної інформації виділяються завжди апіорна оцінка, заснована на теоретичних положеннях і виражає вимоги до майбутніх наслідків певних рішень, подій; емпірична оцінка, під час проведення якої використовуються фактичні звітні дані за минулий період часу;

- залежно від стадії прийняття рішення (часовий аспект ризику) виділяються оцінка «стартового» ризику (ініціатива, проєкт, задум); оцінка «фінального» ризику (у вже прийнятому рішенні, втіленій ідеї);

- відповідно до отриманого результату виділяються оцінка окремих видів ризику й комплексного, сукупного його рівня;

- залежно від ступеня об'єктивності оцінки виділяються суб'єктивна (наприклад, заснована на результатах опитування експертів); об'єктивна (проводиться на основі статистичної інформації за тривалий період часу).

Кількісне та якісне оцінювання й подальший аналіз ризиків кластероутворення вимагають, крім використання статистичних і розрахунково-аналітичних, залучення методів, заснованих на досвіді та інтуїції, тобто евристичних або методів експертних оцінок. Для оцінювання ступеня ризику пропонується використовувати метод аналогій, експертний та аналітичний методи.

Ризики кластероутворення слід оцінювати в чотирьох важливих аспектах, а саме технологічному, економічному, соціальному й організаційному. Цей підхід дає можливість не тільки розглянути матеріальну основу досліджуваного об'єкта й економічних процесів загалом, але й визначити способи організаційної (структурної) побудови системи управління ризиками в кластерній моделі розвитку регіону. Крім того, це суттєво збагачує інформацію про проблемні аспекти кластероутворення, відповідно, дає можливість робити більш глибокі й обґрунтовані висновки.

Висновки. Кластер має значні переваги порівняно з іншими формами виробничої інтеграції, зокрема в кластері швидкість поширення нових знань і практик помітно вище, ніж в ієрархічних системах, що прискорює інноваційний розвиток підприємств-учасників; в складі кластера малі та середні підприємства знижують ризики й підвищують свою ефективність. Саме кластери є формою інтеграції підприємств, яка завдяки синергетичного ефекту дає можливість учасникам забезпечити ефективне управління ризиками та, як наслідок, підвищити ефективність.

Синергетичні ефекти діяльності кластерів, реалізації кластерних ініціатив потребують оцінювання як позитивного впливу, так і негативних проявів. Слід враховувати, що, крім позитивного синергетичного ефекту, може проявитися негативний синергетичний ефект, що приводить до мультиплікування ризиків учасників кластеру, тому актуальним є розроблення таких підходів до управління ризиками підприємств, що входять до складу кластера, які б за рахунок гнуч-

ких збалансованих зав'язків між учасниками давали змогу перерозподілити, отже, зменшити їх ризики.

Саме теорія кластерів розвиває знання щодо мультиплікованих ризиків у спільній діяльності агентів кластеризації, потреб в управлінні ризиками на основі цільових моделей контролю, прогнозуванні наслідків кластерних та мережових утворень (особливо неформальних або фактично неконтрольованих). Оцінювання ризиків кластероутворення передбачає аналіз характеру організації кластеру, ступеня економічної та юридичної інтеграції, інноваційної активності.

Ризики територіального кластеру та ступінь державної підтримки для компенсації цього ризику пови-

нні залежати від того, в якій формі буде створена (а згодом і розвиватися) кластерна структура. Ризики територіального управління кластерним розвитком і мультиплікаційні ризики кластерних структур необхідно враховувати в процесі аналізу регіональних передумов і перспектив реалізації кластерного підходу, а також під час розроблення програм кластерного розвитку регіонів і конкретних регіональних проєктів.

Подальшими напрямками наукових досліджень у цій сфері є розроблення механізмів узгодження інтересів усіх суб'єктів інноваційної діяльності кластерів, впровадження критеріїв оцінювання їх впливу на розвиток іміджу регіонів зокрема та держави загалом.

Список використаних джерел:

1. Зінченко О. Напрями стимулювання інноваційної активності підприємств. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2019. Вип. 4(21). С. 202–206.
2. Зінченко О. Культура інноваційних кластерів як іміджева компонента регіонального розвитку. *Вісник Східно-європейського університету економіки і менеджменту. Серія: Економіка і менеджмент*. 2017. Вип. 1(22). С. 19–27.
3. Семенець Ю. Партнерство бізнесу, держави та університетів як стратегічний ресурс інноваційного розвитку України. *Ефективна економіка*. 2016. № 2. С. 112–124.
4. Реутов В. Формування кластерів підприємств як основа сталого регіонального розвитку: адаптація світового досвіду. *Інвестиції: практика та досвід*. 2012. № 5. С. 25–27.
5. Напольских Д. Инновационный кластер как фактор модернизации экономики старопромышленного региона. *Экономика и право*. 2014. № 7–8 (41–42). С. 35–39.
6. Намазбеков М. Кластерное развитие в условиях глобализации: опыт зарубежных стран. *Analytic*. 2005. № 3. С. 8–14.
7. Вишнякова І. Досвід становлення та розвитку кластерів в окремих країнах північної, східної і центральної Європи. *Вісник Запорізького національного університету*. 2011. Вип. 1(9). С. 184–193.
8. Баришнікова Л. Використання кластерного підходу в стратегічному плануванні (закордонний досвід). *Економіка та держава*. 2012. № 6. С. 12–14.
9. Бобровська О. Кластерно-корпоративна модель управління інноваційним розвитком регіону. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2011. Вип. 4. С. 7–17.
10. Головінов О. Інноваційна активність і інноваційні процеси в національній економіці. *Економіка та держава*. 2013. № 6. С. 4–8.
11. Панкова Л. Іміджеві зрушення в соціальному та регіональному менеджменті в розрізі кластеризації. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки*. 2016. Вип. 42. С. 82–88.
12. Зінченко О. Формування позитивного потенціалу іміджу регіонів України: теорія, методологія, практика: монографія. Черкаси: Видавець Пономаренко Р.В., 2018. 456 с.
13. Зінченко О. Вплив інноваційних кластерів на формування позитивного іміджу регіону. *Соціально-економічний розвиток регіонів в контексті міжнародної інтеграції: збірник наукових праць*. Вип. 23(12). Т. 2. Херсон: ХНТУ, 2016. С. 31–37.
14. Степанов М. Риски кластерного развития территорий. *Вестник науки и образования*. 2015. Т. 1. № 3. С. 1–6.

References:

1. Zinchenko O. (2019) Napriamy stymuljuvannja innovacijnoji aktivnosti pidpryjemstv [Areas of stimulation of innovation activity of enterprises]. *Eastern Europe: Economy, Business and Management*, vol. 4(21), pp. 202–206.
2. Zinchenko O. (2017) Kuljtura innovacijnykh klasteriv jak imidzheva komponenta rehionalnogho rozvytku [Culture of innovation clusters as an image component of regional development]. *Bulletin of the Eastern European University of Economics and Management. Series: Economics and Management*. Cherkasy: SUEM, vol. 1(22), pp. 19–27.
3. Semenets Yu. (2016) Partnerstvo biznesu, derzhavy ta universytetiv jak strategichnyj resurs innovacijnogho rozvytku Ukrainy [Partnership between business, state and universities as a strategic resource for innovative development of Ukraine]. *An efficient economy*, no. 2, pp. 112–124.
4. Reutov V. (2012) Formuvannja klasteriv pidpryjemstv jak osnova stalogho rehionalnogho rozvytku: adaptacija svitovogho dosvidu [Formation of enterprise clusters as a basis for sustainable regional development: adaptation of world experience]. *Investment: practice and experience*, no. 5, pp. 25–27.
5. Napolskikh D. (2014) Innovatsionnyy klaster kak faktor modernizatsii ekonomiki staropromyshlennogo regiona [The innovation cluster as a factor of modernization of the economy of the old industrial region]. *Economics and law*, no. 7–8 (41–42), pp. 35–39.
6. Namazbekov M. (2005) Klasternoe razvitie v usloviyakh globalizatsii: opyt zarubezhnykh stran [Cluster development in the conditions of globalization: experience of foreign countries]. *Analytic*, no. 3, pp. 8–14.
7. Vishnyakova I. (2011) Dosvid stanovlennja ta rozvytku klasteriv v okremykh krajinakh pivnichnoji, skhidnoji i centralnoji Jevropy [Experience of formation and development of clusters in some countries of northern, eastern and central Europe]. *Bulletin of Zaporizhzhya National University*. Zaporozhye: ZNU, vol. 1(9), pp. 184–193.
8. Baryshnikova L. (2012) Vykorystannja klasternogho pidkhodu v strategichnomu planuvanni (zakordonnyj dosvid) [Use of cluster approach in strategic planning (foreign experience)]. *Economy and the state*, no. 6, pp. 12–14.

9. Bobrovskaya O. (2011) Klasterno-korporativna modelj upravlinnja innovacijnym rozvytkom rehionu [Cluster-corporate model of management of innovative development of the region]. *Bulletin of the Ternopil National Economic University*, Ternopil : TNEU, vol. 4, pp. 7–17.
10. Golovin O. (2013) Innovacijna aktyvnistj i innovacijni procesy v nacionalnij ekonomici [Innovative activity and innovative processes in the national economy]. *Economy and the state*, no. 6, pp. 4–8.
11. Pankova L. (2016) Imidzhevi zrushennja v socialjnomu ta rehionaljnomu menedzhmenti v rozrizi klasteryzaciji [Image shifts in social and regional management in terms of clustering]. *Collection of scientific works of Cherkasy State Technological University. Series: Economic Sciences*. Cherkasy : CSTU, vol. 42, pp. 82–88.
12. Zinchenko O. (2018) *Formuvannja pozytyvnogho potencialu imidzhu rehioniv Ukrainy: teorija, metodologija, praktyka* [Formation of positive image of Ukraine's regions: theory, methodology, practice: monograph]. Cherkasy : Publisher Ponomarenko R.V. (in Ukrainian)
13. Zinchenko O. (2016) Vplyv innovacijnykh klasteriv na formuvannja pozytyvnogho imidzhu rehionu [Influence of innovation clusters on formation of positive image of the region]. *Socio-economic development of regions in the context of international integration: collection of scientific works of Kherson National Technical University*. Kherson : KhNTU, vol. 23(12), pp. 31–37.
14. Stepanov M. (2015) Riski klasterного rozvitiya territoriy [Risks of cluster development of territories]. *Journal of Science and Education*, vol. 1, no. 3, pp. 1–6.

УДК 330.5:338.3

Кузнєцова Г.О.,

кандидат економічних наук, докторант,
Міжнародний університет бізнесу і права
<https://orcid.org/0000-0002-8048-6631>

Kuznyetsova Galyna,

Candidate of economic Sciences,
Doctoral candidate,
International University of business and law

ВІДНОВЛЮВАНА ЕНЕРГЕТИКА ЯК ФАКТОР ЦІНОУТВОРЕННЯ НА ЕНЕРГЕТИЧНИХ РИНКАХ РЕГІОНІВ

Кузнєцова Г.О. Відновлювана енергетика як фактор ціноутворення на енергетичних ринках регіонів. У статті досліджено теоретичні та практичні аспекти відновлюваної енергетики як фактора ціноутворення на енергетичних ринках регіонів. Охарактеризовано процеси формування та специфіку електроенергетичних бірж, де товар «електроенергія» представлений у двох основних сегментах: на довгостроковому і короткостроковому (спотовому) ринках. Досліджено та систематизовано зазначені сегменти ринку електроенергії. Обґрунтовано процеси та механізми формування цін на спотовому ринку електроенергії. Проаналізовано програми політичної підтримки відновлюваних джерел енергії (ВДЕ), що спрямовані на досягнення поліпшення технологічної конкурентоспроможності ВДЕ через зниження витрат виробництва, створення робочих місць, збільшення внутрішнього виробництва електроенергії, екологізацію енергосистеми. Охарактеризовано зони торгівлі електроенергією в Європі та досліджено криву пропозицій ВДЕ відповідно до певних зон. Обґрунтовано ключові фактори впливу ВДЕ на механізми ціноутворення в регіонах. Розроблено схему регіональної підтримки ВДЕ. Досліджено механізми «зеленої надбавки» в контексті енергетичного ринку. Математично та графічно обґрунтовано процес перекладання «зеленої надбавки» на непривілейованих споживачів. Проаналізовано причини зростання «зеленої надбавки».

Ключові слова: відновлювані джерела енергії, енергетичний ринок, регіональна енергетична політика, зелена надбавка, регіональна економіка, крива попиту, крива пропозиції, паливно-енергетичний комплекс, ціноутворення, енергетичний комплекс, біржа.

Кузнєцова Г.А. Возобновляемая энергетика как фактор ценообразования на энергетических рынках регионов. В статье исследованы теоретические и практические аспекты возобновляемой энергетики в качестве фактора ценообразования на энергетических рынках регионов. Охарактеризованы процессы формирования и специфика электроэнергетических бирж, где товар «электроэнергия» представлен в двух основных сегментах: на долгосрочном и краткосрочном (спот) рынках. Исследованы и систематизированы

ны указанные сегменты рынка электроэнергетики. Обоснованы процессы и механизмы формирования цен на спотовом рынке электроэнергии. Проанализированы программы политической поддержки возобновляемых источников энергии (ВИЭ), которые направлены на достижение улучшения технологической конкурентоспособности ВИЭ через снижение издержек производства, создание рабочих мест, увеличение внутреннего производства электроэнергии и экологизацию энергосистемы. Охарактеризованы зоны торговли электроэнергией в Европе и исследована кривая предложений ВИЭ в соответствии с определенными зонами. Обоснованы ключевые факторы влияния ВИЭ на механизмы ценообразования в регионах. Разработана схема региональной поддержки ВИЭ. Исследованы механизмы «зеленой надбавки» в контексте энергетического рынка. Математически и графически обоснован процесс переложения «зеленой надбавки» на непривилегированных потребителей. Проанализированы причины роста «зеленой надбавки».

Ключевые слова: возобновляемые источники энергии, энергетический рынок, региональная энергетическая политика, зеленая надбавка, региональная экономика, кривая спроса, кривая предложения, топливно-энергетический комплекс, ценообразование, энергетический комплекс, биржа.

Kuznyetsova Galyna. Renewable energy as a pricing factor in regional energy markets. The article investigates theoretical and practical aspects of renewable energy as a pricing factor in the energy markets of the regions. Processes of formation and specificity of electric power exchanges where the goods "electric power" are presented in two main segments are characterized: long-term and short-term (spot) markets. These segments of the electricity market are investigated and systematized. The processes and mechanisms of price formation on the spot electricity market are justified. The article analyzes the programs of political support for renewable energy sources (RES), which are aimed at improving the technological competitiveness of RES through reducing production costs, creating jobs and increasing domestic electricity production, and greening the energy system. Characterized by the electricity trade zone in Europe and investigated the curve of renewable energy supply in accordance with certain zones. The key factors of RES influence on pricing mechanisms in the regions are substantiated. The scheme of regional support of RES has been developed. The mechanisms of the «green premium» in the context of the energy market are investigated. Mathematically and graphically justified the process of shifting the «green premium» on unprivileged consumers. The reasons for the growth of the "green" allowance are analyzed. For the development of the regional energy market as a subsystem of the regional economy in modern conditions, new approaches and technologies for managing their development, based on knowledge, the latest achievements of the economy and world experience, are needed. This necessitates the search for new effective tools for regulating the development of the regional energy market, which contribute to the identification of the competitive advantages available in each region, reflecting the specifics of the regional potential. The impact of renewable energy on market prices at the mesolevel is twofold: on the one hand, the output to the market for renewables generation leads to a reduction in the exchange price for electricity from other renewable energy technologies mostly remain expensive and uncompetitive relative to traditional power generation. This causes the need for state and regional policies to support renewable energy, the costs of which are shifted to the end user, which is forced to consume electricity at a higher price.

Key words: renewable energy sources, energy market, regional energy policy, green premium, regional economy, demand curve, supply curve, fuel and energy complex, pricing, energy complex, exchange.

Актуальність проблеми. Для розвитку регіонального ринку енергоресурсів як підсистеми регіональної економіки в сучасних умовах потрібні нові підходи і технології управління їхнім розвитком, засновані на знаннях, останніх досягненнях економіки та світовому досвіді. Це зумовлює необхідність пошуку нових ефективних інструментів регулювання розвитку регіонального ринку енергоресурсів, які сприяють виявленню наявних у кожному регіоні конкурентних переваг, що відображають специфіку регіонального потенціалу. Вплив розвитку відновлюваної енергетики на ринкове ціноутворення на мезорівні є двояким: з одного боку, вихід ВДЕ на ринок генерації веде до скорочення біржової ціни на електроенергію, з іншого – технології ВДЕ в своїй більшості залишаються високовитратними і неконкурентоспроможними щодо технологій традиційної електрогенерації. Це викликає необхідність проведення державної та регіональної політики підтримки ВДЕ, витрати на реалізацію якої перекладаються на кінцевого споживача, що вимушений споживати електроенергію за вищою ціною. Усе вищезазначене і зумовило актуальність цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти розвитку відновлюваної енергетики стали предметом дослідження низки зарубіжних науковців. Зокрема, слід відзначити Н. Вагнера, Д. Гілена, М. Делуччі, М. Джейкобсона, Д. Ергіна, І. Коссе, Є. Круковську, А. Маккрона, У. Мосленера, Дж. Радеке, Д. Сайгіна, Р. Титко, Е. Ушера, Г. Фелль та ін.

Вагомий внесок у розроблення теоретико-методичних і науково-прикладних засад розвитку відновлюваної енергетики в Україні зробили вітчизняні дослідники І. Андрійчук, С. Боблях, В. Білодід, П. Васько, Г. Гелетуха, М. Гнідий, Г. Денисенко, О. Дроздова, С. Дубовський, Т. Железна, В. Калініченко, В. Ключ, А. Конеченков, С. Кудря, М. Кулик, П. Кучерук, Ю. Морозов, Н. Мхітарян, О. Новосельцев, Е. Олійник, Г. Півняк, В. Резцов, Ф. Шкрабець та ін.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз сучасних теоретико-практичних аспектів відновлюваної енергетики як фактора ціноутворення енергетичних ринків на мезорівні.

Результати дослідження. До лібералізації ринку електроенергії в Європі виробництво і збут електро-

енергії кінцевим споживачам на рівні регіонів здійснювалися декількома нечисленними генеруючими компаніями. Функціонування галузі було вкрай непрозорим, ступінь монополізації великим, а ціна – набагато вищою від конкурентного рівня.

Щоби сприяти конкурентному ціноутворенню в галузі, були створені біржі. Перша європейська біржа електроенергії виникла в скандинавському регіоні в 1993 р. Інші європейські біржі з'явилися після 1999 р. (у 1999 р. – Amsterdam Power Exchange (APX), в 2001 р. – die Energy Exchange Austria (EXAA) тощо) [5].

На біржах товар «електроенергія» представлений у двох основних сегментах: на довгостроковому і короткостроковому (спотовому) ринках. На довгостроковому ринку угоди (договори) укладаються на кілька років уперед. Таким чином, оптовий покупець може придбати електроенергію на найближчі шість років. На спотовому ринку пропонується електроенергія, поставка і споживання якої відбудеться протягом дня або доби. На рис. 1 відображено основний принцип формування ринкових сегментів і співвідношення обсягів електроенергії, які торгуються на них. Як видно, основний обсяг споживаної електроенергії (80–85%) торгується в довгостроковому сегменті ринку.

Через обмежені потужності з передачі електроенергії в Європі поки що не сформовано повноцінного єдиного ринку електроенергії, проте наявний торгівлі не перешкоджають національні кордони держав. Є сім європейських ринкових зон, які об'єднують електроенергетичні системи декількох країн (див. рис. 2). Відповідно, для кожної зони є своя біржа. З 2008 р. рівень цін на цих ринках і їхня динаміка схожі [5]. Загальну тенденцію на європейських біржах визначає, зокрема, оголошений у Німеччині мораторій на використання атомної енергетики з 2022 р., а також загальноєвропейський курс підтримки ВДЕ [7].

В основі ціноутворення на спотовому ринку електроенергії лежить класичний механізм попиту і про-

позиції. Оскільки спотовий ринок є короткостроковим, тут визначальну роль для генеруючих компаній відіграють змінні витрати. Поки ціна вище змінних витрат, учасники ринку мають економічний інтерес задіяти свої генеруючі потужності. Як відомо, в короткостроковій перспективі крива змінних витрат є одночасно і кривою пропозиції. Оскільки різні електростанції мають різні криві межі витрат, сукупна крива пропозиції набуває багатоступінчастого характеру. Тут має місце ранжування виробників електроенергії за принципом зростання їхніх граничних виробничих витрат (Merit Order). Крива пропозиції, заснована на принципі Merit Order, до появи на ринку відновлюваних джерел енергії, як правило, починалася із змінних витрат гідроелектростанцій, оскільки прийнято вважати, що вони прагнуть до нуля.

У атомних електростанцій змінні витрати також дуже низькі, тому в кривій пропозиції Merit Order вони слідує за гідроелектростанціями. Газові та вугільні електростанції володіють самими високими змінними витратами, тому їхнє положення – саме крайнє праворуч (див. рис. 3).

Крива попиту практично вертикальна, тобто абсолютно нееластична, оскільки лише небагато споживачів електроенергії реагують на цінові сигнали. Коли попит на електроенергію є високим, крива попиту, зміщена глибоко вправо. Таким чином, для всіх учасників біржі ціна визначається змінними витратами старих вугільних електростанцій (P1).

Якщо попит не так великий, крива попиту зміщується вліво, і ціна встановлюється на рівні змінних витрат нових вугільних електростанцій (P2) (див. рис. 3). На підставі рис. 3 можна зробити кілька висновків, зокрема, про панування до недавнього часу логіки модернізації парку електрогенеруючих об'єктів. Оскільки змінні витрати морально і фізично застарілих електростанцій завжди були особливо великі, електрогенеруючі компанії, що працюють на нових установках, отримують максимальний прибуток, коли попит особливо великий і коли змінні витрати старих електростанцій є ціновизначальними. За низького попиту старі електростанції не задіюються, оскільки ціна виявляється занадто низькою, щоб покрити їхні змінні витрати. При цьому електростанції, які задіюються за низького попиту, мають малий маржинальний прибуток [4].

Нині у світі спостерігається інтенсивний розвиток і поширення технологій відновлюваних джерел енергії (ВДЕ), особливо сонячної та вітрової енергетики. Характерними рисами цих технологій є, по-перше, залежність від погодно-кліматичних умов, а тому змінний характер електрогенерації, а по-друге – нульові змінні витрати, оскільки сонце і вітер ми отримуємо безкоштовно [7]. Щоб підтримати виробників ВДЕ, у багатьох країнах електроенергія, вироблена на основі ВДЕ, має привілейований статус: вона потрапляє в мережу, продається і спо-

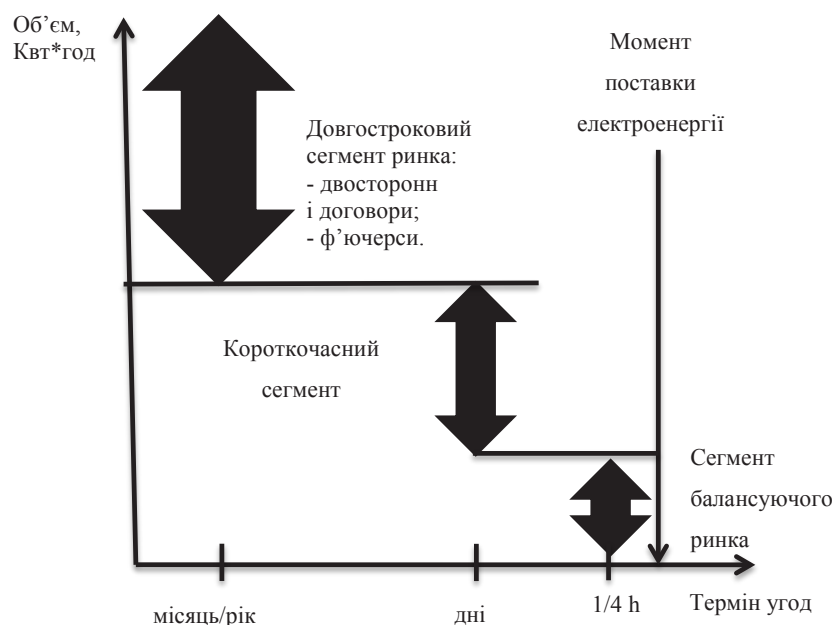

Рис. 1. Сегмент ринку електроенергії

Джерело: розроблено автором на основі [11]

Європа

Рис. 2. Зони торгівлі електроенергією в Європі

Джерело: систематизовано автором на основі [7; 9]

живається в першу чергу. Таким чином, із виходом на ринок ВДЕ-технологій крива пропозиції зміщується вправо і ціна падає до рівня P2, незважаючи на те, що попит залишається на високому рівні (див. рис. 4).

Ця теорія підтверджується практикою. Починаючи з 2010 р. ціни на спотовому ринку електроенергії в Європі падають, що, в свою чергу, відбивається і на довгостроковому сегменті ринку електроенергії [1]. Вже зараз оголошено скорочення цін за договорами на довгострокову поставку до 2019 р.: ціна на поставку

1 кВт*год на період 2014–2019 рр. виявилася нижче 4 центів, що є її історичним мінімумом. Таким чином, всупереч всім прогнозам і очікуванням, біржові ціни на електроенергію порівняно з 2011 р. впали на 40% [9].

Однак до кінцевого споживача це зниження ціни на біржі не доходить. Більше того, внаслідок початку лібералізації в 1998 р. ціна на електроенергію для промисловості і домашніх господарств не впала, а зросла більш ніж у 2 рази [1]. Що зумовлює таку тенденцію, чому ціна для кінцевого споживача зростає, тоді як бір-

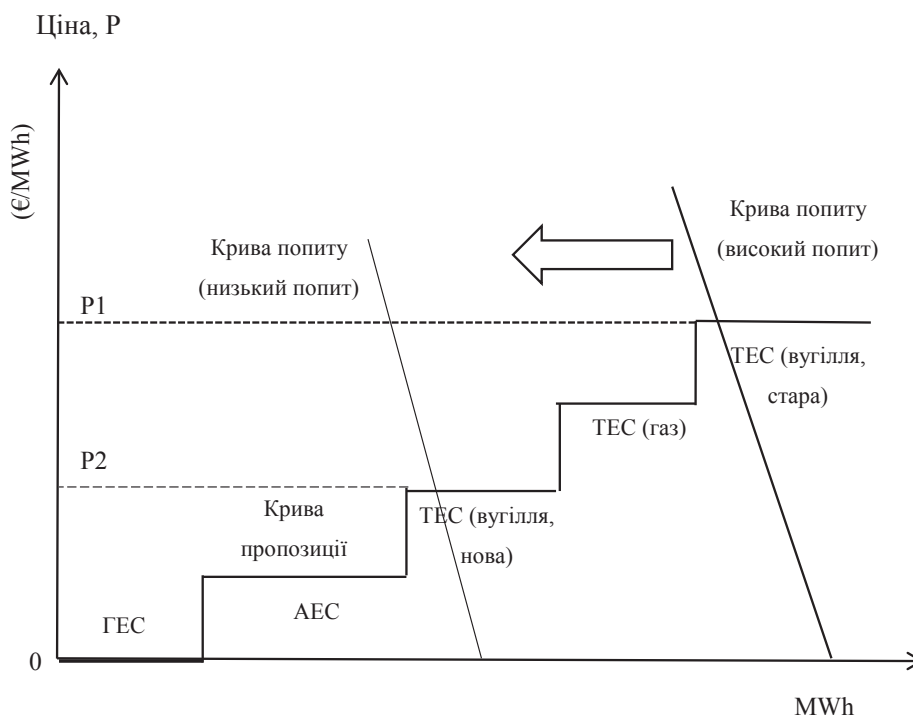

Рис. 3. Формування ціни на спотовому ринку електроенергії

Джерело: розроблено автором на основі [3; 6; 7]

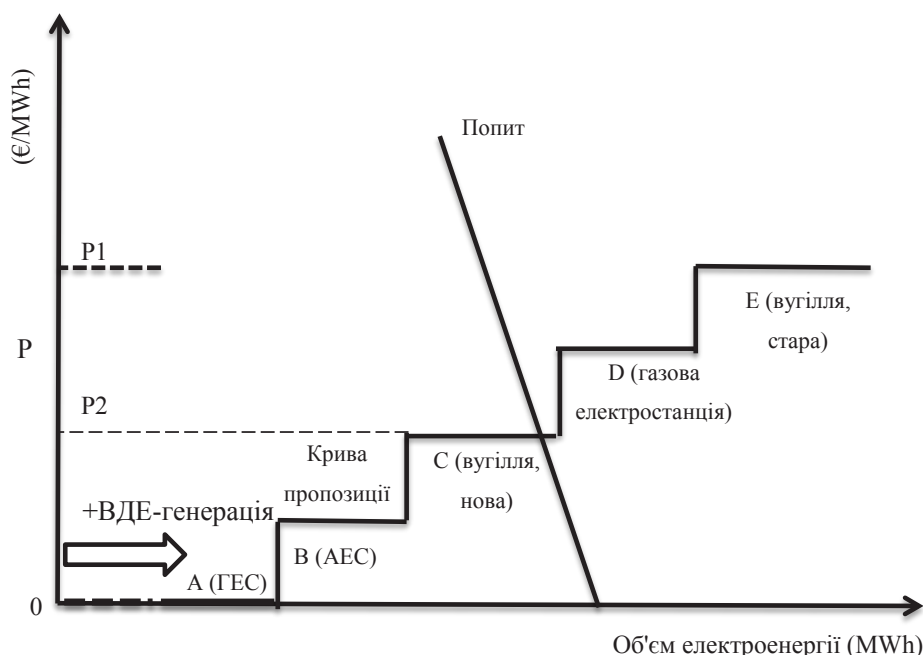

Рис. 4. Вплив ВДЕ на процес ціноутворення

Джерело: складено автором на основі [4]

жова ціна демонструє історичні мінімуми, і яку роль тут відіграє розвиток відновлюваної енергетики?

На нашу думку, розвиток ВДЕ слід визнати фактором зростання ціни на електроенергію для кінцевого споживача. В останнє десятиліття розвиток ВДЕ у світі йшов швидкими темпами. Великий успіх був досягнутий не тільки щодо технічного і технологічного прогресу, але і в плані зниження вартості обладнання. Деякі технології ВДЕ, особливо це стосується гідро- і біоенергетики, в окремих сприятливих регіонах стали порівнянні за витратами з традиційною електрогенерацією і склали їй гідну конкуренцію [10]. Однак, незважаючи на це, в більшості своїй технології ВДЕ були і залишаються високовитратними і неконкурентоспроможними, тому їхній розвиток і поширення неможливі без державної підтримки [8].

Зазвичай програми політичної підтримки ВДЕ спрямовані на досягнення декількох цілей: це може бути і поліпшення технологічної конкурентоспроможності ВДЕ через зниження витрат виробництва, і створення робочих місць і збільшення внутрішнього виробництва електроенергії, і екологізація енергосистеми. У деяких країнах державна політика підтримки ВДЕ існує більше 15 років, тому дотепер є досить багатий регіональний інструментарій і досвід кращих практик реалізації таких політик [2].

Розмаїття політичних схем регіональної підтримки ВДЕ можна представити у вигляді матриці (див. табл. 1)

залежно від відношення того чи іншого інструменту до одного із двох параметрів:

- 1) Чи регулює політичний інструмент ціну на «зелену» електрику або обсяг генерації.
- 2) Чи підтримує політика інвестиції в потужності ВДЕ, чи безпосередньо її субсидує [6].

Число країн, що реалізують політику підтримки ВДЕ, неухильно зростає: з 48 в 2005 р. до 109 в 2018 р. Найпопулярнішою схемою підтримки є «зелений» тариф. На початок 2019 р. 65% країн по всьому світі використовували саме цей інструмент. Більше половини цих країн – «країни, що розвиваються», з перехідною економікою [11].

Суть цього механізму полягає в забезпеченні гарантованого доходу (фіксованого тарифу) виробникам відновлюваної електроенергії, який має покрити всі витрати їх генерації. Величина цього тарифу значною мірою залежить від технології, року введення в експлуатацію, виду і розміру установки. Тариф гарантується виробнику ВДЕ на тривалий термін, як правило, 20 років [7].

Оскільки виручка, отримана за реалізацію 1 «зеленого» кВт*год на біржі, зараз не досягає рівня «зеленого» тарифу, а власник ВДЕ-установки все одно повинен одержати свій фіксований дохід, гарантований йому державою, виникає необхідність в надбавці до біржової ціни. У дуже сильному спрощенні розмір над-

Таблиця 1

Схеми регіональної підтримки ВДЕ

Підтримка ВДЕ	Ціна	Кількість
Інвестиції	Інвестиційні дотації. Податкові кредити. Низькі ставки відсотків/ пільгові кредити	Тендерні системи для інвестиційних грантів
Генерація	«Зелені» тарифи з фіксованою ціною. Преміальні «зелені» тарифи	Типове портфоліо ВДЕ. Тендерні системи для довгострокових контрактів

Джерело: побудовано автором на основі [6]

бавки розраховується за такою формулою: витрати на реалізацію механізму (сума винагороди генераторам ВДЕ) за вирахуванням доходів від продажу виробленої зеленої електроенергії на біржі діляться між кінцевими споживачами електроенергії.

$$U = \frac{C - R}{n},$$

де U – надбавка;

C – винагорода генераторів ВДЕ, яка розраховується як добуток преміальної ставки й обсягу виробленої ними електроенергії;

n – кількість непривілейованих споживачів електроенергії.

Таким чином, одержувана в результаті сума надбавки перекладається на кінцевого споживача електроенергії. Наочно цей процес можна проілюструвати, звернувшись до графіка, що відображає криву пропозиції Merit Order (див. рис. 5).

ВДЕ-генерація на ринку відповідає відрізку OG. Ціна на ринку визначається перетином кривих попиту і пропозиції і дорівнює P_2 . Дохід від реалізації «зеленої» електроенергії на біржі відповідає площі прямокутника OP2LG. Однак генератори ВДЕ отримують за 1 кВт*год не ринкову ціну P_2 , а преміальну P_1 («зелений» тариф), їх винагорода, таким чином, відповідає площі прямокутника OP1KG. У підсумку виникають непокриті витрати (P_2P1KL), які перекладаються на споживачів.

Кінцеві споживачі, які отримують електроенергію із громадської мережі, змушені оплачувати на спожитий 1 кВт*год відповідну ставку надбавки. При цьому

для певної категорії промисловості діють правила винятки, які сильно знижують, а то й зовсім скасовують для них ставку надбавки, щоб не знижувати їхню конкурентоспроможність на світових ринках. До цієї категорії належать промислові підприємства, що працюють на експорт.

Розмір «зеленої» надбавки щороку коригується й оновлюється залежно від факторів впливу. У 2017 р. зелена надбавка в Німеччині, країні-лідері у сфері реалізації політики підтримки ВДЕ, становила 6,24 центів/кВт*год, що відповідає 18% ціни на електроенергію для кінцевого споживача. Для порівняння, у 2010 р. її рівень становив всього лише 2,05 центів/кВт*год [1]. Причинами такого стрімкого зростання зеленої надбавки стали такі фактори:

- розширення виробництва електроенергії фотоелектричними системами за одночасного сповільненого коригування ставки винагороди ВДЕ-генераторам [3];

- різке падіння цін на електроенергію (більш ніж на 20%), зумовлене сильним падінням цін на ринку кам'яного вугілля і ціни CO_2 на європейському ринку торгівлі квотами на викиди;

- суттєве розширення списку об'єктів промисловості, звільнених від сплати «зеленої» надбавки (тільки з 2015 по 2018 р. приріст привілейованих об'єктів у Німеччині становив 13–14%, а загальний обсяг електроспоживання, звільненого від сплати надбавки, становив 28%);

- виплата винагород ВДЕ-генераторам, що перевищує запланований рівень [7].

Як видно, розмір «зеленої» надбавки визначається

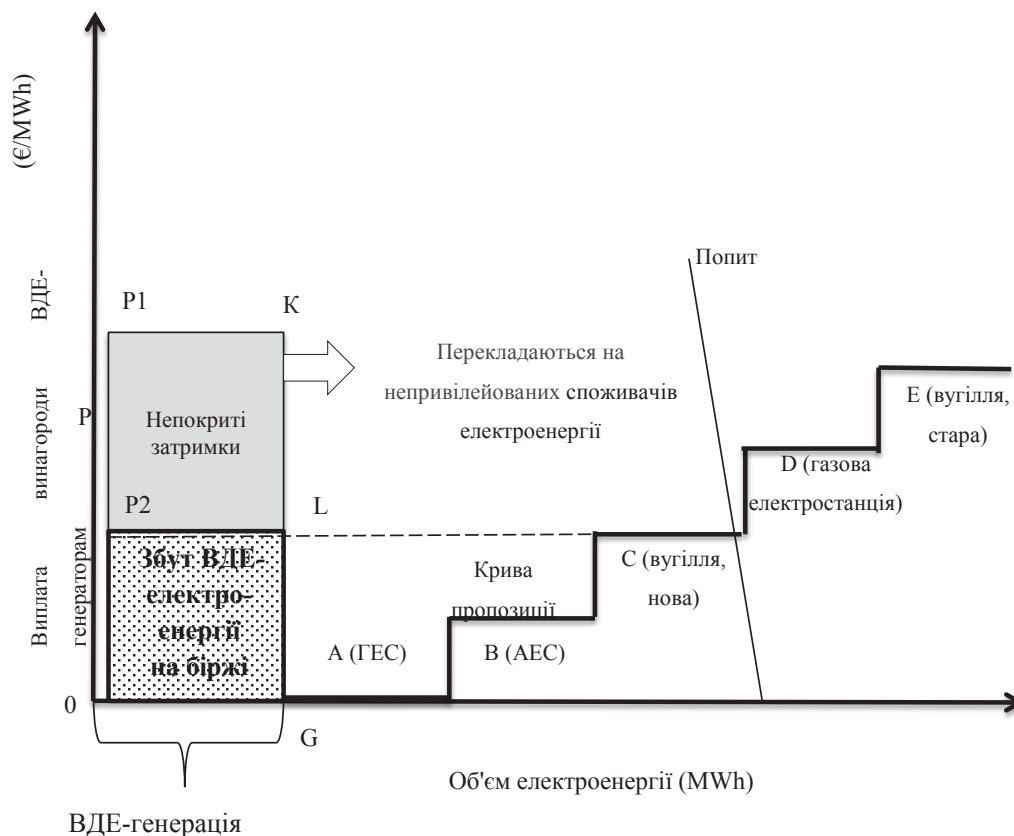

Рис. 5. Процес перекладання «зеленої» надбавки на непривілейованих споживачів

Джерело: розроблено автором

цілою сукупністю ендегенних і екзогенних факторів. До перших відносяться цілі політики підтримки ВДЕ та темпи росту галузі, рівень винагороди виробників «зеленої» електроенергії, кількість привілейованих споживачів, звільнених від сплати надбавки, біржова ціна на 1 кВт*год. Крім цього, істотний вплив чинять і екзогенні фактори, такі як ціни на викопне паливо на світових ринках, курси обміну валют та вартість CO₂ на ринку торгівлі квотами на викиди.

Висновки. Вплив розвитку відновлюваної енергетики на ціноутворення є двояким: з одного боку, вихід ВДЕ на ринок генерації веде до скорочення біржової ціни на електроенергію, з іншого – технології ВДЕ в своїй більшості залишаються високовитратними і неконкурентоспроможними щодо технологій традиційної електрогенерації. Це викликає необхідність проведення державної політики підтримки ВДЕ, витрати на реалізацію якої перекладаються на кінцевого споживача, що вимушений споживати електроенергію за вищою ціною. Однак варто мати на увазі, що на розмір «надбавки», яку сплачує кінцевий споживач, впливає безліч факторів, ніяк не пов'язаних із розвитком галузі

ВДЕ. Наприклад, у європейських парламентах дуже сильним є лобі великої промисловості й енергетичних концернів, які домагаються для себе звільнення від сплати «зеленої» надбавки, внаслідок чого її розмір для кінцевих споживачів зростає. Великий вплив на величину цінової надбавки чинить політика ЄС щодо Європейської системи торгівлі квотами на викиди (European Union Emission Trading Scheme). Як відомо, ціна на емісійні сертифікати, також не без участі «вуглецеємого» лобі, до кінця другого періоду (2008–2012 рр.) і в третьому періоді торгівлі (2013–2020 рр.) впала до 3,5 євро/т CO₂. Ця подія значною мірою вплинула на обвал біржових цін на електроенергію. Однак згідно із оголошеним курсом кліматичної політики ЄС найближчим часом ціна на емісійні сертифікати буде тільки рости. Це, в свою чергу, не пройде непомітно для ринку електроенергії. Зростання цін на 1 т викидів збільшить витрати високовуглецевих технологій електрогенерації (насамперед електростанцій, що працюють на вугіллі), підвищивши конкурентоспроможність технологій ВДЕ. Ціна на біржі зростає, що приведе до скорочення «зеленої» надбавки.

Список використаних джерел:

1. Bundesministerium fuer Wirtschaft und Energie. Energiedaten: Ausgewaehlte Grafiken. Available at: <http://www.bmwi.de/DE/Themen/Energie/energiedaten.html> (access date: 03.09.2019).
2. Evaluating Policies in Support of the Deployment of Renewable Power. IRENA. Available at: http://www.irena.org/DocumentDownloads/Publications/Evaluating_policies_in_support_of_the_deployment_of_renewable_power.pdf (access date: 11.09.2019).
3. Grau T. Comparison of Feed-in Tariffs and Tenders to Remunerate Solar Power Generation. Discussionspapier Deutsches Institut fuer Wirtschaftsforschung / T. Grau. Available at: http://www.diw.de/sixcms/detail.php?id=diw_01.c.458596.de (access date: 07.09.2019).
4. Groba F. Assessing the Strength and Effectiveness of Renewable Electricity Feed-in Tariff's in European Union Countries Deutsches Institut fuer Wirtschaftsforschung. Available at: http://www.diw.de/documents/publikationen/73/diw_01.c.390079.de/dp1176.pdf (access date: 23.08.2019).
5. Haas R. Die Auswirkungen der Energiewende auf die Strommarkte und die Rentabilitet von Konventionellen Kraftwerken / R. Haas, T. Loew. Available at: http://www.nachhaltigkeit.wienerstadtwerke.at/fileadmin/user_upload/Downloadbereich/Haas-Loew-Auswirkungen-Energiewende-auf-Energiemaerkte2017.pdf (access date: 11.09.2019).
6. Haas R. Promoting Electricity from Renewable Energy Sources – Lessons Learned from the EU. Available at: <http://escholarship.org/uc/item/17k9d82p#page-3> (access date: 02.09.2019).
7. Haller M. EEG-Umlage und die Kosten der Stromversorgung Eine Analyse von Trends, Ursachen und Wechselwirkungen. Oeko-Institut e.V. Berlin, 2017. Available at: <http://www.oeko.de/oekodoc/1793/2013-475-de.pdf> (access date: 28.08.2019).
8. Held A. On the success of policy strategies for the promotion of electricity from renewable energy sources in the EU. Available at: http://www.eeg.tuwien.ac.at/eeg.tuwien.ac.at_pages/publications/pdf/HAA_PAP_2017_1.pdf (access date: 02.09.2019).
9. Jasim S. Erneuerbare Energien im Strommarkt. Renew's Kompakt. Agentur for Erneuerbare Energien / S. Jasim, C. Kunz. Available at: http://www.unendlich-viel-energie.de/media/file/276.AEE_RenewsKompakt_Strommarkt_dez13.pdf (access date: 17.08.2019).
10. REN21 (2018). Renewables. Global status report. 2018 update, Technical report, Renewable Energy Policy Network for the 21st Century, Renewable Energy Policy. Available at: http://www.ren21.net/Portals/0/documents/activities/gsr/REN21_GSR_2016_full_revised%20Sept2018.pdf (access date: 03.09.2019).
11. Ragwitz M. Recent developments of feed-in systems in the EU – A research paper for the International Feed-In Cooperation. Fraunhofer ISI. Available at: www.feed-in-cooperation.org/wDefault_7/download-files/research/101105_feed-in_evaluation_update-January-2018_draft_final_ISI.pdf (access date: 19.09.2019).

References:

1. Bundesministerium fuer Wirtschaft und Energie. Energiedaten: Ausgewaehlte Grafiken. Available at: <http://www.bmwi.de/DE/Themen/Energie/energiedaten.html> (access date: 03.09.2019).
2. Evaluating Policies in Support of the Deployment of Renewable Power. IRENA. Available at: http://www.irena.org/DocumentDownloads/Publications/Evaluating_policies_in_support_of_the_deployment_of_renewable_power.pdf (access date: 11.09.2019).
3. Grau T. Comparison of Feed-in Tariffs and Tenders to Remunerate Solar Power Generation. Discussionspapier Deutsches Institut fuer Wirtschaftsforschung / T. Grau. Available at: http://www.diw.de/sixcms/detail.php?id=diw_01.c.458596.de (access date: 07.09.2019).
4. Groba F. Assessing the Strength and Effectiveness of Renewable Electricity Feed-in Tariff's in European Union Countries Deutsches Institut fuer Wirtschaftsforschung. Available at: http://www.diw.de/documents/publikationen/73/diw_01.c.390079.de/dp1176.pdf (access date: 23.08.2019).

5. Haas R. Die Auswirkungen der Energiewende auf die Strommärkte und die Rentabilität von Konventionellen Kraftwerken / R. Haas, T. Loew. Available at: http://www.nachhaltigkeit.wienerstadtwerke.at/fileadmin/user_upload/Downloadbereich/Haas-Loew-Auswirkungen-Energiewende-auf-Energiemaerkte2012.pdf (access date: 11.09.2019).
6. Haas R. Promoting Electricity from Renewable Energy Sources – Lessons Learned from the EU. Available at: <http://escholarship.org/uc/item/17k9d82p#page=3> (access date: 02.09.2019).
7. Haller M. EEG-Umlage und die Kosten der Stromversorgung Eine Analyse von Trends, Ursachen und Wechselwirkungen. Oeko-Institut e.V. Berlin, 2013. Available at: <http://www.oeko.de/oekodoc/1793/2013-475-de.pdf> (access date: 28.08.2019).
8. Held A. On the success of policy strategies for the promotion of electricity from renewable energy sources in the EU. Available at: http://www.eeg.tuwien.ac.at/eeg.tuwien.ac.at_pages/publications/pdf/HAA_PAP_2016_1.pdf (access date: 02.09.2019).
9. Jasim S. Erneuerbare Energien im Strommarkt. Renew's Kompakt. Agentur für Erneuerbare Energien / S. Jasim, C. Kunz. Available at: http://www.unendlich-viel-energie.de/media/file/276.AEE_RenewsKompakt_Strommarkt_dez13.pdf (access date: 17.08.2019).
10. REN21 (2016). Renewables. Global status report. 2016 update, Technical report, Renewable Energy Policy Network for the 21st Century, Renewable Energy Policy. Available at: http://www.ren21.net/Portals/0/documents/activities/gsr/REN21_GSR_2016_full_revised%20Sept2016.pdf (access date: 03.09.2019).
11. Ragwitz M. Recent developments of feed-in systems in the EU – A research paper for the International Feed-In Cooperation. Fraunhofer ISI. Available at: www.feed-in-cooperation.org/wDefault_7/download-files/research/101105_feed-in_evaluation_update-January-2018_draft_final_ISI.pdf (access date: 19.09.2019).

УДК 339.9.01

Лагодієнко В.В.,
доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри маркетингу, підприємництва і торгівлі,
Одеська національна академія харчових технологій

Басюркіна Н.Й.,
доктор економічних наук, доцент,
завідувач кафедри управління бізнесом,
Одеська національна академія харчових технологій

Турленко Н.В.,
кандидат економічних наук,
докторант,
Одеська національна академія харчових технологій

Lagodiienko Volodymyr,
Doctor of Economics, Professor,
Head of the Department of Marketing, Entrepreneurship and Trade,
Odessa National Academy of Food Technologies

Basyurkina Natalia,
Doctor of Economics, Associate Professor,
Head of the Department of Business Management,
Odessa National Academy of Food Technologies

Turlenko Natalia,
PhD in Economics, doctoral student,
Odessa National Academy of Food Technologies

ІНСТРУМЕНТИ ІНВЕСТИЦІЙНОГО СУПРОВОДЖЕННЯ РЕГІОНАЛЬНИХ СТРУКТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В АГРОБІЗНЕСІ

Лагодієнко В.В., Басюркіна Н.Й., Турленко Н.В. Інструменти інвестиційного супроводження регіональних структурних трансформацій в агробізнесі. В статті обґрунтовано інструменти інвестиційного супроводження регіональних структурних трансформацій в агробізнесі. Дослідження показали, що інвестиційний процес в агробізнесі є важливим елементом економічної активності у країні та її регіонах. Його ефективність багато в чому визначає всі аспекти державної соціально-економічної політики. Поєднання ресурсної, ринкової, фінансово-кредитної та інформаційної підсистем агробізнесу формує попит та пропозицію на інвестиції у його галузях. Обґрунтовано, що процеси інвестиційного забезпечення розвитку підприємств й організацій в сфері агробізнесу зазнають впливу значної кількості різноманітних факторів. Основними них є: природно-ресурсний потенціал, виробничий потенціал, науково-технічний потенціал, інноваційний потенціал, фінансово-кредитна сфера, макроекономічні фактори, інституціональне середовище, соціальні фактори та дія сил ринку. Усунення або згладжування впливу негативних умов й чинників можливе лише за умови удосконалювання системи державних заходів, зокрема фінансової підтримки, законодавчо-нормативних, науково-освітніх, інформаційно-комунікаційних, інфраструктурних факторів. Це призведе до зростання інвестиційної активності в агробізнесі, як на рівні регіонів, так і на рівні держави в цілому. Встановлено, що рівень інвестиційної активності в будь-якій сфері національного господарства визначається цілою низкою умов, як зовнішніх, так і внутрішніх для сфери. Слід наголосити, що одні й ті ж самі умови одночасно можуть впливати на стан інвестиційної активності у різних сферах та секторах і для різних сфер та секторів можуть оцінюватися по-різному. Окрім того на розвиток інвестиційної діяльності у кожній сфері впливають і притаманні їй особливі умови, які характеризують специфіку розвитку самої галузі.

Ключові слова: інвестування, залучення інвестицій, інструменти інвестиційного супроводження, агробізнес регіону, структурні трансформації.

Лагодієнко В.В., Басюркіна Н.И., Турленко Н.В. Инструменты инвестиционного сопровождения региональных структурных трансформаций в агробизнесе. В статье обосновано инструменты инвестиционного сопровождения региональных структурных трансформаций в агробизнесе. Исследования показали, что инвестиционный процесс в агробизнесе является важным элементом экономической активности в стране и ее регионах. Его эффективность во многом определяет все аспекты государственной социаль-

но-економічної політики. Сочетание ресурсной, рыночной, финансово-кредитной и информационной подсистем агробизнеса формирует спрос и предложение на инвестиции в его глазах. Обосновано, что процессы инвестиционного обеспечения развития предприятий и организаций в сфере агробизнеса подвержены влиянию большого количества различных факторов. Основными них являются: природно-ресурсный потенциал, производственный потенциал, научно-технический потенциал, инновационный потенциал, финансово-кредитная сфера, макроэкономические факторы, институциональная среда, социальные факторы и действие сил рынка. Устранение или сглаживание влияния негативных условий и факторов возможно лишь при условии совершенствования системы государственных мероприятий, в частности финансовой поддержки, законодательно-нормативных, научно-образовательных, информационно-коммуникационных, инфраструктурных факторов. Это приведет к росту инвестиционной активности в агробизнесе, как на уровне регионов, так и на уровне государства в целом. Установлено, что уровень инвестиционной активности в любой сфере национального хозяйства определяется целым рядом условий, как внешних, так и внутренних для сферы. Следует отметить, что одни и те же условия одновременно могут влиять на состояние инвестиционной активности в различных сферах и секторах и для различных сфер и секторов могут оцениваться по-разному. Кроме того, на развитие инвестиционной деятельности в каждой сфере влияют и присущие ей особые условия, которые характеризуют специфику развития самой отрасли.

Ключевые слова: инвестирование, привлечение инвестиций, инструменты инвестиционного сопровождения, агробизнес региона, структурные трансформации.

Lagodiienko Volodymyr, Basyurkina Natalia, Turlenko Natalia. Investment support tools for regional structural transformations in agribusiness. The article substantiates the investment support tools for regional structural transformations in agribusiness. Studies have shown that the investment process in agribusiness is an important element of economic activity in the country and its regions. Its effectiveness largely determines all aspects of state socio-economic policy. The combination of the resource, market, financial, credit and information subsystems of agribusiness generates demand and supply for investments in its industries. The level of investment activity in any sector of the national economy is determined by a number of conditions, both external and internal for the sector. It should be emphasized that the same conditions can simultaneously affect the state of investment activity in different spheres and sectors and for different spheres and sectors can be evaluated differently. In addition, the development of investment activity in each area is influenced by the specific conditions that characterize the specific development of the industry. It is substantiated that the processes of investment support for the development of enterprises and organizations in the field of agribusiness are affected by a large number of various factors. The main ones are: natural resource potential, production potential, scientific and technical potential, innovation potential, financial and credit sphere, macroeconomic factors, institutional environment, social factors and market forces. The elimination or smoothing of the impact of negative conditions and factors is possible only if the system of state measures, including financial support, legislative and regulatory, scientific and educational, information and communication, infrastructure factors, is improved. This will lead to increased investment activity in agribusiness, both at the regional and national levels as a whole. It is established that the level of investment activity in any sphere of the national economy is determined by a number of conditions, both external and internal for the sphere. It should be emphasized that the same conditions can simultaneously affect the state of investment activity in different spheres and sectors and for different spheres and sectors can be evaluated differently. In addition, the development of investment activity in each area is influenced by the special conditions that characterize the specific development of the industry itself.

Key words: investment, attraction of investments, instruments of investment support, agribusiness of the region, structural transformations.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Агробізнес сьогодні потребує значної кількості інвестиційних ресурсів для реалізації свого потенціалу в повній мірі. Як на регіональному так і на національному рівні розвиток структурних одиниць агробізнесу можна було б прискорити, але хронічні проблеми пов'язані із моральним та фізичним зносом основних засобів, а також переважний розвиток лише сировинних напрямів не дозволяють агробізнесу вийти на новий інноваційний рівень розвитку. Останнє є необхідною умовою в період структурних трансформацій, що відбуваються в процесі реформування галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження аспектів теорії та практики інвестицій, інвестиційної діяльності, що мають важливе значення для визначення

пріоритетних напрямів в агропродовольчій сфері та агробізнесі, досліджували як зарубіжні вчені Колеман Д., Фуллер Б., Херстейн Р., Джоргенсон Д., Крелле В., Лернер Д., Мегінсон, так і вітчизняні І.О. Бланк, Н.Й. Басюркіна, В.П. Горьовий, С.О. Гуткевич, А. А. Задоя, О.В. Захарчук, М.І. Кісіль, М.Ю. Коденська, В.Г. Чабан, В.В. Лагодієнко, І.В. Ліпсіц, І.І. Лукінов, Р.М. Мудрак, П.І. Юхименко, Г.М. Підлісецький, М.М. Кропивко, П.Т. Саблук, А.М. Ужва та інші. Водночас, питання впливу дослідження інструментів інвестиційного супроводження регіональних структурних трансформацій в агробізнесі потребують подальшого вивчення.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є дослідження інструментів інвестиційного супроводження регіональних структурних трансформацій в агробізнесі.

Рис. 1. Фактори впливу на інвестиційне забезпечення розвитку агробізнесу

Виклад основного матеріалу досліджень. Процеси інвестиційного забезпечення розвитку підприємств й організацій в сфері агробізнесу зазнають впливу значної кількості різноманітних факторів. Основними них є: природно-ресурсний потенціал, виробничий потенціал, науково-технічний потенціал, інноваційний потенціал, фінансово-кредитна сфера, макроекономічні фактори, інституціональне середовище, соціальні фактори та дія сил ринку. Ці фактори реалізують свою дію на макро-, мезо-, та мікрорівні. Фактори, що визначають зміст та ефективність інвестиційного забезпечення розвитку агробізнесу за рівнями управління показані на рис. 1.

Інвестиційний процес в агробізнесу є важливим елементом економічної активності у країні та її регіонах [1]. Його ефективність багато в чому визначає всі аспекти державної соціально-економічної політики. Поеднання ресурсної, ринкової, фінансово-кредитної та інформаційної підсистем агробізнесу формує попит та пропозицію на інвестиції у його галузях. Головною роллю держави тут має бути інтегруюча дія, яка забезпечує зважений розвиток аграрного та переробного секторів (рис. 2).

Регулювання інвестиційного процесу на рівні держави є системоутворюючим фактором. У той же час до

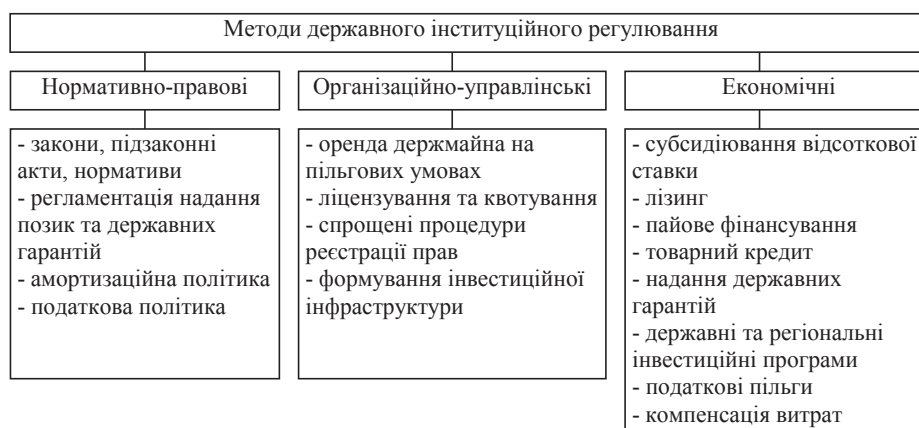

Рис. 2. Інституційний вплив на інвестиційний процес в агробізнесі

специфіки кожного регіону цей регулюючий вплив не є адаптованим. Виникає потреба в удосконалюванні регіональну інвестиційну політику й систему в агробізнесі. Під нею нами розуміється сукупність регуляторних заходів щодо підтримки й реалізації інвестиційного процесу задля забезпечення сталого соціально-економічного розвитку агробізнесу регіону [2]. Регіональна інвестиційна політика в агробізнесі повинна формуватися й втілюватися на засадах тісної взаємодії органів державного управління національного й регіонального рівнів та органів місцевого самоврядування. Існуюча система розподілу повноважень між державними та регіональними органами влади визначає для кожного органу певне коло завдань та ресурси, необхідні для їх виконання, щодо ефективного здійснення інвестиційної діяльності в агробізнесі.

Рівень інвестиційної активності в будь-якій сфері національного господарства визначається цілою низкою умов, як зовнішніх, так і внутрішніх для сфери. Слід наголосити, що одні й ті ж самі умови одночасно можуть впливати на стан інвестиційної активності у різних сферах та секторах і для різних сфер та секторів можуть оцінюватися по-різному. Окрім того на розвиток інвестиційної діяльності у кожній сфері впливають і притаманні їй особливі умови, які характеризують специфіку розвитку самої галузі.

Доцільно виділити ключові умови здійснення інвестиційної діяльності в агробізнесі на регіональному рівні:

1. Нормативно-правові, політичні та інституційні умови є найбільш значущими для активізації інвестиційної діяльності в агробізнесі.

Ключовою політичною умовою розвитку інвестиційної діяльності виступає державна інвестиційна політика, яка є сукупністю заходів по забезпеченню зростання активності інвестиційних процесів стосовно всіх учасників процесу відтворення та оптимального розподілу інвестиційних ресурсів. Головною метою інвестиційної політики держави в агробізнесі є прискорення її розвитку, зростання економічної ефективності аграрного й переробних виробництв, дотримання умов продовольчої безпеки країни та регіонів.

Базовими принципами державної інвестиційної політики в агробізнесі, з урахуванням кризових процесів у національній економіці та політичному житті є такі:

- зниження рівня відсоткових ставок по кредитах до такого рівня, який дозволить забезпечити ефективність інвестиційної діяльності у аграрній сфері економіки та пов'язаних секторах на засадах забезпечення збалансованості бюджету й скорочення темпів інфляції;

- зміни у податковому законодавстві на користь підвищення інвестиційного потенціалу суб'єктів агропродовольчого ринку;

- спрощення податкової системи для інвесторів та удосконалення амортизаційної політики з метою підвищення привабливості прямих інвестицій у розвиток агробізнесу;

- сприяння підвищенню інвестиційної привабливості підприємств й організацій галузей, що формують агробізнес в регіоні;

- створення нормативно-правових та організаційно передумов для зниження рівня невизначеності й подолання ризиків інвестування, що стане стимулом для нагромадження заощаджень населення та збільшення

обсягу прямих вітчизняних та іноземних інвестицій в агробізнесі;

- забезпечення ефективного розподілу та використання бюджетних коштів для інвестування на засадах державно-приватного партнерства у сфері розробки, фінансування та реалізації важливіших інвестиційних проектів, надання державних гарантій інвесторам, забезпечення моніторингу й контролю цільового використання бюджетних ресурсів.

Сьогодні інвестиційна політика у нашій країні реалізується у відповідності із основними напрямками розвитку, визначеними державними та регіональними стратегічними програмами соціально-економічного розвитку.

На рівні держави та регіонів також формуються інвестиційні стратегії та програми, як базис для реалізації ключових напрямків інвестиційної політики. У рамках регіональних програм необхідно передбачити вирішення таких основних завдань:

- всебічна підтримка зростання обсягів виробництва основних видів агропродовольчої продукції;

- сприяння розвитку виробничої та ринкової інфраструктури в агробізнесі;

- стимулювання розвитку малого бізнесу на селі;

- забезпечення підвищення рентабельності у аграрному виробництві, як головної передумови його сталого розвитку;

- підвищення рівня і якості життя населення сільських територій;

- активізація інноваційної активності суб'єктів агробізнесу;

- забезпечення оптимального використання земель сільськогосподарського призначення;

- відтворення зрошувальних систем та розвиток меліорації земель сільськогосподарського призначення;

- забезпечення підвищення родючості ґрунтів до науково-обґрунтованого рівня, залежно від природно-кліматичних умов території.

Державна інвестиційна політика стосовно розвитку агробізнесу реалізується у відповідних стратегічних програмах. У рамках цих програм необхідно забезпечити постійне зростання темпів приросту обсягу інвестування у основний капітал підприємств й організацій галузі.

До головних передумов активізації інвестиційної діяльності в агробізнесі є удосконалення законодавчо-нормативної бази, яка формує правові умови й форми відносин між органами державної влади й місцевого самоврядування та учасниками інвестиційної діяльності. На рівні регіонів також приймаються окремі нормативно-правові акти, які впорядковують відносини учасників інвестиційного процесу.

Нормативно-правова база інвестиційної діяльності в агробізнесі повинна бути спрямована на: формування умов для спільного державно-приватного фінансування проектів та залучення в агробізнес коштів приватних інвесторів; надання державних гарантій для приватних інвесторів; забезпечення податкових пільг та преференцій приватним інвесторам для стимулювання їх діяльності.

Водночас нормативно-правові акти, що регулюють інвестиційні процеси, мають певні недоліки та недоопрацювання. Це пов'язано головним чином із запозиченням правових норм інших держав без належної адаптації до українських реалій інституційного устрою

та соціокультурного розвитку; наявність численних правових колізій у діючому законодавстві.

Для підвищення ефективності й привабливості інвестиційної діяльності в агробізнесі слід постійно вдосконалювати закони та інші нормативно-правові акти, формуючі сприятливі умови для інвесторів.

Активізації інвестиційного процесу сприятиме також формування відповідного інституційного середовища на рівні держави та регіонів.

Втім, слід відзначити наявність занадто великого числа інститутів інвестиційного та інноваційного розвитку, низьку концентрацію та слабку координацію їх діяльності, що також уповільнює розвиток інвестиційної діяльності в агробізнесі.

Сьогодні сформувалися доволі сприятливі законодавчо-правові, політичні й інституційні умови для активізації інвестиційної діяльності в агробізнесі регіонів та країни вцілому. Втім, відчувається й значний стримуючий вплив негативних факторів, пов'язаних із недосконалістю законодавчої бази й низького рівня координації суб'єктів інституційного середовища.

2. Економічні й ринкові умови розвитку інвестиційного процесу в агробізнесі. Вони характеризуються рівнем та динамікою інфляції, диспаритетом цін між аграрним та промисловим секторами, рівнем податкового навантаження, станом ринкової інфраструктури.

Серед економічних умов найбільший вплив на розвиток інвестиційної діяльності в агробізнесі здійснює рівень інфляції, що пояснюється сезонністю аграрного виробництва. Саме є обумовлює високий рівень ризику та невизначеності при здійсненні інвестицій у галузь [3].

До числа найбільш значущих умов розвитку інвестиційної діяльності в агробізнесі слід віднести зміну ставки рефінансування НБУ, що визначає рівень інвестиційної привабливості проектів розвитку агробізнесу. При підвищенні ставки рефінансування та фіксованому значенні показників ефективності інвестиційного проекту його інвестиційна привабливість зменшується. Окрім цього, підвищення ставки рефінансування веде до зростання ціни кредитних коштів, що стримує інвестиційну активність.

Скороченню інвестиційної активності в агробізнесі сприяє також незбалансованість попиту та пропозиції на сировинні ресурси та готову агропродовольчу продукцію. На етапі весняних робіт у аграрному виробництві відзначається перевищення попиту на основні ресурси (ПММ, добрива, засоби захисту рослин і т.д.) над їх пропозицією, що спричиняє зростання цін на них. У літньо-осінній період відзначається суттєве перевищення пропозиції агропродовольчої продукції над попитом на неї, що веде до скорочення ціни на неї [4]. Отже, динаміка росту фінансових можливостей аграрних виробників є нижчою за динаміку росту цін на виробничі ресурси, особливо на ПММ, електричну енергію, сільгосптехніку.

Диспаритет цін на аграрну та промислову продукцію багато в чому зумовлений прагненням регіональних та місцевих органів влади обмежити ціни на соціально-значущі агропродовольчі товари для підтримки міського населення. При цьому аграрні товаровиробники обмежуються у рості цін та ефективності. Це, у свою чергу веде до низької рентабельності аграрного виробництва та збитковості багатьох підприємств, що знижує привабливість інвестування, веде до підви-

щення ризиків інвесторів. Це негативним чином впливає на переробників аграрної сировини, які в ланцюжку формування регіонального агробізнесу прямопропорційно розвиваються з агровиробниками і зниження виробництва останніми впливатиме на формування конкурентної ціни на кінцеву продукцію для споживача.

Ринкова інфраструктура також багато в чому визначає динаміку інвестиційної активності в агробізнесі. Саме ринкова інфраструктура забезпечує налагодження стійких партнерських зв'язків між постачальниками та споживачами, інвесторами та донорами. До її складу слід віднести: фінансово-кредитні установи, постачальників матеріально-технічних ресурсів, сировини та ін., організації гуртової та роздрібної торгівлі, консалтингові, юридичні фірми, страхові компанії, рекламні, транспортні й посередницькі фірми, кадрові агентства, освітні заклади та наукові установи.

Слід відзначити, що банківсько-фінансова система в Україні є дуже розвиненою. Вона бере активну участь в інвестуванні проектів в агробізнесі. Основною формою участі банківських установ у інвестиційній діяльності є надання кредитів.

Сформована система фінансово-кредитних установ, що надають кредити аграрним виробникам, представлена комерційними банками та небанківськими кредитними організаціями (у тому числі кредитними кооперативами). Втім, комерційні банки займають левову частку у обсязі кредитування галузевих підприємств.

Відмітимо, що агросфера не володіє достатньою інвестиційною привабливістю для широкого залучення інвесторів, у тому числі на засадах кредитування. Основними негативними чинниками тут виступають: низька порівнянна ефективність аграрного виробництва; більший прибуток від надання короткострокових кредитів, ніж від довгострокових; ризик та ненадійність повернення інвестиційних коштів; недосконалість механізму заставних операцій; відсутність безумовних гарантій повернення коштів інвесторів. Переробна ж галузь є більш інвестиційно привабливою в структурі регіонального агробізнесу.

Одним з найбільш важливих напрямків розвитку інвестиційної діяльності в агробізнесі є формування ефективної системи подолання інвестиційних ризиків, зокрема, із застосуванням страхових механізмів. Інвестор, вкладаючи фінансові ресурси в агробізнес, зважає не лише на можливість отримання доходу, але й на наявність гарантій щодо збереження вкладених коштів, що може бути забезпечене розвинутою системою страхування інвестицій. Втім, у вітчизняній практиці відсутня досить розвинена страхова інфраструктура інвестиційної діяльності. Інтереси страхових компаній, представників агробізнесу та інвесторів неузгоджені, що веде до зниження інвестиційної привабливості галузі.

Найбільш важливими суб'єктами інфраструктури агропродовольчого ринку є організації, що беруть участь у розподілі і просуванні аграрної продукції до кінцевого споживача. До їх складу слід віднести: товарні біржі, гуртові ринки, торгові доми, обслуговуючі кооперативи, заготівельні організації, транспортно-експедиторські й логістичні компанії. Ефективна робота цих суб'єктів забезпечує впорядкування цін, прозорість системи збуту агропродовольчої продукції й захист інтересів аграрних товаровиробників.

Важливу роль у розвитку аграрного ринку і забезпечення вільного просування агропродовольчої продукції від виробника до споживача у всьому світі відіграють товарні біржі.

Світовий досвід свідчить на користь бірж, що вони є досить простими і дієвими структурами, які дозволяють узгодити попит та пропозицію на агропродовольчі товари, відображають стан ринків та формують ринкові ціни, навколо яких і відбувається узгодження інтересів виробників й покупців. Втім, біржова система в Україні не отримала належного розвитку, це повною мірою стосується і ринку агропродовольчої продукції. Низький рівень зацікавленості аграрних виробників біржовою торгівлею полягає у проблемах із транспортуванням, зберіганням аграрної продукції й бажанням скорішої реалізації товару, що багато в чому зумовлено і умовами кредитування виробників.

Важливими суб'єктами у системі просування й розподілу агропродовольчої продукції на ринку могли б також бути агроторгові дома. Їх особливістю є регіональна спрямованість, що має переваги для окремих виробників, спеціалізованих на певних видах агропродовольчої продукції. Агроторгові дома спроможні здійснювати координацію дій сільськогосподарських товаровиробників, концентрувати й реалізовувати партії аграрної продукції. Вони організують спрощену процедуру розрахунків узгоджуючи як інтереси товаровиробників, так і споживачів аграрної продукції. Втім, недосконалість законодавства та механізму їх функціонування зводять нанівець ефективність діяльності агроторгових домів. Аграрні товаровиробники не зацікавлені реалізувати агроторговим домам свою продукцію.

В сучасних умовах ринку, що характеризуються високим рівнем конкуренції й недостатнім рівнем розвитку ринкової та виробничої інфраструктури аграрних товаровиробників важливу роль могли б зіграти заготівельно-збутові кооперативи. Формування у рамках розвитку кооперативного руху заготівельно-збутових кооперативів надасть змогу відслідковувати рух аграрної продукції від товаровиробника до споживача, отримати контроль над ринковою ситуацією, усунути зайвих посередників. Діяльність кооперативу, сформованого аграрними виробниками, є логічним продовженням їх операційної діяльності і дає змогу забезпечити вигідні умови продажу продукції.

Отже, недостатній розвиток інфраструктури агропродовольчого ринку, зокрема торговельно-посередницьких, транспортно-логістичних, складських та ін. структур, пов'язаних із розподілом та реалізацією аграрної продукції, заважає інтенсивному розвитку сільськогосподарського та переробного виробництва, та знижує інвестиційну привабливість всього агробізнесу.

Останнім часом для вирішення проблем концентрації, розподілу та реалізації продукції в агробізнесі створюються великі корпоративні структури – агрохолдинги. Вони здійснюють у єдиній інтегрованій системі виробництво, переробку й реалізацію аграрної продукції, що дозволяє отримати високі прибутки та нагромадити потенціал конкурентоспроможності як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку. Саме агрохолдинги є найбільш активними учасниками інвестиційної діяльності на селі. Втім, вони несуть загрозу монополізації ринку і не завжди враховують інтереси споживачів.

3. Соціокультурні й демографічні фактори істотно впливають на інвестиційну активність в агробізнесі регіонів України. До них слід віднести: відтік працездатного населення із сільської місцевості до міст, нестача кваліфікованих фахівців на селі, переважання низько кваліфікованої і ручної праці у аграрних підприємствах та ін. В аграрних підприємствах відзначається гостра нестача фахівців із інвестиційного менеджменту, переробні підприємства потребують інженерних кадрів та фахівців з технології переробки агропродукції, що також стримує розвиток інвестиційної діяльності в агробізнесі.

Слід також відзначити незадовільний стан соціальної інфраструктури у сільській місцевості. Існуючі програми соціального розвитку села, які передбачають розвиток систем освіти, культури, охорони здоров'я, розвиток інженерних систем й комунікацій не призвели до реальних значних покращень у житті селян. Водночас слід відзначити ріст активності підприємницької діяльності на селі, збільшення числа малих форм господарювання. Втім, вони не спроможні залучити та освоїти значний обсяг інвестицій.

4. Науково-технічні умови є одними з найбільш важливих для інвестиційної діяльності в агробізнесі, особливо у секторі інноваційних інвестицій. Нині гостро постає проблема оновлення технологічного базису аграрного виробництва, заміни застарілих агротехнологій, сільськогосподарських машин й переробного обладнання новими, більш ефективними та екологічно безпечними, що дозволить підвищити конкурентні позиції виробників й агробізнесу в цілому. Інтенсифікація виробництва можлива лише за умови впровадження техніко-технологічних інновацій. Успішне впровадження інновацій безпосередньо пов'язане із інвестиційною діяльністю. Отже, розвиток науково-технічних умов веде до розвитку інвестиційної діяльності.

Активний розвиток аграрної науки повинен бути націлений на перехід до стадії інноваційного розвитку аграрного виробництва. Це має стати основним напрямком державної та регіональної політики у сфері науково-технічного розвитку. Реалізація цієї мети є необхідною умовою інтенсифікації економіки галузі й регіону й, врешті-решт, досягнення високої конкурентоспроможності вітчизняного агропродовольчого виробництва.

Одною із ключових проблем впровадження інноваційних розробок у діяльність суб'єктів агробізнесу є їх низька поінформованість про наукові та технічні досягнення. Для поширення інформації підприємствам необхідно сформулювати сучасну інформаційно-комунікаційну систему агросфери, спроможну забезпечити суб'єктам агробізнесу актуальною інформацією про інноваційні розробки, умови отримання кредитів, державну економічну й податкову політику тощо. Також необхідна інформаційна підтримка наукових досліджень, формування спеціалізованих баз даних, поширення науково-методичної та довідкової інформації, розвиток виставкової діяльності.

5. Природно-кліматичні умови відіграють значну роль у розвитку інвестиційної діяльності. Відомо, що чим більш сприятливі природно-кліматичні умови тим вище сподівання на гарні врожаї, нижче ризик втрат й вище активність інвесторів. Так, найбільш важливими природними особливостями аграрного виробництва

є те, що головним засобом виробництва виступають земельні ресурси, які не підлягають амортизації та не враховуються у собівартості аграрної продукції. Диференціація за місцезнаходженням й рівнем природної родючості земель зумовлює і різний рівень доходу у аграрних товаровиробників. Отже, виробники, що мають кращі землі, мають й більший дохід, й більший фінансовий потенціал для здійсненні інвестиційної діяльності.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок. Інвестиційний процес в агробізнесу є важливим елементом економічної активності у країні та її регіонах. Його ефективність багато в чому визначає всі аспекти державної соціально-економічної політики. Поєднання ресурсної, ринкової, фінансово-кредитної та інформаційної підсистем агробізнесу формує попит та пропозицію на інвестиції у його галузях.

Процеси інвестиційного забезпечення розвитку підприємств й організацій в сфері агробізнесу зазнають впливу значної кількості різноманітних факторів. Основними них є: природно-ресурсний потенціал, виробничий

потенціал, науково-технічний потенціал, інноваційний потенціал, фінансово-кредитна сфера, макроекономічні фактори, інституціональне середовище, соціальні фактори та дія сил ринку. Усунення або згладжування впливу негативних умов й чинників можливе лише за умови удосконалювання системи державних заходів, зокрема фінансової підтримки, законодавчо-нормативних, науково-освітніх, інформаційно-комунікаційних, інфраструктурних факторів. Це призведе до зростання інвестиційної активності в агробізнесі, як на рівні регіонів, так і на рівні держави в цілому.

Рівень інвестиційної активності в будь-якій сфері національного господарства визначається цілою низкою умов, як зовнішніх, так і внутрішніх для сфери. Слід наголосити, що одні й ті ж самі умови одночасно можуть впливати на стан інвестиційної активності у різних сферах та секторах і для різних сфер та секторів можуть оцінюватися по-різному. Окрім того на розвиток інвестиційної діяльності у кожній сфері впливають і притаманні їй особливі умови, які характеризують специфіку розвитку самої галузі.

Список використаних джерел:

1. Горбатюк Л.М. Окремі аспекти класифікації інвестицій. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. 2010. № 2. С. 201–204.
2. Лагодієнко В.В. Реалізація інвестиційного забезпечення інноваційної діяльності у харчовій галузі. *Бізнес-Навігатор*. 2013. № 2(31). С. 178–183.
3. Bondarenko S., Lagodienko V., Sedikova I., Kalamani O. Application of project analysis software in project management in the pre-investment phase. *International Journal of Mechanical Engineering and Technology*, Volume 9, Issue 13, December 2018, pp. 676–684.
4. Ruslan Mudrak, Iryna Nyzhnyk, Volodymyr Lagodienko, Nataliia Lagodienko Impact of Seasonal Production on the Dynamics of Prices for Meat and Dairy Products in Ukraine. *TEM Journal*. Volume 8, Issue 4, Pages 1159–1168. DOI: 10.18421/TEM84-08, November 2019.

References:

1. Gorbatiuk L.M. (2010) Okremi aspekty klasyfikatsiyi investytsiy [Some aspects of classification of investments]. *Bulletin of the Poltava State Agrarian Academy*, № 2, pp. 201–204.
2. Lagodienko V.V. (2013) Realizatsiya investytsiynoho zabezpechennya innovatsiynoyi diyal'nosti u kharchoviy haluzi [Implementation of investment support for innovation in the food industry]. *Business Navigator*, vol. 2 no 33, pp. 178–183.
3. Bondarenko S., Lagodienko V., Sedikova I., Kalamani O. (2018) Application of project analysis software in project management in the pre-investment phase. *International Journal of Mechanical Engineering and Technology*, Volume 9, Issue 13, December 2018, pp. 676–684.
4. Ruslan Mudrak, Iryna Nyzhnyk, Volodymyr Lagodienko, Nataliia Lagodienko (2019) Impact of Seasonal Production on the Dynamics of Prices for Meat and Dairy Products in Ukraine. *TEM Journal*. Volume 8, Issue 4, Pages 1159–1168. DOI: 10.18421/TEM84-08

Лещук Г.В.,
доктор економічних наук,
доцент, професор кафедри обліку і аудиту,
*Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника*

Leshchuk Halyna,
Ph.D. in Economics,
Associate Professor, Professor of Accounting and Auditing,
Carpathian National University named after Vasily Stefanyk

КОНТИНУУМ ЗАЛУЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙ У РОЗВИТОК ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Лещук Г.В. Континуум залучення інвестицій у розвиток об'єднаних територіальних громад. У статті проаналізовано та згруповано основні проблеми фінансового та інвестиційного забезпечення розвитку об'єднаних територіальних громад на сучасному етапі із виокремленням трьох взаємозалежних категорій. Досліджено один із можливих шляхів вирішення проблем інвестиційного забезпечення ОТГ, а саме співпраця із фондами співфінансування та інвестиційними фондами, що дало змогу встановити такий основний недолік, як відсутність у більшості громад кваліфікованих інвестиційних менеджерів чи відділів, що відповідно зумовлює виникнення значних труднощів із розробленням необхідної інвестиційної документації та її якістю. Запропоновано концептуальну модель оптимального інвестиційного забезпечення ОТГ, яка ґрунтується на розроблених стратегіях, програмах розвитку регіону та територіальному партнерстві та загалом сприятиме підвищенню інвестиційного потенціалу і привабливості територіальної одиниці. Сформовано відповідні пропозиції щодо підвищення ефективності інвестиційного забезпечення об'єднаних територіальних громад шляхом налагодження комунікацій із внутрішніми інвесторами ОТГ, застосування інструментів територіального брендингу та діджиталізації, залучення енергетичних інвестицій та впровадження державно-приватного партнерства.

Ключові слова: інвестиції, об'єднані територіальні громади, розвиток, оцінювання, регіони.

Лещук Г.В. Континуум привлечения инвестиций в развитие объединенных территориальных общин. В статье проанализированы и сгруппированы основные проблемы финансового и инвестиционного обеспечения развития объединенных территориальных общин на современном этапе с выделением трех взаимосвязанных категорий. Исследован один из возможных путей решения проблем инвестиционного обеспечения ОТГ, а именно сотрудничество с фондами софинансирования и инвестиционными фондами, что позволило установить такой основной недостаток, как отсутствие в подавляющем большинстве общин квалифицированных инвестиционных менеджеров или отделов, что соответственно обуславливает возникновение значительных трудностей с разработкой необходимой инвестиционной документации и ее качеством. Предложена концептуальная модель оптимального инвестиционного обеспечения ОТГ, основанная на разработанных стратегиях и программах развития региона и территориальном партнерстве, что будет способствовать повышению инвестиционного потенциала и привлекательности территориальной единицы и т. д. Сформированы соответствующие предложения по повышению эффективности инвестиционного обеспечения объединенных территориальных общин путем налаживания коммуникаций с внутренними инвесторами ОТГ, применения инструментов территориального брендинга и диджитализации, привлечения энергетических инвестиций и внедрения государственно-частного партнерства.

Ключевые слова: инвестиции, объединенные территориальные общины, развитие, оценка, регионы.

Leshchuk Halyna. Continuum of investment involvement in the development of the united territorial communities. The analyzed scientific approaches to determining of the investment potential of the united territorial communities testify the necessity of increasing on the investment attractiveness through corporatization of the objects of municipal property and effective management by local self-government bodies, but without taking into account the factors of informational influence on the level of interest of the potential investors by the objects for investment, which accordingly actualizes the need to explore this range of issues. The conducted analysis of the main problems of development of the united territorial communities at the present stage allowed to distinguish two categories of problems, namely: problems of financial security and problems of organizational and investment support, which allowed to substantiate their interdependence by improving the efficiency of financial support of the united territorial communities and automatic assistance for formation of a continuum of investments attraction in

the administrative and territorial unit. A separate category of problems is identified for potential investors, in particular the lack of complete and reliable information on land and industrial real estate objects of the administrative and territorial unit. It is justified that the possibility for cooperation with various funds is one of the possible ways of solving the investment support of the united territorial communities, but in practice there is a lack of qualified investment managers in this process. The corresponding proposals for increasing the efficiency of investment support of the united territorial communities have been formed and the conceptual model of optimal investment security has been proposed, the realization of which should be based on cooperation with internal investors, the generation of information on administrative and territorial units and the use of all available information resources, digitalization, attraction of energetic investments and formation of investment proposals for potential investors in implementation energy efficient technologies, the implementation of state and private partnerships as a system of cooperation between government and private sector.

Key words: investments, united territorial communities, development, evaluation, indicators.

Вступ та постановка проблеми. У сучасних умовах бюджетної децентралізації для об'єднаних територіальних громад (ОТГ) стають актуальними нові виклики фінансового забезпечення, що зумовлює виникнення проблемних аспектів не лише із наповненням бюджету ОТГ, формуванням фінансових ресурсів, достатніх для належного фінансування потреб громад, реалізації програми їхнього соціально-економічного, інфраструктурного та технологічного розвитку, а й із реалізацією нових інвестиційних проектів, пошуком потенційних інвесторів тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти формування та управління фінансовими ресурсами ОТГ досліджували у своїх працях такі вітчизняні науковці, як: В.Є. Дем'яненко, М.А. Коваленко, Т.О. Мацієвич, А.В. Кулай, О.В. Ольшанський, Л.В. Сухарська, А.О. Пелехатий та інші. У їхніх працях досліджено питання місцевих бюджетів як фінансової основи розвитку територіальних громад, пошуку шляхів удосконалення фінансового забезпечення діяльності ОТГ та методів мобілізації фінансових ресурсів на засадах децентралізації владних повноважень тощо.

Окремі питання формування саме інвестиційного потенціалу ОТГ висвітлено у працях І.Ю. Бережної, О.С. Білоусової, С.І. Воскобійника, Т.В. Гургули, В.С. Кравців, П.В. Жук, І.З. Сторонянської.

Зокрема, С.І. Воскобійник відзначає, що залучення інвестицій на рівень територіальної громади є показником стабільності й успішності її розвитку. В такому разі роль органів місцевого самоврядування полягає у створенні: привабливого інвестиційного клімату території; сприятливих умов для надходження та використання інвестиційних ресурсів, в тому числі самими органами місцевого самоврядування; інформаційного та аналітичного забезпечення інвестиційних процесів на рівні громади [1, с. 401–402].

Автори Г.А. Борщ та інші зазначають, що досить ефективним механізмом залучення інвестицій у розвиток територіальних громад є корпоратизація комунальних підприємств шляхом передачі корпоративних прав на унітарне комунальне підприємство (або частини таких прав) приватним інвесторам і його перетворення на корпоративне. Залежно від потреб громада може зберегти права власності на комунальне підприємство, але водночас позбутися відповідальності за його зобов'язання, залучити до підприємства інвестиційні кошти, але зберегти за собою контрольні повноваження [2, с. 57]. Проте слід відмітити, що на практиці механізм корпоратизації комунальних під-

приємств шляхом передачі корпоративних прав на унітарне комунальне підприємство приватним інвесторам не є задіяним повною мірою, оскільки кожне третє таке підприємство є збитковим та виступає потенційним джерелом фінансових ризиків, тому не може бути повною мірою ефективним механізмом залучення інвестицій у розвиток ОТГ.

Інвестиційний потенціал ОТГ П.В. Жук пропонує розглядати як ресурси і можливості, які можуть бути мобілізовані для формування потоку інвестицій у створення та розвиток насамперед підприємств та інфраструктурних об'єктів комунальної власності (власності громади), а також підприємств інших форм власності, які здійснюватимуть виконання робіт і надання послуг на засадах публічно-приватного партнерства, забезпечуючи реалізацію повноважень і завдань територіальних громад як адміністративно-територіальних утворень у сфері комунального господарства, освіти, охорони здоров'я, культури, соціального захисту, екологічної безпеки тощо [3, с. 18]. Не зовсім погоджуємось із цим трактуванням, оскільки формування потоку інвестицій у створення та розвиток насамперед підприємств й інфраструктурних об'єктів комунальної власності є малоефективним через їхню збитковість та критично застарілу матеріально-технічну базу.

Натомість З.О. Сірик інвестиційний потенціал територіальної громади визначає як об'єкт управління з боку органів місцевого самоврядування, що має базуватися на тому реальному соціально-економічному становищі, у якому на певний момент часу перебуває територіальна громада і може передбачати як більш ліберальні інструменти та механізми, так і імперативні методи. Автор пропонує стимулювати розвиток інвестиційного потенціалу територіальної громади шляхом упровадження ефективного перерозподілу бюджетних надходжень, самофінансування за рахунок розвитку комунальних підприємств з їх подальшою корпоратизацією, формування такого інвестиційного клімату в межах повноважень органів місцевого самоврядування, який забезпечить необхідний рівень стимулюючого впливу на інвесторів [4, с. 131].

З урахуванням інвестиційної привабливості та інвестиційних можливостей земель населених пунктів, включення їх в економічний оборот можливе також передбачення залучення як прямих, так і опосередкованих (через бюджетну систему) інвестицій як на первинному, так і на вторинному ринку. Це мають бути кошти, і виручені від продажу ділянок, і додатково залучені покупцями землі у зв'язку з її придбанням. Тому ринок

земель населених пунктів може значно розширити базу доходів бюджетів усіх рівнів [5, с. 132]. За експертними оцінками, від первинного ринку, тобто продажу земельних ділянок для підприємницької діяльності, бюджетна система може щорічно одержувати протягом 10 років не менше 3 млрд грн. Вторинний ринок землі здатний щороку спрямовувати до бюджетної системи у вигляді податків і зборів від продажу земельних ділянок громадян до 2 млрд грн. [2].

Слід погодитися, що залучення інвестицій в об'єднану територіальну громаду необхідне, в першу чергу, для впровадження інноваційних складових в різних сферах економіки та соціально-культурного розвитку територій, заміщення ними застарілих, малопродуктивних виробництв, продукція яких не є конкурентноздатною [6].

Отже, наведені наукові підходи до визначення інвестиційного потенціалу та підвищення ефективності інвестиційного забезпечення ОТГ свідчать про те, що більшість авторів акцентують увагу на корпоратизації об'єктів комунальної власності та підвищенні ефективності управління з боку органів місцевого самоврядування, проте при цьому не враховуються фактори впливу на рівень зацікавленості потенційних інвесторів об'єктами інвестування, зокрема інформаційну складову. А також підвищення ефективності управління інвестиційним забезпеченням ОТГ з боку органів місцевого самоврядування не можливе без кваліфікованих інвестиційних менеджерів та чіткого алгоритму дій, що відповідно зумовлює актуальність цього дослідження.

Метою статті є дослідження механізму інвестиційного забезпечення ОТГ із виокремленням напрямів підвищення їхньої ефективності на основі розробленої моделі оптимального інвестиційного забезпечення адміністративно-територіальної одиниці.

Результати дослідження. Узагальнено джерелами фінансових ресурсів ОТГ можуть бути: власні доходи бюджету; кошти Державного фонду регіонального розвитку; кошти державної субвенції на розвиток інфраструктури ОТГ та інвестиції. При цьому на практиці не всі джерела фінансових ресурсів ОТГ є задіяними, оскільки існує чимало проблем фінансового та інвестиційного характеру, які слід згрупувати таким чином:

I. Проблеми фінансового забезпечення: диференційований підхід за рівнем бюджетної забезпеченості ОТГ; низький рівень фінансового планування та прогнозування розвитку ОТГ; недосконале бюджетування ОТГ, що зумовлює виникнення неефективної структури місцевих бюджетів; низькі обсяги доходів ОТГ; перевищення витрат на утримання та обслуговування комунальних підприємств над їхніми надходженнями зумовлює виникнення збиткових об'єктів; відсутність спеціальних програм кредитування саме для ОТГ та високі кредитні ставки зумовлюють невикористання інструментарію банківського кредитування.

II. Проблеми організаційно-інвестиційного забезпечення: значна кількість інфраструктурних об'єктів, які громади повинні взяти на баланс, не мають оформлених належним чином установчих документів; невідзначеність стратегічних пріоритетів розвитку ОТГ та генерального плану розвитку території; відсутність кваліфікованих фахівців – інвестиційних менеджерів/інвестиційних відділів;

III. Проблеми інформаційного забезпечення: недостатність інформації про промислові об'єкти та від-

сутність реєстру таких об'єктів; відсутність інвестиційних пропозицій про земельні ділянки («greenfield») та об'єкти промислової нерухомості («brownfield») адміністративно-територіальної одиниці; відсутність інвестиційного паспорта або низька його практична цінність; відсутність на веб-сайтах ОТГ інформації про конкретні інвестиційні проекти як такі, що були реалізовані і такі, що пропонуються потенційним інвесторам; малоефективна інформаційна політика ОТГ на веб-порталах, в соціальних мережах; недостатня кількість промоційних заходів; відсутність заходів щодо налагодження комунікації з бізнес-спільнотою регіону.

Слід наголосити, що наведені категорії проблем фінансового, організаційно-інвестиційного та інформаційного забезпечення взаємозалежні, оскільки при вирішенні інформаційного та фінансового забезпечення ОТГ автоматично підвищується інвестиційний потенціал адміністративно-територіальної одиниці та зацікавленість потенційних інвесторів.

Визначені основні проблеми фінансового та інвестиційного забезпечення розвитку ОТГ підтверджені також практичними реаліями, зокрема за результатами соціологічного дослідження серед представників органів місцевого самоврядування ОТГ Карпатського регіону та областей Центральної України (утворених впродовж 2015–2017 рр.), встановлено: у більшості опитаних громад Карпатського регіону розроблені план чи програма соціально-економічного розвитку; понад 2/3 громад розробили положення, які врегульовують благоустрій та паспорт ОТГ; менше третини ОТГ розробили вузькоспеціалізовані документи, такі як програма розвитку підприємництва, інвестиційний паспорт; громади, які утворені у 2017 р. найчастіше починають свою діяльність з паспортизації ресурсів, натомість більше половини утворених у 2015 р. громад має розроблені інвестиційні паспорти, генеральні плани, Стратегії розвитку ОТГ; простежується зв'язок між фінансовою спроможністю громади та розробленістю програмних та інших документів: громади із доходами понад 1500 грн на 1 мешканця, частіше бралися за розробку таких документів, як генеральний план (68%), інвестиційний паспорт (48%), програма розвитку підприємництва (36%). Генеральний план затвердили половина опитаних ОТГ, тоді як розміщений він лише на сайтах кількох громад. А інвестиційний паспорт громади, розміщений на сайтах лише половини ОТГ, які його розробили. Загалом дві третини усіх ОТГ вважають себе інвестиційно привабливими [7, с. 10–11].

Окрім цього слід відмітити, що одним із ефективних шляхів вирішення наведених проблем інвестиційного забезпечення ОТГ є можливості співпраці із різноманітними фондами, проте слід враховувати, що переважна більшість громад не має у своєму управлінському складі інвестиційних менеджерів (інвестиційних відділів), котрі кваліфіковано могли б формувати усю необхідну інвестиційну інформацію та документацію. На сучасному етапі ОТГ можуть співпрацювати із наступними інвестиційними фондами та фондами співфінансування, при цьому є як переваги, так і недоліки:

1. Держаний фонд регіонального розвитку (ДФРР), який передбачає фінансування проектів регіонального розвитку на конкурсній основі та відповідно до регіональних стратегій розвитку і планів заходів з їх реалізації. Недоліком є те, що розподіл коштів з ДФРР на

реалізування проєктів громад здійснюється шляхом відбору спеціальною комісією обласної ради, в склад якої входять чиновники ОДА, які відповідно належать до певних політичних партій. Від так переважну частину коштів отримують ті громади, що розташовані у виборчих округах тих чи інших народних депутатів.

2. Фонди «Відродження» та «Підтримка децентралізації в Україні» (DESPRO) сприяють фінансуванню ОТГ для реалізації проєктів, що переконують у своєму довгостроковому існуванні та корисності для населення і загалом економічної інфраструктури України. Такі фонди формуються здебільшого не лише за рахунок вітчизняних вкладів, а й велика частка належить іноземним фондам розвитку, вони знижують навантаження на бюджет та беруть на себе основні функції щодо реалізації проєктів. Умови отримання коштів є різними, що залежить від мети створення проєкту, місця реалізації та ін. Перевагою є сприяння оптимізації системи управління та ефективному місцевому розвитку в Україні.

3. Фонд стратегічних інвестицій, Проєкт USAID «Підтримка аграрного і сільського розвитку» («Агросільрозвиток») надає гранти на впровадження місцевих ініціатив та інвестиційних проєктів в ОТГ. Сума кожного гранту становить від 270 тис. грн до 675 тис. грн. Додаткові залучені інвестиції (власні кошти, зовнішні інвестиції, державна підтримка та програми місцевого бюджету, донорське співфінансування, крім фондів USAID), лізинг чи кредити повинні складати не менше 30% від загального обсягу проєкту. Недоліком є те, що не всі ОТГ спроможні залучити не менше 30% від загального обсягу проєкту.

4. Проєкт на 50 млн дол. «Децентралізація приносить кращі результати та ефективність» (Decentralization Offering Better Results and Efficiency – DOBRE), що триває з 2016–2021 рр. в 7 цільових областях: Дніпропетровській, Івано-Франківській, Харківській, Херсонській, Кіровоградській, Миколаївській та Тернопільській. DOBRE має дві основних цілі: підтримка доброї практики місцевого самоврядування в ОТГ та допомога громадянам та громадянському суспільству в конструктивній взаємодії з органами врядування та формуванні вимог щодо прозорості та послуг. Недоліком є обмежена кількість областей України, що зменшує потенційні можливості для інших регіонів України.

Отже, проведений причинно-наслідковий аналіз основних аспектів фінансового та інвестиційного забезпечення ОТГ дозволяє сформувати відповідні пропозиції шляхом формування концептуальної моделі оптимального інвестиційного забезпечення ОТГ (рис.), яка дасть змогу:

1. На основі розроблених стратегій та програм розвитку регіону визначати конкурентні переваги ОТГ із виокремленням генерального плану розвитку території та стратегічного плану розвитку території.

2. Під час визначення конкурентних переваг ОТГ важливим є проведення інвентаризації активів: природних, виробничо-технічних, інфраструктурних, людських ресурсів тощо.

3. Для формування інвестиційної політики ОТГ необхідні кваліфіковані інвестиційні менеджери або створення окремого інвестиційного відділу, що дозволить на високому професійному рівні здійснити формування інвестиційного паспорту ОТГ, планування

інвестиційних майданчиків, створення бізнес-карти ОТГ, конкретизування інформації про земельні ділянки та об'єкти промислової нерухомості, визначення пріоритетних інвестиційних проєктів.

4. Для підвищення інвестиційного забезпечення ОТГ необхідне створення та системне оновлення веб-платформ ОТГ, співпраця з ОДА та агенціями регіонального розвитку, іншими інвестиційними фондами та фондами співфінансування.

5. На завершальному етапі важливим аспектом є саме територіальне партнерство, тобто пошук та співпраця із зовнішніми інвесторами та налагодження комунікацій з бізнес-спільнотою регіону (потенційні внутрішні інвестори).

Реалізація наведеної концептуальної моделі оптимального інвестиційного забезпечення ОТГ сприятиме:

- підвищенню інвестиційного потенціалу та привабливості ОТГ, а також її конкурентноздатності;
- розвитку місцевого виробництва товарів та послуг, що зумовить збільшення обсягу продажів продуктів місцевих виробників;
- створенню нових робочих місць, в тому числі за рахунок самозайнятості;
- збільшенню кількості та покращенню якості комунально-побутових послуг;
- розвитку інфраструктурного комплексу ОТГ;
- збільшенню фінансових надходжень до бюджету ОТГ;
- підвищенню умов життя територіальної громади;
- залученню додаткових інвестицій (власні кошти; зовнішні інвестиції; кошти місцевих бюджетів та/або програм державної підтримки; донорського співфінансування).

Висновки. Таким чином, на основі проведеного дослідження та визначення основних проблемних аспектів інвестиційного забезпечення ОТГ запропоновано концептуальну модель оптимального інвестиційного забезпечення територіальної громади, реалізування якої повинно ґрунтуватися на наступних концептах:

1. Внутрішні інвестори ОТГ (кошти місцевих підприємств, організацій та приватних осіб, які функціонують/проживають на її території) – це концептуальна основа інвестиційного забезпечення територіальної громади, оскільки їх мотивація, а від так і покращення умов адміністративно-територіальної одиниці визначена локацією (місце їх функціонування/проживання).

2. Громадам варто генерувати інформацію та користуватись усіма доступними інформаційними ресурсами, розповідати про життя людей, презентувати можливості та інвестиційні об'єкти і працювати над брендом території, що відповідно скоротить шлях до інвестора і зробить ОТГ впізнаваною в інформаційному полі, тобто використовувати увесь інструментарій територіального брендингу.

3. Діджиталізація – один з ключових факторів підсилення успіхів ОТГ у впровадженні реформ. Сучасні офіційні сайти громад дозволяють налагоджувати контакт з усіма аудиторіями – від місцевих мешканців до бізнесу, інвесторів та туристів, тому сайти обов'язково повинні бути різними мовами. Оскільки пріоритети громад змінюються швидко, тому офіційні сайти повинні оперативно адаптуватися до нових тенденцій. До прикладу, за цим принципом створена платформа Dosvit, з якою працюють громади Програми DOBRE.

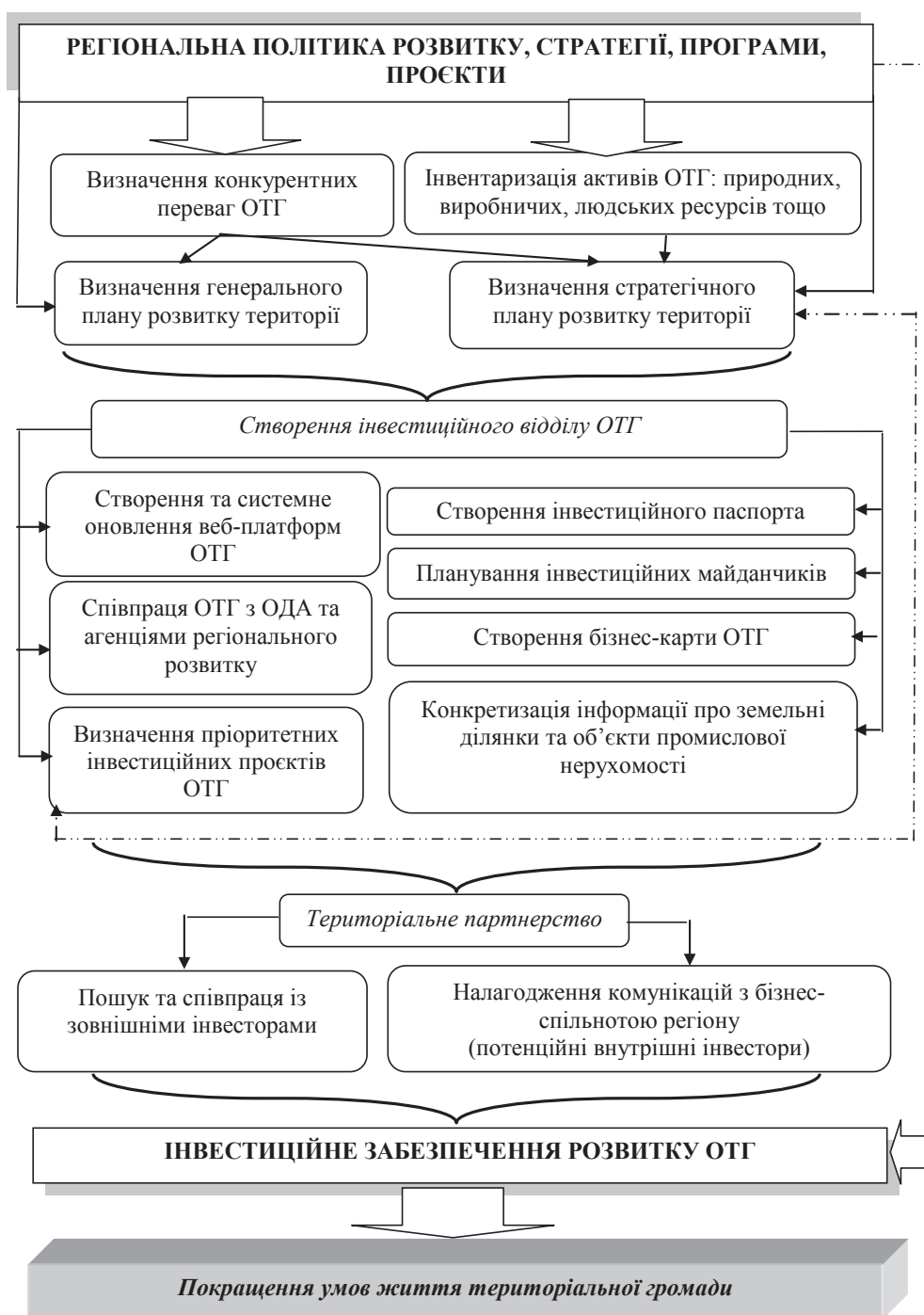

Рис. Модель оптимального інвестиційного забезпечення ОТГ

Завдяки Dosvit громади отримують можливість створити офіційні сайти, наповнити базовими даними та далі рухатися відповідно до пріоритетів.

4. Один із перспективних напрямів інвестиційного забезпечення ОТГ – це залучення енергетичних інвестицій. До прикладу, в Україні діє проєкт GIZ «Енергоефективність у громадах II», який дозволяє отримати технічну підтримку у створенні інтегрованих систем енергетичного менеджменту, консультативну, методичну та іншу допомогу. Одним із найбільш ефективних джерел залучення громадами коштів є також встановлення сонячних панелей на території ОТГ. Окрім прямих платежів до бюджету (прибутковий податок із

громадян, які працюють на підприємстві, і податок на землю), реальна можливість отримати і додаткову допомогу у вигляді разових внесків та платежів інвесторів.

5. Формування інвестиційних пропозицій для потенційних інвесторів у впровадженні енергоефективних технологій на території ОТГ (до прикладу, розвиток зеленої енергетики, виготовлення альтернативного палива (палети, брикети), застосування новітніх технологій (автоматизація виробництва, контроль використання ресурсів тощо) може зацікавити іноземних інвесторів, які володіють новітніми технологіями у цих сферах.

6. Впровадження державно-приватного партнерства (ДПП) як системного співробітництва між орга-

нами влади та підприємствами приватного сектору з метою генерування ресурсів для реалізації інфраструктурних проектів. У межах ДПП відбувається розподіл видатків, ризиків та майбутніх прибутків між публічним і приватним учасниками партнерства, що відповідно надає можливість для забезпечення потреб економічного розвитку за рахунок інвестиційних коштів, не втрачаючи впливу на об'єкти інфраструктури та контролю за ними.

Отже, підвищення ефективності інвестиційного забезпечення ОТГ та максимізація залучення потенцій-

них інвесторів як внутрішніх, так і зовнішніх це один з найважливіших факторів сталого розвитку громади на сучасному етапі, що може бути досягнуто лише шляхом територіального партнерства усіх учасників цього процесу. Проаналізовані основні проблемні аспекти інвестиційного забезпечення ОТГ та сформовані на цій основі пропозиції засвідчили, що ОТГ спроможні створювати сприятливий інвестиційний клімат, розвивати свій інвестиційний потенціал та підвищувати інвестиційну привабливість, оскільки від цього залежить їхнє майбутнє.

Список використаних джерел:

1. Воскобійник С.І. Політика органів місцевого самоврядування щодо залучення інвестицій. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія : Управління*. 2012. Вип. 1. С. 399–405.
2. Ресурсне забезпечення об'єднаної територіальної громади та її маркетинг / Г.А. Борщ та ін. Київ, 2017. 107 с.
3. Жук П.В. Інвестиційний потенціал територіальних громад: суть поняття та питання управління. *Регіональна економіка*. 2017. № 2(84). С. 16–22.
4. Сірик З.О. Ендогенні чинники активізації використання інвестиційно-інноваційного потенціалу територіальних громад. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2018. Вип. 4. С. 125–133.
5. Забезпечення фінансової спроможності територіальних громад як пріоритет децентралізації управління / Т. Куценко та ін. ; за ред. Й. Малий. Київ : КНЕУ, 2019. С. 125–152.
6. Децентралізація та реформа місцевого самоврядування: результати другої хвилі соціологічного. URL: http://www.slgcoe.org.ua/wp_content/uploads/2016/12/Analitichnyi (дата звернення: 26.01.2020).
7. Соціально-економічне становище об'єднаних територіальних громад : Захід VS Центр : науково-аналітичне видання / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України». Львів, 2019. 64 с.

References:

1. Voskobiinyk S.I. (2012) Polityka orhaniv mistsevoho samovriaduvannia shchodo zaluchennia investytsii [Local government policy on attracting investment]. *Scientific Bulletin of the Academy of Municipal Administration. Series: Management*, vol. 1, pp. 399–405.
2. Borshch H.A., Vakulenko V.M., Hrynychuk N.M., Dekhtiarenko Yu.F., Ihnatenko O.S., Kuibida V.S., Tkachuk A.F., Yuzefovych V.V. (2017) *Resursne zabezpechennia ob'iednanoi terytorialnoi hromady ta yii marketynh* [Resource support for the integrated territorial community and its marketing]. Kiev. (in Ukrainian)
3. Zhuk P.V. (2017) Investytsiinyi potentsial terytorialnykh hromad: sut poniattia ta pytannia upravlinnia [Investment potential of territorial communities: the essence of the concept and management issues]. *Regional economy*, no 2(84), pp. 16–22.
4. Siryk Z.O. (2018) Endohenni chynnyky aktyvizatsii vykorystannia investytsiino-innovatsiinoho potentsialu terytorialnykh hromad [Endogenous factors of activation of utilization of investment and innovative potential of territorial communities]. *Socio-economic problems of the modern period of Ukraine*, vol. 4, pp. 125–133.
5. Kutsenko T., Sirenko Ya. (2019) *Zabezpechennia finansovoi spromozhnosti terytorialnykh hromad yak priorytet detsentralizatsii upravlinnia* [Ensuring the financial capacity of territorial communities as a priority for decentralized management]. Kiev. (in Ukrainian)
6. Detsentralizatsiia ta reforma mistsevoho samovriaduvannia: rezultaty druhoi khvyli sotsiolohichnoho [Decentralization and reform of local self-government: results of the second sociological wave]. Available at: http://www.slgcoe.org.ua/wp_content/uploads/2016/12/Analitichnyi (accessed 26 January 2020).
7. DU «Instytut rehionalnykh doslidzen imeni M.I. Dolishnoho NAN Ukrainy» (2019) *Sotsialno-ekonomichne stanovyshche ob'iednanykh terytorialnykh hromad : Zakhid VS Tsentr* [The socio-economic situation of the united territorial communities]. Lviv: West VS Center.

Машканцева С.О.,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економічної теорії та підприємництва
на морському транспорті,
Національний університет «Одеська морська академія»

Mashkantseva Svetlana,
Candidate of economic sciences, associate professor,
Associate Professor, Department of
Economic Theory and Entrepreneurship by sea,
Odessa National Maritime Academy National University

ЛОГІСТИЧНА ІНФРАСТРУКТУРА ЯК ВЕКТОР РОЗВИТКУ ТРАНСПОРТНОЇ ГАЛУЗІ РЕГІОНУ

Машканцева С.О. Логістична інфраструктура як вектор розвитку транспортної галузі регіону. Логістична інфраструктура є важливим напрямом формування конкурентоспроможної транспортної галузі регіону. Вона забезпечує взаємодію всіх учасників транспортно-розподільного процесу в організаційно-економічному, технічному, технологічному та інформаційному аспектах під час руху вантажних потоків. У статті визначено трактування поняття «логістична інфраструктура», розглянуто проблемні питання розвитку логістичної інфраструктури в системі управління підприємств транспортної галузі регіону, визначено основні пропозиції щодо її вдосконалення на рівні регіону. В процесі дослідження нами з'ясовано, що задля забезпечення уніфікації транспортної інфраструктури необхідно створити умови для розвитку портових складських і вантажоперевалочних потужностей, сформувати мережі логістичних центрів, які будуть пропонувати різні міжнародні логістичні послуги, що сприятимуть підвищенню ефективності ланцюгів поставок. Задля подальшого ефективного функціонування логістичної інфраструктури як напрямку розвитку транспортної галузі регіону доцільно запровадити спільне планування реалізації проєктів на національному, регіональному та місцевому рівнях; зосередити увагу на взаємодії вузлів вантажопотоку для кращого планування та інтеграції між наявними вузлами; стратегію розвитку транспортно-логістичних центрів в регіоні та програму створення транспортної інфраструктури виносити на обговорення державними органами, бізнес-товариством та громадськими організаціями, науковою спільнотою. Запропоновано створити умови для розвитку портових складських і вантажоперевалочних потужностей, сформувати мережі логістичних центрів, які будуть пропонувати різні міжнародні логістичні послуги, що сприятимуть підвищенню ефективності ланцюгів поставок.

Ключові слова: логістика, транспортна галузь, регіон, логістичні центри, транспортно-логістична інфраструктура.

Машканцева С.А. Логистическая инфраструктура как вектор развития транспортной отрасли региона. Логистическая инфраструктура является важным направлением формирования конкурентоспособной транспортной отрасли региона. Она обеспечивает взаимодействие всех участников транспортно-распределительного процесса в организационно-экономическом, техническом, технологическом и информационном аспектах во время движения грузовых потоков. В статье определена трактовка понятия «логистическая инфраструктура», рассмотрены проблемные вопросы развития логистической инфраструктуры в системе управления предприятий транспортной отрасли региона, определены основные предложения по ее совершенствованию на уровне региона. В процессе исследования мы выяснили, что в целях обеспечения унификации транспортной инфраструктуры необходимо создать условия для развития портовых складских и грузоперевалочных мощностей, сформировать сети логистических центров, которые будут предлагать различные международные логистические услуги, способствующие повышению эффективности цепей поставок. С целью дальнейшего эффективного функционирования логистической инфраструктуры как направления развития транспортной отрасли региона целесообразно внедрить совместное планирование реализации проектов на национальном, региональном и местном уровнях; сосредоточить внимание на взаимодействии узлов грузопотока для лучшего планирования и интеграции между существующими узлами; стратегию развития транспортно-логистических центров в регионе и программу создания транспортной инфраструктуры выносить на обсуждение государственными органами, бизнес-сообществом и общественными организациями, научным сообществом. Предложено создать условия для развития портовых складских и грузоперевалочных мощностей, сформировать сети логистических центров, которые будут предлагать различные международные логистические услуги, способствующие повышению эффективности цепей поставок.

Ключевые слова: логистика, транспортная отрасль, регион, логистические центры, транспортно-логистическая инфраструктура.

Mashkantseva Svetlana. Logistics infrastructure as a vector of development of the transport industry of the region. Logistics infrastructure is an important area of formation of competitive transport industry of the region. It ensures the interaction of all participants of the transport and distribution process in organizational, economic, technical, technological and informational aspects during the movement of cargo flows. The article defines the interpretation of the concept of “logistics infrastructure”; the problems of development of logistic infrastructure in the management system of enterprises of the transport industry of the region are considered and the main proposals for its improvement at the regional level are determined. In the course of the research, we have found that in order to ensure the unification of the transport infrastructure, it is necessary to create the conditions for the development of port storage and handling facilities; to form networks of logistics centers, which will offer various international logistics services, which will help to increase the efficiency of supply chains. The main reasons for the low profitability and unprofitable transportation are the decrease in the volume of transport work while maintaining the entire infrastructure of transport modes and a slight decrease in the number of production personnel, as well as the lag in the growth of profit rates from the increase in the prices for transported fuel, electricity, materials and technical means. In order to continue the effective functioning of the logistics infrastructure as a direction for the development of the transport industry in the region, it is advisable to jointly plan the implementation of projects at national, regional and local levels; focusing on the interaction of cargo nodes for better planning and integration between existing nodes; the strategy for the development of transport and logistics centers in the region and the program for the creation of transport infrastructure to be discussed by state bodies, business society and public organizations, the scientific community. It is proposed to create conditions for the development of port storage and cargo handling facilities; to form networks of logistics centers, which will offer various international logistics services, which will help to increase the efficiency of supply chains.

Key words: logistics, transport industry, region, logistics centers, transport and logistics infrastructure.

Постановка проблеми. В умовах мінливого середовища ефективне функціонування транспортної галузі має пріоритетне значення у забезпеченні сталого розвитку регіону. Логістична інфраструктура й ступінь організації перевезень за низкою показників не відповідають зростаючим потребам суспільства та європейським стандартам якості надання транспортних послуг, внаслідок чого погіршується стан транспортної галузі регіону. Логістична інфраструктура знижує вплив відстані між регіонами, забезпечує інтеграцію національного ринку та низьку вартість транспортування на ринки інших регіонів, є передумовою доступу найменш розвинених населених пунктів до основних економічних процесів та послуг [3, с. 45]. Використовуючи всі види транспорту, магістралі, порти, залізниці, підприємці забезпечують своєчасне постачання продукції на ринок. Отже, високий рівень розвитку логістичної інфраструктури передбачає зниження вартості товарів і послуг, створення нових робочих місць, збільшення обігу оптової та роздрібною торгівлі, підвищення сервісу обслуговування покупців, підвищення інвестиційної привабливості територій з розвинутою транспортно-складською інфраструктурою, поліпшення екологічної обстановки для оптимізації транспортної інфраструктури, збільшення доходів від реалізації транзитного потенціалу тощо [4, с. 127]. Формування логістичної інфраструктури сприяє організації оптимальних схем доставки вантажу за інтермодальними та мультимодальними технологіями. Отже, актуальною є наукова проблема ефективного формування логістичної інфраструктури щодо розвитку транспортної галузі регіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у питання розвитку транспортно-логістичних систем здійснили зарубіжні науковці, зокрема Д. Бауерсхокс, Д. Клосс, К. Мельцер, І. Шнайдер. Проблеми функціонування й розвитку транспортних, інтермодальних коридорів та інфраструктури, транзитного потенціалу країни розглянуто в працях М. Данько, В. Зубенко, А. Новікова, Т. Сирийчик, О. Суворова,

І. Токмакова, С. Шевченко та інших вчених. Створення транспортно-логістичної інфраструктури висвітлено в роботах А. Дмитрієва, О. Корнієцького, В. Лагодієнко, Р. Ларіна, І. Смирнова та інших науковців. Однак питання формування логістичної інфраструктури для виходу з кризи транспортної галузі залишається важливим завданням наукових досліджень у сфері регіональної економіки.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є аналіз науково-теоретичних підходів до визначення економічної категорії «логістична інфраструктура», виявлення основних проблем її створення та розроблення пропозиції щодо формування на регіональному рівні.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній науці сформувались різні підходи до трактування економічної категорії «логістична інфраструктура». Так, за словами А. Дмитрієва, логістична інфраструктура – це комплексна інженерно-економічна система, в усіх ланках якої на основі ефективного використання транспортних засобів, перевантажувального та складського обладнання, а також інформаційних технологій забезпечується максимально можлива швидкісна доставка вантажу від вантажовідправника до вантажоодержувача [1, с. 28].

За С. Уваровим, логістична інфраструктура – це будівлі, виробничі площі та пов'язані з ними засоби праці; обладнання для процесів (як технічні, наприклад підйомно-транспортне обладнання, так й апаратно-програмні засоби); склади, вантажно-розвантажувальні термінали й логістичні центри; засоби транспортування або комунікації (зв'язок); торговельні мережі; виробничі підприємства; оператори логістичних послуг; митні термінали [7].

О. Казанська стверджує, що логістична інфраструктура – це сукупність технічних та організаційно-економічних елементів, за допомогою яких усі види економічних потоків (матеріальні, фінансові, інформаційні, транспортні, трудові ресурси) здійснюють циклічний

рух з найбільшою ефективністю від постачальника ресурсів до кінцевого споживача [2, с. 157].

А. Ткач стверджує, що можна виокремити три детермінанти логістичної інфраструктури, а саме виробничу, інституційну та соціальну. Виробнича складова частина логістичної інфраструктури передбачає кількість та функціонування транспорту, складів, терміналів, інституційна складова частина формує базис господарської діяльності для різних суб'єктів ринку логістичних послуг та включає діяльність фінансових установ (банків, страхових компаній), митниць, органів сертифікації, інших організацій, які безпосередньо пов'язані з обслуговуванням товарного руху. Соціальна складова частина логістичної інфраструктури – це комплекс об'єктів, які забезпечують потреби населення в перевезеннях (інфраструктура пасажирських магістральних та міських перевезень, туристична інфраструктура, інфраструктура дозвілля тощо), забезпечують умови функціонування логістичних систем міст і регіонів [6, с. 129].

Отже, логістична інфраструктура є багаторівневою системою, яка забезпечує комплексний підхід до вирішення питання підвищення конкурентоспроможності транспортної галузі регіону у сфері перевезень (рис. 1).

Транспортна інфраструктура формується зі шляхів сполучення, під'їзних шляхів, терміналів, транспортних засобів, підйомно-транспортних машин, контейнерної площадки, транспортної тари. До складу інфраструктури вантажних перевезень входять автодороги, залізниці, морські порти, аеропорти, порти та річкові дороги.

Особливе місце в мультимодальній системі перевезень регіону посідають об'єкти транспортної інфраструктури, які забезпечують виконання технологічних процесів оброблення вантажів у процесі перевезень та відповідають таким основним умовам:

- знаходження на перетині декількох транспортних шляхів різних видів транспорту (автомобільний, залізничний, водний, трубопровідний повітряний);

- розвиненість різних видів транспорту на території формування мультимодального транспортного вузла;

- наявність потужного складського й термінального комплексів для перероблення різних типів вантажів та вантажних одиниць, зокрема контейнерів;

- наявність митної інфраструктури, здатної забезпечити митне супроводження вантажопотоків;

- наявність фінансової інфраструктури (філій банків, страхових компаній) для надання страхових та фінансових послуг;

- наявність розвинутої інформаційної інфраструктури для забезпечення інформаційної підтримки та керування технологічними процесами оброблення вантажів тощо [5, с. 115].

Транспортна галузь Одеської області представлена всіма видами транспорту й включає морські торговельні порти, судноплавні компанії, розвинене залізничне та автодорожнє господарство, широку мережу автотранспортних підприємств, аеропортові та аеродромні комплекси, авіакомпанії. Через територію Одеської області проходять п'ять таких міжнародних транспортних коридорів: сьомий та дев'ятий критські, тран-

спортний коридор TRACECA (Європа – Кавказ – Азія), коридори «Балтійське море – Чорне море» та «Чорноморське транспортне кільце» – транспортний коридор навколо Чорного моря Організації Чорноморського Економічного Співробітництва (ОЧЕС). В Одеській області функціонують сім морських торговельних портів.

Європейський маршрут E581 – це європейський автошлях, що бере свій початок в румунському Мерешешті й закінчується в українській Одесі. Європейський маршрут E58 – це європейський автошлях, що бере свій початок в австрійському Відні й закінчується в російському Ростові-на-Дону. Його загальна довжина становить 2 200 кілометрів. В Україні автошлях E58, як і E50, починається на кордоні зі Словаччиною на пропускному пункті Ужгород Закарпатської області. Далі він збігається з міжнародними автомагістралями M08 (обхід Ужгорода), M06 (ділянка Ужгород – Мукачеве), звідки йде до кордону з Румунією. Пройшовши територію Румунії та Молдови, маршрут в Україні починається на кордоні з Молдовою на пропускному пункті Кучурган Одеської області. Далі він прямує міжнародною автомагістраллю M16. З Одеси, збігаючись із міжнародною автомагістраллю M14, маршрут проходить через Херсон, Миколаїв, Мелітополь, Маріуполь і закінчується на пропускному пункті Новоазовськ (Донецька область). Далі маршрут переходить у Федеральну автомагістраль M-23 (Росія).

Європейський маршрут E87 – це європейський автошлях, що бере свій початок в українській Одесі й закінчується у турецькій Анталії. Його загальна довжина становить 2 030 кілометрів. В Україні він починається в Одесі як частина міжнародної автомагістралі M15 (Одеса – Рені) й закінчується на пропускному пункті Рені в Одеській області на кордоні з Румунією.

Рис. 1. Структура логістичної інфраструктури транспортної галузі регіону

Джерело: узагальнено автором

Європейський маршрут E95 – це автомобільна дорога в Східній Європі на території Росії, Білорусії, України, Туреччини. Він має велике міждержавне значення для східнослов'янських країн, СНД, а також велике міжнародне значення. Він проходить територією Ленінградської та Псковської областей РФ, Вітебської, Могильовської та Гомельської областей Білорусі, Чернігівської, Київської, Черкаської, Кіровоградської, Миколаївської та Одеської областей України, далі поромом Чорним морем, а потім – територією Туреччини.

Загальна довжина залізничної мережі Одеської області становить майже 1 100 км, її обслуговують 100 залізничних станцій. Нині локомотивне господарство Одеської дороги – це 10 основних локомотивних депо, 6 оборотних локомотивних депо й пунктів, 24 склади палива, з яких 16 складів рідкого палива. До складу господарства входять хіміко-технічна лабораторія зі своїми відділеннями у всіх депо. В структуру господарства входять 18 будинків відпочинку локомотивних бригад, які розташовані по плечах обслуговування локомотивів та бригад.

Пріписний парк локомотивів складається з таких серій, як магістральні тепловози серії 2ТЕ10м, у, ут; маневрові тепловози серії ЧМЕЗ, магістральні електровози серії ВЛ60к, пк; ВЛ80т, с; в приміському сполученні обслуговуються електропоїзди серії ЕР9, м, п, т, Е4 дизель-поїзда серії Д1. Мережа сполучення залізничними коліями Одеси з іншими містами є різноманітною. Пряме сполучення є з Києвом, Санкт-Петербургом, Москвою, Львовом, Харковом, Дніпром, Ковелем, Ужгородом, Івано-Франківськом, Сімферополем, Чернівцями, Уфою, Воронежем, Знам'янкою.

Міжнародний аеропорт «Одеса» належить до групи найбільш аеропортів України й пов'язаний повітряними шляхами з багатьма містами України, СНД, а також країнами Західної Європи, Азії, Африки. Аеропорт розташований у південно-західній частині міста Одеси. Відстань від центру міста до аеропорту становить 7,5 км, він займає площу 570,3 га. Обслуговування повітряного руху здійснюється за допомогою автоматизованої системи керування повітряним рухом, сучасного устаткування радіолокації та зв'язку українського та іноземного виробництва із застосуванням найсучасніших технологій і процедур. Аеродром має одну ШЗПС, 57 місць стоянок, мережу РД й одну МРД. Аеродром обладнаний засобами управління повітряним рухом. Штучна злітно-посадкова смуга має розміри 2 800*56 м, обладнана радіотехнічними засобами посадки, світлосигнальною системою, метеобладнанням, забезпечує цілодобову експлуатацію за метеомінімумом 1 категорії ІКАО з двох курсів. За останні роки введено в експлуатацію найсучаснішу систему комутації мовного зв'язку, послідовно

модернізуються системи електропостачання, зв'язку та робочі місця диспетчерів.

Скорочення об'ємів реконструкції та будівництва інфраструктурних об'єктів, а також темпів поповнення й оновлення парків рухливих засобів транспорту, іншої транспортної техніки привело останніми роками до погіршення їх технічного стану (вікова структура, збільшення зносу тощо) й працездатності, різкого відставання інфраструктури й устаткування аеропортів від рівня розвитку міжнародної цивільної авіації, відставання у впровадженні рекомендованих Міжнародною організацією цивільної авіації сучасних засобів і технологій у сфері організації повітряного руху, систем автоматичної посадки та інших радіотехнічних систем. Торговельні порти й транспортна інфраструктура розвиваються повільними темпами. Спостерігаються значні недоліки в технологічному напрямі та капіталізації портів вузлів. Це є наслідком нерівномірності й нестабільності вантажної бази, недостатнього розвитку суміжної залізничної, автомобільної та трубопровідної інфраструктури, а також термінальної та складської інфраструктури, дефіциту портових потужностей, орієнтованих на перевалювання імпортованих вантажів (контейнери), який викликаний випереджаючим розвитком протягом останніх років портових потужностей, спрямованих на перевалювання експортних вантажів.

Основними причинами низької рентабельності й збитковості перевезень є зниження обсягів перевізної роботи за збереження всієї інфраструктури видів транспорту й незначного зниження кількості виробничого персоналу, а також відставання зростання прибуткових ставок від зростання цін на споживаних транспортом паливо, електроенергію, матеріали й технічні засоби.

Висновки. В процесі дослідження нами з'ясовано, що задля забезпечення уніфікації транспортної інфраструктури необхідно створити умови для розвитку портових складських і вантажоперевалочних потужностей, сформуванню мережі логістичних центрів, які будуть пропонувати різні міжнародні логістичні послуги, що сприятимуть підвищенню ефективності ланцюгів поставок. Задля подальшого ефективного функціонування логістичної інфраструктури як напрямку розвитку транспортної галузі регіону доцільно спільно планувати реалізацію проектів на національному, регіональному та місцевому рівнях; зосереджувати увагу на взаємодії вузлів вантажопотоку для кращого планування та інтеграції між наявними вузлами; стратегію розвитку транспортно-логістичних центрів в регіоні та програму створення транспортної інфраструктури виносити на обговорення державними органами, бізнес-товариством та громадськими організаціями, науковою спільнотою.

Список використаних джерел:

1. Дмитриев А. Логистическая инфраструктура : Учебное пособие. Санкт-Петербург : СПбГУЗФ, 2012. 65 с.
2. Казанська О., Геращенко А. Інформаційне забезпечення розвитку логістичної інфраструктури національної економіки. *Економічні науки. Серія «Економіка та менеджмент»*. 2010. № 7(26). Ч. 4. С. 156–171.
3. Карий О., Подвальна Г. Логістична інфраструктура України у світових рейтингах. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : *Проблеми економіки та управління*. 2017. № 873. С. 41–49.
4. Полякова О., Шраменко О. Сучасні тенденції розвитку транспортно-логістичної інфраструктури в Україні і світі. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2017. № 58. С. 126–134.
5. Соколова О. Концептуальні засади формування мультимодальної системи перевезення вантажів. *Науковий журнал «Технології»*. 2014. № 1. С. 114–118.

6. Ткач А. Інституціональні основи ринкової інфраструктури : монографія. Київ : НАНУ, 2005. 295 с.
7. Уваров С. Управление логистической инфраструктурой: проблемы становления и развития. URL: <http://www.pandia.ru/text/77/283/90012.php> (дата звернення: 10.12.2019).
8. Лагодієнко В., Корнієцький О. Логістика по-японськи: підвищення ефективності діяльності підприємств. *Культура народів Причорномор'я*. 2014. № 275. С. 207–210.
9. Лагодієнко В., Корнієцький А. Понятие сущности и функций управления в логистических системах. *Балтийский гуманитарный журнал*. 2014. № 4(9). С. 145–147.
10. Лагодієнко В., Корнієцький А. Методические принципы логистической системы управления материальными потоками. *Карельский научный журнал*. 2014. № 4(9). С. 119–121.

References:

1. Dmytryev A. (2012) Lohystycheskaia infrastruktura. [Logistic infrastructure]. Tutorial. SPb., 65 p.
2. Kazanska O., Herashchenkov A. (2010) Informatsiine zabezpechennia rozvytku lohistychnoi infrastruktury natsionalnoi ekonomiky. [Information support for the development of logistics infrastructure of the national economy]. *Economic sciences. Economics and Management Series: Coll. of science*. wash. No. 7(26), ch. 4, pp. 156–171.
3. Karyi O., Podvalna H. (2017) Lohistychna infrastruktura Ukrainy u svitovykh reitynhakh. [Ukraine's logistics infrastructure in world rankings]. *Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series: Problems of Economics and Management*. No. 873, pp. 41–49.
4. Poliakova O., Shramenko O. (2017) Suchasni tendentsii rozvytku transportno-lohistychnoi infrastruktury v Ukraini i sviti. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*. No. 58. S. 126–134.
5. Sokolova O. (2014) Kontseptualni zasady formuvannia multimodalnoi systemy perevezennia vantazhiv [Conceptual bases of formation of multimodal cargo transportation system]. *Technology-intensive*. No. 1, pp. 114–118.
6. Tkach A. (2005) Instytutsionalni osnovy rynkovoї infrastruktury: monohrafiia [Institutional foundations of market infrastructure: a monograph]. *NASU Unified Institute of Economics*. 295 p.
7. Uvarov S. Upravlenye lohistycheskoi infrastrukturoi: problemy stanovleniya i razvytyia [Management of logistics infrastructure: problems of formation and development]. URL: <http://www.pandia.ru/text/77/283/90012.php> (accessed: 10 December 2019).
8. Lahodiienko V., Kornietskyi O. (2014) Lohistyka po-yaponsky: pidvyshchennia efektyvnosti diialnosti pidpriemstv [Logistics in Japanese: Increasing Business Efficiency]. *Culture of the Black Sea peoples*. No. 275, pp. 207–210.
9. Lahodyenko V., Kornietskyi A. (2014) Poniatye sushchnosti i funktsyi upravleniya v lohistycheskykh systemakh [The concept of the essence and functions of management in logistics systems]. *Baltic Humanitarian Magazine*. No. 4(9), pp. 145–147.
10. Lahodyenko V., Kornietskyi A. (2014) Metodicheskiye pryntsypu lohistycheskoi systemy upravleniya materyalnumy potokamy [Methodical principles of logistic system of material flow management]. *Karelian scientific journal*. No. 4(9), pp. 119–121.

Мельниченко Г.М.,
кандидат економічних наук, доцент,
генеральний директор науково-дослідного інституту
ДП «Каталіз і екологія»,
Інститут фізичної хімії імені Л.В. Писаржевського
Національної академії наук України

Melnichenko Grigory,
candidate of economic sciences, associate professor,
Director General of the Research Institute
SE «Catalysis and Ecology», Institute of Physical Chemistry
them. L.V. Pisarzhev National Academy of Sciences of Ukraine

ІНСТИТУЦІЙНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ЕКОНОМІКИ ПІД ЧАС ПЕРЕХОДУ ДО ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЯК СИСТЕМНА ПРОБЛЕМА

Мельниченко Г.М. Інституційна трансформація економіки під час переходу до інноваційного розвитку як системна проблема. Проблеми, з якими зіткнулися українські регіони в процесі здійснення економічних реформ, з усією очевидністю виявили роль інституційних чинників у становленні інноваційної економіки. Досвід реформ показав, що ринкові механізми не можуть ефективно функціонувати в невідповідному їм інституційному середовищі. Дисфункціональність старих інституційних структур, що збереглися внаслідок інституційної інерції, а також практична неможливість системного імпорту ефективних інституційних структур успішних економік західних країн зумовлюють необхідність розроблення адекватної методології аналізу еволюційних процесів, що враховує історичні особливості інституційної трансформації та формує інструменти теоретичного відображення складних трансформаційних процесів, які тривають в українській економіці. У статті досліджено необхідність інституціональної трансформації на регіональному рівні під час переходу до інноваційного розвитку.

Ключові слова: інновації, інститут, інституційність, трансформаційні зміни, інноваційний розвиток, регіон.

Мельниченко Г.Н. Институциональная трансформация экономики при переходе к инновационному развитию как системная проблема. Проблемы, с которыми столкнулись украинские регионы в процессе осуществления экономических реформ, со всей очевидностью выявили роль институциональных факторов в становлении инновационной экономики. Опыт реформ показал, что рыночные механизмы не могут эффективно функционировать в неадекватной им институциональной среде. Дисфункциональность старых институциональных структур, сохранившихся в результате институциональной инерции, а также практическая невозможность системного импорта эффективных институциональных структур успешных экономик западных стран обуславливают необходимость разработки адекватной методологии анализа эволюционных процессов, учитывающих исторические особенности институциональной трансформации страны, и формируют инструменты теоретического отображения сложных трансформационных процессов, продолжающихся в украинской экономике. В статье исследована необходимость институциональной трансформации на региональном уровне при переходе к инновационному развитию.

Ключевые слова: инновации, институт, трансформационные изменения, инновационное развитие, регион.

Melnichenko Grigory. Institutional transformation of the economy in the transition to innovative development as a systemic problem. Problems faced by Ukrainian regions in the process of implementing economic reforms, clearly identified the role of institutional factors in the development of innovative economy. The experience of reforms has shown that market mechanisms are unable to function effectively in the institutional environment. Therefore, considerable attention in the transition to an innovative path of economic development should be given to the establishment of institutions. The dysfunctionality of the old institutional structures preserved due to institutional inertia, as well as the practical impossibility of a system of import effective institutional structures of the successful economies of the West require the development of adequate methodology for the analysis of evolutionary processes, taking into account the historical peculiarities of institutional transformation, and forms the theoretical tools display of complex transformation processes which proceed in the Ukrainian economy. Speaking about the necessity of institutional transformation at the regional level, it is important to note that effective functioning of the meso structures of innovative type that arise is possible only under condition of formation of adequate to modern conditions of the meso institutions. The solution to this complex task can be achieved based on system integration concepts enterprises. In the article the necessity of institutional transformation at the regional level during the transi-

tion to innovative development. Institutional transformation as a necessary condition for the effective management of innovation development of the region envisages the creation and development of new organizational forms and self-organization of structures and implementation of the regional innovation-investment process. Management of innovative development of the region requires a systematic regulation of the process of institutional change as a complex set of impacts on conditions, priorities, relationships, and constraints of the institutional system in the framework of the overall regional socio-economic system. Institutional transformation in the transition to innovative development of the region is a complex systemic problem, as she has all the characteristics of such problems: uncertainty, weak structuredness, ambiguity, complexity, complexity.

Key words: innovations, institute, transformational changes, innovative development, region.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Зміни, що відбуваються в регіональних економічних системах під час переходу на інноваційний шлях розвитку, являють собою складну еволюцію інституційних систем. Комплексність і масштабність інституційних змін дають змогу говорити про їх системний характер. Активізація інноваційної діяльності в українських регіонах, здійснення структурних зрушень в економіці в бік високотехнологічних галузей, осмислення проблем трансформації вимагають розроблення теоретичних основ і методології управління інноваційним розвитком в умовах нестійкої економічної динаміки, зростання складності і неоднозначності середовища. Тим часом комплексні дослідження, в яких управління сукупністю економічних, інституційних та інших умов інноваційного розвитку в Україні розглядалося б як система, практично відсутні. Зовсім не вивчена як цілісне завдання й проблема інституційної організації інноваційних процесів у регіонах у період радикальних реформ.

Огляд (аналіз) останніх досліджень і публікацій з цієї проблеми, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Проблеми інноваційного розвитку економіки у цілому привертають увагу багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників. Внесок у вивчення цих процесів зробили такі вітчизняні вчені: С.С. Арутюнян, В.М. Геєць, В.А. Гросул, Н.В. Данік, Т.М. Качала, А.В. Ключник, Г.І. Мерніков, Л.І. Федулова та ін. Проте розроблення заходів щодо інноваційного розвитку економіки та формування його стратегічних напрямів у контексті трансформаційних перетворень економіки залишаються актуальними.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є дослідження проблем інституційної трансформації економіки під час переходу до інноваційного розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Для дослідження впливу інститутів на інноваційний розвиток, аналізу трансформаційних процесів необхідне уточнення функцій інститутів, закономірностей їх функціонування та особливостей розвитку, а також виявлення основних проблем існуючої інституційної структури економіки. Але почати слід із розгляду особливостей інноваційного процесу та змісту інноваційної діяльності.

Аналіз наукової літератури показав, що під інноваційним процесом сьогодні найчастіше розуміється процес взаємодії між різними суб'єктами господарської діяльності з проведення наукових досліджень і розробок, утілення їх результатів у новий чи вдосконалений продукт або технологічний процес, використовуваний

у практичній діяльності [1]. У широкому сенсі інноваційний процес являє собою генерацію нових ідей, їх комерціалізацію в продуктах і процесах, а також їх розповсюдження та використання. Інноваційний процес – це не просто зміна продукції або технології, що здійснюється суб'єктами господарської діяльності. У результаті накопичення наукових відкриттів, зміни запитів ринку й упровадження все більшої кількості нововведень відбувається якісний стрибок у способі виробництва матеріальних благ, тобто зміна технологічного укладу, який визначається як сукупність базових технологій створення товарної продукції, що володіють на даному етапі розвитку суспільства максимальною ефективністю (економічної, соціальної та ін.). Дослідники вважають, що нині відбувається зародження Шостого технологічного укладу, основу якого становитимуть біотехнології, що базуються на принциповому прориві у сфері дослідження живих систем і способів зміни генетичної інформації.

Інноваційний процес не закінчується впровадженням інновації, першою появою на ринку нового продукту, послуги або технології. Цей процес не переривається і після впровадження, бо в міру поширення інновація вдосконалюється, набуває нових споживчих властивостей, що відкриває для неї нові сфери застосування, нові ринки і нових споживачів. Тобто відбувається подальше розповсюдження інновації, а отже, її подальші якісні зміни, які також становлять зміст інноваційного процесу.

Сформулюємо необхідні властивості системи, в якій можуть проявлятися й розвиватися інноваційні процеси.

1. Неоднорідність, тобто відмінності властивостей різних частин і підсистем у даний момент часу. Найчастіше властивість неоднорідності пов'язана з природними відмінностями, етнокультурними особливостями, асиметрією знань і т. п. Неоднорідність – властивість як внутрішнього (ендогенного), так і зовнішнього (екзогенного) середовища системи.

2. Обмеженість – властивість кінцівки середовища та його компонентів, а також граничності доступних у даний момент ресурсів. Обмеженість є основним джерелом соціально-економічних загроз, ініціює природний відбір економічних агентів і суб'єктів інноваційної діяльності. Властивість обмеженості може мати як об'єктивну (природні ресурси), так і суб'єктивну (знання) природу.

3. Комунікативність – можливість інформаційної взаємодії суб'єктів та інститутів у соціально-економічних системах, тобто можливість отримувати, передавати і трансформувати інформацію. В останні роки рівень комунікативності різко підвищився за рахунок глобалізації і розвитку інформаційних технологій.

4. Адаптивність – здатність системи змінювати свої параметри і пристосовуватися до змін зовнішнього середовища з метою підвищення своєї ефективності. Адаптивна система є відкритою, тобто обмінюється інформацією, речовиною та енергією із зовнішнім середовищем, вона здатна коригувати власну поведінку на основі зворотного зв'язку.

Економічна діяльність людей може бути репродуктивною, тобто спрямованою на отримання і відтворення вже відомих, традиційних благ відомими засобами та способами. Вона може бути також інноваційною, пов'язаною з «виробленням і реалізацією принципово нових корисних благ і відповідних їм засобів і способів або з виробленням відомих благ, але за допомогою нових засобів і способів» [3]. Таким чином, економічна діяльність стає інноваційною, якщо вона має своїм наслідком виробництво корисних благ, що володіють новизною, або якщо вона пов'язана з використанням принципово нових способів отримання вже відомих продуктів. Отже, інноваційна діяльність зумовлена трансформацією ідей (наукових досліджень і розробок) у новий чи вдосконалений продукт, запроваджений на ринку або в технологічний процес, використовуваний виробництвом. Але щоб ринок прийняв новий продукт, послугу або технологію, необхідно ще здійснити цілий комплекс наукових, організаційних, фінансових та інших заходів. Тому можна сказати, що «інноваційна діяльність об'єднує стадії науково-технічних розробок із виробництвом, фінансовою та комерційною сферами. Вона вбирає у себе НДДКР, діяльність з освоєння нової технології і продукції, роботу з її реалізації на ринку [3].

Найважливішим складником інноваційної діяльності є створення інтелектуального продукту, який визначають як «результат діяльності у сфері духовного виробництва, призначений для задоволення потреб (у товарній і нематеріальній формах) його споживача» [1]. Однак кінцевим результатом інноваційної діяльності інтелектуальний продукт стає у разі його комерціалізації. Відомо, що навіть геніальні винаходи можуть пролежати незатребуваними багато років, до тих пір, поки не стане ясно, що вони можуть принести певний комерційний ефект, тобто поки не з'явиться якийсь зовнішній стимул, який приведе в дію відповідні механізми, здатні перетворити ідею на інновацію. В Україні існує безліч технічних ідей, відкриттів, але це ще не інновації. Інновації – це те, що вже реалізовано на ринку або підготовлено для реалізації, тобто забезпечено фінансовими ресурсами та іншими інструментами їх здійснення.

Україна сильно відстала від передових економічних держав у частині прикладного застосування наукових і технічних досягнень, тому головні зусилля у галузі управління інноваційним розвитком слід спрямовувати на створення системи кооперації державних і приватних структур як найважливішого інструменту подолання провалів ринку в інноваційній сфері, а також на формування відповідних економічних, інституційних та інших умов для стимулювання інноваційної діяльності.

Сьогодні доводиться констатувати, що у високотехнологічному наукомісткому секторі економіки Україна відстала від країн «Великої сімки» на роки й навіть десятиліття.

В Україні досі немає цілісної концепції і стратегії управління інноваційним розвитком. Не визначено

інституційні умови і ключові суб'єкти, здатні взяти на себе відповідальність за найважливіші елементи циклу відтворення інновацій. Ми досі перебуваємо, за оцінками фахівців, на етапі концептуального проєктування. Незважаючи на велику кількість наукових публікацій та програмних заяв влади, дотепер нечітко визначено правила «інноваційної гри», відсутні необхідні елементи інноваційної інфраструктури (бізнес-ангели, інноваційні банки, венчурні фонди тощо), немає системи управління інноваційними ризиками.

Інноваційний розвиток передбачає наявність адекватної стратегії управління таким розвитком, яка повинна бути забезпечена відповідним інституційним пристроєм. Стратегія управління повинна стимулювати інноваційний процес і забезпечити координацію зусиль держави, суспільства і бізнесу в напрямі формування інноваційної моделі економіки, подолання технологічного відставання України від розвинених країн світу.

Діюча нині ресурсно-сировинна модель розвитку економіки, заснована на експорті невідновлюваних природних ресурсів і товарів із низьким ступенем обробки, не може забезпечити сталий розвиток економіки і територіальну цілісність України. Посилюється залежність регіональних економік від кон'юнктури цін на зовнішніх сировинних ринках і від поставок закордонного обладнання, а також споживчих товарів.

Таким чином, нинішній стан економіки, який в умовах кризи ще більше погіршився, виклики глобалізації та регіоналізації імперативно вимагають системного вирішення проблеми стратегічного управління інноваційним розвитком. У зазначеному контексті ефективними можуть бути системи управління інноваційним розвитком регіону, що підтримують самоорганізаційні процеси. Феномен самоорганізації проявляється у створенні ефективних горизонтальних договірних структур. Побудувати ефективну систему управління інноваційною діяльністю можна через створення команд людей, пов'язаних спільною ідеєю, своєрідних автономних мереж взаємодіючих елементів, орієнтованих на підтримку цієї автономії і неможливі без неї. Така система управління буде мати необхідну інституційну гнучкість, що поєднує цілеспрямованість і якісне виконання функцій, що не обмежує демократичність відносин і творчий дух, що породжує інновації, а також відповідної зростаючої складності проблем інноваційного розвитку.

У рамках цього дослідження обґрунтовується, що влада і сформоване нею інституційне середовище в регіонах виступають найважливішими параметрами порядку і суттєвими чинниками інноваційного розвитку. Майбутнє з погляду теорії самоорганізації – це набір альтернативних варіантів, знання яких відкриває практичну можливість управляючих впливів на вектор розвитку економіки. Це вкрай важливо для розуміння необхідності формування такого інституційного середовища, яке створює сприятливий клімат для виникнення, поширення і використання інновацій.

Завдання управління інноваційним розвитком полягає у тому, щоб, використовуючи складну взаємозалежність і взаємозумовленість економічних, політичних і соціальних чинників, позитивних і негативних зворотних зв'язків, що призводять до зростання динамічності і нелінійності регіональної економічної системи, використовуючи потенціал самоорганізації, вивести еко-

номіку регіону на траєкторію інноваційного розвитку. Для цього необхідно створити умови, що забезпечують конкурентні переваги і перехід економіки регіону на інноваційний шлях розвитку, до числа яких фахівці передусім відносять чітку, інституційно підтримувану стратегію інноваційного розвитку, а також структурну перебудову і модернізацію економіки [4].

Вирішення завдання переходу до інноваційного типу розвитку в Україні потрібно забезпечити в досить стислі терміни, оскільки економіка українських регіонів підійшла до межі, за якою інноваційний шлях перетворюється на критично необхідний імператив економічного розвитку в умовах абсолютно непристосованою для цього інституційного середовища.

Системний погляд на проблеми інноваційного розвитку дав змогу виявити, що інституційна недосконалість державного регулювання інноваційної діяльності в українських регіонах насамперед виражається у відсутності загальнодержавного концепту інноваційного розвитку та «стратегічній слабкості» держави у вирішенні ключових питань у цій сфері. Наявність комплексу, що забезпечує інноваційну діяльність інститутів, не менш необхідна, ніж сприятливе економічне середовище для інновацій. Стратегія інноваційного розвитку також повинна отримати інституційне оформлення. Тобто саму цю стратегію необхідно розробити й оформити як постійно діючий інститут управління соціально-економічним і інноваційним розвитком країни та її регіонів.

Інституційна трансформація, про необхідність якої так багато говорять останнім часом, передбачає створення в Україні ринкових і громадських інститутів, відповідних вимогам сучасного етапу розвитку економіки, і формування мінімально необхідної довіри до них. Інституційна трансформація економіки, таким чином, може бути визначена як процес якісних перетворень правил і норм поведінки економічних суб'єктів, що визначають вектор розвитку економічної системи [4]. Еволюція інститутів являє собою природний процес, але водночас вона знаходиться під впливом трьох найважливіших чинників: різних соціальних груп, які мають спеціальні інтереси (інституційних інноваторів), що передує траєкторії розвитку, і випадкових подій, котрі можуть призводити економічну систему в стан нерівноваги. Особливість ситуації, в якій здійснюється інституційна трансформація, полягає у тому, що загальний напрям еволюції інститутів і відповідної йому логіки економічних перетворень ще не цілком визначився. Деякі «неринкові» форми поступово відходять у минуле, але є й такі, які не тільки не відмирають, а й у певному сенсі закріплюються.

Нині в інституційно-еволюційній теорії розрізняють три типи відносин між змістом старих і нових інститутів: *path dependence* – глибокий зв'язок, сильна залежність нових інститутів від старих; *path determinacy* – менш сильна залежність, залишає місце для виникнення абсолютно нових інститутів; *path independence* – відсутність явного зв'язку між старими і новими інститутами.

У силу явно виражених провалів ринку в інноваційній сфері існує потреба в системному аналізі інституційних чинників розвитку інноваційної діяльності. Наприклад, вимагають інституційного оформлення проблема координації діяльності керівників різних рів-

нів в інноваційній сфері, проблема залучення інвестиційних ресурсів у цю сферу, а також усе більш широке поширення самоорганізаційних процесів, які проявляються найчастіше через включення населення в управління, у відносини власності, у рішення пріоритетних проблем розвитку території. Інституції мають забезпечити більш широку участь населення на корпоративних засадах у громадських та економічних перетвореннях. Саме в регіонах і муніципальних утвореннях жителі намагаються спільно брати участь у розробленні й реалізації нових проєктів щодо забезпечення економічної зайнятості, облаштування життєвого простору, перш за все через співпрацю і соціальне партнерство. Завдання фахівця з управління у цьому контексті – спрямувати розсіяну енергію населення і кожної окремої людини на конструктивне вирішення найважливіших економічних, соціальних та інноваційних проблем.

Однак інститути, підтримуючи корисні самоорганізаційні тенденції, повинні залишати можливість контролю і необхідні владні повноваження та структури для боротьби із самоорганізацією негативних процесів і явищ у процесі економічного й інноваційного розвитку.

Говорячи про необхідність інституціональної трансформації на регіональному рівні, важливо відзначити, що ефективне функціонування мезоекономічних структур інноваційного типу, які зароджуються (інноваційних і просторових кластерів, інтегрованих корпоративних структур), можливо тільки за умови формування адекватних сучасним умовам мезоекономічних інститутів. Вирішення цього складного завдання можна забезпечити, базуючись на системно-інтеграційній концепції підприємства. На нашу думку, системно-інтеграційна концепція підприємства може бути успішно застосована для аналізу соціально-економічних об'єктів мезорівня.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, інституціональна трансформація як необхідна умова ефективного управління інноваційним розвитком регіону передбачає створення і розвиток як нових організаційних форм, так і самоорганізаційних структур здійснення регіонального інноваційно-інвестиційного процесу.

Важливо відзначити, що управління інноваційним розвитком регіону вимагає системного регулювання процесу інституціональних перетворень як складної сукупності впливів на умови, пріоритети, зв'язку і обмеження інституціональної системи в рамках загальної регіональної соціально-економічної системи.

Інституційна трансформація на етапі переходу до інноваційного розвитку регіону є складною системною проблемою, оскільки їй притаманні всі характерні ознаки проблем такого роду: невизначеність, слабка структурованість, неоднозначність, багатоаспектність, комплексність.

Невизначеність проблеми проявляється у тому, що характер реакції суб'єктів інноваційної діяльності на масштабні перетворення інститутів жорстко не детермінований і може бути змодельований і описаний тільки сценарними варіантами розвитку.

Слабка структурованість даної проблеми проявляється в тому, що вона містить велику сукупність як кількісних, так і якісних параметрів, які не можуть бути формалізовані й описані кількісно.

Неоднозначність полягає в наявності кількох потенційних варіантів вирішення даної проблеми.

Багатоаспектність проблеми полягає у тому, що прийняті рішення у сфері інституційної трансформації неминуче торкнуться всіх інших аспектів функціонування і розвитку регіону: соціальних, науково-технічних, етнокультурних, екологічних тощо.

Комплексність проблеми виражається у тому, що спроби її вирішення робилися в найрізніших напрямках і галузях економічної науки: в макроекономіці, регіональній економіці, державному регулюванні, управлінні інноваціями, управлінні підприємствами, інституційної економіці і т. п.

Список використаних джерел:

1. Бакуменко В.Д. Парадигма інноваційного розвитку суспільства: сучасні концепції реформування публічного управління. *Ефективність державного управління*. 2015. Вип. 43. С. 21–28.
2. Геець В.М. Чому знову настав час починати спочатку. *Економіка України*. 2017. № 56. С. 31–38.
3. Гриценко А.А. Логіко-історичні засади кардинальних економічних змін і переходу до реконструктивного розвитку. *Економіка України*. 2017. № 56. С. 39–56.
4. Качала Т.М. Інституціоналізація економіки України: проблеми та перспективи : монографія : у 2-х т., Т. 1. Черкаси : ЧДТУ, 2011. 475 с.
5. Нова реалізація транзитного потенціалу України як фактор зміцнення економічних зв'язків між Європою і Азією / Д. Прейслер та ін. *Економіка України*. 2014. № 4. С. 47–59.

References:

1. Bakumenko V.D. (2015) Paradigma innovacijnogo rozvitku suspil'stva: suchasni koncepcii reformuvannja publicznego upravlinnja [The paradigm of innovative development of society: modern concepts of reforming public administration]. *The efficiency of state. ref.* Vol. 43. P. 21–28.
2. Geyets V.M. (2017) Chomu znovu nastav chas pochinati spochatku [Why it's time to start again]. *Ukraine economy*. Vol. 56. P. 31–38.
3. Gritsenko A.A. (2017) Logiko-istorichni zasadi kardinal'nih ekonomichnih zmin i perehodu do rekonstruktivnogo rozvitku [Logical and historical principles of fundamental economic change and transition to reconstructive development]. *Ukraine economy*. Vol. 56. P. 39–56.
4. Kachala T.M. (2011) Institucionalizacija ekonomiki Ukraïni: problemi ta perspektivi: monografija u 2-h t., T. 1 [Institutionalization of the Ukrainian Economy: Problems and Prospects: A Monograph in 2 Vols., Vol. 1. Cherkasy: CSTU, 475 p.
5. Preisler D., Zhalilo J., Sobkevich O. and others. (2014) Nova realizacija tranzitnogo potencialu Ukraïni jak faktor zmichennja ekonomichnih zv'jazkiv mizh Evropoju i Azijeju [New realization of Ukraine's transit potential as a factor in strengthening economic ties between Europe and Asia]. *Ukraine economy*. 2014. № 4. P. 47–59.

Панкова Л.І.,кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту та бізнес-адміністрування,
*Черкаський державний технологічний університет***Pankova Liudmyla,**PhD in Economic Sciences,
Associate professor of the Department
of Management and Business Administration,
Cherkasy State Technological University

ПРОБЛЕМИ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КЛАСТЕРНОЇ ПОЛІТИКИ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Панкова Л.І. Проблеми теоретико-методологічного забезпечення кластерної політики регіонів України. У статті досліджено проблеми забезпечення кластерної політики регіонів України. Проведено систематизацію проблем теоретико-методологічного забезпечення кластерної політики, що дало можливість виокремити три групи проблем: теоретичного, методологічного та методичного характеру. До групи теоретичних віднесено такі проблеми, як: недосконалість та відсутність досвіду адаптації теорії кластерів; відсутність концептуального упорядкування економічної думки щодо процесів міждисциплінарного синтезу і формування єдиних рис сучасної кластерної теорії регіонального розвитку. Серед проблем методологічного характеру окреслено: відсутність визначення сфери кластерної системи, інституційних механізмів кластероутворення, єдиних концептуальних положень і принципів; несформованість інформаційно-аналітичної інфраструктури, єдиного переліку документів щодо правового та нормативно-технічного забезпечення кластерної системи регіонів тощо. До проблем методичного характеру кластерної політики віднесено відсутність: методичних напрацювань, які враховують специфіку українських умов та є успішними в практичній площині; практики стратегічного планування процесів кластероутворення з урахуванням комплексного розвитку територій регіонів; методик моніторингу кластерної політики.

Ключові слова: проблеми теоретико-методологічного забезпечення, регіональна політика, кластерна політика, теорія, методологія, економічні інтереси.

Панкова Л.И. Проблемы теоретико-методологического обеспечения кластерной политики регионов Украины. В статье исследованы проблемы обеспечения кластерной политики регионов Украины. Проведена систематизация проблем теоретико-методологического обеспечения кластерной политики, что позволило выделить три группы проблем: теоретического, методологического и методического характера. В теоретическую группу отнесены такие проблемы, как: несовершенство и отсутствие опыта адаптации теории кластеров, отсутствие концептуального упорядочения экономической мысли относительно процессов междисциплинарного синтеза и формирования единых черт современной кластерной теории регионального развития. Среди проблем методологического характера обозначены: отсутствие определения области кластерной системы, институциональных механизмов кластерообразования, единых концептуальных положений и принципов; сформированной информационно-аналитической инфраструктуры, единого перечня документов по правовому и нормативно-техническому обеспечению кластерной системы регионов и др. К проблемам методического характера кластерной политики отнесено отсутствие: методических разработок, которые учитывают специфику украинских условий и являются успешными в практической плоскости; практики стратегического планирования процессов кластерообразования с учетом комплексного развития территорий регионов; методик мониторинга кластерной политики.

Ключевые слова: проблемы теоретико-методологического обеспечения, региональная политика, кластерная политика, теория, методология, экономические интересы.

Pankova Liudmyla. Problems of theoretical and methodological support of the cluster policy of the regions of Ukraine. The article explores the problems of ensuring the cluster policy of the regions of Ukraine. The systematization of the problems of the theoretical and methodological support of cluster policy was carried out, which allowed us to distinguish three groups of problems: theoretical, methodological and methodological in nature. The theoretical group includes the following problems: imperfection and lack of experience of adaptation of cluster theory; lack of conceptual ordering of economic thought regarding the processes of interdisciplinary synthesis and formation of common features of the modern cluster theory of regional development. Among the problems of a methodological nature, the absence is indicated: determination of the cluster system area, institutional mecha-

nisms of cluster formation, common conceptual principles and principles for the formation and support of regional cluster policies; lack of information and analytical infrastructure for the provision, distribution and implementation of cluster policy, a single list of documents on the legal and native-technical support of the cluster system of regions, common sources and types of data for analytical support of cluster policy; It is not determined what modern technologies of regional management should be used to implement cluster policy in the regions. The problems of the methodological nature of cluster policy include the absence of: methodological developments that take into account the specifics of Ukrainian conditions and are successful in practical terms; the practice of strategic planning of clustering processes, taking into account the integrated development of the regions; cluster policy monitoring techniques. It is substantiated that the effective solution of certain problems of a theoretical and methodological nature of ensuring cluster policy will stimulate coordinated and coordinated actions of all participants in the regional cluster development – entities, educational, scientific and design organizations, state authorities and local governments, development institutions, participants in innovative activities, specialized organizations, innovation infrastructure facilities.

Key words: problems of theoretical and methodological support, regional policy, cluster policy, theory, methodology, economic interests.

Постановка проблеми. Значення кластерної політики для України полягає в її здатності надати наукомісткий характер розвитку наявному регіональному потенціалу, сприяти динамічному розвитку транспортної, енергетичної, комунікаційної інфраструктури, бізнесу з урахуванням ключових інтересів та специфіки розвитку територій. Однак дотепер не вирішено низки проблем теоретико-методологічного забезпечення кластерної політики регіонів України, що уповільнює можливості налагодження зв'язків між усіма зацікавленими особами в реалізації кластерних програм. Необхідно сформувати єдиний інформаційний простір, збільшити швидкість прийняття дієвих рішень у сфері кластерного розвитку, підвищити рівень відкритості системи державного управління економікою регіону. Таким чином, окреслення та розв'язання проблем теоретико-методологічного забезпечення кластерної політики регіонів дасть змогу підвищити ефективність кластероутворення, забезпечить сталий економічний розвиток регіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досвід світової спільноти висвітлює кластерний підхід як механізм ефективного розвитку підприємств, що знайшов своє відображення у працях зарубіжних авторів: М. Вебера [1], А. Маршалла [2], М. Портера [3], які зосереджують свою увагу на проблемах організації та управління кластерами. Теоретико-методологічні та практичні питання щодо регіональної політики, питань впровадження новітніх форм спеціалізації та кооперації, у тому числі поширення процесів кластеризації, висвітлюються також у працях українських учених: О. Амоші, В. Гесця, М. Войнаренка, В. Дубницького, М. Долішнього, Л. Федулової, Л. Чернюка.

У більшості досліджень і практичних напрацювань із питань розвитку кластерної політики комплекс проблем, пов'язаних із теоретико-методологічним забезпеченням кластерного підходу, залишається невирішеним, що засвідчує недостатню вивченість цього питання. Таким чином, проблемні питання формування, забезпечення та розвитку кластерної політики, як і раніше, залишаються актуальними.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження проблем теоретико-методологічного забезпечення кластерної політики регіонів України.

Виклад основного матеріалу. Україна в умовах нестабільної економічної, політичної ситуації та дина-

міки подій на Сході країни потребує заходів від української влади щодо підтримання конкурентоспроможності національної економіки. Реалізація ефективних кластерних програм може стати одним із способів зміцнення позицій держави на світовій арені і створити необхідні умови для переходу економіки на інноваційний шлях розвитку. Однак нині в межах української практики кластерного розвитку є низка проблем, пов'язаних із формуванням і реалізацією регіональної кластерної політики. До основних із них можна віднести недостатність опрацювання нормативно-правових, методологічних і концептуальних аспектів політики кластеризації; недосконалість інституційного середовища; слабку ділову активність господарюючих суб'єктів; недостатній рівень розвитку співпраці між державними структурами, представниками бізнесу та науки.

Автором виявлено проблеми теоретико-методологічного забезпечення кластерної політики регіонів України, які систематизовано та класифіковано за групами.

Перша група – проблеми теоретичного характеру.

1.1. Недосконалість та відсутність досвіду адаптації теорії кластерів. Відбувається орієнтація на досвід успішних економік, де наявні конкуренція та конкурентне середовище, культура, правове поле підприємництва та відносин із владою. Зарубіжний досвід інтеграції, на думку автора, вимагає аналітичного дослідження та уточнення відповідних теоретичних аспектів для українських реалій розвитку територій. Тому серед найбільш гострих проблем, що стоять перед науковою спільнотою, є усвідомлення того, що заходи з розвитку кластерів, які довели свою придатність в одному разі, можуть виявитися неідеальними в іншому. Звідси постає потреба оцінки доцільності використання тих чи інших інструментів кластерної політики стосовно кожної ситуації інтеграційного процесу.

1.2. Відсутнє концептуальне упорядкування економічної думки щодо процесів міждисциплінарного синтезу і формування єдиних рис сучасної кластерної теорії регіонального розвитку.

Нині кластери вивчаються різними дисциплінами – економікою, географією, менеджментом, інноватикою, регіоналістикою. Водночас проблематика врахування та узгодження не лише економічних, але й соціальних інтересів суб'єктів кластерної політики досліджена в українській науці слабо.

Теорія інтересів у процесах кластероутворення визначається насамперед проблемним полем дослідження розвитку суспільства та його потреб, які пов'язані із практичними завданнями, що стоять перед соціальними інститутами, науковим співтовариством і органами влади. В умовах сьогодення кластерна теорія повинна, з одного боку, формувати теоретичну парадигму і дослідницькі завдання соціального розвитку регіонів, з іншого – бути ресурсом вирішення прикладних завдань, реалізації економічної та інноваційної політики. Вирішення цієї проблеми вбачається в отриманні синтезованого вектору розвитку кластерної теорії шляхом взаємопроникнення автономних теорій кластерів, інновацій, організацій, економічної соціології та інтересів.

Друга група – проблеми методологічного характеру.

Систематизацію проблем методологічного забезпечення кластерної політики регіонів України можна навести за допомогою рис. 1.

2.1 Проблема визначення сфери кластерної системи визначається низкою не вирішених питань, які потребують розв'язання: де починаються та завершуються межі системи, чи обов'язковий принцип територіальності в умовах поширення процесів інформатизації, чи досить наявної регіональної бази знань для підтримки або створення регіональної кластерної системи.

2.2 Відсутність інституційних механізмів кластероутворення провокує організаційно-інституційні диспропорції в напрямі забезпечення кластерної політики регіонів України. Окреслимо основні із них.

Невизначеність прав та обов'язків державних та регіональних органів управління щодо регулювання процесів кластероутворення, яке приводить до дублювання та конфліктів повноважень.

Відсутні процеси консолідації та гармонізації інтересів формальних та неформальних інститутів щодо регіонального розвитку економіки відповідно потреб часу та стандартів ЄС щодо формування інституційного забезпечення кластерного розвитку.

Асиметричність інституційних умов ведення бізнесу у різних регіонах України (більш яскраво така диспропорційність простежується в межах територій міст та селищ).

Нерозвиненість системи розподілу кваліфікованих фахівців у системі кластероутворення.

Неготовність кадрів органів як державного, так і регіонального управління до імплементації європейських стандартів функціонування ділового середовища в межах здорової конкуренції, що викликає деструктивні явища в процесах кластероутворення. Серед таких явищ особливо складним для вирішення фахівці визнають непрозорість поведінки агентів регіональних систем управління та суб'єктів кластероутворення, яка приводить до корупційних схем та тінізації кластерної економіки регіонів. Так, загально визнаним явищем є те, що в Україні функціонують кластерні структури, однак більшість із них є неформальними або тіншовими.

Недосконалість інституційних механізмів запровадження інноваційної кластерної політики з урахування регіональної спеціалізації.

Таким чином, дисбаланс полягає у тому, що політики та чиновники або представники регіонально-управлінської діяльності домовляються між собою, лишаючи поза увагою інтереси регіональних громад, що формує передумови та прояви корупційної діяльності на регіональному рівні у сфері формування та реалізації регіональної структурної політики. Невідповідність інтересів правлячих еліт регіонів та регіональних громад у сфері розроблення та реалізації регіональної структурної політики підсилюється конфліктом інтересів бюрократичного апарату – чиновників, що діють на «постійній» основі, та керівної ланки – управлінців а також депутатів, які обираються або призначаються до регіональних систем державного управління та місцевого самоврядування [4, с. 284–285].

Усунення організаційно-інституційних регіональних диспропорцій щодо забезпечення кластерної політики, на думку автора, вбачається у вирішенні проблеми відсутності формування кластерної культури та стандартів функціонування ділового середовища, що дасть змогу налагодити процеси формування, забезпечення та розвитку кластерних утворень у межах здорової конкуренції, урахування та балансування ключових інтересів суб'єктів кластерного процесу.

Рис. 1. Проблеми методологічного забезпечення кластерної політики регіонів України

2.3 Не визначено, які сучасні технології регіонального управління необхідно задіяти для реалізації кластерної політики в регіонах.

Слід зазначити, що регіональна кластерна політика і є сучасним видом технологій регіонального управління, що дає змогу досягти конкурентного рівня розвитку економіки регіону та країни загалом.

Як управлінська технологія кластерна політика здатна забезпечити ведення конструктивного діалогу між бізнесом, владою та суспільством через механізми узгодження їхніх інтересів. Кластерний підхід може слугувати продуктивною основою для взаємодії приватного сектору економіки, великих компаній, державних адміністративних структур і наукових установ. Під час здійснення кластерної технології необхідно врахувати різні групи інтересів – як у програмах розвитку окремих кластерів, так і в програмах розвитку регіонів з урахуванням цілісної системи рішень, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності економіки шляхом підприємницького вибору складників регіонального потенціалу.

В реалізації ефективної кластерної політики влада здатна задіяти сучасні технології регіонального управління, такі як: створення і функціонування регіональної системи підтримки малого і середнього бізнесу, регіональної системи залучення інвестицій на основі державно-приватного партнерства, регіональної системи підтримки інтеграційних процесів; розвиток регіональної інноваційної інфраструктури; створення території інноваційного розвитку та ін.

2.4 Не сформовано інформаційно-аналітичної інфраструктури щодо забезпечення, розповсюдження та реалізації кластерної політики

В умовах активного поширення процесів інформатизації інформаційна інфраструктура володіє високими функціональними можливостями для розвитку кластерів у регіоні. Якщо звернутися до міжнародного досвіду розповсюдження кластерних ініціатив та політик то починаючи з 2000 року в багатьох європейських країнах створені та успішно функціонують Європейська кластерна обсерваторія, група з кластерної політики, кластерний альянс; Кластерна інноваційна платформа, що утворюють інформаційно-аналітичну інфраструктуру територій.

2.5 Відсутність єдиного переліку документів щодо правового та нормативно-технічного забезпечення кластерної системи регіонів. Наявні документи нормативно-правового забезпечення кластерного розвитку регіонів визначаються представниками бізнес-середовища більш декларативними інструментами регулювання, оскільки здебільшого вони залишаються нерезалізованими. Таким чином, проблема недосконалої правового поля кластерного розвитку уповільнює, а інколи й унеможливає інтеграційні процеси бізнесу. Також в Україні спостерігається ситуація, коли більшість кластерів діють неформально.

2.6 Відсутня єдина систематизована інформаційна база аналітичного забезпечення кластерної політики, а саме не визначені джерела і типи даних.

Нині відсутня єдина інформація про наявні як формальні, так і неформальні кластерні утворення, потенційні кластери, що перешкоджає формуванню ефективних стратегій кластерного розвитку в регіоні. Бізнес не розуміє переваг кластеризації, а також не має

інформації щодо функціонування та результатів діяльності вже наявних кластерів в Україні.

2.7 Не визначено єдиних концептуальних положень і принципів формування та забезпечення кластерної політики регіонів.

Концептуальні положення і принципи формування та забезпечення кластерної політики регіонів країни повинні ґрунтуватися на розумінні та реалізації ключових інтересів у парадигмі відносин “держава – бізнес – населення”. Метою таких концептуальних положень повинна стати підтримка збалансованості економіки регіонів та країни загалом за умов поширення інтеграційних процесів, здатність до стабільного розвитку кластерів з урахуванням специфіки та потенціалу кожного регіону.

Третя група – проблеми методичного характеру щодо розроблення кластерної політики.

3.1 Найбільш серйозною проблемою нині може бути визнано відсутність методичних напрацювань, які враховують специфіку українських умов та є успішними в практичній площині. Брак практичного досвіду реалізації кластерних проектів і підготовлених фахівців, здатних реалізовувати кластерні проекти, відсутність ефективних схем взаємодії органів влади різних рівнів під час реалізації кластерних проектів. Окремі проблеми є причиною відсутності вираженої політики регіональних органів влади щодо кластерних управлінських технологій.

3.2. Серйозні проблеми виникають і через відсутність практики стратегічного планування процесів кластероутворення з урахуванням комплексного розвитку територій регіонів. Так, переслідування одних і тих же цілей розвитку з копіюванням успішних світових практик провокує появу кластерів з однією і тією ж спеціалізацією, поза увагою залишаються питання наявності реального ресурсного потенціалу для їх утворення.

3.3. Відсутність методик моніторингу кластерної політики не дає змоги створити сучасну інформаційну базу для контролю процесу інноваційної індустріалізації країни не тільки в наукових, але і в практичних цілях. Українські науково-дослідні інститути на основі сукупності дослідницьких даних за останні роки могли б ініціювати створення аналітичного центру для підготовки узгоджених рішень щодо реалізації кластерної політики в країні на основі контролю процесу кластеризації за допомогою моніторингу.

Висновок. Виокремлені групи проблем теоретико-методологічного забезпечення кластерної політики потребують свого вирішення, що дасть змогу встановити перспективні напрями управлінських впливів, здатних сформувати основу майбутньої кластерної політики, оцінити потенціал зростання кластерів з урахуванням ключових інтересів та специфіки розвитку кожного регіону.

Таким чином, процес кластероутворення складний, динамічний, комплексний, тривалий. Для здійснення цього процесу необхідні обґрунтовані заходи з формування та впровадження стратегій підвищення конкурентоспроможності регіонів на основі кластерів, робота з формування відповідного нормативно-правового забезпечення, сприятливого ділового середовища та координація процесу реалізації кластерних ініціатив.

Ефективне вирішення визначених проблем теоретико-методологічного забезпечення кластерної політики дасть змогу стимулювати узгоджені і скоординовані дії всіх учасників кластерного розвитку регіонів – господарюючих суб'єктів, освітніх, наукових

і конструкторських організацій, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, інститутів розвитку, учасників інноваційної діяльності, спеціалізованих організацій, об'єктів інноваційної інфраструктури.

Список використаних джерел:

1. Вебер А. Теория размещения промышленности: пер. с нем. / А. Вебер. М.; Л. : Книга, 1926. 224 с.
2. Marshall A. Principles of economics. London : Macmillan, 1965.
3. Портер М. Международная конкуренция. Конкурентные преимущества стран: пер. с англ. М. : Альпина Паблишер, 2016. 740 с.
4. Регіональна структурна політика: сучасні тенденції та нові виклики : монографія [наук. ред. С. Л. Шульц]; ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України». Львів, 2016. 328 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»).

References:

1. Veber, A. (1926) *Teoriya razmeshcheniya promyshlennosti* [The theory of industrial location]. Leningrad; Moscow: Kniga, 1926. (in Russ.)
2. Marshall, A. (1965) Principles of economics. London: Macmillan.
3. Porter, M. (2016) International competition. Competitive advantages of countries. Moscow: Al'pina Publisher, 740 p. (in Russ.)
4. Regionalna strukturna polityka: suchasni tendentsii ta novi vyklyky : monohrafiia (2016) [Regional structural policy: current trends and new challenges: monograph]. S.L. Shults (Ed.). ser. Regional Development Issues. Lviv: DU «Instytut rehionalnykh doslidzhen imeni M.I. Dolishnoho NAN Ukrainy», 328 p.

УДК 338.48

Підвальна О.Г.,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри аграрного менеджменту,
Вінницький національний аграрний університет

Pidvalna Oksana,

Candidate of economic sciences, associate professor,
Associate Professor of the Department of Agrarian Management,
Vinnytsia National Agrarian University

НАПРЯМИ УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ В КОМПАНІЯХ ІНДУСТРІЇ ТУРИЗМУ: ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Підвальна О.Г. Напрями управління інноваційною діяльністю в компаніях індустрії туризму: територіальний аспект. Нині в Україні методологія управління результатами інноваційної діяльності компаній індустрії туризму перебуває тільки на стадії формування. При цьому теоретичні розробки сконцентровані переважно на вирішенні питань правової охорони результатів інноваційної діяльності та інноваційних методів просування продукту. Питання про роль та місце результатів інноваційної діяльності в розвитку індустрії туризму у вітчизняній економічній літературі досліджені недостатньо. Таким чином, у статті запропоновано вирішення наукового завдання щодо теоретичного обґрунтування й розроблення пропозицій щодо розвитку системи управління інноваційною діяльністю в компаніях індустрії туризму на основі підвищення ефективності системи управління результатами інноваційної діяльності в цій сфері. Для досягнення поставленої мети у статті сформовано систему базових принципів розвитку системи управління інноваційною діяльністю підприємств індустрії туризму.

Ключові слова: інновації, туризм, інноваційна діяльність, туристичний продукт, індустрія туризму, територія.

Подвальная О.Г. Направления управления инновационной деятельностью в компаниях индустрии туризма: территориальный аспект. Сейчас в Украине методология управления результатами инновационной деятельности компаний индустрии туризма находится только на стадии формирования. При этом теоретические разработки сконцентрированы преимущественно на решении вопросов правовой охраны результатов инновационной деятельности и инновационных методов продвижения продукта. Вопросы о роли и месте результатов инновационной деятельности в развитии индустрии туризма в отечественной экономической литературе исследованы недостаточно. Таким образом, в статье предложено решение научного задания по теоретическому обоснованию и разработке предложений касательно развития системы управления инновационной деятельностью в компаниях индустрии туризма на основе повышения эффективности системы управления результатами инновационной деятельности в этой сфере. Для достижения поставленной цели в статье сформирована система базовых принципов развития системы управления инновационной деятельностью предприятий индустрии туризма.

Ключевые слова: инновации, туризм, инновационная деятельность, туристический продукт, индустрия туризма, территория.

Podvalna Oksana. Directions of innovation activity management in tourism industry companies: territorial aspect. Currently in Ukraine the methodology of managing for results, innovation activities of companies of the tourism industry is only at the stage of formation. This theoretical development is concentrated mainly on the issues of legal protection of results of innovation activities and innovative methods of product promotion. Questions about the role and place of innovation in the development of the tourism industry in the domestic economic literature are studied very little. Thus, in this article we propose a solution to the scientific task of theoretical justification and elaboration of proposals on development of system of management of innovative activity in companies of the tourism industry on the basis of increase of system effectiveness of management results of innovative activities in this sphere of activity. A research object is innovative activity of the companies of the tourism industry in the creation, keeping and disseminating the results of innovative activity for different groups of stakeholders. Specified the key problems of development of system of innovative activity management in companies of the tourism industry. To achieve this purpose in work the basic principles of development of system of management of innovative activity of the companies of the tourism industry. The principles are divided into two categories: a) borrowed from other subject areas; b) specific principles subject area: principle of management innovation, based on increasing scientific-technical potential of the companies of the tourism industry; the principle of enhancing the investment nature of the process of management of innovative activity; the principle of rational integration of modern economic and legal mechanisms for achieving the objectives of the development of the tourism industry on the basis of intensification of their innovative activities; the principle of orientation to the creation of each result of innovative activities such as product suitable for sale; the principle of creating a rational system of incentives for implementing innovative projects to create innovation outcomes.

Key words: innovation, tourism innovation, tourism product, tourism industry.

Постановка проблеми. Інноваційна діяльність у сучасних умовах стала одним з найважливіших чинників, що визначають рівень економічного розвитку та, відповідно, положення держави в міжнародному співтоваристві. З переходом до постіндустріального суспільства економічні показники розвитку країни стали більше залежати не від сфери матеріального виробництва, а від «виробництва» нематеріальних благ, здатності створювати й реалізовувати різні нововведення, які є результатами інноваційної діяльності окремих людей, колективів та організацій. Найбільшого економічного успіху досягли країни, які приділяють велику увагу розвитку інноваційної сфери, що є основою створення нових наукових результатів.

Отже, створення й ефективне використання результатів інноваційної діяльності нині є найважливішими умовами динамічного розвитку економіки України, збільшення обсягів її економічних показників та підвищення конкурентоспроможності вітчизняних кадрів високої кваліфікації на світовому ринку праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематиці інновацій у сфері туризму присвячені роботи вітчизняних та зарубіжних науковців, таких як М. Бойко, Н. Власова, О. Гарбера, О. Головінов, Л. Гопкало, А. Голод, О. Давидова, О. Кальченко, Т. Кіндрик,

Л. Маклашина, С. Мельниченко, В. Новиков, Ю. Пшенічних, Т. Ткаченко, А. Саак, Н. Семенченко.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є вирішення наукового завдання щодо теоретичного обґрунтування й розроблення пропозицій стосовно розвитку системи управління інноваційною діяльністю в компаніях індустрії туризму на основі підвищення ефективності системи управління результатами інноваційної діяльності в цій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією з галузевих проблем, що стоять перед українською індустрією туризму, що перешкоджають усуненню причин низької ефективності взаємного обміну результатами інноваційної діяльності, є відсутність способів організації та механізмів комерціалізації результатів інноваційної діяльності під час виробництва туристського продукту. Отже, кінцевими цілями робіт з розвитку системи управління інноваційною діяльністю в компаніях індустрії туризму, на нашу думку, повинні стати [4]:

- трансформація галузевої та територіальної науково-технологічної бази у стратегічний резерв розвитку туристських ресурсів та туристичної інфраструктури для формування конкурентоспроможного сектору поновлення туристського продукту до вимог світового ринку;

- стимулювання робіт компаній індустрії туризму з аналізу можливостей застосування локально орієнтованих технологій для розвитку туристичного продукту загалом;

- усунення бар'єрів, що розділяють туристичні та нетуристичні сфери застосування технологій та алгоритми інноваційної діяльності для них, зокрема в суміжних видах економічної діяльності;

- створення інформаційної бази для регулярного моніторингу та оцінювання корисності розроблюваних результатів екологічних та технологічних інновацій у виробничій діяльності підприємств індустрії туризму;

- порівняння рівня характеристик вітчизняних та зарубіжних технологій виробництва туристського продукту, виявлення можливості, доцільності ефективного застосування й умов придбання останніх.

Ці цілі можуть бути адаптовані відповідно до особливостей конкретних територій, а також структури й компонентного складу туристського продукту. Однак для досягнення перерахованих вище цілей можна рекомендувати вжиття низки заходів універсального характеру, які можна застосувати незалежно від параметрів конкретних компаній індустрії туризму [2].

1) Туристичним адміністраціям територій спільно з компаніями індустрії туризму слід проаналізувати технології, створені в процесі глобальної експансії світових лідерів туристичної індустрії, які поширені в національних економіках різних країн, а також найбільш перспективні технології.

2) Варто ввести в порядок обґрунтування пропозицій щодо оновлення туристського продукту процедури, які зобов'язують проводити аналіз можливого застосування нових технологій різними суб'єктами індустрії туризму території та оцінювання економічного ефекту цього застосування.

3) В процесі формування проєкту бюджету розвитку території щодо ресурсного забезпечення інноваційної діяльності треба проводити на рівні адміністрації ретельну експертизу пропозицій для виявлення зацікавленості різних суб'єктів індустрії туризму у виконанні тих чи інших програм (робіт), обґрунтованого вибору інвестора серед суб'єктів, концентрації за рахунок загальної координації всіх наявних ресурсів, запитуваних компаніями індустрії туризму.

4) Необхідно організувати регулярне ознайомлення керівників суміжних видів економічної діяльності з матеріалами щодо можливостей застосування результатів інноваційної діяльності, а також ознайомлення компаній індустрії туризму з проєктами розвитку туристичної інфраструктури та ресурсів, щоби створити умови розвитку галузевого ринку для конкурентного доступу до наявних ресурсів, підвищення обґрунтованості напрямів інноваційної діяльності та розмірів її ресурсного забезпечення.

5) Слід складати схеми пріоритетного впровадження інноваційних технологій в наявних туристичних продуктах.

6) Для наукового забезпечення та виконання перерахованих робіт варто створити територіальний (можливо, галузевий) центр нових технологій та проблем розвитку туристичних ресурсів та інфраструктури, підвідомчий туристичній адміністрації території.

Також доцільно створити експертну раду з представників компаній індустрії туризму, участь у якій може

бути добровільною, але до складу якої повинні входити представники всіх секторів індустрії туризму території, а також представники суміжних видів економічної діяльності, зокрема з правом голосу. На експертну раду можна покласти виконання таких завдань [1; 4]:

- експертиза пріоритетних проєктів оновлення туристичного продукту та освоєння нових туристичних ресурсів території;

- підготовка періодичних доповідей про результати інноваційної діяльності й соціальних, економічних та екологічних наслідків впровадження цих результатів у виробництво туристичного продукту території;

- розроблення рекомендацій про нормативну й адміністративну підтримку або обмеження застосування конкретних результатів, наприклад таких, що несуть екологічний збиток туристичним ресурсам.

Комплексна організація управління інноваційною діяльністю передбачає участь усіх зацікавлених сторін в отриманні та впровадженні нових результатів. У сучасних умовах можна розглядати два взаємодоповнюючі підходи до комерціалізації результатів інноваційної діяльності компаніями індустрії туризму, коли майнові права на результати належать туристичній адміністрації території.

Перший підхід передбачає комерціалізацію вже створених технологій або продуктів і полягає в узагальненні проєктних пропозицій компаній індустрії туризму з реалізації у своїй діяльності різних інноваційних пропозицій, що містять нові можливості використання раніше створених інновацій. Прибуток від реалізації таких інновацій має надходити в спеціальний територіальний фонд інноваційного розвитку туристських ресурсів та інфраструктури й використовуватися для ресурсного забезпечення нових робіт відповідно до планів інноваційної діяльності, що координуються туристичною адміністрацією території [5].

Другий підхід передбачає комерціалізацію новостворюваного інноваційного продукту. В цьому разі ще на етапі формування технічного завдання та укладення контракту на виконання робіт здійснюється пошук компаній, зацікавлених у комерційній реалізації результатів, які, виступаючи від самого початку співвласниками майнових прав на створювані технології, заздалегідь плануватимуть свої інтереси за участю в проєкті. Ми вважаємо, що пріоритетами підвищення ефективності комерціалізації результатів інноваційної діяльності можуть стати [5] визначення конкурентоспроможності результатів інноваційної діяльності; реалізація програми маркетингу з декомпозицією завдань, зокрема у сфері менеджменту, маркетингу й технологій.

Сутність перерахованих пріоритетів щодо їх застосовності до вирішення проблеми комерціалізації результатів інноваційної діяльності в компаніях індустрії туризму полягає в такому.

1) Економічний розвиток і науково-технічна трансформація національної економіки, що стосується індустрії туризму, істотно змінили ставлення до сучасних технологій загалом і туристичного продукту зокрема, тому в розвинених країнах став формуватися новий стратегічний підхід до інноваційної діяльності щодо управління технологічними ресурсами, різновидами якого є:

- управління створенням і трансфертом технологій або продукту;

- управління організаційною структурою пов'язаних зі створенням інновацій суб'єктів;
- управління профільними ресурсами (облік, оцінювання, оформлення, реалізація тощо);
- технологічний консалтинг і супутні сервіси.

З використанням цих елементів розробляється науково обгрунтована й раціональна модель інноваційного розвитку туристичного продукту території. Можна виділити дві концепції управління в технологічній сфері, такі як «технологічні грона» та «технологічне дерево». Згідно з концепцією «технологічні грона» комплексування технологій здійснюється між сферами «Технологічний потенціал територіальної туристської інфраструктури», «Сукупність наявних туристських ресурсів», «Туристичний продукт території», а також на кордоні між сферами «Сукупність компаній індустрії туризму» й «Потенційні клієнти та ринки туристського продукту». Рішення про прийняття тих чи інших комбінацій технологій виробництва та оновлення продукту приймається з економічних міркувань.

У концепції «технологічне дерево» корінням дерева є туристські ресурси території. Стовбур є комбінованими виробничими та інтелектуальними технологіями, завдання яких полягає у створенні найбільш ефективних комбінацій туристичних ресурсів території, туристичної інфраструктури та інших компонентів продукту. Гілки – це основні галузі спеціалізації у сфері туризму або ринки збуту. Плоди – це конкретні види туристичного продукту.

Ефективність перерахованих концепцій визнається тим, наскільки успішно керівники компаній індустрії туризму та туристична адміністрація території можуть формувати технологічний потенціал туристичних ресурсів та інфраструктури території, а також управляти ним, використовувати внутрішні та зовнішні джерела інформації, досвід, фіксувати стан зовнішнього середовища, забезпечувати високу адаптивність організаційних та адміністративних структур.

2) Вітчизняна й зарубіжна економічна література містить безліч підходів до організації технологічного маркетингу. Відповідно до одного з найбільш поширених підходів маркетинг – це здійснення різних видів господарської діяльності, що спрямовують потік товарів і послуг від виробника до кінцевого або проміжного споживача. Одне з найбільш повних визначень дає Британський інститут з питань маркетингу, що визначає маркетинг як один з видів творчої управлінської діяльності, що має на меті розширення виробництва й торгівлі шляхом виявлення запитів споживачів та організації дослідження для задоволення цих запитів.

На підставі цих визначень можна зробити висновок, що сучасний маркетинг, як правило, трактується у формі системи засобів та методів управління, які спрямовані на досягнення запланованого результату виробничої діяльності та частини взаємодії з ринком. Ми вважаємо, що основу технологічного маркетингу складають такі засади:

- орієнтація на кінцевий практичний результат;
- узгодженість із довгостроковими цілями компанії;
- облік у виробництві продукту вимог споживача;
- координація діяльності всіх підрозділів компанії в єдиній системі управління;
- жорстке узгодження всіх маркетингових заходів з програмою виробничої діяльності компанії;

– зворотний зв'язок між галузевим ринком і компанією, включаючи високу адаптивність до змін зовнішнього й внутрішнього середовища.

Таким чином, можна стверджувати, що використання економічних та організаційно-правових механізмів для підвищення економічної ефективності управління інноваційною діяльністю підприємств індустрії туризму має спиратись на принципи, властиві іншим, суміжним, предметним галузям (за необхідності модифіковані), доповнені специфічними принципами.

На нашу думку, в системі управління інноваційною діяльністю підприємств індустрії туризму повинні інтенсивно застосовуватися не тільки напрями модифікації принципів з деяких суміжних предметних сфер, але й специфічні принципи, якими необхідно керуватися в інтересах розвитку системи управління інноваційною діяльністю підприємств індустрії туризму. Основними принципами суміжних предметних галузей, які доцільно включити в систему принципів розвитку цієї системи управління, є:

- 1) принцип правового захисту результатів інноваційної діяльності;
- 2) принцип комплексності обліку ефектів інноваційної діяльності;
- 3) принцип постійного нарощування науково-технічного потенціалу компанії незалежно від сектору індустрії туризму;
- 4) принцип обгрунтованості поширення режимів комерційної таємниці на результати інноваційної діяльності;
- 5) принцип системності й наскрізного планування;
- 6) принцип націленості на використання сучасних економічних та організаційно-правових механізмів.

Перераховані універсальні принципи, властиві суміжним видам економічної діяльності, на нашу думку, повинні бути доповнені такими специфічними стосовно предметної галузі дослідження принципами, які враховують особливості системи виробництва багатоконпонентних продуктів у невиробничій сфері.

7) Принцип управління результатами інноваційної діяльності, орієнтованого на нарощування науково-технічного потенціалу підприємств індустрії туризму. Ми вважаємо, що однією з причин відставання багатьох компаній індустрії туризму в розвитку від світових лідерів в цій сфері є втрата інноваційного характеру діяльності, що приводить до зниження конкурентоспроможності не тільки самих компаній, але й фахівців, яких вони швидко випускають. У зв'язку з цим, а також з урахуванням принципу системності, розглянутого вище, доцільно, на нашу думку, як мету управління результатами інноваційної діяльності для кожного учасника індустрії туризму поставити постійне нарощування його науково-технічного потенціалу (НТП).

8) Принцип надання інвестиційного характеру процесу управління інноваційною діяльністю. Необхідність реалізації цього принципу обумовлена початковою орієнтацією інвестицій на отримання відповідного економічного результату. Необхідно враховувати наявність певних стимулів, що надаються під час здійснення інвестиційної діяльності, а також високий рівень розвитку методології оцінювання ефективності інвестицій в інновації стосовно специфіки компаній індустрії туризму.

9) Принцип раціонального комплексування сучасних економічних та організаційно-правових механізмів для досягнення цілей розвитку компаній індустрії туризму на основі інтенсифікації їх інноваційної діяльності. Нині у вітчизняній та зарубіжній ринковій практиці використовується велика кількість економічних та організаційно-правових механізмів, які покликані забезпечити ефективне з економічної точки зору функціонування господарюючих суб'єктів, зокрема компаній індустрії туризму.

10) Принцип орієнтації на створення кожного результату інноваційної діяльності як продукту, придатного до продажу. Підвищення ефективності управління результатами інноваційної діяльності, що створюються компаніями індустрії туризму в рамках виконання програм розвитку, як показали проведені дослідження, є можливим тільки тоді, коли кожен результат розглядається у формі продукту, тобто об'єкта, що має споживчу вартість.

Умовою реалізації цього принципу є створення ефективного науково-технологічного ринку в індустрії туризму, основними продуктами на якому будуть об'єкти інноваційної власності для різних сегментів. Постачальниками цих продуктів повинні бути власники результатів, а саме компанії індустрії туризму, їх співробітники, замовники, інвестори, яким надано право комерціалізації результатів інноваційної діяльності.

11) Принцип створення раціональної системи стимулювання виконавців інноваційних проєктів до створення результатів інноваційної діяльності. Ринкові відносини базуються на пріоритеті економічних цінностей в діяльності господарюючих суб'єктів комерційного типу, до складу яких входить більшість компаній індустрії туризму. Можна відзначити, що економічний потенціал отриманих результатів залежить від початкової націленості творчих колективів на їх створення як конкурентних на науково-технологічному ринку зразків продукту.

Згідно з даними різних джерел до 70% інноваційних проєктів, що реалізуються компаніями США, закінчується створенням нового продукту, не забезпеченого попитом на ринку. Щорічні витрати розвинених країн на невиправдані інноваційні проєкти оцінюються в 30 млрд. євро, причому тільки чверть невдач пов'язана з технічними недоліками нового продукту, а решта невдач обумовлена низькою якістю стратегічного планування номенклатури й структури продуктів.

Традиційний підхід до планування номенклатури виробів неприйнятний для компаній індустрії туризму, оскільки для створення інновацій в цьому виді економічної діяльності характерні значні витрати, тривалий термін, високий рівень екологічних та технічних ризиків, підписання договорів на умовах отримання прибутку через певний проміжок часу після інвестування ресурсів, тому стійкість компаній індустрії туризму повинна підтверджуватися вже на етапі розроблення концепції інноваційної діяльності. Рішення про початок виробництва нового туристичного продукту компанія фактично повинна прийняти ще на початку інноваційної діяльності. Звідси впливає головна, найбільш значуща відмінність підходу до планування номенклатури нових продуктів компанії індустрії туризму від традиційного підходу до планування виробництва продукції.

Якщо традиційна модель передбачає циклічність розроблення нових зразків і попереднє зондування ринку, процес планування в компаніях індустрії туризму є лінійним і складається з однієї ітерації з однозначним висновком «вигідно – невигідно». Компанії індустрії туризму повинні приймати правильне рішення з першого разу ще до того, як будуть вкладені кошти у створення нового туристичного продукту. Раннє оцінювання можливостей нового маршруту, нової технології готельного обслуговування відіграє найважливішу роль в успіху впровадження нововведення. Витрати на планування номенклатури нових продуктів в компанії індустрії туризму, як правило, виправдані, особливо якщо ця робота проводиться своєчасно, тобто до початку інвестиційної діяльності.

3) Технологічний обмін, як правило, є економічними відносинами між компаніями індустрії туризму, пов'язаними з оплатним переходом прав власності на результати їх інноваційної діяльності. Передача нових продуктів і технологій (технологічний обмін) має місце тоді, коли набуваюча сторона розглядає новий об'єкт як внесок у розвиток, що дає змогу підвищити конкурентоспроможність, а в перспективі збільшити ефективність. Передача нових продуктів і технологій здійснюється в різній формі та різними способами.

Для невиробничої сфери нині характерним є скорочення тривалості життєвого циклу продуктів, ускладнення технологій, посилення загальних вимог до якості, зростання рівня персоналізації продукту, підвищення глибини проникнення в ланцюжок створення цінності для клієнта тощо. У цих умовах проявляється потреба скорочення ланцюжка «розроблення продукту – впровадження технологій – освоєння виробництва нового продукту – навчання персоналу». Творці результатів інноваційної діяльності зацікавлені в максимальному скороченні термінів комерціалізації. Якщо передбачається, що результати інноваційної діяльності будуть передаватися в матеріалізованому вигляді, то може використовуватися така послідовність трансферту результатів:

1) продаж туристичного продукту, в якому використані нові ідеї, принципи й процеси;

2) прямі інвестиції, які відкривають для учасників індустрії туризму нові ринки й створюють новий економічний ефект;

3) продаж ліцензій та тиражування інновацій (передача прав користування на запатентовані об'єкти).

Така послідовність зазвичай застосовується під час обміну результатами інноваційної діяльності на макро- або мезорівні. Основна проблема мікрорівня, як правило, полягає в тому, що дуже важко виділити реальні технологічні потоки й визначити вартісні показники. Для вирішення цієї проблеми доцільно використовувати спеціальні інструменти, наприклад аналіз дерева цілей для реалізації інноваційної стратегії, розподіл відповідальності між різними співробітниками компанії індустрії туризму.

Результати інноваційної діяльності в індустрії туризму можуть приносити реальні доходи за рахунок цільової передачі прав на їх використання різним зацікавленим особам, у зв'язку з чим дуже важливо зіставляти передбачувані доходи з комерційною ефективністю нових продуктів в процесі залучення клієнтів. Завдання залучення клієнта існує перед будь-яким

бізнесом завжди, але в міру переходу ринку у фазу насичення це завдання стає першочерговим. Керівництво компанії індустрії туризму добре розуміє, що клієнт – це єдине джерело прибутку й основа подальшого розвитку бізнесу.

Висновки. Таким чином, на підставі проведених досліджень отримано низку висновків про можливості та пріоритетні напрями розвитку системи управління інноваційною діяльністю в компаніях індустрії туризму.

Для формування пріоритетних напрямів в роботі висловлено припущення, що невиробнича сфера є складовою частиною сфери високих технологій, тому успадковує всі основні проблеми ефективного управління результатами інноваційної діяльності.

Розроблені принципи підвищення ефективності системи управління результатами інноваційної діяльності компаній індустрії туризму можуть бути застосовані не тільки для внутрішнього обігу результатів

інноваційної діяльності в процесі створення нових продуктів і DESTINACIJ (як вирішального елементу регіональної туристичної системи), але й під час їх поточного обігу на галузевих ринках інновацій з тією різницею, що в першому випадку необхідно враховувати обмеження під час підготовки відповідних управлінських рішень у масштабах компанії, а в другому – реалії та вимоги ринку.

Ринкова практика виробила досить багато механізмів, що дають змогу компаніям індустрії туризму ефективно розвиватися. Однак реалізація цих принципів на практиці стримується низкою обставин, однією з найважливіших серед яких є інерційність розвитку цього виду економічної діяльності, що обумовлює необхідність розроблення напрямів удосконалення організаційно-методичних та економічних механізмів для підвищення ефективності управління інноваційною діяльністю в різних компаніях всіх секторів індустрії туризму.

Список використаних джерел:

1. Бондаренко М. Теоретичні засади розвитку індустрії туризму. *Економічний часопис XXI*. 2012. № 3–4. С. 19–22.
2. Гайдук А. Дослідження розвитку світової туристичної індустрії з використанням методу сценаріїв. *Регіональна економіка*. 2013. № 3. С. 152–160.
3. Давидова О. Особливості застосування інновацій у розвиток туристичної галузі України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Економіка»*. 2015. № 7(172). С. 65–69.
4. Голод А. Модель соціоекологоекономічної безпеки регіональних туристичних систем. *Концептуальні основи соціоекологоекономічної безпеки* : колективна монографія. Луцьк, 2018. С. 272–285.
5. Мельниченко О., Величко Л. Індустрія туризму: сутність, складові, кластери, необхідність державного регулювання. *Теорія та практика державного управління*. 2015. Вип. 4. С. 3–9.
6. Федулова Л. Інноваційні контури розвитку туризму: основні світові тенденції розвитку інноваційної діяльності туризму. *Актуальні проблеми економіки*. 2014. № 2. С. 137–147.

References:

1. Bondarenko M. (2012) Teoretychni zasady rozvytku indusrii' turyzmu [Theoretical foundations of tourism industry development]. *Economic Journal XXI*. Vol. 3–4. P. 19–22.
2. Haiduk A. (2013) Doslidzhennja rozvytku svitovoi' turystychnoi' indusrii' z vykorystannjam metodu scenarij'v [Research on the development of the world tourism industry using the script method]. *Regional economy*. Vol. 3. P. 152–160.
3. Davidova O. (2015) Osoblyvosti zastosuvannja innovacij u rozvytok turystychnoi' galuzi Ukraïny [Features of application of innovations in development of tourist industry of Ukraine]. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv Economics series*. No. 7(172). P. 65–69.
4. Golod A. (2018) Model' socioekologoeconomichnoi' bezpeky regional'nyh turystychnyh system [Model of socio-economic and economic security of regional tourist systems]. *Conceptual Foundations of Socioecological and Economic Security* : coll. monogram. Lutsk, 2018. P. 272–285.
5. Melnichenko O., Velichko L. (2015) Industrija turyzmu: sutnist', skladovi, klasteri, neobhidnist' derzhavnogo reguljuvannja [Tourism industry: nature, components, clusters, the need for state regulation]. *Public administration theory and practice*. Vol. 4. P. 3–9.
6. Fedulova L. (2014) Innovacijni kontury rozvytku turyzmu: osnovni svitovi tendencii' rozvytku innovacijnoi' dijal'nosti turyzmuj [Innovative outlines of tourism development: the main world trends in tourism innovation development]. *Current problems of the economy*. Vol. 2. P. 137–147.

Радченко А.А.,
голова правління,
ПАТ «Аграрний фонд», м. Київ

Radchenko Andrii,
Chairman of the Board
of PJSC "Agrarian Fund", Kyiv

СИСТЕМА ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ В РЕГІОНІ

Радченко А.А. Система державного регулювання агропромислового комплексу в регіоні. Основним завданням статті є визначення ступеня участі держави в розробленні ефективної системи управління агропромисловим комплексом та механізмів її реалізації на регіональному рівні. У статті визначено основні функціональні зобов'язання новостворених державних структур, які будуть регулювати діяльність у сфері агропромислового комплексу. У роботі наведено оптимальну схему управління агропромисловим комплексом на регіональному рівні та досліджено основні принципи, на яких вона побудована. Охарактеризовано особливості здійснення державного регулювання агропромислового комплексу в регіоні, які ґрунтуються на науково обґрунтованих і підтверджених вітчизняною та зарубіжною практикою принципах і методах управління з урахуванням загальнодержавних, галузевих та регіональних масштабів. Наведений перелік основних напрямів і механізмів економічного регулювання регіонального агропромислового комплексу.

Ключові слова: агропромисловий комплекс, державне регулювання, механізми управління, система, регіон.

Радченко А.А. Система государственного регулирования агропромышленного комплекса в регионе. Основной задачей статьи является определение степени участия государства в разработке эффективной системы управления агропромышленным комплексом и механизмов ее реализации на региональном уровне. В статье определены основные функциональные обязательства новых государственных структур, которые будут регулировать деятельность в сфере агропромышленного комплекса. В работе представлена оптимальная схема управления агропромышленным комплексом на региональном уровне и исследованы основные принципы, на которых она построена. Охарактеризованы особенности осуществления государственного регулирования агропромышленного комплекса в регионе, основанные на научно обоснованных и подтвержденных отечественной и зарубежной практикой принципах и методах управления с учетом общегосударственных, отраслевых и региональных масштабов. Представлен перечень основных направлений и механизмов экономического регулирования регионального агропромышленного комплекса.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, государственное регулирование, механизмы управления, система, регион.

Radchenko Andrii. System of state regulation of agro-industrial complex in the region. The formation of a new organizational and economic management mechanism based on the regional agro-industrial complex is due, first of all, to the emergence of agribusiness structures based on private ownership, which do not accept administrative management methods. This circumstance defined the vector of reforming the system of management of the agro-industrial complex at the level of the region, which should be based on optimistic domestic and foreign experience, where the separation in the system of management of agricultural production of functions of state and economic management is the norm and promotes the building of an effective system of relations between commodities management. Therefore, in modern conditions there is a need for the formation of appropriate state regional structures, the function of which would be to coordinate the activities of producers of all forms of ownership and management, as well as the system of relations between management structures and agricultural enterprises. Therefore, the purpose of our article is to determine the degree of state participation in the development of an effective management system of agro-industrial complex and mechanisms for its implementation at the regional level. The article defines the basic functional obligations of the newly created state structures that will regulate the activity in the sphere of the agro-industrial complex. The paper presents the optimal scheme of management of agro-industrial complex at the regional level and explores the basic principles on which it is based. The peculiarities of the state regulation of the agro-industrial complex in the region, which are based on scientifically grounded and confirmed by domestic and foreign practice, principles and methods of management taking into account national, branch and regional scales, are characterized. The list of main directions and mechanisms of economic regulation of regional agro-industrial complex is presented. It is proved in the work that the regional agro-industrial complex occupies a priority place in the national economy, as it is a vital sector in the overall structure of the country's economy.

And, the participation of the state in the regulation of the agro-industrial complex will ensure the food independence of the country, will help to create incentives for the development of other branches of the national economy on the basis of the implementation of effective mechanisms of management of the regional agro-industrial complex. The scientific opinions presented in this article, the conclusions formulated and the proposals developed can be used in the activities of state, regional and local authorities in the development of regional targeted programs and strategies for the development of agro-industrial complex in the long run.

Key words: agriculture, government regulation, control mechanisms, the system area.

Постановка проблеми. Формування нового організаційно-економічного механізму управління на основі регіонального агропромислового комплексу пов'язано насамперед із появою агробізнесових структур, заснованих на приватній формі власності, які не сприймають адміністративних методів управління. Така обставина визначила вектор реформування системи управління агропромисловим комплексом на рівні регіону, що має ґрунтуватися на оптимістичному вітчизняному та зарубіжному досвіді, де поділ у системі управління аграрним виробництвом функцій державного і господарського управління є нормою і сприяє побудові ефективної системи відносин між товаровиробниками та органами управління. Значна роль при цьому відводиться різного роду кооперативам, об'єднанням, інформаційно-консультаційним службам, що працюють на основі взаємовигідного співробітництва з виробниками сільськогосподарської продукції.

Тому в сучасних умовах виникає необхідність у формуванні відповідних державних регіональних структур, у функції яких входила б координація діяльності товаровиробників усіх форм власності і господарювання, а також системи відносин управлінських структур і сільськогосподарських підприємств, що і стало підґрунтям для дослідження теми.

Аналіз останніх досліджень. Проблематику державного регулювання агропромислової сфери досліджували як вітчизняні, так і зарубіжні вчені-економісти, серед яких окремо варто виділити С. Брю, В. Гейця, Б. Данілішина, А. Маршалла, К. Макконела та ін. Приділили увагу дослідженню державної політики в агропромисловому комплексі такі вітчизняні науковці, як В. Амбросов, Т. Лозинська, П. Саблук, Т. Маренич, В. Юрчишин та ін.

Водночас проблеми формування раціональної системи державного регулювання агропромислового комплексу регіону потребують на сучасному етапі поглибленого дослідження.

Постановка завдання. Метою роботи є визначення ступеня участі держави в розробленні ефективної системи управління агропромисловим комплексом та механізмів її реалізації на регіональному рівні.

Виклад основного матеріалу. Під впливом сучасних трансформаційних змін в Україні повинні створюватися спільно з Міністерством аграрної політики та продовольства відповідні державні структури, на які були б покладені такі функціональні зобов'язання, як:

- здійснення координації, регулювання і взаємодії підприємств усіх форм господарювання, сприяння встановленню взаємовигідних економічних відносин між господарюючими суб'єктами;

- сприяння розвитку інтеграції в межах єдиної організаційно-господарської системи, соціальної інфраструктури;

- обґрунтування розмірів необхідних капітальних вкладень, державних кредитів, дотацій і компенсацій, розподіл виділених державних ресурсів і контроль за їх цільовим використанням;

- розроблення заходів щодо підтримання та розвитку сільськогосподарських технологій, матеріально-технічної бази, охорони навколишнього середовища;

- сприяння процесу формування стабільного ринку сільськогосподарської продукції, аналіз та оцінка результатів господарської діяльності,

- розроблення рекомендацій та заходів щодо підвищення її ефективності;

- організація підготовки, перепідготовки, стажування та підвищення кваліфікації працівників [5, с. 34].

Загальна оптимальна схема управління агропромислового комплексу наведена на рис. 1.

Створена схема належить до підсистеми господарського муніципального самоврядування. Вона заснована на принципах розмежування функцій державного і господарського управління, невтручання в господарську діяльність товаровиробників, надання їм повної господарської самостійності і надання науково обґрунтованих консультаційних послуг із проблем розвитку господарств.

З переходом до нової організаційної структури управління агропромисловий комплекс матиме позитивні тенденції за обсягами виробництва сільськогосподарської продукції, сприятиме підвищенню ефективності функціонування агробізнесу загалом.

У загальному розумінні за сучасних ринкових умов господарювання система управління агропромисловим комплексом повинна розвиватися й удосконалюватися в напрямі державного управління та місцевого самоврядування з чітко розподіленими по вертикалі і горизонталі функціями. Це передбачає перехід органів управління регіонів від функцій безпосереднього державного управління агропромислового комплексу до функцій державного регулювання, координації міжгалузевих і міжрегіональних зв'язків.

Державне регулювання в агропромисловому комплексі, на нашу думку, має базуватися на науково обґрунтованих і підтверджених вітчизняною та зарубіжною практикою принципах і методах управління з урахуванням загальнодержавних, галузевих та регіональних масштабів.

Стосовно цих масштабів, з огляду на їхню єдність, цілісність, взаємодію та взаємозв'язок, принципи державного регулювання в агропромисловому комплексі на державному і регіональному рівнях визначаються такими факторами: економічною ситуацією на ринку продовольства і сільськогосподарської сировини; рівнем цін на основні види матеріально-технічних ресурсів та сільськогосподарської продукції, необхідністю підтримки їх співвідношення і паритету інтересів

Рис. 1. Схема управління агропромисловим комплексом у регіоні

товаровиробників; слабким ступенем монополізації сільського господарства, його нездатністю швидко реагувати на зміну попиту і пропозиції на продовольчих ринках; соціальною значущістю постачання населення продуктами харчування та забезпечення продовольчої безпеки країни загалом; завданням раціонального використання та охорони землі як загальнонаціонального надбання, що є не тільки засобом виробництва, але і місцем проживання людини, яке має бути безпечним для її життя та добробуту [8, с. 11].

Одним із основних механізмів державного регулювання, на наш погляд, є розвиток інформаційно-консультативної служби, концепція якої повинна бути заснована на глибокому аналізі світової практики з урахуванням специфіки сучасної соціально-економічної ситуації і специфічних територіальних особливостей [7, с. 9].

Основними напрямками розвитку діяльності інформаційно-консультативної служби в системі управління регіональним агропромисловим комплексом є, на наш погляд, такі:

- 1) поширення інформації про всі нововведення (у законодавстві, в організаційно-економічних питаннях, в техніці та технологіях), про нові сорти сільськогосподарських культур і породи тварин, можливості їхньої адаптації до територіальних умов;
- 2) експериментальна перевірка нових технологій, сортів, добрив і пестицидів, відпрацювання організаційно-економічних нововведень у базових господарствах;
- 3) проведення короткострокових семінарів, виставок та інших заходів, забезпечення обміну досвідом;
- 4) планування обсягу залучення інвестицій (бізнес-планування), фінансовий менеджмент, розроблення інженерно-технічних проектів, проведення маркетингових досліджень на ринку сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів, а також засобів виробництва для сільськогосподарських товаровиробників;
- 5) надання послуг у сфері бухгалтерського обліку та аудиту;
- 6) комплексна оцінка ефективності роботи підприємств із правової, економічної і технологічної позицій

та розроблення заходів щодо підвищення ефективності виробництва;

7) надання сільськогосподарським товаровиробникам допомоги в оформленні та отриманні кредитів, квот, матеріальних і технічних підтримок, компенсацій і місцевих пілг;

8) вивчення досвіду передових сільськогосподарських підприємств, поширення якого допоможе іншим господарствам застосовувати нові управлінські і виробничі технології, тощо [2, с. 90].

Нині інформаційно-консультаційна служба є одним із дієвих механізмів управління регіональним агропромисловим комплексом, що забезпечує ефективність і стійкість функціонування сільськогосподарського виробництва. Тут важливо забезпечити методичний супровід діяльності інформаційно-консультаційної служби. Він повинен включати комплекс таких заходів, як: випуск методичних вказівок, проспектів, довід-

кових та інформаційних бюлетенів, створення відеофільмів, розроблення демонстраційних і навчальних комп'ютерних програм тощо. Цій роботі, що вимагає залучення кращих наукових і педагогічних кадрів, повинні передувати глибокий аналіз діяльності сільськогосподарських підприємств та передовий досвід із забезпечення ефективної і стійкої роботи підприємств.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, регіональний агропромисловий комплекс займає пріоритетне місце в національній економіці, оскільки є життєво важливим сектором у загальній структурі господарства країни. А участь держави в регулюванні агропромислового комплексу забезпечить продовольчу незалежність країни, сприятиме створенню стимулів для розвитку інших галузей національної економіки на основі реалізації дієвих механізмів управління регіональним агропромисловим комплексом.

Список використаних джерел:

1. Демяненко С.І. Засади та тенденції розвитку аграрної політики України в контексті європейської інтеграції. *Економіка та управління АПК: збірник наукових праць*. 2009. Вип. 1(66). 126 с.
2. Денисенко А.А. Забезпечення ефективної системи державного регулювання аграрного виробництва. *Економіка АПК*. 2003. № 8. С. 89–96.
3. Закон України „Про державну підтримку сільського господарства України” від 24 червня 2004 р. № 1877-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1877-15> (дата звернення: 11.11.2019).
4. Латинін М.А. Аграрний сектор економіки України: механізм державного регулювання: монографія / М.А. Латинін. Х.: Вид-во «Магістр», 2006. 320 с.
5. Месель-Веселяк В.Я. Розвиток форм господарювання в аграрному секторі України (результати, проблеми). *Економіка АПК*. 2006. № 12. С. 34–41.
6. Могильний О.М. Регулювання аграрної сфери / О.М. Могильний. Ужгород: ІВА, 2005. 400 с.
7. Саблук П.Т. Економічний механізм АПК у ринковій системі господарювання. *Економіка АПК*. 2007. № 2. С. 3–10.
8. Фещенко Н.М. Окремі аспекти державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників. *Агроінком*. 2006. № 3–4. С. 11–19.

References:

1. Demyanenko S.I. (2009) *Zasady ta tendentsiyi rozvytku ahranoyi polityky Ukrainy v konteksti yevropeyskoyi intehratsiyi* [Fundamentals and tendencies of development of agrarian policy of Ukraine in the context of European integration]. *Economics and Management AIC: A Collection of Scientific Papers*, no. 1(66), 126 p.
2. Denisenko A.A. (2003) *Zabezpechennya efektyvnoyi systemy derzhavnoho rehulyuvannya ahrarnoho vyrobnytstva* [Provision of an effective system of state regulation of agricultural production]. *APK economy*, № 8, pp. 89–96.
3. Verkhovna Rada Ukrainy (2003) *Zakon Ukrainy «Pro derzhavnu pidtryмку sil'skoho hospodarstva Ukrainy»*. [Law of Ukraine «On State Support to Agriculture of Ukraine»] of June 24, 2004 №. 1877-IV. Available at: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1877-15> (accessed 11 November 2019).
4. Latinin M.A. (2006) *Ahrarnyy sektor ekonomiky Ukrainy: mekhanizm derzhavnoho rehulyuvannya: monohrafiya* [Agricultural sector of Ukrainian economy: mechanism of state regulation: monograph]. X.: Publishing house "Master", 320 p. (in Ukrainian)
5. Mesel-Veselyak V.Ya. (2006) *Rozvytok form hospodaryuvannya v ahrarnomu sektori Ukrainy (rezultaty, problemy)* [Development of forms of management in the agricultural sector of Ukraine (results, problems)]. *APK economy*, № 12, pp. 34–41.
6. Mogilny O.M. (2005) *Rehulyuvannya ahrarnoyi sfery* [The regulation of the agrarian sphere]. Uzhhorod: IVA, 400 p. (in Ukrainian)
7. Sabluk D.T. (2007) *Ekonomichnyy mekhanizm APK u rynkoviy systemi hospodaryuvannya* [The economic mechanism of agroindustrial complex in the market economic system]. *APK economy*, № 2, pp. 3–10.
8. Feshchenko N.M. (2006) *Okremi aspekty derzhavnoyi pidtryмки sil'skoho spodaskykh tovarovyrobnykiv* [Some aspects of state support for rural producers of spodsck]. *Agroincom*, № 3–4, pp. 11–19.

Цимбалюк І.О.,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Tsymbaliuk Iryna,
Candidate of Sciences (Economics), Associate professor,
Department of Finance, Banking and Insurance,
Lesya Ukrainka Eastern European National University

МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ ІНКЛЮЗИВНИМ РОЗВИТКОМ РЕГІОНУ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Цимбалюк І.О. Механізм управління інклюзивним розвитком регіону в умовах фінансової децентралізації. У статті розкрито сутність інклюзивного розвитку регіону, визначено його основні цільові орієнтири. Обґрунтовано необхідність адаптації механізму управління інклюзивним розвитком регіону до нових умов, створених процесом фінансової децентралізації. Визначено зміст механізму управління інклюзивним розвитком регіону, комплексність якого полягає у злагодженій дії економічного, нормативно-правового та організаційно-інституційного механізмів і відповідних їм методів, важелів та інструментів. Охарактеризовано дію цих механізмів, зосереджено увагу на особливостях функціонування організаційно-інституційного механізму, обумовлених процесом децентралізації. Стверджено, що реалізація наведеного у статті комплексного механізму управління зорієнтована на досягнення цілей інклюзивного зростання та створення умов для саморозвитку регіону шляхом більш повного використання людського потенціалу.

Ключові слова: регіон, інклюзивний розвиток регіону, фінансова децентралізація, механізм управління, економічний механізм, нормативно-правовий механізм, організаційно-інституційний механізм.

Цимбалюк И.А. Механизм управления инклюзивным развитием региона в условиях финансовой децентрализации. В статье раскрыта сущность инклюзивного развития региона, определены его основные целевые ориентиры. Обоснована необходимость адаптации механизма управления инклюзивным развитием региона к новым условиям, созданным процессом финансовой децентрализации. Определено содержание механизма управления инклюзивным развитием региона, комплексность которого заключается в слаженном действии экономического, нормативно-правового и организационно-институционального механизмов и соответствующих им методов, рычагов и инструментов. Охарактеризованы действия этих механизмов, сосредоточено внимание на особенностях функционирования организационно-институционального механизма, обусловленных процессом децентрализации. Утверждено, что реализация приведенного в статье комплексного механизма управления ориентирована на достижение целей инклюзивного роста и создание условий для саморазвития региона путем более полного использования человеческого потенциала.

Ключевые слова: регион, инклюзивное развитие региона, финансовая децентрализация, механизм управления, экономический механизм, нормативно правовой механизм, организационно-институциональный механизм.

Tsymbaliuk Iryna. The mechanism of regional inclusive development governance in the conditions of financial decentralization. The purpose of the article is to substantiate mechanism for managing the region development, focused on achieving the goals of inclusive growth. In accordance with the stated goal, the following tasks were set: to determine the essence of the mechanism for managing inclusive development of the region; to justify its complexity and to characterize the action of the main components (economic, regulatory and organizational-institutional mechanisms). The article describes the essence of regional inclusive development and defines its main targets. The necessity to adapt the mechanism of regional inclusive development governance to the new conditions created by the process of financial decentralization is substantiated. The content of the mechanism for regional inclusive development governance, whose complexity lies in the coordinated action of economic, regulatory, organizational and institutional mechanisms and corresponding methods, levers and tools, has been determined. The effect of these mechanisms is characterized, while attention is paid to the peculiarities of functioning of the organizational and institutional mechanism caused by the process of decentralization. It is argued that the implementation of the comprehensive governance mechanism outlined in the article is aimed at achieving the goals of inclusive growth and creating the conditions for self-development of the region through fuller utilization of human potential. The current conditions of inclusive development are caused by the process of financial decentralization. This requires an in-depth study of existing methodological approaches and the formation of appropriate methodologies that would

enable an objective assessment of the socio-economic situation and the level of inclusive development of the region in order to form an objective information base for managerial decision-making regarding further directions for the activation of regional growth. Therefore, prospects for further research are to develop a methodology for assessing the level of financial decentralization and its impact on the inclusive development of Ukrainian regions. The result of the activities of all integrated mechanism components for managing inclusive development of the region in terms of financial decentralization should allow for self-development of the region on the basis of intensification of internal human potential, optimal use of available resources and opportunities to attract additional financial resources as a result of decentralization reform.

Key words: region, inclusive development of the region, financial decentralization, management mechanism, economic mechanism, regulatory and legal mechanism, organizational and institutional mechanism.

Постановка проблеми. У сучасних умовах забезпечення інклюзивного розвитку регіону безпосередньо пов'язане з удосконаленням методів і механізмів управління його господарською діяльністю, зростанням рівня економічної активності населення, посиленням інноваційної діяльності та підвищенням конкурентоспроможності регіону загалом. Особливої уваги потребує поглиблення досліджень із базових теоретичних положень формування механізмів розвитку просторових систем та їх корекції відповідно до потреб трансформаційних змін.

Розвиток територій, зокрема їхньої економічної та соціальної сфер, у складному динамічному світі є надзвичайно важким завданням. Його виконання спирається на інтеграцію та комбінацію низки підходів, способів і механізмів їх раціональної побудови й використання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема ефективного розвитку регіону досить широко опрацьована вітчизняними науковцями, такими як О.Ю. Бобровська, С.І. Вовканич, М.І. Долішній, С.М. Злупко, О.С. Лашук, Н.В. Павліха. Вони розглядали вплив фінансової децентралізації на соціально-економічне зростання регіонів, особливості формування й реалізації механізмів регіонального розвитку, підвищення конкурентоспроможності регіонів України [1; 2; 3; 4]. Згідно з О.Ю. Бобровською, механізм управління становить комплекс інструментів і важелів, які призначені перебувати в його структурі, функціональних та причинно-наслідкових зв'язків, що перебувають у динамічній взаємодії та здатні підтримувати керовані об'єкти в режимі постійного збалансованого розвитку. Основу механізмів становлять узагальнені форми, методи, процедури та інструменти управління [2]. Відповідно до М.І. Долішнього, регулювання регіонального розвитку здійснюється за допомогою організаційно-економічного й фінансово-економічного механізмів [3, с. 49]. Однак нові умови регіонального розвитку, створені фінансовою децентралізацією, та перспективність інклюзивного зростання, доведена досвідом зарубіжних країн, обумовлюють необхідність поглиблення досліджень механізмів управління регіональним розвитком та їх адаптацію до нових вимог.

Формулювання завдання дослідження. Мета статті полягає в обґрунтуванні комплексного механізму управління розвитком регіону, орієнтованого на досягнення цілей інклюзивного зростання. Відповідно до зазначеної мети поставлено такі завдання, як визначення сутності механізму управління інклюзивним розвитком регіону; обґрунтування його комплексності та характеристика дії основних складових частин (еко-

номічного, нормативно-правового та організаційно-інституційного механізмів).

Виклад основного матеріалу дослідження. Механізм розвитку є всеохоплюючою сукупністю різноманітних методів, форм, важелів та інструментів, злагоджена дія яких спрямована на досягнення визначених цілей. Забезпечення інклюзивного зростання, що має стати орієнтиром задля ефективного використання наданих фінансовою децентралізацією можливостей, вимагає перегляду наявних підходів до визначення механізмів управління регіональним розвитком та їх адаптації до нових потреб і викликів.

Цільовими орієнтирами інклюзивного розвитку є досягнення економічного зростання шляхом збільшення продуктивної зайнятості, соціального включення через забезпечення рівних можливостей для власного розвитку та доступу до соціальної інфраструктури всіх верств населення, справедливий розподіл отриманих результатів та зниження рівня диференціації за доходами.

Відповідно до стратегії «Європа 2020» інклюзивний розвиток націлений на високу зайнятість із забезпеченням економічної, соціальної та територіальної єдності шляхом підвищення рівня зайнятості у Європі за рахунок працевлаштування жінок, молодих людей та старшого покоління; створення умов для людей усіх вікових груп для навчання; модернізації ринку праці й системи соціального забезпечення; зниження бідності та її наслідків; розвитку соціального залучення; усунення регіональних диспропорцій [4]. Досягнення визначених пріоритетів в Україні зумовлює потребу вдосконалення механізмів управління регіональним розвитком задля конструктивного підходу до наукового обґрунтування шляхів забезпечення інклюзивного зростання за умов фінансової децентралізації.

Мета й завдання регіонального розвитку формуються з урахуванням державної політики, узгодження регіональних цілей і завдань інклюзивного зростання з цілями й завданнями фінансового розвитку конкретних підприємств та організацій.

З огляду на це управління розвитком регіону, зорієнтоване на досягнення цілей інклюзивного зростання, має реалізовуватись на основі комплексного механізму, методи, важелі та інструменти якого стимулюватимуть включення максимальної частини населення регіону до процесів соціально-економічного піднесення. При цьому важливим є врахування умов проведення децентралізаційних змін та реформи фінансової системи, що відбувається в Україні. Сьогодні вирішення проблем регіонального розвитку перекладено на органи місцевого самоврядування, що створило додаткові стимули підви-

щення ефективності управління, пошуку нових джерел фінансування та посилює контроль з боку населення.

Отже, комплексний механізм управління інклюзивним розвитком регіону в умовах фінансової децентралізації розглядаємо як інтегровану, відкриту, динамічну, адаптивну систему, що відповідає цілям державної регіональної політики розвитку й перспективам трансформації фінансових відносин унаслідок реформи децентралізації та реалізується на основі системної взаємодії економічного, нормативно-правового й організаційно-інституційного механізмів із застосуванням економічних, адміністративних, організаційних важелів і відповідних їм методів та інструментів (рис. 1).

Комплексність механізму управління інклюзивним розвитком регіону в умовах фінансової децентралізації забезпечується поєднанням та одночасною дією еконо-

мічного, нормативно-правового й організаційно-інституційного механізмів, а також відповідних їм методів, важелів та інструментів.

На практиці відмінність між організаційно-економічним та фінансово-економічним механізмами регіонального розвитку умовна, окремі методи, важелі й інструменти можуть бути обґрунтовано віднесені як до організаційно-економічного, так і до фінансово-економічного механізму.

У складі комплексного механізму управління інклюзивним розвитком регіону в умовах фінансової децентралізації потрібно виокремити економічний механізм, від ефективності функціонування якого значною мірою залежить здатність місцевого самоврядування використати потенційні можливості, надані реформою фінансової системи, для зміцнення спроможності своєї території.

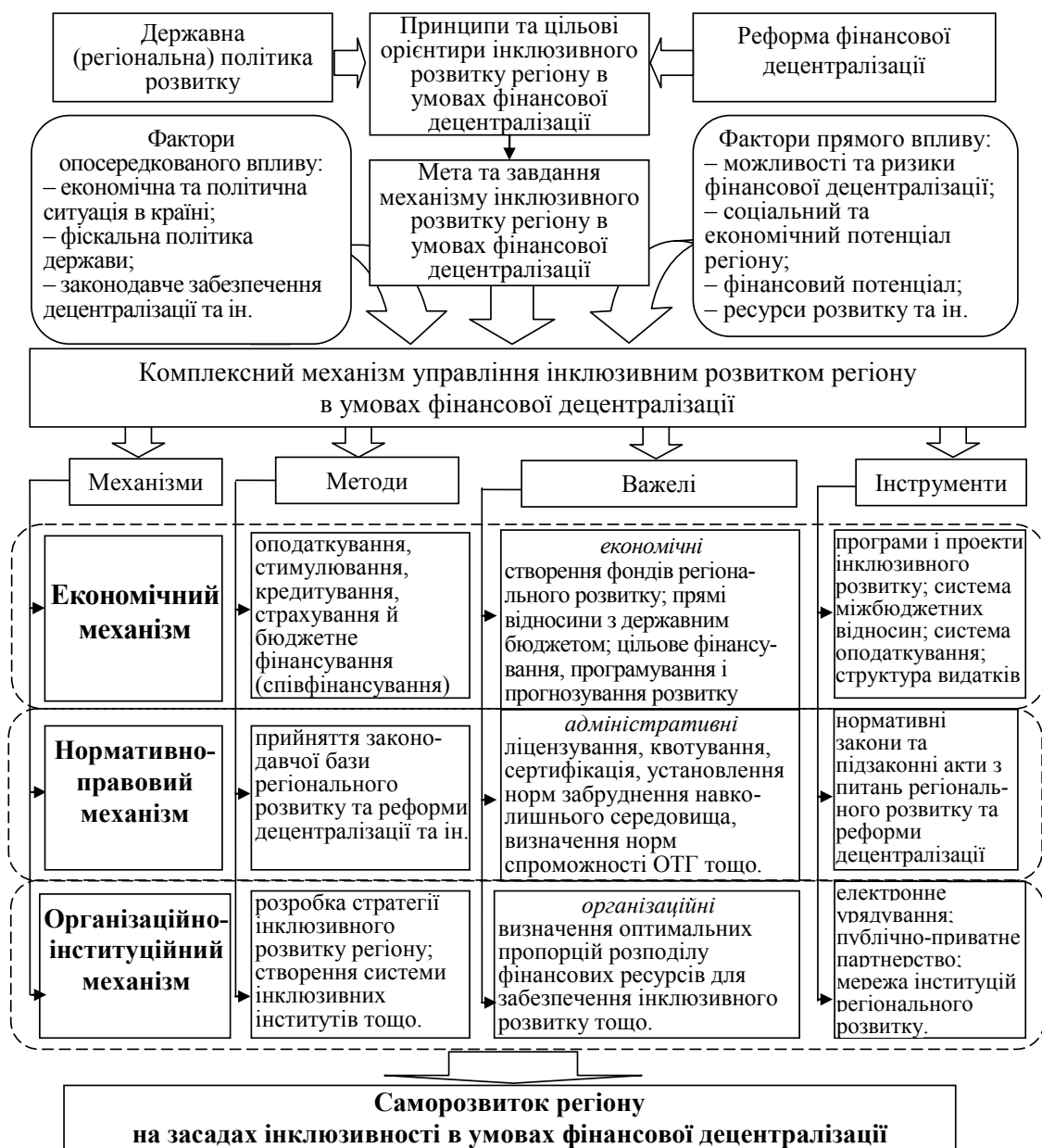

Рис. 1. Комплексний механізм управління інклюзивним розвитком регіону в умовах фінансової децентралізації

Джерело: побудовано автором

Економічний механізм інклюзивного розвитку формують система методів, важелів та інструментів опосередкованої дії на економічну активність населення та суб'єктів господарювання регіону, визначаючи напрями розвитку просторової системи локального, субрегіонального та регіонального рівнів. Дія економічного механізму проявляється в розробленні бюджетно-податкової політики, яка б сприяла створенню оптимальних умов зростання зайнятості та продуктивності праці, досягненню високих економічних результатів, підвищенню рівня життя населення. Серед економічних методів виділяємо оподаткування, стимулювання, кредитування, страхування й бюджетне фінансування (співфінансування). Використання цих методів у системному використанні з відповідними важелями та інструментами дасть змогу збільшити надходження інвестиційних ресурсів у регіон, сприятиме розвитку інфраструктури, зростанню робочих місць, підвищенню конкурентоспроможності регіону.

Важливим інструментом досягнення поставлених завдань є запровадження програм і проєктів інклюзивного розвитку, основною метою яких має бути залучення вразливих верств населення в роботу, інтеграція молоді, жінок, людей з інвалідністю, людей похилого віку в ринок праці, надання їм можливості одержання соціальної й економічної вигоди від участі в проєктах.

Вихідною базою будь-яких трансформацій та первинним етапом втілення реформ у практику є формування відповідного законодавчого забезпечення. Нормативно-правовий механізм управління інклюзивним розвитком регіону в умовах фінансової децентралізації включає сукупність методів, важелів та інструментів інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації, що визначаються концепцією реформи децентралізації, планом-графіком її проведення, нормативно-правовою базою та інституційним забезпеченням упровадження запланованих змін.

Організаційно-інституційний механізм включає сукупність методів, важелів та інструментів впливу організаційного та інституційного забезпечення, активне використання яких дає змогу досягнути інклюзивного зростання за умов реалізації проголошених реформ децентралізації.

Метою організаційно-інституційного механізму інклюзивного розвитку є забезпечення рівних можливостей і доступності результатів соціально-економічного зростання, причому не лише в рамках різних соціальних верств населення, але й у територіальному розрізі.

Досягнення поставленої мети потребує використання потенціалу наявного апарату державного управління регіональним розвитком та реалізації реформи децентралізації з чітким розподілом прав і повноважень між різними рівнями влади задля узгодження їх взаємодії. Крім того, необхідно створити систему інклюзивних інституцій, що дають змогу залучити до регіонального розвитку структури громадянського суспільства. Інклюзивні економічні інституції заохочують велику кількість людей до участі в економічній діяльності з максимальним розкриттям своїх талантів, здібностей, професійних навичок [5].

В Україні головним органом, відповідальним за управління регіональним розвитком, є Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України (далі – Мінрегіон), яке з 29 серпня

2019 р. перейменоване в Міністерство розвитку громад і територій України. Воно забезпечує формування й реалізацію державної політики щодо територіальної організації влади, адміністративно-територіального устрою, розвитку місцевого самоврядування.

Регіональний розвиток є головним напрямом діяльності Мінрегіону, який Міністерство ділить на такі дві частини, як державна регіональна політика та розвиток місцевого самоврядування. Цей факт, на нашу думку, підтверджує підвищену увагу виконавчої влади до регіонального розвитку на місцевому рівні.

З 2016 р. місцеві органи виконавчої влади та обласні ради можуть створювати агенції регіонального розвитку. Це неприбуткові установи, що утворюються задля ефективної реалізації державної регіональної політики.

Основними функціями агенцій регіонального розвитку є, по-перше, проведення аналізу соціально-економічної ситуації, проблем розвитку відповідного регіону та подання обласним радам і місцевим держадміністраціям пропозицій щодо їх вирішення; по-друге, надання консультацій щодо реалізації суб'єктами регіонального розвитку регіональної стратегії розвитку, програм і проєктів регіонального розвитку, а також залучення інвестиційних та кредитних ресурсів, міжнародної технічної допомоги для регіонального розвитку [6].

Відповідно до ст. 18 Закону «Про засади державної регіональної політики» [7], у 2015 р. Кабінетом Міністрів України утворено Міжвідомчу координаційну комісію з питань регіонального розвитку. Це тимчасовий консультативно-дорадчий орган, який забезпечує координацію діяльності органів виконавчої влади з обов'язковим залученням органів місцевого самоврядування до формування та реалізації державної регіональної політики, а також узгодження галузевих прогнозів розвитку регіонів зі стратегічними завданнями державної регіональної політики.

Для налагодження ефективної взаємодії державних органів з органами місцевого самоврядування у питаннях вироблення пріоритетів державної регіональної політики розвитку територіальних громад з урахуванням стандартів Європейської хартії місцевого самоврядування та вирішення проблемних питань соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць у 2019 р. була створена Рада розвитку громад та територій. Головними завданнями ради є вивчення соціально-політичних і соціально-економічних процесів у регіонах, формулювання пріоритетів державної регіональної політики, налагодження взаємодії державних органів із органами місцевого самоврядування, реалізація реформи місцевого самоврядування, моніторинг виконання актів президента з питань регіональної політики, аналіз законодавства з питань регіонального розвитку тощо [8].

Окрім зазначених вище органів, визначенням загальних пріоритетів регіонального розвитку, а також вирішенням тих чи інших питань, які належать до їх компетенції, займаються Президент України, Верховна Рада України й Кабінет Міністрів України.

Безпосередньо в областях та адміністративно-територіальних одиницях нижчого рівня управління регіональним розвитком здійснюють обласні й районні державні адміністрації та органи місцевого самоврядування. Крім того, відповідно до ст. 4 Закону «Про засади

державної регіональної політики» [7], у розробленні й забезпеченні реалізації державної регіональної політики беруть участь асоціації та інші об'єднання органів місцевого самоврядування, громадські об'єднання, юридичні й фізичні особи.

Організаційно-інституційний механізм інклюзивного розвитку регіону передбачає використання потенційних можливостей як усіх наявних елементів апарату регіонального розвитку, так й органів, що забезпечують реалізацію реформи децентралізації.

Нагальним сьогодні є питання створення інституту префектів для ефективного нагляду за конституційністю та законністю рішень органів місцевого самоврядування, оскільки передача повноважень і фінансів органам місцевого самоврядування повинна бути збалансована механізмами контролю та відповідальності перед людьми й законом. Проект Закону України «Про префектів» розроблений Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства й пройшов обговорення в експертному середовищі. Відповідно до законопроекту інститут префектів з'являється після набуття чинності змінами до Конституції щодо децентралізації та, відповідно, після ліквідації місцевих держадміністрацій [9].

Дієвість механізму інклюзивного розвитку регіону потребує гнучкості функціонування окремих його складових частин та їх адаптації до змін регіонального розвитку під впливом реформи децентралізації. Постійного моніторингу потребує інклюзивний розвиток регіону в умовах фінансової децентралізації щодо його відповідності визначеним цілям і завданням. Отже, активними компонентами функціонування комплексного механізму управління інклюзивним розвитком регіону в умовах фінансової децентралізації є оцінювання соціально-економічного стану регіону, аналіз внутрішніх і зовнішніх факторів інклюзивного зростання, визначення рівня фінансової децентраліза-

ції та її впливу на інклюзивний регіональний розвиток. Від якості проведеного аналізу безпосередньо залежить ефективність прийняття управлінських рішень щодо подальших напрямів регіонального розвитку.

Інтегральний результат діяльності всіх складових частин комплексного механізму управління інклюзивним розвитком регіону в умовах фінансової децентралізації повинен забезпечувати можливість саморозвитку регіону на основі активізації внутрішнього людського потенціалу, оптимального використання наявних ресурсів та можливостей залучення додаткових фінансових ресурсів внаслідок реформи децентралізації.

Висновки. Сучасна парадигма інклюзивного розвитку регіону в Україні вимагає здійснення адекватного управління цим процесом із використанням механізмів, адаптованих до нових умов фінансової децентралізації. З огляду на зазначене наведений комплексний механізм передбачає взаємодію економічної, нормативно-правової та організаційно-інституційної його складових частин і відповідних методів, важелів та інструментів, зорієнтованих на досягнення соціально-економічного зростання шляхом максимального залучення населення до продуктивної діяльності та забезпечення справедливого розподілу отриманих благ.

Сучасні умови інклюзивного розвитку зумовлені процесом фінансової децентралізації, оцінювання впливу якої вимагає поглибленого дослідження наявних методологічних підходів та формування відповідної методики, яка б давала змогу отримати об'єктивну оцінку соціально-економічної ситуації та рівня інклюзивного розвитку регіону задля формування об'єктивної інформаційної бази прийняття управлінських рішень щодо подальших напрямів активізації регіонального зростання, тому перспективою подальших досліджень є розроблення методики оцінювання рівня фінансової децентралізації та її впливу на інклюзивний розвиток регіонів України.

Список використаних джерел:

1. Павліха Н.В., Кицюк І.М. Місце та значення трансграничного співробітництва в контексті підвищення конкурентоспроможності регіону. *Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Серія : Міжнародні відносини*. 2009. № 11. С. 18–21.
2. Лашук О.С. Особливості формування та реалізації державного механізму регіонального розвитку в Україні. *Держава та регіони. Серія : Державне управління*. 2017. № 3. С. 73–77.
3. Бобровська О.Ю. Механізми формування та реалізації державної економічної політики регіонального розвитку. *Державна економічна політика регіонального розвитку* : збірник тез науково-практичної заочної конференції, 10 червня 2015 р. Харків : Харківський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, 2015. URL: www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/conf/2015-3/doc/2/01.pdf (дата звернення: 10.11.2019).
4. Долішній М.І., Злупко С.М., Вовканич С.І. та ін. Регіональна політика і механізми її реалізації. Київ : Наукова думка, 2003. 583 с.
5. Europe 2020. Priorities. European Commission. 2010. URL: http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020-in-a-nutshell/priorities/index_en.htm (дата звернення: 10.11.2019).
6. Базилук А.В., Жулин О.В. Інклюзивне зростання як основа соціально-економічного розвитку. *Економіка та управління на транспорті*. 2015. Вип. 1. С. 19–29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eut_2015_1_5 (дата звернення: 10.11.2019).
7. Типове положення про агенцію регіонального розвитку від 11 лютого 2016 р. № 258 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/258-2016-%D0%BF> (дата звернення: 10.11.2019).
8. Про засади державної регіональної політики : Закон України від 5 лютого 2015 р. № 156-VIII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/156-19> (дата звернення: 10.11.2019).
9. Про Раду розвитку громад та територій : Указ Президента України від 18 грудня 2019 р. № 909/2019 / Президент України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/909/2019> (дата звернення: 19.12.2019).
10. План законодавчого забезпечення реформ в Україні : Постанова Верховної Ради України від 4 червня 2015 р. № 509-VIII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/509-19> (дата звернення: 20.09.2016).

References:

1. Pavlikha N.V., Kytsiuk I.M. (2009). Mistse ta znachennia transkordonnoho spivrobitnytstva v konteksti pidvyshchenia konkurentospromozhnosti rehionu. The place and importance of cross-border cooperation in the context of enhancing the competitiveness of the region. *Scientific Bulletin of Volyn National University. Series: International Relations*, vol. 11, p. 18–21.
2. Lashuk O.S. (2017). Osoblyvosti formuvannia ta realizatsii derzhavnogo mekhanizmu rehionalnogo rozvytku v Ukraini [Features of formation and realization of the state mechanism of regional development in Ukraine]. *State and regions. Series: Public Administration*, vol. 3, p. 73–77. (in Ukrainian)
3. Bobrovska O.Yu. (2015). Mekhanizmy formuvannia ta realizatsii derzhavnoi ekonomichnoi polityky rehionalnogo rozvytku [Mechanisms of formation and realization of the state economic policy of regional development]. Proceedings of the *Derzhavna ekonomichna polityka rehionalnogo rozvytku (Ukraine, Kharkov, June 10, 2015)*. Kharkov : Khark. rehion. in. derzh. upr. Nats. akademii derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrainy. Available at: www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/conf/2015-3/doc/2/01.pdf (accessed: 10 November 2019). (in Ukrainian)
4. Dolishnii M.I., Zlupko S.M., Vovkanych S.I. (2003). *Rehionalna polityka i mekhanizmy ii realizatsii* [Regional policy and mechanisms for its implementation]. Kyiv : Nauk. dumka, p. 583. (in Ukrainian)
5. European Commission (2010). *Europe 2020. Priorities*. Available at: http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020-in-a-nutshell/priorities/index_en.htm (accessed: 10 November 2019). (in Ukrainian)
6. Bazyliuk A.V., Zhulyn O.V. (2015). Inkliuzyvne zrostannia yak osnova sotsialno-ekonomichnogo rozvytku [Inclusive growth as the basis of socio-economic development]. *Ekonomika ta upravlinnia na transporti*, vol. 1, p. 19–29. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eut_2015_1_5 (accessed: 10 November 2019). (in Ukrainian)
7. Kabinetom Ministriv Ukrainy (2016). *Typove polozhennia pro ahentsiiu rehionalnogo rozvytku* [Model Regulations for a Regional Development Agency], Kabinet Ministriv Ukrainy 11.02.2016. № 258. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/258-2016-%D0%BF> (accessed: 10 November 2019). (in Ukrainian)
8. Verkhovna Rada Ukrainy (2015). *Pro zasady derzhavnoi rehionalnoi polityky : Zakon Ukrainy* [On the Principles of State Regional Policy : Law of Ukraine]. Verkhovna Rada Ukrainy (05.02.2015) № 156-VIII. Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/156-19> (accessed: 10 November 2019).
9. President of Ukraine (2015). *Pro Radu rozvytku hromad ta terytorii: Ukaz Prezydenta Ukrainy* [About the Community and Territorial Development Council: Presidential Decree of Ukraine]. President of Ukraine 18.12.2019 № 909/2019. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/909/2019> (accessed: 19 December 2019). (in Ukrainian)
10. Verkhovna Rada of Ukraine (2015). *Plan zakonodavchoho zabezpechennia reform v Ukraini* [Reform Legislative Plan for Ukraine]. Verkhovna Rada of Ukraine. Resolution (June 4, 2015) № 509-VIII. Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/509-19> (accessed: 10 November 2019).

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

УДК 628.4.03

Андрощук І.В.,кандидат сільськогосподарських наук, доцент,
завідувач кафедри цивільної безпеки,
*Луцький національний технічний університет***Бондарчук Л.Ф.,**кандидат сільськогосподарських наук, доцент кафедри цивільної безпеки,
*Луцький національний технічний університет***Дубинчук Л.І.,**аспірант кафедри міжнародних економічних відносин,
*Східноєвропейський національний університет***Androshchuk Igor,**Candidate Sciences (Agricultural), Associate professor,
Manager of Department Civil safety,
*Lutsk National Technical University***Bondarchuk Larysa,**Candidate Sciences (Agricultural), Associate professor,
Associate Professor of the Department Civil safety,
*Lutsk National Technical University***Dubynchuk Liudmila,**Postgraduate of International Economic Relations,
East-European National University named after Lesia Ukrainka

ПРІОРИТЕТНІ ІНСТРУМЕНТИ ЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ПОВОДЖЕННЯ З ВІДХОДАМИ

Андрощук І.В., Бондарчук Л.Ф., Дубинчук Л.І. Пріоритетні інструменти економічного регулювання у сфері поводження з відходами. Стаття присвячена аналізу стану організації інтегрованого управління твердими побутовими відходами та поводження з ними у Волинській області. Виробнича та побутова діяльність людини обов'язково пов'язана з утворенням твердих відходів. Якщо газоподібні та рідкі відходи відносно швидко поглинаються природним середовищем, то асиміляція твердих відходів триває десятки та сотні років. Проблема відходів – це проблема насамперед великих міст, і чим більше місто, тим ця проблема гостріше. Місця складування відходів займають величезні території. Важливою є ця проблема також для Волинської області, зокрема для таких міст, як Луцьк, Ковель, Володимир-Волинський, Нововолинськ. Тверді відходи – це актуальна екологічна проблема, яка викликає велику стурбованість серед населення. Основним завданням статті є формулювання рекомендації зі створення виробничих комплексів з переробки, утилізації твердих побутових відходів (ТПВ), що дасть можливість вирішення низки соціально-екологічних проблем.

Ключові слова: інтегроване управління, утилізація, тверді побутові відходи, проблеми переробки.

Андрощук И.В., Бондарчук Л.Ф., Дубинчук Л.Ф. Приоритетные инструменты экономического регулирования в области обращения с отходами. Статья посвящена анализу состояния организации интегрированного управления твердыми бытовыми отходами и обращения с ними в Волынской области. Производственная и бытовая деятельность человека обязательно связана с образованием твердых отходов. Если газообразные и жидкие отходы относительно быстро поглощаются естественной средой, то ассимиляция твердых отходов длится десятки и сотни лет. Проблема отходов – это прежде всего проблема больших городов, и чем больше город, тем эта проблема острее. Места складирования отходов занимают огромные территории. Важной эта проблема является также для Волынской области, в частности для таких городов, как Луцк, Ковель, Владимир-Волынский, Нововолинск. Твердые отходы – это актуальная экологическая

проблема, которая вызывает большую обеспокоенность среди населения. Основным заданием статьи является формулирование рекомендации по созданию производственных комплексов по переработке, утилизации твердых бытовых отходов, что даст возможность решения ряда социально-экологических проблем.

Ключевые слова: интегрированное управление, утилизация, твердые бытовые отходы, проблемы переработки.

Androshchuk Igor, Bondarchuk Larysa, Dubynchuk Liudmila. Priority instruments of economical regulation in the sphere of wastes attitude. The article is dedicated to the aim of the project is analysis of the state of organization of integrated solid waste management and utilization in Volyn region. Production and communal human activities are inevitably connected with formation and accumulation of solid waste. Gaseous and liquid waste can be relatively quickly blown away or absorbed by the natural environment whereas assimilation of solid waste may last for many decades and even hundreds of years. First, solid domestic waste management is a problem of big cities, and the bigger the city the more acute the problem is. The places where waste is kept occupy enormous territories. The general volume of solid wastes in Ukraine makes up 10–11 million tons per year. 260 hectares of Ukrainian land are occupied by the waste dumps. It is estimated that in big cities one person accumulates approximately 1 ton of waste during a year. A waste ground is also one of the major concerns in Volyn region, particularly in such cities as Lutsk, Kovel, Volodymyr-Volynskyi, Novovolynsk. Solid waste is a pressing ecological problem now, which is a great concern among people. That is why of vital importance today is to take cardinal steps in terms of waste management. The object of the research is work and functioning of municipal services and of a number of other enterprises in the cities of Volyn region connected with accumulation, collection, transportation, processing and recycling, utilization and burial of solid domestic waste. Throughout the duration of the research the statistical data and planned-economic documentation of municipal enterprises and other private structural organizations located in the cities of Volyn region were thoroughly studied. Fund and scientific data were taken into consideration. There are great volumes of SDW generated by the people's activities on the territory of Volyn region. The main objective of this works recommendations on construction of production complexes that will solve the problem of recycling, processing and utilization of solid domestic waste (SDW), which in its turn will be an instrument for solving the following social and ecological problems.

Key words: integrated management, utilization, solid waste, problem of recycling.

Постановка проблеми. Виробнича та побутова діяльність людини обов'язково пов'язана з утворенням твердих відходів. Якщо газоподібні та рідкі відходи відносно швидко поглинаються природним середовищем, то асиміляція твердих відходів триває десятки та сотні років. Проблема відходів – це проблема насамперед великих міст, і чим більше місто, тим ця проблема гостріше. Місця складування відходів займають величезні території. Загальний обсяг твердих відходів в Україні становить 12 млн. т на рік. Звалищами зайнято понад 260 га земель [1].

Внаслідок наявної сьогодні системи поводження з відходами територія як України загалом, так і нашого регіону зокрема, частиною якого є обласний центр, а саме м. Луцьк, вкрита незліченними стихійними сміттєзвалищами й полігонами. В області під сміттєзвалищами знаходяться близько 483 га земель, на яких накопичено понад 2,7 млн. т сміття, стан яких є незадовільним і вкрай небезпечним. Звалища відходів є постійними джерелами забруднення довкілля, що приводить до низки негативних наслідків, таких як недбала організація збирання, перевезення та розміщення ТПВ, утворення несанкціонованих сміттєзвалищ, критичні негативні санітарно-епідеміологічні ситуації навколо них, що значно впливає на стан довкілля та здоров'я населення.

Виявлено, що більшість діючих полігонів у Волинській області заповнена на 90% проектного обсягу або переповернена. В сільських населених пунктах впорядковані полігони практично відсутні. Майже усі діючі полігони потребують невідкладної санації та реконструкції, а закриті – рекультивациі. Окрім того, залишається проблема щодо стихійних сміттєзвалищ. Щороку їх утворюється близько тисячі, а за наявності техноло-

гій на полігонах більша кількість цих відходів може бути перероблена. Водночас лише 64% населення області охоплені послугами з вивезення твердих побутових відходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки звалища все далі віддаляються від міст, а нескінченно площа вивезення ТПВ збільшуватися не може, для всієї країни актуальна проблема промислової переробки ТПВ. Загальні теоретично-методичні питання щодо поводження з твердими побутовими відходами розроблялися в роботах О.Ф. Балацького, І.К. Бистрякова, П.П. Борщевського, Е. Буна, Б.М. Данилишина, С.І. Дорогунцова, А.Б. Качинського, В.О. Лимаренка, В.С. Міщенко, Л.Г. Мельника, Л. Хенса, В.Я. Шевчука та інших учених. Значний внесок у розроблення питань визначення еколого-економічних пріоритетів природоохоронної діяльності під час поводження з відходами, зокрема з ТПВ, а також у науково-методичне та нормативно-правове забезпечення відповідної діяльності здійснили своїми працями М.П. Вашкулат, Д. Вілсон, Б.О. Горлицький, А.А. Дрейер, Б.Г. Манеліс, В.С. Міщенко, Є.І. Маторін, К.С. Нікольський, І.Я. Сігал, Ф.В. Стольберг та інші вчені.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є формулювання рекомендації зі створення виробничих комплексів з переробки, утилізації полімерних побутових відходів (ТПВ), що дасть можливість вирішити низку соціально-екологічних проблем рекреаційних територій, запобігання накопиченню ТПВ, обмеження їх шкідливого впливу на навколишнє природне середовище, забезпечення стабільного розвитку, чистоти регіону та здоров'я населення за рахунок впровадження сучасних технологій, обладнання, устат-

кування та потужностей для переробки, які зменшують шкідливий вплив цієї категорії відходів на довкілля, а також створення сприятливих умов виробникам та інвесторам для практичного вирішення проблем раціонального використання відходів; зменшення обсягів утворення та накопичення полімерних побутових відходів та розширення масштабів їх використання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для вирішення та ліквідації проблеми такого характеру слід визначити причини стрімкого утворення ТПВ, а саме кількість населення області та обласного центру, основні галузі виробництва; проаналізувати джерела утворення та обсяги відходів; звернути увагу на розвиток ситуації в обласному центрі Волині, а саме м. Луцьку.

На 1 січня 2017 р. чисельність населення в області складала 1 083,9 тис. ос. Кількість чоловіків у загальній чисельності населення складала 47,3% в міських поселеннях. Відповідно, в сільській місцевості ця частка становила 47,1%.

Характерною рисою зростання населення є відсутність чітко виражених періодів високого чи низького приросту. Нині в області спостерігається прямування в бік збільшення чисельності населення, зокрема густоти, що є однією з причин утворення великої кількості побутових відходів.

Зростання чисельності населення приводить до зростання попиту на продукцію «побутового» призначення, що є причиною активізації відповідних галузей промисловості.

Промисловість Волинської області за своєю структурою є багатогалузевою з переважним розвитком обробних галузей та виробництв. Своєрідність промисловості області, її місце й роль у господарському комплексі України характеризуються наявністю таких галузей загальнодержавної спеціалізації, як харчова, легка, вугільна, лісова й деревообробна промисловість, машинобудування й металообробка. Ці галузі визначають основні показники виробничого потенціалу Волині й масштаби виробництва промислової продукції. На них припадає понад 80% випуску товарної продукції промисловості, 85% чисельності промислово-виробничого персоналу, 70% вартості основних промислово-виробничих фондів. Серед галузей загальнодержавної спеціалізації провідне місце посідають обробні галузі, які переробляють як місцеві мінерально-сировинні й лісові ресурси, сільськогосподарську сировину, так і привізну сировину й матеріали (машинобудування й металообробка, легка й хімічна промисловість тощо) [2].

Промисловість Волинської області є менш фондомісткою й матеріаломісткою, але більш трудомісткою порівняно із загальнодержавною. Галузі, що виробляють товари народного споживання, а саме легка, харчова й місцева промисловість, виконують обслуговуючу функцію, а у функціонально-галузевій структурі промислового комплексу їх питома вага відносно висока (понад 1/2 загального випуску товарної продукції). Саме ці галузі є первинним джерелом утворення ТПВ.

Луцьк – це головний адміністративний, господарський та культурний центр області, одне зі старовинних міст України, розташоване на берегах р. Стир (притока Прип'яті). Він займає площу 41,6 км², на якій проживають 222,6 тис. осіб (2007 р.).

В обласному центрі розміщено десятки великих промислових підприємств. Структура промислового

виробництва м. Луцька характеризується відсутністю або незначною часткою ресурсо- та енергоємних технологій, рівень ресурсовикористання у виробництві досить низький, що зумовлює невеликі обсяги утворення й накопичення відходів виробництва та споживання. Рівень промислового виробництва порівняно з проєкtnим, що був передбачений під час будівництва великих промислових підприємств міста, значно зменшився. Під час реконструкції та модернізації виробництв відбувається орієнтація на ресурсощадні та безвідходні технології. При цьому в Луцьку збережена індустрія, яка базується на переробці вторинних матеріалів (відходів) (ВАТ «КРК», ЗАТ «Хелс», ЗАТ СП «Теріхем-Луцьк», ВАТ «Луцькпластмас») [3].

У структурі зайнятого населення провідне значення мають промисловість (1/3 загальної кількості зайнятих), транспорт, будівництво. Ведучими галузями промисловості є машинобудування й металообробка (підшипниковий, автомобільний, приладобудівний, електроапаратний, комунального машинобудування, апаратури зв'язку та інші заводи), легка (шовковий комбінат, швейна й взуттєва фабрики, завод синтетичних шкір), харчова (кондитерська фабрика, хлібний, продтоварів, Гнідавський цукровий, пивоварний, молочний заводи, м'ясний і 2 хлібних комбінати) та хімічна промисловість.

Статистичним обліком та спостереженням охоплено 250 міських підприємств – утворювачів відходів. Видано 94 дозволи на розміщення відходів загальною кількістю 125,3 тис. т. Дозволено утворити 238,9 тис. т відходів усіх класів.

На ЗАТ «Хелс» впроваджена екологічно безпечна технологія переробки відходів натуральних шкір, що значно зменшує техногенне навантаження на навколишнє природне середовище.

ВАТ «Луцький картонно-руберойдовий комбінат», виробляючи основну продукцію, а саме руберойд, переробляє й утилізує значні обсяги вторинної сировини, а саме макулатури та вторинних текстильних матеріалів.

Приватне підприємство «Інвід» (с. Змінець) спеціалізується на переробці полімерних матеріалів, зокрема полімерної тари з ПЕТ, відпрацьованих медичних шприців, які утворюються в медичних закладах.

ТзОВ «Вторма-Луцьк» спеціалізується на збиранні, заготівлі та обробленні вторинної сировини, переважно макулатури, з подальшим постачанням на Жидачівський целюлозно-паперовий комбінат, який є основним виробником газетного паперу та паперу для учнівських зошитів і підручників [4].

Нині в області існує унітарна система збирання відходів, за якою всі побутові відходи збираються в одну ємність. Ситуацію ускладнює відсутність ефективної системи збирання та формування окремих видів відходів як вторинної сировини.

Нині система роздільного збирання відходів проводиться лише в Луцьку, Нововолинську, Горохові, Ківерцях, Камені-Каширському та ще 9 населених пунктах Ківерцівського району, селищах міського типу Іванічі, Шацьк, а також селі Мельники Шацького району. Однак впровадження системи здійснюється на основі ПЕТ-пляшки.

Як наслідок, на сміттєзвалище та полігони потрапляє значна кількість матеріалів, які мають високу ресурсну цінність та підлягають переробленню (скло, папір, метал).

Збирання та утилізацію твердих побутових відходів в Луцьку здійснює ДКП «Луцькспецкомунтранс» (директором є В.Ф. Кузьмич). Загальна тенденція щодо обсягів утилізації ТПВ характеризується постійним зростанням: у 2014 р. вони склали 357,4 тис. м³, у 2015 р. – 369,5 тис. м³, за 1 квартал 2016 р. – 91,0 тис. м³. За розрахунками підприємства за день в місті утворюються 187,2 т відходів, або 0,94 кг на людину.

Відповідно до наявної в місті системи збору відходів можна виділити лише 2 категорії: від населення та від організацій, контор, комерційних і промислових підприємств. Співвідношення є таким: 64,9% від населення, а інші складають 35,1%. Вказаний обсяг вивозу ТПВ від населення розраховувався відповідно до «Рекомендованих норм накопичення ТПВ для населених пунктів України» КТМ 204 України 012-95 та фактичного накопичення відходів для інших замовників.

Вивезення твердих побутових відходів включає комплекс робіт зі збирання їх по місту, перевантаження й транспортування в с. Брище та їх утилізації. Частота збору відходів становить від 2 разів на місяць до 7 разів на тиждень.

Сміттєзвалище міста Луцька заповнене на 45%. Нова черга полігона споруджена за сучасними європейськими технологіями, негативний вплив на довкілля є мінімізованим. Її особливістю є те, що полігон оснащений сміттєсортувальною лінією, яка дасть можливість відбирати значно більше вторинної сировини для переробки, отже, менша кількість сміття буде захоронятися на полігоні. Пропускна потужність лінії становить 50 тис. т твердих побутових відходів за рік. Відбір сміття здійснюватиметься вручну з автоматизованої лінії [4].

Будівництво нового полігона розпочалося у 2014 р., а вартість робіт становила 16 мільйонів гривень. Ці кошти були спрямовані з луцького міського бюджету, а роботи виконувало підприємство ТЗОВ «Луцькспецбуд».

Обслуговуватимуть полігон КП «Луцькспецкомунтранс» та ТЗОВ «Луцьк ЕКО», які ділитимуть прибуток порівну. Кошти, що надходять на рахунок КП «Луцькспецкомунтранс», використовуватимуть на придбання нової техніки та контейнерів для роздільного збору відходів.

ТЗОВ «Луцьк ЕКО» займатиметься тільки сміттєсортувальною лінією. В перспективі діяльності підприємства є плани про повну переробку твердих побутових відходів на місці.

Основними завданнями муніципальної влади та місцевого самоврядування є впровадження загальнодержавної системи роздільного збирання, комплексної переробки й утилізації відходів як вторинної сировини, створення розгалуженої мережі сортування відходів, впровадження сучасних технологій, обладнання, потужностей із переробки та утилізації відходів задля їх залучення до господарського обігу. Співпрацюючи з цим підприємством, відділ екології веде постійний контроль за кількістю ввезеної на територію міста тари та упаковки й обсягами її утилізації, а також за виконанням підприємствами, установами та організаціями міста вимог Постанови Кабінету Міністрів України від 26 липня 2001 р. № 915. У Постанові Кабінету Міністрів України «Про впровадження системи збирання, сортування, транспортування, переробки та утилізації відходів як вторинної сировини» від 26 липня 2001 р. № 915 окремою статтею виписано тарифи на послуги

зі збирання, сортування, транспортування, переробки та утилізації деяких видів твердих побутових відходів. Ці тарифи не є постійно діючими, тому в кожному регіоні, зокрема в кожному населеному пункті, ймовірна зміна плати за вивезення побутових відходів, їх збирання та утилізацію.

Задля визначення пріоритетності рішень щодо управління відходами в області ми пропонуємо виходити з ієрархії, що відображена на рис. 1. Пріоритетним напрямом слід визначити скорочення обсягів відходів, що утворюються в області, наприклад, завдяки скороченню відходів пакувальної тари. В області буде потрібно можливість безпечного розміщення відходів (одне або більше організованих звалищ із засипкою, що відповідатиме правовим та нормативним вимогам), але потужність цього звалища може бути мінімізованою (або максимізованою буде час її експлуатації) завдяки використанню вищих позицій у наведеній ієрархії. Додатково до скорочення негативного впливу на довкілля (включаючи збереження природних ресурсів) вибір можливих варіантів управління відходами з вищих позицій в ієрархії є зазвичай менш затратним.

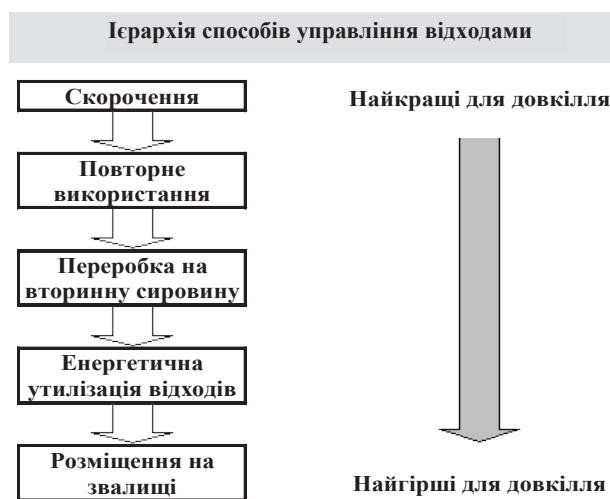

Рис. 1. Ієрархія способів управління

Для того щоби можна було розробити життєздатну систему, планувальники мають також зважати на всі аспекти повторного використання та переробки на вторинну сировину (як це показано на рис. 1). Нехтування будь-якою частиною цієї системи в процесі планування може привести до недостатніх показників повторного використання та переробки на вторинну сировину або навіть відсутності цього для окремих категорій матеріалів.

В результаті аналізу статистичних даних утворення ТПВ у Волинській області та м. Луцьку можна побачити, що порівняно з 2015–2016 рр. обсяги твердих побутових відходів зросли в 1,8 разів. Для покращення ситуації потрібно вдосконалити організацію поводження з твердими побутовими відходами, що потребує значних інвестицій у цю галузь. Загалом на охорону довкілля у 2017 р. підприємства й організації області витратили 70,3 млн. грн., що на 28,5% більше за показник попереднього року. З них нараховано 39,1 млн. грн. інвестицій, що в 1,3 рази більше, ніж у 2016 р. Частка коштів Державного бюджету у загальній сумі становила 58,9%. Найбільше капітальних інвестицій в основний капітал на охорону довкілля вкладено у поводження з відходами

(16,9 млн. грн.). Одним із пріоритетних напрямів поточних екологічних витрат є поводження з відходами, що становить 2,4 млн. грн., або 7,8%.

Саме промислова переробка, що враховує вимоги екології, ресурсозбереження та економіки, є кардинальним способом вирішення проблеми ТПВ. Такі технології широко застосовуються для переробки ТПВ. Загалом Волинь потребує принаймні три сміттєпереробні заводи, тому проблема полігонів та відходів вивчається місцевими науковцями та розглядається на рівні обласних державних інституцій.

Група фахівців в галузі переробки твердих полімерних матеріалів розробила й частково вже втілила в життя програму й практичну технологію з переробки полімерних твердих побутових і виробничих відходів. Переробленню підлягають пакувальні плівки, одноразові медичні шприци, ПЕТ-пляшки, пластмасові вироби тощо [4].

Нині постало питання розширення виробничих потужностей підприємств зі збирання твердих полімерних відходів та організації виробництва товарів зі вторинної сировини.

Нині є пропозиції від інвесторів щодо будівництва на території області сміттєпереробних комбінатів або комплексів. Згідно з нашими даними керівники районів і міст готові надати пропозиції про кількість відходів, можливості їх збереження й транспортування до оперативних центрів переробки. Нині відпрацьовується питання в Нововолинську щодо центру переробки твердих відходів, активно відпрацьовується питання щодо Луцьку, а також включено в програму регіонального розвитку полігон зі збереження або захоронення відходів у Ківерцях.

Для більш ефективної роботи з переробки вторинної сировини ми плануємо переробляти її в готові

вироби на місці. Для цього на основі бізнес-плану щодо створення виробничого комплексу з переробки твердих побутових та виробничих полімерних відходів у вироби, розробленого спеціалістами Українського Центру Реструктуризації Підприємств (УЦРП) в рамках програми ПРООН, маємо відповідний робочий проєкт, що пройшов державну експертизу.

Наведені дані свідчать про те, що в області існує проблема недосконалого складування, утилізації та перероблення ТПВ.

Висновки. Державній обласній та муніципальній владі необхідно керуватися у своїх діях комплексним підходом до проблеми ТПВ з відповідними науково обґрунтованими схемами інтегрованого управління відходами, бо єдиного універсального методу з огляду на складність і багатфакторність проблеми немає й поки що не може бути. Регіональна екологічна програма «Екологія – 2011–2015 та прогноз до 2020 року», в якій окремим розділом передбачено будівництво полігонів ТПВ та проведення рекультивації наявних сміттєзвалищ в усіх містах та селищах міського типу, недовиконана. Основною причиною цього є недостатнє фінансування цієї програми, тому, на нашу думку, необхідно максимально виконати програму «Екологія – 2011–2015 та прогноз до 2020 року» і паралельно впровадити нові технології складування й переробки відходів, а також продовжити пошук інвесторів.

Задля визначення пріоритетних напрямів щодо управління відходами в області слід створити спеціальну ієрархічну систему управління відходами, яка би включала заходи зі скорочення відходів, повторного їх використання, перероблення на вторинну сировину, енергетичної утилізації відходів, розміщення на звалищі з мінімальним впливом на довкілля.

Список використаних джерел:

1. Міщенко В.С., Виговська Г.П., Маковецька Ю.М., Омеляненко Т.Л. Удосконалення системи управління відходами в Україні в контексті європейського досвіду. Київ : Лазурит-Поліграф, 2012. 27 с.
2. Регіональна екологічна програма «Екологія 2011–2015 рр.» : Рішення Волинської обласної ради від 28 грудня 2010 р. № 2/42.
3. Програма поводження з відходами в м. Луцьку на період 2010–2015 рр. : Рішення Луцької міської ради від 24 лютого 2010 р. № 53-16.
4. Андрощук І.В., Крюков В.Л. Зведений звіт про стан організації інтегрованого управління та поводження з твердими побутовими відходами в м. Луцьку та Волинській області. Луцьк – Київ : Бюро економічного менеджменту та правових досліджень / ВСЕОМ, 2015.

References:

1. Mishchenko V.S., Vigovska G.P., Makovecka Y.M., Omelchenko T.L. (2012) Udoskonalennia system upravlinnia vidhodami v Ukraini v konteksti evropeiskogo dosvidu [The improvement of the waste management system of Ukraine in the context of European experience]. Kiev : Lazurit-Poligraf. (in Ukrainian)
2. Volinska oblasna rada (28.12.2010 r. № 2/42). Regionalna ekologichna programa "Ekologia 2011–2015 rr." [Regional ecological programme "Ecology 2011–2015"] (unpublished).
3. Lycka miska rada (24.02.2010 r. № 53-16) programa povodgenia z vidhodami v misti Lycky na period 2011–2015 r. [Waste treatment programme in Lutsk for the period of 2010–2015] (unpublished).
4. Androshchik I.V., Krukov V.L. (2015) Zvedenii zvit pro stan integrovanogo upravlinnia ta povodgenia z tverdymi pobytovimi vidhodami v misti Lutsky ta Volynski oblasti [Synthesis report On the analysis of integrated solid waste management and utilization in Lutsk and Volyn oblast]. Lutsk – Kiev: Bureau of economic management and economic researches VSEOM (unpublished).

Галицький А.Е.,
аспірант кафедри економіки підприємства
та управління персоналом,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Halytskyi Andzhei,
Postgraduate Student at the Department of Business Economics
and Human Resource Management,
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

ІНСТИТУЦІЙНИЙ БАЗИС ЕКОЛОГІЗАЦІЇ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРА

Галицький А.Е. Інституційний базис екологізації розвитку аграрного сектора. Досліджуються актуальні питання екологізації розвитку аграрного сектора національної економіки. Екологізація розглядається як складник концепції сталого розвитку. Зроблено акцент на суттєвому впливі сучасних кліматичних змін як визначального фактора зовнішнього середовища стосовно аграрного розвитку. Розглядаються екологічні ризики для аграрного сектора економіки України. Як пріоритетний напрям покращання умов екологізації розвитку національного аграрного сектора пропонується інституціоналізація даного процесу. Обґрунтовується роль неформальних інституцій самовизначення та саморегулювання суб'єктів аграрного господарювання. Йдеться як про екологічну відповідальність, так і про екологічну свідомість. Обґрунтовується необхідність формування сприятливого інституційного середовища, ефективних інституційних умов та регламентованих інституційних рамок.

Ключові слова: екологізація, інституційний базис, розвиток, аграрний сектор, зміна клімату.

Галицкий А.Э. Институциональный базис экологизации развития аграрного сектора. Исследуются актуальные вопросы экологизации развития аграрного сектора национальной экономики. Экологизация рассматривается как составляющая концепции устойчивого развития. Сделан акцент на существенном влиянии современных климатических изменений как определяющего фактора внешней среды относительно аграрного развития. Рассматриваются экологические риски для аграрного сектора экономики Украины. В качестве приоритетного направления улучшения условий экологизации развития национального аграрного сектора предлагается институционализация данного процесса. Обосновывается роль неформальных институтов самоопределения и саморегулирования субъектов аграрного хозяйствования. Речь идет как об экологической ответственности, так и об экологическое сознание. Обосновывается необходимость формирования благоприятной институциональной среды, эффективных институциональных условий и регламентированных институциональных рамок.

Ключевые слова: экологизация, институциональный базис, развитие, аграрный сектор, изменения климата.

Halytskyi Andzhei. Institutional basis of ecological development of the agrarian sector. Topical issues of ecologization of the national economy agricultural sector development are researched in the article. Ecologization is seen as a component of the sustainable development concept. There is a correlation in the triad of elements of sustainable (balanced economic, environmental, social) development. Interpretations of the category "ecologization" are submitted. The directions of ecologization of agrarian sector of economy of Ukraine are considered. Emphasis is placed on the significant impact of modern climate change as a determining factor of the external environment in terms of agrarian development. Environmental risks to the agrarian sector of the Ukrainian economy are considered. Institutionalization of this process is proposed as a priority direction for improving the conditions of ecologization the development of the national agrarian sector. The formal institutions of legislative and normative regulation, public administration, property rights, as well as entrepreneurship are noted as the institutional basis. The role of informal institutions of self-determination and self-regulation of agricultural entities is substantiated. Both environmental responsibility and environmental awareness are researched. The formed system of these elements will act as coercion. Established traditions, norms and rules of environmental behavior should be strengthened, and their violation should not be the norm and should cause public condemnation in the Ukrainian society. Altogether with the ecologization of agricultural production and the circulation of agricultural products, the greening of food consumption is considered. The necessity to create a favorable institutional environment, effective institutional conditions and a regulated institutional framework is substantiated. It is proposed to introduce a balanced institutional mechanism of partnership and joint realization of interests of actors of different institutional levels, social groups and individuals. The concept of environmental interests is emphasized. Interests differ in the hierarchy of values. The role of agrarian environmental policy on structural and functional principles is outlined.

Key words: ecologization, institutional basis, development, agrarian sector, climate change.

Постановка проблеми. В умовах нелінійної динаміки сучасного суспільного розвитку визначальною стає необхідність врахування різноманітних факторів зовнішнього впливу. У переліку таких факторів вирішальними як для суспільства в цілому, так і економіки зокрема стають екологічні фактори. Їхня роль і значимість посилюються у зв'язку із суттєвими змінами клімату останнього півстоліття. Подоланню негативів повинна сприяти парадигма / концепція сталого розвитку, першість у проголошенні та заходах щодо реалізації якої належать Організації Об'єднаних Націй, її конференціям і самітам, структурним підрозділам та експертам тощо. В останні десятиліття суттєвим став суспільний / громадський рух екологічного спрямування.

Разом із загальними питаннями вагомими є секторальні особливості сталого екологічно спрямованого розвитку. Характерною специфікою відзначається аграрний сектор економіки України, який за своєю сутністю двостороннього зв'язку безпосередньо пов'язаний із довкіллям.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню змін клімату, екології, сталого розвитку, зокрема й стосовно аграрного сектора присвячені чисельні публікації. Зазначимо вагомий внесок українських учених, зокрема таких як О. Бородіна, Ю. Лопатинський, Ю. Лупенко, М. Малік, Л. Мельник, І. Прокіпа, В. Ткачук, В. Трегубчук, С. Харічков, М. Хвесик, О. Шубравська, О. Шпикуляк та багато ін.

Виділення невідомого раніше частин загальної проблеми. Нагальність проблематики, а також вага роль аграрного сектора української економіки у загальному її розвитку зумовлюють необхідність подальших наукових досліджень у зазначеному напрямі.

Формулювання цілей статті. Метою даного дослідження є розробка напрямів екологізації українського аграрного сектора на інституційних засадах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фундаментальна проблема сучасного суспільного розвитку, на нашу думку, полягає у домінуванні цілей економічного зростання та фактичних економічних пріоритетів. При цьому така ситуація проявляється і на глобальному, на макро-, мезо-, і на мікроекономічному рівні. Тож докладання зусиль до дотримання сталості розвитку, тобто збалансування економічного, соціального та екологічного складника, стає визначальним завданням сьогодення.

Останні дослідження Світового економічного форуму та Бостонської консалтингової групи підтверджують вагомість наростання кліматичних змін [1]. Сутність проблеми полягає в тому, що зростання темпів економічного розвитку призводить до розбалансування кліматичної системи, зокрема збільшується кількість, частота та інтенсивність різноманітних катаклізмів. При цьому найчастіше можна почути як найбільшу загрозу – це зростання температури повітря. На наш погляд, зростання температури – це лише індикатор змін, які відбуваються у довкіллі.

Пояснення ж змінам можна зустріти різноманітні: від активності Сонця, дії вулканів і до значного антропогенного впливу людства. Саме останній фактор більшістю вчених визнається як вирішальний, пов'язаний із зміною світової економічної системи, структури виробництва та споживання, залученням значних обсягів ресурсів, зокрема і викопного палива, чим

зумовлено дві третини викидів. Як наслідок, вагомим стало екологічне навантаження, загальне забруднення довкілля, втрата біорізноманіття, погіршення якості ґрунтів і прісних вод тощо. Посилюються екологічні ризики, які слугують своєрідним тригерним механізмом подальших кліматичних змін.

Результати наукових досліджень [2] беззаперечно засвідчують, що відбувається наростання кліматичних ризиків, у тому числі і в Україні, до яких відносять:

- підвищення частоти й інтенсивності кліматичних аномалій і екстремальних явищ погоди;
- посухи, що генетично властиві клімату України, стають усе частішими та більш інтенсивними;
- внаслідок пом'якшення зим наростатимуть явища, пов'язані з льодовою кіркою: поєднання несприятливих умов осені (перезволоження ґрунту), зими (глибока відлига із подальшим утворенням льодової кірки) та сильної ранньовесняної посухи призводять до загибелі урожаю озимини та катастрофічно низького урожаю ранніх зернових (яра пшениця, ярий ячмінь, овес, зернобобові);
- подальше розповсюдження нових видів хвороб сільськогосподарських рослин, шкідників;
- можливе падіння рівня родючості ґрунтів;
- загострення проблем з водозабезпеченням південних та південно-східних регіонів України;
- підвищення рівня захворюваності і смертності населення внаслідок зміни температурного режиму, появи нових видів захворювань;
- підвищення рівня Чорного і Азовського морів;
- зменшення продуктивності лісів;
- незворотні зміни у екосистемах;
- поява «кліматичних» біженців;
- негативний вплив на стан продовольчої безпеки та ін. [2].

Натомість, відповідальність / плата за ймовірні негативні наслідки кліматичних змін переноситься на майбутні покоління. Людство фактично вже вичерпало запас ресурсів планети.

Проголошені ООН Цілі сталого розвитку до 2030 року та національні аналоги [3], різноманітні конференції та саміти, зокрема Конференція з питань сталого розвитку «Ріо+20» (Ріо-де-Жанейро, 2012 р.), Саміт зі сталого розвитку (Нью-Йорк, 2015 р.), Мадридська конференція з клімату (грудень 2019 р.), Київський протокол (1997 р.) та його «наступник» – Паризька угода (2015 р.), а також багато інших заходів з активізації протидії кліматичним змінам мають сприяти впровадженню необхідних змін у всіх сферах життя суспільства.

Отже, актуальною стає проблематика саме сталого розвитку загалом, проте у складі його елементів на перший план виходять саме екологічні питання, зокрема щодо екологізації виробництва, екологізації споживання та екологізації суспільного розвитку у цілому. Водночас, наявні та яскраво виражені секторальні особливості досліджуваних проблем. Так, вагова роль відводиться аграрному сектору економіки України, який демонструє потужне економічне зростання, забезпечує вагому частку експортних надходжень, гарантує продовольчу безпеку та багато ін. Разом із тим, виступаючи потужним споживачем природних ресурсів, аграрний сектор спричиняє значну частку забруднюючого впливу на довкілля.

За оцінками експертів ООН, на сільське господарство припадає більше третини вуглекислого газу, який викидається в атмосферу [4], при цьому вагомим є вплив тваринництва. З іншого боку, зросли вимоги споживачів до якості та екологічної чистоти харчової продукції. Зазначене у переліку факторів необхідності екологізації розвитку аграрного сектора.

Щодо трактування змістовної сутності екологізації, то при спільності екологічної спрямованості характеристик, наявні відмінності у деталізації. Так, Л. Мельник визначає екологізацію як цілеспрямований процес перетворення економіки, орієнтований на зменшення інтегрального екодеструктивного впливу процесів виробництва та споживання товарів і послуг [5, с. 216].

Деталізуючи, В. Трегобчук уточнює, що екологізація базується на освоєні екологічних методів господарювання, забезпечує розширене відтворення природних і антропогенних ресурсів за рахунок формування стійких еколого-економічних систем, спрямованих на збільшення обсягів виробництва конкурентоспроможної продукції через створення стійкого агроландшафту за використання екологічних методів господарювання на основі впровадження адаптивно-ландшафтних систем землеробства та ін. [6, с. 54].

Узагальнюючи різні теоретичні підходи до визначення екологізації, С. Харічков і В. Крутякова роблять висновок, що дана дефініція розглядається у двох аспектах: по-перше, як напрям і модель розвитку економіки, яка дозволяє усунути еколого-економічні протиріччя і забезпечити гармонійне поєднання середовища життєдіяльності людини і якості навколишнього середовища; по-друге, як система організаційних, технічних, технологічних та економічних заходів, що забезпечують підвищення ефективності використання природних ресурсів, зниження природоємності і екологоспоживності кінцевої продукції [7, с. 280–281]. Тож дотримуватимемося цього двоєдиного підходу.

С. Лобозинська та О. Назаркевич розглядають екологізацію агровиробництва як фактор формування продовольчої безпеки України [8]. На думку В. Ткачука, активізація забезпечення екологічної спрямованості аграрного виробництва вимагає диверсифікації шляхів щодо нарощування темпів виробництва екологічно чистої продукції, застосування екологобезпечних і енергозберігаючих технологій, широкого впровадження інноваційних розробок, здатних мінімізувати негативний вплив виробництва та переробки продукції на навколишнє середовище [9], з чим погоджуємося.

М. Багорка вважає, що екологізація має здійснюватися через систему організаційних заходів, інноваційних процесів, реструктуризацію сфери виробництва і споживчого попиту, технологічну конверсію, раціоналізацію природокористування, трансформацію природоохоронної діяльності, які реалізуються як на макро-, так і на мікроекономічних рівнях [10, с. 100], що забезпечує системний підхід.

З правових позицій Т. Оверковська зазначає, що екологізація сільськогосподарського виробництва повинна відбуватися в межах: 1) впровадження природоохоронних та екологічно виважених способів використання природних ресурсів для потреб аграрного виробництва; 2) обов'язкового дотримання та реалізації екологічних імперативів, визначених законодавством, та впровадження екологічних вимог у виробничо-господарську

діяльність аграрних товаровиробників на всіх стадіях, етапах і процесах виробництва того чи іншого виду сільськогосподарської продукції; 3) реалізації комплексу заходів, у тому числі правового характеру, щодо збереження продуктивності сільськогосподарських угідь та ін. [11, с. 140]. Правовий підхід можна розглядати як основу інституціоналізації процесу екологізації розвитку аграрного сектора національної економіки.

Конкретні напрями екологізації сільського господарства, на думку А. Цибуляк, полягають у такому: по-перше, запровадження альтернативних методів обробки ґрунтів і вирощування органічної продукції; по-друге, впровадження ресурсозберігаючих, енергозберігаючих, маловідходних технологій у переробному комплексі, альтернативних систем землеробства з обмеженим використанням хімічних засобів підвищення врожайності та захисту рослин, розширене відтворення природної родючості ґрунтів тощо [12, с. 36]. Ці напрями доволі добре опрацьовані, проте достатньою мірою широкомасштабно не реалізовані на практиці.

Розроблювані та впроваджувані заходи повинні спрямовуватися на відновлення агроєкосистем на засадах екологоорієнтованої організації виробничих процесів у аграрному секторі національної економіки. У такий спосіб повинен досягатись баланс економічних інтересів і екологічної відповідальності. Така реалізація вимагає насправді вимагає вагомих інвестицій на засадах екологічних інновацій, покликаних зменшити екологічні ризики ведення сільського господарства. Також разом із екологізацією аграрного виробництва потрібно вести мову про екологізацію споживання продуктів харчування.

Екологізація повинна бути у числі пріоритетів аграрної політики. Підтримуємо позицію В. Євдокименка та інших [13], що підхід повинен базуватись переважно на структурно-функціональних засадах. Зокрема, зміна функцій державного регулювання повинна корелювати з відповідними структурними трансформаціями. Реалізація зазначеного передбачає розробку адекватної стратегії та заходів її практичної реалізації. Принаймні, екологізація повинна стати вагомим структурним елементом державних цільових програм, зокрема і розвитку аграрного сектора регіонів, і країни у цілому. Тож разом із продовольчою безпекою потрібно вести мову про продовольчо-екологічну безпеку національної економічної системи.

Також разом із регулюванням, повинен бути ефективний і дієвий механізм стимулювання екологізації аграрного розвитку, з одного боку, та еквівалентного покарання за порушення екологічних норм і правил, з іншого. Для цього повинна використовуватись система індикативних показників.

В умовах децентралізації управління, становлення і розвитку (об'єднаних) територіальних громад відбувається перерозподіл функцій, повноважень і відповідальності за ієрархією регулювання.

У сукупності законодавчо-нормативне регулювання, а також система державного управління та інституція власності становлять базис формальних інституцій екологізації аграрного розвитку. До першої групи відносимо Конституцію України, кодекси, закони, укази, постанови, регламенти і норми, як такі, що обов'язкові до виконання, з одного боку, та доктрини, плани, програми, з іншого боку, які виступа-

ють як завдання (а часом і як побажання). Також, на нашу думку, у сучасних умовах до базисних інституцій можна віднести інституцію підприємництва.

При цьому разом із формальними, суттєво зростає роль неформальних інституцій. Погоджуємося з Ю. Лопатинським, який до неформальних інституцій відносить селянські традиції, звичаї, моральні установки, стереотипи, психологічні особливості поведінки селян та ін. Особливе місце займає інституція довіри, на якій базуються економічні відносини. Сюди автор також відносить відносини, які формують тіньову економіку [14, с. 10].

Тож потрібно вести мову про формування як екологічної відповідальності, так і екологічної свідомості. Зрозуміло, що тіньові відносини далекі від екологічної свідомості та відповідальності. Зазначене вимагає формування в Україні відповідного екологічно спрямованого інституційного середовища.

За трактуванням Ю. Лопатинського, поняття інституцій пов'язане, насамперед, із нормами зовнішніми, при цьому норма фактично діє як примус; водночас якщо формальні інституції загалом підпорядковуються правовим нормам, то неформальні інституції визначаються нормами умовними [14, с. 10]. У цьому переліку зазначимо екологічне сприйняття економічного дійства, екологічну свідомість, екологічну відповідальність, сформована система яких діятиме як примус. Система, сформована більшістю економічних одиниць, діятиме як примус для меншості. Отже, якщо установлені традиції, норми та правила екологічної поведінки укріпляться в українському соціумі, то їхнє порушення стане не нормою та викликати суспільний осуд.

Упровадження сприятливого інституційного середовища, ефективних інституційних умов та регламентованих інституційних рамок може розглядатись як стратегічне завдання екологізації аграрного розвитку національної економіки. При цьому крім згаданої раніше екологізації виробництва вагому роль відіграє екологізація споживання.

Екологізація споживання передбачає належне сприйняття індивідуальними, груповими та інституційними споживачами важливості усвідомленого вибору у сфері продуктів харчування з урахуванням харчової цінності та складу, їхнього впливу на довкілля (у процесі виробництва, пакування, транспортування, зберігання, обігу), географії їх походження, умов утилізації тощо.

Зауважимо, що у тріаді елементів сталого (збалансованого економічного, екологічного, соціального) розвитку відзначається їх тісний взаємозв'язок. Так, низький рівень доходів суб'єктів економіки зумовлює незадовільний стан соціального забезпечення та соціальних умов і, водночас, відсуває на задній план екологічні питання. І навпаки. Адже інтереси ґрунтуються на потребах. Звісно, інтереси відрізняються у ієрархії цінностей.

На перший план має виступати збалансований інституційний механізм партнерства та спільної реалізації інтересів: політичних, економічних, екологічних, соціальних; глобальних чи національних; суспільних або громадських; колективних, групових, індивідуальних чи особистих тощо. Наголошуємо на важливості екологічних інтересів у сучасних умовах глобального суспільного розвитку, які не можна розглядати як другорядні за ступенем важливості. Екологічні інтереси повинні охоплювати як перспективні, так і поточні інтереси, адже у людства практично не залишилося часу для «відсування» вирішення екологічних питань «на завтра». Звісно, різноманітність інтересів формує суперечливість їх взаємодії. Тож повинні бути сформовані інституційні умови узгодження інтересів різних інституцій, соціальних груп, верств, індивідів.

Для рівня сільськогосподарських товаровиробників різних форм власності, господарювання, організаційно-правових форм, розмірів важливим є самовизначення їхньої місії, візії, ролі на засадах саморегулювання (домінантних переконань, установок, принципів і, як результат, – дій / бездіяльності із відповідним прогнозуванням наслідків). Тож вагома роль належить суб'єктивним факторам і суб'єктивному сприйняттю цінностей у їхній суб'єктивній ієрархії та взаємодії, що вимагає створення умов для їх збалансування.

Висновки дослідження. Проголошені пріоритети економічного зростання зумовили надмірну експлуатацію та розбалансування екосистем. Явище набуло глобального масштабу та слугувало вагомим фактором планетарних змін клімату. На подолання негативної ролі майбутніх кліматичних змін спрямована концепція сталого розвитку, у змістовно-структурному наповненні якої на перший план виходить питання екологізації суспільного розвитку. При цьому необхідно виокремлювати секторальні особливості цих змін, серед яких вагому роль відіграє аграрний сектор, безпосередньо сполучений із довкіллям. Разом із екологізацією аграрного виробництва й обігу сільськогосподарської продукції йдеться про екологізацію споживання продуктів харчування.

У числі пріоритетних напрямів покращання умов екологізації розвитку національного аграрного сектора пропонується інституціоналізація даного процесу. Формальні інституції законодавчо-нормативного регулювання, державного управління, власності, а також підприємництва виступають як інституційний базис. Вагомою є роль неформальних інституцій самовизначення та саморегулювання суб'єктів аграрного господарювання, розвиток яких сприятиме екологічній відповідальності та екологічній свідомості. Пропонується запровадження збалансованого інституційного механізму партнерства та спільної реалізації інтересів дійових осіб різних інституційних рівнів. Як наслідок, необхідним є формування сприятливого інституційного середовища, ефективних інституційних умов і регламентованих інституційних рамок.

Список використаних джерел:

1. The Net-Zero Challenge: Global Climate Action at a Crossroads. Briefing Paper. *World Economic Forum in collaboration with Boston Consulting Group*. December 2019. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_The_Net_Zero_Challenge_Part1.pdf (дата звернення: 20.12.2019).
2. Кліматична угода: наввипередки з природою. *Укрінформ*. Квітень 2016. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2008862-klimatichna-ugoda-navviperedki-z-prirodou.html> (дата звернення: 20.12.2019).
3. Цілі сталого розвитку 2016-2030. *United Nations in Ukraine*. 2015. URL: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholitia/tsili-staloho-rozvytku> (дата звернення: 20.12.2019).

4. ООН: активний розвиток сільського господарства прискорює зміни клімату. *Eco Technology*. Серпень 2019. URL: <https://ecotech.news/ecology/330-onn-aktivnij-rozvitok-sil'skogo-gospodarstva-priskoryue-zmini-klimatu.html> (дата звернення: 20.12.2019).
5. Мельник Л.Г. Екологічна економіка. Суми : Університетська книга, 2006. 367 с.
6. Трегубчук В.М. Ландшафтно-екологічне районування території України. *Вісник аграрної науки*. 1999. № 5. С. 50–56.
7. Крутякова В.І., Харічков С.К. Екологізація як складова стратегії переходу України до сталого розвитку. *Цілі збалансованого розвитку для України : матеріали Міжнародної конференції*, м. Київ, 18-19 червня 2013 р. Київ : Центр екологічної освіти та інформації, 2013. С. 280–286. URL: http://www.sd4ua.org/wp-content/uploads/2016/07/KrutyakovaKharichkov_red.doc (дата звернення: 20.12.2019).
8. Лобозинська С.М., Назаркевич О.Б. Стимулювання екологізації агровиробництва задля формування продовольчої безпеки України. *Економіка: реалії часу*. 2017. № 3(31). С. 53–59. URL: <http://economics.opu.ua/files/archive/2017/No3/53.pdf> (дата звернення: 20.12.2019).
9. Ткачук В.І. Екологізація виробництва як пріоритет процесу диверсифікації аграрних підприємств. *Ефективна економіка*. 2014. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2899> (дата звернення: 20.12.2019).
10. Багорка М.О. Екологізація аграрних підприємств – основний складник концепції сталого розвитку. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Випуск 26-1. URL: http://bses.in.ua/journals/2018/26_1_2018/21.pdf (дата звернення: 20.12.2019).
11. Оверковська Т. Правові засади екологізації сільськогосподарського виробництва. *Аграрне право*. 2018. № 6. С. 136–141. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/6/24.pdf> (дата звернення: 20.12.2019).
12. Цибуляк А.Г. Екологізація сільського господарства в умовах глобалізації. *Агросвіт*. 2016. № 9. С. 34–38. URL: http://www.agrosvit.info/pdf/9_2016/8.pdf
13. Євдокименко В., Лопатинський Ю., Шкабара Т. Структурно-функціональні складові регіональної аграрної політики. *Регіональна економіка*. 2005. № 2. С. 160–166.
14. Лопатинський Ю.М. Базис інституційної трансформації аграрного сектора. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка*. 2013. Т. 18. Вип. 2/1. С. 8–11. URL: http://visnyk-onu.od.ua/journal/2013_18_2_1/02.pdf (дата звернення: 20.12.2019).

References:

1. The Net-Zero Challenge: Global Climate Action at a Crossroads (2019). Briefing Paper. *World Economic Forum in collaboration with Boston Consulting Group*. Available at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_The_Net_Zero_Challenge_Part1.pdf (accessed 20 December 2019). (in English)
2. Klimatychna ughoda: navvyperedky z pryrodou [Climate agreement: Contrary to nature] (2016). *Ukrinform*. Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2008862-klimatichna-ugoda-navviperedki-z-prirodou.html> (accessed 20 December 2019). (in Ukrainian)
3. Tsili staloho rozvytku 2016-2030 [Sustainable development goals 2016-2030] (2015). *United Nations in Ukraine*. Available at: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholitit/tsili-staloho-rozvytku> (accessed 20 December 2019). (in Ukrainian)
4. ООН: aktyvnyj rozvytok sil'skogo gospodarstva pryskorjuje zminy klimatu [UN: active agricultural development accelerates climate change] (2019). *Eco Technology*. Available at: <https://ecotech.news/ecology/330-onn-aktivnij-rozvitok-sil'skogo-gospodarstva-priskoryue-zmini-klimatu.html> (accessed 20 December 2019). (in Ukrainian)
5. Melnyk L.H. (2006). *Ekologichna ekonomika* [Ecological economy]. Sumy: University Book. (in Ukrainian)
6. Trehobchuk V.M. (1999). Landshaftno-ekologichne raionuvannia terytorii Ukrainy [Landscape-ecological zoning of the territory of Ukraine]. *Bulletin of agrarian science*, no 5, pp. 50–56. (in Ukrainian)
7. Krutiakova V.I., Kharichkov S.K. (2013). Ekologizatsiia yak skladova stratehii perekhodu Ukrainy do staloho rozvytku [Greening as a component of Ukraine's transition to sustainable development]. Proceedings of the *Tsili zbalansovanoho rozvytku dlia Ukrainy (Kyiv, June 18-19, 2013)*. Kyiv: Tsentr ekolohichnoi osvity ta informatsii, pp. 280–286. Available at: http://www.sd4ua.org/wp-content/uploads/2016/07/KrutyakovaKharichkov_red.doc (accessed 20 December 2019). (in Ukrainian)
8. Lobozyńska S.M., Nazarkevych O.B. (2017). Stymulivannia ekolohizatsii ahrovyrobnystva zadlia formuvannia prodovolchoi bezpeky Ukrainy [Promoting the greening of agricultural production for the sake of shaping Ukraine's food security]. *Economy: the realities of time*, no 3(31), pp. 53–59. Available at: <http://economics.opu.ua/files/archive/2017/No3/53.pdf> (accessed 20 December 2019). (in Ukrainian)
9. Tkachuk V.I. (2014). Ekologizatsiia vyrobnystva yak priorytet protsesu dyversyfikatsii ahrarykh pidpriemstv [Greening production as a priority of the diversification process of agricultural enterprises]. *An efficient economy*, no 4. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2899> (accessed 20 December 2019). (in Ukrainian)
10. Bahorka M.O. (2018). Ekologizatsiia ahrarykh pidpriemstv – osnovnyi skladnyk kontseptsii staloho rozvytku [Greening of agricultural enterprises is the main component of the concept of sustainable development]. *Black Sea Economic Studies*. Issue 26-1. Available at: http://bses.in.ua/journals/2018/26_1_2018/21.pdf (accessed 20 December 2019). (in Ukrainian)
11. Overkovska T. (2018). Pravovi zasady ekolohizatsii sil'skohospodarskoho vyrobnystva [Legal principles of greening of agricultural production]. *Agrarian law*, no 6, pp. 136–141. Available at: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/6/24.pdf> (accessed 20 December 2019). (in Ukrainian)
12. Tsybuliak A.H. (2016). Ekologizatsiia sil'skoho hospodarstva v umovakh hlobalizatsii [Greening of agriculture in the conditions of globalization]. *Agro-world*, no 9, pp. 34–38. Available at: http://www.agrosvit.info/pdf/9_2016/8.pdf (accessed 20 December 2019). (in Ukrainian)
13. Ievdokymenko V., Lopatynskiy Y., Shkabara T. (2005). Strukturno-funktsionalni skladovi rehionalnoi ahraryoi polityky [Structural and functional components of regional agrarian policy]. *Regional economy*, no 2, pp. 160–166. (in Ukrainian)
14. Lopatynskiy Y.M. (2013). Bazys instytutsiinoi transformatsii ahrarynoho sektora [The basis of institutional transformation of the agricultural sector]. *Bulletin of the Odessa National University. Series: Economics*, vol. 18, issue 2/1, pp. 8–11. Available at: http://visnyk-onu.od.ua/journal/2013_18_2_1/02.pdf (accessed 20 December 2019). (in Ukrainian)

Печенюк А.В.,

кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри фінансів,

банківської справи, страхування та електронних платіжних систем,

*Подільський державний аграрно-технічний університет***Печенюк А.П.,**

кандидат економічних наук, докторант,

*Подільський державний аграрно-технічний університет***Pecheniuk Andrii,**

Candidate of Sciences (Economics), Associate professor,

Associate professor of the Department of Finance,

Banking, Insurance and electronic payment systems,

*State Agrarian and Engineering University in Podilya***Pecheniuk Alla,**

Candidate of Sciences (Economics), doctoral student,

State Agrarian and Engineering University in Podilya

ЕКОЛОГІЧНИЙ МАРКЕТИНГ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Печенюк А.В., Печенюк А.П. Екологічний маркетинг як інструмент забезпечення сталого розвитку сільських територій. У статті обґрунтовано необхідність вирішення екологічних проблем шляхом переходу до якісно нової ідеології, яка передбачає розуміння процесів економічного зростання та технічного прогресу крізь призму екологічних ризиків. Проаналізовано основні мотиви екологізації аграрного виробництва, узагальнено передумови формування на сільських територіях ефективного екологічного виробництва. Виділено основні етапи процесу формування екологічного маркетингу на підприємствах аграрної сфери. Розроблено комплекс заходів для ефективної реалізації екологічних маркетингових стратегій, запропоновано конкретні методи стимулювання збуту продукції. Під час розроблення «зеленого» комплексу маркетингових комунікацій (проектування екологічного піару та реклами) обґрунтовано необхідність врахування ментальних та психологічних особливостей споживачів продукції на території регіону.

Ключові слова: екологічні проблеми, сільські території, аграрне виробництво, екологізація виробництва, екологічний маркетинг, екологічна безпека, стійкий розвиток.

Печенюк А.В., Печенюк А.П. Экологический маркетинг как инструмент обеспечения устойчивого развития сельских территорий. В статье обоснована необходимость решения экологических проблем путем перехода к качественно новой идеологии, которая предполагает понимание процессов экономического роста и технического прогресса через призму экологических рисков. Проанализированы основные мотивы экологизации аграрного производства, обобщены предпосылки формирования на сельских территориях эффективного экологического производства. Выделены основные этапы процесса формирования экологического маркетинга на предприятиях аграрной сферы. Разработан комплекс мер для эффективной реализации экологических маркетинговых стратегий, предложены конкретные методы стимулирования сбыта продукции. При разработке «зеленого» комплекса маркетинговых коммуникаций (проектировании экологического пиара и рекламы) обоснована необходимость учета ментальных и психологических особенностей потребителей продукции на территории региона.

Ключевые слова: экологические проблемы, сельские территории, аграрное производство, экологизация производства, экологический маркетинг, экологическая безопасность, устойчивое развитие.

Pecheniuk Andrii, Pecheniuk Alla. Environmental marketing as a tool for sustainable rural development. In order to effectively address the environmental problems of rural areas, the need for a transition to a qualitatively new ideology, which provides an understanding of the processes of economic growth and technological progress through the prism of environmental risks, is justified. Attention is paid to the problem of solving the contradictions between the economic interests of producers and the environmental and social needs of society (production of environmentally friendly products and environmental protection). It is stated that the main purpose of environmental marketing is to resolve these contradictions. The basic requirements for environmental safety of rural territories from the point of view of environmental marketing are generalized. It is concluded that more dynamic develop-

ment of environmental marketing is observed with the growth of real incomes of the population. It is noted that in recent years the practice of positioning companies as producers of environmentally friendly products has become increasingly popular in Ukraine, which in some way contributes to the formation of environmental culture of the population and the growth of demand for environmentally friendly products. The basic prerequisites that are necessary to stimulate the implementation of environmental marketing strategies are outlined. It is stated that ecologically oriented restructuring of production activity of enterprises of rural territories in Ukraine should provide for rational use of land, ensuring optimal level of plowed land. It is recommended that the “zero waste” marketing strategy be focused on rural areas, which is focused on maximizing the processing of by-products. The necessity of more active use of such methods of stimulating the sale of ecological products, such as effective advertising, the use of environmentally safe packaging, eco-branding of goods, etc., is emphasized. Environmental marketing should focus not only on the eco-friendly “cleanliness” of the product, but also take into account all stages of its life cycle, starting with the elimination of contamination during production and ending with safe processing after use.

Key words: ecological problems, rural territories, agrarian production, greening of production, ecological marketing, ecological safety, sustainable development.

Постановка проблеми. З кінця XX сторіччя очевидним став конфлікт між людиною та природою, адже нераціональне господарювання призвело до порушення динамічної рівноваги біосфери. Цей процес супроводжується стрімко зростаючим рівнем споживання природних ресурсів і різким погіршенням стану довкілля. Для ефективного практичного вирішення екологічних проблем необхідно перейти до якісно нової ідеології, яка передбачає розуміння процесів економічного зростання та технічного прогресу крізь призму екологічних ризиків.

Досягати своїх цілей екологічно відповідальним підприємствам та екологічним організаціям дають змогу інструменти та методи екологічного маркетингу, який є новою господарською практикою, що дає можливість суб'єктам господарювання не тільки отримувати прибутки, але й зменшувати до мінімального рівня шкідливий вплив виробничих процесів на довкілля та своєї продукції на здоров'я споживачів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Шкідливість інтенсифікації сільськогосподарського виробництва стосовно довкілля досліджено Т.В. Ільченко, А.В. Улановською; необхідність екологізації виробництва на підприємствах сільських територій обґрунтовано І.В. Замулою, О.В. Кірейцевою, Л.М. Соколом; екологічні потреби жителів сільських територій та протиріччя між економічними інтересами виробників та екологічними й соціальними потребами суспільства проаналізовано в працях В.І. Лазаренка; вимоги екологічної безпеки сільських територій узагальнено М.В. Мальчиком, О.В. Мартинюком; інструментарій екологічного маркетингу досліджено М.І. Бублик; особливості просування товарів на ринку екологічно чистої продукції розкрито С.Ю. Хамінцем, Ю.Е. Хижняком.

Саме новизна екологічного маркетингу викликає інтерес до нього з боку наукової спільноти. Однак в умовах проведення адміністративно-територіальної реформи України недостатньо розкритим залишається питання повноцінної реалізації екологічного маркетингу як складової стратегії розвитку сільських територій.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є окреслення місця екологічного маркетингу в реалізації принципів концепції стійкого розвитку сільських територій через гармонізацію інтересів аграрних виробників і споживачів їх продукції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виробничий потенціал людства розширює можливості економічного розвитку та досить часто супроводжується

негативним впливом на навколишнє природне середовище. Антропогенна діяльність приводить до глобальних змін природного перебігу процесів у довкіллі, що ставить під загрозу здоров'я та життя людини.

Результатом науково-технічного прогресу в аграрній сфері стала інтенсифікація виробництва, яка хоча й привела до підвищення продуктивності, проте стала причиною загострення екологічних проблем у сільській місцевості.

Ще донедавна традиційно вважалося, що основними порушниками екологічних норм є такі галузі, як промисловість і транспорт, а шкідливий вплив на довкілля аграрного виробництва тривалий час недооцінювався. Проте низка досліджень свідчить про те, що сільське господарство часто справляє більш руйнівний вплив на навколишнє природне середовище, ніж інші сфери виробництва [7, с. 29].

Інтенсифікація сільськогосподарського виробництва призводить до порушення екологічної рівноваги сільських територій, забруднення аграрної продукції радіонуклідами, важкими металами, пестицидами тощо.

Сучасне вітчизняне аграрне виробництво пов'язане з використанням, як правило, великих територій. Інтенсивний розвиток сільського господарства є причиною зростання дефіциту водних ресурсів, зменшення видового різноманіття рослинного й тваринного світу. Ігнорування науково обґрунтованих рекомендацій щодо використання землі, високий ступінь розораності, безконтрольне використання отрутохімікатів призвели до негативних екологічних наслідків. На територіях багатьох сільських громад спостерігаються катастрофічні темпи деградації ґрунтів. Окрім того, порушення екологічного балансу обов'язково призводить до зниження економічної ефективності використання земель сільськогосподарського призначення [1, с. 64].

Як правило, екологічні потреби сільських територій є похідними від первинних потреб їх мешканців. Серед екологічних потреб виділяють:

- фізіологічні екологічні потреби (потреба в екологічно чистих продуктах харчування, повітрі, воді);
- екологічний захист (потреба у відсутності загрози життю та здоров'ю внаслідок забруднення довкілля);
- соціальні екологічні потреби (потреба в спілкуванні з природою);
- потреби у визнанні (декларування екологічних потреб як способ підвищення самоповаги, формування іміджу);

– духовні екологічні потреби (підсвідомо наявна потреба відчувати себе частиною Всесвіту) [8, с. 60].

Відома американська дослідниця еколого-економічних проблем Меріем К. Прокоп виділяє такі три основні мотиви, які спонукають підприємців переходити до екологізації виробництва:

- маркетинг;
- соціальна відповідальність;
- економічний ефект [4, с. 203].

Науковці визначають маркетинг як вид людської діяльності, який спрямовано на задоволення потреб шляхом обміну. Загалом ідеологія маркетингу спрямована на вирішення одного з головних протиріч ринкової економіки, а саме протиріччя між інтересами виробника (продавця), який прагне виробити більше продукції та дорожче її продати, й споживача (покупця), який прагне задовольнити свої потреби в якісному товарі за ціною, яку він готовий заплатити.

Однак сьогодні очевидно є проблема вирішення протиріч між економічними інтересами виробників та екологічними й соціальними потребами суспільства (виробництвом екологічно чистої продукції та збереженням довкілля). Основною метою екологічного маркетингу є вирішення зазначених протиріч. Здійснення екологічного маркетингу має ґрунтуватись на принципах екологічної безпеки.

З позицій екологічного маркетингу екологічна безпека сільських територій повинна повністю відповідати таким вимогам:

- відсутність (або мінімальний рівень) забруднюючих речовин у процесі виробництва;
- безвідходність виробництва (мінімізація обсягів відходів);
- безпека для здоров'я мешканців регіону та працівників підприємств;
- ефективність ресурсоспоживання [9, с. 80].

Науковці стверджують, що такий якісно новий вид потреб людини, як екологічні потреби, з'явився у 70–80-х роках ХХ століття, коли зростання доходів зумовило усвідомлення суспільством цінностей, пов'язаних з якістю життя.

Найбільш поширеним нині є визначення екологічного маркетингу, запропоноване Ж. Оттман. На її думку, екологічний маркетинг є господарською діяльністю підприємств, спрямованою на виробництво екологічно орієнтованої продукції, формування попиту на цю продукцію, приведення всіх ресурсів підприємства у відповідність до вимог і можливостей ринку для отримання прибутку без нанесення шкоди навколишньому природному середовищу [2, с. 86].

Екологічний маркетинг дає змогу адаптувати діяльність підприємств сільських територій до принципів стійкого розвитку, адже він спрямовує процеси виробництва та збуту продукції на забезпечення «екологічних» потреб і запитів споживачів, що сприяє забезпеченню балансу інтересів економіки та екології.

Дослідження показують, що більш динамічний розвиток екологічного маркетингу спостерігається за умови зростання реальних доходів населення, коли споживачі як носії платоспроможного попиту в процесі задоволення своїх потреб все більше прагнуть до зростання якості життя, більше уваги приділяють збереженню та покращенню середовища проживання [6, с. 176].

Досвід економічно розвинених країн свідчить про те, що споживачі, як правило, готові платити за продукцію чи послуги, якщо їх споживання сприяє покращенню здоров'я та не шкодить навколишньому природному середовищу. До того ж чимало західних компаній розглядають забруднення довкілля та великі обсяги відходів як свідчення неефективності виробничого процесу.

Слід відзначити, що останніми роками в Україні все більш популярною стає практика позиціонування компаній як виробників екологічно чистої продукції, що певним чином сприяє формуванню екологічної культури населення та зростанню попиту на екологічно чисту продукцію. Проте рівень платоспроможного попиту на таку продукцію через порівняно невисокий рівень доходів більшості громадян досі залишається невисоким [5, с. 91].

Формуванню в Україні ринку екологічно чистої продукції сприяють євроінтеграційні прагнення країни та її зобов'язання щодо реалізації концепції сталого розвитку.

Для стимулювання реалізації екологічних маркетингових стратегій потрібні такі передумови:

- створення сприятливих умов для підприємств, які спеціалізуються на охороні навколишнього середовища;
- сприяння вітчизняним та іноземним інвестиціям у виробництво екологічно чистих товарів і послуг на основі екологічно безпечних технологій та методів управління;
- визначення економічно й соціально оптимального співвідношення гнучких схем компенсації під час реалізації принципів «забруднювач платить» і «користувач платить»;
- використання диференційованого підходу до ціноутворення на продукцію підприємства з урахуванням екологічних витрат на скорочення обсягу відходів, їх утилізацію та переробку;
- економічне та екологічне обґрунтування фінансування витрат на охорону довкілля за рахунок коштів підприємств, а також державного, регіонального й місцевого бюджетів;
- організації ефективних систем кредитування природоохоронних проектів з урахуванням інвестування в екологічно чисті технології [9, с. 81].

Фахівці розрізняють, як правило, такі чотири етапи процесу формування екологічного маркетингу на підприємствах:

- визначення готовності підприємства до впровадження технології екологічного маркетингу;
- обґрунтування доцільності переходу на екологічне виробництво;
- перехід на виробництво екологічно чистої продукції;
- диверсифікація діяльності підприємства з урахуванням новітніх технологій та екологічних тенденцій [6, с. 177].

Заслугує на увагу маркетингова стратегія «нульових відходів», яка особливо поширена в Японії, де є особливо високою ціна утилізації відходів. Максимально переробляючи побічні продукти виробництва, компанії намагаються мінімізувати обсяги відходів, які мають відправлятися на звалища, що часто сприяє появі нових джерел доходів [4, с. 203].

Екологічна переорієнтація виробництва передбачає:

- вивчення та врахування екологічних переваг для споживача;

- врахування екологічного чинника в прийнятті виробничих рішень;
- використання екологічної сировини та енергозберігаючих технологій;
- обслуговування продукту та несення відповідальності протягом усього життєвого циклу.

В процесі реалізації екологічної маркетингової політики підприємства особливе місце посідають методи стимулювання збуту продукції, серед яких найбільш поширеними є ефективна екологічна реклама, застосування екологічно безпечної упаковки товару, екологічне таврування товару (екомаркування, екологічний товарний знак), матеріальне стимулювання придбання екологічно безпечних товарів (“green gratis”, “green premium”), переконання споживача в екологічних перевагах товару тощо [4, с. 206].

Екологічно орієнтована концепція маркетингу є необхідною передумовою забезпечення конкурентоспроможності підприємства, його соціальної та екологічної відповідальності. Під час розроблення «зеленого» комплексу маркетингових комунікацій (проектування екологічного піару та реклами) компанія має брати до уваги ментальні та психологічні особливості споживачів продукції на території регіону [10, с. 594].

Екологічно орієнтована перебудова виробничої діяльності підприємств сільських територій має передбачати:

- раціональне використання землі;

- забезпечення оптимального рівня розораності земельних угідь;
- недопущення перевищення допустимих норм забруднення виробництва продукції;
- дотримання встановлених правил щодо транспортування, складування й внесення мінеральних добрив, засобів захисту рослин і тварин;
- недопущення забруднення хімічними засобами довкілля та продуктів харчування;
- дотримання екологічних вимог під час проектування, будівництва, реконструкції та введення в дію нових будівель та споруд, меліоративних систем тощо [3, с. 15].

Висновки. Екологічний маркетинг спрямований на регулювання виробництва та реалізації продукції на ринкових засадах і може бути представлений у формі еколого-економічного механізму маркетингового управління на державному, регіональному рівнях, а також на рівні суб’єктів управління, де пріоритетною має бути екологічна домінанта виробництва. Екологічний маркетинг має не лише зосереджуватись на екологічній «чистоті» продукції, але й враховувати всі етапи її життєвого циклу: від унеможливлення забруднення під час виробництва продукції до її безпечної переробки після використання.

Перспективними напрямками дослідження залишаються пошук шляхів побудови ефективної комунікаційної системи в екологічному маркетингу та вивчення мотивації поведінки споживачів на ринку екологічних продуктів.

Список використаних джерел:

1. Багорка М.О. Імплементація і ефективність маркетингових стратегій екологізації виробництва аграрних підприємств. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2019. № 3. С. 72–76.
2. Багорка М.О. Маркетингова стратегія екологізації виробництва аграрних підприємств: теорія, методологія, практика : дис. ... докт. екон. наук : спец. 08.00.04 ; Полтавська державна аграрна академія. Полтава, 2018. 443 с.
3. Багорка М.О. Основні напрями та механізми екологізації аграрного виробництва. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. № 16. С. 13–16.
4. Бублик М.І. Екологічний маркетинг як інструмент механізму розвитку соціо-еколого-економічної системи. URL: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/12311/1/029_Ekologichnij%20marketing%20_202_207_706.pdf (дата звернення: 13.12.2019).
5. Замула І.В. Екологічний маркетинг як інструмент забезпечення стійкого розвитку. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2016. Вип. 1(34). С. 82–93.
6. Ільченко Т.В., Улановська А.В. Процес формування екологічного маркетингу на аграрному підприємстві. *Економіка та управління підприємствами*. 2018. № 14. С. 175–179.
7. Кірейцева О.В., Сокол Л.М. Екологічні аспекти сільськогосподарського виробництва. *Економіка АПК*. 2017. № 7. С. 29–36.
8. Лазаренко В.І. Сутність екологічного маркетингу в аграрному секторі економіки. *Збалансоване природокористування*. 2016. № 2. С. 59–65.
9. Мальчик М.В., Мартинюк О.В. Сутність і концепція екологічного маркетингу муніципального утворення. *Економічний вісник Донбасу*. 2017. № 1(47). С. 77–81.
10. Хамініч С.Ю., Хижняк Ю.Е. Концепція екологічного маркетингу та особливості використання «зеленого» PR і реклами. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. № 7. С. 591–595.

References:

1. Bahorka M.O. (2019) Implementatsiia i efektyvnist marketynhovykh stratehii ekolohizatsii vyrobnytstva ahrarnykh pidpryemstv [Implementation and effectiveness of marketing strategies for greening agricultural enterprises]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*, no. 3, pp. 72–76.
2. Bahorka M.O. (2019) *Marketynhova stratehiia ekolohizatsii vyrobnytstva ahrarnykh pidpryemstv: teoriia, metodolohiia, praktyka* [Marketing strategy of greening production of agricultural enterprises: theory, methodology, practice]: (Doctoral Thesis). Poltava: Poltava State Agrarian Academy.
3. Bahorka M.O. (2017) *Osnovni napriamy ta mekhanizmy ekolohizatsii ahrarnoho vyrobnytstva* [Main directions and mechanisms of greening of agricultural production]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, no. 16, pp. 13–16.
4. Bublik M.I. (2017) *Ekolohichniy marketynh yak instrument mekhanizmu rozvytku sotsio-ekoloho-ekonomichnoi systemy* [Eco-marketing as a tool for developing the socio-ecological-economic system]. Available at: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/12311/1/029_Ekologichnij%20marketing%20_202_207_706.pdf (accessed: 13 December 2019).

5. Zamula I.V. (2016) Ekolohichniy marketynh yak instrument zabezpechennia stiikoho rozvytku [Eco-marketing as a tool for sustainable development]. *Problemy teorii ta metodologii bukhhalterskoho obliku, kontroliu i analizu*, no. 1(34), pp. 82–93.
6. Ilchenko T.V., Ulanovska A.V. (2018) Protses formuvannia ekolohichnoho marketynhu na ahrarnomu pidpriemstvi [The process of formation of environmental marketing at an agricultural enterprise]. *Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy*, no. 14, pp. 175–179.
7. Kireitseva O.V., Sokol L.M. (2017) Ekolohichni aspekty silskohospodarskoho vyrobnytstva [Environmental aspects of agricultural production]. *Ekonomika APK*, no. 7, pp. 29–36.
8. Lazarenko V.I. (2016) Sutnist ekolohichnoho marketynhu v ahrarnomu sektori ekonomiky [The essence of environmental marketing in the agricultural sector of the economy]. *Zbalansovane pryrodokorystuvannia*, no. 2, pp. 59–65.
9. Malchyk M.V., Martyniuk O.V. (2017) Sutnist i kontseptsiiia ekolohichnoho marketynhu munitsypalnoho utvorennia [The essence and concept of environmental marketing of the municipality]. *Ekonomichniy visnyk Donbasu*, no. 1(47), pp. 77–81.
10. Khaminich S.Iu., Khyzhniak Yu.E. (2015) Kontseptsiiia ekolohichnoho marketynhu ta osoblyvosti vykorystannia “zelenoho” PR i reklamy [The concept of environmental marketing and the features of using “green” PR and advertising]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, no. 7, pp. 591–595.

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

УДК 331.005.95

Андрійчук Ю.А.,
кандидат економічних наук,
асистент кафедри менеджменту персоналу та адміністрування,
Національний університет «Львівська політехніка»

Рісна Л.А.,
магістр,
Національний університет «Львівська політехніка»

Andriichuk Yuliia,
PhD, assistant,
Department of Human Resource Management and Administration,
Lviv Polytechnic National University,

Risna Liuda,
Master,
Department of Human Resource Management and Administration,
Lviv Polytechnic National University

СУЧАСНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ПРИКЛАДНІ ІНСТРУМЕНТИ

Андрійчук Ю.А., Рісна Л.А. Сучасні аспекти управління персоналом: теоретичні засади та прикладні інструменти. У статті проаналізовано існуючі підходи до тлумачення категорії «управління персоналом». Розглянуто класичні визначення. Досліджено нестандартні підходи до тлумачення категорії. Визначено переваги та недоліки існуючих трактувань. Обґрунтовано доцільність виокремлення реального та потенційного персоналу як основного об'єкту управління. Систематизовано методи управління персоналом. Досліджено традиційні методи управління реальним та потенційним персоналом підприємства. Окреслено основну ідею існування теорії поколінь. Виділено характерні особливості управління представниками покоління Z на основі їх ціннісно-світоглядних засад. Обґрунтовано необхідність розроблення прикладного інструментарію управління сучасним поколінням через сучасні методи менеджменту. Запропоновано авторське визначення категорії управління персоналом.

Ключові слова: персонал, управління персоналом, методи управління, теорія поколінь, покоління Z.

Андрейчук Ю.А., Рисна Л.А. Современные аспекты управления персоналом: теоретические основы и прикладные инструменты. В статье проанализированы существующие подходы к толкованию категории «управление персоналом». Рассмотрены классические определения. Исследованы нестандартные подходы к толкованию категории. Определены преимущества и недостатки существующих трактовок. Обоснована целесообразность выделения реального и потенциального персонала как основного объекта управления. Систематизированы методы управления персоналом. Исследованы традиционные методы управления реальным и потенциальным персоналом. Определено основную идею существования теории поколений. Выделены характерные особенности управления представителями поколения Z на основе их ценностно-мировоззренческих основ. Обоснована необходимость разработки прикладного инструментария управления современным поколением через современные методы менеджмента. Предложено авторское определение категории управления персоналом.

Ключевые слова: персонал, управление персоналом, методы управления, теория поколений, поколение Z.

Andriichuk Yuliia, Risna Liuda. Modern aspects of staff management: theoretical background and applied instruments. In the context of society globalization and informatization, the main management purpose is changing. The focus shifts from material resources to labor. The values and needs of the next generation are changing. Accordingly, the tools for human resource management also need to be adapted to the requirements of the "new" society. That is why the modern aspects of the personnel management of the enterprise are becoming an

actual subject of scientific research today. Based on the analysis and research, the author's definition of the concept of "personnel management" was formed as a coordinated complex interaction with existing and potential personnel through the prisms of economic, administrative, social-psychological and modern methods in order to obtain effective results of the company's activity. Modern HR management techniques are highlighted separately to emphasize their importance. Separation helps to emphasize that it is no less important than the existing one. The classification of the basic methods of personnel management has been developed. In the article the definition of personnel management is adapted to modern conditions of enterprise management. The category of potential personnel as a separate object of management is distinguished. The analysis and systematization of both traditional and modern methods are presented. The modern methods of personnel management are reflected. Management methods successfully used by other countries are analyzed. Much attention is paid to the new generation. Changing personal values and priorities requires a revision of management practices. According to the theory of generations, this is generation Z. Based on the research, the definition of personnel management is adapted to the modern challenges. The increasing role of recruiting and recruiting requires special attention to attract potential employees. This is why potential employees are categorized as separate. It is necessary to develop specific methods for managing potential employees. Existing employees should not be ignored. Management style should shape engagement and reduce turnover. Therefore, the article introduces new, up-to-date tools for HR. Many of them are already being used in practice abroad. We have shown that it is very important for today to understand and understand the younger generation.

Key words: personnel, staff management, management methods, the theory of generations, generation Z.

Постановка проблеми. Управління персоналом сьогодні посідає одне із пріоритетних місць серед систем, які забезпечують ефективність діяльності підприємства. Поряд із іншими видами ресурсів, серед яких фінансові, технологічні та матеріальні, трудові ресурси сьогодні дають сучасним підприємствам стійкі конкурентні переваги на ринку.

Зі зростанням ролі трудового потенціалу змінюється також зміст самого управління персоналом, яке класично вже тривалий час різносторонньо аналізувалося та уточнювалося вітчизняними та зарубіжними економістами-науковцями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці управління персоналом присвячено чимало вітчизняних та зарубіжних наукових праць. Актуальна тематика тривалий час залишається предметом дослідження багатьох науковців.

Зокрема, управління персоналом через призму економічних, адміністративних та соціально-психологічних аспектів досліджували Голубка О.Я. [1], Дідович Ю.О. [1], Рудінська О.В. [2], Стельмашенко О.В. [3], Харченко Г.А. [4] та інші.

Традиційні методи управління персоналом у своїх наукових доробках вивчали...

Не зважаючи на численні наукові дослідження у сфері управління персоналом підприємства відсутнє єдине бачення теоретичних засад управління, а також прикладного інструментарію його реалізації.

Формулювання завдання дослідження. У науковій статті необхідно проаналізувати існуючі напрацювання вітчизняних економістів щодо тлумачення категорії управління персоналом. Адаптувати визначення до сучасних викликів сьогодення з урахуванням трансформації внутрішньоособистісних особливостей об'єкта управління. Систематизувати актуальні методи управління персоналом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нині проблема управління персоналом на підприємстві є ключовим моментом перебудови всієї системи управління. Управління персоналом потрібно розглядати як технологію, яка є цілісною і кожен елемент якої є ключовим [1, с. 114].

Класично управління персоналом характеризували як «цілеспрямовану діяльність керівництва та праців-

ників підрозділів управління персоналом, що включає розробку концепцій і стратегій кадрової політики, принципів та методів управління персоналом організації [5, с. 282]». Не зважаючи на різноплановість тлумачення категорії традиційно автори визначали управління персоналом як цілеспрямований вплив керуючої системи на персонал задля досягнення цілей підприємства.

Однак, існують визначення, які дещо нестандартно дають тлумачення поняттю «управління персоналом», основні із них наведені у табл. 1.

Як видно з табл. 1, навіть для не зовсім стандартних та традиційних тлумачень категорії «управління персоналом» характерне все ж урахування лише традиційних методів управління, акцент на існуючому персоналі з метою досягнення цілей підприємства чи реалізації трудового потенціалу. Такі визначення більш підходять до часового періоду початку 2000-х років.

Спостереження за трансформацією поведінки сучасного покоління, переосмисленням їх цінностей, перерозподілом потреб, що, як наслідок, кардинально змінило вимоги до роботодавця.

Нове покоління демонструє принципово іншу модель процесу взаємодії між працівниками, яка полягає у необхідності гнучкого графіку робочого часу, більш демократичного стилю управління та безперервного професійного та особистісного розвитку. Представники цього покоління не будуть затримуватись на роботі, яка їх не влаштовує на відміну від покоління їх батьків – покоління Х, як визначається в теорії поколінь.

Отже, відповідно до сучасних вимог необхідно трансформувати розуміння процесу управління персоналом, яке б відповідало цінностям, пріоритетам та потребам нового покоління.

Зі зростаючою роллю людських ресурсів та пришвидшенням науково-технічного прогресу висококваліфікований, компетентний та креативний персонал часто є значно більшою цінністю, аніж високотехнологічне устаткування чи інші матеріальні активи підприємства, які є загальнодоступними на ринку. Активні пошуки, залучення та навіть заманювання чи переманювання персоналу можуть стати стратегічно важливими цілями для багатьох підприємств. Саме тому не коректно враховувати під час розроблення інструмен-

Існуючі підходи до визначення категорії «управління персоналом»

№	Автор	Джерело	Визначення	Коментар автора	
				Переваги	Недоліки
1	2	3	4	5	6
1	Годящев М.О.	[6, 76]	Управління персоналом – стратегічна функція, що передбачає розроблення кадрової стратегії, підбір персоналу виходячи з філософії підприємства, заохочення колективних зусиль, спрямованих на його розвиток, стимулювання з урахуванням якості індивідуальної діяльності, мінімізацію трудових затрат і створення позитивного соціально-психологічного клімату на робочих місцях	- включає потенційний та існуючий персонал; - враховує мотивацію і розвиток; - розглядає економічне планування через мінімізацію затрат; - враховує соціальний-психологічний аспект	- не враховує адміністративні аспекти; - упускає діяльність у реальному часі, враховуючи лише стратегічні аспекти
2	Каличева Н.Є.	[7, 195]	Управління персоналом – це комплексний, цілеспрямований вплив на колектив з метою забезпечення оптимальних умов для досягнення мети підприємства	- акцентує увагу на комплексності поняття; - визначає кінцеву мету процесу управління	- не враховує потенційний персонал; - не відображає стратегічні аспекти управління
3	Кравченко О.О.	[8, 101]	Управління персоналом – це комплекс взаємопов'язаних економічних, організаційних та соціально-психологічних методів, що забезпечують ефективність трудової діяльності та конкурентоспроможності підприємств	- комплексно описує класичні методи управління персоналом; - враховує як тактичні (ефективність трудової діяльності), так і стратегічні аспекти (конкурентоспроможність підприємства)	- не описує сучасні методи управління персоналом; - не називає об'єкт управління (для кого чи чого будуть застосовуватися методи); - не враховує потенційний персонал
4	Салова Н.А.	[9, 187]	Управління персоналом – це комплексна прикладна наука про організаційно-економічні, адміністративно-управлінські, технологічні, правові, групові і особистісні фактори, способи і методи впливу на персонал підприємства для підвищення ефективності в досягненні цілей організації	- акцентує увагу на комплексності поняття; - розглядає різні соціальні методи підвищення продуктивності; - деталізує класичні методи управління персоналом	- не враховує потенційний персонал; - не описує сучасні методи управління персоналом
5	Сільченко І.А.	[10, 91]	Управління людськими ресурсами – це не тільки адміністрування кадрової служби, а й більш широкий обсяг діяльності керівників органів управління, що включає в себе усі функції пов'язані з плануванням, залученням, добором, соціалізацією, професійним розвитком, оцінюванням показників діяльності, оплатою праці, мотивацією, підтримкою робочих відносин з метою максимального використання потенціалу людських ресурсів	- широко висвітлює соціально-психологічні аспекти роботи з персоналом; - описує класичні методи управління персоналом; - акцентує увагу на важливості використання трудового потенціалу	- не називає сучасні методи управління персоналом; - не враховує потенційний персонал; - не зазначається кінцева мета процесу управління

Джерело: систематизовано автором на основі опрацьованих джерел

тарію управління персоналом лише існуючий персонал підприємства. Потенційний персонал повинен враховуватися окремою категорією із розробленням спеціальних методів управління.

Отже, під час розроблення інструментарію управління персоналом ми пропонуємо першочергово виділити дві основні категорії персоналу (рис. 1), а саме:

- реальний персонал підприємства;
- потенційний персонал.

Окрім того, традиційні методи підбору персоналу шляхом перегляду резюме чи приймання на роботу «по знайомству» також повинні залишитися у минулому, оскільки вони унеможливають реальне оцінювання soft skills претендента на вакантну посаду.

На практиці процес управління персоналом реалізується через використання методів, тому розроблення інструментарію управління передбачає розроблення та удосконалення методів управління персоналом підприємства.

Традиційно, під методами менеджменту розуміють систему способів і прийомів впливу на керований об'єкт з метою виконання місії і досягнення цілей організації [2, с. 106].

Класично у практиці управління реальним персоналом використовують три основні групи методів, а саме:

- адміністративні;
- економічні;
- соціально-психологічні.

Адміністративні методи менеджменту відповідають за формальну частину управління шляхом формування організаційної структури, організування розподілу повноважень, делегування, нормування праці тощо. Також до адміністративних методів управління персоналом можна віднести видачу наказів та розпоряджень по підприємству, які регламентують діяльність усього підприємства як єдиної системи. Підбір та розстановка персоналу, розроблення положень та посадових інструкцій організовують роботу як новоприйнятого персоналу, так і оптимізують діяльність постійних працівників. Саме посадові інструкції шляхом чіткого визначення обов'язків та повноважень зменшують рівень конфліктності у колективі, тим самим підвищуючи стресостійкість працівників. Ще одним прикладом адміністративних методів управління персоналом є корпоративні стандарти, які відіграють роль активатора командотворення, що підвищує згуртованість колективу, тим самим позитивно впливаючи на лояльність персоналу.

Економічні методи менеджменту є першоосновою управління персоналом. Вони, насамперед, реалізуються через оплату праці, коли працівник отримує грошову винагороду пропорційно до виконаних завдань, досягнутих цілей чи отриманих результатів. Така оплата праці може здійснюватися у формі заробітної плати або через преміювання. Окрім заохочувальних економічних методів можуть на підприємстві також використовуватися і економічні методи з метою покарання, як наприклад, штрафи чи пеня. Економічні методи прямо впливають на якість та ефективність роботи персоналу, регулюючи його діяльність відповідно до цілей та мети діяльності підприємства.

Ще одним економічним методом управління персоналом на рівні підприємства є фінансування розвитку персоналу та економічного клімату. Після задоволення потреб найнижчого рівня люди переходять до все

вищих та вищих потреб. Згідно класичних теорій мотивації для кожного працівника настає період у кар'єрі, коли індивід прагне розвиватися та удосконалюватися. Коли базові фінансові потреби стають задоволеними, то людина починає звертати увагу на соціальні та психологічні аспекти своєї трудової діяльності. Діяльність у напрямку розвитку свого персоналу, а також формування клімату в колективі повинні стати пріоритетами корпоративного розвитку для кожного успішного підприємства, однак, існування цих напрямів неможливе без належного рівня фінансування. Отже, якщо підприємство виділяє достатньо коштів на створення психологічного клімату в колективі, а також на самоудосконалення свого персоналу, то імідж на ринку такого роботодавця буде значно вищим, що підсвідомо буде впливати на персонал та стимулювати ефективність його діяльності.

Існують також макроекономічні методи управління, які формуються не на рівні підприємства, а на рівні ринку праці. Ціноутворення на ринку праці визначаються співвідношенням попиту та пропозицій на певні професії та компетентності вакантних посад, тим самим впливають на рівень оплати праці на ринку. За умови підвищеного попиту на певні професії та недостатньої пропозиції роботодавці готові платити більше, тим самим дестимулюючи найманого працівника до саморозвитку, чи самоудосконалення, чи просування по кар'єрній драбині. І навпаки, за умови перевищення пропозицій на ринку праці над попитом на певні вакансії працівник готовий більше та краще працювати за відносно нижчу оплату праці, щоб не втратити робоче місце.

Харченко Г.А. [4, с. 178] наголошує на тому, що раціональна організація забезпечує високу продуктивність праці лише в тому випадку, якщо ефективно використовуються індивідуальні та психологічні особливості кожного працівника, які максимально враховуються під час використання соціально-психологічних методів управління.

На практиці соціально-психологічні методи менеджменту реалізуються через соціальне планування та аналіз, залучення працівників до управління, навчання та розвиток персоналу, створення клімату в колективі тощо.

Соціальне планування у менеджменті передбачає складання плану соціального розвитку колективу, підвищення якості трудового життя, планування кар'єри тощо. Метод залучення до управління сприяє підвищенню трудової активності у працівників і розширенню діяльності за межами вузької сфери спеціалізації. Моральне стимулювання, як соціально-психологічний метод управління, передбачає нефінансову мотивацію працівників з метою підвищення їх продуктивності праці. Ще один метод, який сьогодні дуже активно почав використовуватися на сучасних підприємствах, це формування клімату в колективі (запровадження традицій спільного проведення відпочинку чи виділення окремої кімнати для відпочинку в офісі, брендовані аксесуари та одяг з символікою компанії), які піднімають дух в колективі, також суттєво підвищують лояльність персоналу. Можливості навчання та розвитку персоналу привертають увагу кращих фахівців, а належна підготовка працівників зменшує плинність кадрів.

Не слід залишати поза увагою і потенційний персонал підприємства. В умовах підвищеної цінності інтелекту-

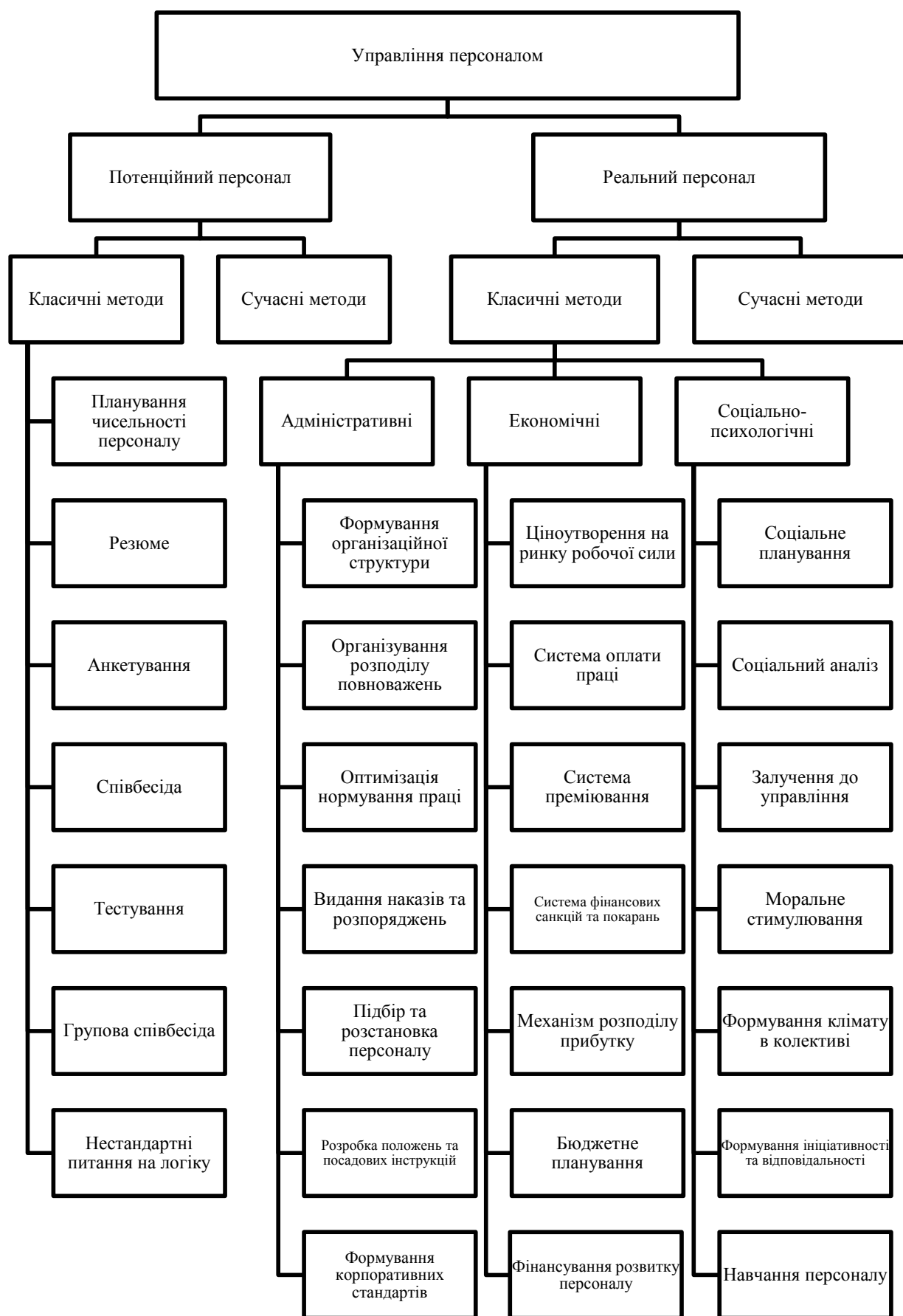

Рис. 1. Класифікація основних методів управління персоналом

Джерело: систематизовано автором на основі опрацьованих джерел

альних ресурсів робота з пошуку та підбору персоналу є стратегічно важливим напрямом діяльності підприємства.

Щодо потенційного персоналу підприємства та управління ним класично використовують такі методи менеджменту як планування чисельності персоналу, резюме, анкетування, співбесіда, тестування, нестандартні питання на логіку тощо.

Пошук та підбір персоналу повинен починатися із планування чисельності. Планування чисельності персоналу підприємства як метод управління трудовим потенціалом має бути регулярним та систематичним. Кожного разу зі зміною умов здійснення виробничо-господарської діяльності, із коригуванням цілей чи завдань підприємства або ж просто раз на період при відносно стабільній діяльності керівництву підприємства варто переглядати потребу у чисельності персоналу. Планування чисельності працівників дозволить уникнути перевантаження персоналу за умови його нестачі або ж навпаки – дозволить ідентифікувати перевитрати персоналу. Окрім визначення потенційної потреби в персоналі планування чисельності прогнозує потреби у кадрах на ту чи іншу посаду, формує кадровий резерв.

Кадрове планування є найважливішим засобом управління системою роботи з персоналом підприємства і тому повинно виконуватися як в інтересах підприємства, так і персоналу. Для підприємства важливо мати в необхідний час в достатній кількості і відповідної якості персонал, який здатний вирішувати конкретні завдання, досягати визначених цілей [11, с. 283].

Резюме є безпосередньо методом підбору потенційного персоналу. Це є простим та зручним способом, який легко та швидко дозволяє відібрати найбільш вдалих претендентів на вакантну посаду за конкретними чіткими параметрами як освіта, вік, стаж роботи, технічні навички, конкретні знання. Проте, такий метод підбору персоналу не дозволяє оцінити індивідуальних властивостей людини. По резюме дуже складно встановити рівень комунікабельності людини, впевненість у собі, креативність у роботі, лідерські якості, вміння чітко та зрозуміло відповідати на питання, тип темпераменту тощо. Тому після оброблення резюме усі реальні претенденти найчастіше проходять наступні етапи підбору.

Співбесіда є безпосереднім контактом роботодавця та шукача роботи, під час якого вже особисто при зустрічі представник підприємства може поспілкуватися з потенційним працівником. Метою проведення співбесіди є Цей метод щодо одержання інформації за

допомогою словесної комунікації, дозволяє спрогнозувати майбутні показники діяльності та порівняти з іншими кандидатами [12, с. 6].

Під час співбесіди, щоб краще зрозуміти поведінку кандидата в нестандартній ситуації та побачити спосіб вирішення складних питань, рекрутери можуть задавати нестандартні питання на логіку. Такі питання дають краще уявлення про потенційного працівника, його здібностях швидко пристосовуватися та знаходити вихід із непередбачуваних ситуацій. Часто, коли кандидатів декілька, то співбесіда може бути груповою, тут вже можна побачити взаємодію з людьми чи оцінити лідерські здібності.

Ще одним загальновідомим методом підбору персоналу є тестування. Зазвичай воно орієнтоване на визначення професійних навичок та знань конкретної сфери. Тестування допомагає сформулювати думку про здатність претендента до його професійного та посадового зростання, специфіки мотивації, особливості стилю діяльності. Тести можуть перевіряти розумові здібності, рух та фізичні можливості, оцінювати особистість та її інтереси, досягнення, а також робочі завдання [13, с. 163].

В цілому, у процесі управління персоналом, як потенційним, так і реальним, варто поєднувати і традиційні, і сучасні методи управління.

Тому, на нашу думку, управління персоналом на сучасному етапі слід тлумачити як узгоджену комплексну взаємодію з існуючим та потенційним персоналом через призми економічних, адміністративних, соціально-психологічних та сучасних методів з метою отримання ефективних результатів діяльності компанії.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Зростаюча актуальність тематики управління персоналом ще раз підкреслює трансформацію цілей управління, коли акцент відчутно зміщується в бік трудових ресурсів, які все частіше вважають основною цінністю підприємства. Враховуючи важливість та складність процесу залучення нових працівників персонал підприємства, як основний об'єкт управління, потрібно розділяти на існуючий та потенційний. Обидві категорії є дуже важливими для підприємства, однак, методи потрібно застосовувати різні.

Сучасні методи управління персоналом є недостатньо дослідженими у науковій економічній літературі. Тому подальші наукові дослідження необхідно проводити у напрямку розроблення та систематизації сучасного інструментарію управління реальним та потенційним персоналом з метою врахування цінностей та світогляду представників нового покоління.

Список використаних джерел:

1. Голубка О.Я., Дідович Ю.О., Копусяк Я.Ф. Аналіз методів управління персоналом. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2016. Вип. 5(1). С. 113–117.
2. Рудінська О.В., Ленська Н.І. Сучасна структура та ефективність методів менеджменту. *Ринкова економіка: сучасна теорія та практика управління*. 2016. Т. 15. Вип. 2(33). С. 105–122.
3. Стельмашенко О.В. Комплексна система стратегічного управління персоналом підприємства. *Вісник Одеського національного університету*. Економіка. 2013. Т. 18. Вип. 3(3). С. 96–99.
4. Харченко Г.А., Боровий Ю.М. Особливості соціально-психологічних методів в управлінні підприємством. *Вісник НТУ «ХПІ»*. 2013. № 53 (1026). С. 178–181.
5. Азарова А.О., Мороз О.О., Лесько О.Й. Управління персоналом : навч. посіб. Вінниця : ВНТУ, 2014. 283 с.
6. Годящев М.О. Управління персоналом підприємства як фактор підвищення його ділової активності. *Інтелект XXI*. 2017. № 3. С. 74–79.
7. Каличева Н.Є., Стецюк М.І. Удосконалення системи управління персоналом в умовах розвитку підприємства. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2015. № 49. С. 195–198.

8. Кравченко О.О., Кикоть С.В. Психологічні аспекти управління персоналом. Молодий вчений. 2016. № 3(30). С. 101–103.
9. Салова Н.А. Сучасні технології управління персоналом в українських реаліях. *Соціально-трудова відносина: теорія та практика : зб. наук. пр.* 2014. № 2. С. 187–191.
10. Сільченко І.А. Особливості сучасних систем управління персоналом та їх ефективність. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу.* 2016. № 1(33). С. 91–95.
11. Яшук В.І. Методичне забезпечення кадрового планування на підприємстві. *Науковий вісник НУЛТ України.* 2015. Вип. 25.4. С. 281–287.
12. Конотопцева Ю.В. Методи добору персоналу Державної служби в Україні. *Державне будівництво: електрон. наук. фах. вид.* 2014. № 2. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2014_2_22
13. Назарова Г.В. Технології підбору персоналу на базі сучасних програмних продуктів. *Вісник Донецької державної машинобудівної академії.* 2012. № 1(26). С. 162–165.

References:

1. Holubka O.Ia., Didovych Yu.O., Kopusiak Ya.F. (2016) Analiz metodiv upravlinnia personalom [Analysis of methods of staff management]. *Economic Bulletin of Zaporizhzhya State Engineering Academy*, vol. 5(1), pp. 113–117.
2. Rudinska O.V., Lenska N.I. (2016) Suchasna struktura ta efektyvnist metodiv menedzhmentu [Modern structure and effectiveness of management methods]. *Market Economics: Modern Management Theory and Practice*, vol. 2(33), pp. 105–122.
3. Stelmashenko O.V. (2013) Kompleksna systema stratehichnoho upravlinnia personalom pidpriemstva [Complex system of strategic management of the personnel of the enterprise]. *Bulletin of the Odessa National University. Economy*, vol. 3(3), pp. 96–99.
4. Kharchenko H.A. (2013) Osoblyvosti sotsialno-psykholohichnykh metodiv v upravlinni pidpriemstvom [Features of social and psychological methods in enterprise management]. *Bulletin of NTU "KPI"*, no. № 53 (1026), pp. 178–181.
5. Azarova A.O., Moroz O.O., Lesko O.Y., Romanets I.V. (2014) *Upravlinnia personalom* [Staff Management]. Vinnytsia: VNTU. (in Ukrainian)
6. Hodiashchev M.O. (2017) Upravlinnia personalom pidpriemstva yak faktor pidvyshchennia yoho dilovoi aktyvnosti [Enterprise personnel management as a factor in increasing its business activity]. *Intelligence XXI*, no. 3, pp. 74–79.
7. Kalycheva N.Ie., Stetsiuk M.I. (2015) Udoshkonalennia systemy upravlinnia personalom v umovakh rozvytku pidpriemstva [Improvement of the personnel management system in the conditions of enterprise development]. *Bulletin of Economics of Transport and Industry*, no. 49, pp. 195–198.
8. Kravchenko O.O., Kykot S.V. (2016) Psykholohichni aspekty upravlinnia personalom [Psychological aspects of personnel management]. *Young scientist*, no. 3(30), pp. 101–103.
9. Salova N. A. (2014) Suchasni tekhnolohii upravlinnia personalom v ukrainskykh realiakh [Modern technologies of personnel management in Ukrainian realities]. *Social-labor relations: theory and practice*, no. 2, pp. 187–191.
10. Silchenko I. A. (2016) Osoblyvosti suchasnykh system upravlinnia personalom ta yikh efektyvnist [Features of modern personnel management systems and their effectiveness]. *Bulletin of Berdyansk University of Management and Business*, no. 1(33), pp. 91–95.
11. Yashchuk V.I., Artyshchuk I.V. (2015) Metodychne zabezpechennia kadrovoho planuvannia na pidpriemstvi [Methodical providing of personnel planning at the enterprise]. *Scientific Bulletin of NULT of Ukraine*, vol. 25.4, pp. 281–287.
12. Konotopseva Yu.V. (2014) Metody doboru personalu Derzhavnoi sluzhby v Ukraini [Methods of selection of the Civil Service personnel in Ukraine]. *State building*, no. 2. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2014_2_22 (accessed 20 December 2019).
13. Nazarova H.V. (2012) Tekhnolohii pidboru personalu na bazi suchasnykh prohramnykh produktiv [Recruitment technologies based on modern software products]. *Bulletin of Donetsk State Mining Academy*, no. 1(26), pp. 162–165.

Якимова Н.С.,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту та поведінкової економіки,
Донецький національний університет імені Василя Стуса

Yakymova Nataliia,
Candidate of Sciences (Economics),
Associate Professor of the Department of Management and Behavioral Economics,
Vasyl' Stus Donetsk National University

СВІТОВА ПРАКТИКА ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМ СТРАХУВАННЯ ПО БЕЗРОБІТТЮ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОВЕДІНКОВИХ МОДЕЛЕЙ СУБ'ЄКТІВ РИНКУ ПРАЦІ

Якимова Н.С. Світова практика функціонування систем страхування по безробіттю в умовах трансформації поведінкових моделей суб'єктів ринку праці. У статті проведено дослідження світової практики функціонування систем страхування по безробіттю в умовах трансформації поведінкових моделей суб'єктів ринку праці. Встановлено, що трансформація поведінкових моделей суб'єктів ринку праці викликає певні економічні та соціальні наслідки. За умов виникнення певних невідповідностей між отриманими знаннями, вміннями та навичками індивідів і вимогами роботодавців, що висуваються до професійно-кваліфікаційного рівня працівників, виникає таке явище, як безробіття. Наявність в Україні такого явища, як безробіття, потребує вжиття ефективних заходів державної політики у сфері соціального захисту безробітних. Використання позитивного досвіду зарубіжних країн у розробленні заходів державної політики України у сфері соціального захисту безробітних сприятиме розвитку державної політики у цій сфері та дасть змогу вдосконалити існуючу систему соціального захисту безробітних в Україні.

Ключові слова: система страхування по безробіттю, державна політика, соціальний захист безробітних, трансформації, поведінкові моделі, суб'єкти ринку праці.

Якимова Н.С. Мировая практика функционирования систем страхования по безработице в условиях трансформации поведенческих моделей субъектов рынка труда. В статье проведено исследование мировой практики функционирования систем страхования по безработице в условиях трансформации поведенческих моделей субъектов рынка труда. Установлено, что трансформация поведенческих моделей субъектов рынка труда вызывает определенные экономические и социальные последствия. В условиях возникновения определенных несоответствий между полученными знаниями, умениями и навыками индивидов и требованиями работодателей, предъявляемых к профессионально-квалификационному уровню работников, возникает такое явление, как безработица. Наличие в Украине такого явления, как безработица, требует принятия эффективных мер государственной политики в сфере социальной защиты безработных. Использование положительного опыта зарубежных стран в разработке мер государственной политики Украины в сфере социальной защиты безработных будет способствовать развитию государственной политики в этой сфере и позволит усовершенствовать существующую систему социальной защиты безработных в Украине.

Ключевые слова: система страхования по безработице, государственная политика, социальная защита безработных, трансформации, поведенческие модели, субъекты рынка труда.

Yakymova Nataliia. World practice of functioning of unemployment insurance systems in the conditions of transformation of behavioral models of labor market actors. The article studied the world practice of functioning of unemployment insurance systems in the context of transformation of behavioral models of labor market actors. Established that the transformation of behavioral models of labor market actors has certain economic and social consequences. In the context of certain discrepancies between supply and demand in the labor market between the knowledge, skills and habits of individuals and employers requirements that apply to professional qualification of workers, there is such a phenomenon as unemployment. Emphasis is placed on the fact that the status of the unemployed is the result of incorrectly constructed vocational and educational trajectory, which necessitates their adjustment. The presence in Ukraine of such a phenomenon as unemployment requires the implementation of effective public policy measures in the field of social protection of the unemployed. Regardless of whether unemployment is the result of various shocks, the global crisis or permanent structural changes taking place in the economy and in the labor market, unemployment assistance is an effective tool to ensure individuals' guaranteed income, smoothing economic change and stabilizing aggregate consumption. Unemployment protection systems provide unemployed, able-bodied workers with income support over a period of time. The basic characteristics of unemploy-

ment insurance systems in some countries of the world are investigated by the following characteristics: coverage of the population, requirements for applicants for entitlement, period of payment of aid, amount of assistance, ways of financing. The use of positive experience of foreign countries in the development of measures of state policy of Ukraine in the field of social protection of the unemployed will contribute to the development of state policy in this field and will improve the existing system of social protection of the unemployed in Ukraine. That is why it is advisable to build on the experience of countries extending the protection offered by unemployment assistance systems, employment promotion measures such as professional development and employment services, as part of a package combined with unemployment benefits.

Key words: unemployment insurance system, public policy, social protection of the unemployed, transformations, behavioral models, actors of the labor market.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Соціальна криза, зумовлена економічними і демографічними змінами та глобальним економічним і соціальним тиском, призводить до усвідомлення того, що Україні необхідна нова модель соціальної політики. Наявність в Україні такого явища, як безробіття, потребує вжиття ефективних заходів державної політики у сфері соціального захисту безробітних. Проблема безробіття та соціального захисту безробітних не є проблемою лише в одній країні, тому кожна держава розробляє та реалізує заходи щодо соціального захисту безробітних осіб. Використання позитивного досвіду зарубіжних країн у розробленні заходів державної політики України у сфері соціального захисту безробітних сприятиме розвитку державної політики у цій сфері та дасть змогу вдосконалити існуючу систему соціального захисту безробітних в Україні.

Огляд (аналіз) останніх досліджень і публікацій з цієї проблеми, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Дослідження проблем безробіття та соціального захисту безробітних висвітлено у працях таких науковців, як: О. Амоша, С. Бандур, В. Геєць, О. Грішнова, А. Колот, Е. Лібанова [1], О. Макарова [2], В. Новіков, І. Новак, О. Палій, П. Шевчук, Л. Шаульська [3] та ін. Проте в сучасних умовах збільшення чисельності безробітного населення в Україні необхідним є вивчення світової практики функціонування систем страхування по безробіттю в умовах трансформації поведінкових моделей суб'єктів ринку праці, а також використання зарубіжного досвіду в державній політиці України у сфері соціального захисту безробітних.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є дослідження світової практики функціонування систем страхування по безробіттю в умовах трансформації поведінкових моделей суб'єктів ринку праці.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Трансформація поведінкових моделей суб'єктів ринку праці викликає певні економічні та соціальні наслідки. З одного боку, виникає безліч нових можливостей щодо свідомого професійного самовизначення та становлення особистості з урахуванням її можливостей та кон'юнктури ринку праці, збільшується потенціал для реалізації творчих висококваліфікованих працівників, які підготовлені до ефективного застосування своїх здібностей, досвіду, творчого потенціалу, поширюються інноваційні види та форми зайнятості. З іншого боку, ускладнюється процес адаптації працівників до постійних змін в умовах праці та

якості трудового життя працівників, зайнятих у різних сферах економіки, на різних підприємствах, асиметрії в умовах реалізації та використання трудового потенціалу, поширюються нетипові моделі поведінки працівників, які створюють низку соціальних ризиків як для роботодавців, так і для працівників, що потребує розроблення інструментарію його регулювання, вдосконалення нормативно-правової бази щодо регламентації трудових відносин за новими формами зайнятості, створення ефективної системи захисту інтересів усіх учасників соціально-трудова відносин.

За умов виникнення певних невідповідностей між попитом і пропозицією на ринку праці, між отриманими знаннями, вміннями та навичками індивідів і вимогами роботодавців, що висувуються до професійно-кваліфікаційного рівня працівників, виникає таке явище, як безробіття. Закцентуємо увагу на тому, що статус безробітного є результатом некоректно вибудованої професійно-освітньої траєкторії. Тому особливо нелогічною виглядає проблема молодіжного безробіття, пов'язаного зі складнощами першого працевлаштування, тоді як сучасні підприємства проголошують орієнтацію на фахівців нового покоління, молодих та мобільних. У цих обставинах очевидною стає необхідність впливу на професійно-освітні траєкторії. Вибудовуючи подібні моделі для певної, наприклад, спеціальності з урахуванням демографічної ситуації, кон'юнктури ринку праці, можна, по-перше, коригувати траєкторії, якщо в перспективі буде відзначатися зміщення в бік небажаних статусів, і, по-друге, домогтися того, що людина, приймаючи в точці переходу те чи інше рішення про напрям освіти або місця роботи, може з достатнім ступенем імовірності оцінити свої можливості та перспективи [4].

Системи захисту від безробіття надають безробітним, які здатні працювати, підтримку доходу протягом певного періоду часу. Їхньою метою є надання принаймні часткового заміщення втраченого доходу в результаті тимчасового безробіття, даючи одержувачу змогу підтримувати певний рівень життя протягом перехідного періоду, поки він знайде підходящу роботу, і більшою мірою надання підтримки в пошуку роботи за допомогою низки стимулюючих заходів і послуг [5]. У рамках більшості систем, грошові виплати надаються тільки у разі вимушеного безробіття й обмежені за терміном; у рамках багатьох систем вони поєднуються з такими послугами, як підтримка, консультування у пошуку роботи та можливості для поліпшення, оновлення та розвитку навичок.

Такі системи спрямовані на те, щоб задовольнити потреби осіб, чия втрата роботи відображає базовий

Таблиця 1

Ключові характеристики систем страхування по безробіттю в окремих країнах світу [6]

Країна	Охоплення населення	Вимоги до заявників для отримання права на допомогу	Період виплати допомоги	Розмір допомоги	Методи фінансування																								
Аргентина [6]	Усі наймані працівники приватного сектору, крім: а) домашніх працівників; б) державних службовців (федерального рівня, рівня провінцій та муніципалітетів); в) співробітників приватних навчальних закладів; г) викладачів приватних університетів	- як мінімум 6 місяців безперервної роботи з виплатою внесків останні 3 роки; - вимушена втрата роботи або звільнення з роботи з вагомих причин	Залежить від періоду виплати страхових внесків: - 6-11 міс.: 2 місяці виплати допомоги; - 12-23 міс.: 4 місяці виплати допомоги; - 24-35 міс.: 8 місяців виплати допомоги; - 36 міс. і більше: 12 місяців виплати допомоги; - 6 додаткових місяців виплати допомоги для осіб старше 45 років	- 4 місяці виплати допомоги у розмірі 50% від середньої заробітної плати за останні 6 місяців, ще 4 місяці - 42,5% і період, що залишається - 35%; - з 2006 р.: мінімальна сума - 250 аргентинських песо, максимальна сума - 400 аргентинських песо	Внески роботодавців у розмірі 0,89-1,50% фонду заробітної плати плюс субсидії держави																								
Німеччина [7]	Усі наймані працівники, крім тих, хто заробляє менше 400 євро на місяць; Будь-які особи, які забезпечують медичний догляд за утриманнями на дому, самозайняті, що працюють як мінімум 15 годин на тиждень або зайняті за межами Німеччини в країнах, що не входять в ЄС, можуть робити добровільні страхові внески	- заявник повинен відпрацювати, як мінімум 12 місяців за останні 3 роки; - повинен бути не старше 65 років; - повинен бути безробітним (зовсім не працюючий або працює менше 15 годин на тиждень або перестав бути самозайнятим); - повинен бути зареєстрованим як безробітний (тільки при особистому зверненні в місцеве бюро зайнятості); - повинен шукати роботу і бути готовим до неї приступити; - вимушене безробіття або додаткові 12 років періоду очікування	Залежить від віку і кількості відпрацьованих місяців: <table><tr><td>Внески (міс.)</td><td>Допо-мога (міс.)</td><td>Вік</td></tr><tr><td>12</td><td>6</td><td>будь-який</td></tr><tr><td>16</td><td>8</td><td>будь-який</td></tr><tr><td>20</td><td>10</td><td>будь-який</td></tr><tr><td>24</td><td>12</td><td>будь-який</td></tr><tr><td>30</td><td>15</td><td>старше 50</td></tr><tr><td>36</td><td>18</td><td>старше 55</td></tr><tr><td>48</td><td>24</td><td>старше 58</td></tr></table>	Внески (міс.)	Допо-мога (міс.)	Вік	12	6	будь-який	16	8	будь-який	20	10	будь-який	24	12	будь-який	30	15	старше 50	36	18	старше 55	48	24	старше 58	- стандартна ставка: 60% від попереднього заробітка за вирахуванням податків і внесків до фонду соціального страхування; - для працівників з однією дитиною на утриманні: 67%; - з допомоги не виплачуються податки; - агентство зайнятості також бере на себе виплату внесків по обов'язковому страхуванню здоров'я працівника і довгостроковій медичній допомозі, а також пенсійних внесків.	3% із заробітної плати, що виплачується роботодавцем і працівником порівну
Внески (міс.)	Допо-мога (міс.)	Вік																											
12	6	будь-який																											
16	8	будь-який																											
20	10	будь-який																											
24	12	будь-який																											
30	15	старше 50																											
36	18	старше 55																											
48	24	старше 58																											
Данія [6]	Усі наймані або самозайняті працівники на добровільній основі (приблизно 80% всіх зайнятих осіб)	- повинні відпрацювати як мінімум 52 тижні за останні 3 роки; - вимушене безробіття, в інших випадках період очікування складає 5 тижнів; - повинні зареєструватися як безробітні в перший день втрати роботи	- допомога виплачується протягом максимум 2-х років протягом трірічного періоду	- допомога становить 90% доходів, розрахованих на основі середньої заробітної плати за останні 3 місяці; - у 2011 р. максимальний розмір допомоги становив 766 датських крон на день або приблизно 16 600 датських крон на місяць; - зі страхових фондів по безробіттю також оплачуються відпускні, допомоги на профнавчання і добровільний достроковий вихід на пенсію	Добровільна участь, фіксована щомісячна ставка для працівників, держава виплачує частину, що залишається																								

(Продовження таблиці 1)

Країна	Охоплення населення	Вимоги до заявникам для отримання права на допомогу	Період виплати допомоги	Розмір допомоги	Методи фінансування
Канада [8]	Усі наймані працівники, включаючи службовців збройних сил і державних службовців; <i>Виятки:</i> самозайняті і підприємці	- 420-700 годин застрахованої зайнятості в минулому році залежно від рівня безробіття в регіоні; - нові учасники ринку праці повинні відпрацювати 910 годин; - особи, які пішли за власним бажанням і звільнені за посадовий проступок, не мають право отримувати допомогу; - приймаються вагомні причини для звільнення	- стандартна допомога: 14-45 тижнів виплати допомоги залежно від відпрацьованих годин і рівня безробіття в регіоні; - допомога виплачується раз на два тижні	55% середнього тижневого доходу, максимум 485 канадських доларів (у 2012 р.)	Внески працівників і роботодавців із фонду заробітної плати, спільна участь; 5/12 і 7/12 відповідно
Китай [9]	Працівники всіх міських підприємств і державних установ; Мігранти, що працюють у сільських районах, які вступають у стабільні трудові відносини і підписують контракт	- внески роботодавців і працівників, які виплачувалися протягом як мінімум одного року; - безробітні не «з власної волі»; - повинні зареєструватися як безробітні та продемонструвати готовність отримати нову роботу	Період залежить від страхових внесків: - менше п'яти років = 12 місяців; - 5-10 років = 18 місяців; - більше 10 років = 24 місяці - мігранти в сільських районах отримують одноразову виплату	Розмір допомоги визначається органами влади в провінції. Допомога виплачується за єдиною ставкою нижче мінімальної заробітної плати, але вище гарантованого прожиткового мінімуму	Внески роботодавців становлять 2% фонду заробітної плати, а працівників - 1% доходів. Уряд провінції може коригувати ставку внесків зі схвалення Державної ради. Фонд страхування по безробіттю субсидується місцевим урядом за необхідності
США [10]	Майже усі наймані працівники беруть участь у програмі страхування по безробіттю на федеральному рівні і рівні штатів, включаючи домашніх працівників та співробітників державних установ; Включаються такі категорії працівників: федеральні працівники (включаючи збройні сили) і співробітники залізничних компаній (для них розроблено спеціальні програми). Також більшість штатів обмежує страхування для сільськогосподарських працівників, зайнятих на великих фермах. Подружжя та діти підприємців також зазвичай у програмах не беруть участь	- заявники повинні були мати застраховані доходи за перші 4 з останніх 5 кварталів, що завершилися, при цьому мінімальні вимоги відрізняються в різних штатах; - втрата роботи не з власної вини, крім випадків, коли є серйозна причина для звільнення з роботи; - безробітні повинні бути працездатними, в більшості штатів вони повинні зареєструватися в державному бюро зайнятості	- більшість штатів виплачує допомогу до 26 тижнів; - допомога виплачується раз на два тижні; - у період економічного спаду, коли в усіх штатах високий рівень безробіття, реалізуються федеральні програми виплати додаткових допомог протягом додаткових 13 тижнів (у деяких випадках 20 тижнів)	- штати встановлюють тижневу допомогу в розмірі 50% від середньої заробітної плати, що розраховується за різними формулами і з різними максимальними значеннями в різних регіонах США; - у 2010 р. в середньому тижнева допомога становила 293 дол. США (від 200 до 400 дол. США); - середній максимальний розмір допомоги дорівнював 445 дол. США, а середня ставка допомоги була 46% застрахованого заробітку	Федеральні податки встановлені в розмірі 0,6% від доходів, що не перевищують доходу в 7000 дол. США на рік, 42 дол. США на працівника щорічно. У середньому в США загальна сума внесків за програмами страхування по безробіттю досягла 1% від заробітної плати в 2010 р. Внески роботодавців є єдиним джерелом фінансування системи, крім трьох штатів.

(Закінчення таблиці 1)

Країна	Охоплення населення	Вимоги до заявникам для отримання права на допомогу	Період виплати допомоги	Розмір допомоги	Методи фінансування
Франція [7]	Усі наймані працівники приватного сектору, включаючи домашніх працівників. Державні установи та вищі навчальні заклади повинні самостійно забезпечити страхування працівників або брати участь у загальній програмі страхування по безробіттю; Для певних груп застосовуються особливі правила, наприклад, для працівників, які отримують комісію за послуги, для тимчасових працівників і осіб, що працюють на дому, або представників сфери мистецтва	- повинен пропрацювати період, що дорівнює 4 місяця за останні 24 місяці (36 місяців для осіб старше 50 років); - став безробітним вимушено, крім випадків наявності вагомих причин для звільнення; - молодше 60 років (або 65 років, якщо не має права на отримання повної пенсії); - повинен зареєструватися як безробітний протягом 12 місяців після втрати роботи, потім має 2 роки для подачі заявки на отримання допомоги по безробіттю (наприклад, у цей час він може бути самозайнятим); - додаткові 4 місяці періоду очікування для звільнених за власним бажанням	Період залежить від роботи з виплатою страхових внесків протягом останніх 2 років (3 років для осіб старше 50 років): - 1 місяць допомоги за 1 місяць внесків, починаючи з четвертого місяця внесків; - максимальна тривалість 24 місяці (36 місяців для осіб старше 50 років).	- допомога складає 75% середньої заробітної плати з низьким доходом (приблизно до 1000 євро на місяць) із скороченням до 57% для високого доходу; - щомісячна максимальна допомога (2012 р): 5920 євро (без урахування відрахувань); - єдина ставка вихідної допомоги (приблизно 300 євро); виплачується на вимогу по закінченню виплат стандартної допомоги по безробіттю, якщо немає права на отримання солідарної допомоги; - виплати по страхуванню на випадок хвороби, членів сім'ї та здоров'я продовжуються	Участь роботодавців дорівнює 4% застрахованої заробітної плати, працівників – 2%
Японія [11]	Усі місцеві та іноземні наймані працівники приватних підприємств, окрім: а) тих, хто старше 65 років (окрім постійно застрахованих працівників старшого віку); б) працівників на неповний робочий день, зайнятих менше 20 годин на тиждень (окрім застрахованих поданих робітників); в) нерегулярних працівників, які відпрацювали менше 31 дня; г) сезонних працівників, зайнятих менше 4 місяців на рік по 30 годин на тиждень	- для отримання базової допомоги необхідно відпрацювати як мінімум 6 місяців із виплатою внесків за останні 2 роки; - вимушене безробіття, в іншому разі – додаткові 3 місяці очікування	Період залежить від віку та тривалості виплати внесків: - звільнення з компанії у зв'язку з банкрутством або скороченням штату: 90-330 днів; - інші причини звільнення: 90-150 днів; - терміновий контракт: 90-150 днів; - звільнення за власним бажанням (у будь-якому віці): 90-150 днів (після додаткового періоду очікування тривалістю 3 місяці)	Щоденний розмір допомоги залежить від середньої заробітної плати за останні 6 місяців: - заробіток 2330-4650 японських ієн: 80% ставки; - заробіток 4650-11770 японських ієн: 80-50% ставки; - заробіток 11770-15780 японських ієн: 50% ставки; - для осіб віком 60-64 роки вищезазначені 50% замінюються на 45%	1,2% заробітної плати (виплачуються в рівних частках працівниками і роботодавцями), а також 1/4 коштів від Національного казначейства. За програмою двох послуг тільки роботодавець виплачує 0,35% заробітної плати

рівень плинності кадрів на ринку праці, і, таким чином, на те, щоб відігравати ключову роль у підтримці мобільної зайнятості та стимулювання структурних змін в економіці. На додаток до забезпечення гарантованого доходу для безробітних системи захисту від безробіття можуть також допомогти захистити їх від переходу в неформальний сектор і підтримати їх у пошуку нової роботи, на якій вони зможуть продуктивно застосувати існуючі або нові навички. Наслідки світової кризи 2008–2009 рр. для зайнятості підкреслили ширшу роль допомоги з безробіття у допомозі людям і економіці в адаптації до потрясінь і структурних змін в економіці. Насправді після різкого збільшення рівня безробіття в багатьох частинах світу в результаті світової кризи системи захисту від безробіття стали більш важливими елементами з погляду надання гарантованого доходу домашнім господарствам і окремим особам та стимулювання швидкого виходу з кризи шляхом стабілізації сукупного попиту. Уважається, що соціальний захист є недоступним або що в період кризи скорочення державних витрат є неминучим. Але можливості існують навіть у найбідніших країнах. Створення можливості бюджетного маневрування для необхідних економічних і соціальних інвестицій є життєво важливим для досягнення стійкого і надійного розвитку, особливо в період рецесії і повільного зростання [5].

Незалежно від того, чи є безробіття наслідком різних потрясінь, світової кризи або постійних структурних змін, що відбуваються в економіці й на ринку праці, допомога по безробіттю є ефективним інструментом забезпечення гарантованого доходу окремим особам, згладжування економічних змін і стабілізації сукупного споживання.

Актуальність та дієвість світової практики функціонування систем страхування по безробіттю потребує детального вивчення досвіду таких країн, як США, Німеччина, Франція, Данія, Японія, Китай, Канада, Аргентина. Ключові характеристики систем страхування по безробіттю в окремих країнах світу представлено в табл. 1.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Використання зарубіжного досвіду в державній політиці України у сфері соціального захисту безробітних сприятиме розвитку цієї сфери, приведенню її у відповідність із міжнародними стандартами, що є особливо актуальним в умовах інтеграції України до світових спільнот. Державна політика України у сфері соціального захисту безробітних не повинна формувати серед населення споживацькі настрої, саме тому доцільним є впровадження досвіду країн, що розширюють охоплення захисту, запропонованого в рамках систем допомоги по безробіттю, заходами щодо стимулювання зайнятості, такі як послуги у сфері професійного розвитку та зайнятості, як частина пакета в поєднанні з грошовими виплатами з безробіття. У рамках проведення активної політики зайнятості населення варто звернути увагу на розроблення й упровадження ефективних механізмів профілювання безробітних. У цьому контексті рекомендації щодо вдосконалення існуючих в Україні методів і форм роботи з особами, які мають різні можливості працевлаштування, передбачають: розроблення, затвердження та впровадження в практику методології сегментації безробітних, які шукають роботу залежно від їхніх перспектив працевлаштування; удосконалення та уніфікацію баз даних, що передбачає розроблення загальних вимог до збору та накопичення інформації про безробітне населення у розрізі віку, статі, видів економічної діяльності, кваліфікації, професій, причин утрати роботи тощо; розроблення диференційованих технологій активної роботи сприяння працевлаштуванню різних груп безробітних залежно від ризиків їх перебування у стані довготривалого безробіття; удосконалення переліку послуг Державної служби зайнятості щодо сприяння працевлаштуванню та перегляду умов їх надання різним групам безробітних; розроблення пропозицій до Верховної Ради України щодо внесення змін і доповнень в чинне законодавство про зайнятість населення, які передбачають профілювання безробітних.

Список використаних джерел:

1. Людський розвиток в Україні. Інноваційні види зайнятості та перспективи їх розвитку : колективна монографія / за ред. Е.М. Лібанової. Київ : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2016. 328 с.
2. Макарова О.В. Соціальна політика в Україні. Київ : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2015. 244 с.
3. Шаульська Л.В. Нові риси сфери зайнятості та перспективи її регулювання. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*. 2015. Вип. 2(1). С. 120–128.
4. Якимова Н.С. Моделювання професійно-освітніх траєкторій молоді в аспекті забезпечення її конкурентоспроможності. *Соціально-трудові відносини: теорія та практика*. 2016. № 1(11). С. 183–192.
5. World Social Protection Report 2014-15: Building economic recovery, inclusive development and social justice. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/publication/wcms_245201.pdf (дата звернення: 27.01.2020).
6. Carter J., Bédard M. Comparative review of unemployment and employment insurance experiences in Asia and worldwide. Promoting and Building Unemployment Insurance and Employment Services in ASEAN, ILO Regional Office for Asia and the Pacific. Bangkok : ILO, 2013.
7. Adema W., Fron P., Ladaique M. How much do OECD countries spend on social protection and how redistributive are their tax/benefit systems? *International Social Security Review*. 2014. Vol. 67. №. 1. P. 1–25.
8. Canada Employment Insurance Commission. 2011. Employment Insurance Monitoring and Assessment Report 2010 (Ottawa). URL: http://www.hrsdc.gc.ca/eng/employment/ei/monitoring_assessment/index.shtml (дата звернення: 15.01.2020).
9. China: from an active employment policy to Employment Promotion Law: coping with economic restructuring and labour market adjustment. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_166905.pdf (дата звернення: 23.01.2020).
10. United States Department of Labor. Unemployment insurance. URL: <https://www.dol.gov/general/topic/unemployment-insurance> (дата звернення: 25.01.2020).

11. ILO/Japan Project on Promoting and Building Unemployment Insurance and Employment Services in ASEAN (Geneva). URL: https://www.ilo.org/asia/projects/WCMS_152169/lang--en/index.htm (дата звернення: 18.01.2020).

References:

1. Libanova E.M. (eds.) (2016). *Lyuds'kyi rozvytok v Ukraini. Innovatsiyni vydy zaynyatosti ta perspektyvy yikh rozvytku* [Human development in Ukraine. Innovative types of employment and prospects for their development]. K.: In-t demohrafiyi ta sotsial'nykh doslidzhen' im. M.V. Ptukhy NAN Ukrainy. (in Ukrainian)
2. Makarova O.V. (2015). *Sotsialna polityka v Ukraini* [Social policy in Ukraine]. Kyiv: In-t demohrafiyi ta sotsialnykh doslidzhen' im. M.V. Ptukhy NAN Ukrainy. (in Ukrainian)
3. Shaulska L.V. (2015). Novi rysy sfery zainiatosti ta perspektyvy yii rehuliuвання [New features of employment sphere and prospects for its regulation]. *Teoretychni i praktychni aspekty ekonomiky ta intelektualnoi vlasnosti* [Theoretical and practical aspects of economy and intellectual property]. No. 2(1). P. 120–128. (in Ukrainian)
4. Yakymova N.S. (2016). Modeliuvannya profesiino-osvitnikh traiektorii molodi v aspekti zabezpechennia yii konkurentospromozhnosti [Modeling of vocational and educational trajectories of young people in terms of ensuring its competitiveness]. *Sotsialno-trudovi vidnosyny: teoriia ta praktyka* [Social-labor relations: theory and practice]. No. 1(11). S. 183–192. (in Ukrainian)
5. World Social Protection Report 2014-15: Building economic recovery, inclusive development and social justice (2015). Available at: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/publication/wcms_245201.pdf (accessed: 27.01.2020). (in English)
6. Carter J., Bédard M. (2013). Comparative review of unemployment and employment insurance experiences in Asia and worldwide. Bangkok: ILO, Promoting and Building Unemployment Insurance and Employment Services in ASEAN, ILO Regional Office for Asia and the Pacific. (in English)
7. Adema W., Fron P., Ladaique M. (2014). How much do OECD countries spend on social protection and how redistributive are their tax/benefit systems? *International Social Security Review*. Vol. 67. No. 1. P. 1–25. (in English)
8. Canada Employment Insurance Commission (2011). Employment Insurance Monitoring and Assessment Report 2010 (Ottawa). Available at: http://www.hrsdc.gc.ca/eng/employment/ei/monitoring_assessment/index.shtml (accessed: 15.01.2020). (in English)
9. China: from an active employment policy to Employment Promotion Law: coping with economic restructuring and labour market adjustment. Available at: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_166905.pdf (accessed: 23.01.2020). (in English)
10. United States Department of Labor. Unemployment insurance. Available at: <https://www.dol.gov/general/topic/unemployment-insurance> (accessed: 25.01.2020). (in English)
11. ILO/Japan Project on Promoting and Building Unemployment Insurance and Employment Services in ASEAN (Geneva). Available at: https://www.ilo.org/asia/projects/WCMS_152169/lang--en/index.htm (accessed: 18.01.2020). (in English)

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

УДК 336.71:338.246.025.2

Антонюк О.І.,
аспірант кафедри банківської справи,
Одеський національний економічний університет

Antonyuk Olena,
graduate student of the Department of Banking,
Odessa National Economic University

МАКРОПРУДЕНЦІЙНА ПОЛІТИКА: ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТИ

Антонюк О.І. Макропруденційна політика: теоретичний та методичний аспекти. У статті висвітлено теоретичні та методичні аспекти макропруденційної політики. Обґрунтовано, що остання світова фінансова криза висвітлила неспроможність традиційного регулювання передбачити та подолати глобальне нарощування фінансових дисбалансів, що в результаті призвело до негативних макроекономічних наслідків. Проведено аналіз наукових підходів до визначення макропруденційної політики. У статті доведено потребу у реалізації стратегії макропруденційної політики через визначені цілі, принципи, завдання. Розглянуто макропруденційні інструменти та проведено аналіз їх використання в Україні. Зроблено висновок про те, що стратегія макропруденційної політики повинна передбачати досягнення позитивного результату впливу банківської системи на поступове, стабільне економічне зростання.

Ключові слова: макропруденційна політика, макропруденційні інструменти, фінансова стабільність, проциклічність, системний ризик.

Антонюк А.И. Макропруденциальная политика: теоретический и методический аспекты. В статье освещены теоретические и методические аспекты макропруденциальной политики. Обосновано, что последний мировой финансовый кризис довел неспособность традиционного регулирования предусмотреть и преодолеть глобальное наращивание финансовых дисбалансов, что в результате привело к негативным макроэкономическим последствиям. Проведен анализ научных подходов к определению макропруденциальной политики. В статье доказана потребность в реализации стратегии макропруденциальной политики через цели, принципы, задачи. Рассмотрены макропруденциальные инструменты и проведен анализ их использования в Украине. Сделан вывод о том, что стратегия макропруденциальной политики должна предусматривать достижение положительного результата воздействия банковской системы на постепенный, стабильный экономический рост.

Ключевые слова: макропруденциальная политика, макропруденциальные инструменты, финансовая стабильность, проциклличность, системный риск.

Antonyuk Olena. Macroprudential policy: theoretical and methodological aspects. The article presents theoretical and methodological aspects of macroprudential policy. It is substantiated that the recent global financial crisis has highlighted the failure of traditional regulation to anticipate and overcome the global escalation of financial imbalances, resulting in negative macroeconomic consequences. This has led to the need for most countries to move beyond microprudential regulation and to develop a more systematic approach that would ensure the financial sustainability of the country's economy as a whole. This comprehensive approach has acquired the name of macroprudential policy. Based on the analysis of scientific approaches to the term macroprudential policy, its definition is generalized. Macroprudential policy is a set of deliberate actions to eliminate or limit systemic risks in order to prevent or reduce crises; weakening the pro-cyclicality of the financial system and limiting the financial system's endogenous tendency to accumulate imbalances and ensure its financial stability. The article proves the need to implement the macroprudential policy strategy through defined goals, principles, objectives. Macro-prudential tools that are classified by macro-prudential policy and economic cycle issues are discussed. The necessity of using macroprudential instruments depending on the cycle of economic development is proved – the growth phase (expansion), the restraining phase (credit crisis), the spread phase. The analysis of the use of macroprudential instruments in Ukraine, depending on the stage of implementation of intermediate goals of macroprudential policy, is conducted. It is concluded that the macroprudential policy strategy should provide for the positive effect of the banking system's impact on the gradual stable economic growth. At the same time, it was proved that macroprudential policy

should be adjusted depending on the nature of the economy and the level of financial development of the country; consideration of the relative effectiveness of macroprudential instruments; taking into account the exchange rate in support of financial stability.

Key words: macroprudential policy, macroprudential instruments, financial stability, pro-cyclicality, systemic risk.

Постановка проблеми. Остання світова фінансова криза висвітлює неспроможність традиційного регулювання передбачити та подолати глобальне нарощування фінансових дисбалансів, що в результаті призвело до негативних макроекономічних наслідків. Саме це спричинило необхідність виходу більшості країн за межі мікропруденційного регулювання та розроблення більш системного підходу, який зміг би забезпечити фінансову стійкість економіки країни загалом. Цей комплексний підхід отримав назву “макропруденційна політика”.

Зміни у світовій фінансовій системі здійснюють суттєвий вплив на всі її складники, у тому числі на банки, які стають усе вразливішими до дії екзогенних загроз та ендегенних шоків. Система управління фінансовими ризиками не в змозі забезпечити керувану волатильність фінансового ринку, а отже, і відносну стабільність функціонування в ньому банків.

Закладені у законі Додда-Франка [1] положення заохочують виникнення системних ризиків у результаті виділення групи системоутворюючих фінансових інститутів, які підлягають особливому контролю, з наданням їм додаткових неринкових конкурентних переваг.

Саме тому дослідження питання макропруденційної політики набуває особливого значення, що зумовлює актуальність цієї теми та необхідність проведення досліджень із метою подальшого розвитку зазначеної проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам, які пов'язані з виробленням стратегії макропруденційної політики, присвячено наукові праці О. Петрика [2], С. Науменкової, В. Міщенко [3], В. Коваленко [4], Л. Жердецької [5], В. Козюка [6], О. Ривака [7] та багатьох інших. Проте вивчення проблем макропруденційної політики потребує подальшого дослідження, особливо в умовах економічної циклічності.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є розроблення теоретичних та методичних положень макропруденційної політики, її взаємодії з мікропруденційним регулюванням, а також вивчення та обґрунтування її інструментарію та інституціонального забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Макропруденційна політика призначена для моніторингу факторів, які спричиняють прямий та непрямий вплив на фінансову стабільність, визначення факторів уразливості банківської системи щодо системних ризиків, ранньої діагностики системної нестабільності у фінансовій сфері економіки. Саме завдяки впровадженню та вдосконаленню системи забезпечення фінансової стійкості, одним з елементів якої є макропруденційне регулювання та нагляд, центральні банки провідних країн світу загалом гідно вийшли з фінансової кризи та зменшили збитки від неї [4, с. 111].

Проаналізувавши визначення макропруденційної політики, запропоновані вітчизняними та зарубіжними науковцями, ми виокремили ті, що, на нашу думку, найбільш повно відображають її зміст (табл. 1).

Аналіз наведених підходів до визначення макропруденційної політики засвідчив, що науковці розглядають її з позиції передбачення та нейтралізації системних ризиків, послаблення проциклічності економіки та забезпечення фінансової стабільності фінансового сектору.

В Україні необхідність створення органів, що регулюють системні ризики, виникла з початком реформування банківського сектору економіки України в 2014 р., що знайшло своє втілення у створенні Ради з фінансової стабільності в 2015 р. [10]. Дещо пізніше систему макропруденційної політики було удосконалено. Л. Жердецька виокремлює такі рівні формування й реалізації макропруденційної політики в Україні:

Таблиця 1

Аналіз трактування терміна «макропруденційна політика»

Автори	Характеристика поняття
Петрик О. [2, с. 3]	створення та застосування набору пруденційних інструментів для обмеження системних ризиків
Коваленко В. [4, с. 111]	комплекс превентивних заходів, націлених на мінімізацію системного фінансового ризику, тобто ризику виникнення ситуації, за якої значна частина учасників фінансового сектору стає неплатоспроможною або втрачає ліквідність, у результаті чого вони не можуть функціонувати без підтримки органа грошово-кредитного регулювання або пруденційного нагляду
Козюк В. [6, с. 187]	спрямована на забезпечення фінансової стабільності, моніторинг та нейтралізацію системних ризиків, послаблення проциклічності фінансової системи й обмеження ендегенної схильності фінансової системи до нагромадження дисбалансів
Жердецька Л. [5, с. 241]	набір процедур, а також стратегічних і тактичних інструментів, які використовуються з метою забезпечення виконання фінансовою системою своїх функцій навіть в умовах дії зовнішніх шоків
Полікарпова О. [8, с. 329]	набір принципів та правил, які можуть зменшити внесок кожної установи в загальний системний ризик і таким чином згладити фінансовий цикл (тобто зниження системних ризиків, які накопичуються та можуть мати руйнівні наслідки).
Коріньок Я. [9, с. 353]	прийняття на загальнодержавному рівні та застосування комплексу взаємоузгоджених превентивних заходів, спрямованих на виявлення, попередження та мінімізацію системних фінансових ризиків і підвищення стійкості фінансової системи країни загалом, а не окремих її елементів

Джерело: систематизовано автором

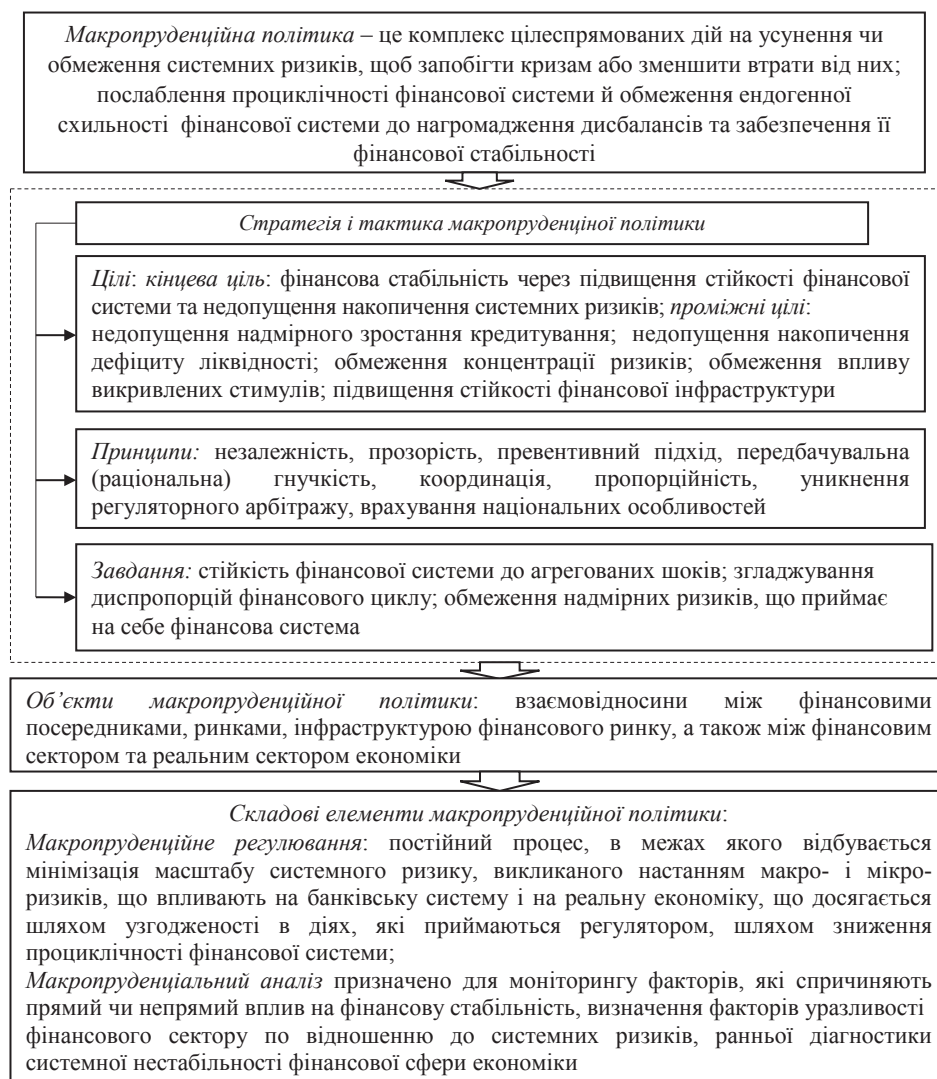

Рис. 1. Економічна сутність, цілі, завдання та складники макропруденційної політики

Джерело: складено автором за матеріалами [4, с. 111; 11]

Рада з фінансової стабільності здійснює оцінку загроз сталого розвитку фінансової та банківської систем; Комітет Національного банку України з фінансової стабільності – реалізацію завдань ідентифікації й моніторингу системних ризиків, а також застосування інструментів макропруденційної політики; за організацію діяльності комітету відповідальним є Департамент фінансової стабільності [5, с. 242].

У 2018 році Національний банк було розроблено «Стратегію макропруденційної політики», де визначено основні її цілі, завдання, принципи та інструменти реалізації [11]. На підставі цієї стратегії та напрацювань науковців макропруденційну політику можна розглядати як певну систему (рис. 1).

Слід відмітити, що будь-яка політика реалізується через певну систему інструментів. Для досягнення завдань макропруденційної політики використовуються широкий перелік інструментів, які дістали назву «макропруденційні інструменти». С. Науменкова їх визначає як широкий перелік інструментів, які використовуються для попередження виникнення та поширення системних ризиків у фінансовому секторі з метою міні-

мізації втрат від порушень у наданні фінансових послуг; як методи регулювання, що використовуються в межах макропруденційної політики для управління системним ризиком фінансового сектору [3, с. 59].

Відповідно до класифікації макропруденційних інструментів експертів «Групи Тридцяти», макропруденційне регулювання здійснюється залежно від об'єкта регулювання макропруденційної політики (табл. 2).

Наведені макропруденційні інструменти слід застосовувати залежно від циклу розвитку економіки. Як зазначає В. Козюк, «застосування інструментів макропруденційної політики передбачає, що окремі з них функціонують на постійній основі, а окремі – залежно від характеру розгортання фінансового циклу [6, с. 191]. Тому особливої уваги заслуговують дослідження, які присвячені саме розподілу інструментів щодо їх використання з урахуванням фаз циклу (табл. 3).

Нині Національний банк України вже використовує низку класичних макропруденційних інструментів та заходів, які можна прирівняти до них. Їх застосовують у межах реалізації проміжних цілей макропруденційної політики [11], а саме:

Таблиця 2

Характеристика макропруденційних інструментів та період їх застосування

№ пор.	Об'єкт / Проблема	Інструменти
1.	Кредитна експансія / Макроекономічний ризик і ризик «фінансових пухирів»	1) резервні вимоги 2) ліміти за обсягами кредитування 3) податки на споживче кредитування (податок на основну суму боргу)
2.	Лeverидж / кредитний ризик і ринковий ризик	1) норматив співвідношення обсягу кредиту і вартості застави (loan – to – value ratio – LTV ratio) 2) норматив співвідношення суми заборгованості і доходу (debt – to – income ratio – DTI ratio) 3) створення контрциклічних/динамічних резервів (countercyclical/dynamic provisioning), формування резервів на можливі втрати за позиками 4) зміна коефіцієнтів ризику за різними видами кредитування 5) обмеження на «короткі продажі» 6) обмеження на операції з CDS (кредитний дефолтний своп)
3.	Ліквідність / Валютний ризик і ризик потоків капіталу	1) податки на операції з капіталом 2) обмеження на відкриті валютні позиції банків 3) обмеження на вкладення в активи з номіналом в іноземній валюті 4) обмеження на запозичення в іноземній валюті 5) обмеження на вкладення нерезидентів у національні активи 6) спеціальні вимоги з ліцензування 7) адміністративні заходи

Джерело: складено автором за матеріалами [4, с. 111; 12]

Таблиця 3

Використання інструментів макропруденційної політики залежно від фаз циклу

Фаза	Рівні/Суб'єкти				
	Обмеження, пов'язані із позичальником, інструментом, діяльністю	Обмеження балансу фінансового сектору (активи, зобов'язання)	Вимоги до капіталу та резервів	Податки та збори	Інше
Фаза зростання / експансії	Обмеження на кредитні показники (DPI, LTI, LTV), маржу, кредитування окремих секторів, кредитне зростання	Обмеження стосовно дисбалансів та резервних вимог	Контрциклічні вимоги до капіталу, обмеження лeverиджу, динамічний підхід до резервування	Податок на певні активи або зобов'язання	Зміни в управлінні та ринковій дисципліні. Зміни правил обліку за ринковими цінами
Фаза стримуюча (кредитна криза)	Регулювання резервів за позичками, маржі та різниці між вартістю застави та позичкою; ліміти на валютні кредити (регулюють системний ризик); ліміти на розриви в терміновості активів і пасивів	Обмеження стосовно ліквідності (рівень чистого стабільного фондування, рівень ліквідного покриття)		Податки та збори у т.ч. на не ключові (non-core) зобов'язання	Макропруденційний нагляд із державним захистом
Фаза розповсюдження / фінансове зараження	Різні обмеження на види діяльності або на склади активів	Встановлення певних (вибіркових) обмежень на фінансові ризики	Капітальні вимоги, пов'язані із системним ризиком	Податки та збори залежно від розміру та ринкових зв'язків установи	Вимоги щодо розкриття інформації щодо ризиків; рішення про план виживання

Джерело: складено автором за матеріалами [5, с. 243; 8, с. 330; 12]

1. Недопущення надмірного зростання кредитування: вимоги до капіталу за результатами стрес-тестування; контрциклічний буфер капіталу – активація у 2020 році; буфер консервації капіталу – активація передбачена у 2020 році, буфер становитиме 0,625% із поетапним збільшенням до 2,5% до початку 2023 року; регуляторні вимоги до розрахунку пруденційних резервів (мінімальні рівні параметрів PD та LGD). Банки зобов'язані використовувати єдину скорингову модель для розрахунку пруденційних (регуляторних) резервів (кредитного ризику). Якщо загальна сума пруденційних резервів перевищує суму резервів за МСФЗ, регулятивний капітал банків зменшується на цей надлишок; створення Кредитного реєстру НБУ.

2. Недопущення дефіциту ліквідності: коефіцієнт покриття ліквідністю (LCR). Із грудня 2018 року запроваджено норматив за всіма валютами та окремо за групою іноземних; коефіцієнт чистого стабільного фінансування (NSFR).

3. Обмеження концентрації ризиків: вимоги до капіталу за результатами стрес-тестування; обмеження концентрації великих кредитних ризиків. Нині максимальна сума кредиту, яку банк може видати одному контрагенту чи групі пов'язаних між собою осіб, становить 25% регулятивного капіталу; обмеження кредитів пов'язаним із банком особам нині становить 25% регулятивного капіталу. НБУ планує запровадити жорстке правило, що регулятивний капітал банку коригуватиметься на суму перевищення обсягу кредитів пов'язаним особам над встановленим лімітом.

4. Обмеження впливу викривлених стимулів (зокрема, державних банків): вимоги до капіталу за результатами стрес-тестування; додаткові вимоги до ліквідності системно важливих банків; сприяння реалізації стратегії розвитку державних банків; надання рекомендацій для посилення практик управління ризиками.

5. Підвищення стійкості фінансової інфраструктури: посилений оверсайт ключових елементів платіжної інфраструктури; підвищення стійкості платіжних систем центрального банку (СЕРП НБУ, ПРОСТІР).

6. Зниження рівня доларизації в секторі: підвищені значення PD та LGD для кредитів у іноземній валюті, що оцінюються на груповій основі; коефіцієнт покриття ліквідністю (LCR) в іноземній валюті; заборона валютних кредитів домогосподарствам; обмеження відкритої валютної позиції; вимоги до перебалансування валютної структури кредитного портфеля за результатами стрес-тестування банків.

Висновки. Таким чином, визначено основні положення макропруденційної політики. Стратегія макропруденційної політики повинна передбачати досягнення результату впливу банківської системи на економіку загалом із позиції забезпечення стабільного поступового економічного зростання. Особлива увага у стратегії повинна бути приділена оцінці якості управління ризиками та модернізації моделі оцінки фінансової стійкості з урахуванням уроків глобальної фінансової кризи. Також слід звернути увагу на те, що стратегія макропруденційної політики повинна коригуватися залежно від характеру економіки і рівня фінансового розвитку країни; кількісні обмеження, які притаманні макропруденційним інструментам, ефективні до часу вступу в дію ефекту заміщення; врахування фактору відносної ефективності макропруденційних інструментів; важливість урахування валютного курсу у підтримці фінансової стабільності; врахування фактору сировинної залежності країни під час проведення макропруденційної політики; з'ясування питання щодо системної вразливості, яка викликана непрозорою діяльністю олігархічного банкінгу, кредитуванням пов'язаних осіб та офшорингом.

Список використаних джерел:

1. Закон Додда-Франка. Финансовая энциклопедия Smart lab. URL: <http://smart-lab.ru/finansoviy-slovar/> (дата звернення: 28.12.2019).
2. Петрик О. Основні аспекти макропруденційної політики в сучасних умовах. *Вісник Національного банку України*. 2013. № 9. С. 3–5.
3. Науменкова С., Міщенко В. Макропруденційні інструменти в механізмі забезпечення фінансової стабільності. *Фінанси України*. 2015. № 10. С. 53–76.
4. Коваленко В.В. Макропруденційна політика в контексті формування нової парадигми банківського регулювання та нагляду. *Вісник ОНУ імені І.І. Мечнікова*. 2014. Т. 19. Вип. 1/2. С. 109–113.
5. Жердецька Л.В. Макропруденційна політика: світовий досвід та українська практика. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2016. Вип. 1(60). С. 239–246.
6. Козюк В. Поширення макропруденційного регулювання та орієнтири макропруденційної політики НБУ. *Журнал Європейської економіки*. 2018. Т. 17. № 2(65). С. 185–207.
7. Ривак О.С. Значення макроекономічної політики у пом'якшенні геоекономічних ризиків. *Журнал Науковий огляд*. 2019. № 8(61). URL: <https://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/1915/1951> (дата звернення: 28.12.2019).
8. Полікарпова О. Макропруденційна політика: мета, інструменти та можливості для України. *Актуальні проблеми економіки*. 2016. № 5(179). С. 327–335.
9. Коріньок Я.О. Макропруденційна політика: сутність, завдання, інструменти. *Збірник наукових праць «Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України»*. 2014. Вип. 38. С. 351–359.
10. Про Ряду з фінансової стабільності : Указ Президента України від 24.03.2015 р. № 170/2015 / Президент України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/170/2015> (дата звернення: 29.12.2019).
11. Стратегія макропруденційної політики. 2018 р / Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/files/zgNZIvZgKdapdeO> (дата звернення: 29.12.2019).
12. Group of Thirty. Enhancing Financial Stability and Resilience: Macroprudential Policy, Tools, and Systems for the Future. October 2010. URL: [http://www.group30.org/images/PDF/Macroprudential Report Final.pdf](http://www.group30.org/images/PDF/Macroprudential%20Report%20Final.pdf) (дата звернення: 29.12.2019).

References:

1. Zakon Dodda-Frenka [Dodd-Frank Act]. *Financial Encyclopedia Smart lab*. Available at: <http://smart-lab.ru/finansoviy-slovar/> (accessed 28 December 2019).
2. Petrik O. (2013) Osnovni aspekty makroprudentsiynoyi polityky v suchasnykh umovakh [The main aspects of macroprudential policy in modern conditions]. *Bulletin of the National Bank of Ukraine*, no. 9, pp. 3–5.
3. Naumenkova S., Mishchenko V. (2015). Makroprudentsiyni instrumenty v mekhanizmi zabezpechennya finansovoyi stabil'nosti [Macroprudential tools in the mechanism of ensuring financial stability]. *Finance of Ukraine*, no. 10, pp. 53–76.
4. Kovalenko V.V. (2014) Makroprudentsiyna polityka v konteksti formuvannya novoyi paradyk-hmy bankiv's'koho rehulyuvannya ta nahlyadu [Macroprudential policy in the context of the formation of a new paradigm of banking regulation and supervision]. *Bulletin of ONU named I.I. Mechnikov*, vol. 19, no. 1/2, pp. 109–113.
5. Zherdetska L.V. (2016) Makroprudentsiyna polityka: svitovyy dosvid ta ukrayins'ka praktyka [Macroprudential policy: world experience and Ukrainian practice]. *Bulletin of socio-economic research*, vol. 1(60), pp. 239–246.
6. Kozyuk V. (2018) Poshyrennya makroprudentsiynoho rehulyuvannya ta oriyentyry makroprudentsiynoyi polityky NBU [Dissemination of macroprudential regulation and benchmarks of NBU macroprudential policy]. *Journal of the European Economy*, vol. 17, no. 2(65), pp. 185–207.
7. Rivak O.S. (2019) Znachennya makroeknomichnoyi polityky u pom"yakshenni heoeknomichnykh ryzykiv [The importance of macroeconomic policy in mitigating geo-economic risks]. *Journal of Scientific Review*, vol. 8, no. 61. Available at: <https://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/1915/1951> (accessed 28 December 2019).
8. Polikarpova O. Makroprudentsiyna polityka: meta, instrumenty ta mozhlyvosti dlya Ukrayiny [Macroprudential policy: goals, tools and opportunities for Ukraine]. *Current problems of the economy*, vol. 5, no. 179, pp. 327–335.
9. Korinok Y.A. (2014) Makroprudentsiyna polityka: sutnist', zavdannya, instrumenty [Macroprudential policy: essence, tasks, tools]. *Collection of scientific papers "Problems and prospects of development of the banking system of Ukraine"*, vol. 38, pp. 351–359.
10. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Radu z finansovoi stabilnosti [Council Regulation on the Financial Stability]: Law of Ukraine, Decree of the President of Ukraine, No. 170/2015, 24.03.2015. Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/170/2015> (accessed 29 December 2019).
11. Stratehiya makroprudentsiynoyi polityky [Macroprudential policy strategy]. 2018. National Bank of Ukraine. Available at: <https://bank.gov.ua/files/zgNZIvZgKdapdeO> (accessed 29 December 2019).
12. Group of Thirty. Enhancing Financial Stability and Resilience: Macroprudential Policy. *Tools, and Systems for the Future*. October 2010. Available at: [http://www.group30.org/images/PDF/Macroprudential Report Final.pdf](http://www.group30.org/images/PDF/Macroprudential%20Report%20Final.pdf) (accessed 29 December 2019).

УДК 336.713:368.01

Благун І.І.,

кандидат економічних наук,

доцент кафедри менеджменту і маркетингу,

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Blahun Ivan,

Candidate of Sciences (Economics),

Associate Professor of the Department of Management and Marketing,

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University Ukraine

БАНКИ ЯК ГОЛОВНІ УЧАСНИКИ ФІНАНСОВОГО РИНКУ

Благун І.І. Банки як головні учасники фінансового ринку. Розвиток фінансового ринку в значній мірі визначається його головними учасниками, для України це банки. Не менш важливого значення має і структура їх власності. Ці дві компоненти є головними ознаками, що можуть засвідчувати наявність в Україні умов для формування публічно-банкоцентричної моделі фінансового ринку. Суттєве скорочення кількості банків та страхових компаній як головних учасників ринку серед небанківських фінансових установ призвело до скорочення реального обсягу активів. Активи банків суттєво перевищують за обсягами активи небанківських фінансових установ, але з часом цей розрив зменшується. Негативна тенденція зумовлена знеціненням національної валюти. Більше половини банківських активів контролюються державними банками. Банки є також основними учасниками в здійсненні операцій на фондовому ринку.

Ключові слова: банк, страхові компанії, активи, банкоцентричність, страхові резерви, Приватбанк.

Благун І.І. Банки как главные участники финансового рынка. Развитие финансового рынка в значительной степени определяется его главными участниками, для Украины это банки. Не менее важное значение имеет и структура их собственности. Эти две составляющие являются главными признаками, кото-

рые могут свидетельствовать о наличии в Украине условий для формирования публично-банкоцентричной модели рынка. Существенное сокращение количества банков и страховых компаний как главных участников рынка среди небанковских финансовых учреждений привело к сокращению реального объема активов. Активы банков существенно превышают по объему активы небанковских финансовых учреждений, но со временем этот разрыв уменьшается. Негативная тенденция предопределена обесцениванием национальной валюты. Более половины банковских активов контролируются государственными банками. Банки являются также основными участниками в осуществлении операций на фондовом рынке.

Ключевые слова: банк, страховые компании, активы, банкоцентричность, страховые резервы, Приватбанк.

Blahun Ivan. Banks as major players on the financial market. The development of the financial market is defined by its major players. In the Ukrainian case, it's banks. Today, the main models of the financial market in the world are bank- and market-based. In domestic researches, it is denoted that this market is bank-based in nature. At the same time, the Ukrainian financial market has not only bank-based but also publicity features. It was determined that a significant reduction in the number of banks and insurance companies as major market players among non-banking financial institutions led to a reduction in the amount of real assets volume, which is converted to dollars at the official average exchange rate. It is a sign of the financial component contraction in the Ukrainian economy. Bank assets are much larger than the assets of non-banking financial institutions, but over time this gap narrows because of the reduction in total financial assets. This situation is unsafe, but this most dangerous company accumulates long baskets, which are the main sources that exist in the highest economy. Real-life insurance companies usually work with short money and place them in short-term expert documents. More than half of banking assets are controlled by state-owned banks. According to the ownership structure, there is a significant cutback in banks of private domestic owners despite non-serious in banks with foreign capital. At the same time, some of these banks can be identified as quasi-Ukrainian and end beneficiaries in most of them are domestic owners, who through the offshore handle appropriate control. Bank deposits are the major asset for insurance companies in which they locate insurance reserves, their share relative to other assets such as real estate, securities, including government securities is progressively increasing. In contrast with that, the share of bank deposits in total bank liabilities as a whole and to business entities is gently decreasing. Banks are also major contributors to stock market transactions, including bond issuance and domestic government bond transactions. Thus, in Ukraine, was formed a public-bank-based model of the financial market with banks as the main participants and a powerful predominance of the public component.

Key words: bank, insurance companies, assets, bank-basing, insurance reserves, Privatbank.

Постановка проблеми. Розвиток фінансового ринку країни обумовлюється розвитком основних його учасників. Теоретично обґрунтовано існування двох базових моделей фінансового ринку – банкоцентрична та ринково-орієнтована, з відповідними центрами перерозподілу фінансових потоків в країні та ключовими учасниками – банками чи фондовими біржами. Питання формування моделі фінансового ринку знаходиться в центрі уваги науковців з початку ХХІ сторіччя, і до сьогодні немає єдиної точки зору стосовно переваг та недоліків тієї чи іншої моделі. Водночас зміни, що відбуваються на фінансовому ринку України є досить динамічними, а тому вимагають постійного аналізу його стану. На думку автора на сьогодні в Україні сформовано публічно-банкоцентричну модель фінансового ринку, яка має дві ключові ознаки: з точки зору публічності суттєве переважання публічних фінансових установ та інструментів, емітованих державою, а з точки зору банкоцентричності – провідна роль банків в здійсненні операцій на фінансовому ринку України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Витоки теорій моделей фінансового ринку відносяться до початку 2000-х років, з робіт фахівців Міжнародного валютного фонду Е. Демайги-Кант, Кул Р., Лін Дж. [1], Левіна Р. [2], які продовжують досліджувати дану проблему протягом досить тривалого часу, а також розвиток даної теорії та її практичну апробацію здійснюють Бац Дж. та Хоубен А. [3]. Стосовно вітчизняних досліджень, то одними із перших праць, присвячених даній проблематиці були праці Школьник І.О. [4], які потім були

продовжені та розширені в роботах Квасницької Р.С. [5], Чуницької І.І. [6], Селіверстової Л.С., Адаменко І.П. [7]. Крім того значна частина досліджень присвячена особливостям функціонування банків на фінансовому ринку України та може підтверджувати їх провідну роль (Рудь І.Ю., Біловус Т.В. [8], Юхимчук В.Д., Рендович П.М. [9], Прокопчук К.С. [10] та інших).

Метою дослідження є оцінювання сучасного стану фінансового ринку України та визначення ролі банків в його розвитку на даному етапі, а також обґрунтування публічно-банкоцентричної моделі.

Виклад основного матеріалу. З точки зору формування моделі фінансового ринку, то основними учасниками ринку в якості інституційних інвесторів можуть бути банки та небанківські фінансові установи (страхові компанії, недержавні пенсійні фонди, кредитні спілки і т.д.). Наразі в Україні можна виокремити двох основних фінансових посередників з точки зору саме формування фінансових активів та їх руху на фінансовому ринку – банки та страхові компанії.

Аналіз стану фінансових посередників, свідчить, що за кількістю банків значно менше ніж страхових компаній (рис. 1). Стосовно динаміки кількості банків, то за період з 2007 по 2013 роки їх значення коливалось в межах 175 – 185 банків. 2014 рік став для банківської системи переломним, оскільки кількість банків почала скорочуватись. Саме в цьому році вона зменшилась на 17 банків, що в першу чергу пов'язано з політичними подіями – втратою контролю над частиною території, в першу чергу автономної республіки Крим. В резуль-

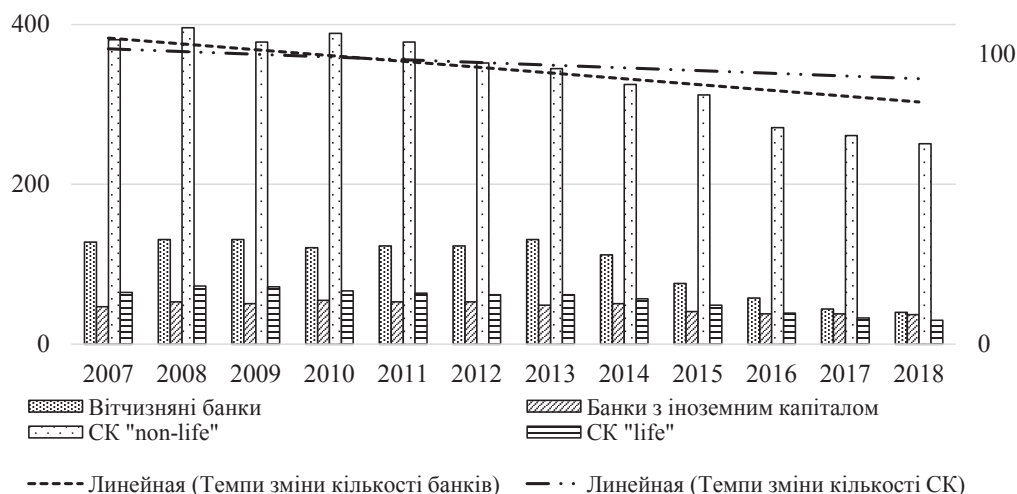

Рис. 1. Кількісні показники банків та страхових компаній України

Джерело: складено автором на основі даних НБУ та Нацкомфінпослуг

таті цих подій значна кількість банків понесла збитки, втративши свої активи, в тому числі це стосувалось і державних банків.

Починаючи з 2015 року кількість банків кожного року поступово зменшувалась, що було пов'язано з оголошеною новою стратегією Національного банку України щодо очищення банківської системи від неефективних установ та підвищенням прозорості діяльності банків. В Комплексній програмі розвитку фінансового сектору України до 2020 року [11] одним із основних завдань щодо забезпечення фінансової стабільності та сталого розвитку економіки України було скорочення кількості банків, їх подальша консолідація і як наслідок цього створення конкурентоспроможної банківської системи. Якщо системно розглянути дане питання, то з 2015 року дійсно відбулось скорочення банків. Станом на кінець 2018 року за даними Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, який виконує функцію виведення банків з ринку ситуація виглядає наступним чином: один банк продано іноземним інвестором, 34 банки ліквідовано та ще 61 банк знаходиться в стані ліквідації. В 2015 році ПАТ «Астра Банк» продано інвесторам, а саме компанії Agro Holdings (Ukraine) Limited. Дане підприємство належить інвестиційному фонду NCH Agribusiness Partners II, L.P. (США). В свою чергу цей інвестиційний фонд входить в потужну міжнародну групу інвестиційних фондів, управління якими здійснює NCH Capital Inc. (США). В результаті в 2016 році було створено на цій основі ПАТ «Агропросперіс Банк», який наразі спеціалізується на фінансуванні малих і середніх підприємств аграрної сфери та функціонує в 14 областях України.

Фондом були ліквідовані 34 банки, більшість з яких мали незначні розміри капіталу та їх виведення суттєво не вплинуло на стан банківської системи. Наразі Фонд має значний перелік банків – 61 банк, які знаходяться в стадії ліквідації, серед яких є і банки, що входили до найбільших банків України за розмірами їх активів станом на 2015 рік, їх виведення з ринку супроводжувалось значними виплатами Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, зокрема АТ «Банк «Фінанси і кредит», АТ «Дельта Банк», ПАТ КБ «Хрещатик» та ряду інших.

Крім того за даними НБУ протягом 2015 – 2019 років відбулись процедури приєднання одних банків до інших. Так в 2015 році відбулось приєднання ПАТ «Банк Ренесанс Капітал» до ПАТ «ПУМБ», в 2017 році ПАТ «Акціонерний банк «Експрес-Банк» було приєднано за спрощеною процедурою до АКБ «Індустріалбанк». В 2018 році відбулось два приєднання за спрощеною процедурою, а саме ПАТ «ВіЕс Банк» приєднано до АТ «Таскомбанк», а ПАТ КБ «Центр» відповідно до ПАТ «МТБ Банк». Досить значимою з точки зору охоплення частини банківського сегменту фінансового ринку було приєднання АТ «Укрсоцбанк» до АТ «Альфа-Банк».

Значимою подією в функціонуванні банківської системи України в 2016 році була процедура націоналізації КБ «Приватбанк», яка відбулась шляхом його продажу Міністерству фінансів України. 21 грудня 2016 року відбулась процедура продажу 100% пакету акцій на підставі підписаного договору між Фондом гарантування вкладів фізичних осіб та Міністерством. Враховуючи системну значущість банку, з метою недопущення дестабілізації ситуації не лише в банківській системі, а і в цілому на фінансовому ринку країни протягом 72 годин було здійснено цілий ряд вагомих заходів: по-перше, було сформовано необхідні резерви під активні операції банку, по-друге, здійснено додаткову емісію акцій та їх подальше розміщення, що суттєво наростило показники емісії акцій в цілому саме в 2016 році, по-третє, внесені всі необхідні зміни до Статуту установи, а також сформовано перехідний баланс. Всі ці заходи дали змогу забезпечити виконання зобов'язань банку перед своїми клієнтами, як фізичними так і юридичними особами.

Стосовно структури банків за ознакою резидентності власників, то за період з 2015 по 2018 роки суттєво скоротилась кількість саме вітчизняних банків. Так, в 2007 році кількість банків з вітчизняним капіталом становило 128 установ, а станом на 2018 рік їх кількість становить 40 установ, тобто кількість скоротилась більше ніж в 3 рази. Це серед іншого стало причиною скорочення обсягу активів банків у ВВП країни. Не зважаючи на зростання обсягу активів банків в

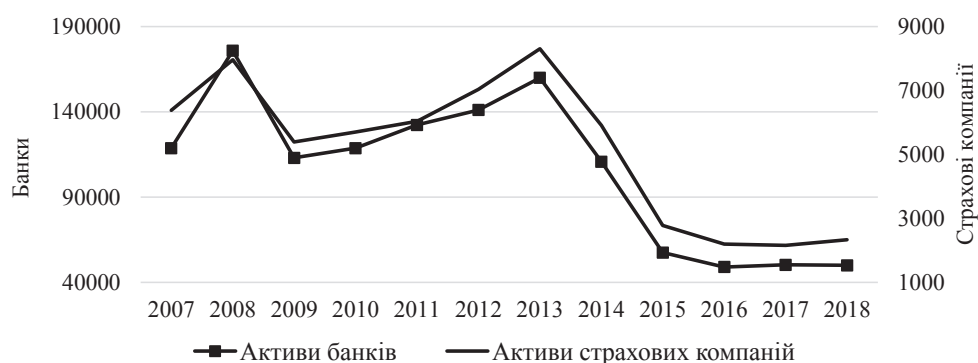

Рис. 2. Динаміка активів банків та страхових компаній в перерахунку на офіційний курс долара, млн дол.

Джерело: авторські розрахунки на основі даних НБУ та Нацкомфінпослуг

абсолютному значенні, їх перерахунок відносно курсу долара (рис. 2) засвідчує, що їх обсяг суттєво скоротився, при чому аналогічна динаміка спостерігається і з активами страхових компаній, які серед небанківських фінансових установ є найбільш потужними фінансовими посередниками. Суттєве скорочення активів банків відбувалось саме в період активного виведення банків з ринку. З 2015 року падіння обсягу активів призупинилось, хоча за період з 2015 по 2018 рік кількість банків в першу чергу вітчизняних скоротилась ще майже в 2 рази – з 76 до 40 установ.

Стосовно банків з іноземним капіталом, то їх кількість також зменшилась, але порівняно з вітчизняними банками не так суттєво (див. рис. 1), оскільки якщо кількість останніх скоротилась більше ніж в тричі, то банків з іноземним капіталом – в 1,5 рази (з 53 у 2008 до 35 у 2018 році). Водночас частка їх в активах змінювалась не суттєво. Так за період з 2015 року коливання були досить несуттєві та зменшилась лише на 5% (рис. 3). При цьому в структурі чистих активів всіх банків їх частка становить 30%. Знову ж на користь публічності фінансового ринку України свідчить значна частка в активах банків, що контролюються державою в особі Міністерства фінансів України. Після націоналізації в кінці 2016 року КБ «Приватбанк» сектор державних банків контролює більше 50% всіх активів.

Проведений аналіз структури власності банків дозволяє зробити наступний висновок, що серед бан-

ків, які контролюються іноземними компаніями, значна кількість може вважатись квазіукраїнськими, оскільки ці компанії хоч і зареєстровані в іноземній юрисдикції, аналіз пов'язаних осіб в багатьох випадках засвідчує, що кінцевим бенефіціаром є українські фізичні та юридичні особи. Так наприклад в банку АТ «Банк Кредит Дніпро» власником істотної участі є компанія «Бренкрофт Юо П Ентерпрайзес Лімітед», зареєстрована на Кіпрі, та якій належить 100% акцій. В свою чергу означена компанія є дочірньою компанією «Параміджані Менеджмент Лімітед», яка контролює 100% пакету власного капіталу, а вже власником цієї компанії є фізична особа України – Пінчук В.М. Аналогічна ситуація простежується по досить потужним банкам, які належать українським олігархам, зокрема це стосується банку АТ «Таскомбанк» через компанію «Алкемі Лімітед», зареєстровану на Кіпрі, та яка знаходиться під виключним контролем Тігіпко С.Л., а також банку АТ «Універсал Банк» - через компанію «Байлікан Лімітед». Існують і інші ситуації, коли банк належить вітчизняним юридичним та фізичним особам, в свою чергу юридичні особи контролюються компаніями з іноземними юрисдикціями. Тому існуюча структура власності на наш погляд є досить умовною, якщо не брати до уваги державні банки, а також банки з власниками, які реально мають іноземну юрисдикцію, і не мають зв'язку з офшорними зонами в своїй реєстрації. Зокрема серед таких можна виокремити наступні:

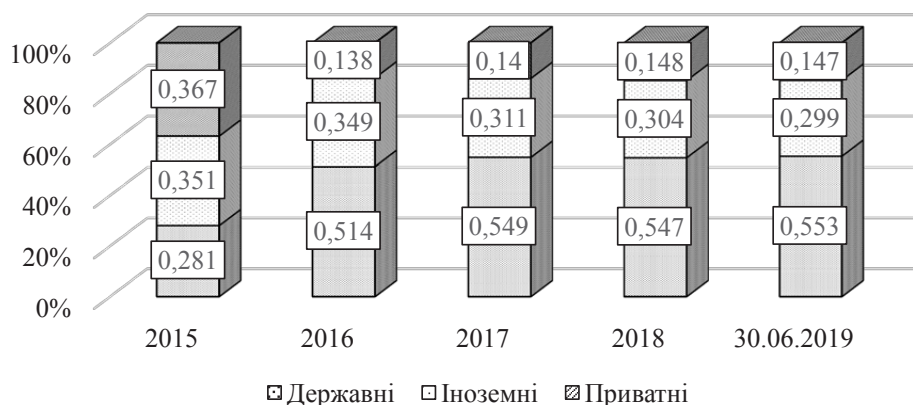

Рис. 3. Структура чистих активів банків за формою власності

Джерело: складено автором за даними НБУ

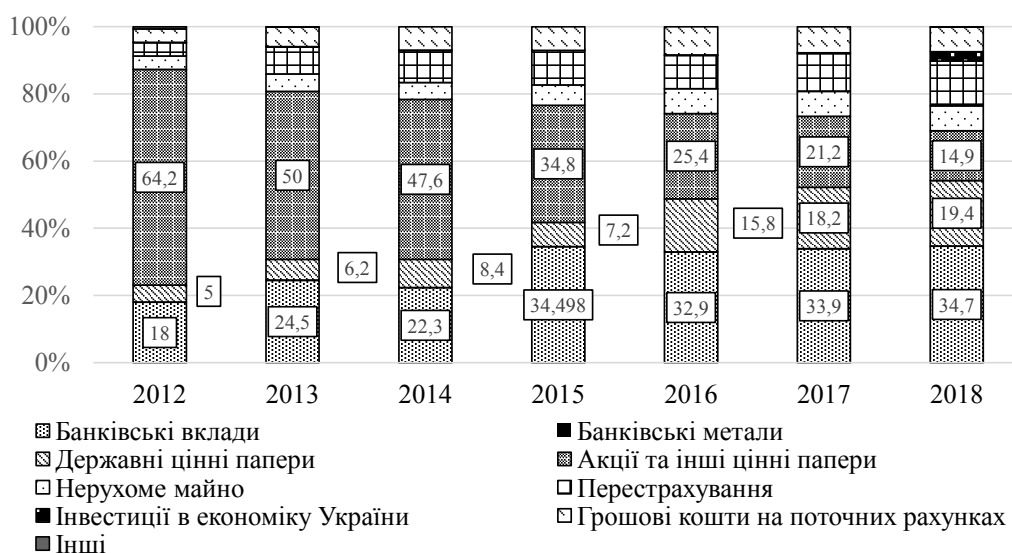

Рис. 4. Структура активів, в які розміщені страхові резерви компаній

Джерело: складено автором за даними Нацкомфінпослуг

АТ «Дойче банк», АТ «ПроКредитбанк» (Німеччина), АТ «БТА Банк» та АТ «Скай Банк» (Казахстан), АТ «СЕБ банк» (Швеція), АТ «Сітібанк» (США), АТ «Райфайзен банк Аваль» (Австрія та Європейський банк реконструкції та розвитку) та інші.

На фоні значного скорочення кількості банків, скорочення кількості страхових компаній відбувалось значно меншими темпами. Так станом на 2007 рік в Україні діяло 442 компанії, в тому числі страхових компаній, що займались ризиковим страхуванням було 378, а компаній по страхуванню життя – 64. Ситуація станом на 2018 рік характеризується зменшенням загальної кількості компаній в 2 рази – до 211 компаній, але при цьому зменшення кількості страхових компаній, що здійснюють страхування життя становить 2,8 рази (залишилось 23 компанії). Така ситуація є вкрай незадовільною оскільки саме страхові компанії акумулюють довгі кошти, які є основним джерелом здійснення довгострокових інвестицій в першу чергу в реальний сектор економіки. Страхові компанії, що здійснюють ризикове страхування, як правило працюють з короткими грошима та розміщують їх в короткострокові фінансові інструменти.

В даному контексті також варто відзначити і іншу роль банків та підтвердження банкоцентричного характеру фінансового ринку України, а саме банківські депозити є одним із основних фінансових інструментів в яких страхові компанії розміщують свої страхові резерви.

Так, частка банківських вкладів за період з 2012 року з кожним роком мала стійку тенденцію до зростання і за аналізований період збільшилась майже в 2 рази. При цьому структурні зміни, що відбуваються в стра-

хових резервах страхових компаній досить чітко відображають і зміни в структурі активів на фінансовому ринку. Зокрема нарощення частки банківських вкладів відбувається за рахунок поступового зменшення частки акцій, корпоративних облігацій та інвестиційних сертифікатів. Водночас паралельно із зростанням частки банківських вкладів зростає і частка вкладів в державні цінні папери, а саме в облігації внутрішньої державної позики, які фактично витіснили із фондового ринку інші види цінних паперів. Така ситуація підтверджує не лише банкоцентричність, а і публічну орієнтованість вітчизняного фінансового ринку.

Таку структуру страхових резервів не можна визначити як цілком задовільну з точки зору того, що в світовій практиці страхові компанії є основними інституційними інвесторами, які забезпечують економіку довгими і в значно меншій мірі короткими грошима. Крім того така ситуація засвідчує, що захист страхових резервів компаній, а отже і страхових внесків вкладників значною мірою залежить від стійкості банківської системи з одного боку та стану публічних фінансів з іншого.

Варто також звернути увагу на абсолютні показники (табл. 1), а саме на негативну тенденцію щодо розміру страхових резервів в цілому, оскільки розмір страхових резервів, після їх різкого скорочення в 2013 році порівняно з 2012 більше ніж на 20% так і не був поновлений станом на 2018 рік, та становить лише 92% від обсягів 2012 року. Враховуючи, знецінення національної валюти, що відбулось в 2014 році існуюча ситуація певною мірою свідчить про кризу функціонування страхового ринку України.

Таблиця 1

Страхові резерви в структурі зобов'язань банків

Показники	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Банківські вклади страхових компаній, млн грн	48831,5	37914,1	40530,1	36418,8	35071,9	36084,6	40666,5
% від коштів суб'єктів господарювання	24,11	16,14	15,51	11,43	9,48	9,75	10,01
% від сумарних зобов'язань банків	5,43	3,96	3,73	3,12	3,05	3,19	3,66

Джерело: складено автором за даними НБУ та Нацкомфінпослуг

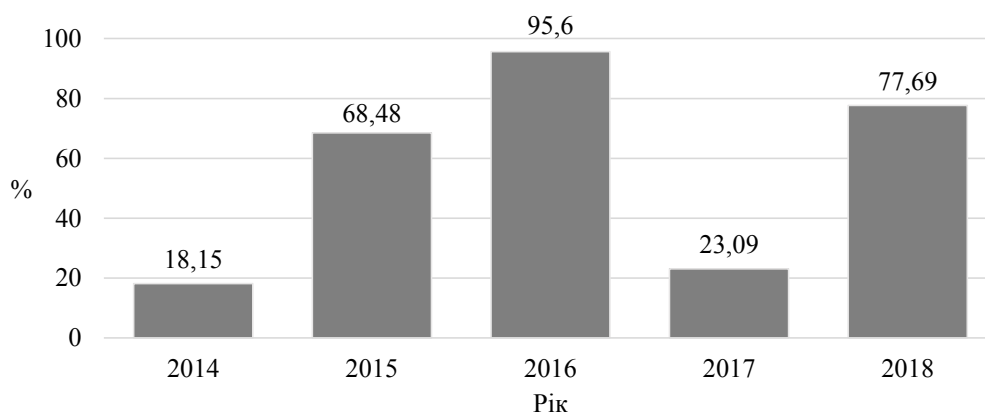

Рис. 5. Частка банків в емісії акцій на фондовому ринку України

Джерело: складено автором за даними Національної комісії по цінним паперам та фондовому ринку

Крім того, розрахований нами показник, щодо ролі розміщених страхових резервів у функціонуванні банків засвідчує, що в структурі коштів, залучених банками від суб'єктів господарювання їх частка зменшилась більше ніж в двічі – з 24,11% у 2012 до 10% у 2018 році. Роль же в цілому страхових резервів в розвитку банківської системи можна охарактеризувати значенням показника їх частки в загальній сумі зобов'язань банків, який скоротився з 5,43% у 2012 до 3,7 відсотків у 2018 році. Таким чином очевидним є те, що на вітчизняному фінансовому ринку основними посередниками є банки, але при цьому розрив між активами банків та страхових компаній поступово скорочується.

Наразі банки з поміж інших є основними учасниками в здійсненні операцій на фондовому ринку. Зокрема з точки зору їх участі як емітентів, то серед емітентів акцій їх частка хоч і коливається протягом аналізованого періоду (рис. 5), що є цілком нормальним явищем, але має досить високе значення. Так за період з 2014 по 2016 рік частка банків поступово зростала і, якщо в 2014 становила 18%, то в 2016 – 95,6%. Основну частку емітованих акцій в 2016 році становила емісія акцій

КБ «Приватбанк» після його націоналізації з метою докапіталізації та недопущення стану неплатоспроможності, що враховуючи системне значення банку, його значну частку в активах банківської системи країни могло дестабілізувати не лише ситуацію в банківській системі, а і в цілому на фінансовому ринку.

Крім того банки є активними учасниками в проведенні операцій з облігаціями внутрішньої державної позики, що також підтверджує формування публічно-банкоцентричної моделі фінансового ринку.

Висновки. Отже, головними учасниками фінансового ринку України є банки, частка їх активів суттєво перевищує активи небанківських фінансових установ. Банки є також основними учасниками в здійсненні операцій на фондовому ринку, в тому числі в емісії акцій та операціях з облігаціями внутрішньої державної позики.

Структура банків за їх власниками свідчить про суттєве переважання державних банків, що є ознакою публічності фінансового ринку. Таким чином на сьогодні в Україні на наш погляд сформувалась публічно-банкоцентрична модель фінансового ринку відповідно з банками як основними учасниками.

Список використаних джерел:

1. Cull R., Demirgüç-Kunt A., Lin J.Y. Financial Structure and Economic Development: A Reassessment. *The World Bank Economic Review*. 2013. 27(3). P. 470–475.
2. Levine R. Bank-Based or Market-Based Financial Systems: Which is better? *Journal of Financial Intermediation*. 2002. 11. P. 398–428.
3. Bats J., Houben A. Bank-based versus market-based financing: implications for systemic risk. DeNederlandscheBank. Eurosystem. Working Paper. 2017. 577. 27 p.
4. Школьник І.О. Фінансовий ринок України: сучасний стан і стратегія розвитку : монографія. Суми : ВВП «Мрія-1» ЛТД, УАБС НБУ, 2008. 348 с.
5. Квасницька Р.С. Формування та використання інвестиційного потенціалу інститутів фінансового ринку України : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08. Київ, 2016. 605 с.
6. Чуницька І.І. Інфраструктурний потенціал розвитку фінансового ринку України : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08. Київ, 2018. 471 с.
7. Селіверстова Л.С., Адаменко І.П. Особливості розвитку фінансового ринку України. Інвестиції: практика та досвід. 2018. 9. С. 13–17.
8. Рудь І. Ю., Біловус Т.В. Особливості функціонування фінансового посередництва: теоретичний аспект. Молодий вчений. 2016. 6(33). С. 104–107.
9. Юхимчук В.Д., Рендович П.М. Аналіз банківських установ на фінансовому ринку України. Інноваційна економіка. 2014. 3(52). С. 203–207.
10. Прокопчук К.С. Діяльність банківських установ на фінансовому ринку України. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка». 2017. 4(32). С. 181–185.
11. Комплексна програма розвитку фінансового сектору України до 2020 року. Постанова Правління Національного банку України від 18 червня 2015 р. № 391. 56 с. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0391500-15> (дата звернення: 20.10.2019).

References:

1. Cull, R., Demirgüç-Kunt, A., Lin, J.Y. (2013). Financial Structure and Economic Development: A Reassessment. *The World Bank Economic Review*, 27(3), 470–475.
2. Levine, R. (2002). Bank-Based or Market-Based Financial Systems: Which is better? *Journal of Financial Intermediation*, 11, 398–428.
3. Bats, J., Houben, A. (2017). Bank-based versus market-based financing: implications for systemic risk. *De Nederlandsche Bank. Eurosystem. Working Paper*, 577.
4. Shkolnyk, I. (2008) Finansovyi rynok Ukrainy: suchasnyi stan i stratehiia rozvytku [Financial market of Ukraine: current state and strategy of development]. Sumy: VVP «Mriia-1» LTD, UABS NBU.
5. Kvasnytska, R.S. (2016). Formuvannia ta vykorystannia investytsiinoho potentsialu instytutiv finansovoho rynku Ukrainy [Formation and use of the investment potential of the institutions financial market of Ukraine] (Doctoral dissertation). Kyiv: DVNZ Universytet bankivskoi spravy.
6. Chynyska, I.I. (2018). Infrastrukturnyi potentsial rozvytku finansovoho rynku Ukrainy [Infrastructural Potential of Financial Market Development in Ukraine] (Doctoral dissertation). Irpin: University of State Fiscal Service of Ukraine.
7. Seliverstova L., Adamenko I., (2018). Osoblyvosti rozvytku finansovoho rynku Ukrainy [Features of the development of the financial market of Ukraine]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*. 9. C. 13–17.
8. Rud, I.Yu., Bilowus, T.V. (2016). Osoblyvosti funktsionuvannia finansovoho poserednytstva: teoretychnyi aspekt [Features of functioning of financial intermediation: theoretical aspect]. *Molodyi vchenyi*. 6(33), 104–107.
9. Yukhymchuk, V.D., Rendovych, P.M. (2014). Analiz bankivskykh ustanov na finansovomu rynku Ukrainy. [Analysis of banking institutions on the financial market of Ukraine]. *Innovatsiina ekonomika*. 3(52). C. 203–207.
10. Prokopchuk, K., (2017). Diialnist bankivskykh ustanov na finansovomu rynku Ukrainy [Banking institutions on the financial market of Ukraine] *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademii»*. Seriia «Ekonomika». 4(32). C. 181–185.
11. Kompleksna prohrama rozvytku finansovoho sektoru Ukrainy do 2020 roku [Comprehensive program of development of the financial sector of Ukraine until 2020]. *Postanova Pravlinnia Natsionalnoho banku Ukrainy vid 18.06.2015. № 391*. 56 c. Available at: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0391500-15> (accessed 20.10.2019).

УДК 336.1

Кришталь Г.О.,

кандидат економічних наук,

доцент кафедри обліку та оподаткування,

*Міжрегіональна академія управління персоналом***Kryshtal Galyna,**

Candidate of Sciences (Economics),

Associate Professor of Accounting and Taxation Department,

InterRegional Academy of Personnel Management

БАНКІВСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ

Кришталь Г.О. Огляд підходів до теоретичних аспектів банківської діяльності в забезпеченні соціально-економічного розвитку країни. У статті детально розглянуто взаємозв'язок державного регулювання з банківським сектором, який являє собою сукупність організаційно-правових відносин, пов'язаних із процесом купівлі-продажу ресурсів, та вплив державного регулювання діяльності банківського сектора на забезпечення соціально-економічного розвитку країни. Запропоновано економіко-математичну модель взаємодії державного регулятора, банківського та соціально-економічного секторів під впливом стимулювання фінансової та інноваційної активності, яка в майбутньому дасть можливість усім учасникам моделі використовувати її для підвищення ефективності співпраці та взаємодії. Розглянуто та запропоновано схематичне зображення залежності показників від впливу державного регулювання банківського сектору на забезпечення соціально-економічного розвитку країни.

Ключові слова: державний регулятор, банківський сектор, соціально-економічний сектор, розвиток, модель.

Кришталь Г.А. Обзор подходов к теоретическим аспектам банковской деятельности в обеспечении социально-экономического развития страны. В статье подробно рассмотрены взаимосвязь государственного регулирования с банковским сектором, который представляет собой совокупность организационно-правовых отношений, связанных с процессом купли-продажи ресурсов, и влияние государственного регу-

лирования деятельности банковского сектора на обеспечение социально-экономического развития страны. Предложена экономико-математическая модель взаимодействия государственного регулятора, банковского и социально-экономического секторов под влиянием стимулирования финансовой и инновационной активности, которая в будущем позволит всем участникам модели использовать ее для повышения эффективности сотрудничества и взаимодействия. Рассмотрено и предложено схематическое изображение зависимости показателей от влияния государственного регулирования банковского сектора на обеспечение социально-экономического развития страны.

Ключевые слова: государственный регулятор, банковский сектор, социально-экономический сектор, развитие, модель.

Kryshchal Galyna. Review of approaches of theoretical aspects of banking activity in ensuring the socio-economic development of the country. The article examines in detail the relationship of government regulation with the banking sector, which is a set of legal relations related to the process of buying - selling resources and the impact of government regulation of the banking sector on the socio-economic development of the country. The proposed economic and mathematical model of interaction of the state regulator, banking and socio-economic sector under the influence of stimulation of financial and innovative activity, which in the future will allow all participants of the model to use it to increase the efficiency of cooperation and interaction. A schematic representation of the dependence of indicators in the influence of state regulation of the banking sector on the socio-economic development of the country is considered and proposed. Today the theory of state regulation of the banking sector proclaims the need for a systematic approach to the choice of the means and methods of influence of the state on the subjects of economic relations. Complex life processes of society are subject to regulation, which cannot be effectively influenced by individual levers or any selective, unbalanced combinations of them. Effectiveness of state regulation increases when these levers are applied not systematically or under pressure from special interest groups and circumstances, but systematically, based on long-term goals and current goals of socio-economic development. The need for a serious transformation of traditional systems of state regulation is due not so much to local causes of socio-economic nature, but to the profound social shifts in the modern world: the formation of structures of post-industrial society, the development of globalization processes and global economic competition, the emergence of supranational societies. The regulation of the activities of publicly-owned banks, banks of foreign banking groups and banks with private equity is an important function of the state, which it performs in order to ensure the stability of the banking sector. It is considered and established that in Ukraine there is a strong dependence of investment on inflation, this factor also has a strong influence on the state regulation of banking sector activity and ensuring the socio-economic development of the country.

Key words: state regulator, banking sector, socio-economic sector, development, model.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сьогодні теорія державного регулювання банківського сектору пропагує та заявляє про необхідність системного підходу до вибору засобів та методів впливу держави та державного регулятора на суб'єкти економічних відносин. Державному регулюванню підлягають складні процеси життєдіяльності суспільства, на які нездатні ефективно впливати окремі важелі або будь-які вибіркові, незбалансовані їх комбінації. Результативність державного регулювання зростає, якщо ці важелі застосовуються не випадково чи під тиском груп спеціальних інтересів і кон'юнктури, а системно, виходячи з довгострокових цілей і поточних завдань соціально-економічного розвитку. Необхідність серйозної трансформації традиційних систем державного регулювання зумовлена не стільки локальними причинами соціально-економічного характеру, скільки глибинними суспільними зрушеннями в сучасному світі: формуванням структур постіндустріального суспільства, розвитком глобалізаційних процесів і глобальної економічної конкуренції, появою наднаціональних інститутів та розвитком громадянського суспільства. Регулювання діяльності банківського сектору, а саме банків із державною часткою, банків іноземних банківських груп та банків із приватним капіталом – важлива функція держави, яку вона виконує для забезпечення стабільності банківського сектору.

Огляд (аналіз) останніх досліджень і публікацій з цієї проблеми, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Дослідження у сфері впливу державного регулятора на діяльність банківського сектору останнім часом набули широкого поширення в економічній літературі. Цій темі приділяли увагу такі вчені, як В.С. Адамовська, Л.І. Дідківська, Л.С. Головка, В.Л. Міненко, І.Я. Чугунов, А.В. Павелко. У своїх працях науковці відзначають позитивний чи негативний вплив заходів регулятора на банківський сектор, але разом із тим недостатньо дослідженими залишаються питання впливу заходів регулятора на соціально-економічний сектор.

Формулювання завдання дослідження. Метою дослідження є висвітлення ролі державного регулювання діяльності банківського сектору під призвою забезпечення розвитку соціально-економічного сектору та становища країни.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Під регулюванням діяльності банків із державною часткою, банків іноземних банківських груп та банків із приватним капіталом розуміють, насамперед, створення відповідної правової бази. По-перше, це розроблення та ухвалення законів, що регламентують діяльність банків. По-друге, це ухвалення відповідними установами, уповноваженими державою, положень, що регламентують функціонування

банків, у вигляді нормативних актів, інструкцій, директив. Вони базуються на чинному законодавстві і конкретизують, роз'яснюють основні положення законів. Законодавчі і нормативні положення визначають такі межі поведінки банків, які сприяють надійному й ефективному функціонуванню банківського сектору [4].

Важливим і специфічним складником процесу регулювання діяльності банківського сектору є нагляд за банками, під яким розуміють, насамперед, моніторинг процесів, що мають місце у банківській сфері на різних стадіях функціонування банків, а саме [2]: створення нових банків із державною часткою, банків іноземних банківських груп та банків із приватним капіталом та їхніх установ; діяльності банків із державною часткою, банків іноземних банківських груп та банків із приватним капіталом; реорганізації та ліквідації банків із державною часткою, банків іноземних банківських груп та банків із приватним капіталом.

Для здійснення банківського нагляду регулятивно-наглядові органи, уповноважені державою, мають широкі повноваження, а саме: отримання необхідної інформації про стан як окремого банку, так і всього банківського сектору; перевірка дотримання банками законодавчих і нормативних актів, що регламентують їхню діяльність; оцінювання якості управління банківськими ризиками; застосування до банків заходів реагування.

Як бачимо, державне регулювання банківського сектору є складною економічною категорією, яку можна розділити на безліч складових елементів та піделементів. Таким чином, ми підійшли безпосередньо до теми нашого дослідження.

Розглянемо більш детально взаємозв'язок державного регулювання з банківським сектором, який являє собою сукупність організаційно-правових відносин, пов'язаних із процесом купівлі-продажу ресурсів. Суб'єктами цього ринку виступають кредитори, позичальники, вкладники, посередники і держава. Об'єктом цього ринку є банківські продукти або послуги. Складність утілення названих об'єктів державного регулювання діяльності банківського сектору в чіткі організаційні форми зумовлює опосередкований вплив державного регулятора на функціонування та розвиток підсистем, процесів, відносин, ринків і т. д. Безпосереднім об'єктом державного регулювання діяльності банківського сектору є діяльність банківського сектору (банків).

Із практичного погляду державне регулювання діяльності банківського сектору – це сфера діяльності державного регулятора, тобто НБУ, для цілеспрямованого впливу на поведінку учасників ринкових відносин, а саме банків, із метою забезпечення пріоритетів державної регуляторної політики. У суспільстві громадянин (споживач) висловлює й захищає свої інтереси як виборець за допомогою механізму голосування.

Реалізація соціально-економічної політики, вибір методів та засобів державного регулювання діяльності банківського сектору залежать від діяльності державного апарату з урахуванням недоліків державного регулятора. Недоліки державного регулятора діяльності банківського сектору – це нездатність забезпечити ефективний вплив на розподіл обмежених ресурсів та невідповідність політики розподілу таких ресурсів поширеним у суспільстві уявленням про справедливість. У сфері державного регулювання діяльності банківського сектору можна виділити такі групи чинників,

які негативно впливають на обґрунтування та реалізацію державних управлінських рішень:

- недостатність інформації. Застосування будь-яких інструментів державного регулювання діяльності банківського сектору має ґрунтуватися на аналізі можливих наслідків прийнятих рішень;

- нездатність держави повністю контролювати реакцію контрагентів на її дії. Втручання державного регулятора в діяльність банківського сектору може спричинити негативні побічні наслідки;

- недостатній рівень контролю над державним апаратом.

Для банківського сектору характерні ситуації, коли одночасно мають місце й недоліки ринку, й недоліки дій державного регулятора. При цьому послабити вплив одних недоліків найчастіше можна лише посилюючи вплив інших.

Як бачимо з рис. 1, державному регулятору належить важлива роль у забезпеченні розвитку банківського сектору країни. У широкому значенні державне регулювання банківського сектору – це управління формуванням, розподілом і використанням фінансових ресурсів із метою вирішення поставлених завдань. Регуляторна політика проводиться на різних рівнях: держави, підприємств і установ, об'єднань, домогосподарств, міжнародних організацій та ін. Банківські послуги – це всеохоплююче явище. Банківський сектор стимулює економічну активність суб'єктів господарювання та пов'язує їх широким колом економічних зв'язків, проте є й зворотний бік такого тісного взаємозв'язку, який проявляється у разі виникнення кризових явищ на кредитному ринку.

Дослідження ролі держави в масштабах усього світу продемонструвало величезне значення якості державного управління для забезпечення суспільного добробуту. Метою розвитку держави є не «сильна» або «мінімалістська» держава, а ефективна держава. Останнє знаходиться у центрі економічного та соціального розвитку, але не як безпосереднє джерело зростання, а як партнер, каталізатор і помічник, стимулюючий та доповнюючий діяльність приватного бізнесу й окремих осіб [1; 3].

Передумовою подолання протиріч у взаємодії державного регулювання діяльності банківського сектору із соціально-економічним є поєднання періоду ініціації фінансової та інноваційної активності суб'єктів, у тому числі за рахунок реалізації превентивної та стимулюючої функцій держави в період економічного зростання і розумного їх обмеження в період кризи. Для підтвердження гіпотези щодо подолання протиріч у взаємодії державного регулятора, банківського та соціально-економічного секторів під впливом стимулювання фінансової та інноваційної активності пропонуємо розробити економіко-математичну модель взаємодії цих складників, яка в майбутньому дасть можливість усім учасникам моделі використовувати її для підвищення ефективності співпраці.

Результати деяких досліджень показують неоднозначність впливу фінансових посередників на економічне зростання. При цьому основу для моделювання становить модель *Overlapping generations model*, яка модифікується залежно від того, що той чи інший автор вважає принциповим під час аналізу економічного зростання. Зокрема, можна виділити три групи країн залежно від рівня розвитку фінансової системи, в яких вплив фінансових посередників на економічне зростання різний: у країнах із низьким рівнем фінансового

Рис. 1. Місце державного регулювання банківського сектору в системі державного регулювання

Джерело: власна розробка автора

посередництва поліпшення у фінансовому секторі не робить впливу на економічне та соціальне зростання; у країнах із середнім рівнем фінансового розвитку навіть невеликі поліпшення у фінансовій системі справляють істотний позитивний вплив на економічне та соціальне зростання; для країн із високим рівнем фінансового посередництва ефект позитивний, але малий.

Вивчення ролі банківського сектору в забезпеченні соціально-економічного зростання наведено в роботі Л. Дієдда, який за допомогою моделі ендogenous зростання показує нелінійну і немонотонну залежність між рівнем концентрації в банківському секторі і темпами соціально-економічного зростання. Аналіз низки економетричних моделей, представлених у науковій літературі, дає змогу розділити їх на два типи: моделі оцінки впливу фінансової системи на соціально-економічне зростання через збільшення обсягу інвестицій; моделі, які вивчають вплив фінансових посередників на технічний прогрес, інноваційну активність суб'єктів господарювання й якість інвестицій. Два типи моделей поєднуємо в один, оскільки вплив державного регулювання діяльності банківського сектору в забезпеченні соціально-економічного розвитку країни розглядається нами як системний динамічний процес, що відбувається в рамках більш великої мегаекономічної динамічної системи, що вимагає одночасного використання в моделі таких значущих чинників економічного розвитку, як зростання інвестицій, інновацій та розвиток інституційного середовища, що впливають на характер, якість і спрямованість процесу державного регулювання діяльності банківського сектору в забезпеченні соціально-економічного розвитку [5].

Вплив державного регулятора та взаємодія секторів схильні до впливу комплексу взаємопов'язаних мікро-, мезо- і макроекономічних чинників, а суб'єкти один від одного відрізняються специфікою діяльності та інституційного середовища, тому під час формування

моделі нами закладено показники тимчасового та просторового характеру.

Логіка структурування груп залежностей макроекономічних параметрів у пропонованій моделі базується на ключових чинниках економічного розвитку, які мають безпосередній вплив державного регулювання діяльності банківського сектору на забезпечення соціально-економічного розвитку країни. Для України важливі наявність державних ресурсів у стимулюванні інвестицій і відсутність значимості даних ресурсів для розвитку інновацій банківського та соціально-економічного секторів, що говорить про необхідність припинення політики кількісного стимулювання інноваційного сектору без орієнтира на кінцевий результат.

Із запропонованої схеми (рис. 2) ми можемо спостерігати пряму залежність показників забезпечення соціально-економічного розвитку країни мікрорівня (темпи інфляції, витрати на інновації, податкові ставки, податкові доходи, ставки по кредитах, ресурси банківського сектору, банківські кредити, збереження зароблених коштів) від показників мезорівня (ріст економіки та темпи зростання ВВП країни, частка продукції економічного сектору в загальному обсязі промислового експорту, інвестиції до ВВП). А також залежність показників мезорівня (ріст економіки та темпи зростання ВВП країни, частка продукції економічного сектору в загальному обсязі промислового експорту) від показників макрорівня (економічний розвиток, ріст інновацій та збільшення інвестицій).

Інновації роблять сильний вплив на динаміку приросту ВВП у розвинених країнах і меншою мірою – у країнах зі швидкими ринками, що формуються, порівняно з Україною, де головним чинником соціально-економічного зростання все ще виступають інвестиції. У результаті дослідження нами було виявлено, що в Україні сильний вплив банківських кредитів на інновації в економічному, банківському та соціальному секторах, що зумовлює їх перспективність у короткостро-

Рис. 2. Залежність показників від впливу державного регулювання банківського сектору на забезпечення соціально-економічного розвитку країни

Джерело: власна розробка автора

ковому і середньостроковому періодах на тлі дефіциту внутрішніх інвестицій та обмеженості бюджетних джерел фінансування інвестицій [6]. Нами встановлено, що в Україні існує сильна залежність інвестицій від інфляції, даний чинник також має сильний вплив на державне регулювання діяльності банківського сектору та забезпечення соціально-економічного розвитку країни.

Висновки. Нами встановлено залежність характеру, якості та спрямованості процесу державного регулювання діяльності банківського сектору в забезпеченні соціально-економічного розвитку країни від

інституційних зрушень на мікро-, мезо- та макрорівнях взаємодії з державним регулятором. Визначено перспективні напрями розвитку взаємодії секторів з акцентом на активізацію інвестиційної та інноваційної діяльності в банківському секторі й удосконалення в соціально-економічному секторі в частині інститутів і інфраструктури, що створюють у сукупності базис для вдосконалення механізму взаємодії секторів, заснованого на поєднанні бізнесових та соціальних інтересів, які орієнтовані на комплексне досягнення позитивних ефектів на всіх рівнях банківського сектору.

Список використаних джерел:

1. Адамовська В.С. Механізм державного регулювання економіки та вибір напрямку економічної політики в сучасних умовах господарювання. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2017. № 4.
2. Дідківська Л.І., Головка Л.С. Державне регулювання економіки. Київ: Знання-Прес, 2008. С. 205–208.
3. Міненко В.Л. Теоретико-методологічні засади узгодження взаємодії механізмів державного регулювання і саморегулювання ринку праці. *Теорія та практика державного управління*. 2013. Вип. 3(42).
4. Мочерний С.В. Економічна теорія. Київ: Академія, 2009. С. 312–326.
5. Чугунов І.Я., Павелко А.В., Канева Т.В. Державне фінансове регулювання економічних перетворень: монографія. Київ: Київський національний торговельно-економічний університет, 2015. 376 с.
6. Deidda L. Non-linearity between Finance and Growth. *Economics Letters*. 2005. V. 74. № 3. P. 339–345.

References:

1. Adamovskaya V.S. Mekhani`zm derzhavnogo reguluyuvannya ekonomiki ta vibi`r napryamu ekonomichnoyi poli`tiki v suchasnikh umovakh gospodaryuvannya [The mechanism of state regulation of the economy and the choice of direction of economic policy in modern conditions of management]. Kyiv: Public Administration: Improvement and Development, 2017. № 4.
2. Didkivska L.I., Golovko L.S. Derzhavne reguluyuvannya ekonomiki [State regulation of the economy]. Kiev: Knowledge-Press, 2008. P. 205–208.
3. Minenko V.L. Teoretiko-metodologi`chni` zasadi uzgodzhennya vzayemodi`yi mekhanizmi`v derzhavnogo reguluyuvannya i` samoreguluyuvannya rinku praczi` [Theoretical and methodological principles of harmonization of interaction of mechanisms of state regulation and self-regulation of the labor market]. Kyiv: Theory and Practice of Public Administration, 2013. Vol. 3(42).
4. Mocherniy S.V. Ekonomichna teori`ya [Economic theory]. Kiev: Academy of Sciences, 2009. P. 312–326.
5. Chugunov I.Y., Pavelko A.V., Kaneva T.V. Derzhavne fi`nansove reguluyuvannya ekonomichnikh peretvoren` [Monografi`ya]. [State financial regulation of economic transformations]. Kiev: Kyiv National University of Trade and Economics, 2015. 376 p.
6. Deidda L. Non-linearity between Finance and Growth. *Economics Letters*. 2005. V. 74. № 3. P. 339–345.

Кузьменко В.М.,
аспірант кафедри корпоративних фінансів і контролінгу,
*Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана*

Урванцева С.В.,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри корпоративних фінансів і контролінгу,
*Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана*

Kuzmenko Vitaliy,
PhD student of Corporate Finance and Controlling Department,
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

Urvantseva Svitlana,
PhD in Economics, Associate Professor of
Corporate Finance and Controlling Department,
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

АНАЛІЗ СТАНУ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСУВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ

Кузьменко В.М., Урванцева С.В. Аналіз стану державного фінансування інвестиційної діяльності підприємств в Україні. Дослідження спрямоване на вивчення закономірностей державного фінансування інвестиційної діяльності підприємств в Україні. У статті розглянуто базові інструменти фінансування державою інвестиційно-інноваційного розвитку підприємств. Простежено еволюцію підходів державної політики до фінансування інвестиційної діяльності підприємств, виокремлено п'ять етапів її трансформації. Проведений аналіз свідчить про те, що державний сектор економіки України має потенціал, який характеризується такими можливостями, як впровадження альтернативних підходів у вигляді горизонтальних (спільних для багатьох секторів економіки) форм підтримки, як у ЄС; поширення критеріального підходу (наявності кількісних та якісних умов для надання підтримки); подальше вдосконалення механізмів інвентаризації та аналізу практики державної підтримки; формування дієвого інституту місцевого самоврядування й розширення рівня фінансової спроможності місцевих громад під час реалізації інвестиційних програм.

Ключові слова: державне фінансування, інвестиційна діяльність, гарантії уряду, субсидії, податкові пільги, інвестиційний кредит.

Кузьменко В.Н., Урванцева С.В. Анализ государственного финансирования инвестиционной деятельности предприятий в Украине. Исследование направлено на изучение закономерностей государственного финансирования инвестиционной деятельности предприятий в Украине. В статье рассмотрены базовые инструменты финансирования государством инвестиционно-инновационного развития предприятий. Прослежена эволюция подходов государственной политики к финансированию инвестиционной деятельности предприятий, выделены пять этапов ее трансформации. Проведенный анализ свидетельствует о том, что государственный сектор экономики Украины имеет потенциал, который характеризуется такими возможностями, как внедрение альтернативных подходов в виде горизонтальных (общих для многих секторов экономики) форм поддержки, как в ЕС; распространение критерияльного подхода (наличие количественных и качественных условий для оказания поддержки); дальнейшее совершенствование механизмов инвентаризации и анализа практики государственной поддержки; формирование действенного института местного самоуправления и расширение уровня финансовой способности местных органов при реализации инвестиционных программ.

Ключевые слова: государственное финансирование, инвестиционная деятельность, гарантии правительства, субсидии, налоговые льготы, инвестиционный кредит.

Kuzmenko Vitaliy, Urvantseva Svitlana. Analysis of the public financing conditions of enterprises' investment activities in Ukraine. The current study aims to consider the basic instruments of public financing, to establish the patterns of public financing of enterprises' investment activity in Ukraine, as well as to track the transformation of approaches of public policy of investment activity financing during the timeframe of 1991–2018. The public influence on investment and innovation development of enterprises is determined in the paper. The basic instruments

of public financing are examined. In particular, the attention is paid to government guarantees, subsidies and transfers, tax breaks, state investment credit. The conducted analysis shows that there is a predominantly downward trend in capital investment financing at the expense of state and local budgets. The lowest level of consolidated capital expenditures was 0.55% of GDP in 2014. At the same time the above-mentioned indicator increased to 1.9% as at the beginning of 2018. This is a rather small amount due to the fact that the share of public investment is about 2–5% of GDP within the highly-developed economies. The common trends for all types of public support in 2008–2017 are determined in the article. Namely, the share of capital investments in industrial sectors of the economy is rather low. At the same time, high volumes of support are provided for the fuel and energy complex, agriculture, services, infrastructure development. The evolution of public policy approaches to financing the investment activity of enterprises and five stages of its transformation are identified within the current study. The conducted analysis shows that the public sector of Ukrainian economy has a significant potential, which is characterized by the following possibilities, namely introduction of alternative approaches in the form of horizontal support (common for the main sectors of the economy) that is similar to the EU practice; dissemination of the criterion approach (availability of quantitative and qualitative conditions for support); further improvements within the mechanisms of inventory and analysis of public support practices; formation of an effective and capable institute of local self-government and expansion of the level of financial capacity of local communities within the implementation of investment programs.

Key words: public financing, investment activity, government guarantees, subsidies, tax breaks, investment credit.

Постановка проблеми. Нинішня геополітична та перманентна економічна кризи, значні інфляційні очікування та фінансова нестабільність негативно впливають на залучення внутрішніх і зовнішніх інвестицій в оновлення матеріально-технічної бази підприємств. У такій ситуації держава через реалізацію інвестиційної політики повинна показати учасникам ринку приклад активної підтримки економічних перетворень у країні, а державний та місцевий бюджети мають стати важливим джерелом фінансування інноваційно-інвестиційного розвитку підприємств (особливо тоді, коли до наявних економічних проблем додалась потреба потенційного відновлення Сходу України).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед учених, які досліджували практичні аспекти державного фінансування інвестиційної діяльності підприємств, слід назвати О. Бабаніна, Т. Васильєву, А. Даниленка, А. Дуку, Я. Жаліло, В. Зимовця, Т. Майорова, С. Онишко, В. Опаріна, А. Пересаду, Б. Пшика, В. Федосова. Водночас сьогодні залишається низка питань, особливо з огляду на посилення структурного спрощення та послаблення потенціалу розвитку економіки країни за рахунок її швидкої деіндустріалізації, що свідчить про необхідність продовження наукового пошуку.

Формулювання завдання дослідження. Необхідність подолання кризових явищ і формування «драйверів» прискорення економічного зростання вимагають прямого втручання держави в економічні процеси. Метою статті є розгляд базових інструментів державного фінансування капітальних інвестицій, встановлення закономірностей державного фінансування інвестиційної діяльності підприємств в Україні, а також відстеження трансформації підходів до державної політики фінансування інвестиційної діяльності впродовж 1991–2018 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз аналітичних звітів і даних Державної служби статистики України дає можливість констатувати стрімке падіння інвестицій в основний капітал за рахунок коштів державного бюджету впродовж 1991–1997 рр. Так, вони скоротились у 15,5 разів, а їхня питома вага у загальному обсязі капіталовкладень зменшилася з 27% у 1990 р. до 8,4% у 1997 р. Їх незначне зростання стало помітним з 1998 р. Досягнувши свого піку у 2004 р.

(частка капітальних вкладень за рахунок коштів державного бюджету в загальному обсязі інвестицій становила 11%, у ВВП – 2,3%), у 2005 р. остання скоротилась наполовину (до 5,5% та 1,2% у ВВП відповідно).

На стані державного фінансування інвестиційної діяльності підприємств (далі – ДФІДП) не могла не позначитися світова фінансово-економічна криза 2007–2009 рр., яка негативно вплинула на бюджетну сферу України. Зокрема, в цей час знизилися податкові й неподаткові надходження, було ускладнено фінансування дефіциту бюджету. Однак за рахунок позапланових надходжень до Державного бюджету у 2008 р. стало можливим його збалансування, адже доходи становили 231,7 млрд. грн., що на 65,7 млрд. грн., або на 39,6%, більше за відповідний показник попереднього року [1, с. 10]. Саме тому у 2008 р. обсяги інвестицій за рахунок коштів державного й місцевих бюджетів продовжили зростати. Наслідки кризи у сфері державного інвестування стали відчутними у 2009 р., коли обсяги інвестицій з державного й місцевих бюджетів зменшилися порівняно з попереднім роком на 42,23% і на 58,05% відповідно.

У 2009–2012 рр. спостерігається активізація державних інвестиційних вкладень. За три роки їх сума збільшилась удвічі, а саме з 10 848 млн. грн. до 21 710 млн. грн. Зростання частки державних інвестицій до 7,1% у загальному обсязі капітальних інвестицій у 2011 р. було пов'язано з проведенням Євро-2012 та реалізацією інфраструктурних проєктів за рахунок бюджетних асигнувань.

Бюджетна звітність останніх років вказує на те, що наявність дефіциту бюджету та великі соціальні зобов'язання загострюють проблему скорочення капітальних видатків в Україні. Останнім часом їхня питома вага невпинно зменшується як у структурі видатках зведеного бюджету, так і у ВВП (рис. 1). У 2014 р. капітальні видатки зведеного бюджету досягли свого мінімуму за роки незалежності, склавши 0,55% від ВВП (на початку 2018 р. цей показник збільшився до 1,9%). Однак у міжнародному співставленні ця величина залишається порівняно невеликою. Наприклад, в економічно розвинених країнах частка державних інвестицій становить приблизно від 2% до 5% від ВВП; питома вага капітальних видатків до

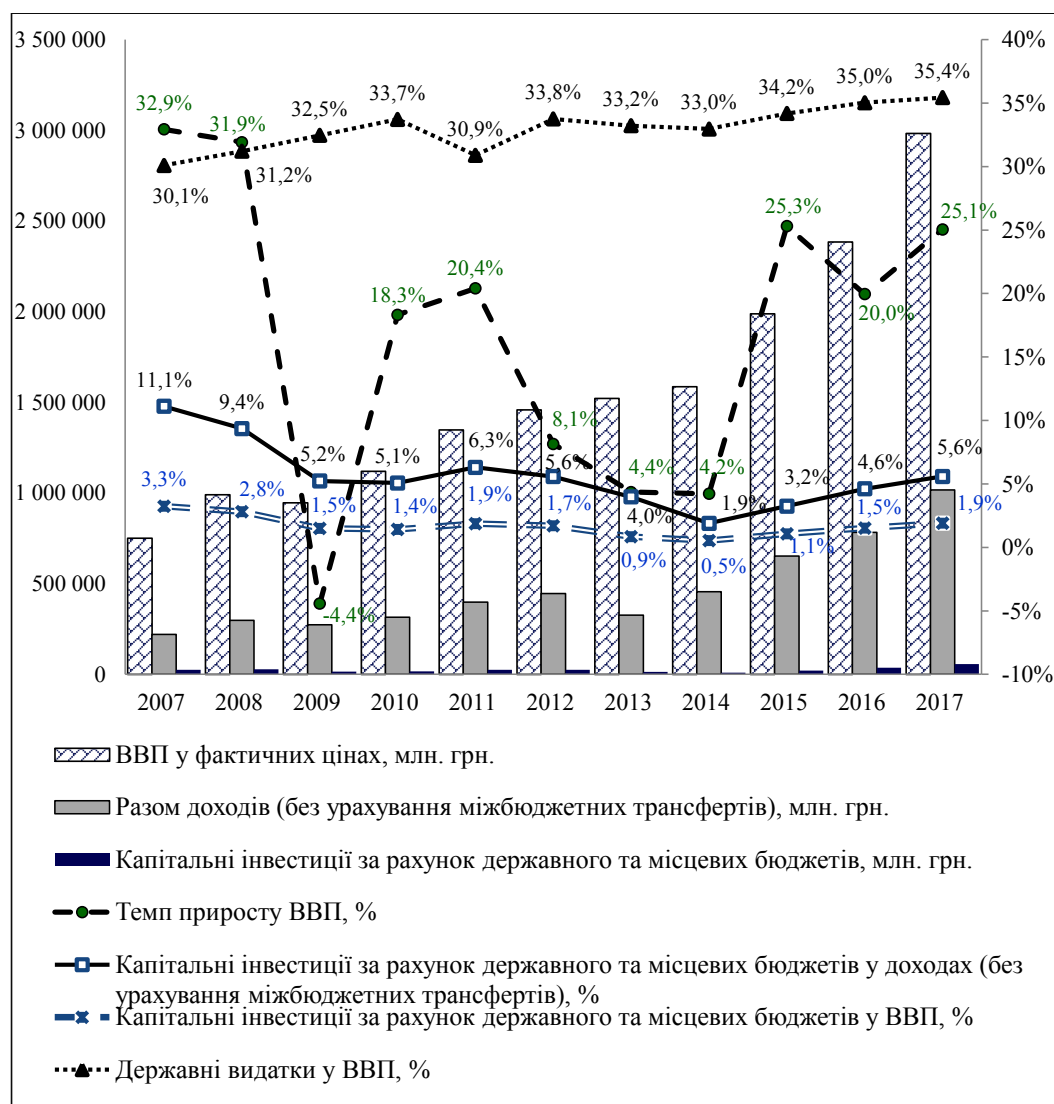

Рис. 1. Обсяги приросту ВВП та динаміка державних витратків у структурі ВВП за 2007–2017 рр.

Джерело: складено авторами на основі джерел [3; 4]

всіх витратків державного бюджету – від 4% до 16%. У швидкозростаючих країнах Азії державні інвестиції становлять 5–7% від ВВП або більше, а у Китаї, Таїланді й В'єтнамі загальний обсяг державних інвестицій перевищує межу у 7% ВВП [2].

З прийняттям Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні (1 квітня 2014 р.), Законів «Про співробітництво територіальних громад» (17 червня 2014 р.), «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (5 лютого 2015 р.) та змін до Бюджетного й Податкового кодексів щодо фінансової децентралізації відбулися зміни у структурі державного фінансування капітальних інвестицій на користь місцевих бюджетів (рис. 2).

Зростання частки інвестицій в основний капітал, профінансованих за рахунок коштів місцевих бюджетів, зумовлено реформуванням місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, що проводиться для підвищення рівня фінансової спроможності місцевих громад. Вказані зміни дають можливість сформулювати тезу щодо початкового ста-

новлення в Україні дієвого й спроможного інституту місцевого самоврядування на базовому рівні.

Водночас зростання капітальних інвестицій за рахунок місцевих бюджетів було нерівномірним у регіональному розрізі. Найбільші темпи росту характерні для Одеської (в 9,9 разів) та Дніпропетровської областей (9,2 рази), а найменші – для Волинської (2,7 рази), Луганської (2,9 рази) та Донецької областей (3,1 рази). Найвище значення зазначеного відносного показника капітальних інвестицій з місцевих бюджетів в усі роки спостерігалось в м. Києві, причому розрив між показниками столиці та наступного за рейтингом регіону щороку лише збільшувався. Найнижчими капітальні інвестиції з місцевих бюджетів у розрахунку на 1 особу у 2013 р. були в Київській та Чернігівській областях, а з 2014 р. – у Донецькій та Луганській областях. Можна виділити кілька чинників, що спричинили таку динаміку аналізованого показника. Зокрема, ними є окупація частини території країни та проведення ООС. Так, на території Донецької області значення показника капітальних інвестицій на одну особу зменшилось у

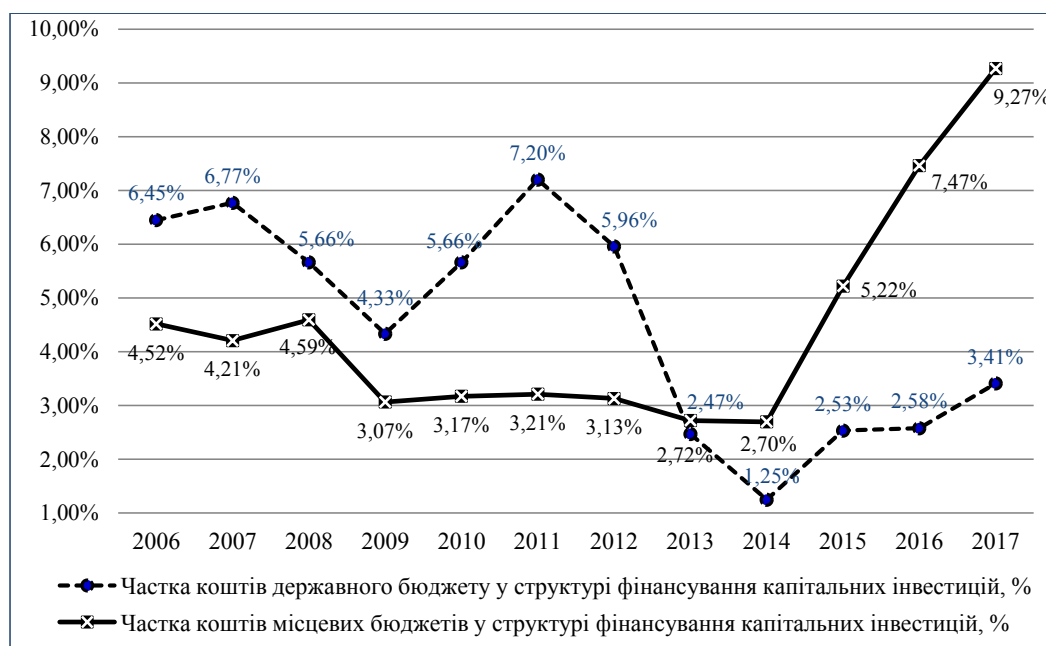

Рис. 2. Частка державного та місцевих бюджетів у структурі фінансування капітальних інвестицій за 2006–2017 рр.

Джерело: складено авторами на основі джерела [3]

2014 р. майже вдвічі порівняно з 2013 р., а в Луганській – майже в 5 разів.

Отже, негативною тенденцією фінансування капітальних інвестицій з місцевих бюджетів є нестабільність їх обсягів та існування значних коливань аналізованих показників в розрізі регіонів. Так, найбільші показники щороку перевищують найнижчі приблизно у 5–7 разів. Крім цього, показовим є той факт, що впродовж цього періоду кількість регіонів, де капітальні інвестиції в розрахунок на 1 особу населення перевищують середнє значення по країні, знизилася з 13 до 6. Водночас кількість регіонів, у яких значення цього показника було більш ніж вдвічі нижчим за середнє по країні, впродовж аналізованого періоду зросла з 1 до 3. Таким чином, ми спостерігаємо не лише високий рівень регіональних диспропорцій, але й його постійне зростання.

Наступним завданням дослідження ДФІДП є розгляд основних інструментів його реалізації. В умовах дефіцитності ресурсів Державного бюджету, що є характерним явищем для країн із нестійкими, проблемними державними фінансами, до яких належить Україна, важливим інструментом ДФІДП є надання гарантій уряду (далі – ДГ). Зазвичай у нашій країні останні надаються на умовах платності, строковості, а також забезпечення для повного або часткового виконання боргових зобов'язань суб'єктів господарювання – резидентів на підставі рішення КМУ або міжнародних договорів виключно в межах і за напрямками, що визначені законом про Державний бюджет [5]. Граничний обсяг надання ДГ визначаються на кожний бюджетний період законом про Державний бюджет (рішенням про місцевий бюджет). Загальний обсяг державного боргу та гарантованого державою боргу на кінець бюджетного періоду не може перевищувати 60% річного номінального обсягу ВВП України. У разі очікуваного

перевищення цієї граничної величини КМУ невідкладно звертається до ВРУ за дозволом на тимчасове перевищення такої граничної величини та подає для схвалення план заходів з приведення загального обсягу державного боргу та гарантованого державою боргу до встановлених вимог.

Задля забезпечення дотримання граничних обсягів державного боргу та державних гарантій Міністерство фінансів України веде Реєстр державного боргу й гарантованого державою боргу, Реєстр ДГ, а також Реєстр місцевих запозичень та місцевих гарантій, який є інформаційною системою, що містить відомості про ДГ, надані протягом бюджетного періоду.

На перших етапах формування ринкових відносин в Україні (в 1990-х рр.) було нагромаджено переважно негативний досвід надання ДГ: «кредити під гарантії уряду були такою ж виразкою української економіки, як бартер, взаємозаліки та хронічна бюджетна заборгованість. Гарні «зв'язки» з Кабміном гарантували безпроблемне отримання кредиту і авансову індульгенцію на дефолт» [6]. Натомість у роки фінансової кризи 2008–2010 рр. надання ДГ було основним інструментом фінансової підтримки підприємств та полегшення їх доступу до позикового капіталу.

Згідно з даними Міністерства фінансів України загальний обсяг позик суб'єктів господарювання, гарантованих державою у 2007–2018 рр., варіювався від 3,5 млрд. грн. у 2007 р. до максимального свого значення у 2012 р., а саме 75,35 млрд. грн., що становило 0,47% та 5,16% від обсягу ВВП за відповідний період.

Протягом 2007–2010 рр. більш ніж половина загальної суми ДГ надавалася державним підприємствам «Фінінпро», Укравтодору, НАК «Нафтогаз України» задля прихованого фінансування бюджетних витрат. Водночас обсяги гарантій під інвестиційні проекти підприємств реального сектору були незначними.

ДГ не включаються до суми валових витрат Державного бюджету, оскільки вони не впливають на нього прямим чином, як субсидії або недоотримані доходи. Останні використовуються для вирішення широкого спектру економічних та соціальних проблем, а також для реалізації політичних завдань Уряду України. Водночас субсидії протягом 2007–2018 рр. зазвичай надавалися для покращення економічного та соціального становища різних областей (регіональний розвиток); сприяння зайнятості, навчання та перекваліфікації працівників (розвиток ринку праці); прискорення розвитку й реструктуризації стратегічно важливих галузей (розвиток промисловості); забезпечення підтримки науково-дослідної та інвестиційної діяльності, розвитку інфраструктури тощо.

Обсяг субсидій та трансфертів підприємствам за 2007–2017 рр. варіювався від 35 562,37 млн. грн. у 2009 р. до 82 774,82 млн. грн. у 2017 р. Підтримка економічної діяльності у формі субсидій та трансфертів установам, організаціям з 2007 по 2017 рр. складала від 1,83% у 2015 р. до 5,26% у 2007 р. від обсягу ВВП за відповідний період.

Проведений аналіз субсидій, наданих у 2011–2017 рр. за галузями економіки, демонструє, що одержувачами найбільших обсягів прямої бюджетної підтримки (субсидій та компенсацій) в Україні були паливно-енергетичний та транспортний комплекси. За останні 5 років більше половини субсидій спрямовувались підприємствам у Київській, Донецькій та Луганській областях. Таку диспропорцію у розподілі бюджетної підтримки можна пояснити високою концентрацією вугледобувних та інших великих підприємств у Донецькій та Луганській областях, а також високим рівнем централізації податкової системи в Україні.

Щодо податкових пільг, то з 90-х рр. в Україні їх отримували пріоритетні галузі, такі як гірнична, металургійна, хімічна промисловість, авіа-, судно- та автомобілебудування, будівництво.

З року в рік кількість пільг та методика їх обліку змінювалися. З прийняттям Податкового кодексу було скасовано чимало діючих пільг, але запроваджено ще

більше нових, зокрема тимчасове звільнення окремих економічних операцій від сплати ПДВ; звільнення на постійній та тимчасовій основі від оподаткування прибутку підприємств для окремих суб'єктів господарювання за галузевою ознакою та видом діяльності; надання податкових канікул на 5 років (з 1 квітня 2011 р. по 1 січня 2016 р.) для малого бізнесу у вигляді нульової ставки податку на прибуток для новоутворених суб'єктів господарювання, а також підприємств зі щорічним обсягом доходів до 3 млн. грн. та сумою нарахованої заробітної плати найманих працівників не меншою, ніж 2 мінімальні заробітні плати; звільнення на постійній та тимчасовій основі від сплати земельного податку; можливість оформлення податкового зобов'язання у формі податкового векселя; механізм прискореної амортизації виробничого обладнання, тобто прискорене зменшення залишкової вартості, за яким річна сума амортизації визначається як добуток залишкової вартості об'єкта на початок звітного року або первісної вартості на дату початку нарахування амортизації та річної норми амортизації, яка обчислюється відповідно до терміну корисного використання об'єкта й подвоюється.

Цікавим є той факт, що після введення у дію Податкового кодексу України кількість пільг за прямими податками у 2011 р. порівняно з попереднім періодом зросла на 10,2%. Ці зміни відбулися за рахунок збільшення кількості пільг за податком на прибуток підприємств та платою за землю, тоді як зменшення кількості пільг за місцевими податками й зборами стало результатом суттєвих змін у системі місцевого оподаткування.

Крім того, у сучасних умовах в Україні податкова політика здійснює позитивний ефект у сфері непрямого стимулювання фінансування пріоритетних інвестиційних проектів, які передбачено реалізувати на новоствореному або діючому підприємстві за одночасного дотримання критеріїв, наведених на рис. 3 [7].

Незважаючи на досягнення у сфері надання податкових пільг, в Україні поки що не було побудовано уніфікованої системи надання та контролю за їх використання, не було розроблено методичних підходів до

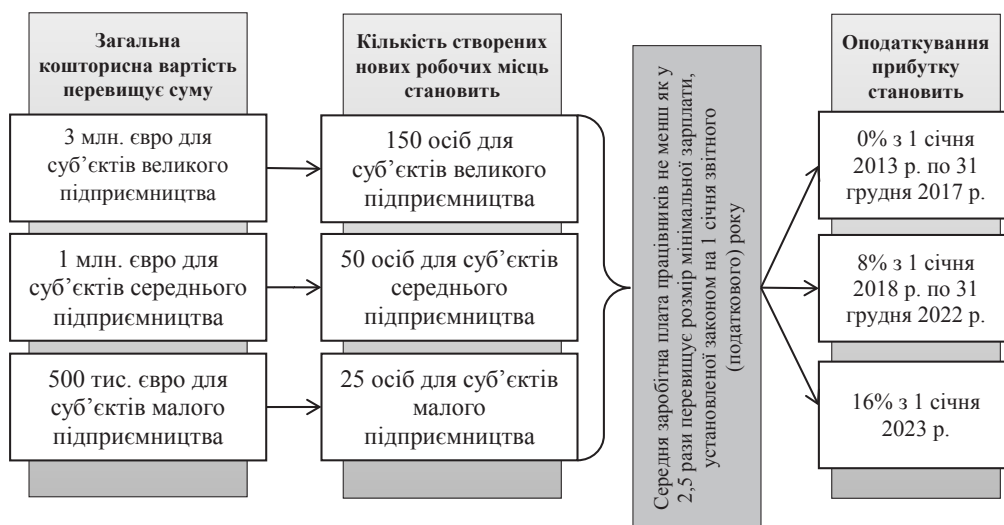

Рис. 3. Податкові стимули інвестиційної діяльності щодо оподаткування прибутку підприємств

Джерело: складено авторами на основі джерела [8]

оцінювання бюджетного ефекту (зростання надходжень) та їх ефективності для економіки загалом. За підрахунками у структурі отримувачів пільг з податку на прибуток найбільшу питому вагу (96–99%) мають підприємства паливно-енергетичного комплексу [3; 9]. Однак, попри наявність преференцій, покращення їх фінансового стану особливо не спостерігається: тільки 33–35% серед них за останній період змогли збільшити прибуток [3].

Отже, сьогодні податкова система України надмірно деформована наданням пільг, а також відстрочок, розстрочок, що не сприяє досягненню макроекономічної та фінансової стабілізації в державі, рівномірному розподілу податкового навантаження на платників податків і приводить до необґрунтованого перерозподілу фінансових ресурсів між окремими суб'єктами господарювання. Також в Україні суб'єкти господарювання, що здійснюють фінансування інноваційної діяльності, фактично не відрізняються за рівнем податкового навантаження від тих, які не беруть участь у такому фінансуванні. Виняток становлять технопарки, де практика пільгового оподаткування дістала значного поширення.

Далі розглянемо наступний бюджетний інструмент ДФІДП, а саме державний інвестиційний кредит, шляхом проведення аналізу звітності щодо виконання Державного бюджету України за 2011–2017 рр. [4] та Законів України «Про державний бюджет України» за цей же період. Встановлено, що обсяги кредитування з державного та місцевих бюджетів мають флюктуативний характер і не мають чітко вираженої тенденції. У структурі бюджетного кредитування переважають кредити, надані підприємствам, установам, організаціям, у середньому їх частка за аналізований період становить 89%.

Чільне місце серед найбільших позичальників державного інвестиційного кредиту посідає Міністерство енергетики та вугільної промисловості України, яке, наприклад, у 2014 р. отримало кредитів на суму 2 402,79 млн. грн. (або 35,77% із загального обсягу державних інвестиційних кредитів), що є найбільшою за досліджуваний період. Другий шабел серед позичальників держави посідає Державна служба автомобільних доріг України, що на постійній основі отримує кредити для розвитку автомагістралей та автошляхів. Найбільшою питома вага кредитів, наданих Автодору, серед інших позичальників була у 2013 р. (44,36%), 2014 р. (30,18%) за обсягу у грошовому вимірі 2 027,44 млн. грн. В аграрному секторі український уряд надає кредити на розвиток фермерських господарств, придбання або створення вітчизняної техніки й обладнання для агропромислового комплексу з подальшою їх реалізацією сільськогосподарським підприємствам на умовах фінансового лізингу, тваринництва тощо.

Варто зазначити, що спільними тенденціями у 2008–2017 рр. для всіх видів державної підтримки є низька питома вага капіталовкладень у промисловій галузі економіки за одночасного забезпечення високих обсягів підтримки для паливно-енергетичного комплексу, сільського господарства, сфери послуг, розвитку інфраструктури (переважно автомобільних доріг). Підприємства сільського господарства одержують третину всієї підтримки у вигляді податкових пільг, 15% прямої бюджетної підтримки, а у 2012 р. –

32% усіх наданих підприємствам державних гарантій. Підприємства вугільної галузі та інших видобувних галузей споживають 20% видатків зведеного бюджету на економічну діяльність. В середньому від 25% до 30% видатків зведеного бюджету на економічну діяльність призначається дорожньому господарству; ця галузь також є найбільшим одержувачем бюджетних кредитів. Водночас доводиться констатувати незначні обсяги державного фінансування у сфері досліджень і розробок. Так, питома вага пільг у цій сфері знизилася з 1,6% у 2006 р. до 0,08% у 2017 р., притому відповідні видатки зведеного бюджету становили 2,1–2,5%, а бюджетне кредитування за цим видом діяльності взагалі не надавалося.

Доводиться констатувати, що тенденції ДФІДП та його структура обумовлені, з одного боку, політичною та економічною напругою в країні, з іншого боку, зниженням рівня державних заощаджень внаслідок дефіцитного характеру державного бюджету та реалізації бюджетного фінансування інвестицій за залишковим принципом. Головні причини такої ситуації криються, на нашу думку, в недосконалості функціонуючої системи розподілу й перерозподілу централізованих інвестиційних ресурсів, що викликано непрозорим формулюванням основних напрямів державної інвестиційної політики та економічно недоцільною кількістю інвестиційних програм, які фінансуються з державного бюджету.

Висновки. З огляду на вищевикладене виникає можливість відстеження еволюції підходів державної політики до фінансування інвестиційної діяльності підприємств в Україні та виділення п'яти етапів її трансформації.

На першому етапі (1991–2000 рр.) переважали ще радянські постулати планової економіки. Їх сутність стосувалася надання прямого бюджетного фінансування. Хоча той період характеризувався закладенням макроекономічного фундаменту для накопиченні інвестиційних ресурсів через механізми вливання приватного та іноземного капіталу у вітчизняну економіку, наявність бюджетного дефіциту, його латання за рахунок випуску державних зобов'язань та обов'язкове зростання боргів держави сприяли зменшенню обсягів ДФІДП. Крім того, низхідна тенденція останніх була посилена жорсткою фіскальною політикою та спотвореною платіжною системою. Зрештою, скорочення доходів бюджету стало причиною невиконання державних цільових програм, розпорошеного ДФІДП, незабезпеченості фінансовими ресурсами запланованих інвестиційних видатків.

Другий етап (2001–2005 рр.) ознаменований апгрейдом державної підтримки. У цей час проведено низку реформ, зокрема імплементацію програмно-цільового методу у бюджетному процесі. У нормативно-правових актах, нарешті, було розкрито види державної підтримки, часові межі її надання, а також визначено суб'єктів, кому буде вона призначена. Крім того, у цей час було прийнято Закон України «Про державні цільові програми», у якому було розкрито процедуру розгляду проєктів, що передбачають надання ДФІДП, визначено функції міністерств і відомств, які беруть участь у цьому процесі. Зрештою, вдалося створити праобраз структури ДФІДП, забезпечити досить високі темпи відновлення й зростання економіки.

Третій етап (2005–2010 рр.) запам'ятовується розширенням міжнародної співпраці та економічної євроінтеграції, зменшенням форм державної підтримки, занепадом системи ДФІДП, втратою можливості запозичення міжнародного досвіду та кращих світових практик для її модернізації, що став причиною гальмування структурної перебудови економіки. У цей період комбінація ліберальних та неосучаснених планово-адміністративних методів сформувала цілі анклавів правових норм і принципів проведення аналізу проєктів, які передбачають державну підтримку. Це посилює конкуренцію суб'єктів господарювання за отримання й так обмежених ресурсів державного бюджету.

Четвертий етап трансформації державної політики бере свій початок з моменту набуття чинності Податковим кодексом України у 2011 р., а характерними ознаками ДФІДП стали узагальнення практики; дослідження критеріального підходу до надання фінансування; зміщення уваги з прямого на опосередковане фінансування, зокрема із застосуванням державних гарантій; визначення цільових галузей для надання фінансування (галузі зі швидким обігом капіталу, наука та інновації тощо) та затвердження програм їх розвитку.

Початком п'ятого етапу, який триває досі, слід вважати запровадження процесів децентралізації у 2015 р.

В цей час була закладена основа формування бюджетно-податкової політики на засадах фінансової децентралізації, зокрема розроблена концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. З огляду на розширення дохідної бази місцевих бюджетів відбулося збільшення частки місцевих бюджетів у загальному обсязі зведеного бюджету України. Крім того, держава збільшила обсяги надання державної бюджетної підтримки місцевим органам влади на розвиток громад та розбудову інфраструктури. Проте зміни, внесені до Бюджетного кодексу України в редакції 2014 р., привели до скорочення бюджетів малих міст, сіл і селищ, а також централізації повноважень на рівні районів, що вплинуло на недофінансування цих сфер у невеликих населених пунктах.

Зрозуміло, що у критичних ситуаціях, на переломах історії держава зобов'язана створювати сприятливі умови для здійснення інвестицій приватними інвесторами та активно брати участь у цьому процесі. З огляду на вищезазначене збільшення обсягів та ефективності використання фінансових ресурсів держави, насамперед у сфері запровадження інноваційних технологій, сприятиме підвищенню інвестиційної привабливості та конкурентоспроможності економіки України, подальшому динамічному розвитку та інтеграції у світовий економічний простір.

Список використаних джерел:

1. Жаліло Я. та ін. Економічна криза в Україні: виміри, ризики, перспективи. Київ : НІСД, 2009. 142 с.
2. OECD : офіційний веб-сайт. URL: <http://www.oecd.org/gov/regional-policy/Subnational-governments-in-OECD-Countries-Key-Data-2016.pdf> (дата звернення: 19.10.2019).
3. Державна служба статистики України : офіційний веб-сайт. URL: www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 19.10.2019).
4. Державна казначейська служба України : офіційний веб-сайт. URL: www.treasury.gov.ua/ua (дата звернення: 19.10.2019).
5. Бюджетний кодекс України : Закон України від 8 липня 2010 р. № 2456-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (дата звернення: 07.11.2019).
6. Шпак І. Кредити під державні гарантії: ящик Пандори знову відкрито. *УНІАН*. 2008. 9 серпня. URL: <http://www.unian.ua/society/128854-krediti-pid-derzhavni-garantiji-yashchik-pandori-znovu-vidkrito.html> (дата звернення: 07.11.2019).
7. Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць : Закон України від 6 вересня 2012 р. № 5205-VI / Верховна Рада України URL: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1146.1399.0> (дата звернення: 19.10.2019).
8. Податковий кодекс України : Закон України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 07.11.2019).
9. Рахункова палата України : офіційний веб-сайт. URL: www.ac-rada.gov.ua (дата звернення: 19.10.2019).

References:

1. Zhalila Ja. (2009) *Ekonomichna kryza v Ukraini: vymiry, ryzyky, perspektyvy* [Economic crisis in Ukraine: dimensions, risks, prospects]. Kyjiv: NISD. (in Ukrainian)
2. OECD. Ofitsiyniy veb-sait. URL: <http://www.oecd.org/gov/regional-policy/Subnational-governments-in-OECD-Countries-Key-Data-2016.pdf> (accessed: 19.10.2019).
3. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Ofitsiyniy veb-sait [State Statistics Service of Ukraine. The official website]. URL: www.ukrstat.gov.ua (accessed: 19.10.2019).
4. Derzhavna kaznacheyska sluzhba Ukrainy. Ofitsiyniy veb-sait [State Treasury Service of Ukraine. The official website]. URL: www.treasury.gov.ua/ua (accessed: 19.10.2019).
5. Biudzhetni kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy (2010) [Budget Code of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (accessed: 07.11.2019).
6. Shpak I. (2008) Kredyty pid derzhavni harantii: yashchik Pandory znovu vidkryto [Government Guarantee Credits: Pandora's Box Reopened] *UNIAN*. 9 serp. URL: <http://www.unian.ua/society/128854-krediti-pid-derzhavni-garantiji-yashchik-pandori-znovu-vidkrito.html> (accessed: 07.11.2019).
7. Pro stymuliuvannya investytsiynoi diialnosti u priorytetnykh haluziakh ekonomiky z metoiu stvorennia novykh robochykh mist : Zakon Ukrainy (2012) [On stimulating investment activity in priority sectors of the economy in order to create new jobs. Law of Ukraine]. URL: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1146.1399.0> (accessed: 19.10.2019).
8. Podatkovi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy (2010) [Tax Code of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (accessed: 07.11.2019).
9. Rakhunkova palata Ukrajin. Ofitsiyniy veb-sajt [Accounting Chamber of Ukraine. The official website]. URL: www.ac-rada.gov.ua (accessed: 19.10.2019).

Насібова О.В.,

кандидат економічних наук,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин та фінансів,
*Харківський торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету*

Nasibova Olha,

Candidate of Sciences (Economics),
Associate Professor of the Department
of International Economic Relations and Finance,
*Kharkiv Trade and Economic Institute
of Kyiv National University of Trade and Economics*

ФІНАНСОВА СКЛАДОВА СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНИХ ПІЛЬГ

Насібова О.В. Фінансова складова системи соціальних пільг. У статті досліджено сучасний стан фінансового забезпечення системи соціальних пільг. Визначено соціальні пільги як основні фінансові важелі впливу на параметри соціальної системи, які можуть підлягати відносно швидкому коригуванню. З огляду на здатність соціальних пільг як фінансових важелів чітко реагувати на зміни умов і завдань, які стоять перед суспільством, важливо під час підготовки нових заходів стимулювання соціально-економічного розвитку проводити оцінювання вигід та можливих негативних наслідків використання соціальних пільг. Окреслено критерії класифікації соціальних пільг. Здійснено аналіз допомог, пільг, субсидій, компенсаційних виплат домогосподарствам в Україні за 2008–2018 роки. Акцентовано увагу на заходах з упорядкування системи надання пільг задля визначення обсягів фінансових ресурсів у бюджетах. Запропоновано рекомендації щодо підвищення ефективності системи соціальних пільг як фінансового важеля соціального захисту населення.

Ключові слова: фінанси соціального захисту, соціальні пільги, фінансові важелі, соціальні виплати, населення, соціальна справедливість.

Насибова О.В. Финансовая составляющая системы социальных льгот. В статье исследовано современное состояние финансового обеспечения системы социальных льгот. Определены социальные льготы как основные финансовые рычаги влияния на параметры социальной системы, которые могут подлежать относительно быстрой корректировке. С учетом способности социальных льгот как финансовых рычагов четко реагировать на изменения условий и заданий, которые стоят перед обществом, важно при подготовке новых мер стимулирования социально-экономического развития проводить оценивание выгод и возможных негативных последствий использования социальных льгот. Определены критерии классификации социальных льгот. Осуществлен анализ пособий, льгот, субсидий, компенсационных выплат домохозяйствам в Украине за 2008–2018 годы. Акцентируется внимание на мероприятиях по упорядочению системы предоставления льгот с целью определения объемов финансовых ресурсов в бюджетах. Предложены рекомендации по повышению эффективности системы социальных льгот как финансового рычага социальной защиты населения.

Ключевые слова: финансы социальной защиты, социальные льготы, финансовые рычаги, социальные выплаты, население, социальная справедливость.

Nasibova Olha. The financial component of the system of social benefits. The article investigates the current state of financial support for the social benefits system. Social benefits have been identified as the main financial levers of influence on the parameters of the social system, which can be adjusted relatively quickly. Given the ability of social benefits as financial levers to respond clearly to changes in conditions and challenges facing society, it is important to assess the benefits and potential negative effects of using social benefits when preparing new measures to stimulate socio-economic development. The criteria for classifying social benefits are outlined. Among all privileges, the largest in terms of the number of types of group are privileges for rent, payment for housing and communal services and purchase of solid and liquid domestic fuel; benefits for housing and improving living conditions; public transit and suburban and long distance transportation privileges; benefits for the purchase/provision of medicines, dispensary and treatment, as well as health resort / treatment. In the process of improving the financial support of the privilege system in Ukraine, the main criterion for the differentiation of privileges should be the need, since it is advisable to consider privileges as a form of social support. The analysis of allowances, benefits, subsidies, compensation payments to households in Ukraine for 2008–2018 has been carried out. Despite the increase in the size of social benefits during 2008–2018, their share in the structure of total

household incomes remained almost unchanged. Only in 2016–2018, the share of non-cash benefits and subsidies for housing and communal services, electricity and fuel increased. This situation was caused by a sharp rise in energy prices and the introduction of a new income-subsidized housing subsidy procedure in 2015 to offset the cost of living for low-income households. The introduction of a unified information and analytical system in the field of social protection will lead to the solution of the contradictions of social policy and financial capabilities of the state. Emphasis is placed on streamlining the system of granting benefits to determine the amount of financial resources in the budgets. Recommendations for improving the effectiveness of the social benefits system as a financial lever for social protection of the population are offered.

Key words: social security finance, social benefits, financial leverage, social benefits, population, social justice.

Постановка проблеми. Соціальна захищеність населення є фундаментальною основою суспільного добробуту, забезпечення зростання якого полягає у задоволенні кількісно зростаючих та якісно мінливих потреб, тобто підвищенні якості життя громадян. При цьому особливо важливу роль відіграє тісний взаємозв'язок потреб окремого громадянина (індивідуума) та суспільства загалом. Задоволення суспільних потреб вимагає побудови дієвої моделі соціального захисту, яка охоплює весь життєвий цикл людини: від народження до смерті.

В теорії добробуту використовується концепція справедливості розподілу благ у суспільстві. Справедливість може означати рівність або те, що винагорода має відповідати здійсненому внеску (заслугам), або те, що всі очікування мають виправдовуватись. Перед будь-якою економічною системою стоїть проблема вибору між ринковим розподілом доходів, який коригується державою, та державним розподілом доходів, який коригується ринком.

Ринок сам по собі не здатен самостійно створювати засоби соціального захисту, адже він лише стимулює високопродуктивну працю для забезпечення високих прибутків виробництву, не допускаючи проявів неконкурентоспроможної, неефективної діяльності. В таких умовах відбуваються поглиблення диференціації доходів, їх розмежування, що обумовлюють появу соціального розшарування у суспільстві та загрожують виникненню соціальної напруги. Дестабілізація наслідків ринкової економіки вимагає створення системи соціального регулювання, центральним компонентом якої є соціальний захист, зорієнтований на вирівнювання доходів, підтримку нужденних, вразливих верств населення. Домінуюча роль у сфері соціального захисту населення належить компенсаційним механізмам, гарантіям і пільгам як основним важелям впливу на параметри соціальної системи через пом'якшення нерівності розподілу сукупного суспільного продукту.

Незважаючи на певні зрушення у сфері соціального захисту громадян, функціонуюча система соціальних пільг залишається недостатньо прозорою та малоефективною. Збільшення кількості пільг, переважне нехтування критерієм нужденності, розширення кола пільговиків не підкріплюються фінансовими можливостями держави, отже, унеможливають виконання пільгами відповідних функцій соціального захисту населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковій проблематиці фінансового забезпечення системи соціальних пільг приділяли увагу такі дослідники, як І.С. Бадовська [1], Л.Б. Баранник [2], Н.Б. Болотіна [3], Г.О. Брюхіна [4], Т.О. Кривошеєва [5], М.В. Кравченко [6], Р.О. Маслик [7], П.В. Полулях [8], С.М. Синчук [9], І.Я. Чугунов [10].

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є оцінювання сучасного стану фінансового забезпечення соціальних пільг та визначення пріоритетних напрямів модернізації цієї системи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Законодавчо закріплений дозвіл на повне або часткове звільнення певних категорій громадян від дотримання встановлених законом загальних вимог і правил, виконання певних обов'язків, які застосовуються для інших суб'єктів, або надання особі додаткових прав у визначеній сфері порівняно з правами інших осіб у такій сфері називається пільгою. За допомогою пільг відбувається диференціація категорій осіб, яким надається особливий статус (професійний, соціальний, за особливі заслуги перед Батьківщиною).

Слід відзначити, що отримання пільги не завжди покращує становище особи порівняно з іншими, що мають права в певній сфері (галузі), не всі особи, які мають право на отримання пільг, насправді користуються ним. При цьому надання пільг одній категорії осіб тягне до скорочення обсягу прав іншої категорії осіб [11, с. 204].

Професійний статус особи – це визначена Конституцією України та відповідним законодавством України сукупність прав та обов'язків, відповідальність особи залежно від посади, яку вона обіймає, або від роботи, яку виконує.

У зв'язку з особливістю професійного статусу в Україні пільги встановлюються для певних категорій працівників задля покращення їх майнового становища, оскільки розміри їх заробітку не дають змогу повністю забезпечити належні умови їх життя. Водночас перелік таких категорій свідчить про те, що до нього включені особи, розміри доходу яких від професійної діяльності значно різняться [3, с. 89].

Критерії надання пільг за професійним статусом зображено на рис. 1.

Пільги покликані компенсувати екстремальні умови праці, пов'язані з постійним ризиком для життя й здоров'я, жорсткі вимоги до дисципліни, професійної придатності, фахових, фізичних, вольових та інших якостей, а також певних обмежень протягом професійної діяльності, зокрема заборони протягом служби щодо сумісництва, підприємницької діяльності. Такі пільги розглядаються як додаткові гарантії та навіть як вид соціальної допомоги.

Соціальний статус особи – це встановлена Конституцією України й законодавством України сукупність прав та обов'язків особи у соціальній сфері. Пільги за соціальним статусом надаються особі, яка зазнала особливих соціальних ризиків, наприклад каліцтва (інвалідності), була учасником бойових дій, піддана

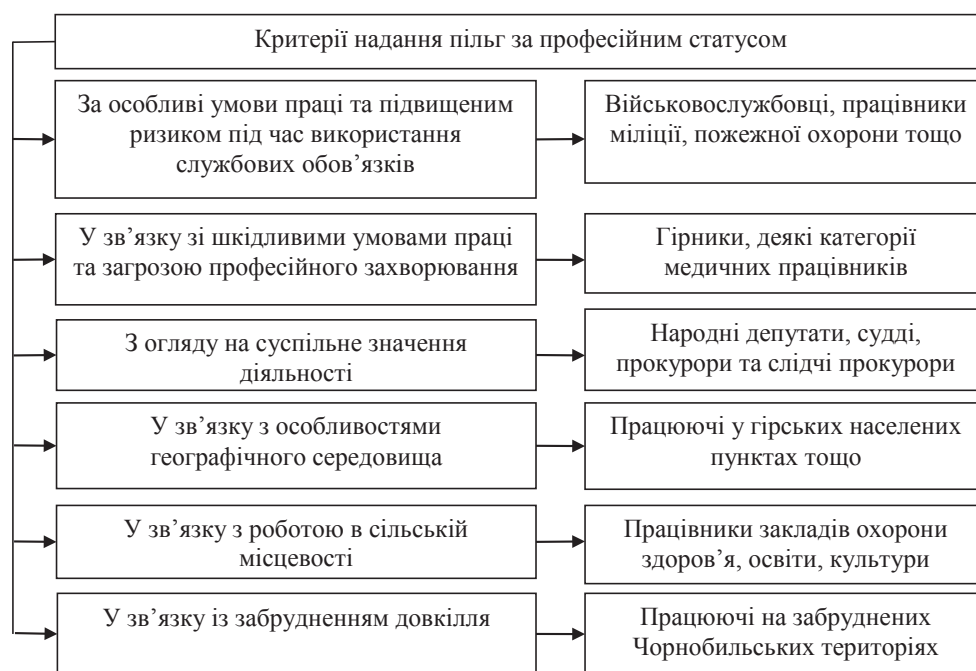

Рис. 1. Критерії надання пільг за професійним статусом

Джерело: побудовано на матеріалах джерел [1; 3, с. 89; 6; 12]

репресіям з політичних мотивів, зазнала техногенного або екологічного лиха тощо. Соціальний статус особи враховується, наприклад, під час призначення пенсії.

Чинне законодавство передбачає 125 видів пільг 116 категоріям громадян. З них 44 види пільг передбачені для 45 найбільш соціально незахищених категорій громадян, які потребують особливої уваги з боку держави, 39 видів пільг надаються 57 категоріям працездатного населення за професійною ознакою або родом занять, 42 види пільг надаються 14 категоріям громадян, які мають певні заслуги перед державою (табл. 1).

Таблиця 1

Основні підстави для надання пільг та категорії пільговиків

Підстави для надання пільг	Кількість категорій пільговиків	Кількість видів пільг
Соціальна незахищеність	45	44
Професія чи рід занять	57	39
Заслуги перед державою	14	42
Разом	116	125

Джерело: [12, с. 40]

Згідно з наведеними даними в табл. 1 найбільша кількість різновидів пільг спрямована на соціальний захист соціально незахищених категорій громадян, а саме жертв політичних репресій та членів їх сімей; жертв нацистських переслідувань та членів їх сімей; дітей війни; інвалідів війни та осіб, які проживають з інвалідом або супроводжують його; самотніх громадян похилого віку; інвалідів; ВІЛ-інфікованих та хворих на СНІД; дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; осіб, які переселилися у важкодоступні сільські населені пункти; осіб, які постраждали внаслідок

Чорнобильської катастрофи, та членів їх сімей; осіб, що проживають і працюють (навчаються) на території гірських населених пунктів, учнів (вихованців) шкіл.

Друге місце за кількістю видів пільг посідають особи, які мають певні заслуги перед державою, а саме ветерани війни та члени їх сімей, які проживають разом з ним; ветерани праці; особи, що мають особливі трудові заслуги та члени їх сімей, які проживають разом з ними; особи, нагороджені знаками Шахтарської Слави та Шахтарської Доблесті трьох ступенів; Герої Радянського Союзу; повні кавалери ордена Слави; ветерани військової служби, служби в органах внутрішніх справ, державної пожежної охорони, служби цивільного захисту, державної служби спецзв'язку та члени їх сімей, які проживають разом з ветеранами; особи, нагороджені знаком Почесного донора України.

Для представників певних професій чи роду занять передбачено найменшу кількість видів пільг. Слід зазначити, що найбільша кількість категорій пільговиків формується саме з працездатного населення, а саме з таких груп: військовослужбовці та члени їх сімей, утриманці; військовослужбовці-інваліди та члени їх сімей, утриманці; військовослужбовці, звільнені зі служби у зв'язку з реформуванням Збройних Сил України, та члени їх сімей; курсанти ВНЗ; працівники поліції працюючі та ті, які на пенсії, а також сім'ї та утриманці працівників поліції; судді працюючі та у відставці й члени їх сімей; прокурори та слідчі прокурори працюючі й пенсіонери; державні виконавці; працівники органів державної податкової служби; депутати міських рад, народні депутати та члени їх сімей, які проживали разом з ними на день обрання; працівники дипломатичної служби; державні службовці; журналісти, наукові працівники, працівники бібліотек, які працюють у селах та селищах міського типу та пенсіонери, які належать до цієї категорії; пра-

цівники агропромислового комплексу, які проживають у селищах міського типу, та пенсіонери з числа працівників сільськогосподарського виробництва та соціальної сфери; спеціалісти із захисту рослин та пенсіонери, які працюють/працювали й проживають у сільській місцевості та селищах міського типу; педагогічні працівники; працівники державної пожежної охорони та члени їх сімей; працівники та пенсіонери гірничих підприємств, сім'ї працівників гірничих підприємств, які загинули на виробництві; шахтарі, сім'ї загиблих шахтарів; медичні й фармацевтичні працівники та пенсіонери, які працювали у цій сфері; працівники ветеринарної медицини; працівники культури та пенсіонери з їх числа, які працюють і проживають в сільській місцевості та селищах міського типу.

Значна кількість пільг та соціальних гарантій за професійною ознакою часто є невиправданою, адже працевлаштування в окремій галузі має стимулюватися не через надання певних пільг, а шляхом підвищення заробітної плати працівників, як це відбувається в розвинутих країнах.

Практика зарубіжних країн свідчить про те, що пільги за професійним статусом, як правило, не передбачаються, оскільки презумується, що заробітна плата працівника будь-якої категорії має забезпечувати гідний рівень життя йому та членам його сім'ї, а також надавати можливість самостійно оплачувати всі необхідні житлові, побутові, медичні та інші послуги. Стосовно пільг за соціальним статусом, то такі пільги передбачаються в законодавстві. Водночас, по-перше, вони існують як державна соціальна допомога, яка надається після перевірки ступеня нужденності особи, по-друге, вони надаються у формі грошової допомоги (житлова допомога, допомога на оплату освітніх послуг, гранти на навчання, допомога на батьків-одинаків тощо), натуральної допомоги (забезпечення молоком та вітамінами дітей до 5 років і вагітних жінок, забезпечення необхідними предметами домашнього вжитку й паливом), субсидій (на проїзд у громадському транспорті, житло) або відшкодування необхідних витрат (на медичне обслуговування, опалення житла для пенсіонерів) тощо [3, с. 92].

Серед усіх пільг найбільші за кількістю видів групи становлять пільги на квартплату, оплату житлово-комунальних послуг та придбання твердого й рідкого побутового палива; пільги на забезпечення житлом та покращення житлових умов; пільги на проїзд у міському громадському транспорті та транспорті приміського й міжміського сполучення; пільги на придбання ліків та забезпечення ними, диспансеризацію та лікування, а також санаторно-курортне оздоровлення/лікування [12, с. 40].

Згідно з інформацією Міністерства соціальної політики України у Єдиному державному автоматизованому реєстрі осіб, які мають право на пільги, станом на 2016 рік знаходилось майже 13,2 млн. громадян. Однак видано 26 млн. посвідчень, що засвідчують відповідний статус пільговика (одна особа може мати одночасно декілька статусів, що дають їй право на пільги, доплати, преференції, допомоги тощо).

Основними джерелами фінансування витрат, пов'язаних з наданням пільг, є державний та місцеві бюджети, кошти підприємств, на яких працюють або працювали пільгові категорії громадян. Недостатній обсяг бюджетного фінансового забезпечення приво-

дить до обмеження права громадян на пільги й фінансово-економічних збитків зазначених підприємств.

Законодавство України про пільги налічує понад 50 законодавчих актів. Водночас відсутнє системне нормативно-правове забезпечення функціонування системи соціальних пільг, що зумовлює виникнення суперечностей у процесі практичного застосування цих важелів. Каталог пільг, що передбачені в цих актах, налічує більше 600 видів пільг. За різними оцінками нинішня пільгова система (за умови повного фінансування всіх норм, передбачених чинним законодавством) потребує свого щорічного утримання на рівні 180–500 млрд. гривень. Слід зазначити, що в законах України, які передбачають надання пільг як за професійною, соціальною ознакою, так і за наявністю особливих заслуг перед Батьківщиною, здебільшого відсутня залежність цих пільг від нужденності особи.

За сферою суспільного життя пільги поділяються на трудові, транспортні, житлово-комунальні, податкові, пенсійні, у сферах охорони здоров'я, освіти тощо.

Динаміка складу й структури допомог, пільг, субсидій та компенсаційних виплат домогосподарствам в Україні у середньому на місяць у розрахунку на одне господарство за 2008–2018 роки представлена в табл. 2, 3, з яких видно, що зазначені показники мають тенденцію до збільшення з 91,85 грн. у 2008 році до 515,95 грн. у 2018 році, тобто на 424,1 грн. Збільшення відбувається як готівкової форми надання допомог, пільг, субсидій та компенсаційних виплат, так і безготівкової форми. Протягом 2016–2018 років зафіксовано стрімке зростання пільг на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії та палива.

Така ситуація була спричинена різким підвищенням цін на енергоносії та введенням у 2015 році нової процедури надання житлових субсидій з урахуванням доходу задля компенсації збільшення вартості життя для домогосподарств, які мають низькі доходи.

Незважаючи на зростання розміру соціальних пільг протягом зазначеного періоду, їх частка в структурі загальних доходів домогосподарств майже не змінювалась. Лише у 2016–2018 роках зросла питома вага безготівкової форми пільг та субсидій на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії та палива.

За даними центра перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики та НАН України у 2014 році найбільше коштів було спрямовано на фінансове забезпечення пільг для пенсіонерів за віком (35,5%), другому місце посідають діти війни (19,97%), а третє – ветерани праці (17,20%).

Крім того, у 2015 році учасники антитерористичної операції були прирівняні до учасників бойових дій, отже, вони отримали право на близько 20 видів пільг у натуральній формі, зокрема знижка плати за користування комунальними послугами у 75%; безоплатне одержання ліків, лікарських засобів, санаторно-курортне лікування та зубопротезування; безоплатний проїзд у транспорті; позачергове забезпечення жилою площею тощо. Ці пільги поширюються на сім'ї військовослужбовців, які загинули під час участі в антитерористичній операції.

Варто зазначити, що щодо реформування системи надання й обліку соціальних пільг були зроблені певні кроки. Так, Постановою Кабінету Міністрів України від 2 березня 2002 року № 253 затверджено Стратегію

Таблиця 2

Допомоги, пільги, субсидії та компенсаційні виплати домогосподарствам в Україні за 2008–2018 роки
(у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.)

Показник	2008 рік	2009 рік	2010 рік	2011 рік	2012 рік	2013 рік	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік
Допомоги, пільги, субсидії та компенсаційні виплати, надані готівкою	61,70	74,91	86,36	98,09	122,22	141,45	153,78	171,61	194,62	221,67	203,04
зокрема, допомога по безробіттю	5,49	10,04	7,07	8,85	9,95	10,19	11,08	13,89	17,14	20,18	13,93
допомога малозабезпеченим сім'ям	3,06	2,53	4,27	5,68	5,10	8,34	10,48	14,93	21,99	25,03	18,44
допомоги на дітей	32,99	49,76	60,84	69,10	87,20	103,62	113,64	114,36	117,11	130,62	125,61
Субсидії та пільги готівкою на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії та палива	0,78	0,48	0,55	0,55	0,84	0,79	1,07	2,57	6,47	7,72	7,11
Інші	19,38	12,10	13,63	13,91	19,13	18,51	17,51	25,86	31,91	38,12	37,95
Пільги та субсидії безготівкові	30,15	34,62	32,65	39,50	41,19	40,49	35,95	86,70	314,53	411,07	312,91
зокрема, на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії та палива	15,52	18,36	17,80	21,85	22,24	19,79	19,04	68,27	291,63	380,08	274,93
на оплату товарів та послуг з охорони здоров'я, туристичних послуг, путівок на бази відпочинку тощо	9,83	10,98	9,28	11,00	11,81	13,15	9,39	8,57	10,65	17,03	19,75
на оплату послуг транспорту, зв'язку	4,80	5,28	5,57	6,65	7,14	7,55	7,52	9,86	12,25	13,96	18,23
Всього	91,85	109,53	119,01	137,59	163,41	181,94	189,73	258,31	509,15	632,74	515,95

Джерело: побудовано на матеріалах джерела [13]

Таблиця 3

Структура допомог, пільг, субсидій та компенсаційних виплат у загальних доходах домогосподарств в Україні за 2008–2018 роки (у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, %)

Показник	2008 рік	2009 рік	2010 рік	2011 рік	2012 рік	2013 рік	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік
Допомоги, пільги, субсидії та компенсаційні виплати, надані готівкою	2,20	2,50	2,50	2,70	3,10	3,30	3,40	3,40	3,30	2,90	2,20
зокрема, допомога по безробіттю	0,20	0,30	0,20	0,30	0,30	0,30	0,30	0,30	0,30	0,30	0,20
допомога малозабезпеченим сім'ям	0,10	0,10	0,10	0,10	0,10	0,20	0,20	0,30	0,40	0,30	0,20
допомоги на дітей	1,20	1,70	1,80	1,90	2,20	2,40	2,50	2,20	1,90	1,60	1,30
Субсидії та пільги готівкою на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії та палива	–	–	–	–	–	–	–	0,10	0,10	0,10	0,10
Інші	0,70	0,40	0,40	0,40	0,50	0,40	0,40	0,50	0,60	0,60	0,40
Пільги та субсидії безготівкові	1,11	1,20	0,97	1,06	1,02	0,93	0,80	1,69	5,16	5,13	3,22
зокрема, на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії та палива	0,60	0,60	0,50	0,60	0,60	0,50	0,40	1,30	4,80	4,70	2,80
на оплату товарів та послуг з охорони здоров'я, туристичних послуг, путівок на бази відпочинку тощо	0,40	0,40	0,30	0,30	0,30	0,30	0,20	0,20	0,20	0,20	0,20
на оплату послуг транспорту, зв'язку	0,20	0,20	0,20	0,20	0,20	0,20	0,20	0,20	0,20	0,20	0,20
Разом	3,31	3,70	3,47	3,76	4,12	4,23	4,20	5,09	8,46	8,03	5,49

Джерело: побудовано на матеріалах джерела [13]

заміни системи пільг на адресну грошову допомогу населенню, але з економічних і політичних причин зазначену Стратегію було скасовано.

Задля впорядкування категорій пільговиків Кабінет Міністрів України Постановою від 29 січня 2003 року № 117 запровадив Єдиний державний автоматизований реєстр осіб, які мають право на пільги, а також затвердив Положення про цей реєстр. Його функціонал потребує подальшого доопрацювання та вдосконалення.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 червня 2009 року № 594-р було схвалено Стратегію упорядкування системи надання пільг окремим категоріям громадян до 2012 року, яка спрямована на впорядкування системи надання пільг; надання пільг, компенсацій і гарантій лише найменш захищеним верствам населення та особам, які мають заслуги перед Батьківщиною; вироблення єдиного підходу до надання пільг з оплати всіх видів послуг особам, які мають на них право, в межах установлених норм споживання; надання пільг особам, для яких вони є формою соціальної підтримки, спрямованої на забезпечення достатнього життєвого рівня, за умови, що дохід таких осіб не перевищує встановленої величини, або додатковою гарантією у зв'язку з особливими умовами праці; скорочення переліку категорій отримувачів пільг за професійною ознакою за умови адекватного підвищення рівня їх доходів; прийняття актів законодавства, спрямованих на вдосконалення системи надання пільг, посилення її адресності.

Продовжується робота щодо проведення верифікації соціальних виплат [14], яку ініціювало Міністерство

фінансів України, що дасть можливість виявити виплати, не притаманні системі соціального захисту населення, а також усунути невластиві цій системі видатки, встановити справедливості та підвищити адресність.

Висновки. Таким чином, у процесі вдосконалення фінансового забезпечення системи пільг в Україні основним критерієм диференціації пільговиків повинна бути нужденність, оскільки пільги доцільно вважати формою соціальної підтримки.

Ефективність фінансового забезпечення системи соціальних пільг залежить не тільки від наявності достатньої кількості державних фінансових ресурсів, але й від упорядкованості системи соціальних пільг, диференціації пільговиків залежно від умов отримання та функціонального призначення пільг. Надання численних пільг спричинено внутрішніми проблемами економіки, які варто вирішувати шляхом її структурної трансформації, а не розширенням видів пільг. Запровадження єдиної інформаційно-аналітичної системи у сфері соціального захисту приведе до вирішення суперечностей соціальної політики та фінансових можливостей держави.

Визначені пріоритетні напрями вдосконалення фінансового забезпечення системи соціальних пільг у сучасних умовах дадуть змогу впорядкувати систему надання пільг, спрямувати відповідні бюджетні кошти на підтримку найменш захищених верств населення, ефективно використати бюджетні кошти, вести облік фактично спожитих послуг і наданих пільг, а також визначити фактичний розмір відповідних бюджетних витрат.

Список використаних джерел:

1. Бадовська І.С. Актуальні напрями модернізації системи соціальних пільг в Україні. *Наукові праці НДФІ*. 2016. № 1(74). С. 150–158.
2. Баранник Л.Б. Фінансові та моральні аспекти реформування системи пільг в Україні. *Світ фінансів*. 2012. № 3. С. 64–70.
3. Болотіна Н.Б. Право людини на соціальний захист в Україні. Київ : Знання, 2010. 107 с.
4. Брюхіна Г.О. Державна політика з надання пільг соціально уразливим верствам населення. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/DUTP/2005-1/txts/BRYUXINA.htm> (дата звернення: 30.10.2019).
5. Кривошеєва Т.О. Економічна доцільність і сутність пільг. *Науково-виробничий журнал*. 2013. № 5(235). С. 19–23.
6. Кравченко М.В. Основні підходи до реформування системи пільг в Україні. *Державне управління та місцеве самоврядування* : збірник наукових праць / редкол.: С.М. Серьогін. Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2010. Вип. 3(6). С. 155–164. URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_03\(6\)/10kmvsru.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_03(6)/10kmvsru.pdf) (дата звернення: 30.10.2019).
7. Маслик Р.О. Необхідність застосування принципу адресності призначення соціальних пільг в Україні. *Вісник ДДФА. Економічні науки*. 2014. № 2. С. 40–46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vddfae_2014_2_7 (дата звернення: 30.10.2019).
8. Полулях П.В. Пільги як самостійний вид соціального забезпечення. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2011. Вип. 1. С. 208–214. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2011_1_28 (дата звернення: 30.10.2019).
9. Синчук С.М. Правові ознаки соціальних пільг у сфері соціального забезпечення. *Держава і право*. 2012. Вип. 56. С. 301–306. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/64453/57-Sinchuk.pdf?sequence=1> (дата звернення: 30.10.2019).
10. Чугунов І.Я. Фінанси України: інституційні перетворення та напрями розвитку : монографія. Київ : ДНУ АФУ, 2009. 848 с.
11. Насібова О.В. Фінансове забезпечення соціальних пільг. *Фінансова політика як складова економічного розвитку* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 12–13 квітня 2017 року) / відп. ред. І.Я. Чугунов. Київ : Київський національний торговельно-економічний університет, 2017. С. 204–205.
12. Система соціального захисту та соціального забезпечення в Україні. Реальний стан та перспективи реформування. Київ : Центр громадської експертизи, 2009. 104 с.
13. Витрати і ресурси домогосподарств України // Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 30.10.2019).
14. Про верифікацію та моніторинг державних виплат : Закон України від 3 грудня 2019 року № 324-IX / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324-20> (дата звернення: 30.10.2019).

References:

1. Badovskaya I.S. (2016) Aktualni naprjamy modernizaciji systemy socialjnykh piljgh v Ukraini [Actual directions of modernization of the system of social privileges in Ukraine]. *Research Papers of the Research Institute of Finance*, no. 1(74), pp. 150–158.
2. Barannik L.B. (2012) Finansovi ta moralni aspekty reformuvannja systemy piljgh v Ukraini [Financial and moral aspects of reforming the facilities system in Ukraine]. *The world of finance*, no. 3, pp. 64–70.
3. Bolotina N.B. (2010) *Pravo ljudyny na socialjnyj zakhyst v Ukraini* [Human right to social protection in Ukraine]. Kiev : Knowledge. (in Ukrainian)
4. Bryukhina G.O. Derzhavna polityka z nadannja piljgh socialjno urazlyvym verstvam naselennja [State Policy for Granting Benefits to Socially Vulnerable Populations]. Available at: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/DUTP/2005-1/txts/BRYUX-INA.htm> (accessed: 30 October 2019).
5. Krivosheeva T.O. (2013) Ekonomichna docilnistj i sutnistj piljgh [Economic feasibility and nature of benefits]. *Scientific production journal*, no. 5(235), pp. 19–23.
6. Kravchenko M.V. (2010) Osnovni pidkhody do reformuvannja systemy piljgh v Ukraini [The main approaches to reforming the privilege system in Ukraine]. Proceedings of the *Public administration and local self-government* : coll. sciences. ed. / ed. S.M. Seryogin. Dnepropetrovsk : DRIDA NADU, vol. 3(6), pp. 155–164. Available at: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnicтво/2010/2010_03\(6\)/10kmvspu.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnicтво/2010/2010_03(6)/10kmvspu.pdf) (accessed: 30 October 2019).
7. Maslyk R.O. (2014) Neobkhidnistj zastosuvannja pryncypu adresnosti pryznachennja socialjnykh piljgh v Ukraini. [The necessity of applying the principle of targeting the purpose of social benefits in Ukraine]. *Bulletin of the Dnieper State Academy of Finance. Economic sciences*, no. 2, pp. 40–46. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vddfae_2014_2_7 (accessed: 10 October 2019).
8. Polulyakh P.V. (2011) Piljghy jak samostijnyj vyd socialjnogho zabezpechennja. [Benefits as an independent type of social security]. *Bulletin of Lugansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko*, vol. 1, pp. 208–214. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2011_1_28 (accessed: 30 October 2019).
9. Sinchuk S.M. (2012) Pravovi oznaky socialjnykh piljgh u sferi socialjnogho zabezpechennja [Legal features of social benefits in the field of social security]. *State and law*, vol. 56, pp. 301–306. Available at: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/64453/57-Sinchuk.pdf?sequence=1> (accessed: 30 October 2019).
10. Chugunov I.Ya. (2009) *Finansy Ukrainy: instytucijni peretvorennja ta naprjamy rozvytku* [Finance of Ukraine: Institutional transformations and directions of development]. Kyiv : DNU National University.
11. Nasibova O.V. (2017) Finansove zabezpechennja socialjnykh piljgh [Financial support of social benefits]. Proceedings of the *Financial policy as a component of economic development (Ukraine, Kyiv, April 12–13, 2017)* (eds. Chugunov I.Ya.), Kiev: Kiev. nat. trading econ. univ., pp. 204–205.
12. Center for Public Expertise (2009) *Systema socialjnogho zakhystu ta socialjnogho zabezpechennja v Ukraini. Realnyj stan ta perspektyvy reformuvannja* [Social protection and social security system in Ukraine. The real state and prospects of reform]. Kyiv: Center for Public Expertise.
13. Household Expenditure and Resources of Ukraine: Official Website of the State Statistics Service of Ukraine. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed: 10 October 2019).
14. Pro veryfikaciju ta monitoryng derzhavnykh vyplat [On verification and monitoring of public payments] : Law of Ukraine of 03.12.2019 no. 324-IX / The Verkhovna Rada of Ukraine. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324-20> (accessed: 10 October 2019).

Рибаків Т.О.,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки,
*Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди*

Rybakova Tetiana,
Candidate of Sciences (Economics), Associate professor,
Associate Professor of the Department of Economics,
Pereiaslav-Khmelnitskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University

СУЧАСНИЙ МЕХАНІЗМ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Рибаків Т.О. Сучасний механізм фінансово-кредитного регулювання зовнішньоекономічної діяльності. У статті висвітлено функціонування механізму фінансово-кредитного регулювання зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД) у сучасних умовах, представлено склад інструментів регулювання, до яких належать експортні субсидії, експортні кредити, імпорتنі депозити. Визначено фінансові важелі, які діють у межах відповідних інструментів та спрямовані на здійснення регулюючого впливу. Розглянуто сучасну світову практику застосування фінансово-кредитних інструментів регулювання ЗЕД і нормативно-правові засади фінансово-кредитного регулювання ЗЕД в Україні. Встановлено, що використання експортних субсидій та імпорتنих депозитів є обмеженим у зв'язку з їхнім протекціоністським характером, а кредитування експортних операцій є поширеним засобом стимулювання експортної діяльності суб'єктів ЗЕД. Узагальнено досвід діяльності державних інститутів, що надають фінансову підтримку національним експортерам в промислово розвинених країнах світу.

Ключові слова: фінансовий механізм, фінансове регулювання, зовнішньоекономічна діяльність, інструмент, важіль, експортна субсидія, експортний кредит, експортно-кредитне агентство, імпорتنі депозит.

Рибаків Т.О. Современный механизм финансово-кредитного регулирования внешнеэкономической деятельности. В статье освещено функционирование механизма финансово-кредитного регулирования внешнеэкономической деятельности (ВЭД) в современных условиях, представлен состав инструментов регулирования, к которым относятся экспортные субсидии, экспортные кредиты, импортные депозиты. Определены финансовые рычаги, которые действуют в рамках соответствующих инструментов и направлены на осуществление регулирующего воздействия. Рассмотрены современная мировая практика применения финансово-кредитных инструментов регулирования ВЭД и нормативно-правовые основы финансово-кредитного регулирования ВЭД в Украине. Установлено, что использование экспортных субсидий и импортных депозитов является ограниченным в связи с их протекционистским характером, а кредитование экспортных операций является распространенным средством стимулирования экспортной деятельности субъектов ВЭД. Обобщен опыт деятельности государственных институтов, предоставляющих финансовую поддержку национальным экспортерам в промышленно развитых странах мира.

Ключевые слова: финансовый механизм, финансовое регулирование, внешнеэкономическая деятельность, инструмент, рычаг, экспортная субсидия, экспортный кредит, экспортно-кредитное агентство, импортный депозит.

Rybakova Tetiana. The modern mechanism of foreign economic activity financial and credit regulation. At the present stage of international economic relations development the leading role in foreign trade regulation belongs to economic methods, including financial and credit ones and it is fully compliant with the WTO recommendations regarding the rejection of quantitative restrictions in international trade, which is one of the fundamental principles of the GATT/WTO system. In the article the operation of the mechanism of foreign economic activity financial and credit regulation in modern conditions is revealed. The composition of regulatory instruments, which include export subsidies, export credits, and import deposits is proposed. The financial levers operating within the framework of the relevant instruments and aimed at implementing the regulatory impact are identified. The modern international practice of applying financial and credit instruments for foreign economic activity regulation is considered. It has been identified that the use of export subsidies and import deposits is currently limited due to their protectionist nature and inconsistencies with the principles of market competition; however crediting the export operations is a common practice for stimulating the business entities export activities in order to create the favorable conditions for the export of their goods and services to foreign markets, to protect exporters from the risk of

non-payment and financial losses, to increase the competitiveness of national producers on the world markets. It is determined that the export factoring is used in developed countries as a real alternative to credit instruments for financing of small and medium enterprises exports. The experience of the state institutions including the Export Credit Agencies, providing financial support to national exporters in the form of loans, export insurance solutions, guarantees for financing to exporting companies in the industrialized countries of the world is summarized. The legal framework for using the instruments of foreign economic activity financial and credit regulation and for governing the issues of activities of national Export Credit Agency in Ukraine is given.

Key words: financial mechanism, financial regulation, foreign economic activity, instrument, leverage, export subsidy, export credit, Export Credit Agency, import deposit.

Постановка проблеми. Розвиток зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД) відіграє особливу роль у сучасних умовах, коли відбуваються процеси подальшої активної інтеграції економіки України до світового господарства, залучення її до Євроатлантичних структур, створення зон вільної торгівлі з ЄС, Канадою та Ізраїлем. Світовий досвід свідчить про те, що навіть у промислово розвинених країнах існує об'єктивна необхідність державного регулювання ЗЕД. Держава покликана перш за все захищати інтереси власних виробників, вживати заходів щодо збільшення обсягів експорту, залучення іноземних інвестицій, збалансування платіжного балансу, валютного регулювання, а також, що є особливо важливим, приймати законодавчі акти, що встановлюють правила здійснення ЗЕД, і контролювати їх неухильне дотримання.

На сучасному етапі розвитку міжнародних економічних відносин відбувається поступова відмова від суто протекціоністських або виключно ліберальних засад здійснення міжнародної торгівлі на користь їх поєднання з домінуванням захисних інструментів у кризовій фазі господарювання. Серед методів регулювання ЗЕД саме економічні, зокрема фінансово-кредитні, методи є найбільш прийнятними для використання країнами в міжнародній торгівлі, що цілком відповідає рекомендаціям СОТ, адже регулювання міжнародної торгівлі переважно тарифними методами й відмова від використання кількісних обмежень належать до основоположних засад і правил системи ГАТТ/СОТ. Актуальність дослідження механізму фінансово-кредитного регулювання ЗЕД зростає у зв'язку з роллю, яку відіграють фінансово-кредитні інструменти, форми й методи управління, що забезпечують роботу цього механізму в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підходи зарубіжних учених до аналізу ролі держави в регулюванні ЗЕД відображені в роботах видатних вчених-економістів, зокрема в дослідженнях Д. Кейнса, П. Кругмана, Дж. Мілля, А. Маршала, А. Сміта, Д. Рікардо, Т. Рибчинського, М. Портера, П. Самуельсона, Дж. Стігліца. У вітчизняній економічній науці проблеми регулювання ЗЕД висвітлені в працях І. Бураковського, А. Гальчинського, Я. Жаліла, О. Гребельника, Ю. Макогона, А. Філіпенка, А. Кредісова та інших учених. Фінансові аспекти регулювання ЗЕД та підтримки експорту досліджені в працях В. Васюренка, С. Волосович, В. Галасюка, Г. Дурицької, Л. Колінець, О. Панченко, О. Юхти та інших науковців. Однак, незважаючи на значну кількість публікацій, присвячених проблемам ЗЕД, існує брак системних досліджень фінансового регулювання ЗЕД як складової частини її державного регулювання. Попри важливу роль, що

відіграють фінансово-кредитні механізми регулювання ЗЕД у сучасних умовах розвитку міжнародних економічних відносин, науковий інтерес до їх вивчення сьогодні є недостатнім.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є висвітлення функціонування механізму фінансово-кредитного регулювання зовнішньоекономічної діяльності в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Система фінансового регулювання ЗЕД характеризується складністю взаємодій та взаємозв'язків між методами регулювання, а також їх взаємообумовленістю. В цій системі разом із митно-тарифними, валютними, податковими методами та методами страхування й інвестування важливу роль відіграють фінансово-кредитні методи регулювання, що поєднують дію фінансової та кредитної складової частини. Інструменти фінансового регулювання ЗЕД у контексті взаємозв'язку з його методами слід розглядати як спосіб застосування методів. Безпосередньо регулювання здійснюється через використання системи важелів, які у співвідношенні з інструментами регулювання приводять їх до руху. З огляду на це механізм фінансово-кредитного регулювання ЗЕД може бути зображений таким чином (рис. 1).

Фінансово-кредитний механізм регулювання ЗЕД вважається одним з найбільш дієвих, коли йдеться про стимулювання експорту. Такі інструменти фінансового регулювання, як експортні субсидії та експортні кредити, а також страхування й гарантування експортних кредитів використовуються тією чи іншою мірою в країнах, що є світовими лідерами за обсягами зовнішньої торгівлі. Держава в цьому разі виступає в ролі кредитора, гаранта, донора.

Експортні субсидії спрямовані на заохочення експорту товарів. У зв'язку з протекціоністським характером та негативним впливом на конкурентоспроможність виробництва продукції роль експортних субсидій у регулюванні ЗЕД поступово знижується. Так, СОТ забороняє пряме субсидування експорту й диференційовано ставиться до різних непрямих форм субсидування. В рамках ГАТТ 1947 р. експортні субсидії на промислову продукцію були заборонені протягом усього часу.

Додаток І до Угоди про субсидії та компенсаційні заходи СОТ [1, с. 262] наводить приблизний перелік експортних субсидій. До них, наприклад, належать прямі експортні субсидії; програми утримання валюти або будь-яка подібна практика, яка включає виплату премій щодо експорту; внутрішні транспортні та фрахтові тарифи під час експортних відвантажень, що встановлюються на більш вигідних умовах, ніж під час відвантажень усередині країни. У грудні 2015 р. під

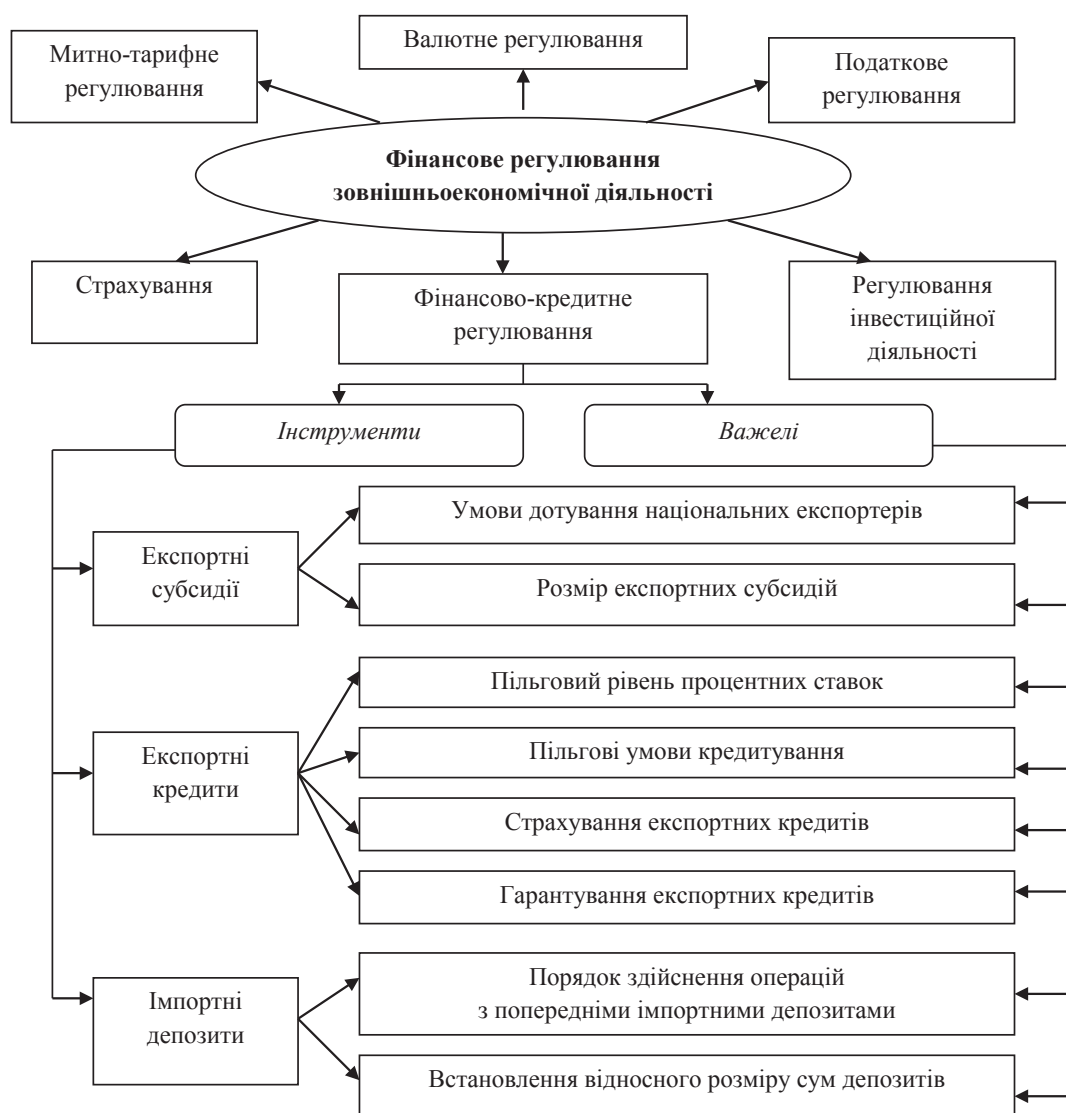

Рис. 1. Механізм фінансово-кредитного регулювання зовнішньоекономічної діяльності в системі її фінансового регулювання

час проведення 10-ї Міністерської конференції СОТ у м. Найробі (Кенія) міністрами країн-членів було прийнято рішення щодо негайного скасування (з деякими винятками) розвиненими країнами субсидій на експорт продукції сільськогосподарства, а для країн, що розвиваються, – до кінця 2018 р. [2]. Втім, сьогодні 16 країнам – членам СОТ (зокрема, США, країнам ЄС, Канаді, Норвегії) дозволено субсидувати експорт деяких видів сільськогосподарської продукції. Розміри субсидій та умови дотування національних експортерів встановлюються державою. Розміри субсидій залежать від типу товарів і можуть також різнитися залежно від країни призначення. Умови дотування експортерів передбачають проходження ними певних процедур. У країнах ЄС цим є заповнення додаткових граф експортної декларації, вимога до товару залишити територію ЄС у певні терміни та деякі інші види вимог.

Україна в рамках домовленостей про вступ до СОТ також взяла зобов'язання не застосовувати сільськогосподарські експортні субсидії. Норми щодо експортних субсидій у рішенні Міністерської конференції щодо

експортної конкуренції забезпечать сільгоспвиробникам з України рівні умови з іншими світовими експортерами сільськогосподарської продукції [3].

Важливою умовою стимулювання експортної діяльності підприємств є формування ефективного механізму кредитування експортних операцій та забезпечення страхового захисту майнових інтересів суб'єктів ЗЕД [4, с. 169]. Експортні кредити надаються іноземним покупцям та їх банкам для фінансування продажу товарів і послуг, а також для стимулювання експорту. В Україні засади експортного кредитування визначені Законом України 1792-VIII «Про забезпечення масштабної експансії експорту товарів (робіт, послуг) українського походження шляхом страхування, гарантування та здешевлення кредитування експорту». Згідно з цим Законом експортний кредит – це кредит, що надається банком-кредитором:

– іноземному покупцю для придбання товарів (робіт, послуг) українського походження відповідно до умов зовнішньоекономічного договору (контракту), укладеного з українським експортером;

– банку іноземного покупця для фінансування поставок українського експортера в рамках виконання зовнішньоекономічного договору (контракту);

– українському експортеру для забезпечення поставки товарів (робіт, послуг) українського походження відповідно до умов зовнішньоекономічного договору (контракту) або для забезпечення виробництва таких товарів (робіт, послуг) за зовнішньоекономічним договором (контрактом) [5, ст. 1].

Закон визначає засади державної підтримки експортної діяльності шляхом страхування, перестрахування, гарантування, часткової компенсації відсоткової ставки за експортними кредитами задля створення умов для здійснення масштабної експансії експорту товарів (робіт, послуг) українського походження на зовнішні ринки, забезпечення захисту українських експортерів від ризиків неплатежів та фінансових втрат і підвищення конкурентоспроможності українських виробників на світових ринках [5].

У світовій практиці державна підтримка експорту пов'язана передусім зі створенням Експортно-кредитних агентств (ЕКА). Експортно-кредитне агентство – це державна або квазідержавна фінансова інституція, яка сприяє розвитку зовнішньої торгівлі. ЕКА є своєрідним фінансовим посередником між компанією-продавцем та компанією-покупцем, надаючи фінансування у вигляді прямих позик, інвестицій, кредитних гарантій і/або страховок під гарантії держави [6]. Фінансування, так надається ЕКА, може бути як короткостроковим, так і довгостроковим.

Пільговий рівень процентних ставок передбачає застосування ЕКА кредитних ставок, значно нижчих від ставок комерційних банків. Кредит експортеру на пільгових умовах за участю держави здешевлює та стабілізує фінансування експортних поставок, що дає змогу підвищувати їх конкурентоспроможність. Особлива увага при цьому приділяється поліпшенню умов довгострокового кредитування експортерів. У деяких країнах термін кредитування може становити до 15 років, зазвичай воно покриває від 85% до 100% вартості угоди.

Страхування експортних кредитів є необхідним фінансовим механізмом, який спрямований на захист національних експортерів, що здійснює позитивний вплив на розвиток зовнішньої торгівлі [7, с. 90]. Державне страхування експорту захищає експортерів від фінансових втрат і дає змогу комерційним банкам надавати експортерам кредити на пільгових умовах. Національне державне страхування експорту в різних країнах має різні організаційні форми залежно від загальної економічної політики уряду, безпосередньої участі держави в економічних процесах, особливостей національної системи страхування та низки інших факторів. Надання державних гарантій також суттєво зменшує ризики експортної та іншої зовнішньоекономічної діяльності, що супроводжується зниженням вартості страхових послуг і процентних ставок за кредитами [7, с. 90].

Найважливішими державними інститутами, які надають фінансову підтримку національним експортерам своїх країн, є:

– Експортно-імпортний Банк США (The Export-Import Bank of the United States) у США, що забезпечує всі види фінансової підтримки експортерів (програми кредитування, гарантування й страхування);

– Канадська корпорація розвитку експорту (Export Development Canada, EDC) в Канаді, що створена для підтримки та розвитку торгівлі між Канадою та іншими країнами, надає страхові та кредитні послуги, супутні продукти та рішення для малого бізнесу для канадських експортерів й інвесторів, а також їх міжнародних покупців;

– Департамент гарантування експортних кредитів – Британське експортне кредитне агентство (Export Credits Guarantee Department – UK Export Finance) у Великобританії, що надає експортерам можливості страхувати свої експортні кредити, гарантуючи відшкодування британським банкам, які видали кредити експортерам терміном на два роки й більше;

– Euler Hermes в Німеччині, що є найбільшою у світі страховою компанією, яка спеціалізується на страхуванні експортних кредитів; Державна банківська група KfW (Kreditanstalt für Wiederaufbau), що спеціалізується на експортному й проєктному фінансуванні малого та середнього бізнесу;

– Японський банк міжнародного співробітництва (Japan Bank for International Cooperation) в Японії, що здійснює кредитування експортерів і японських інвесторів за кордоном; Японська корпорація зі страхування експорту та інвестицій (Nippon Export & Investment Insurance), що здійснює страхування експортних кредитів, експортних поставок тощо;

– державне агентство KOTRA (Korea Trade-Investment Promotion Agency) в Кореї, що надає послуги з вивчення закордонних ринків, просування експорту, вирішення питань логістики та управління ланцюгами поставок, надає інформаційні послуги, сприяє розширенню корейського експорту, просуванню іноземних інвестицій до Кореї;

– Експортно-імпортний Банк Китаю (Export-Import Bank of China) в Китаї, що здійснює кредитування зовнішньоторговельних операцій, держпрограми пільгового фінансування, банківські гарантії, внутрішні й міжнародні розрахунки; Китайська корпорація зі страхування експортних кредитів (China Export and Credit Insurance Corporation “Sinosure”), що здійснює страхування експортних кредитів, зокрема під час експорту китайських товарів з високою доданою вартістю, гарантування експортних кредитів, страхування іноземних інвестицій; Китайський банк розвитку (The China Development Bank, CDB), що здійснює операції з кредитування вітчизняних експортерів.

Зараз у світі працюють близько 100 ЕКА, більшість яких входить до Бернського союзу, тобто провідної асоціації страхувальників експортних кредитів та інвестицій. Провідні ЕКА працюють вже понад 100 років і показали себе як ефективний інструмент стимулювання експорту, підвищення конкурентоспроможності товарів та послуг на світовому ринку [8].

В Україні з огляду на світовий досвід залучення фінансування для експорту через ЕКА та беззаперечні переваги такого фінансування також розпочався процес створення власного ЕКА ще в грудні 2016 р. Це передбачено законодавством і регламентовано Законом України № 1792-VIII [5, ст. 2], де визначено, що Експортно-кредитне агентство (ЕКА) створюється Кабінетом Міністрів України для стимулювання експорту товарів (робіт, послуг) українського походження й на добровільних засадах здійснює страхування, перестра-

хування, надає гарантії за договорами, які забезпечують розвиток експорту, а також бере участь у реалізації програми часткової компенсації відсоткової ставки за експортними кредитами. Сьогодні ЕКА хоча й створене, проте фактично не функціонує внаслідок неврегульованих аспектів діяльності [9, с. 80].

В розвинених країнах для кредитування малих і середніх підприємств, що експортують товари на умовах відкритого рахунку, реальною альтернативою страхуванню експортних кредитів, довгостроковому банківському фінансуванню та дорогим короткостроковим кредитам або іншим видам запозичень є факторинг дебіторської заборгованості. При цьому факторингова компанія викупує дебіторську заборгованість експортера за кордоном та надає аванс підприємству до 80% від вартості рахунку. Це фактично виключає ризик несплати від іноземних покупців, що дає змогу експортеру впевнено пропонувати умови відкритого рахунку. В рамках цього процесу факторингова компанія управляє послугами з контролю та інкасації кредитів, щоби власники бізнесу експортера могли зосередитись безпосередньо на бізнес-операціях. Таким чином, експортний факторинг покращує короткостроковий рух грошових коштів та підвищує конкурентоспроможність бізнесу на міжнародному ринку.

У механізмі регулювання ЗЕД розвинених країн регулювання імпорту (здебільшого його обмеження) відіграє помітно більш важливу роль, ніж регулювання експорту, оскільки для багатьох країн головною є проблема захисту внутрішнього ринку від надмірної конкуренції з боку іноземних постачальників товарів і послуг. При цьому провідна роль належить митно-тарифним методам. Специфічним фінансово-кредитним інструментом у практиці регулювання імпорту є імпортні депозити. Вони передбачають внесення імпортером у банк безпроцентного депозиту в певний строк на суму, яка дорівнює частині вартості товару, що імпортується. В Україні застосування імпортних депозитів регламентується Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність» [10], який надає визначення терміна «попередні імпортні депозити» (ст. 1) та визначає порядок відкриття суб'єктами ЗЕД попереднього імпортного депозиту (ст. 19). Згідно з цим Законом режим попередніх імпортних депозитів запроваджується Національним банком України задля регулювання платіжного балансу України. Національний банк України встановлює порядок здійснення операцій з попередніми імпортними депозитами та відносний розмір сум депозитів у про-

центах до вартості договору (контракту), який не може перевищувати 50% [10, ст. 19].

Метою імпортних депозитів є головним чином перешкоджання імпорту. Наприклад, у ЄС імпорт деяких сільськогосподарських продуктів має супроводжуватися ліцензією на імпорт, що дає змогу контролювати торговельні потоки та адмініструвати тарифні квоти. Задля отримання такої ліцензії імпортер має сплатити попередній імпортний депозит [11]. Імпортні депозити приводять до вилучення капіталу з обігу та обмежують ліквідність імпортерів, тому в сучасній системі міжнародної торгівлі вони зазвичай визнаються як нетарифні бар'єри, отже, їхнє застосування є обмеженим, але СОТ визнає перевагу вжиття державами-членами заходів, спрямованих на регулювання цін, зокрема імпортних депозитів, перед кількісними обмеженнями задля поліпшення стану платіжного балансу [12].

Висновки. Механізм фінансово-кредитного регулювання ЗЕД є складовою частиною системи її фінансового регулювання. Роботу механізму забезпечує сукупність інструментів фінансово-кредитного регулювання (експортні субсидії, експортні кредити, імпортні депозити) та відповідних їм важелів, які приводять ці інструменти до руху.

Експортні субсидії та експортні кредити використовуються в країнах з ринковою економікою як засіб стимулювання експорту. На відміну від експортних субсидій, роль яких у регулюванні ЗЕД поступово знижується, експортні кредити набули великого поширення в практиці стимулювання експорту. Щодо регулювання імпорту, то його основу складають митно-тарифні методи, але для обмеження імпорту задля поліпшення стану платіжного балансу сьогодні державам – членам СОТ не заборонено застосовувати такий фінансово-кредитний інструмент, як імпортні депозити.

У світовій практиці державна фінансова підтримка експорту пов'язана передусім зі створенням Експортно-кредитних агентств (ЕКА), які надають широкий спектр послуг зі страхування, перестрахування, гарантування та часткової компенсації відсоткової ставки за експортними кредитами, інформаційні послуги тощо. Діяльність ЕКА сприяє підвищенню конкурентоспроможності національних виробників на зовнішніх ринках, розвитку експортної діяльності, збільшенню експорту товарів з високою часткою доданої вартості, особливо в умовах обмеженого доступу до фінансування. Отже, забезпечення функціонування ЕКА в Україні має бути одним з пріоритетних завдань для уряду.

Список використаних джерел:

1. Agreement on Subsidies and Countervailing Measures. *World Trade Organization*. URL: https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/24-scm.pdf (дата звернення: 18.11.2019).
2. Export Competition. Ministerial Decision of 19 December 2015. *World Trade Organization*. URL: https://www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/mc10_e/1980_e.htm (дата звернення: 18.11.2019).
3. Домовленості в Найробі. Довідка щодо результатів десятої Конференції міністрів СОТ (15–19 грудня 2015 р., м. Найробі) / Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільськогосподарства України. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=d410afff-094c-4cc2-9ad1-cab66e5b5021&title=DomovlenostiVNairobi> (дата звернення: 20.11.2019).
4. Panchenko O., Kalchenko O. Insurance of export credits as a basis for the activation of foreign economic activities of enterprises. *Науковий вісник Полісся*. 2018. № 1(13). Ч. 1. С. 169–175. URL: http://journals.urau.ua/nvp_chntu/article/view/132692/129098 (дата звернення: 28.10.2019).
5. Про забезпечення масштабної експансії експорту товарів (робіт, послуг) українського походження шляхом страхування, гарантування та здешевлення кредитування експорту : Закон України від 20 грудня 2016 р. № 1792-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1792-19> (дата звернення: 18.11.2019).

6. Ломійчук В. Експортно-кредитні агентства. Чому вони важливі для України. *Європейська правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2015/04/21/7033079> (дата звернення: 18.11.2019).
7. Галасюк В. Експортно-кредитне агентство як механізм розвитку високотехнологічного експорту України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2018. Вип. 18(1). С. 89–93. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2018_18\(1\)_20](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2018_18(1)_20) (дата звернення: 24.11.2019).
8. Які перешкоди не дають створити експортно-кредитне агентство. *Бізнес*. URL: <https://business.ua/finances/4582-yaki-pereshkody-ne-daiut-stvoryty-eksportnokredytne-ahentstvo> (дата звернення: 22.11.2019).
9. Юхта О. Експортно-кредитне агентство як ефективний інститут організації фінансово-кредитної підтримки експортерів. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 11. С. 76–81. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.11.76. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/11_2019/15.pdf (дата звернення: 22.11.2019).
10. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16 квітня 1991 р. № 959-XII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12> (дата звернення: 18.11.2019).
11. Import Restrictions. *European Commission Trade Helpdesk*. URL: <https://trade.ec.europa.eu/tradehelp/import-restrictions> (дата звернення: 18.11.2019).
12. Understanding on the Balance-of-Payments Provisions of the General Agreement on Tariffs and Trade 1994. *World Trade Organization*. URL: https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/09-bops_e.htm (дата звернення: 18.11.2019).

References:

1. Agreement on Subsidies and Countervailing Measures. *World Trade Organization*. Available at: https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/24-scm.pdf (accessed: 18 November 2019).
2. Export Competition. Ministerial Decision of 19 December 2015. *World Trade Organization*. Available at: https://www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/mc10_e/1980_e.htm (accessed: 18 November 2019).
3. Domovlenosti v Nairobi. Dovidka shchodo rezultativ desiatoi Konferentsii ministriv SOT (15–19 hrudnia 2015 roku, m. Nairobi) [Arrangements in Nairobi. Information on the results of the Tenth WTO Ministerial Conference (December 15–19, 2015, Nairobi)]. *Ministry for Development of Economy, Trade and Agriculture of Ukraine*. Available at: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=d410afff-094c-4cc2-9ad1-cab66e5b5021&title=DomovlenostiVNairobi> (accessed: 20 November 2019).
4. Panchenko O., Kalchenko O. (2018) Insurance of export credits as a basis for the activation of foreign economic activities of enterprises. *Scientific bulletin of Polissia*, no 1(13), p. 1, pp. 169–175. Available at: http://journals.uran.ua/nvp_chntu/article/view/132692/129098 (accessed: 28 October 2019).
5. Pro zabezpechennia masshtabnoi ekspansii eksportu tovariv (robit, posluh) ukrainskoho pokhodzhennia shliakhom strakhuvannia, harantuvannia ta zdeshevlennia kredytuvannia eksportu [On ensuring large-scale expansion of export of goods (services) of Ukrainian origin through insurance, guarantee and cheaper export crediting]. Law of Ukraine №1792-VIII from 20 December 2016. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1792-19> (accessed: 18 November 2019).
6. Lomiichuk V. Eksportno-kredytne ahentstva. Chomu vony vazhlyvi dlia Ukrainy [Export Credit Agencies. Why they are important for Ukraine]. *Yevropeiska Pravda*. Available at: <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2015/04/21/7033079> (accessed: 18 November 2019).
7. Halasiuk V. (2018) Eksportno-kredytne ahentstvo yak mekhanizm rozvytku vysokotekhnolohichnoho eksportu Ukrainy [Export-credit agency as a mechanism of high-tech export development in Ukraine]. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: International Economic Relations and the World Economy*, no 18(1), pp. 89–93. Available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2018_18\(1\)_20](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2018_18(1)_20) (accessed: 24 November 2019).
8. Yaki pereshkody ne daiut stvoryty eksportno-kredytne ahentstvo [What obstacles prevent the creation of an export credit agency]. *Business*. Available at: <https://business.ua/finances/4582-yaki-pereshkody-ne-daiut-stvoryty-eksportnokredytne-ahentstvo> (accessed: 22 November 2019).
9. Yukhta O. (2019) Eksportno-kredytne ahentstvo yak efektyvnyi instytut orhanizatsii finansovo-kredytnoi pidtrymky eksporteriv [Export-credit agency as efficient institute of financial credit support for exporters]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 11, pp. 76–81. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.11.76. Available at: http://www.investplan.com.ua/pdf/11_2019/15.pdf (accessed: 22 November 2019).
10. Pro zovnishnoekonomichnu diialnist [On foreign economic activity]. Law of Ukraine № 959-XII from 16 April 1991. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12> (accessed: 18 November 2019).
11. Import Restrictions. *European Commission Trade Helpdesk*. Available at: <https://trade.ec.europa.eu/tradehelp/import-restrictions> (accessed: 18.11.2019).
12. Understanding on the Balance-of-Payments Provisions of the General Agreement on Tariffs and Trade 1994. *World Trade Organization*. Available at: https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/09-bops_e.htm (accessed: 18 November 2019).

Сироветник О.С.,
аспірант кафедри фінансів,
Київський національний торговельно-економічний університет

Syrovetnyk Oleksii,
PhD Student of the Finance Department,
Kyiv National University of Trade and Economics

ПОДАТОК НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ ТА ЙОГО РОЛЬ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ

Сироветник О.С. Податок на додану вартість та його роль у процесі формування доходів Державного бюджету України. У статті досліджено особливості формування та роль податку на додану вартість у системі доходної частини Державного бюджету України. Розглянуто сутність поняття податку на додану вартість, який визначається як непрямий податок, досліджено історію його становлення та рівень відсоткових ставок, визначено особливості його адміністрування шляхом розподілу градації податкових ставок. Представлено основні зміни в системі податку на додану вартість у 2018–2020 роки, які матимуть вплив у майбутньому щодо надходжень цього податку до бюджету. Проаналізовано динаміку основної ставки ПДВ у країнах Євросоюзу за 2000–2019 роки. Оцінено економічний та фінансовий потенціал надходжень податку на додану вартість, виявлено основні проблеми й фактори впливу на його формування. Досліджено динаміку доходів від ПДВ до Державного бюджету України. Визначено основні проблеми та фактори впливу в системі відшкодування податку на додану вартість шляхом аналізу цього показника задля визначення основних проблем щодо надходження ПДВ. Задля підвищення ефективності використання та збільшення надходжень від ПДВ запропоновано основні напрями вирішення проблем фінансової ефективності, що дадуть у майбутньому збільшити надходження та зменшити заборгованість перед платниками податку щодо його відшкодування.

Ключові слова: бюджет, податок на додану вартість, доходи, Податковий кодекс, бюджетне відшкодування, адміністрування податку.

Сироветник А.С. Налог на добавленную стоимость и его роль в процессе формирования доходов Государственного бюджета Украины. В статье исследованы особенности формирования и роль налога на добавленную стоимость в системе доходной части Государственного бюджета Украины. Рассмотрена сущность понятия налога на добавленную стоимость, который определяется как косвенный налог, исследованы история его становления и уровень процентных ставок, определены особенности его администрирования путем распределения градации налоговых ставок. Представлены основные изменения в системе налога на добавленную стоимость в 2018–2020 годы, которые будут иметь влияние в будущем касательно поступлений этого налога в бюджет. Проанализирована динамика основной ставки НДС в странах Евросоюза за 2000–2019 годы. Оценен экономический и финансовый потенциал поступлений налога на добавленную стоимость, выявлены основные проблемы и факторы влияния на его формирование. Исследована динамика доходов от НДС в Государственный бюджет Украины. Определены основные проблемы и факторы воздействия в системе возмещения налога на добавленную стоимость путем анализа этого показателя с целью определения основных проблем по поступлению НДС. С целью повышения эффективности использования и увеличения поступлений от НДС предложены основные направления решения проблем фискальной эффективности, которые дадут в будущем увеличить поступления и уменьшить задолженность перед налогоплательщиками по его возмещению.

Ключевые слова: бюджет, налог на добавленную стоимость, доходы, Налоговый кодекс, бюджетное возмещение, администрирование налога.

Syrovetnyk Oleksii. Value added tax and its role in Ukrainian state budget revenues forming. In order to develop the economy and in view of the long transition to a market economy and Ukraine's development process our state needs to attract funds to the state budget for meeting the country and the population needs. Therefore, the question of finding additional sources for filling the state budget and improving existing ones arises. The features of formation value added tax (VAT) and its role in the system of the Ukrainian state budget revenues were investigated in the article. The essence of the VAT, which is defined as indirect tax is considered, concept's history formation and level of interest rates were investigated. Also the features of its administrating by distribution of tax rates graduation were determined. The main changes in the VAT system in the 2018–2020 were presented. They will have an impact in the future with respect to the revenues of this tax to the state budget. The dynamics of the basic VAT rate

in the European Union countries in the period 2000–2019 was analyzed. The VAT economic and fiscal potential was assessed? The main problems and factors, which influence its formation, were identified. The dynamics of VAT revenues to the state budget of Ukraine has been investigated. It was established that the major part of the tax revenues is the VAT on imported goods and services. The main factors, that influence the fiscal efficiency of VAT, were identified. Also it was analyzed, that there is a long process of administration of this tax, which is paid twice: while crossing the state border of Ukraine and by final consumers. The main problems and influence factors in the VAT's reimbursement system have been identified by analyzing this indicator in order to identify the main problems with VAT receipts. The provided analysis of VAT indicators shows a significant increase of this tax in the system of revenues for the State Budget of Ukraine. But, at the same time, these factors indicate a significant devaluation of hryvnia because the most transactions were conducted in foreign currency with subsequent conversion. Thus, there is a significant imbalance of VAT in the structure of domestic product gross. It is evidenced by its indicators that the reason for this is the long unstable economic situation in the country. The main directions of solving the fiscal efficiency problems are proposed in order to improve the efficiency of use and to increase the amount of value added tax revenues; it will increase the receipts and reduce the debt to the taxpayers on its reimbursement in future.

Key words: budget, value added tax, revenue, Tax Code, budget compensation, tax administration.

Постановка проблеми. Збільшення обсягів фінансових ресурсів Державного бюджету України є одним із ключових завдань системи центральних органів виконавчої влади та парламенту. Циклічність бюджетної політики вимагає наявності збалансованого фінансового механізму, що сприятиме забезпеченню її адаптивності та гнучкості. При цьому вагомий роль відіграють податки як бюджетотворюючий елемент.

Сьогодні механізм реалізації державної фінансової та податкової політики характеризується низкою недоліків. Зокрема, недостатньо розкритим та використаним є потенціал одного з найбільш дискусійних у податковій системі податків, а саме податку на додану вартість (ПДВ). З огляду на свій непрямий характер ПДВ є найбільш складним для адміністрування.

Існує необхідність удосконалення системи контролю щодо адміністрування цього непрямого податку та усунення недоліків його застосування. З огляду на це тема статті є актуальною та своєчасною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання дослідження проблематики функціонування податку на додану вартість у системі дохідної частини Державного бюджету України висвітлено в працях В. Бесєдіна, О. Василика, О. Данілова, Т. Єфименко, Ю. Іванова, С. Каламбета, А. Крисоватого, І. Луїної, А. Нікітішин, І. Редько, А. Скрипника, А. Соколовської, В. Суторміної, В. Федосова, І. Чугунова, І. Щербина, С. Юрія та інших науковців і практиків. Так, аналізуючи широкий спектр науковців та їх пропозиції щодо вдосконалення цього податку, бачимо, що залишається актуальними питання вдосконалення механізму адміністрування податку на додану вартість.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття формування податку на додану вартість, основних проблем адміністрування та його ролі в Державному бюджеті України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Податкова система України передбачає значну кількість податків та зборів, які надходять до бюджету задля їх подальшого розподілу на функціонування країни та суспільні потреби. Так, найбільшу частку надходжень до Державного бюджету мають непрямі податки, зокрема податок на додану вартість, частка якого в середньому від 2002 року становить 28%. ПДВ не розділяється між Державним та місцевими бюджетами, а у стовідсотковому відношенні надходить до Державного бюджету.

Здійснюючи аналіз цього податку, бачимо, що ставка в період від здобуття незалежності України до сьогодення змінювалась. Так, на початку 90-х років ставка ПДВ складала 28% та була знижена до 20%. Також передбачалися зміни в Податковому кодексі щодо зниження у 2014 році ставки податку до 17%, але у зв'язку з нестабільною економічною ситуацією ставка залишилась на рівні 20% та здійснювалися додаткові пошуки фінансування доходів бюджету. Надходження до бюджету податку на додану вартість тісно взаємопов'язане з курсом іноземної валюти до національної та купівельною спроможністю населення країни. Так, близько 80% надходжень податку з ПДВ припадає на ввезені на територію України товари. Ще одним чинником впливу на надходження ПДВ є його відшкодування з бюджету, що призводить до значних дисбалансів у бюджеті [3], тому сьогодні залишається не розкритим питання формування ПДВ, а саме становлення оптимальної податкової ставки та збереження фіскальної ефективності цього податку в умовах перехідної економіки.

ПДВ є непрямим податком, який є частиною новоствореної вартості товарів та послуг, який входить до реалізаційної ціни та сплачується споживачем на кожному етапі реалізації до Державного бюджету [4]. Також податок на додану вартість має певну градацію ставок. Так, основна ставка податку, як зазначалось вище, становить 20%, 0% відносять до вивезення товарів за межі митної території України для уникнення подвійного оподаткування, 7% відносять до реалізації на митній території та ввезення на митну територію лікарських засобів, які дозволені для виробництва та застосування в Україні. Порівнюючи ПДВ на законодавчому рівні з іншими податками, можемо сказати, що він є лідером зі змін у законодавчих актах. Так, за 2018–2020 роки відбулися такі ключові зміни, що можуть мати вплив у майбутньому на надходження податку (рис. 1).

Так, на рис. 1 зображено ключові зміни в податковому законодавстві щодо ПДВ, які, на нашу думку, вплинуть на гальмування збільшення надходжень за цим податком, але в майбутньому, згідно з прогнозами розробників, зміни в законодавстві принесуть додатковий дохід за іншими видами податків, яких вони будуть стосуватися, та розвиток економіки загалом. Наприклад, зі збільшенням електромобілів зросте чисельність зарядних станцій, що буде приносити прибуток

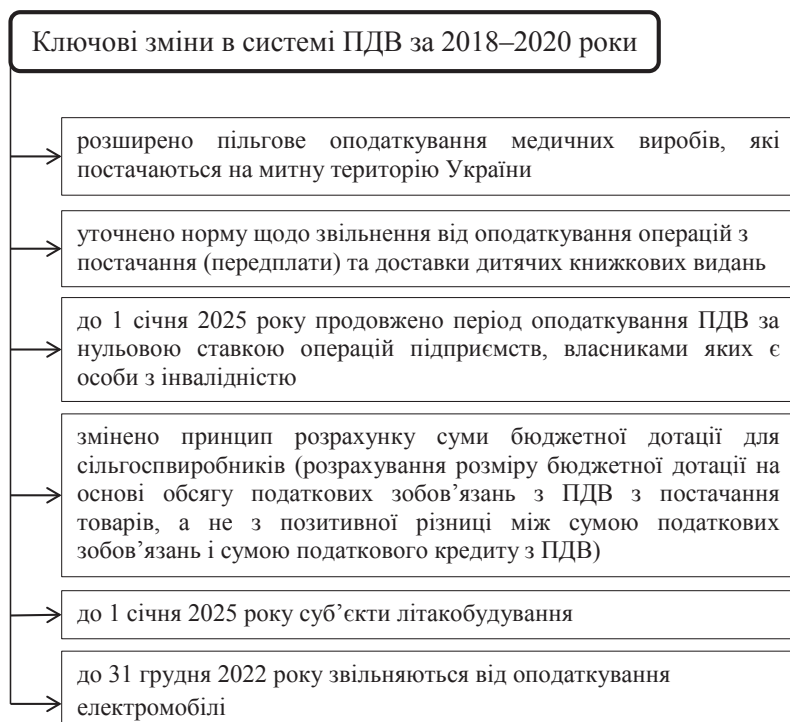

Рис. 1. Ключові зміни в системі ПДВ за 2018–2020 роки

від спожитої електроенергії у вигляді ПДВ за надані послуги.

Для порівняння з країнами ЄС розглянемо ставки ПДВ в середньому за 2000–2019 роки (рис. 2).

Як видно з рис. 2, розмір середньої основної ставки ПДВ в країнах Європейської Союзу у 2019 році навіть перевищує ставку оподаткування в Україні. Це свідчить про значні переваги системи оподаткування ПДВ в нашій державі порівняно з країнами – членами ЄС.

Значну увагу потрібно приділити розгляду впливу питомої ваги ПДВ у структурі ВВП держави (рис. 3).

Виходячи з даних рис. 3 та рис. 5, спостерігаємо

значний дисбаланс у структурі цього податку, оскільки питома вага постійно збільшувалась, а в структурі ВВП спостерігається протилежна картина, яка викликана низкою факторів, наведених вище, отже, показник зберігається на рівні 9,5%.

Так, основними причинами цього явища щодо зниження надходжень ПДВ є падіння виробництва, уповільнення економічного розвитку та економічної активності [6].

Для подальшого здійснення аналізу ПДВ доцільно розглянути частку питомої ваги цього податку в системі податкових надходжень до Державного бюджету України та з'ясувати його вплив на доходи бюджету станом на 1 січня 2020 року (рис. 4).

Аналізуючи частку ПДВ у структурі доходів до Державного бюджету України за 2019 рік, можемо побачити, що цей податок становить 47,35% від усіх податкових надходжень, що унеможливило не акцентування уваги на його подальшому дослідженні та вдосконаленні щодо адміністрування. Розглянемо динаміку надходжень податку на додану вартість за 2010–2019 роки.

Здійснивши аналіз динаміки ПДВ за 2010–2019 роки (рис. 5), спостерігаємо поступове його зростання, але бачимо спад надходжень у 2013 році, основними причинами чого стали нестабільна економічна ситуація та військовий конфлікт на сході України. Однак у 2014–2019 роки спостерігається значне збільшення надходжень ПДВ (майже в 3 рази), значну роль у чому відіграли знецінення державної грошової одиниці до іноземної валюти також майже в 3 рази, яке прямо залежить від імпортованих товарів та послуг, оскільки розрахунки ведуться в іноземній валюті, а саме в доларах США та євро, та поступове відновлення економіки країни. За 2018 та 2019 роки

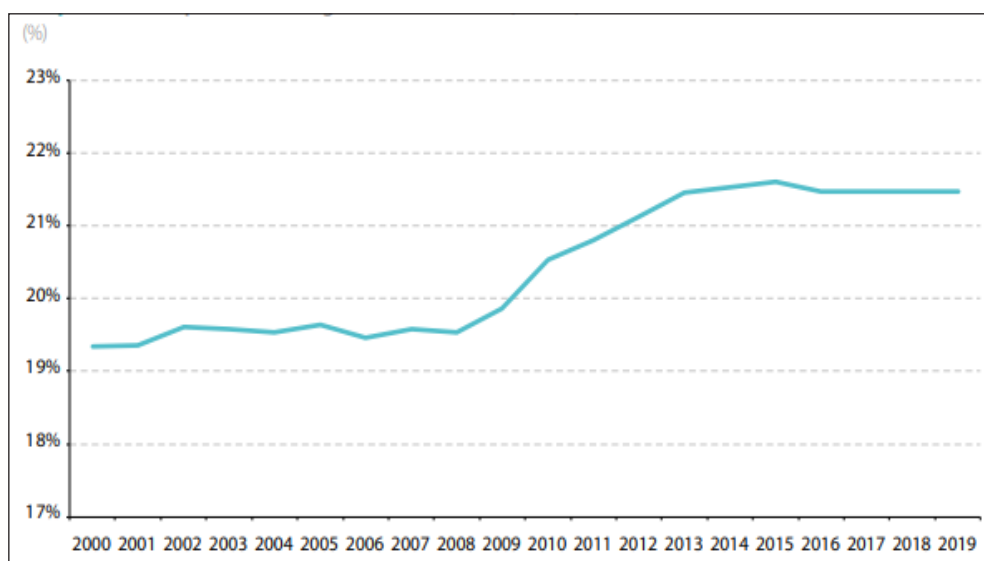

Рис. 2. Динаміка середньої основної ставки ПДВ в країнах Європейської Союзу у 2000–2019 роках, %

Джерело: DG Taxation and Customs Union of EC, Eurostat [8]

досить значний приріст коштів обумовлений розмитненням вживаних авто з-за кордону на європейських номерах та здійсненням політики держави щодо боротьби з контрабандою.

Так, у 2010–2019 роках спостерігається різке збільшення надходжень саме з цього податку, а саме більш ніж у 4 рази, або на 292,39 млрд. грн., що показує значний приріст економіки та платоспроможності фізичних, юридичних осіб та населення.

Також варто відзначити, що цей податок має свої переваги та недоліки. До основних переваг слід віднести його фіскальну складову, яка має досить високу ставку, що дає можливість ефективно наповнювати бюджет країни, та рівні умови для всіх гравців на ринку товарів та послуг щодо адміністрування з огляду на пільгові категорії. У своїй праці Ю. Щербина розглядає переваги ПДВ та рівність сплати між виробниками та продавцями, але це твердження дійсне для вироблених товарів та послуг на території України [8].

Проте з огляду на те, що частка цього податку із ввезених на митну територію України значно вище, в Податковому кодексі України стаття 206.1 вказує на те, що податок сплачується в день надання митної декларації, а потім можливим є бюджетне відшкодування у майбутніх періодах, проте кошти, які має повернути держава, не можуть бути використані для автоматичного погашення майбутніх податкових нарахунків, адже вони надсилаються на банківський рахунок платника [1].

Зрозумілішою ситуацією є відшкодування ПДВ щодо вироблених на митній території товарів та послуг (рис. 6).

На основі зображених даних на рис. 6 спостерігаємо значне збільшення відшкодування ПДВ з кожним роком. Так, за 2010–2014 роки спостерігається стабільне коливання повернених сум у середньому 45 млрд. грн.

Так, основними причинами цього явища є недостатність бюджетних коштів на їх відшкодування, затягування процесів щодо повернення коштів з боку держави через значні порушення з контрабандою, недостовірна інформація платників податку щодо сум повернення [7]. У 2014–2019 роках спостерігається значний скачок у динаміці відшкодування ПДВ, що з кожним роком у середньому збільшувався на 20 млрд. грн., що є має досить велике значення для виробників товарів та послуг, адже такі суми коштів позитивно впливають на розвиток підприємств та господарств у майбутньому.

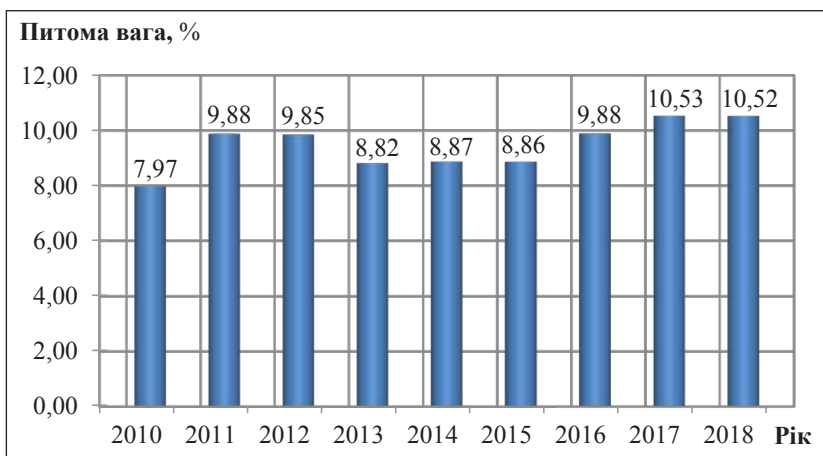

Рис. 3. Динаміка питомої ваги податку на додану вартість у ВВП за 2010–2018 роки, %

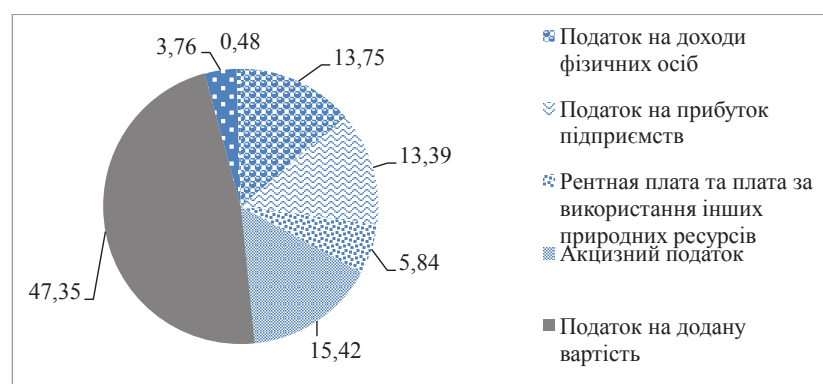

Рис. 4. Структура податкових надходжень до Державного бюджету України у 2019 році, %

Джерело: побудовано автором з використанням матеріалів джерела [2]

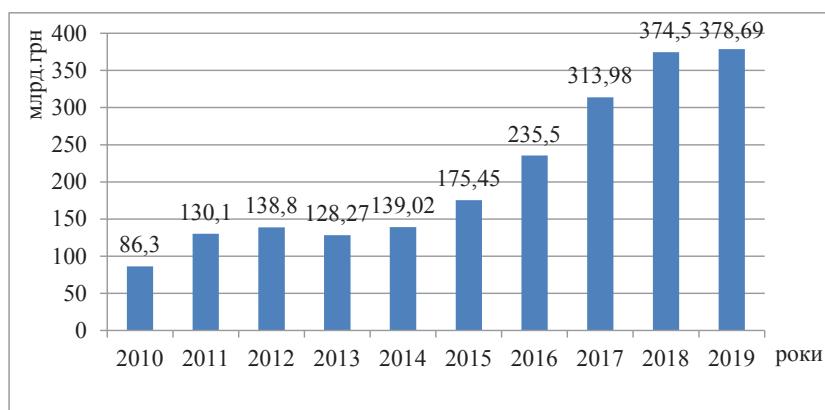

Рис. 5. Динаміка податку на додану вартість за 2010–2019 роки, млрд. грн.

Джерело: побудовано автором з використанням матеріалів джерела [2]

Однак з боку держави спостерігаються значні втрати, оскільки такі суми коштів можна було б використати на розвиток країни.

А. Нікітішин зазначає, що проблему з відшкодуванням ПДВ потрібно вирішувати, оскільки в кризовий період для платників податків ці суми коштів можуть бути новим стимулом залишитися на ринку товарів та послуг [5]. Так, основною проблемою в Україні є тер-

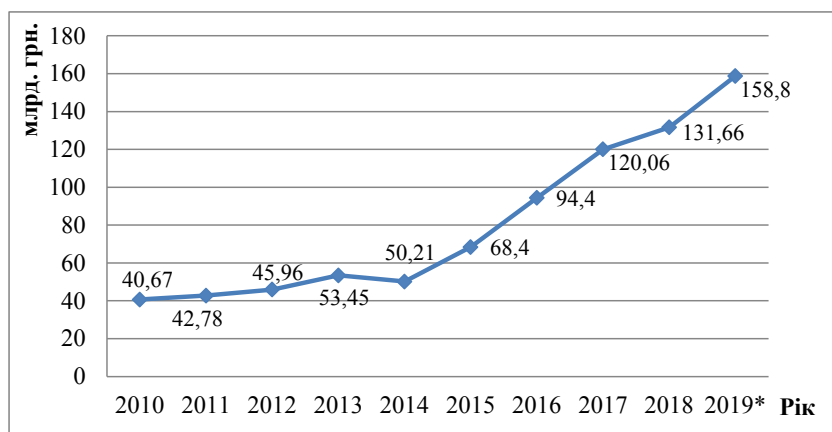

Рис. 6. Динаміка відшкодування ПДВ вироблених товарів та послуг на митній території України за 2010–2019 роки, млрд. грн.

* прогнозний показник МФУ

Джерело: побудовано автором з використанням матеріалів

міни відшкодування ПДВ за камеральної перевірки від 30 до 50 днів, а за документальної – від 36 до 81 дня [1], що є досить тривалим терміном. Отже, виникає необхідність удосконалення цього процесу із забезпеченням врегулювання на законодавчому рівні.

З основних проблем щодо відшкодування ПДВ слід назвати труднощі його повернення, масові порушення з боку продавців щодо його нарахування, а також виникають фіскальні ризики, що унеможлиблює відшкодування ПДВ, у зв'язку з чим виникають боргові зобов'язання. Ще досить вагомою проблемою є не закладання коштів у Державний бюджет для повернення бізнесу у вигляді податкового відшкодування ПДВ.

Негативними явищами надходження ПДВ є відсутність зростання власного виробництва, частка якого наближена до 20%, та збільшення обсягу ввезених у країну товарів, оскільки фінансові ресурси спрямовуються значною мірою за кордон та зменшується стимулювання розвитку власного виробництва. Так, спостерігається значний дисбаланс щодо темпів росту надходжень ПДВ та темпів росту його відшкодування, яке значно перевищує надходження. Крім того, варто зауважити, що спостерігається обернений зв'язок між темпами росту податкового боргу й відшкодуванням ПДВ. Він пояснюється самою природою податку на додану вартість та його регулюючою роллю, адже несвочасне й неповне відшкодування цього податку

платникам спричиняє відсутність у останніх коштів для сплати ПДВ.

З вищевказаного можна резюмувати, що під час ввезення товарів в Україну ПДВ сплачується в повному обсязі з товарів та послуг, при цьому потім здійснюється його відшкодування юридичній чи фізичній особі згідно з чинним законодавством України, але потім під час реалізації товару чи послуги вона ще раз сплачує його до бюджету уже без відшкодування, але в більшому обсязі, ніж під час перетину кордону, тому що здійснюється націнка. Отже, виникає необхідність удосконалення чинного механізму утримання ПДВ з юридичних та фізичних осіб, які займаються підприємницькою діяльністю, шляхом спрощення процедури адміністрування ПДВ в результаті регулювання подвійної сплати цього податку, шляхом від-

строчки платникам терміном до одного року, а якщо товар не був реалізований, то слід здійснити стягнення по оплаті ПДВ в повному обсязі з можливістю в подальшому отримати компенсацію щодо його відшкодування.

Висновки. Таким чином, здійснивши аналіз та визначивши роль ПДВ у системі доходів бюджету, задля підвищення ефективності використання та збільшення надходжень від ПДВ сьогодні необхідно:

- вдосконалити процедуру адміністрування ПДВ;
- вдосконалити механізм відшкодування ПДВ та зменшення термінів повернення коштів шляхом налагодження взаємозв'язку між Податковою службою, Міністерством фінансів та Казначейською службою України;
- збільшити кількість пільг для певних категорій товарів, щоби в майбутньому зменшити боргову яму як з боку держави, так і з боку платників податків.

Проте слід враховувати такий фактор, як інфляція, що досить сильно стримує виробництво неможливістю кінцевого споживача купувати певні товари та послуги, що пропонують виробники, оскільки податок на додану вартість є податком на кінцеве споживання.

Отже, доцільним є подальше дослідження проблематики щодо надходжень податку на додану вартість, а саме вдосконалення фіскальної складової ПДВ, вирішення проблем щодо дисбалансу між надходженням ПДВ та його відшкодуванням, вдосконалення пільг щодо податку та неможливості ухилення від сплати ПДВ.

Список використаних джерел:

1. Податковий кодекс України : Закон України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 19.01.2020).
2. Звіти про виконання бюджету / Державна казначейська служба України. URL: <http://www.treasury.gov.ua> (дата звернення: 20.01.2020).
3. Блакита Г., Дзюба О. Механізм дії та проблеми відшкодування ПДВ. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту*. 2012. № 47. С. 266–273.
4. Морозова Г., Руденко Є. Вплив податку на додану вартість на формування доходів державного бюджету України. *Економіка та держава*. 2014. № 8. С. 42–46.
5. Нікітішин А. Адміністрування податків в умовах фінансово-економічної кризи. *Фінанси України*. 2010. № 1. С. 38–45.
6. Редько І., Соболь В., Грицак О. Удосконалення ПДВ в Україні з урахуванням зарубіжного досвіду. *Фінанси України*. 2015. № 9. С. 11–15.
7. Слатвінська М. Аналіз фіскальної ефективності та регулюючої ролі податку на додану вартість. *Приазовський економічний вісник*. 2018. № 1(06). С. 148–153.

8. Щербина Ю., Рябенко Г. Переваги і недоліки податку на додану вартість. *Студентський науковий вісник*. 2013. № 1(8). С. 79–84.
9. Офіційний сайт Євростату URL: <https://ec.europa.eu> (дата звернення: 18.01.2020).

References:

1. Podatkovyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 02.12.2010 r. № 2755-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua> (accessed: 19 January 2020).
2. Zvity pro vykonannya biudzhetu / Derzhavna kaznacheiska sluzhba Ukrainy. URL: <http://www.treasury.gov.ua> (accessed: 20 January 2020).
3. Blakytta H., Dziuba O. (2012). Mekhanizm dii ta problemy vidshkoduvannia PDV [Mechanism of action and problems of VAT refund]. *Visnyk Chernivetskoho torhovelno-ekonomichnoho instytutu*, no. 47, pp. 266–273.
4. Morozova H., Rudenko Ye. (2014). Vplyv podatku na dodanu vartist na formuvannia dokhodiv derzhavnoho biudzhetu Ukrainy [Impact of value added tax on the formation of the state budget revenues of Ukraine]. *Ekonomika ta derzhava*, no. 8, pp. 42–46.
5. Nikitishyn A. (2010). Administruvannia podatkiv v umovakh finansovo-ekonomichnoi kryzy [Administration of taxes in the conditions of financial and economic crisis]. *Finansy Ukrainy*, no. 1, pp. 38–45.
6. Redko I., Sobol V., Hrytsak O. (2015). Udoskonalennia PDV v Ukraini z urakhuvanniam zarubizhnoho dosvidu [Improvement of VAT in Ukraine taking into account foreign experience]. *Finansy Ukrainy*, no. 9, pp. 11–15.
7. Slatvinska M. (2018). Analiz fiskalnoi efektyvnosti ta rehuliuiuchoi roli podatku na dodanu vartist [Analysis of fiscal efficiency and the regulatory role of value added tax]. *Pryazovskyi ekonomichnyi visnyk*, vol. 1, no. 06, pp. 148–153.
8. Shcherbyna Yu., Riabenko H. (2013). Perevahy i nedoliky podatku na dodanu vartist [Advantages and disadvantages of value added tax]. *Studentskyi naukovyi visnyk*, vol. 1, no. 8, pp. 79–84.
9. Ofitsiynyi sait Yevrostatu. URL: <https://ec.europa.eu> (accessed: 18 January 2020).

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

UDC 338.46

Dikan Larysa,
Ph.D., Professor of Accounting and Business Consulting,
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

Shevchenko Iryna,
Ph.D., Assistant Professor of Accounting and Business Consulting,
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

Дікань Л.В.,
кандидат економічних наук,
професор кафедри обліку і бізнес-консалтингу,
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

Шевченко І.О.,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку і бізнес-консалтингу,
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN MARKET OF CONSULTING SERVICES BY IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL EXPERIENCE

Dikan Larysa, Shevchenko Iryna. Development of the Ukrainian market of consulting services by implementation of international experience. The article systematizes and covers the development of consulting services in the world. Particular attention is paid to the organizational and economic aspects of Ukraine's consulting activities and international experience in providing consulting services. The article analyzes the peculiarities of international consulting development and its influence on determining the main directions of functioning and formation of the segmented structure of the national market of consulting services, examines the specifics of approaches, features and structure of the international and national consulting services markets, organizational and economic aspects of consulting activity and identifies tendencies of the market of global brands in the consulting industry, considers generalizations of international consulting services experience, analysis of new trends in its development, research on the specifics of providing consulting services in Ukraine. Substantiation of prospects of development and use of scientific, technical and organizational-economic innovations taking into account the visual area and problems of the client.

Key words: consulting, services, international experience, development, globalization.

Дікань Л.В., Шевченко І.О. Розвиток українського ринку консалтингових послуг шляхом впровадження міжнародного досвіду. У статті систематизовано та висвітлено положення розвитку консалтингових послуг у світі. Особливу увагу приділено організаційно-економічним аспектам консалтингової діяльності України та міжнародному досвіду надання консалтингових послуг. У статті проаналізовано особливості розвитку міжнародного консалтингу та його вплив на визначення основних напрямів функціонування та формування сегментованої структури національного ринку консультаційних послуг, досліджено специфіку підходів, особливості та структуру міжнародного та національного ринків консалтингових послуг, організаційно-економічні аспекти консалтингової діяльності та визначено тенденції виходу на національний ринок світових брендів в галузі консультування, розглянуті узагальнення міжнародного досвіду консалтингових послуг, аналіз нових тенденцій у його розвитку, дослідження специфіки надання послуг консалтингу в Україні. Для сучасного стану впровадження міжнародного досвіду в національному середовищі актуальним є питання ефективного функціонування ринку консалтингових послуг. Міжнародний досвід консалтингової діяльності, що є однією з важливих складових інфраструктури управління держави, має актуальне значення. Роль міжнародного консалтингу у розвитку світової економічної системи та національного ринку консалтингових послуг повинна щороку зміцнювати свої позиції. Ринок консалтингових послуг формується та реформується під впливом динаміки світових тенденцій бізнесу, що є принципово новими технологіями, які є основою якісного розвитку сучасного вітчизняного консалтингового бізнесу консалтингового бізнесу, трансформації бізнес-процесів та диверсифікації структури консалтингових послуг. Узагальнення міжнародного досвіду консалтингових послуг, аналіз нових тенденцій його розвитку, вивчення особливостей

надання консалтингових послуг в Україні важливі як для розвитку консалтингової галузі, так і для підготовки спеціалістів-консультантів, а також у цілому. сфера вітчизняного бізнесу. Ці аспекти визначають актуальність теми дослідження. Обґрунтуванні перспективи розвитку і використання науково-технічних та організаційно-економічних інновацій з урахуванням наочної області і проблем клієнта.

Ключові слова: консалтинг, послуги, міжнародний досвід, розвиток, глобалізація.

Дикань Л.В., Шевченко И.А. Развитие украинского рынка консалтинговых услуг предлагал международный опыт. В статье систематизированы и освещены положения развития консалтинговых услуг в мире. Особое внимание уделено организационно-экономическим аспектам консалтинговой деятельности Украины и международному опыту предоставления консалтинговых услуг. В статье проанализированы особенности развития международного консалтинга и его влияние на определение основных направлений функционирования и формирования сегментированной структуры национального рынка консультационных услуг, исследована специфика подходов, особенности и структуру международного и национального рынков консалтинговых услуг, организационно-экономические аспекты консалтинговой деятельности и определены тенденции выхода на национальный рынок мировых брендов в области консультирования, рассмотрены обобщения международного опыта консалтинговых услуг, анализ новых тенденций в его развитии, исследование специфики предоставления услуг консалтинга в Украине. Обосновании перспективы развития и использования научно-технических и организационно-экономических инноваций с учетом предметной области и проблем клиента.

Ключевые слова: консалтинг, услуги, международный опыт, развитие, глобализация.

Formulation of the problem. For the current state of implementation of international experience in the national environment, the issue of the effective functioning of the consulting services market is urgent. International experience of consulting activity, which is one of the important components of the state's management infrastructure, is of topical importance. The role of international consulting in the development of the global economic system and the national consulting services market should strengthen its position every year. The consulting services market is formed and reformed under the influence of the dynamics of the world business trends, fundamentally new technologies, which are the basis of qualitative development of modern domestic consulting business, transformation of business processes and diversification of the structure of consulting services.

Globalization processes are affecting the global consulting services industry. Today, there are such trends in the international consulting industry as expectations of growth of consulting industry revenues in Europe, growing demand for strategic planning consulting and market consolidation. Generalization of the international experience of consulting services, analysis of new trends in its development, study of the specifics of providing consulting services in Ukraine is important both for the development of the consulting industry and the training of specialist consultants, as well as for the whole sphere of domestic business. These aspects determine the relevance of the research topic.

Analysis of recent research and publications. Such foreign scientists as E. Beech, K. McHam, R. Metzger, S. Biswas carried out research of problems of consulting services in their works. Considerable contribution to the development of consulting services was made by domestic economists, such as V. Verba, V. Korostev, M. Kropivko, Y. Lapigin, V. Gerasymchuk, S. Kozachenko, M. Kubr, V. Novitsky. However, the problems of consulting development and determining the directions of introduction of the international experience of consulting services in the national market of consulting activity are still not sufficiently considered.

The purpose of the article is to improve the consulting services market by introducing international experience into the national environment.

Presenting main material. The decisive steps in the development of consulting services include addressing business services in order to improve the viability of enterprises and increase their competitiveness with advanced technologies. Consulting is considered as a type of intellectual activity, the main task of which is to analyze, substantiate the prospects for the development and use of scientific, technical and organizational-economic innovations, taking into account the visual area and client's problems.

Innovative ideas in the field of consulting were determined by the development of information technologies, the transition of the world economy to a knowledge economy, change of principles of management decision-making, which, in turn, led to the identification of reasons for the rapid development of the consulting services market.

The most important reasons for the rapid development of consulting and the growing demand for consulting services in the world market include the following:

- the general trend of business globalization, which is equally contributing to the demand for consulting services both among transnational corporations that are capturing new markets and among newly created companies that hope to position themselves in the global market;
- the ability to use the consultant's ideas and talent as a competitive advantage in the marketplace;
- the need for the introduction of information technologies that can greatly improve the productivity of the company [2].

In the context of Ukraine's integration into the global economic society, business-related issues have become of great importance to businesses. There are problems with the reorientation of businesses to a new type of economic system. There was a need to increase competitiveness and manage business processes using advanced technologies. Given the rapid change in the conditions of operation of domestic enterprises, this required professional assistance to the management of the enterprise.

The establishment of the consulting industry in Ukraine was characterized by the spontaneous emergence of con-

sulting firms under the influence of Western companies. Numerous economic and sectorial research institutes have developed and refined the methodology of production management, introduced new principles of production organization, which ensured an increase in the efficiency of labor, materials and other resources.

Changing economic conditions in Ukraine, the processes of privatization of property have given consulting a new impetus. Consulting is becoming a special industry, a business that brings in solid profits. So, today the main providers of consulting services in Ukraine are:

- branches of large foreign companies, servicing state structures on issues of taxation, budgetary regulation, improvement of the legal framework;
- representative offices of foreign consulting firms working with the private sector;
- foreign consulting firms operating under the programs of donor organizations and providing technical consulting assistance in priority sectors of the national economy;
- domestic consulting companies specializing in privatization and crisis management of companies;
- other consulting firms.

At the same time, it is quite difficult to estimate the size of the consulting sector and its share in the Ukrainian economy. This is due to the following reasons:

- firstly, the lack of selection of consulting as a separate activity, regulated by the National Classification of Economic Activities in Ukraine does not allow enterprises to conduct statistical reporting for this activity;
- secondly, the complexity of defining the structure and directions of cooperation of the Ukrainian enterprises with consultants, which causes the absence of the necessary forms of regulation of the relevant costs in the financial statements of companies;
- thirdly, a significant level of shadowing of the domestic economy, which causes significant errors in the statistical indicators of income of individual companies, economic sectors and the country as a whole. The essence of consulting activity is to advise executives, managers, profile specialists in a wide range of issues in the field of financial, commercial, legal, technological, technical, expert activities. International consulting is defined as a type of international activity of specialized companies in the field of services, the purpose of which is to provide consultations, transfer of the world best practices to countries, manufacturers, sellers and consumers of other countries on a wide range of economic activities. It is usually considered in two respects: as one of the directions of functioning of the world market and as a way of specializing a certain type of consultancy assistance (international financial, investment, personnel consulting).

The specificity of consulting services is the creation of an intelligent product that remains in the possession of the client after the end of consulting.

Quite often consulting services are provided in parallel or together with others, which is why most often companies specialize in providing combined services (audit and consulting or legal in combination with consulting, etc.).

Almost 40% of consulting firms include marketing services, securities valuation consulting services, information technology services, business plan development services, tax consultancy and foreign trade activities in their product range. Most consulting firms provide management, financial and legal consulting services.

Guaranteeing the quality of consulting services could be ensured through the introduction of licensing consulting activities. The Ukrainian Association of Management Consultants issues a certificate to consultants who are members of the Association.

It would have a positive impact on the quality of consulting services entering the rating of consulting firms. The main criteria that are included in determining the place of a particular consulting company in the rating are: the presence and number of certified consultants, the number of projects implemented and the most important is the effectiveness of consulting projects. It is advisable to determine the effectiveness of a consulting project in two ways. The first way is to determine economic efficiency: how much costs have fallen, revenues have increased, and thus operating income has increased.

The disadvantage of this method is that consulting is only advisory. Managers may find advisers to be inappropriate and refuse to implement them or simply fail to implement them. This will reduce or even decrease the economic impact of consultant involvement. The second way is to use expert assessments where the experts are the clients of the consulting service. They evaluate the work of the consultants and compare them with the expected results. The disadvantage of this method is the subjectivity of the expert opinion.

Today, it is difficult to secure victory in the competition only with the material resources of the company. The basis of its strategic competences is formed, first of all, by intangible assets, the intellectual component of business. Therefore, attracting such an intellectual resource as consulting becomes an objective necessity to ensure the long-term strategic development of a modern company.

The main consulting firms operate in 42 countries. Among the major international professional associations in providing consulting services there can be defined the European Federation of Management Consultancies Associations (FEACO), which has 1200 consulting firms, and the Association of Management Consulting Firms (AMCF), a union of the largest US consulting firms with multinational members.

The International Council of Management Consulting Institutes (ICMCI) is a reputable system of consultant associations that have a common purpose.

In general, the consulting services sector is developing at a faster rate than other sectors of the world economy. Particularly significant development of the consulting services market is determined in the countries of Germany, China, France, England, the USA. China is considered the most promising market in terms of demand [1].

At present, the development of consulting in Ukraine is at an early stage. Managers generally use external consulting when a difficult or unusual situation arises, forgetting the primary purpose of consulting, that is to prevent such situations.

In the West, where the history of consulting began in the second half of the 19th century, the involvement of external consultants is a precondition for success. Thus, when the market integration of an individual country into the world space, there is a need to maximize their costs. In order to survive in the market, companies need to build an "ideal" business organization.

Only the knowledge of the manager is not enough for this, so it is a common practice to hire consulting firms to help solve existing and prevent new problems.

In the United States and Europe, the majority of consulting firms are companies specializing in certain areas of business: banking, insurance, engineering, medicine, telecommunications, etc. They know more about the market in which they specialize, all the nuances and characteristics of the entities operating in the market. In Ukraine, consulting companies cannot afford to consult only a certain area of business. Due to the rapid development of the consulting market in Ukraine, the demand for consulting services is still low.

In 2018, the global consulting services market amounted to 285 bln USD, showing an increase of almost 10% compared to 2017. IT consulting remains the industry leader, with a turnover of 70 bln USD in 2018. This type of counseling is the most popular in the US, Japan and Western Europe. In Eastern Europe, operational consulting is the first. This may be due to the mentality and national peculiarity of the business model [2]. For full disclosure of the topic investigated by the authors, it is proposed to consider the international consulting components; they are discussed in Table 1.

Given the globalization and integration processes in the national economy, attracting new investments in business, the dynamic changes of information technologies, the prospects of consulting business development in Ukraine are expanding due to the growing demand for services such as: financial consulting and management, business optimization, integration of CRM-systems, professional trainings especially for company executives. In addition, internal audit services offer clients unique technological solutions [3].

Organizations such as the European Foundation for Management Development (EFMD), Central and East European Management Development Association (CEEMAN), the American Management Association (AMA), the International Organizational Development Association and others are often consulted in the field of advisory services.

Most multinational audit and consulting corporations are part of the "Big Four" (Ernst & Young, Deloitte,

KPMG, PwC), which are the largest audit and consulting companies in the world and rank among the highest in consolidated income and provide a variety of consulting services, ranging from auditing to business consulting and IT consulting.

Firms that specialize in individual areas of expertise provide consulting services to small and medium-sized businesses and operate in a limited sector of consulting services. To date, global consulting leaders account for 25 to 40% of the national consulting services market, depending on the segment.

At the same time, the "Big Four" of audit companies in Ukraine have more than 60% of sales of audit and consulting services. Advisory Services Revenue In 2018, PwC grew by 10% to \$ 13.8 billion. USA [3].

Increasing demand for consulting services is a result of: improving the quality of the services provided, as the professionalism and experience of consultants at the domestic level will increase, the skills and methods of order fulfillment will be improved.

As companies seek to reduce their product costs and increase the efficiency and effectiveness of their activities, the consulting services market is growing for management consultants.

Thus, based on the conducted research, in order to ensure further development of consulting activity in Ukraine on the way to the European integration conditions, such basic organizational and economic measures should be introduced (Fig. 1).

Conclusions. Thus, the history of the consulting market in Ukraine can be characterized as an era of learning. Training of consultants on work with clients, creation of unique products, own methodology, which they offer in the market, formation of reputation, which is the primary factor of choice of consulting company for any client. Training clients, most of whom are beginning to realize that much of their business is the result of intelligent work that needs

Table 1

International consulting components existing in consulting activity

Country	Feature of the service
1	2
the USA	The largest consulting firms in the world include: Deloitte & Touche, Ernst & Young, KPMG, Arthur Andersen, PricewaterhouseCoopers. These companies are called the "Big Five". Members of the famous "Big Five" of transnational audit and consulting companies form alliances, absorb firms engaged in real estate appraisal and portfolio management.
England	In most cases, the shareholders are liable within the amount invested in the authorized capital of the enterprise. A limited liability company is more popular than an individual private company because of its tax advantages. Shareholders have certain rights that are protected at the legislative level. Most consulting services are provided not by individual consultants, but by corporations (consulting firms).
France	Emphasis on the study of public opinion and the desire of the leading representatives of this craft for business diversification. The most prominent professionals can easily move from political communications to commercial and back
China	Search for new means of increasing production efficiency by entrepreneurs; Attempts to commercial application of their abilities by management specialists; In this case, consulting firms exercise full control over the implementation of the program offered to the customer. In some cases, marketing consultants take on the function of intermediaries, which is generally the case for small firms.
Germany	In Germany, government decisions on all public projects must be made public in order to involve third-party forecasting and evaluation organizations in the auction, and then, following the results of consultations by experts in government, formulate appropriate decisions. German firms specializing in classic management consulting have begun to receive increasingly technically complex orders. Clients are required by the consultants not to be limited to presenting their deficiencies in the work of firms.

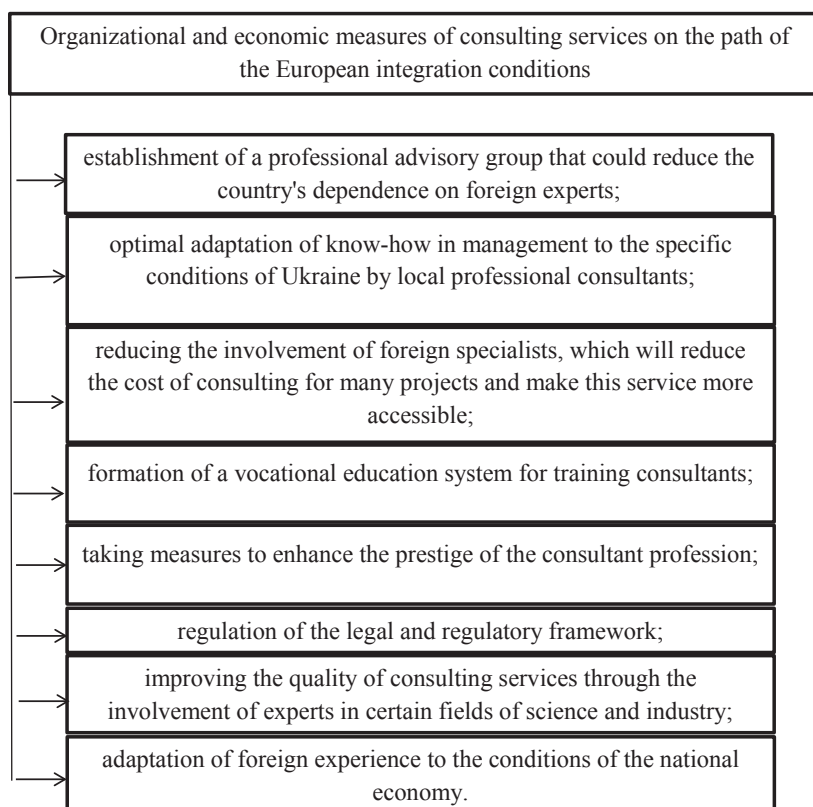

Fig. 1. Organizational and economic measures of consulting services on the path of the European integration conditions

to be steadily stepped up and aimed at constantly finding new competitive advantages. The consultants have to resist the process of decaying the competence of the personnel of the enterprises in the conditions of accelerated aging of the acquired knowledge.

Therefore, the particularities of the development of the global consulting services market are in one way or another related to the globalization of the economic space. The obvious tendency to increase globalization and institutionalization of consulting services offered by the largest firms does not exclude the possibility of functioning in the market of small and medium-sized specialized companies, which are more competitive in the national markets.

At the same time, there is great potential for growth for transnational leaders in global consulting. Their development is increasingly associated with the changing generations of information technology, the evolution of marketing technologies, the modernization of consultant-client relationships, and the capitalization of intellectual capital.

The consequences of globalization processes in the consulting services market are the dominance of large multinational consulting companies, increased competition in the market, reorientation of business activity of small consulting companies in the sphere of solving narrow issues of dynamic national markets aimed at the specifics of the domestic economy.

The development and structure of the global consulting market are influenced by factors such as the liberalization of international economic relations, the intensification of competition in national and regional consulting markets, the opening of consulting markets in transition economies, the breakthrough of innovative technologies in consulting business, and the consulting business convergence of eco-

nomical policies of developed countries of the world.

In view of changing business trends, more and more Ukrainian companies are becoming aware of the importance and necessity of using consulting services. Therefore, domestic consulting companies need to focus major efforts on prospects that will effectively affect the business and economic situation of the country as a whole.

The gradual transition of the leading Ukrainian companies to new principles of activity that meet the conditions of the information economy contributes to the increased demand for consulting products in the field of development and implementation of information technologies, which formulate stringent requirements for the organization of an appropriate system of management support.

We can expect the growth of this segment of the domestic consulting market, which is characterized today by 30% annual growth enhancing the role of the human factor in ensuring the competitive advantage of enterprises, treating staff as a determinant of the intellectual potential of the company, which shapes its core competencies, should further increase the demand for HR consulting services.

The range of issues that companies need to address in this aspect of their development goes beyond the traditional understanding of the effective interaction and motivation of staff and involves comprehensive solutions in the field of forming a strong corporate culture, managing company knowledge, creating and maintaining the principles of corporate social responsibility.

It should be noted that the industry competition is heterogeneous in both regional and product segments. The Ukrainian consulting market shows significant concentration in terms of number of participants offering consulting services geographically. According to experts, the "Big Four" of audit companies in Ukraine have more than 60% of sales of audit and consulting services. More than half of the revenue generated by domestic consulting companies comes from the management consulting and IT consulting services.

Summarizing the analytical assessment of the state of the Ukrainian consulting market, we consider it necessary to draw the following conclusions.

Firstly, the domestic consulting market is in the process of being formed. Compared to developed countries, the role of management consulting as an infrastructure institute of the Ukrainian economy remains secondary, its share in the GDP of the country is negligible.

At the same time, the processes of integration of the Ukrainian business into the world economic space, the need to introduce modern management innovations into the activity of domestic enterprises contribute to the active development of domestic consulting.

Partnerships with consultants provide opportunities for domestic companies to optimize time, financial and human resources to improve their performance.

Secondly, it is revealed that the determining factors of the structural configuration of the Ukrainian consulting market should be considered: 1) the diversity of consulting products, which is due to the diversity of problem areas of activity and development of domestic enterprises; 2) the number of consulting companies providing these services; 3) the scale, geographical location and affiliation of client companies in a particular field of activity or industry; 4) scale and specialization of consulting companies. The analysis of the product segmentation of the Ukrainian consulting services market shows a significant share of tax, legal and information consulting, increasing the interest of the domestic enterprises in the products of financial and strategic consulting.

Among the most active consumers of consulting services are enterprises of fast-growing industries (metallurgical, construction, telecommunication, food industry, trade). The "Big Four" are the largest in terms of sales of consulting services in Ukraine.

Thirdly, it is found that the main determinants of the formation and development of the domestic consulting market are: increasing the variety and complexity of problems that the management of the Ukrainian enterprises cannot solve independently; the desire for strategic cooperation of companies with consulting companies; intensification of demand for consulting services by medium and small enterprises; opportunity to access unique knowledge,

the technologies of experience and knowledge acquired by management and staff of enterprises in cooperation with consultants and others.

Among the promising areas of consulting cooperation cross-functional areas of management, consulting should be in the future, such as: implementation of corporate governance, development and implementation of financial and process management systems, risk management, implementation of the company value management system, advisory support of merger and other projects.

The success of consulting organizations in Ukraine depends on their willingness to accept innovations quickly, adapt their services to the needs of clients, find new products and markets, apply new intervention methods and make changes in the implementation of consulting proposals.

The future of consulting is inextricably linked with the advancement of consultants' professionalism, high quality of order fulfillment, adherence to ethical standards that are able to satisfy clients' needs, increase the share of the Ukrainian companies in providing services and their access to world markets.

In general, the development of the consulting industry in Ukraine can only gain a constructive direction in the context of systemic transformations aimed at forming a national information doctrine and information culture that is characteristic of a civilized state.

References:

1. Evolyutsiya rozvytku konsal'tynhu za kordonom. Stan upravlin's'koho konsal'tynhu v krayinakh z rozvynenoyu rynkovoyu ekonomikoyu. URL: https://studme.com.ua/13761025/menedzhmentevolyutsiya_razvitiya_konsaltinga_ru bezhom_sostoyanie_upravlencheskogo_konsaltinga_stranah.htm (accessed 11.12.2019)/
2. Vidnovlennya rynku konsal'tynhu pochnet'sya vzhe v 2018 rotsi. URL: <http://n-auditor.com.ua/uk/novini/finansii/item/66877-vidnovlennya-rynku-konsal'tynhu-pochnet'sya-vzhe-v-2018-rotsi.html> (accessed 11.12.2019).
3. Stratehichnyy konsal'tynh v systemi upravlinnya rozvytkom pidpryyemstva: retrospektyva ta perspektyvy / O.V. Klenin, M.H. Bilopol's'kyi. Kharkiv: Visnyk ekonomichnoyi nauky Ukrainy, 2017. # 1. S. 134–165.

Список використаних джерел:

1. Еволюція розвитку консалтингу за кордоном. Стан управлінського консалтингу в країнах з розвиненою ринковою економікою. Режим доступу: https://studme.com.ua/13761025/menedzhmentevolyutsiya_razvitiya_konsaltinga_ru bezhom_sostoyanie_upravlencheskogo_konsaltinga_stranah.htm (дата звернення: 11.12.2019).
2. Відновлення ринку консалтингу почнеться вже в 2018 році. Режим доступу: <http://n-auditor.com.ua/uk/novini/finansii/item/66877-vidnovlennya-rynku-konsal'tynhu-pochnet'sya-vzhe-v-2018-rotsi.html> (дата звернення: 11.12.2019).
3. Стратегічний консалтинг в системі управління розвитком підприємства: ретроспектива та перспективи / О.В. Кленін, М.Г. Білопольський. Харків: Вісник економічної науки України, 2017. № 1. С. 134–165.

Долішня Т.І.,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку та оподаткування,
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

Кафка С.М.,

доктор економічних наук, доцент,
завідувач кафедри обліку та оподаткування,
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

Dolishnia Tetiana,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of accounting and taxation department,
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

Kafka Sofia,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor,
Head of accounting and taxation department,
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

ТРАНСАКЦІЙНІ ВИТРАТИ: СУТНІСТЬ, ЇХ ОБЛІК

Долішня Т.І., Кафка С.М. Трансакційні витрати: сутність, їх облік. У статті висвітлено сутність поняття трансакційних витрат як витрат бізнесу, яким властивий двоїстий характер, адже, з одного боку, вони зменшують дохід підприємства, з іншого боку, вони сприяють підвищенню ефективності роботи економічних суб'єктів, а також розкрито їх різноманітний склад. Результати аналізу динаміки показників, на основі яких оцінювалося створення сприятливих умов ведення бізнесу в Україні, показали незначне покращення. Встановлено, що для вітчизняних суб'єктів господарювання характерний високий рівень трансакційних витрат. Обґрунтовано потребу розроблення й впровадження методології обліку трансакційних витрат відповідно до сучасних економічних реалій. Запропоновано організовувати облік трансакційних витрат за допомогою позабалансових рахунків шляхом виокремлення окремого рахунку «Трансакційні витрати» та деталізації інформації на його субрахунках за допомогою автоматизації обліку. Визначено перспективи подальших досліджень.

Ключові слова: трансакційні витрати, облік, рахунок, позабалансові рахунки, показник створення сприятливих умов ведення бізнесу.

Долишня Т.И., Кафка С.М. Трансакционные издержки: сущность, их учет. В статье освещена сущность понятия трансакционных издержек как затрат бизнеса, которым присущ двойственный характер, ведь, с одной стороны, они уменьшают доход предприятия, с другой стороны, они способствуют повышению эффективности работы экономических субъектов, а также раскрыт их разнообразный состав. Результаты анализа динамики показателей, на основе которых оценивалось создание благоприятных условий ведения бизнеса в Украине, показали незначительное улучшение. Установлено, что для отечественных субъектов хозяйствования характерен высокий уровень трансакционных издержек. Обоснована потребность разработки и внедрения методологии учета трансакционных издержек согласно современным экономическим реалиям. Предложено организовывать учет трансакционных издержек с помощью внебалансовых счетов путем выделения отдельного счета «Трансакционные издержки» и детализации информации на его субсчетах с помощью автоматизации учета. Определены перспективы дальнейших исследований.

Ключевые слова: трансакционные издержки, учет, счет, внебалансовые счета, показатель создания благоприятных условий ведения бизнеса.

Dolishna Tetiana, Kafka Sofia. Transaction costs: the essence, their accounting. The article covers the essence of the concept of transaction costs as business expenditures, which are characterized by a dual nature. The purpose of this article is to investigate the theoretical aspects of transaction costs and to develop the proposals for improving the organization of their accounting in order to manage them. To achieve this goal, the following tasks were solved: to reveal the essence of transaction costs; to justify the necessity of their accounting; to develop recommendations for their accounting. The article uses methods of comparative analysis, which is used to study the scientific approaches of economists to the definition of transaction costs and proposals for their accounting. Based on the method of scientific abstraction, the features of the organization of transaction costs accounting were substantiated on off-balance sheet accounts. Analysis of scientific sources showed that among economists-researchers there is no consensus on the interpretation of the transaction costs definition. By their economic nature, they are a business

expense and have a dual nature. These costs reduce the income of the enterprise, on the one hand, and on the other hand, help to increase the efficiency of economic entities. It has been proved that transaction costs have different composition. The need to develop and implement the methodology of transaction costs accounting in accordance with current economic practices is substantiated. It is suggested to organize the transaction costs accounting with the help of off-balance sheet accounts. Prospects for further research include a systematic, comprehensive approach to the development and implementation of the methodology for accounting transaction costs, taking into account today's economic practices. It has been proved that the optimal variant of the practice of economic entities transaction costs accounting is the organization of their accounting in off-balance sheet accounts with the singling out of a separate account "Transaction costs" and detailing information on its subaccounts. This approach is effectively implemented in the context of accounting automation.

Key words: transaction costs, accounting, account, off-balance sheet accounts, indicator of favorable business conditions creation.

Постановка проблеми. Для забезпечення конкурентоспроможності, розвитку будь-який господарючий суб'єкт повинен володіти достовірною, правдивою та своєчасною інформацією.

Взаємовідносини між цими суб'єктами мають складний багатовекторний характер. Вони включають постійний пошук надійного контрагента, укладання угод та виконання договірних умов, контроль за їх виконанням тощо.

У процесі господарської діяльності у кожного з них виникають трансакційні витрати (враховані чи ні), які, зрештою, впливають на результативність діяльності, тому наукова спільнота особливу увагу приділяє трансакційним витратам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблеми трансакційних витрат займалися багато вчених-економістів, зокрема Р.-Г. Коуз [1], Т. Еггертссон [2], Д. Норт [3], П.І. Гайдуцький [4], В.М. Жук [4]. Однак нині є цілий спектр дискусійних питань, зокрема щодо їх обліку.

Формулювання завдання дослідження. Мета статті полягає у дослідженні окремих теоретичних аспектів трансакційних витрат через призму потреби їх обліку, розкритті сутності трансакційних витрат, обґрунтуванні необхідності їх обліку, а також розробленні рекомендацій щодо їх обліку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальновизнано, що підґрунтям введення в науковий обіг поняття трансакційних витрат є праці Рональда-Гаррі Коуза «Природа фірми» та «Проблема соціальних витрат», де вперше виокремлено та охарактеризовано сутність і склад цих витрат. До трансакційних витрат він відносив [1]:

- витрати на пошук інформації про ціни, наміри конкурентів, споживачів, що потребує певного часу й коштів;

- витрати, пов'язані з введенням переговорів, прийняттям рішень, укладенням угод, юридичним оформленням тощо;

- витрати, пов'язані з контролем за якістю та кількістю продукції, допущеними помилками;

- витрати на оплату послуг державних, судових органів щодо захисту прав власності;

- витрати, що виникають через опортуністичну поведінку контрагента (спроби однієї з договірних сторін отримати переваги за рахунок іншої).

Отже, на його думку, трансакційними є витрати на забезпечення й організацію угод щодо розподілу факторів виробництва та готового продукту, які мають місце як на ринку, так і всередині підприємства. Якщо

на ринку трансакції розуміються в класичному «обмінному» сенсі (основою їх є платність інформації), то всередині підприємства трансакціями Р. Коуз називає забезпечення «контрактів» між факторами виробництва (праця, капітал, земля тощо), тобто фактично описує витрати на організацію цього виробництва (так звані внутрішні трансакції) [1].

Започаткований Р. Коузом підхід до тлумачення трансакційних витрат називають правом власності. Він фокусується на ролі трансакційних витрат у визначенні розподілу прав власності, тобто законів, правил, соціальних звичаїв та організацій, які спонукають до певної поведінки. Підхід з точки зору прав власності не передбачає різниці між фірмами, ринками, домогосподарствами та іншими структурами [1].

Група пізніших неонституціоналістів, зокрема Д. Норт та Т. Еггертссон, вважали їх витратами ринково-контрактних трансакцій, тобто вони дещо звузили інтерпретацію трансакційних витрат і згрупували їх таким чином [2, с. 97]:

- витрати на пошук інформації (витрати часу й ресурсів на отримання та оброблення інформації; втрати від недосконалості інформації; витрати на пошук покупців чи продавців);

- витрати щодо забезпечення права власності (витрати на реєстрацію підприємства, отримання ліцензій, отримання юридичної адреси, відкриття рахунків в банку тощо);

- витрати на вимірювання (витрати на придбання обладнання для контролю якості; витрати на стандартизацію; витрати на придбання права на торгову марку);

- витрати на специфікацію (витрати на захист прав власності; витрати для поновлення порушених прав; витрати на виховання «консенсусної ідеології»; втрати від неякісної специфікації);

- втрати від опортуністичної поведінки (витрати на контроль; витрати на страхування ризиків; витрати на запобігання поведінці контрагентів);

- витрати на моніторинг контрактів;

- витрати захисту від посягань третіх осіб (наприклад, захист від піратів чи навіть від держави в разі незаконної торгівлі).

Аналіз наукових джерел показав, що серед економістів-дослідників немає єдиної думки про тлумачення дефініції трансакційних витрат, розмаїттям характеризується також їх склад. Проте всі погоджуються з тим, що трансакційні витрати зменшують дохід підприємства, з одного боку, та сприяють підвищенню ефективності роботи економічних суб'єктів, з іншого боку.

Нині в Україні склалася специфічна трансформаційна фінансово-економічна система транзитивного типу, для якої характерні такі особливості, як порушення розрахунково-платіжної дисципліни підприємств і заборгованість держави перед суб'єктами господарювання; використання в міжнародних контрактах інструментів толінгу, клірингу, бартеру, завищення або заниження цін; нерозвиненість ринкових інститутів та інституцій в Україні; прорахунки в бюджетній та інвестиційній політиці [5].

Відповідно до 17-го видання серії щорічних досліджень в рамках проекту «Ведення бізнесу» (Doing Business), де наводиться рейтинг 190 країн світу за показником створення сприятливих умов ведення бізнесу, Україна посідає 64 місце в рейтингу [6]. Порівняно з минулорічним рейтингом Україна піднялась на 7 позицій. Показники України, на основі яких оцінювалося створення сприятливих умов, наведено на рис. 1.

Як бачимо з рис. 1, піднятися цього року рейтингу України дало змогу покращення таких показників, як «Захист міноритарних акціонерів» (з 72 на 45 позицію), «Отримання дозволів на будівництво» (з 30 місця минулого року до 20 позиції в цього року рейтингу), «Підключення до системи електропостачання» (зі 135 на 128 позицію).

Незначні покращення зафіксовані також за такими показниками, як «Реєстрація прав власності» (з 63 на 61 позицію) та «Міжнародна торгівля» (з 78 на 74 позицію).

Проте рівень трансакційних витрат вітчизняних суб'єктів господарювання є високим та, на думку західних дослідників, є основною причиною неефективності економіки. Збої в реформах обумовлені недо-

сконалістю економічної моделі розвитку пострадянських країн [5].

Ґрунтуючись на вищевикладеному матеріалі, вважаємо, що сьогодні існує нагальна потреба розроблення та впровадження методології обліку трансакційних витрат відповідно до сучасних економічних реалій.

Результати вивчення цієї проблематики [7; 8; 9] показали велике розмаїття пропозицій щодо відображення в обліку трансакційних витрат, зокрема шляхом:

- поглиблення та розширення предметного наповнення рахунків бухгалтерського обліку, а саме доповнення рахунків 92, 93, 94, 95, 96 та 97 відповідними субрахунками з обліку трансакційних витрат з використанням аналітичних рахунків за видами трансакційних витрат [8];

- звільнення одного з наявних рахунків класу 9 Плану рахунків для забезпечення можливості відокремленого обліку трансакційних витрат, а саме рахунку 98 з назвою «Трансакційні витрати», та відкриттям субрахунків, призначених для обліку трансакційних витрат за їх видами [8];

- використання рахунку 973 (який виключено з Плану рахунків) з використанням аналітичних рахунків за видами трансакційних витрат [9].

Водночас інші вчені-дослідники погоджуються з тим, що присутність елементів трансакційних витрат у виробництві та збуті, адміністративних витратах, інших операційних витратах, витратах фінансової та інвестиційної діяльності є беззаперечною. Проте з огляду на «суто інституційну» природу таких витрат, найбільш прийнятним для дискусії варіантом вони вважають виділення в обліку та звітності підприємств

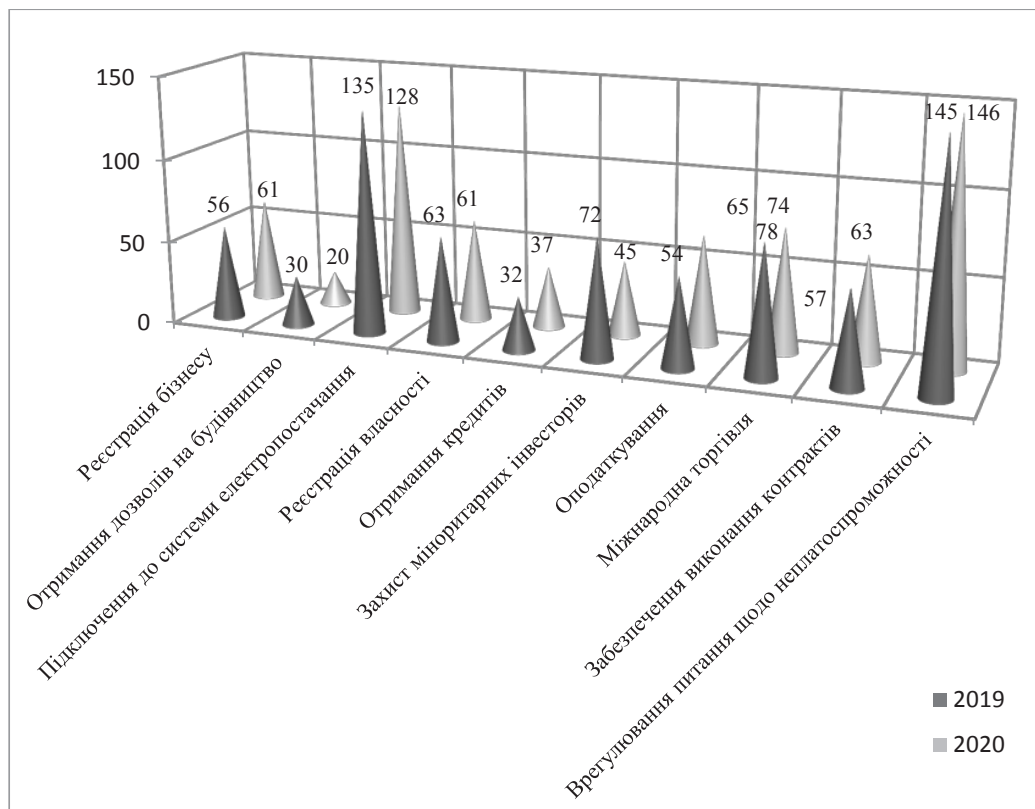

Рис. 1. Показники України щодо створення сприятливих умов ведення бізнесу

Джерело: розроблено на основі джерела [6]

окремого елементу затрат «Трансакційні витрати». Виділення ж окремого рахунку «Трансакційні витрати» в переповненому класі 9 «Витрати діяльності» Плану рахунків бухгалтерського обліку України поки що є передчасним [4].

Більш того, вчені вважають, що назріла необхідність розроблення й запровадження нової теоретичної основи інституціональної теорії бухгалтерського обліку [4].

Враховуючи вищевикладений матеріал, вважаємо, що оптимальним дискусійним варіантом сьогодення є організація обліку трансакційних витрат на позабалансових рахунках шляхом виокремлення окремого рахунку «Трансакційні витрати» та деталізації інфор-

мації на його субрахунках, що є можливим за умов автоматизації обліку.

Висновки. Трансакційні витрати – це витрати бізнесу. Склад їх є різноманітним. Вони характеризуються двоїстістю, адже, з одного боку, вони зменшують дохід підприємства, з іншого боку, сприяють підвищенню ефективності роботи економічних суб'єктів.

Запропоновано організовувати облік трансакційних витрат за допомогою позабалансових рахунків.

Перспективи подальших досліджень передбачають системний, комплексний підхід до розроблення та впровадження в практику методології обліку трансакційних витрат з урахуванням сучасних економічних реалій.

Список використаних джерел:

1. Coase R.H. *The Firm, the Market and the Law*. Chicago, USA : The University of Chicago Press, 1988.
2. Eggertsson T. *Economic Behavior and Institutions*. Cambridge : University of Cambridge, 1990.
3. North D. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge : University of Cambridge, 1990.
4. Гайдучий П.І., Жук В.М. Облік трансакційних витрат – вагомий фактор конкурентоспроможності в сучасній економіці. *Облік і фінанси АПК*. 2012. № 3. С. 9–19.
5. Дугінець Г.В. Державне регулювання трансакційних витрат економічної інтеграції в Україні. *Научные труды Донецкого технического университета. Серия : Экономическая*. 2006. Вып. 103-3. С. 83–86.
6. World Bank Group (n. d.). *Doing Business 2020 Indicators. Economy Profile of Ukraine. Doing Business*. URL: <https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/country/u/ukraine/UKR.pdf> (дата звернення: 05.12.2019).
7. Юшак Ж.М. Трансакційні витрати, пов'язані з входом підприємства на ринок: обліковий аспект. *Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки*. 2009. № 3(49). С. 208–213.
8. Тимофіїв С.В. Методологічні аспекти обліку трансакційних витрат. *Економічні науки. Серія «Облік і фінанси»*. 2012. Ч. 3. Вип. 9(33). С. 391–399.
9. Шигун М.М. Бухгалтерський облік трансакційних витрат: проблеми визначення поняття і класифікації. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. Серія: Бухгалтерський облік, контроль і аналіз*. 2009. Вип. 2(14). С. 224–234.

References:

1. Coase R.H. (1988). *The Firm, the Market and the Law*. Chicago, USA : The University of Chicago Press.
2. Eggertsson T. (1990). *Economic Behavior and Institutions*. Cambridge : University of Cambridge.
3. North D. (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. University of Cambridge.
4. Haidutskyi P.I., Zhuk V.M. (2012). Oblik transaktsiinykh vytrat – vahomyi faktor konkurentospromozhnosti v suchasnyy ekonomitsi [Transaction cost accounting is a significant factor in competitiveness in today's economy]. *Oblik i finansy APK [Accounting and Finance APC (A&F)]*, 3, 9–19. Available at: <http://magazine.faa.org.ua/oblik-transaktsiinykh-vytrat-vahomyi-faktor-konkurentospromozhnosti-v-suchasnyy-ekonomitsi.html> (accessed: 05 Desember 2019).
5. Duhinets H.V. (2006). Derzhavne rehuliuivannia transaktsiinykh vytrat ekonomichnoi intehratsii v Ukraini [State regulation of transaction costs of economic integration in Ukraine]. *Nauchnye trudy Donetskogo tekhnicheskogo univarsiteta. Seriya: ekonomicheskaya [Scientific works of the Donetsk Technical University. Series: economic]*, 103(3), 83–86.
6. World Bank Group (n. d.). *Doing Business 2020 Indicators. Economy Profile of Ukraine. Doing Business*. Available at: <https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/country/u/ukraine/UKR.pdf> (accessed: 05 Desember 2019).
7. Yushchak Z.M. (2009). Transaktsiini vytraty pry vkhodi pidpriemstva na rynok: oblikovyi aspekt [Transaction costs connected with the enterprise's entering the market: accounting aspect]. *Visnyk Zhytomyrskogo derzhavnogho tekhnologichnogho universytetu [Bulletin of Zhytomyr State Technological University]*, 3(49), 208–213.
8. Tymofiiiv S.V. (2012). Metodolohichni aspekty obliku transaktsiinykh vytrat [Methodological aspects of transaction costs accounting]. *Ekonomichni nauky. Seriya Oblik i finansy [Economic sciences. Accounting and Finance Series]*, 9(33), 391–399.
9. Shyhun M.M. (2009). Bukhhalterskyi oblik transaktsiinykh vytrat: problemy vyznachennia poniattia i klasyfikatsii [Transaction cost accounting: problems of definition and classification]. *Problemy teorii ta metodologii bukhalterskoho obliku, kontroliu i analizu. Seriya: Bukhhalterskyi oblik, kontrol i analiz [Problems of theory and methodology of accounting, control and analysis. Series: Accounting, Control and Analysis]*, 2(14), 224–234.

Кузнєцова Г.О.,

кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів, обліку та оподаткування,
Міжнародний університет бізнесу і права

Аніщенко О.В.,

кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів, обліку та оподаткування,
Міжнародний університет бізнесу і права

Kuznetsova Galyna,

Candidate of Economics, Associate Professor,
Department of Finance, accounting and taxation,
International University of Business and Law

Anischenko Olga,

Candidate of Economics, Associate Professor,
Department of Finance, accounting and taxation,
International University of Business and Law

АНАЛІЗ ДИНАМІКИ ЗАЛУЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙ В ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ

Кузнєцова Г.О., Аніщенко О.В. Аналіз динаміки залучення інвестицій в інноваційний розвиток промисловості України. Статтю присвячено аналізу динаміки залучення інвестицій в інноваційний розвиток промисловості України. Проведено аналіз динаміки виробництва видів продукції за постійним набором товарів-представників і структурі валової доданої вартості за видами промислової діяльності. Представлено індекс промислової продукції, що характеризує зміну створеного у промисловості обсягу валової доданої вартості за періоди, обрані для порівняння. Визначено, що упродовж останніх 5-ти років індекс промислової продукції демонструє нестабільну динаміку. Представлено результати аналізу у регіональному розрізі; у структурі промислового сектора економіки України (на провідних позиціях добувна та переробна промисловість). Визначено, що низька ефективність, нерациональна структура активів, недостатня інноваційна активність вітчизняних суб'єктів промислової діяльності, висока імпортозалежність економіки України у сегменті споживання промислової продукції створюють значні додаткові виклики і національній безпеці. За таких умов бажана докорінна структурна трансформація промисловості, яка стане каталізатором якісних структурних перетворень у національній економіці, посилення мотивації до інноваційної діяльності та технічного переоснащення виробництва на користь товарів із високою доданою вартістю.

Ключові слова: динаміка інвестицій, інноваційний розвиток промисловості, трансформація, індекс промислової продукції.

Кузнєцова Г.А., Анищенко А.В. Анализ привлечения инвестиций в инновационное развитие промышленности Украины. Статья посвящена анализу динамики привлечения инвестиций в инновационное развитие промышленности Украины. Проведен анализ динамики производства видов продукции по постоянному набору товаров-представителей и структуре валовой добавленной стоимости по видам промышленной деятельности. Представлены индекс промышленной продукции характеризует изменение созданного в промышленности объема валовой добавленной стоимости за периоды, выбранные для сравнения. Определено, что в течение последних 5-ти лет индекс промышленной продукции демонстрирует нестабильную динамику. Представлены результаты анализа в региональном разрезе; в структуре промышленного сектора экономики Украины (на ведущих позициях добывающая и перерабатывающая промышленность). Определено, что низкая эффективность, нерациональная структура активов, недостаточная инновационная активность отечественных субъектов промышленной деятельности, высокая импортозависимость экономики Украины в сегменте потребления промышленной продукции создают значительные дополнительные вызовы и национальной безопасности. При таких условиях желательна коренная структурная трансформация промышленности, которая станет катализатором качественных структурных преобразований в национальной экономике, усиление мотивации к инновационной деятельности и технического перевооружения производства в пользу товаров с высокой добавленной стоимостью.

Ключевые слова: динамика инвестиций, инновационное развитие промышленности, трансформация, индекс промышленной продукции.

Kuznetsova Galyna, Anischenko Olga. Analysis of the dynamics of investment attraction in the innovative development of the industry of Ukraine. The article is devoted to the analysis of the dynamics of investment attraction in the innovative development of the industry of Ukraine. The analysis of the dynamics of production of products by a constant set of goods-representatives and the structure of gross value added by types of industrial activity is carried out. The index of industrial production is presented, which characterizes the change in the volume of gross value added created in the industry for the periods chosen for comparison. It is determined that over the last 5 years the industrial production index has shown unstable dynamics. The results of regional analysis are presented: industrial production growth occurred only in 7 oblasts, while in 9 oblasts the growth of this indicator slowed down, while in 8 regions industrial production fell. It has been determined that in the structure of the industrial sector of the Ukrainian economy the leading positions are the extractive and processing industry, and the structure of the realized industrial production decreased the most in the Donetsk and Lugansk regions, which became a testimony to the loss of these regions due to the temporary occupation of part of their territory. The structure of the mining industry is analyzed, where the leaders are Poltava and Kharkiv regions, which is explained by the opening of new gas fields in these regions. Instead, the share of Donetsk and Lugansk regions in the production of production of the mining industry in Ukraine due to the loss of part of the coal mines in the temporarily occupied territories during this period. It is determined that the share of mechanical engineering in the structure of gross value added of the Ukrainian industry has decreased almost 3 times in the last 10 years. It is determined that low efficiency, irrational asset structure, insufficient innovative activity of domestic industrial entities, high import dependence of the Ukrainian economy in the industrial consumption segment create significant additional challenges and national security. Under such conditions, a radical structural transformation of the industry is desirable, which will be a catalyst for qualitative structural transformations in the national economy, enhancing the motivation for innovation and technical retooling of production in favor of high value-added goods.

Key words: investment dynamics, innovative industry development, transformation, industrial production index.

Постановка проблеми. Як відомо, промислове виробництво в Україні з 1991 року зазнало колосального зменшення. Говорити, що причиною такого зменшення було розірвання економічних та виробничих зв'язків, які існували до цього, які створювалися не на базі єдиного промислового комплексу України, а як частина народного господарського комплексу колишнього СРСР абсолютно безпідставно. І це підтверджують дані статистики – спад відбувався поступово, відбувалося імпортозаміщення, знижувався експорт, а перехідними процесами не управляли і тому маємо негативні наслідки. Україна останні роки активно готується до початку перемовин щодо укладення з Євросоюзом Угоди про відповідність та прийнятність промислової продукції. Питання промислового розвитку є одним з найактуальніших з огляду на необхідність забезпечення зростання та оновлення економіки не тільки в сучасній Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням аналізу та прогнозуванню розвитку вітчизняної промисловості присвятили свої праці такі вчені, як О.І. Амоша, Л.І. Федулова, О.К. Семеренко, В.В. Підгірний, Л.О. Збаразська, Н.В. Погуда та інші. Однак питання стану та розвитку промисловості України потребують доопрацювання. Особливе значення має залучення інвестицій в інноваційний розвиток підприємств промисловості, тому дане питання залишається актуальним і надалі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Питання стосовно спроможності промисловості стати ключовим елементом стратегії економічного розвитку країни, стану функціонування, вибору шляхів і заходів їх розв'язання, перспектив подальшої інноваційно-технологічної модернізації та її інвестиційної підтримки, удосконалення системи підготовки кадрів відповідно до потреб промисловості, шляхів поглиблення глобальних зв'язків у сфері виробництва та реалізації вітчизняної продукції, є актуальними для України. Важ-

ливо мати чітке стратегічне бачення необхідних перетворень у промисловому секторі, досягнення згоди між усіма учасниками процесу щодо можливих напрямів та механізмів здійснення таких перетворень. Тому, детально зупинимось на аналізі динаміки залучення інвестицій в інноваційний розвиток промисловості України, що є одним із головних ресурсів для інноваційно-технологічної модернізації галузі.

Формулювання цілей статті. У статті поставлено за мету дослідити динаміку залучення інвестицій в інноваційний розвиток промисловості України та визначити сучасний стан розвитку підприємств вітчизняної промисловості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Спроби розпочати відновлення промисловості в країні, як правило, раніше несли декларативний характер у вигляді державних програм її розвитку, що мали недосконалі завдання, заходи та механізми для їх реалізації, відсутність ресурсів для виконання цих програм.

Україна в останні роки активно готується до початку перемовин щодо укладення з Євросоюзом Угоди про відповідність та прийнятність промислової продукції. Актуальним буде провести аналіз обсягів промислового виробництва та оцінку залучення інвестицій в інноваційний розвиток промислових підприємств та визначити сучасний стан їх інвестиційно-інноваційного розвитку [1].

Як відомо, індекс промислової продукції — показник обсягу промислового виробництва країни, який вимірюється як середньозважена величина з відповідних індивідуальних індексів по кожному товару. Розрахунок базується на даних щодо динаміки виробництва видів продукції за постійним набором товарів-представників і структурі валової доданої вартості за видами промислової діяльності за базисний рік. Індекс промислової продукції характеризує зміну створеного у промисловості обсягу валової доданої вартості за періоди, обрані для порівняння [3].

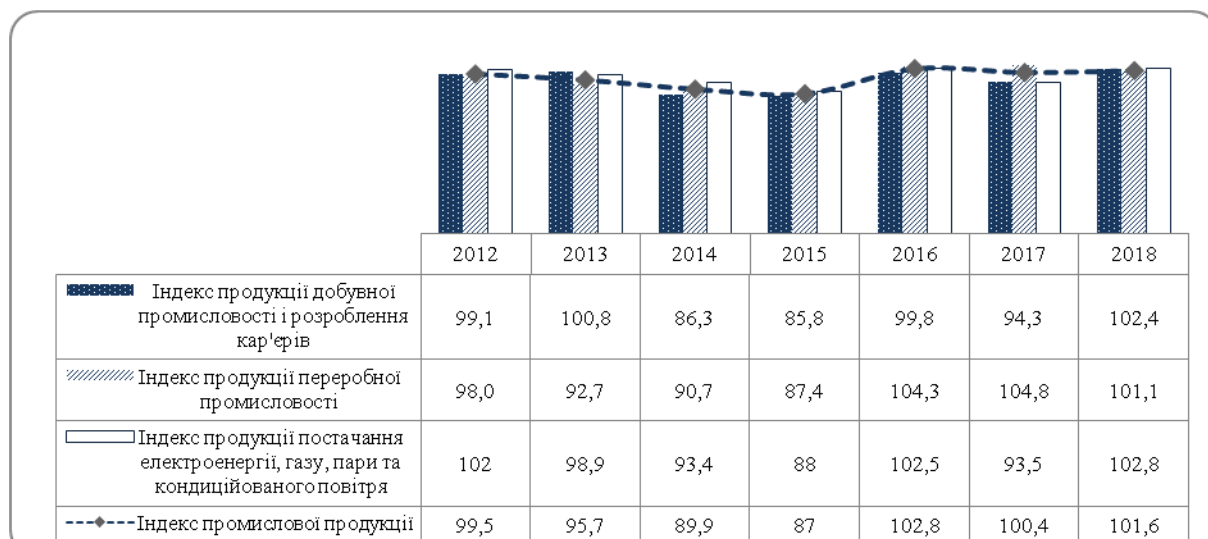

Рис. 1. Індеси промислової продукції в Україні, %

Джерело: систематизовано та розраховано за даними Державної служби статистики України [2]

Як показав проведений аналіз, в розвитку промисловості України та регіонів за останні роки прослідковувались різні тенденції. Індекс промислової продукції в Україні упродовж останніх 5-ти років демонструє нестабільну динаміку (рис. 1). Так, після суттєвого збільшення цього показника у 2016 році (до 2,8% після від'ємних значень упродовж 2012-2015 років) у 2017-му відбулось його зниження на 2,4 в.п., а у 2018-му – знову зростання (на 1,2 в.п.) [2].

Упродовж 2016-2017 років найбільше зростання індексу промислової продукції було характерним для переробної промисловості, тоді як у 2018-му навпаки – для інших видів промислової діяльності.

У таблиці 1 представлено результати аналізу у регіональному розрізі нарощення промислового виробництва у 2018 році відбулось лише в 7-ми областях (проти 14-ти у 2017-му), а найбільше в Сумській – на 8,6 в.п. Також важливо відмітити зростання індексу промислової продукції у Донецькій області до 102,6 в.п. проти 89,1 в.п. у 2017 році. Водночас у 9-ти областях зростання значень цього показника сповільнилось, а у 8-ми спостерігалось падіння обсягів промислового виробництва. Найсуттєвішим зниження індексу промислової продукції було в Одеській (на 19,8 в.п.) і Рівненській (на 13,7 в.п.) областях [1; 2; 3].

Щодо структури промислового сектора економіки України, то упродовж 2012-2018 років вона в цілому зазнала змін на користь добувної (+4,7 в.п.) і переробної (+1,6 в.п.) промисловості (табл. 2). У деяких регіонах у структурі промисловості відбулися значні зміни. Так, зокрема, частка профільного виду промислової діяльності – переробки – зросла в 7-ми областях, а найбільше у Вінницькій (на 7,9 в.п.) [2; 4].

Найвищий рівень спеціалізації на переробній промисловості зберігся у Волинській (81,4%) і Черкаській (83,4%) областях. Водночас у Закарпатській і Кіровоградській областях, які були лідерами за цим видом промислової діяльності у 2012 році, частка переробки у структурі промисловості у 2018-му суттєво знизилась: на 8,8 в.п. і 9,9 в.п. відповідно. Найвідчутнішим (на 29,0 в.п.) зменшення цього показника було в Пол-

тавській області, яка, натомість увійшла до трійки лідерів (разом із Харківською і Дніпропетровською областями) серед регіонів України за рівнем спеціалізації на добувній промисловості і розробленні кар'єрів.

Частка постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря у структурі промислового сектора економіки у 2018 році була найвищою у Чернівецькій області (+21,1 в.п., порівняно з 2012-м) і перевищувала 30% в Івано-Франківській, Луганській, Миколаївській, Рівненській і Хмельницькій областях, тобто в регіонах із потужними електростанціями (атомними і гідро). Найменша (7,5%) частка цього виду промислової діяльності – у Полтавській області. У структурі промисловості названого регіону також найменша частка водопостачання, каналізації, поводження з відходами – 0,5% проти 2,8% (найвище значення) в Одеській області [1; 2].

Структура реалізованої промислової продукції України (у розрізі регіонів) упродовж 2012-2018 років зазнала певних змін. Зокрема, у ній зменшилась частка 5-ти областей, а найбільше – Донецької (на 7,35 в.п.) і Луганської (на 6,29 в.п.), що стало свідченням втрати цими регіонами індустріального потенціалу внаслідок тимчасової окупації частини їх територій (табл. 3). Порівняно незначним (<0,12 в.п.) було зменшення часток у цій структурі Кіровоградської, Сумської і Чернівецької областей [2; 4; 5].

Лідерами за обсягом виробництва промислової продукції в Україні є Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Полтавська і Харківська області. У 2018 році частка цих 5-ти регіонів у відповідній структурі сумарно склала 59,89%.

У структурі добувної промисловості і розробленні кар'єрів у 2018 році, порівняно з 2012-м, зросли частка 9-ти областей, а найбільше – Полтавської (на 12,44 в.п.) і Харківської (на 12,34 в.п.), що зумовлено відкриттям нових родовищ газу у цих регіонах. Натомість частки Донецької і Луганської областей у виробництві продукції добувної промисловості України внаслідок втрати частини вугільних шахт на тимчасово окупованих територіях за цей період зменшилися на 11,46 в.п. і 9,15 в.п. відповідно.

Таблиця 1

Індекс промислової продукції регіонів України, %

Область	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Вінницька	107,1	110,4	105,4	104,0	105,3	108,2	99,2
Волинська	94,5	102,9	103,2	98,6	100,2	105,7	102,2
Дніпропетровська	102,2	98,5	92,5	92,1	99,3	100,1	103,0
Донецька	94,6	93,6	68,5	65,4	106,4	89,1	102,6
Житомирська	116,6	113,4	107,1	110,0	105,7	109,5	97,5
Закарпатська	101,4	96,9	106,1	79,7	105,9	100,3	105,1
Запорізька	96,8	97,1	96,8	95,3	96,9	106,2	103,6
Івано-Франківська	101,2	95,3	98,9	89,1	95,5	112,0	110,3
Київська	96,8	99,1	101,6	93,0	106,2	110,3	102,0
Кіровоградська	107,5	106,6	100,8	82,9	120,3	105,5	102,2
Луганська	92,5	91,1	58,0	34,0	139,0	69,0	83,0
Львівська	101,6	101,2	97,2	98,5	99,3	106,0	102,4
Миколаївська	99,5	96,5	101,4	91,1	110,5	101,5	104,0
Одеська	96,9	100,6	99,7	96,1	109,2	112,2	92,4
Полтавська	100,0	94,7	92,9	96,2	100,1	98,9	101,5
Рівненська	96,7	91,4	103,7	100,3	98,1	109,3	95,6
Сумська	95,6	107,0	88,1	98,4	91,2	101,7	110,3
Тернопільська	102,1	99,5	116,5	92,1	110,3	108,5	98,2
Харківська	97,6	94,5	94,8	88,2	105,8	106,1	102,9
Херсонська	104,7	92,4	96,4	98,1	102,0	103,2	101,1
Хмельницька	101,2	97,6	97,8	95,7	104,7	101,6	95,3
Черкаська	94,9	95,2	94,7	90,8	106,3	99,1	102,3
Чернівецька	86,8	103,7	92,9	98,3	96,9	106,7	105,8
Чернігівська	98,1	89,6	97,2	91,2	105,8	96,5	99,2

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [2]

Таблиця 2

Структура промисловості регіонів України (за обсягом реалізованої промислової продукції), %

Регіон	Добувна промисловість і розроблення кар'єрів			Переробна промисловість			Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря			Водопостачання; каналізація, поводження з відходами		
	2012	2017	2018	2012	2017	2018	2012	2017	2018	2012	2017	2018
Україна	10,5	14,6	15,2	63,7	65,0	65,3	24,4	19,4	18,5	1,4	1,0	1,0
Вінницька	2,0	2,0	2,2	71,7	79,3	79,6	25,1	18,2	17,6	1,2	0,5	0,5
Волинська	1,4	0,5	0,6	80,9	80,4	81,4	16,5	18,4	17,1	1,2	0,8	0,8
Дніпропетровська	24,2	26,9	27,2	58,8	59,3	59,5	14,8	12,6	12,4	2,2	1,2	0,9
Донецька	15,7	16,8	18,7	68,5	66,4	65,9	14,7	15,9	14,7	1,1	0,9	0,8
Житомирська	10,5	9,7	10,7	71,8	70,8	71,7	16,0	18,1	16,4	1,7	1,3	1,1
Закарпатська	1,1	0,9	1,1	81,7	69,8	72,9	15,6	28,1	24,6	1,6	1,2	1,4
Запорізька	2,9	2,5	2,0	72,0	74,2	76,0	24,0	22,8	21,4	1,1	0,6	0,6
Івано-Франківська	10,3	6,8	9,4	52,0	51,3	55,0	36,6	41,2	35,0	1,1	0,7	0,6
Київська	0,4	0,5	0,7	70,6	76,2	76,4	28,0	22,5	21,7	1,0	0,8	1,2
Кіровоградська	3,1	6,8	7,6	82,9	70,6	73,0	12,5	21,3	18,1	1,5	1,3	1,3
Луганська	16,1	12,6	7,2	66,3	57,8	60,7	15,4	28,2	30,2	2,2	1,4	1,9
Львівська	4,6	7,4	9,8	72,9	66,5	67,8	20,8	24,7	21,0	1,7	1,4	1,4
Миколаївська	0,6	0,9	1,3	71,7	67,5	66,6	26,5	30,7	31,1	1,2	0,9	1,0
Одеська	0,0	0,0	0,0	76,1	73,8	74,5	20,8	23,8	22,7	3,1	2,4	2,8
Полтавська	17,4	45,9	45,3	75,7	46,0	46,7	6,4	7,8	7,5	0,5	0,4	0,5
Рівненська	4,8	2,5	2,9	78,5	57,6	58,9	15,3	39,1	37,2	1,4	0,8	1,0
Сумська	23,9	15,6	20,3	62,2	63,6	61,8	12,8	19,9	16,9	1,1	0,9	1,0
Тернопільська	2,7	3,0	3,0	73,3	69,5	70,9	22,0	26,5	24,9	2,0	1,0	1,1
Харківська	4,1	29,1	29,0	70,8	53,2	52,8	23,6	16,4	16,9	1,5	1,2	1,2
Херсонська	0,4	0,5	0,4	73,2	71,3	69,4	23,7	27,0	28,7	2,7	1,3	1,4
Хмельницька	1,3	1,4	1,4	65,4	64,5	64,4	32,2	33,4	33,4	1,1	0,8	0,8
Черкаська	1,0	0,9	0,8	85,9	81,7	83,4	12,1	16,5	14,9	1,0	0,9	0,9
Чернівецька	1,0	0,9	0,7	56,2	44,1	36,6	40,0	53,1	61,1	2,8	1,8	1,6
Чернігівська	12,5	8,2	11,5	69,8	72,6	70,3	16,3	17,9	17,1	1,4	1,2	1,1

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

Таблиця 3

Структура реалізованої промислової продукції України (за регіонами), %

Область	Промисловість			Добувна промисловість і розроблення кар'єрів			Переробна промисловість			Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря			Водопостачання; каналізація, поводження з відходами		
	2012	2017	2018	2012	2017	2018	2012	2017	2018	2012	2017	2018	2012	2017	2018
Вінницька	1,94	3,40	3,34	0,32	0,42	0,45	2,03	4,20	4,12	2,74	3,26	3,24	1,56	1,81	1,88
Волинська	0,97	1,37	1,34	0,11	0,04	0,05	1,15	1,72	1,69	0,90	1,34	1,27	0,78	1,05	1,14
Дніпропетровська	19,00	21,19	20,86	37,6	35,87	34,55	16,30	19,58	19,23	15,83	14,08	14,28	28,03	26,03	19,75
Донецька	20,87	13,12	13,52	26,80	13,90	15,34	20,90	13,56	13,80	17,28	11,04	10,96	15,40	11,55	11,30
Житомирська	1,41	1,88	1,92	1,21	1,15	1,25	1,48	2,08	2,14	1,27	1,80	1,75	1,61	2,51	2,31
Закарпатська	0,86	1,06	1,03	0,08	0,06	0,07	1,02	1,15	1,17	0,75	1,57	1,40	0,92	1,29	1,55
Запорізька	7,11	9,52	9,16	1,69	1,47	1,14	7,47	11,01	10,80	9,61	11,44	10,82	5,25	5,63	5,49
Івано-Франківська	2,18	2,40	3,08	1,83	1,02	1,76	1,65	1,92	2,63	4,49	5,23	5,96	1,61	1,78	2,03
Київська	4,87	4,78	4,95	0,16	0,15	0,22	5,02	5,68	5,86	7,69	5,69	5,93	3,27	3,68	6,34
Кіровоградська	1,35	1,29	1,29	0,34	0,55	0,59	1,63	1,42	1,46	0,95	1,45	1,29	1,35	1,67	1,79
Луганська	7,28	1,15	0,99	9,58	0,92	0,43	7,04	1,04	0,93	6,31	1,72	1,65	10,74	1,63	2,01
Львівська	3,00	4,15	4,35	1,13	1,93	2,60	3,20	4,30	4,57	3,52	5,41	5,05	3,43	5,98	6,30
Миколаївська	2,08	2,59	2,52	0,10	0,14	0,20	2,18	2,72	2,61	3,11	4,20	4,34	1,68	2,37	2,61
Одеська	2,45	2,71	2,52	0,00	0,00	0,00	2,72	3,11	2,91	2,87	3,41	3,16	5,10	6,52	7,33
Полтавська	6,94	8,06	8,10	9,88	23,29	22,32	7,67	5,77	5,86	2,50	3,30	3,37	2,33	2,98	3,90
Рівненська	1,05	1,74	1,63	0,41	0,27	0,29	1,21	1,56	1,49	0,91	3,60	3,35	0,99	1,49	1,69
Сумська	2,15	2,00	2,05	4,21	1,96	2,53	1,95	1,99	1,97	1,55	2,10	1,92	1,59	1,92	2,08
Тернопільська	0,67	0,99	0,94	0,15	0,19	0,17	0,71	1,07	1,04	0,83	1,38	1,30	0,89	1,05	1,11
Харківська	6,69	8,45	8,25	2,24	15,50	14,58	6,91	7,00	6,75	8,89	7,33	7,73	6,73	10,44	10,38
Херсонська	0,88	1,32	1,25	0,03	0,04	0,03	0,94	1,46	1,34	1,17	1,88	1,98	1,59	1,75	1,89
Хмельницька	1,43	1,91	1,63	0,15	0,16	0,14	1,37	1,92	1,63	2,60	3,37	3,01	1,06	1,52	1,34
Черкаська	2,79	2,93	3,04	0,23	0,16	0,15	3,50	3,73	3,93	1,90	2,56	2,51	1,87	2,59	2,87
Чернівецька	0,35	0,53	0,67	0,03	0,03	0,03	0,29	0,36	0,38	0,80	1,48	2,26	0,66	0,97	1,09
Чернігівська	1,67	1,44	1,56	1,71	0,75	1,09	1,70	1,63	1,70	1,53	1,36	1,47	1,57	1,79	1,82
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [2]

У структурі переробної промисловості збільшилися частки 18-ти областей, із них найбільше – Дніпропетровської (на 2,93 в.п.) і Запорізької (на 3,33 в.п.), тоді як частки Донецької і Луганської областей зменшилися, відповідно, на 7,1 в.п. і 6,11 в.п. Проте, незважаючи на втрату частини виробництв, Донецька область (разом із Дніпропетровською і Запорізькою) формує основу потенціалу переробної промисловості в Україні. Частка цих 3-х регіонів у відповідній структурі у 2018 році сумарно становила 43,83% [2; 4].

Частки Донецької і Луганської областей суттєво зменшилися, порівняно з 2012 роком, і в структурі постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря, і в структурі водопостачання, каналізації, поводження з відходами. Але Донецька область залишається одним із лідерів (після Дніпропетровської) серед регіонів України за цими видами промислової діяльності.

Володіючи виробничим потенціалом і водночас значними природно-сировинними та людськими ресурсами, Україна за обсягом випуску промисловості поступається Німеччині більше чим в 30 разів, а за обсягом ВДВ майже у 44 рази. Спеціалізація вітчизняної промисловості є типовою для країн із сировинним типом економіки. Так, зокрема, частка добувної промисловості і розроблення кар'єрів у структурі ВДВ промислового сектора національної економіки становить понад 24% (найвищий показник серед держав-членів ЄС – 13% у Нідерландах), а частка переробної промисловості – лише 60,21%, тоді як найменше значення у ЄС – 65% (на Кіпрі) [1; 4; 5].

Структура валової доданої вартості (ВДВ) української промисловості є висококонцентрованою – майже 28% у ній припадає на добувну промисловість. Аналогічна ситуація і в переробній промисловості, понад 44% ВДВ якої формують два види виробництв – харчові і металургійні. Натомість частка машинобудування в структурі ВДВ промисловості України за останні 10 років зменшилася майже у 3 рази – з 16,7% у 2007 році до 5,7% у 2017-му.

Ці та інші негативні тенденції знижують ефективність української промисловості і економіки загалом, а залежність від сировинних секторів, продукція яких превалює у вітчизняному експорті, посилює нестійкість та вразливість до коливань на міжнародних ринках. Як наслідок, Україна значно поступається індустріальним державам-членам ЄС за показниками функціонування промислового сектора економіки, ключовим серед яких є рівень продуктивності праці. Значення цього показника в

Україні у 3 рази нижче, аніж у Польщі та у 9 разів нижче, аніж у Німеччині. Також в Україні порівняно менша частка ВДВ у випуску промисловості (25,62% проти 30,49% у Польщі і 35,82% у Німеччині у 2017 році) і критично мала частка інноваційної продукції в обсязі реалізованої промислової продукції – 0,7%, тоді як у Польщі – понад 7%, а в Німеччині – понад 25% [1; 4; 5].

Про втрату виробничого потенціалу свідчить незадовільна структура активів вітчизняної промисловості. Так, частка необоротних активів у названій структурі у 2017 році скоротилась до 43,31% (проти 55,2% у 2013-му), тоді як, до прикладу, у Польщі вона стабільно становить понад 60%. У підсумку, частка імпорту в загальному споживанні промислової продукції в Україні складає 45% (проти 30% у Польщі і 25% у Німеччині).

Низька ефективність, нерациональна структура активів і недостатня інноваційна активність вітчизняних суб'єктів промислової діяльності, а також висока імпортозалежність економіки України у сегменті споживання промислової продукції створюють значні додаткові виклики національній безпеці. За таких умов нагальною є докорінна структурна трансформація промисловості, яка стане каталізатором якісних структурних перетворень у національній економіці, посилення мотивації до інноваційної діяльності та технічного переоснащення виробництва на користь товарів із високою доданою вартістю. Розвиток промисловості, зокрема, на засадах Індустрії 4.0, прискорить інтеграцію економіки України у світові ланцюги формування доданої вартості.

Висновки. Таким чином можна зробити висновок, що кризове падіння виробництва однаково вразило промислові регіони. Оскільки промислові регіони напередодні другого кризового падіння, у 2010-2011 роках, демонстрували досить високі темпи розвитку, то це дає надію, що за допомогою активних антикризових заходів втрачені обсяги виробництва можуть бути надолужені протягом 2-3 років. Інша справа з Донецьким і Луганським регіонами, де основна причина падіння виробництва виникла через місцевий сепаратизм і військову агресію ззовні – зруйновано виробничі потужності, особливо постраждала виробнича інфраструктура, зокрема транспортна система. Модернізація і відновлення Донбасу має враховувати характер втрат виробничого і інфраструктурного потенціалу, а також доцільність їх відновлення виходячи з перспектив загального розвитку промисловості України в контексті з тенденціями світового науково-технічного прогресу.

Список використаних джерел:

1. Розвиток промисловості для забезпечення зростання та оновлення української економіки : науково-аналітична доповідь / за ред. д-ра екон. наук Дейнеко Л.В. НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. Київ, 2018. 158 с.
2. Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 14.01.2020).
3. Кизим М. О., Крамарев Г. В., Аналіз прогресивності структури промисловості та її впливу на зростання економіки в Україні та країнах світу. *Електронне фахове видання: Ефективна економіка*, № 8, 2019. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7208> (дата звернення: 10.10.2019).
4. Промисловість України – 2016: стан та перспективи розвитку : наук.-аналіт. доп. / О.І. Амоша, І.П. Буляєв, А.І. Землянін, Л.О. Збаразська, Ю.М. Харазішвілі та ін; Ін-т економіки пром. НАН України. Київ, 2017. 120 с. URL: http://iep.com.ua/publ/informacijni_resursi/naukovi_dopovidi/promislovist_ukrajini_2016_stan_ta_perspektivi_rozvitku/2-1-0-95 (дата звернення: 10.10.2019).
5. Імплементація Угоди про асоціацію між Україною та ЄС: економічні виклики та нові можливості : наукова доповідь / за ред. В.М. Гейця та Т.О. Осташко; НАН України, ДУ «Ін-текон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2016. 184 с.
6. Валовий регіональний продукт у 2015 році : [стат. зб.]. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 10.10.2019).

References:

1. Rozvytok promyslovosti dlja zabezpechennja zrostantnja ta onovlennja ukrajinsjkoji ekonomiky : naukovo-analitychna dopovidj (2018). [Industry Development for Growth and Renewal of the Ukrainian Economy: A Scientific and Analytical Report] / za red. d-ra ekon. nauk Dejnego L.V. ; NAN Ukrainy, DU «In-t ekon. ta prohnozuv». Kiev, 158 p.
2. Derzhavna sluzhba statystyky (2018). [Public statistics service]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed:10 October 2019).
3. Kyzym M.O., Kramarev H.V. Analiz prohresyvnosti struktury promyslovosti ta jiji vplyvu na zrostantnja ekonomiky v Ukrainy ta krajinakh svitu [Analysis of progressive structure of industry and its impact on economic growth in Ukraine and countries]. Elektronne fakhove vydannja: Efektyvna ekonomika, # 8, 2019. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7208> (accessed:10 October 2019).
4. Amosha, O.I., Bul'yeyev, I.P., Zemlyankin, A.I., Zbaraz's'ka, L.O., Kharazishvili, Yu.M., & et. al. (2017). Promyslovist' Ukrainy – 2016: stan ta perspektyvy rozvytku [Industry of Ukraine – 2016: the state and prospects of development] (Scientific Report). URL: http://iep.com.ua/publ/informacijni_resursi/naukovi_dopovidi/promislovist_ukrajini_2016_stan_ta_perspektivi_rozvitku/2-1-0-95 (accessed:10 October 2019). (in Ukrainian)
5. Heyets, V.M., & Ostashko, T.O. (Eds.) (2016). Implementatsiya Uhody pro asotsiatsiyu mizh Ukrainoyu ta ES: ekonomichni vyklyky ta novi mozhlyvosti [The implementation of the Agreement about Association between Ukraine and the EU: Economic Challenges and opportunities] (Scientific report). Kyiv: Institute for Economics and Forecasting NAS of Ukraine. (in Ukrainian)
6. State Statistics Service of Ukraine (2016). Valovyy rehional'nyy produkt u 2015 rotsi [Gross Regional Product in 2015] (Statistical collection). Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed:10 October 2019). (in Ukrainian)

УДК 657.1:504

Лопін А.О.,

здобувач кафедри фінансів та обліку,
Харківський державний університет харчування та торгівлі

Lopin Andriy,

Extractor of the Department of Finance and Accounting,
Kharkiv State University of Food Technology and Trade

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБЛІКУ ПРИРОДНОГО КАПІТАЛУ

Лопін А.О. Нормативно-правове забезпечення обліку природного капіталу. У статті проаналізовано вітчизняне та міжнародне нормативно-правове забезпечення обліку та відображення у звітності елементів природного капіталу задля вдосконалення методичних засад обліково-звітної системи підприємств харчової галузі. Доведено, що розроблення в Україні пакета нормативно-правових актів з питань захисту довкілля та збереження природного різноманіття стане базисом науково обґрунтованої класифікації екологічних аспектів діяльності підприємств харчової галузі, яку буде покладено в основу системи оцінювання та обліку природного капіталу. Описано створену в Україні нормативно-правову базу з формування екологічної політики держави, яка враховує рекомендації ООН і включає чотири рівні нормативних документів, а саме Конституцію України, кодекси, закони та постанови Кабінету Міністрів України. Досліджено світову систему органів управління нормативним забезпеченням обліку природного капіталу. Розподілені за рівнями (міжнародний, міждержавний, державний та облік природного капіталу підприємства) рамкові положення нормативних актів з організації обліку та контролю елементів природного капіталу.

Ключові слова: природний капітал, бухгалтерський облік, нормативно-правове забезпечення, захист довкілля, біорізноманіття, екологічний облік.

Лопин А.А. Нормативно-правовое обеспечение учета природного капитала. В статье проанализировано отечественное и международное нормативно-правовое обеспечение учета и отражения в отчетности элементов природного капитала с целью усовершенствования методических основ учетно-отчетной системы предприятий пищевой отрасли. Доказано, что разработка в Украине пакета нормативно-правовых актов по вопросам защиты окружающей среды и сохранения природного разнообразия станет базисом научно обоснованной классификации экологических аспектов деятельности предприятий пищевой отрасли, которая будет положена в основу системы оценивания и учета природного капитала. Описана созданная в Украине нормативно-правовая база по формированию экологической политики государства, которая учитывает рекомендации ООН и включает четыре уровня нормативных документов, а именно Конституцию Украины, кодексы, законы и постановления Кабинета Министров Украины. Исследована мировая система органов

управления нормативным обеспечением учета природного капитала. Распределены по уровням (международный, межгосударственный, государственный и учет природного капитала предприятия) рамочные положения нормативных актов по организации учета и контроля элементов природного капитала.

Ключевые слова: природный капитал, бухгалтерский учет, нормативно-правовое обеспечение, защита окружающей среды, биоразнообразие, экологический учет.

Lopin Andriy. Legal and regulatory support for accounting for natural capital. It is proved that in the context of Ukraine's participation in international environmental and biodiversity protection projects, as well as Ukraine's accession to global reporting initiatives for achieving sustainable development goals accounting regulation system of environmental aspects of economic activity requires in-depth research. The article analyzes national and international regulatory legal provision of accounting and reporting of the natural capital elements, with purpose of improving the methodological foundations of the food industry enterprises accounting and reporting system. It is proved that development of a package of regulations on environmental protection and conservation of natural diversity in Ukraine will become the basis for a science-based classification of food industry activity environmental aspects, which will form the basis of the system of natural capital elements assessment and accounting. Formed in Ukraine legal framework for the state's environmental policy takes into account the UN recommendations and includes four levels of normative documents – the Constitution of Ukraine, codes, laws and Cabinet of Ministers of Ukraine resolutions. The world system of regulatory bodies of the natural capital accounting has been investigated. The framework provisions of the normative acts of the natural capital elements accounting are divided according to the levels (international, interstate, state and enterprise). It is proved that the first three levels determine the general rules of the natural capital accounting, which must be observed by all enterprises, regardless of the types of economic activity and industry characteristics. It is substantiated that at the enterprise level these general rules are identified in the regulatory document – Accounting Policy, where it is advisable to prescribe in detail rules of natural capital elements synthetic and analytical accounting, accounts working plan, schedule of environmental documents flow, rules for transfer of different environmental indicators to reporting forms. The results of the analysis made it possible to conclude that the deterioration of environmental situation at the global level and signing the Association with the European Union requires from Ukraine further steps towards national environmental policy and National Plan of Action implementation (State Programs) harmonized with European standards which should be based on the natural capital accounting data of each enterprise.

Key words: natural capital, accounting, regulatory support, environmental protection, biodiversity, environmental accounting.

Постановка проблеми. Природа є основою процвітання та безпеки людей та економік. Природний капітал, який включає всі надбання природи, а саме геологію, ґрунт, повітря, воду та все живе, надає широкий спектр послуг людям і, згідно з оцінками, складає 36% від загального багатства країн світу. Однак багато переваг, які ми отримуємо від природи, й вплив, який ми маємо на природу, залишаються прихованими й часто не враховуються під час прийняття рішень у процесі управління суб'єктами господарювання. Як наслідок, природний капітал втрачається з тривожною швидкістю. Лише втрата лісів коштує світовій економіці від 2 до 5 трильйонів доларів на рік, або майже третину економіки Сполучених Штатів Америки. Ні вартість природного капіталу, ні наслідки його втрати досі не відображаються в Системах національних рахунків, які використовуються країнами для вимірювання економічної активності, та не використовуються особами, які приймають рішення щодо формування стратегій розвитку, оцінювання їх ефективності та звітування про прогрес [1, с. 8].

Природний капітал відрізняється від інших форм капіталу, оскільки він є незамінним, бере участь у генерації благ та послуг суспільства загалом, а не окремого підприємства, крім того, він може бути збережений лише сумісними зусиллями. Асоціація з Європейським Союзом, яку було підписано Україною у 2017 році, вимагає від нашої країни подальших кроків щодо співпраці з ЄС з питань впровадження державної стратегії екологічної політики та гармонізації державної стратегії охорони довкілля за європейськими стандартами.

Розроблення в Україні пакета нормативно-правових актів з питань захисту довкілля та збереження природного різноманіття стане базисом науково обґрунтованої класифікації екологічних аспектів діяльності підприємств харчової галузі, яку буде покладено в основу системи оцінювання та обліку природного капіталу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Усвідомлення науковою та політичною громадськістю Європи необхідності розроблення та реалізації нових підходів до збереження природного середовища, біотичної та ландшафтно-різноманітності як взаємопов'язаних невідмінних складових середовища існування людини й запоруки подальшого розвитку суспільства зумовило формування низки нових підходів до вирішення організаційних завдань охорони природи й осмислення їх наукового підґрунтя під новим кутом зору. Водночас Україна, успадкувавши через відомі історичні причини, багато традицій щодо природоохоронної справи колишнього СРСР, істотно відстала в розвитку процесу формування й запровадження системних підходів до активного збереження природного середовища в умовах його істотної антропогенної трансформації [2, с. 19–20].

Проблематику узгодження нормативно-правового забезпечення охорони та обліку природного капіталу з нормами міжнародного законодавства вивчали багато вітчизняних учених. Зокрема, Д. Грицишен дослідив нормативно-правове забезпечення обліку відходів та витрат на підвищення екологічної безпеки промислових виробництв [3], А. Валух проаналізував відповідність національного законодавства з екологічних

питань стандартам ЄС [4], О. Нестеренко визначила правові засади класифікації елементів природного капіталу задля організації їх обліку та відображення у звітності [5], О. Гриценко обґрунтував основні перспективи та засади упровадження екологічного обліку, розкриття можливостей відображення витрат екологічного регулювання [6], Н. Букало визначила основні напрями сучасної соціально-екологічної політики [7]. Водночас у контексті участі України в міжнародних проєктах захисту навколишнього середовища та біорізноманіття, а також приєднання України до світових ініціатив звітування з досягнення цілей сталого розвитку потребує поглиблених досліджень система нормативно-правового регулювання обліку екологічних аспектів господарської діяльності.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є аналіз вітчизняного та міжнародного нормативно-правового забезпечення обліку та відображення у звітності елементів природного капіталу для вдосконалення методичних засад обліково-звітної системи підприємств харчової галузі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інструментом реалізації стратегії розвитку природного капіталу є програмно-цільове регулювання за допомогою розроблення довгострокової, середньострокових та короткострокових програм розвитку держави, її регіонів, адміністративно-територіальних одиниць, інноваційно-інвестиційних проєктів, що реалізуються в системі державного управління. Необхідним елементом процесу розроблення й реалізації стратегії розвитку природного капіталу України є формування їхнього ресурсного та інституційно-організаційного забезпечення [4, с. 100]. Вирішенню означених питань сприяє міжнародний ТЕЕВ-проєкт в Україні (The Economics of Ecosystems and Biodiversity, ТЕЕВ), який покликаний забезпечити системне інтегрування екологічної оцінки біорізноманіття у рішення відповідних органів влади в країні та загальну систему еколого-економічних розрахунків, що вимагає перш за все розроблення методологічних засад обліку окремих елементів природного капіталу та їх розкриття у звітності суб'єктів господарювання [8].

Зростаюче людське населення й наша все більш інтенсивна поведінка все частіше висувають вимоги до глобальних екосистем та біорізноманіття. Виснаження та деградація цих запасів можуть безповоротно зменшити доступність переваг для майбутніх поколінь, а багато екосистем можуть бути настільки деградованими, що майбутні покоління взагалі не зможуть отримати від них користь. Крім того, багато людей досі не знають про повну цінність, або цінність природи, тобто про велику кількість послуг, які надає природа. Отже, зростає політичний тиск щодо пошуку способів чіткого та систематичного обліку природних ресурсів та їх переваг, які можна вбудувати в коло рішень, які впливають на наше благополуччя сьогодні та наше спільне майбутнє [9].

Як зазначив нобелівський лауреат Джозеф Стігліц, приватна компанія оцінюється як за звітом про прибутки, так і за балансом, але більшість країн складає лише декларацію про прибутки та збитки (ВВП), дуже мало держав знають про національний баланс. Облік багатства, включаючи облік природного капіталу, необхідний для оцінювання стійкості зростання [10]. Облік природного капіталу (NCA) зазвичай визначається як

вимірювання запасів природних ресурсів (як відновлюваних, так і невідновлюваних) та потоків вигід, які вони забезпечують. Облік природного капіталу ставить за мету фіксацію та інтеграцію внеску природи в системи, які приватний та державний сектори використовують для прийняття бізнес-рішень [1, с. 9].

Сформована в Україні нормативно-правова база з формування екологічної політики держави враховує рекомендації ООН і включає чотири рівні нормативних документів, а саме Конституцію України, кодекси, закони та постанови Кабінету Міністрів України (рис. 1).

Світову систему органів управління нормативним-забезпеченням обліку природного капіталу (System of Environmental Economic Accounting, SEEA) заступник директора департаменту статистики ООН Іва Хавінга представила як трирівневу структуру, керівне місце в якій посідає Комітет експертів ООН з еколого-економічного обліку (United Nations Committee of Experts of Environmental Economic Accounting, UNCEEА), тобто керівний орган з питань інтеграції та впровадження SEEA, створений у 2005 році на 36-й сесії Комісії статистики ООН (рис. 2) [11].

На першому рівні управління еколого-економічним обліком виділено два елементи, такі як Центральна структура Технічного комітету СЕЕО та Технічний комітет СЕЕО з експериментального обліку екосистем. Центральна структура Технічного комітету SEEA – це невелика група технічних експертів, відповідальних за просування порядку денного досліджень і подальший розвиток матеріалів та інструментів для впровадження SEEA.

Центральна структура СЕЕО об'єднує в єдину систему вимірювань інформацію про воду, мінерали, енергію, деревину, рибу, ґрунти, землі та екосистеми, забруднення й відходи тощо. Центральна структура СЕЕО складається з низки різних рахунків, які, відповідно до концепції Системи національних рахунків, є інтегрованими й об'єднаними в єдину інформаційну систему шляхом застосування одних і тих самих концепцій, структур, правил і принципів бухгалтерського обліку до різних потоків екологічної інформації. Таким чином, Центральна структура СЕЕО є міжнародним статистичним стандартом для вимірювання навколишнього середовища у взаємозв'язку з економікою й охоплює вимір у таких трьох основних галузях:

- екологічні потоки – потоки природних ресурсів, продуктів і залишків між навколишнім середовищем та економікою, а також усередині економіки як у фізичному, так і в грошовому вираженні;

- запаси екологічних активів – запаси окремих активів, таких як водні або енергетичні активи, та інформація про те, як вони змінюються протягом звітного періоду в результаті економічної діяльності й природних процесів як у фізичному вираженні, так і в грошовому еквіваленті;

- Економічна діяльність, пов'язана з навколишнім середовищем, – грошові потоки від економічної діяльності, пов'язаної з навколишнім середовищем, включаючи витрати на охорону навколишнього середовища та управління ресурсами, а також виробництво «екологічних товарів і послуг».

Паралельно з Центральною структурою Технічного комітету SEEA на першому рівні міжнародного регулювання екологічного обліку діє Технічний комітет SEEA з експериментального обліку екосистем, завданням якого було затверджено у березні 2013 року

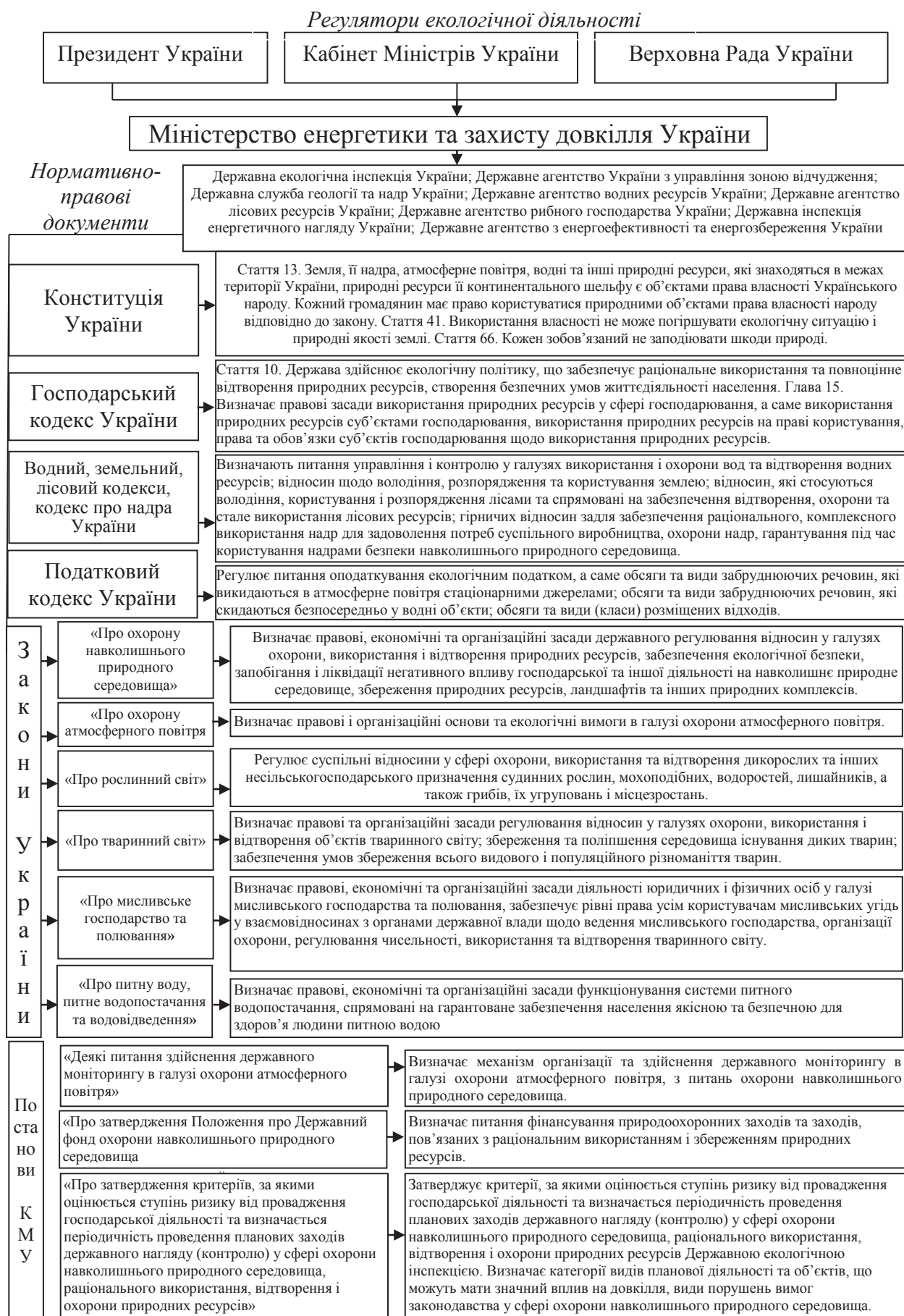

Рис. 1. Нормативно-правове регулювання екологічної політики України

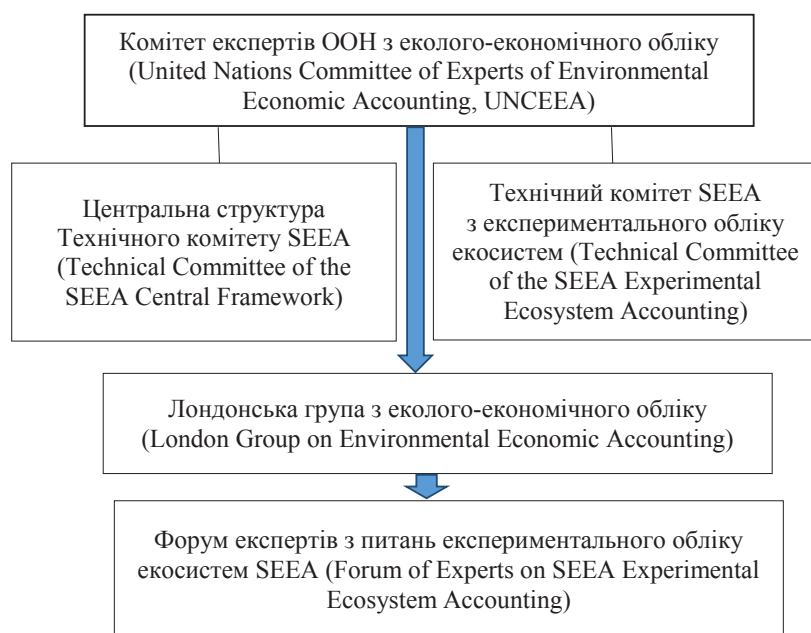

Рис. 2. Міжнародні органи управління нормативно-правовим забезпеченням обліку природного капіталу

Статистичною комісією ООН розроблення Системи еколого-економічного обліку. Експериментальний екосистемний облік (СЕЕО) як основа для початку тестування й подальшого розвитку цієї нової галузі національного обліку був офіційно опублікований у 2014 році, маючи вигляд спільної публікації Організації Об'єднаних Націй, Європейської комісії, Продовольчої і сільськогосподарської організації Об'єднаних Націй, Організації економічного співробітництва і розвитку, Світового банку.

Другий рівень управління еколого-економічним обліком представлений Лондонською групою з екологічного обліку, яка була створена у 1993 році задля надання практикам можливості ділитися своїм досвідом щодо розроблення та впровадження екологічних рахунків вбудованої Системи національних рахунків країн світу. Назва групи походить від міста проведення першого засідання у березні 1994 року (Лондон, Англія). Лондонська група – це добровільна неформальна група експертів, які переважно представляють національні статистичні агентства та міжнародні організації. Щорічні збори Лондонської групи служать форумом для огляду, порівняння та обговорення роботи, що проводиться учасниками щодо розроблення екологічних рахунків.

Форум експертів з питань експериментального обліку екосистем SEEA, який займає третій рівень міжнародної СЕЕО, покликаний об'єднати статистиків, дослідників та експертів щодо обліку екосистем, моделювання екосистем, просторового аналізу екосистемних послуг, економіки навколишнього середовища та екології, а також фахівців зі спостереження за землею задля виконання таких завдань:

- обмін передовим досвідом у складанні екосистемних звітів;
- демонстрація методологічних і технічних досягнень;
- пошук консенсусу щодо методичних прийомів, які повинні бути включені в практичні керівництва;
- розроблення рекомендацій щодо перегляду системи еколого-економічного обліку.

Означені комітети ООН розробляють описані в СЕЕО ЕЕО рамкові документи з питань екологічного обліку, які повинні розглядатись як базис для порівняння та обговорення. Їх слід сприймати як керівництво до типів інформації, які можна організувати за логікою обліку, яка дасть змогу найбільш повно врахувати взаємозв'язок між екосистемами та економікою в конкретній країні.

На рівні суб'єктів господарювання в Україні під час організації екологічного обліку необхідно враховувати рамкові положення нормативних актів з організації обліку та контролю елементів природного капіталу, які ми пропонуємо розподілити за рівнями (міжнародний, міждержавний, державний та облік природного капіталу підприємства) (рис. 3). Перші три рівні визначають загальні правила ведення обліку природного капіталу, яких повинні дотримуватися всі підприємства незалежно від видів економічної діяльності та галузевих особливостей. На рівні підприємства

ці загальні правила ідентифікуються в розпорядчому документі, а саме Наказі про облікову політику, в якому доцільно детально прописати правила синтетичного й аналітичного обліку природного капіталу, як додатки навести робочий план рахунків, графік документообігу первинних документів, правила перенесення екологічних показників до різних форм звітності тощо.

Висновки. Результати здійсненого аналізу дають змогу зробити висновок, що погіршення екологічної ситуації на світовому рівні, підписання Асоціації з Європейським Союзом вимагають від України подальших кроків щодо впровадження державної стратегії екологічної політики та втілення гармонізованого з європейськими стандартами Національного плану дій (державної програми) з охорони довкілля, яка має базуватись на даних бухгалтерського обліку природного капіталу на кожному підприємстві. Налагодження дієвої обліково-звітної системи екологічних наслідків діяльності та природного капіталу сприятиме:

- розробленню стратегії екологічно свідомого управління підприємством;
- вчасній ідентифікації ризиків виникнення надмірного антропогенного впливу на навколишнє середовище й вжиттю обмежувачих та попереджувальних заходів;
- поглибленому аналізу фінансових результатів від природоохоронної діяльності й визначенню впливу цих витрат на ефективність підприємства та ціну товарів, готової продукції чи послуг в основних видах діяльності, які мають найбільший вплив на природний капітал;
- оцінюванню економічного збитку, що завдає забруднення навколишнього середовища;
- забезпеченню практичного зв'язку між показниками фінансової, екологічної звітності та звітності зі сталого розвитку.

Перспективи подальшого вивчення заявленої проблеми вбачаємо в розробленні робочого плану рахунків для обліку природного капіталу, форм первинних документів та алгоритмів перенесення інформації про його складові частини до різних форм звітності.

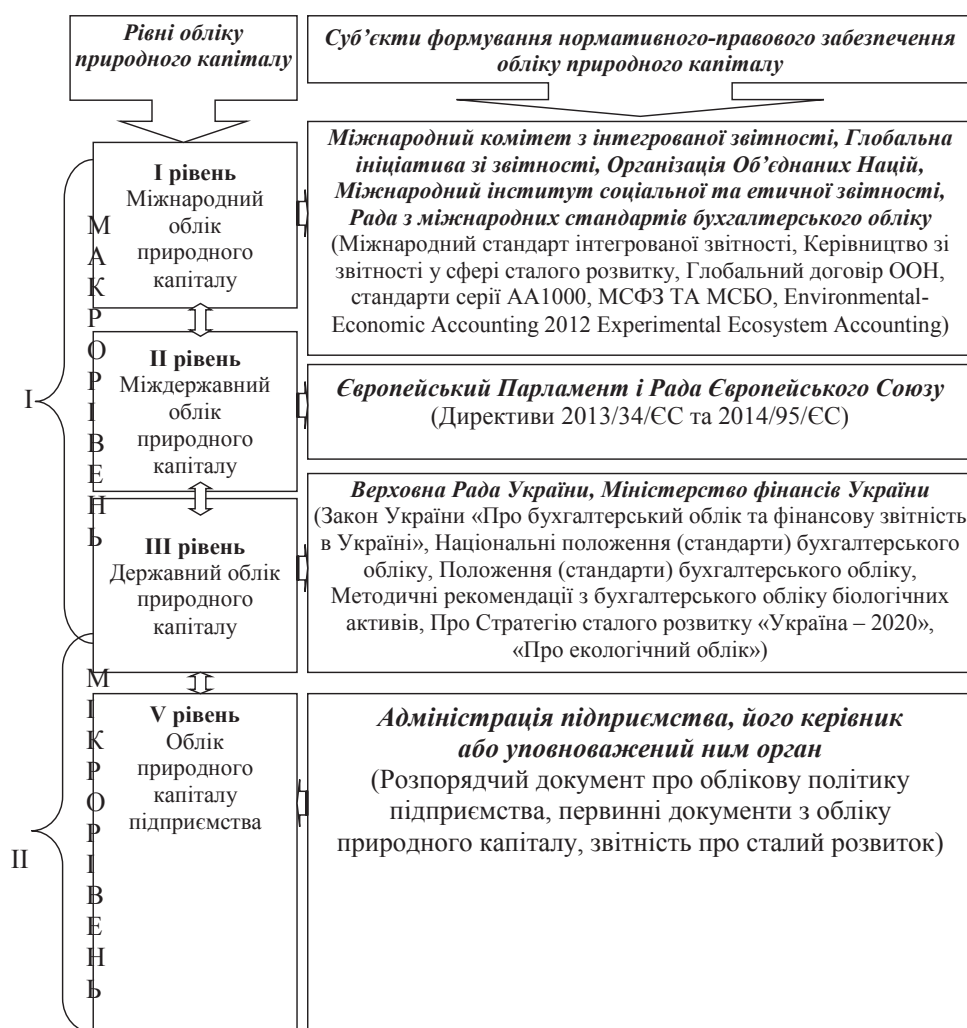

Рис. 3. Рівні нормативних актів з організації обліку та контролю елементів природного капіталу

Список використаних джерел:

1. Reuter K., Juhn D., Portela R., Venter J. Natural Capital Accounting across the Gaborone Declaration for Sustainability in Africa: A Desktop Scoping. Report Prepared for the Gaborone Declaration for Sustainability in Africa: Gaborone, Botswana. 2016. 188 p.
2. Нормативно-правове забезпечення збереження біорізноманіття в лісовому секторі України: аналіз та перспективи розвитку / Г. Бондарук, О. Кагало, Л. Проценко, А. Артов, Б. Проць. Львів : ТзОВ «Простір – М», 2013. 265 с.
3. Грицишен Д. Бухгалтерський облік в системі управління економіко-екологічною безпекою промислових підприємств : монографія. Житомир : ЖДТУ, 2015. 540 с.
4. Валух А. Модель формування державної стратегії розвитку природного капіталу України. *Теорія та практика державного управління*. 2018. Вип. 2. С. 96–104.
5. Нестеренко О. Інтегрована звітність: теорія, методологія, практика : монографія. Харків : Видавець Іванченко І.С., 2018. 410 с.
6. Гриценко О. Екологічний облік: визначення перспектив та основних засад упровадження. *Економіка і суспільство*. 2016. № 2. С. 678–683.
7. Букало Н. Екологічні витрати, їх економічна природа та стан. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2019. № 1. С. 128–137.
8. Крутова А., Нестеренко О. Методологічні засади відображення об'єктів природного капіталу у звітності підприємства. *Бізнес-інформ*. 2018. № 7. С. 177–184.
9. Natural Capital Accounting: Overview and Progress in the European Union. URL: https://ec.europa.eu/environment/nature/capital_accounting/pdf/MAES_INCA_2018_report_FINAL-fpub.pdf (дата звернення: 13.12.2019).
10. Natural Capital Accounting Helping Make Better Decisions for Sustainable Development. URL: <http://siteresources.worldbank.org/EXTSDNET/Resources/RIO-BRIEF-Nat-Capital.pdf> (дата звернення: 13.12.2019).
11. Ivo Havinga Assistant Director United Nations Statistics Division. Overview of the Natural Capital Accounting and the Valuation of Ecosystem Services project. URL: https://seea.un.org/sites/seea.un.org/files/Presentations/Inception_Mission/China/03_overview_of_the_natural_capital_accounting_and_valuation_of_ecosystem_services_project_v1.pdf (дата звернення: 13.12.2019).

References:

1. Reuter K., Juhn D., Portela R., Venter J. Natural Capital Accounting across the Gaborone Declaration for Sustainability in Africa: A Desktop Scoping. Report Prepared for the Gaborone Declaration for Sustainability in Africa: Gaborone, Botswana. 2016. 188 p. (accessed: 13.12.2019). (in English)
2. Bondaruk Gh., Kaghala O., Procenko L., Artov A., Procj B. (2013) Normatyvno-pravove zabezpechennja zberezhenja bioriznomanittja v lisovomu sektori Ukrajiny: analiz ta perspektyvy rozvytku [Legal support for biodiversity conservation in Ukraine's forest sector: analysis and development prospects]. Ljviv: TzOV "Prostir – M", 265 p. (in Ukrainian)
3. Ghrycyszen D. (2015). Bukhghaltersjkyj oblik v systemi upravlinnja ekonomiko-ekologichnoju bezpekoju promyslovykh pidpryjemstv [Accounting in the system of management of economic and environmental safety of industrial enterprises]. Zhytomyr : ZhDTU, 540 p. (in Ukrainian)
4. Valjukh A. (2018). Modelj formuvannja derzhavnoji strategiji rozvytku pryrodnogho kapitalu Ukrajiny [Model of formation of the state strategy of development of natural capital of Ukraine]. *Public administration theory and practice*. Vyp. 2. P. 96–104. (in Ukrainian)
5. Nesterenko O. (2018). Integhrovana zvitnistj: teorija, metodologhija, praktyka [Integrated reporting: theory, methodology, practice]. Kh.: Vydavcej Ivanchenko I.S., 410 p. (in Ukrainian)
6. Ghrycenko O. (2016). Ekologichnyj oblik: vyznachennja perspektyv ta osnovnykh zasad uprovadzhennja [Environmental accounting: defining the perspectives and main principles of implementation]. *Economy and society*. № 2. P. 678–683. (in Ukrainian)
7. Bukalo N. (2019). Ekologichni vytraty, jikh ekonomichna pryroda ta stan [Environmental costs, their economic nature and condition]. *Economic Journal of Lesya Ukrainka Eastern European National University*. № 1. P. 128–137. (in Ukrainian)
8. Krutova A., Nesterenko O. (2018). Metodologichni zasady vidobrazhennja ob'ektiv pryrodnogho kapitalu u zvitnosti pidpryjemstva [Methodological bases of reflection of natural capital objects in the enterprise reporting]. *Business-inform*. № 7. P. 177–184. (in Ukrainian)
9. Natural Capital Accounting: Overview and Progress in the European Union. URL: https://ec.europa.eu/environment/nature/capital_accounting/pdf/MAES_INCA_2018_report_FINAL-fpub.pdf (accessed: 13.12.2019). (in English)
10. Natural Capital Accounting Helping Make Better Decisions for Sustainable Development. URL: <http://siteresources.worldbank.org/EXTSDNET/Resources/RIO-BRIEF-Nat-Capital.pdf> (accessed: 13.12.2019). (in English)
11. Ivo Havinga Assistant Director United Nations Statistics Division. Overview of the Natural Capital Accounting and the Valuation of Ecosystem Services project. URL: https://seea.un.org/sites/seea.un.org/files/Presentations/Inception_Mission/China/03_overview_of_the_natural_capital_accounting_and_valuation_of_ecosystem_services_project_v1.pdf (accessed: 13.12.2019). (in English)

Малярець Л.М.,
доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри
Вищої математики та економіко-математичних методів,
*Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця*

Malyarets Lyudmila,
Doctor of Sciences (Economics), professor,
The chief of the Department
Higher mathematics and economics and mathematical methods,
Simon Kuznets Kharkov National University of Economics

ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ КОНТРОЛЮ ВИТРАТ ПІДПРИЄМСТВА

Малярець Л.М. Обліково-аналітичне забезпечення формування системи контролю витрат підприємства. У статті визначено та обґрунтовано роль контролю витрат підприємства в його системі управління в умовах мінливого економічного середовища, підкреслено важливість відповідності облікової інформації критеріям якості, повноти, своєчасності у процесі прийняття управлінських рішень, узагальнено основні принципи забезпечення інформацією системи контролю витрат підприємства, визначено, що контроль витрат підприємства сприяє оптимізації їх управління, встановлено та охарактеризовано взаємозв'язок між різними видами контролю для забезпечення управління витратами підприємства через функції управління та принципи контролю, охарактеризовано основні процедури, використання яких сприяє підвищенню ефективності системи внутрішнього контролю, окреслено пріоритетні завдання контролю витрат підприємства.

Ключові слова: обліково-аналітичне забезпечення, контроль витрат, підприємство, облік, функції управління, обліково-аналітична інформація.

Малярець Л.М. Учетно-аналитическое обеспечение формирования системы контроля расходов предприятия. В статье определена и обоснована роль контроля расходов предприятия в его системе управления в условиях меняющейся экономической среды, подчеркнута важность соответствия учетной информации критериям качества, полноты, своевременности в процессе принятия управленческих решений, обобщены основные принципы обеспечения информацией системы контроля расходов предприятия, определено, что контроль расходов предприятия способствует оптимизации их управления, установлена и охарактеризована взаимосвязь между различными видами контроля для обеспечения управления затратами предприятия через функции управления и принципы контроля, охарактеризованы основные процедуры, использование которых способствует повышению эффективности системы внутреннего контроля, обозначены приоритетные задания контроля затрат предприятия.

Ключевые слова: учетно-аналитическое обеспечение, контроль расходов, предприятие, учет, функции управления, учетно-аналитическая информация.

Malyarets Lyudmila. Accounting and analytical support for the formation of an enterprise cost control system. The current business environment in the world today requires businesses to use new management techniques aimed at improving the level of competitiveness, increasing the level of adaptation of the company to the influence of various factors of the internal and external environment. The implementation of these methods encourages businesses to incur additional costs that need to be constantly monitored, so their control plays an important role in the activities of enterprises to determine how rational their implementation is. Costs are also an integral part of any business, as they are operating, investing and financing activities. Effective control is only possible if there is adequate accounting and analytical information on which to track costs. Therefore, the formation of accounting and analytical support for cost control of the enterprise requires special attention in the management system of any enterprise, which determines the relevance of the topic of research. The article defines and substantiates the role of cost control of an enterprise in its management system in the conditions of changing economic environment, emphasizes the importance of compliance of accounting information with the criteria of quality, completeness, timeliness in the process of management decisions, as this is a guarantee of their validity and optimality; summarizes the basic principles of providing an enterprise cost control system with information that allows it to function effectively; determined that the cost control of the company contributes to the optimization of cost management, establishes and describes the relationship between different types of control to ensure cost management of the enterprise through

management functions and control principles, describes the basic procedures that use to improve the effectiveness of the internal control system, outlines the priority tasks of control enterprise costs. The conducted research is theoretical, but it can be the basis for further theoretical developments and practical recommendations, the introduction of which in the activity of enterprises will ensure the effective activity of the enterprise.

Key words: accounting and analytical support, cost control, enterprise, accounting, management functions, accounting and analytical information.

Постановка проблеми. Система внутрішнього контролю впливає на рівень ефективності управління діяльністю підприємства. Особливе значення в діяльності підприємства мають витрати, контроль за якими є пріоритетним завданням керівництва суб'єкта господарювання. Варто зауважити, що внутрішній контроль витрат є головним фактором, від якого залежать ефективність діяльності, конкурентоспроможність продукції та послуг, оптимальність реалізації управлінських рішень. Організація системи внутрішнього контролю, зокрема витрат, передбачає забезпечення взаємозв'язку з іншими складовими частинами системи управління підприємством на основі інформаційного забезпечення й діями між цими складовими частинами. З огляду на специфіку сучасних економічних тенденцій необхідно вживати заходів, які спрямовані на використання нових методів інформаційного забезпечення управлінських структур і використання накопиченого досвіду в роботі підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Обліково-аналітичне забезпечення витрат підприємства досліджувалось у багатьох працях науковців, таких як М.С. Адамів [1], Л.О. Волощук [2], Н.В. Голячук [3], І.П. Дзьобко [7], Д.В. Максименко [4], Є.В. Мних [5], А.А. Пилипенко [7], О.В. Писарчук [7], Ю.М. Пойда [6], А.М. Штангрет [8], В.Ф. Яценко [9]. З огляду на наявний доробок окремої уваги заслуговує обліково-аналітичне забезпечення контролю витрат підприємства.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є узагальнення теоретичних аспектів обліково-аналітичного забезпечення формування системи контролю витрат підприємства. Для її досягнення необхідно узагальнити вимоги до інформації, на основі якої приймаються рішення; визначити принципи інформаційного забезпечення формування системи контролю витрат підприємства; охарактеризувати взаємозв'язок контролю з іншими функціями управління витратами підприємства; окреслити взаємозв'язок між видами контролю в системі управління витратами підприємства; сформулювати найважливіші завдання контролю витрат підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для того, щоб прийняття управлінських рішень було ефективним, інформація, одержувана підсистемою управління витратами, повинна відповідати критеріям достовірності, наочності та своєчасності. Інформація повинна характеризуватися певним рівнем аналітичності, тобто бути достатньою для проведення відповідного аналізу; бути універсальною для можливості розрахунку показників, необхідних для прийняття управлінських рішень; забезпечувати можливість її порівняння в різних джерелах; бути достовірною та об'єктивно відображати факти господарські операції; своєчасно надходити для прийняття управлінських рішень; підлягати коригуванню за необхідності; нада-

вати можливість її формалізованої обробки; відповідати встановленому рівню трудомісткості заповнення та оброблення облікових форм; різні типи інформації повинні мати належний рівень взаємної відповідності.

Інформаційне забезпечення формування системи контролю витрат підприємства має функціонувати відповідно до таких засад:

- організаційна структура підприємства повинна бути забезпечена адекватною та відповідною інформаційною системою управління підприємством;
- оцінювання витрат і встановлення контрольованих величин та параметрів їх виміру повинні мати єдиний характер;
- повинні бути визначені нормативні та базові величини для порівняння й визначення контрольованих величин;
- слід розробити заходи, спрямовані на коригування здійснення процесу витрат задля управління відхиленнями від програми дій, вибраної керівництвом підприємства;
- комплексність використання інформації має дотримуватись на всіх стадіях впровадження стратегії управління витратами підприємства;

Оптимізація витрат є одним із найбільш пріоритетних завдань управління ними. Управління витратами полягає у виконанні комплексу визначених дій у процесі розрахунку величини витрат на одиницю послуги чи продукції.

Для функції контролю в системі управління витратами підприємства характерна дуальність. Функції процесу управління витратами й властиві їм цілі контролю представлені в табл. 1. Метою внутрішнього контролю є неперервний і системний моніторинг виробничої, організаційної, збутової та фінансової діяльності всіх структурних підрозділів підприємства для того, щоби виявити резерви збільшення рівня ефективності, визначення відхилень і недоліків, вирішення виникаючих проблем та прийняття оптимальних управлінських рішень. Методика внутрішнього контролю повинна базуватись на використанні єдиного підходу в процесі дослідження предмета контролю та методичної бази, спрямованих на вирішення конкретних завдань контролю. Особливістю попереднього контролю витрат є те, що він здійснюється на вході системи управління підприємством.

Головним чином попередній контроль використовується на стадії реалізації таких функцій, як планування, організація, здійснення та регулювання витрат. Об'єктами такого контролю є матеріальні, фінансові, трудові, інформаційні ресурси тощо.

На відміну від попереднього, поточний контроль здійснюється безпосередньо в процесі виробничо-господарської діяльності підприємства. Фокус контролю спрямований на центри відповідальності, а також осіб, за якими закріплена відповідальність за виконання робіт, надання послуг тощо. Об'єктами контролю у цьому разі є самі процеси виробничо-господарської діяльності.

Таблиця 1

Взаємозв'язок контролю з іншими функціями управління витратами підприємства

Функції управління	Цілі контролю
Прогнозування й планування	– Контроль за оцінюванням альтернативних варіантів управлінських рішень; – контроль за відповідністю управлінських рішень загальній меті та стратегії підприємства; – контроль за досяжністю запланованих показників.
Нормування	– Контроль витрат щодо відповідності встановленим нормативам та стандартам; – контроль витрат за центрами відповідальності.
Організація	– Контроль за правильністю організації виробничого процесу, прийняття рішень для отримання необхідних результатів; – контроль за раціональністю організації здійснення витрат на підприємстві.
Облік	– Контроль за складом та обсягами використання ресурсів та їхньої відповідності встановленим нормам, нормативам і стандартам; – контроль за законністю та правильністю господарських операцій.
Аналіз	– Контроль за оцінюванням результатів виконання управлінських рішень; – контроль рівня витрат за місцями їхнього місця виникнення; – контроль якості проведеного аналізу; – контроль за своєчасністю аналізу відхилень та причин їхнього виникнення.
Регулювання	– Контроль за регулюванням управлінських рішень; – контроль заходів, спрямованих на усунення недоліків та відхилень щодо витрат.

Здійснення заключного контролю відбувається на виході із системи управління підприємством задля отримання зворотного зв'язку після виконання робіт. Метою такого контролю є перевірка рівня виконання поставлених завдань шляхом отримання відповідної інформації, яка повинна відповідати критеріям повноти, достовірності, об'єктивності тощо.

Пріоритетними завданнями внутрішнього контролю витрат підприємства є:

- контроль обсягу продукції, виробленої підприємством;
- контроль величини собівартості продукції та інших витрат і контроль результатів (доходи та прибутки).

Ефективність системи внутрішнього контролю базується на використанні таких процедур:

- вироблення та реалізація управлінського рішення на основі врахування доцільності здійснення операцій;
- здійснення документування господарських операцій шляхом використання встановленої (розробленої чи затвердженої) форми первинних документів, в яких фіксуватиметься господарська операція;
- складання графіку документообігу, який передбачає затвердження руху документів за групами господарських операцій, визначення відповідальних осіб за їх складання, термінів оброблення, порядок відображення в регістрах і на рахунках бухгалтерського обліку господарських операцій.

Система внутрішнього контролю буде ефективною тоді, коли вона не матиме формальний характер, а функціонуватиме систематично та буде реальною. Ознаками такого контролю є оперативний контроль за використанням виробничих ресурсів з боку керівників структурних підрозділів; систематичний контроль всієї фінансово-господарської діяльності підприємства; контроль, що базується на точних оцінках, об'єктивних вимірниках, здійснюється певним колом осіб, а саме керівником, заступником керівника організації, головним бухгалтером та бухгалтерами, які відповідають за певну ділянку обліку, інших фахівців, що входять до складу управління; наявність зворотного зв'язку від об'єкта, що підлягає контролю. Керівники структурних підрозділів надають інформацію головному керівни-

цтву про результати роботи над усуненням виявлених недоліків, на основі чого відбувається вжиття заходів для встановлення винних осіб задля усунення ними негативних наслідків, що виникли; система внутрішнього контролю затверджується та регламентується обліковою політикою на основі розроблення графіку документообігу; наявні посадові інструкції менеджерів різних рівнів управління, узагальнення, аналіз та оцінювання результатів контролю, розроблення заходів з усунення виявлених недоліків.

В діяльності підприємства є стадії, на яких здійснення контролю є обов'язковим. Отже, ними є:

- стадія бюджетування витрат, на якій відбувається оцінювання оптимальності, ефективності та раціональності управлінських рішень стосовно здійснення витрат та визначення їх доцільності в процесі досягнення стратегічних завдань підприємства;
- стадія обліку, на якій відбувається контроль за використанням ресурсів відповідно до розрахованих бюджетів, визначаються доцільність та законність здійснюваних операцій.

Рівень обґрунтованості планів контролю й виконання відповідно до нього контрольних робіт впливають на рівень ефективності системи внутрішнього контролю. План робіт використовується службою внутрішньогосподарського контролю як основа для розроблення програми кожної перевірки. На основі проведеної перевірки службою внутрішнього контролю формуються висновки та надається об'єктивна оцінка того, чи є здійснені факти господарської діяльності законними та доцільними, наскільки повно в системі бухгалтерського обліку сформована інформація про здійснення господарських операцій, чи дотримується хронологія фіксування господарських операцій, наскільки забезпечується схоронність активів підприємства.

Для того щоби встановити повноту відображення господарських операцій у бухгалтерському обліку про стан активів підприємства, використовуються такі процедури контролю: в журналі обліку первинних документів, який складається за певною хронологією, перевіряють нумерацію всіх господарських операцій та їх ідентичність щодо первинних документів (це є запорукою того, що дані за всіма зареєстрованими документами оброблені й відо-

бражені в обліку повністю; проведені зіставлення сум, ідентифікація та виправлення помилок, що обумовили виникнення розбіжностей; порівняно інформацію, яка зафіксована в різних документах в рамках пов'язаних здійснюваних господарських операцій для визначення її достовірності й правдивості); складається альтернативний звіт про фінансові результати (складання такого звіту передбачає зіставлення фактичних витрат із витратами, що передбачені бюджетом); відбувається інвентаризація.

Специфіка нинішніх умов ведення бізнесу полягає в тому, що не лише кінцеві результати є пріоритетом діяльності підприємства, але й методи їхнього досягнення. Можливість виділити найважливіші напрями діяльності дає змогу зосередити увагу управління на найбільш пріоритетних аспектах та збільшити ефективність реалізації контролю.

Забезпечення досягнення мети контролю відбувається за рахунок виконання таких завдань:

- перевірка законності господарських операцій, пов'язаних з витратами;
- перевірка достовірності даних обліку про витрати підприємства;
- запобігання відхиленням від встановлених норм, нормативів та кошторисів витрат;
- перевірка доцільності, цілеспрямованості та ефективності здійснення конкретних витрат підприємства;
- перевірка своєчасності відображення даних про витрати в облікових документах;
- перевірка реалізації управлінських рішень, відповідно до яких було здійснено витрати.

Система управління підприємством містить значну кількість елементів та формується на вхідних ресурсах, які обумовлюють функціонування системи; господарській діяльності, організованій задля отримання бажаного результату; вихідному результату, який є виготовленою продукцією, наданими послугами тощо. Стан кожного з цих елементів фіксується у визначених вимірниках у вигляді обліково-аналітичної інформації, яка формується в системі бухгалтерського обліку та аналізу на основі моніторингу впливу зовнішніх та внутрішніх чинників задля адаптації підприємства до умов, що склалися.

Отже, обліково-аналітичне забезпечення системи контролю витрат підприємства відіграє важливу роль у процесі прийняття управлінських рішень.

Висновки. Оскільки витрати є невід'ємною частиною існування будь-якого підприємства, їх виникнення часто обумовлене стохастичним впливом зовнішніх та внутрішніх факторів через умови ведення господарської діяльності, які склалися в цей період. У зв'язку з цим для формування ефективної системи контролю витрат підприємства доцільно диференційовано підходити до контролю різних типів витрат. В такий спосіб забезпечуватиметься контроль найбільш важливих витрат підприємства, що дасть змогу вибрати найбільш доцільні методи управління ними. У разі виявлення істотних відхилень у процесі внутрішнього контролю доцільно коригувати розроблені плани за невідповідності їх встановленим меті або вживати заходів для коригування параметрів об'єктів контролю.

Список використаних джерел:

1. Адамів М.Є. Методико-аналітичне забезпечення антисипативного планування на підприємствах. *Вісник НУ «Львівська політехніка»*. 2012. № 722. С. 3–7. URL: <http://vlp.com.ua/node/8608> (дата звернення: 18.03.2019).
2. Волощук Л.О. Обліково-аналітичне забезпечення управління інноваційним розвитком підприємства. *Праці Одеського політехнічного університету. Економіка. Управління*. 2011. Вип. 2(36). С. 329–338.
3. Голячук Н.В. Обліково-аналітичне забезпечення як важлива складова управління підприємством. *Економічний аналіз*. 2010. Вип. 6. Ч. 3. С. 408–410.
4. Максименко Д.В. Обліково-аналітичне забезпечення стратегічного аналізу. *Вісник НУ «Львівська політехніка»*. 2012. № 722. С. 150–154.
5. Мних Є.В., Брадун О.М. Обліково-аналітичне забезпечення в інформаційній системі управління корпораціями. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Menagment/2009_647/23.pdf (дата звернення: 18.03.2019).
6. Пойда Ю.М. Обліково-аналітичне забезпечення управління витратами на виробництво комбікормів : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00. Київ, 2008. 24 с.
7. Пилипенко А.А. та ін. Формування обліково-аналітичного забезпечення управління витратами підприємств та їх об'єднань. Харків : ХНЕУ, 2011. 344 с.
8. Штангрет А.М. Обліково-аналітичне забезпечення процесу гарантування економічної безпеки підприємства. *Наукові записки*. 2013. № 2. С. 58–63.
9. Яценко В.Ф. Методологічний генезис сутності та змісту обліково-аналітичного забезпечення управління підприємством. *Вісник ЖДТУ. Серія «Економічні науки»*. 2013. № 3(65). С. 75–84.

References:

1. Adamiv M.Je. (2012). Metodyko-analitychne zabezpechennja antysypatyvnogho planuvannja na pidpryjemstvakh [Methodical and analytical protection of antisipative plan on fiduciary]. *Visnyk NU "Ljvivs'jka politekhnika"*, no. 722, pp. 3–7. Available at: <http://vlp.com.ua/node/8608> (accessed: 18.03.2019).
2. Voloshchuk L.O. (2011). Oblikovo-analitychne zabezpechennja upravlinnja innovacijnym rozvytkom pidpryjemstva [Accounting and analytical support of management of innovative development of the enterprise]. *Praci Odes'jckogho politekhnichnogho universytetu. Ekonomika. Upravlinnja*. Vol. 2(36), pp. 329–338.
3. Gholjachuk N.V. (2010). Oblikovo-analitychne zabezpechennja jak vazhlyva skladova upravlinnja pidpryjemstvom [Accounting and analytical support as an important component of enterprise management]. *Ekonomichnyj analiz*. Vol. 6, pp. 408–410.
4. Maksymenko D.V. (2012). Oblikovo-analitychne zabezpechennja strategichnogho analizu [Accounting and analytical support for strategic analysis]. *Visnyk NU "Ljvivs'jka politekhnika"*, no. 722, pp. 150–154.
5. Mnykh Je.V., Bradun O.M. (2009). Oblikovo-analitychne zabezpechennja v informacijnij systemi upravlinnja korporacijamy [Accounting and analytical support in the information system of corporate governance]. Available at: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Menagment/2009_647/23.pdf (accessed: 18.03.2019).

6. Poyda Yu.M. (2008) Oblikovo-analitychne zabezpechennya upravlinnya vytratamy na vyrobnytstvo kombikormiv [Accounting and analytical support of cost management for the production of compound feeds]: avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk; spets. 08.00. Kyiv. 24 s.

7. Pylypenko A.A., Dzjobko I.P., Pysarchuk O.V. (2011). Formuvannja oblikovo-analitychnogho zabezpechennja upravlinnja vytratamy pidpryjemstv ta jikh ob'jednanj [Formation of accounting and analytical support for managing the costs of enterprises and their associations]. Kharkiv: KhNEU. (in Ukrainian)

8. Shtanghret A.M. (2013). Oblikovo-analitychne zabezpechennja procesu gharantuvannja ekonomichnoji bezpeky pidpryjemstva [Accounting and analytical support of the process of guaranteeing the economic security of the enterprise]. *Naukovi zapysky*, no. 2, pp. 58–63.

9. Jacenko V.F. (2013). Metodologichnyj ghenезys sutnosti ta zmistu oblikovo-analitychnogho zabezpechennja upravlinnja pidpryjemstvom. [Methodological genesis of the essence and content of accounting and analytical support of enterprise management]. *Visnyk ZhDTU. Serija "Ekonomichni nauky"*, no. 3(65), pp. 75–84.

УДК 338.22

Поліщук Є.А.,

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри корпоративних фінансів і контролінгу,
*Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана*

Безверхий К.В.,

кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку та оподаткування,
Національна академія статистики, обліку та аудиту (м. Київ)

Настенко Д.В.,

старший викладач кафедри автоматизації енергосистем,
*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

Polishchuk Yevheniia,

Doctor of Science in Economics, professor,
Professor at corporate finance and controlling department,
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

Bezverkhyi Kostyantyn,

Candidate of Economic Sciences,
Associate Professor, Department of Accounting and Taxation,
National Academy of Statistics, Accounting and Audit (Kyiv)

Nastenko Dmytro,

Senior Lecturer,
Department of Power System Automation,
*National Technical University of Ukraine
"Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"*

ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛІНГ У ВИЯВЛЕННІ КОРПОРАТИВНОГО ШАХРАЙСТВА: ОСНОВНІ ЗМІНИ ТА КРОС-РЕГІОНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Поліщук Є.А., Безверхий К.В., Настенко Д.В. Фінансовий контролінг у виявленні корпоративного шахрайства: основні зміни та крос-регіональний аналіз. У статті представлено результати аналізу щорічних звітів Асоціації сертифікованих фахівців із розслідування шахрайства (за 2008–2018 рр.). Результати аналізу дають змогу побачити зміни, які відбулися протягом останньої декади. Аналіз стосувався таких показників, як портрет злочинця, організації-жертви, методи виявлення професійного шахрайства в різних регіонах, найпоширеніші схеми професійного шахрайства в різних регіонах. Також фінансовий контролінг розглянуто з точки зору виявлення корпоративного шахрайства. Визначено основні тенденції розвитку фі-

нансового контролінгу у цій сфері. Аналіз звітів показав, що кількість випадків шахрайства нині є меншою, ніж десятиліття тому, але не через його зменшення, а через небажання організацій-жертв повідомляти про нього. Більшість шахрайств спочатку була виявлена за допомогою доносів, фінансового контролінгу та аудиту. На думку опитуваних, найефективнішим контролем шахрайства є кодекс поведінки та активний моніторинг даних, а також контроль аналізу. Більше загальних випадків шахрайства було зареєстровано в таких галузях, як банківські та фінансові послуги, виробництво та державне управління.

Ключові слова: фінансовий контролінг, корпоративне шахрайство, внутрішній аудит, корупція, фальсифікація фінансової звітності.

Полищук Е.А., Безверхий К.В., Настенко Д.В. Финансовый контроллинг в выявлении корпоративного мошенничества: основные изменения и кросс-региональный анализ. В статье представлены результаты анализа ежегодных отчетов Ассоциации сертифицированных специалистов по расследованию мошенничества (за 2008–2018 гг.). Результаты анализа позволяют увидеть изменения, которые произошли в течение последней декады. Анализ касался таких показателей, как портрет преступника, организации-жертвы, методы выявления профессионального мошенничества в различных регионах, самые распространенные схемы профессионального мошенничества в разных регионах. Также финансовый контроллинг рассмотрен с точки зрения выявления корпоративного мошенничества. Определены основные тенденции развития финансового контроллинга в этой сфере. Анализ отчетов показал, что количество случаев мошенничества сейчас является меньшим, чем десятилетие назад, но не из-за его уменьшения, а из-за нежелания организаций-жертв сообщать о нем. Большинство мошенничеств сначала было обнаружено с помощью доносов, финансового контроллинга и аудита. По мнению опрошенных, самым эффективным контролем мошенничества является кодекс поведения и активный мониторинг данных, а также контроль анализа. Больше общих случаев мошенничества было зарегистрировано в таких областях, как банковские и финансовые услуги, производство и государственное управление.

Ключевые слова: финансовый контроллинг, корпоративное мошенничество, внутренний аудит, коррупция, фальсификация финансовой отчетности.

Polishchuk Yevheniia, Bezverkhyy Kostyantyn, Nastenko Dmytro. Financial controlling in corporate fraud detection: major changes and cross-regional analysis. The main goal of the article is to identify the main trends in the development of financial controlling tools in the fight against corporate fraud and to identify its features in different regions of the world. Due to this purpose the core tasks are to reveal main tendencies in the world of corporate fraud; to describe methods of financial controlling in corporate fraud combating; to study the problem of corporate fraud according to the industry; to explore the face of corporate fraud in regional aspect. Corporate fraud can be classified as asset misappropriation, corruption, and fraudulent financial statement. The research strategy was aimed to precede the Reports of the Nations: global study on occupational fraud and abuse for the last decade (period from 2008 to 2018) for further analysis in order to reveal the trends in this area. In addition, the analysis of panel data was used to compare the situation in different regions. Financial controlling is first and foremost part of the enterprise management system. Its main task is to achieve liquidity and the ability of the company to pay its obligations in a timely manner. Other tasks performed by the financial controller are protection of shareholders' equity, protection of assets, tax reporting, preparation of fair and prudent financial statements in accordance with the laws and guidelines. The adverse effect of occupational fraud is enormous. It includes economic and non-economic loss. Fewer fraud cases are being reported to authorities than a decade ago. Majority of the fraud were initially detected by tip, internal control and audit. Some companies do not want to report fraud to authorities. The most effective anti-fraud controls: code of conduct & proactive data monitoring and analysis controls. More overall fraud cases were reported in these industries: Banking and financial services, manufacturing and government and public administration. Expense report fraud schemes were most common in these industries: religious, charitable, or social services; construction. Small businesses lost almost twice as much per fraud scheme than medium and big companies.

Key words: financial controlling, corporate fraud, internal audit, corruption, falsification of financial statements.

Постановка проблеми. Корпоративне шахрайство є перепорою розвитку сучасних підприємств. Сьогодні навіть точно невідомі розміри та масштаби збитків від корпоративного шахрайства. Так, за даними Асоціації сертифицизованих фахівців з розслідування шахрайств, у 2018 р. ця сума сягала більше 7 млрд. дол. США, водночас вони зазначають, що на кожен випадок розкрадання припадає близько 130 000 дол. США вкрадених коштів. В середньому схема шахрайства триває 16 місяців, вона не виникає раптово, а також не виявляється швидко (що, власне, ускладнює боротьбу з нею), а найбільш поширеним його видом є корупція. Незва-

жаючи на вражаючі цифри, фахівці та експерти використовують цілий набір інструментів для боротьби з ним. Таким є фінансовий контролінг, який нині є обов'язковим атрибутом діяльності компаній не тільки великого бізнесу, але й малого та середнього. Системи фінансового контролінгу успішно впроваджуються у діяльність підприємств, водночас вони постійно вдосконалюються за ступенем ускладнення випадків корпоративного шахрайства.

Загалом корпоративне шахрайство ділиться на такі три великі групи, як незаконне присвоєння активів, корупція та шахрайство з фінансовою звітністю.

Фінансовий контролінг як метод виявлення корпоративного шахрайства дає змогу працювати в усіх трьох перелічених групах. Однак, як виявилось, не завжди компанії бажають звертатися по сторонню допомогу у виявленні корпоративного шахрайства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фінансовий контролінг та його необхідність досліджені в працях багатьох вітчизняних та зарубіжних учених. Так, у роботі румунських учених В. Лефтера, К. Романа та інших науковців відзначено, що фінансовий контролінг слугує для своєчасного вжиття превентивних мір щодо зловживань у компанії [1]. Вони також дотримуються думки про те, що для досягнення максимального ефекту фінансового контролінгу необхідно його періодично переглядати. Деякі вчені фокусують свої дослідження виключно на конкретному секторі. Так, А. Чепман та Р. Сміт [2] досліджували фінансовий контролінг у секторі фінансових послуг. Л.О. Лігоненко, О.А. Вержбицький [3] та М.В. Тарасюк [4] також досліджували питання контролінгу, але у сферах торгівлі та управління торговими мережами.

Дехто розглядає методи фінансового контролінгу (наприклад, внутрішній аудит) на рівні малих і середніх підприємств у контексті сталого розвитку [5]. Також у розрізі діяльності малих та середніх підприємств були здійснені дослідження щодо ризик-менеджменту як складової частини фінансового контролінгу [6].

О.О. Терещенко та Д.Г. Савчук визначають сутність вартісно-орієнтованого фінансового контролінгу, обґрунтовують рекомендації щодо запровадження вартісно-орієнтованого управління в компаніях, визначають ключові вартісно-орієнтовані показники, схеми їх розрахунку та сфери використання у вітчизняних реаліях [7]. І.М. Свідерська, Н.В. Волошанюк присвятили свої праці трансфертному ціноутворенню, що використовуються як важливий інструмент фінансового контролінгу та спрямовані на вдосконалення корпоративних фінансів у компанії [8].

Також були розглянуті звіти аудиторських компаній, наприклад Deloitte [9], де представлено те, як цифрові технології впливають на щоденне життя фінансового контролера, як це допомагає виявленню корпоративного шахрайства. Звіт KPMG [10] описує те, як змінюється роль фінансового контролера, як фінансовий контролінг буде виглядати в майбутньому, з огляду на стрімке зростання та виникнення новітніх технологій у цій сфері. Робота PwC [11] також робить наголос на ІТ-технологіях, які в подальшому приведуть до виникнення новітніх продуктів, що спричинить появу змін у системі фінансового контролінгу. Незважаючи на те, що фінансовий контролінг викликає інтерес багатьох науковців, досі є певні не досліджені аспекти цього явища. Так, потребує дослідження встановлення ролі фінансового контролінгу в корпоративному шахрайстві. Також недостатніми є дослідження щодо крос-регіональної специфіки фінансового контролінгу у глобальному вимірі. Зазначені потреби зумовили вибір тематики дослідження, а також його дослідницьку стратегію.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є визначення основних трендів розвитку інструментів фінансового контролінгу в боротьбі з корпоративним шахрайством та виявлення його особливостей у різних регіонах світу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фінансовий контролінг – це насамперед частина системи менеджменту підприємства. Його основним завданням є досягнення ліквідності та здатності компанії своєчасно сплачувати свої зобов'язання. До інших завдань, які виконує фінансовий контролер, слід віднести захист капіталу акціонерів, захист активів, складання звітності про податки, складання правдивої та розсудливої фінансової звітності відповідно до законодавства та керівних принципів звітності. Іноді контролеру може бути доручено складати звіти про МСФЗ, а консолідація рахунків – це завдання, яке стає необхідним, якщо компанія має кілька дочірніх компаній, якими вона повністю або частково володіє. Різні вимоги до звітності можуть застосовуватися до закордонних підприємств.

Всі ці завдання спрямовані також на виявлення девіантної поведінки менеджерів різних ланок та реагування на неї. До корпоративного шахрайства вдаються представники різного віку, статі, статусу на підприємстві.

У зв'язку з цим запропоновано розглянути портрет шахрая, який вдається до обману. За результатами опитування понад 2 000 підприємств з усього світу, яке проводиться щорічно, можна побачити, що особи віком від 41 до 50 років вдаються до корпоративного шахрайства найчастіше (становлять понад 30% від усіх випадків) (рис. 1). Відповідно, найчеснішими є особи, які щойно почали свою кар'єру, а саме люди до 26 років (в середньому 4%), а також ті, які вже її завершують, тобто люди старше 60 років (також у середньому близько 4%). Представники вікових груп 36–40 років та 51–60 років у середньому в 17% випадків вдаються до корпоративного шахрайства. Отже, на основі цього можна поки що припустити, що рух угору кар'єрними шаблями є прямо пропорційним кількості випадків участі у шахрайських схемах.

Щодо гендерної структури, то тут спостерігається не така стабільна картина, як із віковим розподілом. Так, останніми роками чоловіки беруть участь у шахрайських схемах частіше (рис. 2). Причому у 2018 р. цей розподіл був таким: на 31% жінок припадали 69% чоловіків, натомість у попередні роки таких перекосів у бік чоловіків не спостерігалось. Тут також можна припустити, що чоловіки частіше займають керівні посади у корпораціях, ніж жінки.

Не менш цікавими є дані, які характеризують середній розмір збитків, нанесених шахрайською справою (рис. 3). Як бачимо, середній розмір «жіночого шахрайства» є меншим, ніж «чоловічого», водночас спостерігаємо, що якщо раніше ці два показники різнилися більш ніж у 2 рази, то останнім часом (у 2018 р.) відрив зменшився. Очевидно, що чоловіки з огляду на свою ризикову природу можуть йти на шахрайські угоди з вищою грошовою винагородою.

Не менш важливим у розгляді портрета зловмисника є також його позиція в компанії, тобто те, яку посаду він займає. Так, рис. 4 демонструє цю ситуацію.

Як бачимо, найчастіше до шахрайства вдаються звичайні працівники (в середньому 42–43% щорічно), трохи менше – менеджери середньої ланки (близько 36%), а також власники або топ-менеджери (близько 22%). Водночас цей показник є малоінформативним для того, щоби зробити певні висновки, у зв'язку з чим варто розглядати також показник середнього розміру суми зловживання. Так, на рис. 5 показано, що, незважаючи

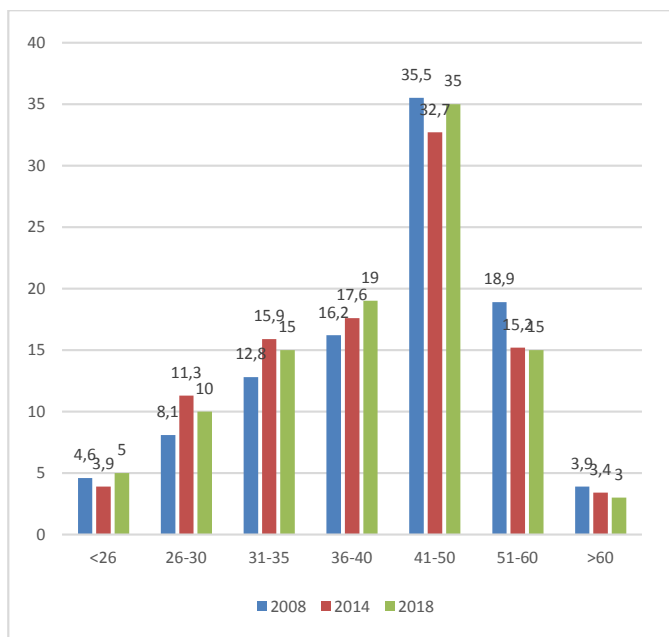

Рис. 1. Віковий розподіл осіб, які долучені до корпоративного шахрайства, років (2008, 2014, 2018 рр.)

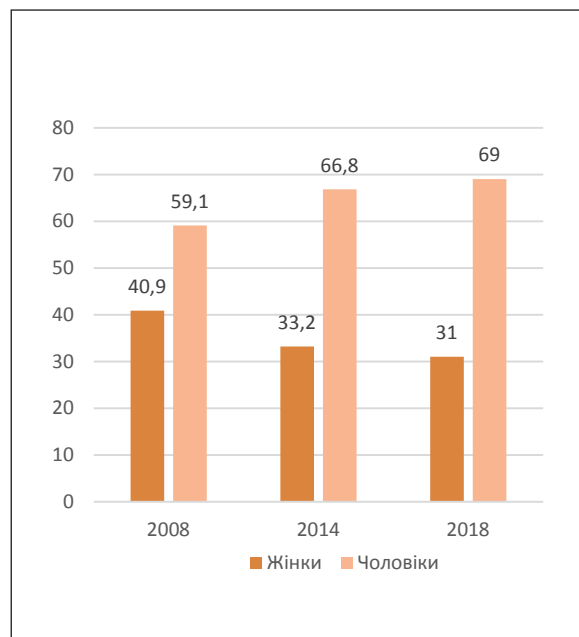

Рис. 2. Гендерний розподіл учасників шахрайств у корпоративному секторі, % (2008, 2014, 2018 рр.)

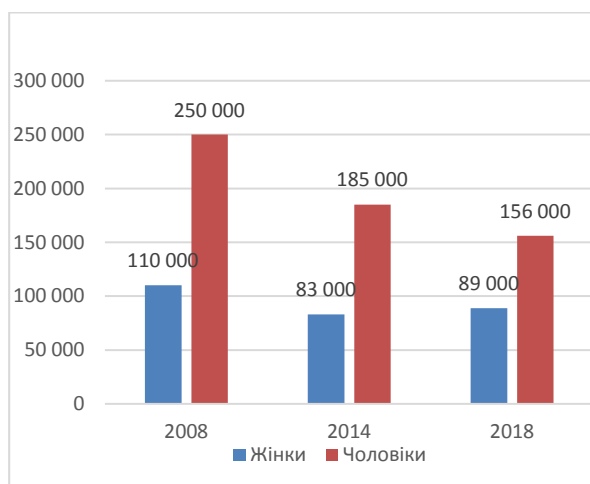

Рис. 3. Середнє значення розміру збитку, отриманого внаслідок корпоративного шахрайства (2008, 2014, 2018 рр.)

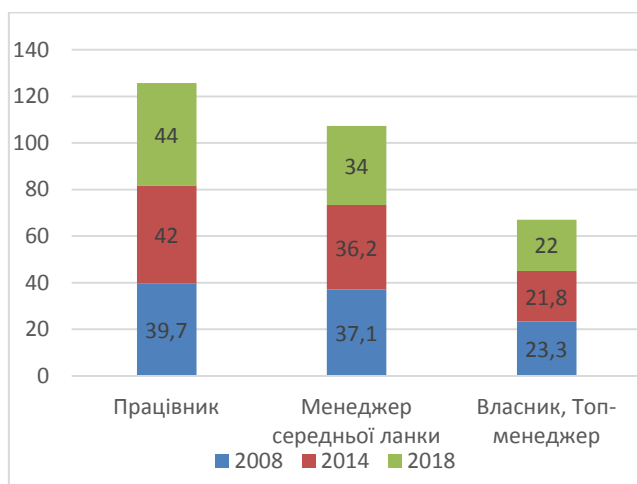

Рис. 4. Розподіл корпоративних шахраїв залежно від зайнятої посади (2008, 2014, 2018 рр.)

на те, що власники й топ-менеджери найрідше беруть участь у корпоративному шахрайстві, вони завдають найбільшої шкоди підприємствам, оскільки ці суми в середньому становлять понад 800 000 дол. США.

Цікавим також є те, що до шахрайства вдаються працівники (здебільшого), які ніколи не були звинувачені та засуджені, а ті, які мали попередні засудження, становлять лише 5% виявлених (рис. 6). Під час опитування респонденти також звертають увагу на такі характеристики та поведінку потенційного шахрая, який може завдати шкоди корпорації: стиль життя, який не відповідає фінансовим можливостям (придбання дорогого одягу, автовок тощо), фінансові труднощі (боргові зобов'язання, кредити), незвично тісний зв'язок із продавцем/замовником, проблеми з контролем, небажання ділити обов'язки, розлучення/сімейні проблеми. Отже,

якщо працівник поводить саме так, то слід звернути на це увагу, принаймні придивитися до цього.

Наступну групу показників надають компанії – жертви корпоративного шахрайства, які постраждали від дій злочинців. Методологія опитування виділяла чотири групи компаній, які зазнали шкоди від зловмих дій працівників, а саме неприбуткові організації, державні підприємства, публічні та приватні компанії. У 2008–2018 рр. відбулися незначні зміни у цих показниках (рис. 7).

Найчастіше від корпоративного шахрайства страждають саме приватні компанії (в середньому близько 40%), найрідше – неприбуткові організації (близько 12%). Також у цьому переліку є державні компанії (в середньому 16%) та публічні компанії (близько 30%). Для коректніших висновків необхідно також робити аналіз

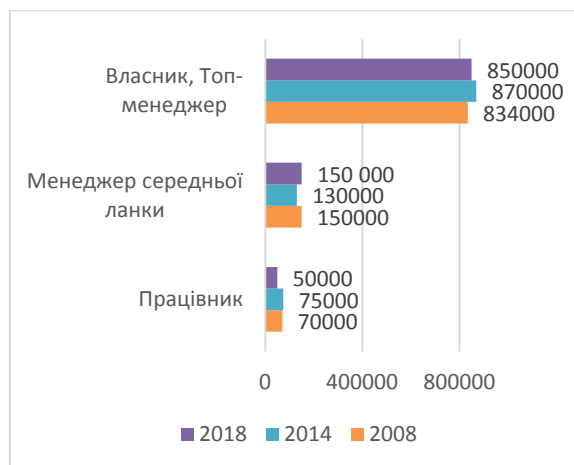

Рис. 5. Середнє значення збитків, нанесених шахраями, що займають різні позиції в компанії, дол. США (2008, 2014, 2018 рр.)

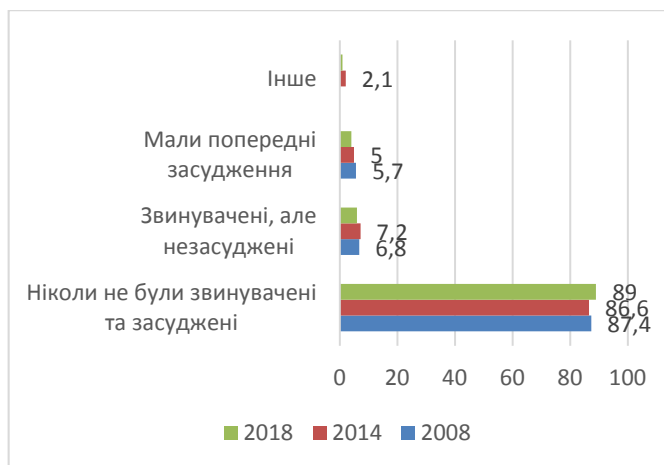

Рис. 6. Досвід у корпоративному шахрайстві виявлених шахраїв, % (2008, 2014, 2018 рр.)

Джерело: складено за даними звітів Асоціації сертифікованих фахівців з розслідування шахрайств [12]

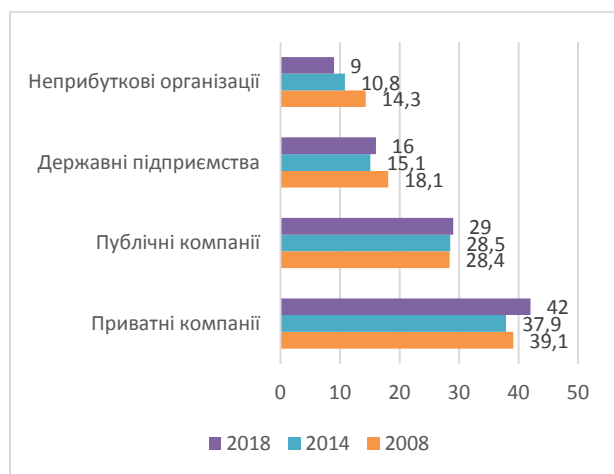

Рис. 7. Розподіл підприємств за організаційною ознакою, які постраждали від корпоративних зловживань, % (2008, 2014, 2018 рр.)

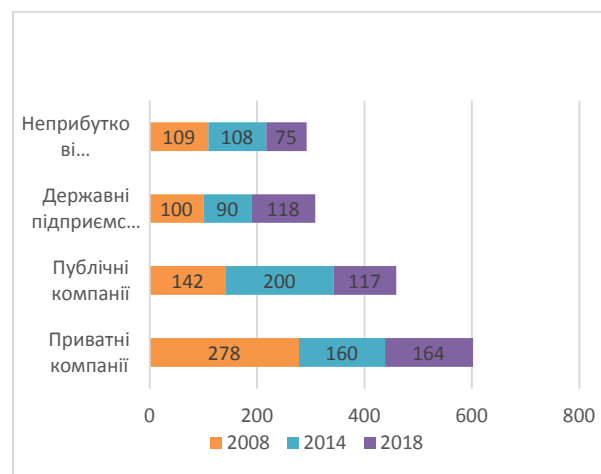

Рис. 8. Середнє значення розміру збитків, завданих корпоративним шахрайством, тис. дол. США (2008, 2014, 2018 рр.)

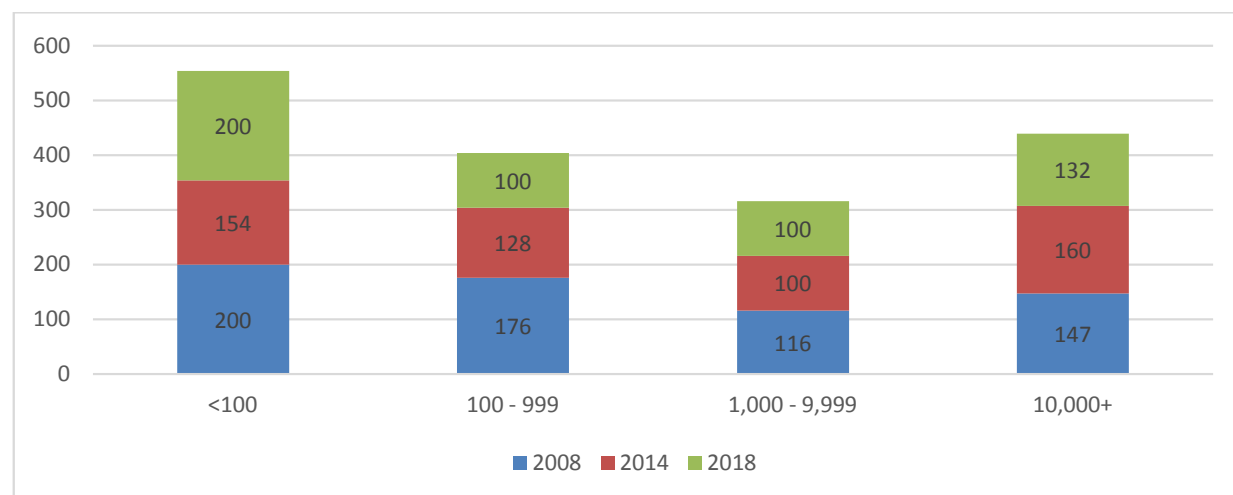

Рис. 9. Розподіл компаній за розміром, які страждають від корпоративного шахрайства, працівників (2008, 2014, 2018 рр.)

Джерело: складено за даними звітів Асоціації сертифікованих фахівців з розслідування шахрайств [12]

Таблиця 1

Топ-10 галузей, підприємства яких страждають від шахрайських дій, %

Топ-10 галузей	2008 р.	Топ-10 галузей	2014 р.	Топ-10 галузей	2018 р.
Банківські/фінансові послуги	14,8	Банківські/фінансові послуги	17,8	Банківські/фінансові послуги	20
Державне та публічне управління	11,7	Державне та публічне управління	10,3	Виробництво	12
Охорона здоров'я	8,4	Виробництво	8,5	Державне та публічне управління	11
Виробництво	7,2	Охорона здоров'я	7,3	Охорона здоров'я	8,7
Рітейл	7	Освіта	5,9	Рітейл	6,1
Освіта	6,5	Рітейл	5,6	Страхування	5,6
Страхування	5,6	Страхування	5,6	Освіта	5,1
Будівництво	4,6	Інше	3,8	Енергетика	4,9
Релігійні, благодійні, соціальні послуги	4,3	Нафта та газ	3,6	Будівництво	4,6
Інше	3,9	Перевезення та зберігання	3,5	Інше	4,1

Джерело: узагальнено на основі звітів Асоціації сертифікованих фахівців з розслідування шахрайств [12]

іншого пов'язаного показника, а саме середнього розміру збитків, завданих корпоративним шахрайством (рис. 8).

Якщо у 2008 р. в середньому найбільше збитків зазнавали приватні компанії, а найменше – державні підприємства, то вже у 2014 р. ситуація змінилась. Так, найбільше збитків від корпоративного шахрайства зазнали саме публічні компанії, а найменше – державні підприємства. Ще сильніше картина змінилась у 2018 р., коли ті ж самі приватні компанії зазнали найбільше збитків, а неприбуткові компанії – найменше. Є позитивна тенденція, щодо публічних компаній, адже в них середній розмір збитків поступово зменшується. Такий самий тренд зафіксовано у неприбуткових організаціях. Натомість неоднозначна ситуація спостерігається з приватними та державними компаніями.

На рис. 9 також показано розподіл компаній за розміром, які страждають від корпоративного шахрайства. Так, найбільше втрат зазнали компанії, що налічують до 100 осіб працівників. Фактично це середні підприємства, оскільки саме вони за загальноприйнятими європейськими нормами налічують від 50 до 250 осіб.

Як засвідчують цифри, корпоративне шахрайство процвітає саме у великих компаніях, що мають від 100 осіб працівників. Зокрема, варто виділити групу корпорацій, які налічують понад 10 000 працівників, що обумовлено складністю управління.

Досить цікавим є розподіл підприємств за галузями, які найчастіше страждають від шахрайських дій (табл. 1).

Як бачимо, топові позиції займають галузі, де надаються банківські та фінансові послуги, а також здійснюється державне та публічне управління. Протягом останніх десяти років виробнича галузь також почала страждати від шахрайства. Те ж саме можна сказати про охорону здоров'я.

Незважаючи на щорічні дані, які показують наявність корпоративного шахрайства в кожній галузі, компанії не стоять на місці, а намагаються протидіяти йому. На табл. 2 показано, яким чином, компанії намагаються боротися зі зловживаннями як за допомогою власних ресурсів, так і за допомогою зовнішніх.

Опитувані компанії у 2008–2018 рр. почали активніше звертатися до послуг зовнішнього аудиту, який

Таблиця 2

Методи контролю та боротьби з корпоративним шахрайством, %

Методи контролю та боротьби з корпоративним шахрайством	2008 р.	2014 р.	2018 р.
Зовнішній аудит, %	69,6	81,4	80
Внутрішній фінансовий контролінг, %	55,8	70,6	73
Кодекс поведінки, %	61,5	77,4	80
Ротація роботи/обов'язкові канікули, %	12,3	19,9	19
Несподівана перевірка, %	25,5	33,2	37
Політика протидії шахрайству, %	36,2	45,4	54
Тренінги з протидії шахрайству для працівників, %	38,6	47,8	52
Тренінги з протидії шахрайству для менеджерів середньої ланки та топ-менеджерів, %	41,3	47,8	53
Перегляд менеджменту, %	41,4	62,6	66
Гаряча лінія, %	43,5	54,1	63
Незалежний аудиторський комітет, %	49,9	62	61
Сертифікаційні програми з протидії шахрайству, %	51,6	70	72
Програми підтримки працівників, %	52,9	52,4	54
Винагорода для тих, хто повідомив про шахрайство, %		10,5	12

Джерело: узагальнено на основі звітів Асоціації сертифікованих фахівців з розслідування шахрайств [12]

виявляв корпоративне шахрайство. Те ж саме стосується внутрішнього фінансового контролінгу та Кодексу поведінки, який застерігає щодо наслідків шахрайських дій у разі виявлення таких. Загалом, як засвідчують дані, опитувані компанії активніше порівняно з періодом десятирічної давнини використовують усі вищезазначені методи контролю та боротьби з корпоративним шахрайством.

Дещо контроверсійним є факт того, що самі компанії часто не хочуть звертатися по допомогу до правоохоронних органів або намагаються не надавати публічності викриттю шахрайства. Так, респонденти зазначили, що серед причин небажання звертатися по допомогу в цьому питанні слід назвати побоювання поганої реклами (38%), достатню внутрішню дисципліну (33%), занадто високу вартість розслідування (24%), власні переконання (21%), відсутність доказів (12%), цивільний позов (4%), зникнення злочинця (2%).

Крос-регіональний аналіз передбачає, що корпоративне шахрайство варто також розглядати крізь призму регіональних особливостей. Для цього всі країни світу були об'єднані в окремі регіони, такі як Сполучені Штати Америки (далі – США), Суб-Сахара Регіон, Азіатський Тихоокеанічний, Західна Європа, Латинська Америка та країни Карибського басейну, Середня Азія та Північна Африка, Південна Азія, Східна Європа та Західно-Центральна Азія, Канада.

Розглянемо в розрізі цих регіонів те, яким чином були виявлені випадки шахрайств.

За допомогою даних було виявлено крос-регіональні особливості фінансового контролінгу у світі. Так, спільним для всіх регіонів є те, що всі вибирають доноси як метод детекції корпоративного шахрайства. Доноси – це найдешевший метод детекції, причому часто ініціатором стає не сама компанія, де працює робітник, а колеги, які помічають шахрайські або підозрілі дії, покупці та замовники. Рідше внут-

рішній фінансовий контролінг допомагає виявити таку поведінку. Періодичний перегляд менеджменту також посідає чільне місце в методах виявлення корпоративного шахрайства. Водночас, незважаючи на бурхливе зростання ІТ-технологій у світі, лише 1–2% опитуваних використовували цей метод. На тому ж рівні перебувають як звернення до правоохоронних органів, так і зізнання.

З табл. 4 бачимо, що корупція властива найвищою мірою всім регіонам. Корпоративне шахрайство з безготівковими грошима також є частим явищем, особливо в країнах Східної Європи та Західно-Центральної Азії, Південній Азії, США. Часто завищують витрати на компенсацію у США, а також в Латинській Америці та країнах Карибського басейну. Підробка фінансової звітності також має місце, а найчастіше – в Канаді й країнах Латинської Америки та Карибського басейну. Також наявні махінації з виплатою заробітних плат.

Висновки. Отже, фінансовий контролінг відіграє важливу роль у виявленні корпоративного шахрайства. Найважливішими висновками з проведеного дослідження є такі.

Негативний вплив професійного шахрайства величезний, і його неможливо точно визначити, але добре відомо, що він призводить до економічних та неекономічних збитків. Як засвідчують дані, сьогодні про випадки шахрайства повідомляють владі рідше, ніж десятиліття тому. Більшість шахрайств спочатку була виявлена доносом, а також за допомогою фінансового контролінгу. Визначено також, що деякі компанії не виявляють бажання повідомляти правоохоронним органам про шахрайство. Найефективнішим контролем проти шахрайства є фінансовий контролінг, кодекс поведінки та активний моніторинг даних. Більше випадків шахрайства було зареєстровано в таких галузях, як банківські та фінансові послуги, виробництво та державне управління. Схеми шах-

Таблиця 3

Способи детекції корпоративного шахрайства в регіонах, %

Регіон	Доноси, %	Внутрішній аудит, %	Перегляд управління, %	Зовнішній аудит, %	Інші, %	Випадковість, %	Перевірка документів, %	Узгодження рахунків, %	Спостереження/моніторинг, %	Повідомлення правоохоронними органами	ІТ-контроль, %	Зізнання, %
Азіатський Тихоокеанічний	47	16	10	8	4	4	3	3	2	2	1	1
Канада	32	21	15	5	7	4	4	5	6		1	
Східна Європа та Західно-Центральна Азія	40	20	16		6	7	1	3	2	1	2	
Латинська Америка та країни Карибського басейну	49	14	10	5	5	4	3	5			1	2
Середня Азія та Північна Африка	38	20	16	2	9	2		5	4	2		
Південна Азія	53	13	10	3	3	3	2	3	4	2	1	2
Суб-Сахара Регіон	40	19	12	2	4	6	4	7	2	1	1	1
США	37	14	13	3	7	9	5	5	3	3	1	1
Західна Європа	46	9	11	9	6	5	4	5	4	2	2	2

Джерело: узагальнено на основі звітів Асоціації сертифікованих фахівців з розслідування шахрайств [12]

Види корпоративного шахрайства крізь призму регіонів

Регіон	Корупція, %	Безготівкові гроші, %	Витрати на компенсацію, %	Використання інших рахунків, %	Підrobка фінансової звітності, %	Готівка на руки, %	Підrobка чеків та виплат, %	Викрадення готівки, %	Підrobка банківських карток, %	Махінації з виплатою зарплати, %	Рестрація виплат, %
Азіатський Тихоокеанський	51	25	17	14	13	13	8	8	7	4	3
Канада	40	18	11	20	14	13	10	3	13	6	3
Східна Європа та Західно-Центральна Азія	60	30	11	15	10	9	5	10	4	2	4
Латинська Америка та країни Карибського басейну	51	22	1	11	14	17	8	11	12	9	3
Середня Азія та Північна Африка	49	19	9	15	4	23	8	15	13	4	2
Південна Азія	62	20	13	13	10	9	7	8	12	3	1
Суб-Сахара Регіон	49	18	12	17	9	21	15	14	10	6	2
США	30	21	17	26	9	15	15	11	14	10	3
Західна Європа	36	17	13	28	8	15	8	8	5	4	1

Джерело: узагальнено на основі звітів Асоціації сертифікованих фахівців з розслідування шахрайств [12]

райства у звіті про витрати найпоширенішими є в таких галузях, як релігійні, благодійні чи соціальні послуги, будівництво. Малий бізнес втрачає майже вдвічі більше в схемах корпоративного шахрайства, ніж середній та великий.

Подальшими розвідками в цьому напрямі можуть бути дослідження щодо мотивів девіантної поведінки учасників корпоративного шахрайства, а також ефективність проведення фінансового контролінгу на підприємствах у боротьбі зі зловживаннями.

Список використаних джерел:

1. Lefter F.R., Sendroiu C., Roman A.G. Improving the Financial Control – A Priority of Corporate Management Nowadays. *Theoretical and Applied Economics*. 2007. № 4(509). P. 29–36.
2. Chapman A., Smith R.G. Controlling financial services fraud. *Young*. 2000. № 6.
3. Лігоненко Л.О., Вержбицький О.А. Контролінг у торгівлі : монографія. Київ : Національний торгово-економічний університет, 2013. 268 с.
4. Тарасюк М.В. Контролінг в управлінні торговельними мережами: теорія, методологія, практика : монографія. Київ : Київський національний торгово-економічний університет, 2010. 548 с.
5. Wang L., Dai Y., Ding Y. Internal Control and SMEs' Sustainable Growth: The Moderating Role of Multiple Large Shareholders. *Journal of Risk and Financial Management*. 2019. № 12(4). P. 182.
6. Zhao S., Zeng M. Theory of SMEs financial risk prevention and control. *2014 International Conference on Education, Management and Computing Technology (ICEMCT-14)*. 2014. Atlantis Press.
7. Терещенко О.О., Савчук Д.Г. Вартісно-орієнтований контролінг – інноваційний ресурс управління корпоративними фінансами. *Фінанси України*. 2011. № 11. С. 77–88.
8. Свідерська І.М., Волошанюк Н.В. Трансфертне ціноутворення як інструмент фінансового контролінгу: проблематика практичного використання в Україні. *Фінанси України*. 2014. № 8. С. 97–111.
9. CFO insights Virtual Financial Controller. URL: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=2ahUKEwiN9NaU8K_nAhX8zMQBHdqBc8QFjAAegQIAhAB&url=https%3A%2F%2Fwww2.deloitte.com%2Fcontent%2Fdam%2FDeloitte%2Fde%2FDocuments%2Ffinance-transformation%2FCFO-Insights_Virtual-Financial-Controller.pdf&usq=AOvVaw3695M_pM1PKkM0vSvTwdx (дата звернення: 17.01.2020).
10. The Transformative ConTroller: adding value, insight and a bridge to the future. URL: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=2ahUKEwis3-3S8K_nAhXUwsQBHSoyAqAQFjAAegQIAxAB&url=https%3A%2F%2Fassets.kpmg%2Fcontent%2Fdam%2Fkpmg%2Fpdf%2F2016%2F05%2Fforbes-transformative-controller.pdf&usq=AOvVaw3iSXiDFI2QMdkihM6glj8N (дата звернення: 17.01.2020).
11. Financial services technology 2020 and beyond: Embracing disruption. URL: <https://www.pwc.com/gx/en/industries/financial-services/publications/financial-services-technology-2020-and-beyond-embracing-disruption.html> (дата звернення: 17.01.2020).
12. Асоціація сертифікованих фахівців з розслідування шахрайств. URL: <http://www.acfe.com>

References:

1. Lefter, F. Roman, C., Sendroiu, C. & Roman, A.G. (2007). Improving the Financial Control – A Priority of Corporate Management Nowadays. *Theoretical and Applied Economics*, 4(509), 29–36. (in English)
2. Chapman, A., & Smith, R.G. (2000). Controlling financial services fraud. *Young*, 6. (in English)

3. Lighonenkno L.O., Verzhbyckyj O.A. (2013). *Kontrolingh u torghivli : monohrafija* [Controlling in trade : a monograph]. K. (in Ukrainian)
4. Tarasjuk M.V. (2010). *Kontrolingh v upravlinni torghovelnymy merezhamy: teorija, metodologhija, praktyka : monohrafija* [Controlling in the management of trade networks: theory, methodology, practice: monograph]. K. (in Ukrainian)
5. Wang, L., Dai, Y., & Ding, Y. (2019). Internal Control and SMEs' Sustainable Growth: The Moderating Role of Multiple Large Shareholders. *Journal of Risk and Financial Management*, 12(4), 182. (in English)
6. Zhao, S., & Zeng, M. (2014). Theory of SMEs financial risk prevention and control. In *2014 International Conference on Education, Management and Computing Technology (ICEMCT-14)*. Atlantis Press. (in English)
7. Tereshhenko O.O., Cavchuk D.Gh. (2011). Vartisno-orijentovanyj kontrolingh – innovacijnyj resurs upravlinnja korporatyvnymy finansamy [Cost-Oriented Controlling is an innovative resource for corporate finance management]. *Finansy Ukrainy*. № 11, pp. 77–88. (in Ukrainian)
8. Svidersjka I.M., Voloshanjuk N.V. (2014). Transfertne cinoutvorennya jak instrument finansovogho kontrolinghu: problematyka praktychnogho vykorystannja v Ukraini [Transfer pricing as a tool for financial control: the problem of practical use in Ukraine]. *Finansy Ukrainy*. 8, pp. 97–111. (in Ukrainian)
9. CFO insights Virtual Financial Controller. Available at: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=2ahUKEwiN9NaU8K_nAhX8zMQBHdqiBc8QFjAAegQIAhAB&url=https%3A%2F%2Fwww2.deloitte.com%2Fcontent%2Fdam%2FDeloitte%2Fde%2FDocuments%2Ffinance-transformation%2FCFO-Insights_Virtual-Financial-Controller.pdf&usg=AOvVaw3695M_pM1PKkM0vSvgtWdx (accessed: 17 January 2020).
10. The Transformative ConTroller: adding value, insight and a bridge to the future. Available at: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=2ahUKEwis3-3S8K_nAhXUwsQBHSoyAqAQFjAAegQIAxAB&url=https%3A%2F%2Fassets.kpmg%2Fcontent%2Fdam%2Fkpmg%2Fpdf%2F2016%2F05%2Fforbes-transformative-controller.pdf&usg=AOvVaw3iSXiDFI2QMdkihM6g1j8N (accessed: 17 January 2020).
11. Financial services technology 2020 and beyond: Embracing disruption. Available at: <https://www.pwc.com/gx/en/industries/financial-services/publications/financial-services-technology-2020-and-beyond-embracing-disruption.html> (accessed: 17 January 2020).
12. Asotsiatsiya sertyfikovanykh fakhivtsiv z rozsliduvannya shakhraystv [Association of Certified Fraud Investigators]. URL: <http://www.acfe.com>

УДК 657

Поляк К.Ю.,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту,
Рівненський державний гуманітарний університет

Poliak Kateryna,
Candidate of Sciences (Economics),
Associate Professor of Management,
Rivne State Humanitarian University

АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ ГОСПОДАРСЬКОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ

Поляк К.Ю. Аналітичне забезпечення управління господарською діяльністю підприємства в умовах надзвичайних ситуацій. Обґрунтовано теоретико-методичні підходи до розуміння ролі та значення надзвичайних ситуацій для показників господарської діяльності підприємств, досліджено наукові праці з позиції формування та розвитку організаційно-методичних положень обліково-аналітичного забезпечення управління господарською діяльністю підприємства в умовах надзвичайних ситуацій. Сформовано висновки про комплексний характер досліджень проблем теорії, методології та економічного аналізу підприємств різних галузей національного господарства. Розглянуто підходи до сутності та складу методів економічного аналізу, на основі чого наведено склад методичних прийомів економічного аналізу, що виокремлюються вченими. Визначено, що під час оцінювання впливу наслідків надзвичайних ситуацій необхідним є визначення їхнього впливу на показники економічного аналізу, що зумовлює потребу у визначенні напрямів зміни результуючого показника в результаті надзвичайних ситуацій через ідентифікацію його складників, на які можуть вплинути надзвичайні ситуації.

Ключові слова: господарська діяльність, надзвичайна ситуація, наслідки надзвичайних ситуацій, економічний аналіз, аналітичні показники.

Поляк Е.Ю. Аналитическое обеспечение управления хозяйственной деятельностью предприятия в условиях чрезвычайных ситуаций. Обоснованы теоретико-методические подходы к пониманию роли и значения чрезвычайных ситуаций для показателей хозяйственной деятельности предприятий, исследованы научные работы, касающиеся позиции формирования и развития организационно-методических положений учетно-аналитического обеспечения управления хозяйственной деятельностью предприятия в условиях чрезвычайных ситуаций. Сформирован вывод о комплексном характере исследований проблем теории, методологии и экономического анализа предприятий различных отраслей национального хозяйства. Рассмотрены подходы к сущности и составу методов экономического анализа, на основе чего представлен состав методических приемов экономического анализа, которые выделяются учеными. Определено, что при оценивании влияния последствий чрезвычайных ситуаций необходимо определение их влияния на показатели экономического анализа, что обуславливает необходимость в определении направлений изменения результирующего показателя в результате чрезвычайных ситуаций через идентификацию его составляющих, на которые могут повлиять чрезвычайные ситуации.

Ключевые слова: хозяйственная деятельность, чрезвычайная ситуация, последствия чрезвычайных ситуаций, экономический анализ, аналитические показатели.

Polyak Kateryna. Analytical support for managing the economic activity of the enterprise in emergency situations. Theoretical and methodological approaches to understanding the role and importance of emergencies on the indicators of economic activity of enterprises are grounded. It is proved that the system of economic analysis allows to manage both the consequences and their causes, is dynamic, and therefore constantly evolves under the influence of the economic reality of the functioning of the enterprise and its external environment. The conclusion about the complex nature of research into the problems of theory, methodology and economic analysis of enterprises of different branches of national economy has been formed. Approaches to the essence and composition of methods of economic analysis are considered, on the basis of which the composition of methodological methods of economic analysis, which are distinguished by scientists, was presented. It is established that the consequences of emergencies affect the indicators of economic analysis of economic activity and may lead to changes in the management decisions of internal and external users. The neglect of the impact of the effects of emergencies on the resulting indicators of economic analysis actually reduces the quality of information management of economic activity. It is determined that in assessing the impact of the consequences of emergencies, it is necessary to determine their impact on economic analysis indicators, which necessitates the determination of directions of change of the resultant indicator in the result of emergencies, by identifying its components that can be affected by emergencies. To ensure the qualitative properties of accounting and management systems, we consider it necessary: to identify the indicators taken into account in their calculation from the point of view of their change, in connection with emergencies, in particular, reducing the average annual cost of fixed assets, increasing the value of fixed assets, increase in inventories, increase in cost of marriage and return waste; determine the resultant indicator, taking into account the consequences of emergencies and, subsequently, their isolation to assess the impact on the resultant indicator; to assess the impact of emergency situations on the analytical performance of business activities for both internal and external users.

Key words: business activities, emergency, consequences of emergency situations, economic analysis, analytical indicators.

Постановка проблеми. Система економічного аналізу господарської діяльності підприємства є особливою складовою частиною формування інформаційного простору управління, адже має практичну спрямованість щодо удосконалення його методів. Із цього приводу О. Олійник зазначає, що «економічний аналіз як прикладна функціональна наука має міцний взаємозв'язок із практикою; вивчає, розробляє, удосконалює методи отримання, обробки інформації про економічні явища та процеси, їхнє становлення та розвиток. Практика тут є джерелом пізнання, адже існування економічного аналізу як науки спричинено потребами практики; є основою пізнання, його рушійною силою – пронизуючи весь процес наукового пізнання, починаючи від емпіричного його рівня і до побудови абстрактних теорій, постійний рух від конкретного до абстрактного і у зворотному напрямі; фундаментальним спрямуванням (метою у загальному розумінні) – наукове пізнання відбувається не заради самого себе, а для забезпечення регулювання економічних явищ і процесів, їхнього розвитку, підси-

лення позитивних тенденцій і нівелювання негативів; є складовою частиною критерію істинності та цінності отриманого знання – перевірка знання на істинність є складним і неоднозначним процесом, враховуючи постійну динамічність економічного середовища» [4, с. 292]. Із зазначеної ролі економічного аналізу в системі управління діяльністю впливає його значення в оцінці всіх факторів впливу на її ефективність та результативність, що зумовлює врахування наслідків надзвичайних ситуацій.

Аналітичне забезпечення управління господарською діяльністю підприємства в умовах надзвичайних ситуацій має надати оцінку впливу їхніх наслідків на окремі об'єкти управління. Сучасні методики економічного аналізу не дають змоги оцінити вплив надзвичайних ситуацій на показник техніко-економічного аналізу, а отже, сформована інформація на основі наявних підходів не повною мірою окреслює стан господарської діяльності. Саме тому актуалізується питання розроблення методичних положень економічного аналізу оцінки

впливу наслідків надзвичайних ситуацій на фінансово-економічний стан підприємства. Це пов'язано з тим, що «найбільш ефективний вплив на зміну і розвиток економічних явищ та процесів в умовах демократизації систем управління і менеджменту буде досягатися у тому разі, коли будуть вираженими та всебічно обґрунтованими і переконливими їх регулятори. Системні аналітичні обґрунтування кількісного та якісного виміру їхньої дієвості у конкретному економічному середовищі є необхідною і достатньою умовою запровадження і поширення. Сукупність такого аналітичного інструментарію не регламентується, проте переконливість його дії у гармонізації суспільних, корпоративних та особистих інтересів є незаперечною» [3, с. 172].

Крім того, система економічного аналізу дає змогу управляти як наслідками, так і їх причинами. З цього приводу погоджуємося з тезою, що «в умовах ринку суб'єкт господарювання самостійно приймає управлінські рішення, і це відбувається за невизначеності зовнішнього і внутрішнього фінансово-господарського середовища суб'єкта господарювання, тому виникають ризики, спричинені відхиленнями фактичних результатів від запланованих. Під час дії будь-якого ризику можуть проявлятися негативні наслідки, в результаті чого виникає необхідність розроблення кожним суб'єктом господарювання системи заходів, спрямованих на максимально можливе скорочення небажаних наслідків» [1, с. 106].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми теорії, методології, методики, організації економічного аналізу господарської діяльності суб'єктів господарювання в різних економічних умовах та під впливом сучасних економічних теорій були досліджені та вирішені у працях вітчизняних учених: О. Галенко, О. Зоріна, Т. Ковальчук, І. Лазаришина, О. Олійник, І. Парасій-Вергуненко, Л. Примостка.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є обґрунтування впливу наслідків надзвичайних ситуацій на показники економічного аналізу господарської діяльності підприємства.

Викладення основного матеріалу. Система економічного аналізу є динамічною, а тому постійно розвивається під впливом економічної реальності функціонування підприємства та його зовнішнього середовища. Саме тому є потреба в постійному удосконаленні його методології щодо потреб практики. О.В. Олійник зазначає, що «розвиток економічного аналізу як прикладної функціональної науки пов'язаний з удосконаленням його методології, розробленням спеціальних методів дослідження. Розвиток методології знаходиться у нерозривному зв'язку і супроводжується розширенням та поглибленням обсягів пізнання, зміною засобів пізнання, змісту визначальних категорій та понять, трансформацією культурно-ціннісних орієнтирів. Питання методології, методів, прийомів економічного аналізу є однією з тих сфер, де співіснують різноманітні, іноді протилежні за своїм змістом позиції. Дискусійним залишається чітке розмежування та підпорядкованість таких понять, як метод, спосіб, прийом, технологія, процедура; не забезпечується системний підхід до розкриття змісту понять, предмета, методів, завдань економічного аналізу; залишається відкритим питання формування науково обґрунтованої класифікації методів, прийомів економічного аналізу» [4].

Виконання наявних та нових завдань системи управління господарською діяльністю є можливим, адже економічний аналіз має низку особливостей у системі управління. Так, специфікою економічного аналізу господарської діяльності підприємств є те, що ця підсистема управління є вищим рівнем формування інформаційного простору прийняття рішень, адже дає змогу:

- ідентифікувати взаємозв'язки між різними процесами господарської діяльності підприємства та моделювати сукупність господарських операцій і вплив на неї факторів зовнішнього середовища в аналітичних показниках;

- моделювати параметри господарської діяльності підприємства для забезпечення досягнення стратегічних цілей управління;

- обґрунтувати причинно-наслідкові зв'язки у вихідних та результуючих параметрах господарської діяльності підприємства.

Для забезпечення формування інформаційного простору управління господарською діяльністю в умовах надзвичайних ситуацій в частині впливу на аналітичні показники пропонуємо розширити напрями використання методів. Так, розширення механізму використання методів економічного аналізу є цілком можливим та науково обґрунтованим нині. О.В. Латипова зазначає, що «основною особливістю наукового інструментарію економіко-екологічного аналізу є: по-перше, його відкритість, тобто активне використання і творча переробка прийомів дослідження із суміжних галузей (математики, статистики, кібернетики, мікро- і макроекономіки тощо); по-друге, його мобільність та відсутність чіткої регламентації із застосування. Для різних видів економіко-екологічного аналізу (ретроспективного, оперативного і перспективного) залежно від цільової спрямованості, специфіки господарської діяльності тощо, застосовуються різні комбінації розрахункових методів: аналітичних та економічної кібернетики. До аналітичних належать емпіричні методи (спостереження, вимірювання, реєстрація, предметне моделювання); угруповань; порівняння; індексний; балансовий метод. До методів економічної кібернетики – системний аналіз і математичне моделювання» [2, с. 56–57].

Під методом економічного аналізу варто розуміти сукупність прийомів та способів оцінки причинно-наслідкових зв'язків у господарській діяльності під впливом внутрішніх та зовнішніх факторів, що дають змогу забезпечити пізнання, вимірювання, визначення факторів економічних явищ мікроекономічного рівня. Склад методичних прийомів економічного аналізу сьогодні налічує велику кількість, що дає можливість оцінити різні сторони господарської діяльності підприємства. Для розроблення системи оцінки впливу наслідків надзвичайної ситуації на господарську діяльність підприємства є можливою ідентифікація існуючих методів економічного аналізу та обґрунтування механізму фактора надзвичайної ситуації і результуючого показника.

Система економічного аналізу враховує сукупність методичних прийомів, за допомогою яких вивчається стан господарської діяльності підприємства. Основними видами методичних прийомів є: розрахунково-аналітичні, евристичні та економіко-математичні. Розрахунково-аналітичні – це методичні прийоми економічного аналізу, окрім зазначених вище груп,

поділяються на основні та спеціалізовані. Для оцінки розвитку або зміни економічних явищ застосовуються основні методичні прийоми, а для визначення ступеня залежності економічних явищ від різних факторів використовуються спеціалізовані.

Економіко-математичні методи дають змогу зобразити економічні явища у вигляді математичної моделі, що дозволяє імітувати їхню поведінку під час зміни ситуацій. Прикладом може слугувати моделювання господарської діяльності або її властивостей за зміни внутрішнього або зовнішнього середовища функціонування підприємства. Математичні методи є досить поширеними під час оцінки різного роду економічних ризиків та їхніх наслідків.

Евристичні прийоми здебільшого пов'язані з експертними оцінками економічних явищ, що дає змогу отримати нові знання про стан господарської діяльності. Зазначені методи є міждисциплінарними, а тому їх використовують у різних науках та сферах практичної діяльності.

Зазначені методичні прийоми застосовуються для об'єктів, що пов'язані із наслідками надзвичайних ситуацій та їхнім впливом на фінансовий стан та економічний потенціал підприємства. Саме тому вплив надзвичайних ситуацій на господарську діяльність пропонуємо вивчати через наявні показники, з їх коригуванням на систему факторів, пов'язаних із наслідками надзвичайних ситуацій. У межах визначених нами груп об'єктів, що пов'язані із наслідками надзвичайних ситуацій, пропонуємо визначити можливість їхнього впливу на результуючі показники. Залежно від зазначених об'єктів можна визначити такі напрями економічного аналізу, як: оцінка ефективності використання основних засобів; оцінка ефективності використання оборотних активів; оцінка ефективності процесу виробництва.

Надамо характеристику зазначеним напрямкам економічного аналізу через визначення методичних прийомів, які використовуються в системі економічного аналізу господарської діяльності підприємства.

Для оцінки ефективності використання основних засобів використовуються такі розрахунково-аналітичні методичні прийоми, як індексний метод: фондовіддача; фондомісткість; фондоозброєність; коефіцієнт зношеності; коефіцієнт придатності; коефіцієнт оновлення; коефіцієнт вибуття; коефіцієнт приросту; частка активної частини основних засобів; частка пасивної частини основних засобів.

Оцінка ефективності використання оборотних активів здійснюється на основі використання таких показників, як: коефіцієнт оборотності (характеризує розмір чистої виручки від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) у розрахунку на одну гривню оборотних активів), тривалість одного обороту оборотних активів (вказує на тривалість одного обороту оборотних засобів у днях), коефіцієнт покриття (є показником загальної ліквідності).

Оцінка ефективності процесу виробництва передбачає використання таких показників, як: рентабельність продукції (вказує, яку суму прибутку отримано з 1 грн. понесених витрат), рентабельність операційної діяльності (вказує, яку суму прибутку отримано від операційної діяльності з 1 грн. операційних витрат), рентабельність виробництва (вказує, яку суму прибутку отримано від операційної діяльності з 1 грн. витрат виробництва), рентабельність господарської

діяльності (вказує, яку суму прибутку від господарської діяльності отримано з 1 грн. загальних витрат), матеріаломісткість («є узагальнюючим вартісним показником, вказує, скільки матеріальних витрат розраховано на кожну гривню виготовленої продукції» [4]), матеріаловіддача («характеризує вихід продукції з кожної гривні витрачених матеріальних ресурсів» [4]), трудомісткість (визначає суму затрат живої праці на виробництво одиниці продукції).

Таким чином, для оцінки впливу наслідків надзвичайних ситуацій необхідним є визначення їхнього впливу на зазначені показники. Використання суто факторного аналізу не дасть змоги отримати всю необхідну інформацію, адже відсутні базові показники, від яких аналітик має відштовхуватися. Для цього є потреба у визначенні напрямів зміни результуючого показника в результаті надзвичайних ситуацій через ідентифікацію його складників, які можуть виникнути у надзвичайних ситуаціях (табл. 1). Наслідки надзвичайних ситуацій впливають на показники економічного аналізу господарської діяльності та можуть зумовити зміни в управлінських рішеннях внутрішніх та зовнішніх користувачів. Неврахування впливу наслідків надзвичайних ситуацій на результуючі показники економічного аналізу фактично знижує якість інформаційного забезпечення управління господарською діяльністю.

Для забезпечення якісних властивостей обліково-аналітичних систем управління вважаємо за необхідне:

– по-перше, ідентифікувати показники, що беруться до уваги під час їх розрахунку з позиції їхньої зміни у зв'язку з надзвичайними ситуаціями. Зокрема, зменшення середньорічної вартості основних засобів у зв'язку із втратою або пошкодженням окремих об'єктів; збільшення вартості основних засобів у зв'язку із ліквідацією наслідків надзвичайних ситуацій; збільшення кількості виробничих запасів, що були використані через надзвичайні ситуації, збільшення вартості браку та зворотних відходів;

– по-друге, здійснюючи аналітичні розрахунки, потрібно визначати результуючий показник з урахуванням наслідків надзвичайних ситуацій та в подальшому з їх виокремленням для оцінки впливу саме на результуючий показник, що дасть змогу визначити реальне значення результуючого аналітичного показника та його можливе значення за умови, що надзвичайні ситуації не відбулися б за звітний період;

– по-третє, оцінку впливу надзвичайних ситуацій на аналітичні показники господарської діяльності є можливість здійснити як внутрішнім, так і зовнішнім користувачам за умови трансформації звітності (табл. 1).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Фактично окреслені наслідки визначають вплив надзвичайних ситуацій на аналітичні показники в частині господарських процесів (придбання, виробництво, реалізація). Оцінивши їх, можна сформулювати стратегічно важливі управлінські рішення внутрішніми користувачами та розробити інвестиційні рішення зовнішніми користувачами. Загалом це дасть змогу підвищити якісні характеристики обліково-аналітичних систем управління господарською діяльністю. Перспективою подальших досліджень є дослідження організаційно-методичного механізму застосування інформаційного забезпечення економічного аналізу впливу наслідків надзвичайних ситуацій на господарську діяльність за визначеними напрямками.

Таблиця 1

**Вплив наслідків надзвичайних ситуацій на аналітичні показники
щодо оцінки використання основних засобів**

Показник	Складові розрахунку	Вплив надзвичайних ситуацій
Фондовіддача Фондомісткість Фондоозброєність	Обсяг товарної (валової) продукції Середньорічна вартість основних засобів Середня за списком чисельність працівників	У результаті надзвичайних ситуацій зменшення показника середньої вартості основних засобів збільшить показник фондовіддачі та зменшить фондомісткість, фондоозброєність. Тому для користувача потрібно оцінити вплив зміни вартості в результаті надзвичайних ситуацій на зазначені показники.
Коефіцієнт зношеності	Сума зносу на дату балансу Вартість основних засобів на дату балансу	Зменшення вартості основних засобів у результаті надзвичайних ситуацій приведе до збільшення показника, тому є потреба в інформації про вплив наслідків на його зміну.
Коефіцієнт придатності	Залишкова вартість основних засобів Первісна вартість основних засобів	Коефіцієнт придатності за зменшення вартості основних засобів буде зменшений.
Коефіцієнт оновлення	Вартість введених основних засобів Вартість основних засобів на кінець періоду	За зменшення вартості основних засобів на кінець періоду в результаті надзвичайних ситуацій збільшиться показник оновлення.
Коефіцієнт вибуття	Вартість основних засобів, що вибули Вартість основних засобів на початок періоду	Варто окремо розраховувати для основних засобів, що вибули в результаті надзвичайних ситуацій.
Коефіцієнт приросту	Сума приросту основних виробничих засобів Вартість основних виробничих засобів на початок періоду	Сума приросту основних засобів може бути пов'язана з ліквідацією наслідків надзвичайних ситуацій. Тобто є потреба розрахунку за об'єктами, що були втрачені або пошкоджені.
Частка активної частини основних засобів	Вартість основних засобів, що використовуються в господарській діяльності Вартість основних засобів на кінець періоду	Вартість основних засобів на кінець періоду може зменшитися в результаті їх втрати або пошкодження від надзвичайних ситуацій, у свою чергу, активна частина також зменшується. Тому є потреба у трансформації зазначеного показника з урахуванням втрати.
Частка пасивної частини основних засобів	Вартість основних засобів, що не використовуються в господарській діяльності Вартість основних засобів на кінець періоду	Зменшення в результаті надзвичайних ситуацій вартості основних засобів на кінець періоду може привести до збільшення цього показника. Тому необхідно визначити вплив суто надзвичайних ситуацій на результуючий показник.

Список використаних джерел:

1. Грицишен Д.О. Модифікація принципів бухгалтерського обліку в контексті положень сталого розвитку промислових підприємств. *Економічний простір*. № 100. 2015. С. 108–124.
2. Латыпова О.В. Экономико-экологический анализ деятельности предприятия: теория, методология, методика и организация : дис. на соиск. учен. степ. д.э.н. : 08.00.12. М., 2005. 298 с.
3. Мних Є.В. Аналітичне забезпечення регулювання економічних процесів. *Вісник Чернігівського державного технологічного університету*. № 3(68). 2013. С. 168–173.
4. Олійник О.В. Розвиток економічного аналізу в умовах інституційних змін : монографія. Ж. : ЖДТУ, 2008. 653 с.

References:

1. Gricishen D.O. (2015) Modifikacija principiv buhgalters'kogo obliku v konteksti polozhen' stalogo rozvitku promislovih pidpriemstv [Modification of accounting principles in the context of sustainable development of industrial enterprises]. *Ekonomichnij prostir*, no. 100, pp. 108–124.
2. Latypova O.V. (2005) *Jekonomiko-jekologicheskij analiz dejatel'nosti predpriyatija: teorija, metodologija, metodika i organizacija* [Economic and environmental analysis of the enterprise: theory, methodology, methodology and organization]: dis. na soisk. uchen. step. d.je.n.: 08.00.12, Moskva, 298 p.
3. Mnyh Je.V. (2013) Analitychne zabezpechennja reguljuvannja ekonomichnyh procesiv [Analytical support for regulation of economic processes]. *Visnyk Chernigivs'kogo derzhavnogo tehnologichnogo universytetu*, no. 3(68). pp. 168–173.
4. Olijnyk O.V. (2008) *Rozvytok ekonomichnogo analizu v umovah instyucijnyh zmin*, monografija [Development of economic analysis in the context of institutional change: a monograph]. ZhDTU: Zhytomyr. (in Ukrainian)

Сергєєва Н.В.,
науковий співробітник,
завідувач науково-організаційного відділу,
Національний науковий центр
«Інститут механізації та електрифікації сільського господарства»

Sergeyeva Natalia,
Research Fellow, Head of Scientific
and Organizational Department,
National Science Center
"Institute of Mechanization and Electrification of Agriculture"

ІДЕНТИФІКАЦІЯ КАПІТАЛЬНИХ ІНВЕСТИЦІЙ ЯК ОБ'ЄКТА БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ

Сергєєва Н.В. Ідентифікація капітальних інвестицій як об'єкта бухгалтерського обліку. Досліджено класифікацію капітальних інвестицій на основі наукових праць відомих учених. Визначено основні критерії ідентифікації активу з метою його відображення в обліку та звітності за національними та міжнародними стандартами. Встановлено, що об'єкти обліку сприяють стабілізації господарського процесу, збільшенню обсягу виготовленої продукції, зниженню витрат на собівартість товарів, робіт, послуг тощо. Виділено основні об'єкти обліку капітальних інвестицій у сільському господарстві. Усвідомлено роль нових виробничих факторів у господарських процесах, що привело до появи нових об'єктів у бухгалтерському обліку. На основі проведених досліджень удосконалено систему об'єктів обліку капітальних інвестицій у сільському господарстві шляхом поділу їх на такі групи, як: об'єкти активу балансу, об'єкти пасиву балансу, позабалансові об'єкти, управлінські об'єкти (позаоблікові).

Ключові слова: капітальні інвестиції, об'єкти обліку, актив, звітність, інвестори.

Сергеева Н.В. Идентификация капитальных инвестиций как объекта бухгалтерского учета. Исследована классификация капитальных инвестиций на основе научных трудов известных ученых. Определены основные критерии идентификации актива с целью его отражения в учете и отчетности по национальным и международным стандартам. Установлено, что объекты учета содействуют стабилизации хозяйственного процесса, увеличению объема произведенной продукции, снижению затрат на себестоимость товаров, работ, услуг и тому подобное. Выделены основные объекты учета капитальных инвестиций в сельском хозяйстве. Осознана роль новых производственных факторов в хозяйственных процессах, что привело к появлению новых объектов в бухгалтерском учете. На основе проведенных исследований усовершенствована система объектов учета капитальных инвестиций в сельском хозяйстве путем разделения их на такие группы, как: объекты актива баланса, объекты пассива баланса, внебалансовые объекты, управленческие объекты (внеучетные).

Ключевые слова: капитальные инвестиции, объекты учета, актив, отчетность, инвесторы.

Sergeyeva Natalia. The classification of capital investments on the basis of scientific works of famous scientists is investigated. In practice, in agricultural organizations, accounting for capital investments is carried out primarily by objects. The main criteria for identifying an asset are identified in order to reflect it in accounting and reporting according to national and international standards. It is established that the objects of accounting are intended to promote the stabilization of the economic process, increase the volume of manufactured products, reduce the cost of the cost of goods, works, services and more. The main objects of accounting of capital investments in agriculture are highlighted. Investment activity, as a type of economic process, leads to changes in the capital structure of the organization, increasing the value of assets, especially in agriculture. The main purpose of accounting at the enterprise is to provide reliable and comprehensive information on the status of assets and liabilities to stakeholders in order to make timely management decisions. In support of this, one of the accounting principles can be cited: the principle of full disclosure, that is, all information about an entity's capital stock and its movement should be displayed promptly and in full. We are aware of the role of new production factors in economic processes, which led to the appearance of new objects in accounting. Based on the research, the system of accounting for capital investments in agriculture has been improved by dividing them into the following groups: balance sheet assets, balance sheet liabilities, off-balance sheet items, off-balance sheet items. The assets of the balance sheet include: land use rights, tractor fleet, perennial crops, working and productive livestock, intellectual property rights, other tangible fixed assets. The assets of the balance sheet include: long-term and short-term bank loans, asset revalua-

tion fund, targeted financing, accumulated depreciation, research and development expenses, investment income and expenses. Off-balance sheet items include leased assets, depreciation and amortization. Management facilities include employee training costs, representation expenses, technology map data, field journals, investment project budgets, cost-effectiveness calculations.

Key words: capital investment, accounting, assets, reporting, investors.

Постановка проблеми. На практиці в сільськогосподарських організаціях облік капітальних вкладень здійснюється передусім за об'єктами. У зв'язку з цим необхідно чітко уявляти класифікацію об'єктів обліку капітальних інвестицій в сучасних умовах. Інвестиційна діяльність як один із видів господарських процесів приводить до змін у структурі капіталу організації, зростання вартості активів. Головною метою обліку на підприємстві є надання достовірної та вичерпної інформації про стан активів і пасивів зацікавленим сторонам з метою прийняття своєчасних управлінських рішень. На підтвердження цього можна навести один із принципів бухгалтерського обліку – принцип повного висвітлення, тобто вся інформація про стан капіталу суб'єкта господарювання та його рух повинна своєчасно та повною мірою відображатися. Поява нових виробничих факторів у господарських процесах приводить до появи нових об'єктів у бухгалтерському обліку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням сутності та класифікації інвестицій займалось багато вчених, серед них В.В. Крук [9], Л.В. Нападковська [12], Т.В. Майорова [9], Н.П. Резнік [16], Я.В. Шевчук [9]. Проблемами теорії та методології відображення об'єктів обліку, в тому числі і капітальних інвестицій, займалися такі вчені, як Ф.Ф. Бугинець [2], Г.І. Грінман [3], В.М. Жук [5], С.М. Кір'ян [7], М.В. Кужельний [8], Н.М. Малюга [10], Т.П. Остапчук [14], В.В. Сопко [17], Н.М. Столярчук [18], Н.В. Чирик [19]. Однак питання удосконалення системи обліку об'єктів капітальних інвестицій у сільському господарстві залишається відкритим.

Формулювання завдання дослідження. Визначити об'єкти бухгалтерського обліку капітальних інвестицій з метою підвищення достовірності та аналітичності облікової інформації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Об'єктами бухгалтерського обліку є майно організації, її зобов'язання, джерела формування цього майна, господарські процеси та їхні результати, в тому числі й інвестиції. Капітальні інвестиції як складова частина інвестицій мають свої об'єкти обліку. Як стверджує Н.М. Малюга, «Бухгалтерський облік має забезпечити відображення всіх проявів капіталу: капітал – майно (активи), капітал – власність (пасиви), капітал – функція» [10].

Згідно ІЗ Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», активи – ресурси, контрольовані підприємством у результаті минулих подій, використання яких, як очікується, приведе до отримання економічних вигод у майбутньому [15]. Економічна вигода визначається як потенційна можливість отримання підприємством грошових коштів від використання активів [15].

Варто зауважити, що національні стандарти бухгалтерського обліку, що діють в Україні, за методологічними підходами відрізняються від міжнародних. Тому, щоб інформація була зрозумілою для іноземного інвестора, фінансові звіти змушені складати за міжнарод-

ною методикою. Однак крім Міжнародних стандартів фінансової звітності, прийнятих У Європі, також існують американські (GAAP) та австралійські (AARF), які різняться між собою. Така ситуація змушує до значних додаткових витрат на підготовку інформації, її трансформацію за правилами іншої країни та часто залежить від компетенції, знань та професійного судження бухгалтера, тобто дані частково втрачають свою достовірність. Це призводить до затримки виходу капіталів на фінансові ринки, ускладнює прийняття рішення інвесторами, створює труднощі під час реалізації спільних міжнародних проектів, об'єднання корпорацій. У зв'язку з цим спеціалісти Великої Британії розробили так звані «істинні показники», що дозволяють нівелювати інституційні перепони.

За міжнародною класифікацією виділяють такі основні ознаки, притаманні активам. FASB пропонує чотири критерії визнання елементу фінансової звітності [11, с. 269]: визначення (definition) – об'єкт відповідає визначенню елементу фінансової звітності; можливість вимірювання (measurability) – має характерні ознаки, що піддаються оцінці (вимірюванню); релевантність (relevance) – інформація про об'єкт може вплинути на рішення користувачів; надійність (reliability) – інформація репрезентативно достовірна, нейтральна та її можна перевірити (Financial Accounting Standards Board (1985) Elements of Financial Statements. SFAC 6).

Відповідно до AARF актив підлягає визнанню у фінансовій звітності тільки і тільки тоді, коли [1]: існує ймовірність, що втілені в активі потенційні доходи або майбутні економічні вигоди реалізуються; актив має вартість або іншу цінність, яку можна достовірно визначити.

Одними з важливих принципів бухгалтерського обліку є принцип повного висвітлення та принцип превалювання сутності над формою. Тобто ті витрати, які, на думку бухгалтера, не впливають суттєво на показники звітності, в ній окремими позиціями не повинні зазначатися. До цього нас змушує Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», згідно з яким суттєва інформація, відсутність якої може вплинути на рішення користувачів фінансової звітності [13]. Маємо справу з професійним судженням, оскільки досить важко визначити критерій суттєвості в такій специфічній діяльності, як інвестиційна. Як бачимо, для прийняття управлінських рішень у сфері залучення інвестицій необхідно використовувати практично всю інформацію про стан активів і пасивів підприємства, операційну діяльність, оцінку доходів і витрат, визначення економічної ефективності діяльності суб'єкта господарювання.

Якщо брати до уваги користувачів інформації, то в першу чергу повинні враховуватися інтереси можливих інвесторів, акціонерів, а не кредиторів, адже перші

зацікавлені в стратегічному розвитку підприємства в довгостроковій перспективі. Для кредиторів потрібно надавати дані про показники фінансової стійкості та платоспроможності. Інвесторів цікавить інформаційний проспект стосовно структури балансу, показники інвестиційної привабливості, ділової активності, співвідношення доходів та витрат.

Американські та європейські колеги у процесі своєї підприємницької діяльності проводять класифікацію інвестицій відповідно до мети їх здійснення: вимушені інвестиції – пов'язані з екологічною безпекою та виробничою безпекою працівників на підприємстві; маркетингові інвестиції – витрати на рекламу, аналіз ринків, участь у конференціях, PR; раціоналізаторські інвестиції – в модернізацію основних фондів; інвестиції, спрямовані на зростання продуктивності праці; технологічні інвестиції – спрямовані на освоєння нових технологій, з метою розширення асортименту та обсягу продукції; інноваційні інвестиції – пов'язані із вкладенням у наукові розробки. Як правило, такі інвестиції пов'язані із значним ризиком [4, с. 575].

Перші чотири види інвестицій відносять до внутрішніх, решта – до зовнішніх. Правильна та детальна класифікація інвестицій дозволить краще визначити потенційних інвесторів, прийняти своєчасні управлінські рішення, створити систему своєчасного обліку та контролю на підприємстві.

Загалом об'єкти інвестиційної діяльності варто виділяти за етапами інвестиційного процесу, яких виділяють чотири: передінвестиційний, визначення стратегії, інвестування та оцінка показників. Під час проведення інвестиційних процедур враховують як фінансові показники об'єкта інвестування, так і показники витрат, що виникають за можливих варіантів моделювання, розроблення інвестиційних проєктів.

У діяльності сільськогосподарських виробників основними об'єктами інвестування виступають виробничі споруди, машинно-тракторний парк, земельні ділянки й об'єкти природокористування, нематеріальні активи, робоча і продуктивна худоба, багаторічні насадження та інші об'єкти, пов'язані із сільськогосподарською діяльністю. Згідно із Планом рахунків бухгалтерського обліку визначена така класифікація капітальних інвестицій [6]: капітальне будівництво; придбання (виготовлення) основних засобів; придбання (виготовлення) інших необоротних матеріальних активів; придбання (створення) нематеріальних активів; придбання (виращування) довгострокових біологічних активів.

В умовах розвитку ринкових відносин організація облікової роботи повинна бути більш тісно взаємопов'язана з формами господарювання й організаційною структурою аграрних формувань, відповідати їхнім технологічним і економічним особливостям. Окрім того, що витрати щодо капітальних інвестицій формуються за об'єктами обліку, також необхідне їх формування за місцями виникнення. При цьому суб'єктами обліку капітальних вкладень має бути формування витрат за виробничими підрозділами, цехами, виробничими ділянками та іншими місцями виникнення. Однак на практиці такий поділ відсутній.

Т.В. Майорова, В.В. Крук, Я.В. Шевчук пропонують класифікувати капітальні інвестиції за такими напрямками, як: капітальне будівництво; придбання основ-

них засобів та нематеріальних активів; виготовлення основних засобів та нематеріальних активів; модифікація, модернізація, дообладнання машин і устаткування та транспортних засобів [9, с. 14].

На нашу думку, приймаючи рішення про ефективне вкладення грошових коштів, кожна сільськогосподарська організація повинна чітко визначити для себе такі моменти: напрям вкладення фінансових ресурсів; питання фінансування вибраного проєкту; обґрунтування економічної ефективності інвестицій.

Н.П. Резнік виділяє таку класифікацію інвестицій: за формою власності (приватні, державні, колективні); за об'єктами вкладення капіталу (реальні інвестиції, фінансові інвестиції, інвестиції в нематеріальні активи); за територіальним (регіональним) принципом (внутрішні, іноземні, закордонні); за відтворювальним напрямом (валові, реноваційні, чисті); залежно від строків освоєння (короткострокові, довгострокові); по відношенню до підприємства інвестора (внутрішні, зовнішні); за сумісністю здійснення (незалежні, взаємозалежні, взаємовиключні); за характером інвестування капіталу в інвестиційному процесі (первинні, реінвестиції, дезінвестиції). [16, с. 10–11].

Н.В. Чирик пропонує виділяти такі види капітальних інвестицій [19, с. 536–537]: 1. Капітальні інвестиції в оновлення матеріальних і нематеріальних необоротних активів з метою зниження виробничих витрат та збільшення випуску (якості) продукції, а також основні фонди, матеріали, обладнання, устаткування та комплектуючі вироби для створення нових виробництв, зокрема із впровадженням енергоощадних технологій; 2. Виробничо-інфраструктурні капітальні інвестиції; 3. Інноваційні капітальні інвестиції (або капітальні інвестиції інноваційного призначення); 4. Еколого-соціальні інвестиції; 5. Інші капітальні інвестиції, що не заборонені законодавством.

У наш час саме бухгалтерський облік, включаючи фінансовий та управлінський, є так званою «мовою бізнесу» і може узагальнювати показники господарської діяльності у вартісному вимірі. Тому правильно вибрана облікова політика та підходи до обліку активів мають суттєвий вплив на користувачів звітності, формують їхню довіру та можливість укладання контрактів.

Фіксація показників господарської діяльності підприємства відбувається завдяки об'єктам обліку. Особливості і склад об'єктів досліджуються економічними науками. Об'єкти обліку сприяють стабілізації господарського процесу, збільшенню обсягу виготовленої продукції, зниженню витрат на собівартість товарів, робіт, послуг тощо [2, с. 387].

За дослідженнями Л.В. Нападовської, «основними об'єктами фінансового обліку є [12, с. 25–26]: активи і зобов'язання підприємства (установи, організації); власний капітал; витрати за їхніми елементами і доходи за їх видами; фінансові результати діяльності підприємства та їх розподіл; господарські операції і процеси, що здійснюються із зазначеними вище об'єктами, управлінського обліку: а) витрати (поточні і капітальні) та вигоди підприємства загалом і окремих його структурних підрозділів; б) собівартість як форма цільового спрямування витрат». На думку Г.І. Грінмана, об'єктами обліку є: «господарські засоби, джерела їх формування та кругообіг засобів у процесі виконання планів підприємства, організації і їх об'єднання»

[3, с. 15]. За словами М.В. Кужельного і В.Г. Лінника, «терміни «предмет» і «об'єкт» є тотожними» [8, с. 32].

За останнє століття відбулися значні зміни в економічному та соціальному просторі. Науково-технічний прогрес здійснив значний ривок, завдяки чому ми живемо в інформаційному суспільстві. Змінилися підходи до оцінки людської праці та факторів виробництва. Усвідомлення ролі нових виробничих факторів у господарських процесах привело до появи нових об'єктів в бухгалтерському обліку.

Як відзначає В.В. Сопко, «об'єкт бухгалтерського обліку може бути або господарським фактом (явище чи процес), що відбувся, або фактом, змістовна характеристика якого задовольняє продуктивний та (або) правовий аспект господарювання, або фактом, який одержав вартісний (грошовий) вимір. Якщо якийсь господарський факт (явище або процес) не може бути розглянутий одночасно з усіх трьох боків, то він не є об'єктом бухгалтерського обліку [17]».

У різних галузях економіки об'єкти бухгалтерського обліку мають свої особливості. Крім того, як стверджує В.М. Жук, «розвиток фактів та явищ господарського життя, що потребують відображення, постійно розширюється під впливом різних інституційних чинників. Предмет науки про бухгалтерський облік повинен трактуватися настільки універсально, щоби враховувати факт появи нових об'єктів, які не обмежуватимуть його, а конкретизуватимуть зміст його теорій [5, с. 17]». Н.М. Столярчук, вивчаючи вплив інституційної теорії на розширення можливих об'єктів обліку, виділяє так звані «позасистемні», до яких відносить: «механізми аналізу, аудиту, оцінки, планування, калькулювання, нормування, дослідження кон'юнктури ринку, які враховують бухгалтерські служби у своїй діяльності, знаходяться не в системі обліку, але сприяють формуванню достовірної інформації» [18, с. 60].

С.М. Кір'ян, здійснюючи дослідження лише реальних інвестицій, пропонує модель обліку за трьома рівнями [7, с. 7]: 1. На першому рівні відображають інвестиційні витрати, що лягають в основу первинних документів; 2. На другому рівні безпосередньо здійснюється облік інвестиційних витрат. Приймається рішення щодо їх капіталізації або відображення як витрат періоду. Відбувається відображення джерел їхнього фінансування, інвестицій та погашення, визнаються та фіксуються доходи і результати від інвестиційної діяльності; 3. На третьому рівні відбувається формування фінансової звітності, а реальні інвестиції виступають уже як об'єкт аналізу, тобто інформаційною базою з метою прийняття управлінських рішень.

Т.П. Остапчук визначено, що капітальні інвестиції як об'єкти обліку слід досліджувати в розрізі таких напрямів інвестування: 1) витрати на нове, додаткове будівництво та монтаж основних засобів; 2) витрати на придбання основних засобів; 3) витрати на реконструкцію основних засобів; 4) витрати на модернізацію основних засобів; 5) витрати на капітальний ремонт, що приводить до збільшення економічних вигод; 6) витрати на придбання та виготовлення інших необоротних матеріальних активів; 7) витрати на придбання та створення нематеріальних активів [14].

Також Т.П. Остапчук досліджено, що інвестиційна діяльність – це діяльність підприємства, яка передба-

чає передінвестиційну фазу, процеси вкладення капіталу (інвестування) та забезпечення віддачі інвестицій. У бухгалтерському обліку в передінвестиційній фазі здійснюється облік формування інвестиційних ресурсів, в інвестуванні – облік операцій із капітального інвестування, у забезпеченні віддачі інвестицій – облік результатів інвестиційної діяльності. Відповідно в першій фазі об'єктами бухгалтерського обліку діяльності підприємства зі здійснення капітальних інвестицій здійснюється облік майна підприємства та джерел його утворення відповідно до основних класифікаційних ознак інвестиційних ресурсів. У другій фазі об'єктами бухгалтерського обліку виступають: нове та додаткове будівництво, монтаж об'єктів основних засобів, придбання основних засобів, реконструкція, модернізація, капітальний ремонт основних засобів, придбання та виготовлення інших необоротних активів, придбання та створення нематеріальних активів. У кінцевій фазі об'єктами обліку виступають результати інвестиційної діяльності: або зростання необоротних активів на підприємстві, або прибуток чи збиток, отриманий внаслідок продажу об'єктів капітальних інвестицій [14].

Отже, обліково-аналітичне забезпечення управління основним капіталом, куди відносяться і капітальні інвестиції, являє собою складну систему відображення і пізнання різних фактів і явищ у відтворювальному процесі господарюючого суб'єкта. Під час вивчення та відображення останніх у бухгалтерському обліку підприємства слід дотримуватися комплексного підходу з позиції визначення місця і значення досліджуваних фактів і явищ.

Формування обліково-аналітичного забезпечення для управління капітальними інвестиціями має відбуватися на всіх стадіях його життєвого циклу. Основна мета управління ними – накопичення й ефективне використання. Дослідження понятійного апарату інвестиційного капіталу, його складу і структури з урахуванням особливостей у сільському господарстві, завдань у системі обліку формування і використання капіталу дало нам змогу розробити систему об'єктів обліку капітальних інвестицій (рис. 1).

Ми вважаємо, що для максимального задоволення інтересів користувачів необхідне чітке формулювання основної ідеї, яка полягає в комплексному, системному поданні обліково-аналітичної інформації про рух основного капіталу за всіма стадіями відтворювального процесу – створення, споживання та відновлення об'єктів основного капіталу. Основою управління основним капіталом організації є формування достовірної, своєчасної та прозорої інформації, необхідної для менеджерів різного рівня. Джерелом такої інформації виступає облікова система, на рахунках якої формуються дані про наявність та рух компонентів основного капіталу. Отже, виділення таких об'єктів обліку капітальних інвестицій дозволить максимально повно розкрити інформацію про ці активи у фінансовій звітності.

Висновки. Основою управління основним капіталом організації є формування достовірної, своєчасної та прозорої інформації, необхідної для менеджерів різного рівня. Джерелом такої інформації виступає облікова система, на рахунках якої формуються дані про наявність та рух компонентів основного капіталу. Отже, виділення об'єктів обліку капітальних інвести-

Рис. 1. Система об'єктів обліку капітальних інвестицій у сільському господарстві

Джерело: сформовано автором

цій дасть змогу максимально повно розкрити інформацію про ці активи у фінансовій звітності. Загалом об'єкти інвестиційної діяльності варто виділяти за етапами інвестиційного процесу, яких є чотири: передінвестиційний, визначення стратегії, інвестування та

оцінка показників. Під час проведення інвестиційних процедур враховують як фінансові показники об'єкта інвестування, так і показники витрат, що виникають за можливих варіантів моделювання, розроблення інвестиційних проектів.

Список використаних джерел:

1. Australian Accounting Research Foundation. Statement of Accounting Concepts. URL : <http://www.aasb.gov.au/admin/file> (дата звернення: 20.12.2019).
2. Бутинець Ф.Ф. Теорія бухгалтерського обліку: підручник / за ред. Ф.Ф. Бутинця. Житомир : ПП «Рута», 2003. 444 с.
3. Гринман Г.И. Бухгалтерский учет в сельском хозяйстве / под ред. Г.И. Гринман. Москва : Агропромиздат, 1989. 495 с.
4. Економічний аналіз : навчальний посібник / Ф.Ф. Бутинець та ін. Житомир : ПП «Рута», 2003. 680 с.
5. Жук В.М. Поглиблення сутності предмету бухгалтерського обліку. *Облік і фінанси АПК*. 2012. № 1. С. 16–23.
6. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій № 291 від 30.11.1999 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99> (дата звернення: 20.12.2019).
7. Кір'ян С.М. Облік реальних інвестицій у сільському господарстві : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.06.04. Київ, 2005. 21 с.
8. Кужельний М.В. Теорія бухгалтерського обліку: підручник. / за ред. М.В. Кужельного. Київ : КНЕУ, 2001. 334 с.
9. Майорова Т.В., Крук В.В., Шевчук Я.В. Капітальні інвестиції: сутність та проблеми реалізації в кризових умовах. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 21. С. 12–16.
10. Малюга Н.М. Бухгалтерський облік в Україні: теорія й методологія, перспективи розвитку / за ред. Н.М. Малюги. Житомир : 2005. 548 с.
11. Мэтьюс М.Р., Перера М.Х.Б. Теория бухгалтерского учета / под ред. Я.В. Соколова, И.А. Смирновой. М. : Аудит, ЮНИТИ, 1999. 663 с.
12. Нападовська Л.В. Управлінський облік: підруч. для студентів вищих навч. закладів / Л.В. Нападовська. Київ : Книга, 2004. 544 с.
13. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» : Наказ Міністерства фінансів України 07.02.2013 р. № 73. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13> (дата звернення: 20.12.2019).
14. Остапчук Т.П. Облік і контроль капітальних інвестицій: теорія і практика здійснення : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.06.04. Тернопіль, 2004. 21 с.
15. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: закон України від 16.07.1999 р. № 996-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14> (дата звернення: 20.12.2019).
16. Резнік Н.П., Слободяник А.М., Котляров В.О. Інвестиційне забезпечення конкурентоспроможності агропромислових формувань: монографія. Київ : ДП «Вид. дім «Персонал», 2018. 344 с.
17. Сопко В. Бухгалтерський облік : навч. посібник / за ред. В.В. Сопко. Київ : КНЕУ, 2000. 448 с.
18. Столярчук Н.М. Об'єкти обліку і внутрішнього аудиту інноваційної діяльності. *Економіка АПК*. № 7. 2018. С. 55–63.
19. Чирик Н.В. Організаційно-методичні аспекти обліку капітальних інвестицій на промислових підприємствах. *Вісн. Нац. ун-ту "Львів. політехніка"*. 2009. № 647. С. 535–539.

References:

1. Australian Accounting Research Foundation. Statement of Accounting Concepts. Available at: <http://www.aasb.gov.au/admin/file> (accessed 20 December 2019). (in English)
2. Butynets' F.F. (2003). *Teoriya bukhhalters'koho obliku: pidruchnyk* [Accounting theory: a textbook]. Zhytomyr: PP «Ruta». (in Ukrainian)
3. Grinman G.I. (1989). *Bukhgalterskiy uchet v sel'skom khozyaystve*. [Accounting in agriculture]. Moskva: Agropromizdat (in Russian)
4. Ekonomichnyy analiz : navchal'nyy posibnyk (2003). [Economic analysis: a textbook]. Zhytomyr: PP «Ruta». (in Ukrainian)
5. Zhuk V.M. (2012) Pohlyblennya sutnosti predmetu bukhhalters'koho obliku [Deepening the essence of the subject of accounting]. *Oblik i finansy APK*, № 1, pp. 16–23. (in Ukrainian)
6. Instruktsiya pro zastosuvannya Planu rakhunkiv bukhhalters'koho obliku aktyviv, kapitalu, zobov'yazan' i hospodars'kykh operatsiy pidpryyemstv i orhanizatsiy № 291 vid 30.11.1999 r. [Instruction on application of the Plan of accounts of accounting of assets, capital, liabilities and business operations of enterprises and organizations No. 291 of 30.11.1999] (n.d.). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99> (accessed 20 December 2019). (in Ukrainian)
7. Kir'yan S.M. (2005). *Accounting for Real Investment in Agriculture*. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv: NSC IAE. (in Ukrainian)
8. Kuzhel'nyy M.V. (2001). *Teoriya bukhhalters'koho obliku: pidruchnyk* [Accounting theory: a textbook]. Kyiv: KNEU. (in Ukrainian)
9. Mayorova T.V., Kruk V.V., Shevchuk Ya.V. (2015). *Kapital'ni investytsiyi: sutnist' ta problemy realizatsiyi v kryzovykh umovakh* [Capital investment: the essence and problems of realization in crisis conditions]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*. № 21, pp. 12–16. (in Ukrainian)
10. Malyuha N.M. (2005). *Bukhhalters'ky oblik v Ukrayini: teoriya y metodolohiya, perspektyvy rozvytku* [Accounting in Ukraine: theory and methodology, prospects]. Zhytomyr. (in Ukrainian)
11. Met'yus, M.R. (1999). *Teoriya bukhgalters'kogo ucheta: uchebnik* [Theory of accounting: textbook]. M.: Audit, YUNITI. (in Russian)
12. Napadov'ska L.V. (2004). *Upravlins'ky oblik* [Management accounting]. Kyiv: Knyha. (in Ukrainian)
13. Natsional'ne polozhennya (standart) bukhhalters'koho obliku 1 «Zahal'ni vymohy do finansovoyi zvitnosti»: Nakaz Ministerstva finansiv Ukrayiny 07.02.2013 r. № 73 [National Accounting Standard 1: General Requirements for Financial Reporting: Order of the Ministry of Finance of Ukraine from 02.02.2013 № 73]. (n.d.). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13>. (accessed 20 December 2019). (in Ukrainian)
14. Ostapchuk T.P. (2004). *Accounting and control of capital investments: theory and practice of implementation*. Extended abstract of candidate's thesis. Ternopil'. (in Ukrainian)
15. Pro bukhhalters'ky oblik ta finansovu zvitnist' v Ukrayini: zakon Ukrayiny vid 16.07.1999 r. № 996-XIV [On Accounting and Financial Reporting in Ukraine: Law of Ukraine of July 16, 1999 No. 996-XIV]. (n.d.). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14> (accessed 20 December 2019). (in Ukrainian)
16. Reznik N.P., Slobodyanyk A.M., Kotlyarov V.O. (2018). *Investytsiyne zabezpechennya konkurentospromozhnosti ahro-promyslovykh formuvan': monohrafiya* [Investment support for competitiveness of agroindustrial formations: a monograph]. Kyiv: DP "Vyd. dim "Personal". (in Ukrainian)
17. Sopko V. (2000). *Bukhhalters'ky oblik: Navch. posibnyk* [Accounting: Educ. manual]. Kyiv: KNEU. (in Ukrainian)
18. Stolyarchuk N.M. (2018). Ob'yekty obliku i vnutrishn'oho audytu innovatsiynoyi diyal'nosti [Objects of accounting and internal audit of innovation activity]. *Ekonomika APK*, № 7, pp. 55–63. (in Ukrainian)
19. Chyryk, N.V. (2009). Orhanizatsiyno-metodychni aspekty obliku kapital'nykh investytsiy na promyslovykh pidpryyemstvakh [Organizational and methodological aspects of accounting of capital investments at industrial enterprises]. *Visn. Nats. un-tu "L'viv. politekhnika"*, № 647, pp. 535–539.

Khalleefah Ahmed Mohammed Saed,
Postgraduate student
Accounting and business consulting department,
*Simon Kuznets Kharkiv National
University of Economics*

Халліфах Ахмед Мохаммед Саєд,
аспірант кафедри обліку і бізнес-консалтингу,
*Харківський національний економічний
університет імені Семена Кузнеця*

FORMING THE INFORMATION SPACE OF CONTROLLING WITHIN ENTERPRISE MANAGEMENT

Khalleefah A.M. Forming the international space of controlling within enterprise management. The necessity of using strategic management accounting and the controlling system has been proved based on the provisions of fourth industrial revolution. The purpose of this article is to create an enterprise's integrated accounting and the controlling system as a combination of management accounting, internal audit, and predictive analytics subsystems. The internal structure and the interconnection of an integrated accounting and the controlling system with the different levels of enterprise management hierarchy have been given. The project structure for accounting organizing has been substantiated. The article made an emphasis on expanding the analytical and predictive capabilities of strategic management accounting. The methodical approach to create a list of accounting nomenclatures based on the use of the enterprise architectural model has been substantiated.

Key words: controlling, information space, internal audit, accounting and analytical support, management, decision-making.

Халліфах А.М. Формування інформаційного простору контролінгу в менеджменті підприємства. Шляхом орієнтації на досягнення четвертої промислової революції доведено необхідність використання промисловими підприємствами комбінації стратегічного управлінського обліку та системи контролінгу. Метою статті постало створення інтегрованої системи обліку та контролінгу на підприємстві. Доведено доцільність розгляду такої інтегрованої системи як комбінації підсистем стратегічного управлінського обліку, внутрішнього аудиту та інструментів прогнозової аналітики. Запропоновано внутрішню структуру завдань та визначено взаємозв'язок інтегрованої системи контролінгу з різними ієрархічними рівнями управління підприємством. Обґрунтовано структура проекту з організації впровадження інтегрованої системи контролінгу, особливістю якої є застосування спірального підходу до розробки й реалізації проекту організації. Дана пропозиція дозволяє максимально задовольнити інтереси всіх зацікавлених в роботі системи контролінгу осіб. У статті зроблено акцент на розширення аналітичних і прогностичних можливостей стратегічного управлінського обліку. Обґрунтовано методичний підхід до створення переліку облікових номенклатур, заснований на основі використання архітектурної моделі підприємства. Доведено необхідність використання як інструментів інтегрованої системи контролінгу сучасних підходів до ведення облікового процесу, таких як бережливий облік (Lean-accounting) та облік проходу (throughput accounting), що відповідає зміні управлінської парадигми, привнесеної теорією обмежень. Такий підхід дозволив визначити особливості організації стратегічного обліку витрат, як однієї з головних компонент інтегрованої системи контролінгу. Досліджено проблему запитів користувачів облікової інформації та запитів зовнішніх та внутрішніх користувачів. У якості можливого варіанту вирішення даної проблеми запропоновано розширення облікових номенклатур ймовірнісними характеристиками. Доведено, що залучення інструментів предикативної аналітики має орієнтуватися не стільки на відповідні показники попередніх періодів, скільки на оновлення порядку обліку господарських операцій, на основі яких формуються важелі управлінського впливу.

Ключові слова: контролінг, інформаційний простір, внутрішній аудит, обліково-аналітичне забезпечення, менеджмент, прийняття рішень.

Халлифах А.М. Формирование информационного пространства контроллинга в менеджменте предприятия. Путем ориентации на достижения четвертой промышленной революции доказана необходимость использования комбинации стратегического управленческого учета и системы контроллинга. Целью статьи стало создание интегрированной системы учета и контроллинга на предприятии как комбинации подсистем управленческого учета, внутреннего аудита и прогнозной аналитики. Предложена внутренняя структура и взаимосвязь интегрированной системы контроллинга с различными иерархическими уровнями

управления предприятием. Обоснована структура проекта по организации бухгалтерского учета. В статье сделан акцент на расширение аналитических и прогностических возможностей стратегического управленческого учета. Обоснован методический подход к созданию перечня учетных номенклатур, основанный на основе использовании архитектурной модели предприятия.

Ключевые слова: контроллинг, информационное пространство, учетно-аналитическое обеспечение, внутренний аудит, менеджмент, принятие решений.

Formulation of the problem. Decision-making is an essential component in modern economic research and plays a crucial role in ensuring the efficiency of enterprise operations. Nowadays, the business environment becomes more complicated with accelerating changes in customer behavior and production method. Meanwhile, every economic entity has to be involved in communication and cooperation with a tremendous amount of subcontractors, suppliers, researchers, banks, government representatives, etc. Tightening competition on the market leads to a different type of production cooperation chains, with a vast amount of hierarchy levels, appearance. Each of the given examples of modern business transformation causes increasing in the amount and quality of information, which is required from an enterprise decision-making system. Not all of such information could be achieved from the enterprise accounting system. Moreover, effective decision-making and enterprise functioning also require confidence in decision implementation. That is why the internal control system becomes very relevant for enterprise management. Although the relevance of internal control is not questioned, ensuring such control effectiveness is only possible in case of its integration with management accounting and strategic management. Given this, the problem of enterprise integrated controlling system forming becomes very relevant and requires detailed consideration.

Analysis of recent research and publications. A considerable amount of literature has been dedicated to solving the problems of internal control organizing. Some authors in this case use the «controlling» concept. The classic book here is D. Hahn's [1] work, which made a basis for researches in the field of controlling («Controllingkonzepte» in German) and also created many contradictions. In this case, the lack of uniformity in the understanding of controlling concept has to be noticed, especially in the accounting-oriented researches, written in English. The «controlling», in D. Hahn's [1] explanation is an integrated management support system. The support system of this kind consists of areas such as risk management, information gathering, key performance indicators evaluating, tactical and operational planning implementation, etc. From the modern point of view, it is necessary to add to these areas the predictive analytic system, elements of artificial intelligence, creating dashboards, and other achievements from the fourth industrial revolution. Unfortunately, existing researches do not give enough attention to combining internal control system with the listed tools. Although the concept of «Accounting 4.0» has been invented long ago, the enterprise internal control system does not always use digitalization achievements. In B. Aslanertik and B. Yardımcı [2] explanation of the «Accounting 4.0» paradigm, accounting became the basis for combining strategic and operational aspects of value creation for the primary consumers.

An example here is A. Kanak with his co-authors' proposal [3], where they offered usage of digital twin concept

for creating the blockchain architecture for modelling and controlling the enterprise operations. It is evident, accounting does not necessarily have to be based on the blockchain technology, as suggested in the [3] research. However, the enterprise internal control system must be oriented on the connection between strategic management stockholders' information requests and management accounting capabilities. Thus, the enterprise internal control system has to be transformed into an integrated system of control (integrated controlling system). The proof of this statement also connected to the research of B. Aslanertik and B. Yardımcı [2], where the question have been raised about the possibility to use the total amount of available data for decision making.

Integrated system of control cannot be considered separately from its accounting and analytical support. Usually the researches in management accounting have covered this very important task. As an example here the researches of P. Atrill [4], K. Braun [5], K. Corsi [6], E. McLaney [4], W. Tietz [5] could be given. However, during the management accounting organization, it is also necessary to be aware of the differences in the decision-makers' information requests. The research in the field of accounting information systems creating and financial accounting information using, conducted by M. Bettner [7], R. Hilton [8], D. Platt [8], B. Romney [9], P. Steinbart [9], may be useful. Unfortunately, the only weak link between these two sets of researches could be established. That is why researching of the areas of creating decision-making system have to be continued. Moreover, the J. Broadbent and R. Laughlin [13] proposals about the existence of some differences between the concepts of «accounting control» (about the use of systems of accounting) and «controlling accounting» (to ensure that accounting practices fits to enterprises' concerns) have to be taken into consideration.

In the case of accounting, many researchers, such as S. Bragg [10] and D. Chorafas [11], refer to forming the internal control environment. This environment also could be presented as a part of the decision-making system. In the article's author opinion, the process of forming the internal control environment must be expended on connection with strategic enterprise management. The proof of this proposal could be based on C. Chapman's [12] study, which provides developments in the management accounting by expanding the accounting process on the enterprise strategic initiatives. The same expanding must be done towards internal control system. Moreover, in case of forecasting and prediction the decision-making, forming the internal control system could be based on new accounting technics like lean accounting described by J. Stenzel [14] or throughput accounting based on the usage of the Theory of Constrain and represented by J. Caspari [15]. This suggestion will determine the purpose of the research.

Setting objectives. The purpose of this article is to create an enterprise's integrated accounting and the controlling system as a combination of management account-

ing, internal audit, and predictive analytics subsystems. The author's hypothesis is that a combination of such subsystems will provide the most complete satisfaction of the interests of stockholders in information support for solving their problems.

Presentation of the main research material. Achieving the article goal implies that only the integrated accounting and controlling system (IACS) is capable of solving problems related to the development of scientifically substantiated relevant to changing current requirements from customers and the environment. Forming IACS is necessary for receiving the relevant management recommendations for the adoption of optimal managerial decisions concerning the development of business entities not only at present, but also for the long-term perspective. IACS helps the enterprise to achieve its strategic and operational goals, using a systematic and consistent approach to assessing and improving the effectiveness of information gathering, risk management processes, profit prediction, and corporate governance. The main task of IACS is an independent objective assessment of economic, organizational and information characteristics of the company in order to express an opinion on their relevance and adequacy, developing recommendations for their improvement, and improving the efficiency of management. For achieving these tasks, IACS has to be integrated with the enterprise management system. This integration is possible only in the case of establishing a connection with all types of enterprise management. The main areas of contact between IACS and enterprise management are shown in Figure 1. In addition, Figure 1 presents the inner structure of the IACS. The presence of the corporate governance system as

a part of the Fig. 1 gives us the possibility to consider the integrated reporting concept as a part of IACS. The IACS should be oriented on the priority use of information about the external sphere of activity of the enterprise, since in today's changing economic conditions, traditional systems of collection and processing of accounting information are not adapted for tracking and forecasting crisis business tendencies, they are mostly focused on stable external conditions of activity.

IACS in the author's understanding is a conglomerate of instruments of financial and managerial accounting, which has a strategic orientation, which allows integration of accounting information with the data on the external environment and information predictive nature. Only under such conditions, IACS can be fully implemented in the process of corporate governance and strategic management. This is exactly what is shown in Fig. 1. The information generated by the system of IACS will serve as an information basis for the formation and implementation of a business strategy. The main difference of IACS is the widespread use of tools for analysis and management of the environment with strategic accounting. One of the shortcomings of the accounting system is the excessive concentration on the factors of the internal environment of the enterprise and the lack or non-systematic conduct of the analysis of external factors. These disadvantages could overcome the IACS presenting as an element of the strategic management system. IACS should ensure the adaptation of managers to changes occurring in the enterprise environment, provide identification of critical situations, main opportunities and threats, and generally act as an instrument for maintaining economic security and ensur-

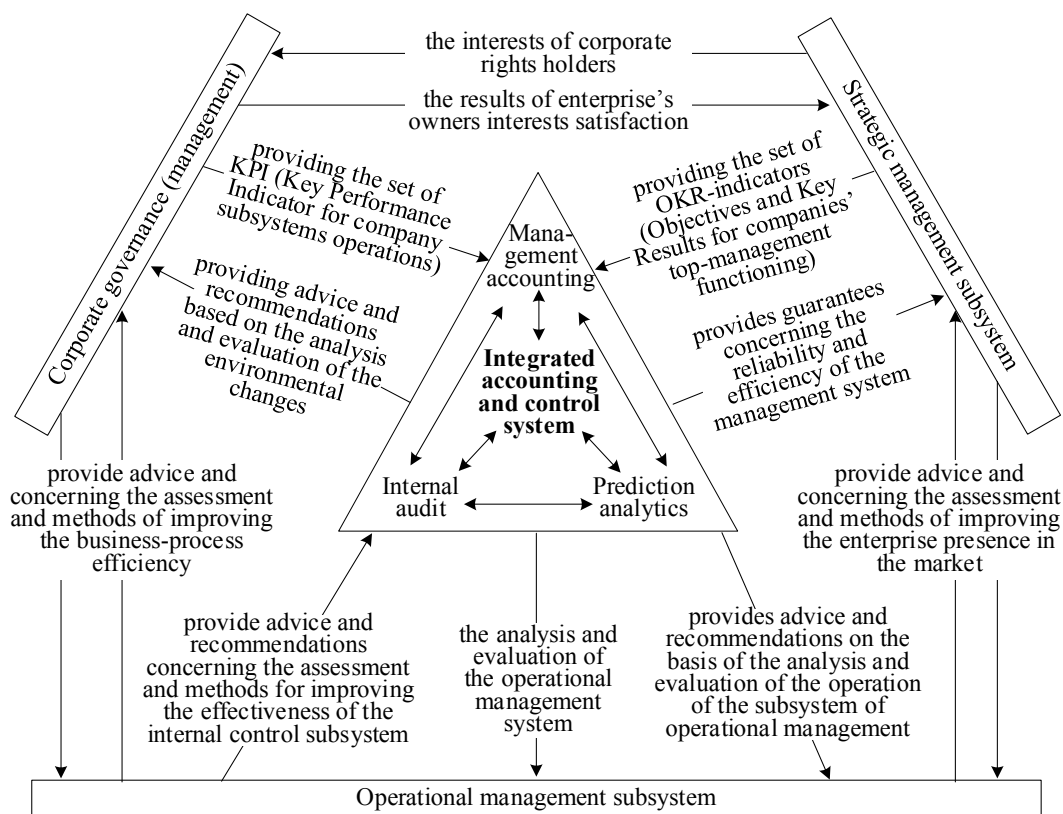

Figure 1. The interconnection between an integrated accounting and the controlling system (IACS) and different levels of enterprise management hierarchy

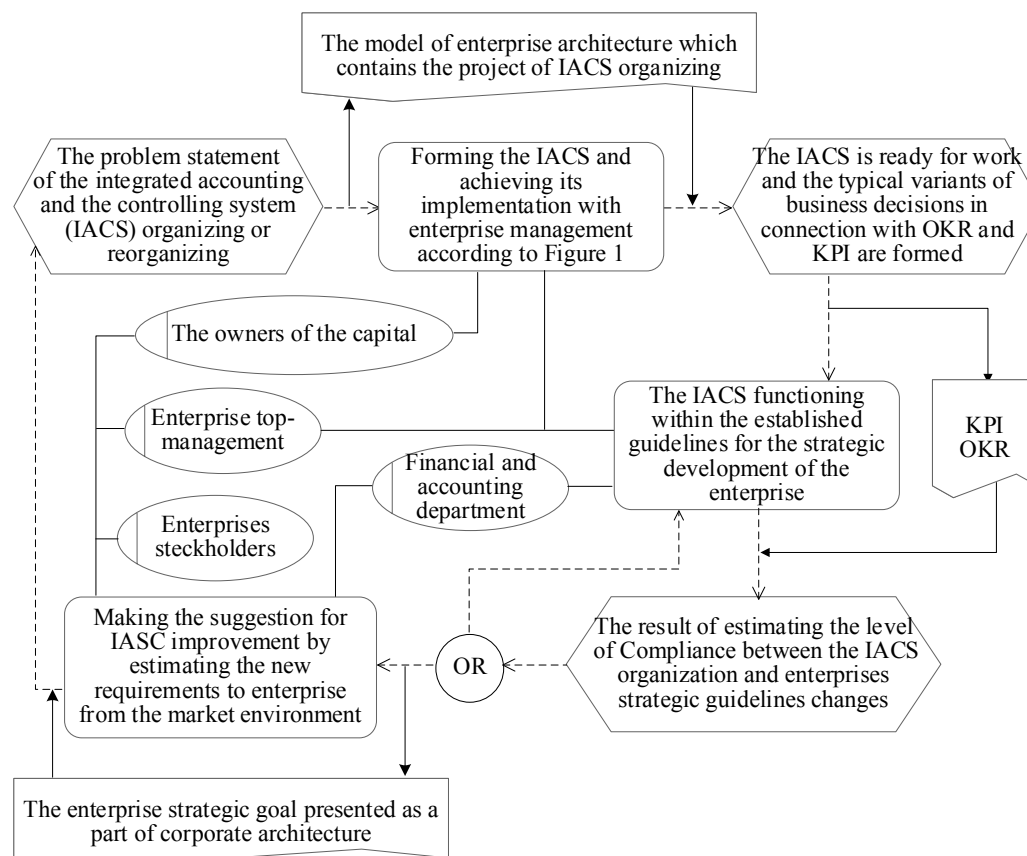

Figure 2. The description of the integrated accounting and the controlling system implementation, presented in EPC-notation

ing sustainable development of the enterprise in a dynamic market environment. In order to determine and implement the strategy of the organization's management, there must be an in-depth understanding of the external environment, trends in its development and the place occupied by the organization.

IACS could help to solve one of the biggest current problems of inconsistencies between inquiries of internal and external users of the accounting metrics. In addition to retrospective accounting information, users also need predictive and probabilistic information that would reveal the tendencies of the operation of the company and form a vision of depositors of capital regarding the prospects of investment, the provision of borrowed funds, etc. The investor as an external user of financial reporting is more concerned with the question of the efficiency of operations and financial stability in the future period in which his investments will work, and not what it was before the investments. Moreover, the current accounting can only give a picture of the past and in no way the future. Consequently, the demand for predictive accounting information could be fulfilled by implementing IACS. The use of predictive (probabilistic) information in IACS involves not only the formation of forecast financial statements for internal and external users (shareholders, investors, rating agencies, etc.) obtained with techniques similar to the evaluation of investment projects. Forecast information should also be formed by using non-conservative accounting methods that are based on the probability indicators. That is, the starting point for forecasting the accounting

indicators should not be the corresponding indicator of the previous period. In this case implementing IACS must be based on transformation of the accounting techniques, which are used for forming the key performance indicator. The author's view of this kind of improvement while IACS implementing is shown in Figure 2.

Presented in Figure 2 organizational sequences of the project of IACS developing is based on the Event-Driven Process Chain (EPC) Diagram. Because this diagram was made for modeling the business process improvement, it gives the possibility to represent the interconnection among the enterprise department during the IACS implementing and improvement in Figure 2. The advantage of the article proposal is the involvement of the enterprise architecture concept for discovering the structure of integrated accounting and the controlling system.

Conclusions from the conducted research. Thus, IACS is considered as an informational and decision-making support of enterprises' management. The IACS allows to identify the factors for enterprise success creation and could provide information about them for making managerial decisions. In this case, the system of strategic accounting is considered as one of the security subsystems of the system of IACS. The generalization of the reasons for the necessity of constructing IACS allows us to establish that as the preconditions for its emergence acted as external factors (general economic) and internal (direct accounting). From the moment of its occurrence, accounting performs a service function, providing the needs of enterprise stockholders' for information to make appropriate manage-

rial decisions. Depending on the changes in user inquiries, the emergence of new requirements for accounting information is gradually transforming the accounting theory and methodology. In view of this, IACS should be built

based on use of methodological tools that will identify and parameterize the objects of the environment and handle and present information about them to users for strategic management decisions.

References:

1. Hahn D. Controllingkonzepte. Planung und Kontrolle. Wiesbaden: Springer, 1996. 1297 p.
2. Aslanertik B.A., Yardimci B. A Comprehensive Framework for Accounting 4.0: Implications of Industry 4.0 in Digital Era // Blockchain Economics and Financial Market Innovation Financial Innovations in the Digital Age. Switzerland: Springer, 2019. P. 549–563.
3. Kanak A., Ugur N., Ergun S. A Visionary Model on Blockchain-based Accountability for Secure and Collaborative Digital Twin Environments // IEEE International Conference on Systems, Man and Cybernetics (SMC). 2019. P. 3512–3517.
4. Atrill P., McLaney E. Management Accounting for Decision Makers. England: Prentice Hall, 2009. 561 p.
5. Braun K.W., Tietz W.M. Managerial Accounting. New York: Pearson, 2011. 981 p.
6. Reshaping Accounting and Management Control Systems. New Opportunities from Business Information Systems / ed. Corsi K. et al. Switzerland: Springer, 2017. 342 p.
7. Bettner M.S. Using Accounting & Financial Information. Analyzing, Forecasting, & Decision Making. New York: Business Expert Press, 2014. 152 p.
8. Hilton R.W., Platt D.E. Managerial Accounting. Creating Value in a Dynamic Business Environment. New York: McGraw-Hill, 2014. 846 p.
9. Romney B.M., Steinbart P.J. Accounting Information Systems. USA: Pearson, 2018. 769 p.
10. Bragg S.M. Accounting Control Best Practices. USA: Wiley, 2009. 306 p.
11. Chorafas D.N. Implementing and Auditing the Internal Control System. Great Britain: Palgrave Macmillan, 2001. 390 p.
12. Chapman C.S. Controlling Strategy: Management, Accounting, and Performance Measurement. USA: Oxford University Press, 2005. 204 p.
13. Broadbent J., Laughlin R. Accounting control and controlling accounting: interdisciplinary and critical perspectives. United Kingdom: Emerald Group Publishing, 2013. 307 p.
14. Stenzel J. Lean Accounting: Best Practices for Sustainable Integration. New Jersey: Wiley, 2007. 344 p.
15. Caspari J.A., Caspari P. Management dynamics. Merging Constraints Accounting to Drive Improvement. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc., 2004. 353 p.

УДК 657.6:334.735

Цебень Р.Л.,

кандидат економічних наук
доцент кафедри обліку, аудиту та оподаткування,
Хмельницький національний університет

Tseben Ruslan,

Candidate of Sciences (Economics), Associate professor,
Associate Professor of the Department of
accounting, auditing and taxation,
Khmelnytsky national university

ОРГАНІЗАЦІЯ ВНУТРІШНЬОГО АУДИТУ НА ПІДПРИЄМСТВАХ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Цебень Р.Л. Організація внутрішнього аудиту на підприємствах сільського господарства. Стаття присвячена проблемам організації внутрішнього аудиту на підприємствах сільського господарства України. Основними питаннями необхідності впровадження внутрішнього аудиту є його спрямованість на забезпечення інформаційних потреб управління. Розглянуто цілі й обсяг внутрішнього аудиту в контексті оцінювання та покращення ефективності процесів управління. Визначено доцільність застосування фундаментальних принципів професійних бухгалтерів до посадових осіб, які здійснюватимуть внутрішній аудит у сільськогосподарських підприємствах. Значну увагу приділено критеріям внутрішнього аудиту. Досліджуються проблеми статусу відділу внутрішнього аудиту в організаційній структурі сільськогосподарських підприємств. Значна увага приділяється методичному забезпеченню проведення внутрішнього аудиту.

Ключові слова: сільськогосподарські підприємства, внутрішній аудит, організаційний статус, критерії внутрішнього аудиту, стандарти внутрішнього аудиту.

Цебень Р.Л. Организация внутреннего аудита на предприятиях сельского хозяйства. Статья посвящена проблемам организации внутреннего аудита на предприятиях сельского хозяйства Украины. Основными вопросами необходимости внедрения внутреннего аудита является его направленность на обеспечение информационных потребностей управления. Рассмотрены цели и объем внутреннего аудита в контексте оценки и повышения эффективности процессов управления. Определена целесообразность применения фундаментальных принципов профессиональных бухгалтеров к должностным лицам, которые будут осуществлять внутренний аудит в сельскохозяйственных предприятиях. Значительное внимание уделено критериям внутреннего аудита. Исследуются проблемы статуса отдела внутреннего аудита в организационной структуре сельскохозяйственных предприятий. Значительное внимание уделяется методическому обеспечению проведения внутреннего аудита.

Ключевые слова: сельскохозяйственные предприятия, внутренний аудит, организационный статус, критерии внутреннего аудита, стандарты внутреннего аудита.

Tseben R.L. Organization of internal audit in agricultural enterprises. The article is devoted to problems of organization of internal audit at the enterprises of agriculture of Ukraine. In today's rapidly changing market environment, the value of internal control of an enterprise increases, which is reflected in the search for appropriate management levers. One of the most effective ways of improving the effectiveness of internal control is internal audit, which is identified with activities aimed at evaluating the accounting systems and internal control of the enterprise. Internal audit has not yet been extended to most Ukrainian enterprises, this also applies to agricultural enterprises. Given the need to improve the efficiency of enterprises in this particular field, it raises the question of the feasibility of introducing internal audit in agricultural enterprises. This is of theoretical and practical importance, which indicates the relevance of the research topic. The main issues of internal audit need are its focus on meeting information management needs. The necessity of finding new levers of management aimed at achieving the highest indicators of systematic efficiency of the use of stocks, functions, structure and process of agricultural activity is substantiated. The influence of the choice of the concept of internal audit on the place of the internal audit department in the structure of the enterprise is investigated. It is suggested to build internal audit on agricultural enterprises on the basis of subordination to their owners. Understanding the scope and purpose of internal audit is important. The objectives and scope of internal audit are discussed in the context of evaluating and improving the effectiveness of management processes. The expediency of applying the fundamental principles of professional accountants to officials who will carry out internal audit in agricultural enterprises is determined. Much attention has been paid to internal audit criteria. The methodological support of internal audit is considered, the expediency of using elements of the International Standards – Standards of Professional Practice of Internal Audit of the Institute of Internal Auditors is determined. The problems of the status of the internal audit department in the organizational structure of agricultural enterprises are investigated.

Key words: consumer co-operation, internal audit, internal audit criteria, organizational status, standards of internal audit.

Постановка проблеми. У сучасних умовах швидких змін ринкового середовища підвищується значення внутрішнього контролю підприємства, що знаходить своє відображення у пошуку відповідних важелів управління. Одним із найбільш дієвих способів підвищення ефективності внутрішнього контролю є внутрішній аудит, який ототожнюється з діяльністю, спрямованою на оцінювання систем бухгалтерського обліку і внутрішнього контролю підприємства.

Внутрішній аудит ще не набув поширення на більшості підприємств України, це стосується і підприємств сільського господарства. Зважаючи на необхідність підвищення ефективності діяльності підприємств саме цієї галузі, виникає питання доцільності впровадження внутрішнього аудиту на сільськогосподарських підприємствах. Це має теоретичне та практичне значення, що свідчить про актуальність теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання внутрішнього аудиту широко розглядаються у працях українських учених: А. Білоусова, М. Войнаренка, Н. Дорош, В. Козака, М. Корінська, О. Нетикши, В. Пантелеєва, О. Петрик, В. Шевчука та інших. Результати їхніх досліджень свідчать про значний внесок у розвиток внутрішнього аудиту в Україні. Незважаючи на значну кількість публікацій науковців, не досить

висвітлено особливості організації внутрішнього аудиту на підприємствах сільського господарства.

Метою статті є розгляд особливостей організації внутрішнього аудиту на підприємствах сільського господарства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ефективність діяльності сільськогосподарського підприємства залежить від методів управління, які в них застосовуються. У класичному розумінні процес управління господарською одиницею передбачає реалізацію основних функцій менеджменту, таких як планування, організація, мотивація і контроль. Дослідження вчених свідчать про недостатню ефективність управління в сільськогосподарських підприємствах [1], що зумовлює необхідність пошуку нових важелів управління, метою яких є досягнення найбільших показників системної ефективності використання запасів, функцій, структури та процесу сільськогосподарської діяльності.

З цього погляду, внутрішній аудит охоплює процес управління зворотним зв'язком, забезпечує отримання власниками достовірної інформації та виявлення прогалин в управлінні підприємством.

Н. Дорош виділяє концепції внутрішнього аудиту, застосовні на підприємствах різних галузей економіки: внутрішній аудит в інтересах керівництва, внутріш-

ній аудит в інтересах власників та внутрішній аудит в інтересах керівництва і власників підприємства [2, с. 245–248]. Від вибраної організаційної концепції внутрішнього аудиту залежить незалежність та об'єктивність роботи внутрішніх аудиторів, їхній статус в управлінській системі.

С. Петренко зазначає, що особливістю сучасного етапу розвитку внутрішнього аудиту в Україні є його спрямованість на обслуговування потреб власників та керівництва в інформації. Тому завданням внутрішнього аудиту стає забезпечення процесу управління підприємством достатньою та релевантною інформацією щодо оцінки ризиків та можливостей компанії, яка дає змогу приймати ефективні управлінські рішення, а також оперативно коригувати прийняті рішення у разі впливу зовнішніх чи внутрішніх чинників [3, с. 38].

Недостатність розвитку внутрішнього аудиту в сільському господарстві пов'язується з недостатньою державною регламентацією особливостей його впровадження та здійснення. Внутрішній аудит на законодавчому рівні впроваджено тільки в комерційних банках України [4].

Розглядаючи питання необхідності внутрішнього аудиту, необхідно врахувати, що основним критерієм у цьому разі буде масштаб діяльності підприємства, від якого залежить:

- чи потрібен додатковий контроль за діяльністю підприємства, оскільки чим менше підприємство, тим менший ризик невиявлення помилок звичайними інститутами внутрішньогосподарського контролю;
- чи має підприємство у своєму розпорядженні достатні кошти для утримання служби внутрішнього аудиту, іншими словами, чи не перевищуватимуть витрати на внутрішній аудит корисний ефект від його використання [5, с. 123].

Згідно з Міжнародними стандартами контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг відділ внутрішнього аудиту (internal audit function) – відділ суб'єкта господарювання, що передбачає надання впевненості та консультування, призначені для оцінювання й поліпшення ефективності процесу управління суб'єктом господарювання, а також процесів управління ризиками і внутрішнього контролю [6, с. 707].

Міжнародний стандарт аудиту 610 «Використання роботи внутрішніх аудиторів» надає рекомендації зовнішнім аудиторам під час розгляду роботи внутрішнього аудиту. Але цей стандарт не стосується випадків, коли внутрішні аудитори суб'єкта господарювання надають допомогу зовнішньому аудиторові під час здійснення процедур зовнішнього аудиту.

Виникає питання, для чого на підприємстві використовувати внутрішній аудит, якщо можна скористатися послугами сертифициованих аудиторів.

Внутрішній аудит має багато спільного із зовнішнім аудитом, але між внутрішнім і зовнішнім аудитом є суттєві відмінності в рівнях незалежності, меті, призначенні й організації їх проведення. Проведення зовнішнього аудиту не виключає необхідності у здійсненні внутрішнього аудиту.

Важливими критеріями внутрішнього аудиту є:

1. Організаційний статус: особливий статус підрозділу внутрішнього аудиту на суб'єкті господарювання і вплив цього на його об'єктивність. Будь-які приму-

шення або обмеження з боку управлінського персоналу повинні ретельно розглядатися.

2. Обсяг діяльності, тобто характер і обсяг завдань, що виконуються внутрішніми аудитором. Необхідно визначати, чи дотримується управлінський персонал рекомендацій внутрішнього аудиту і чим це підтверджується.

3. Технічна компетентність: чи здійснюється внутрішній аудит особами, які як внутрішні аудитори мають відповідну технічну підготовку і професіоналізм. Наприклад, здійснення огляду політики найму та навчання внутрішніх аудиторів, їхній досвід і професійну кваліфікацію.

4. Належна професійна ретельність: чи належним чином здійснюється планування, нагляд, перевірка та документування внутрішнього аудиту.

5. Розгляд відповідності обсягу роботи і відповідних програм, розгляд того, чи залишається відповідною оцінка внутрішнього аудиту:

- чи отримані достатні та відповідні аудиторські докази, що забезпечують достовірну основу для сформульованих висновків;
- чи відповідають отримані результати обставинам та чи відповідають будь-які підготовлені звіти результатам виконаної роботи;
- чи розглянуті належним чином будь-які виключення або незвичайні питання, виявлені внутрішнім аудитом.

Побудова внутрішнього аудиту в інтересах управлінського персоналу визначатиме місце відділу внутрішнього аудиту в організаційній структурі підприємства та його підпорядкування одному з керівників підприємства.

Концепція внутрішнього аудиту в інтересах як власників, так і управлінського персоналу є суперечливою з позицій незалежності, оскільки підрозділ внутрішнього аудиту буде підпорядковуватися одному з керівників підприємства, що суттєво впливатиме на незалежність.

Внутрішній аудит на підприємстві має бути орієнтований на майбутнє і підпорядкований власникам підприємства, але інформація, яку внутрішні аудитори надаватимуть їм, паралельно повинна надаватися і керівництву [2, с. 221–222].

На нашу думку, внутрішній аудит на підприємствах сільського господарства доцільно будувати на засадах підпорядкування їхнім власникам. Якщо внутрішній аудит здійснюється в інтересах власників, тоді перебування відділу внутрішнього аудиту в структурі підприємства буде впливати на його незалежність та об'єктивність. Керівник підприємства підзвітний власникам, отже, можливі примушення чи обмеження з боку управлінського персоналу щодо внутрішнього аудиту.

Важливе значення під час упровадження внутрішнього аудиту має розуміння його обсягу і мети. Як правило, внутрішній аудит складається з таких елементів, як:

- моніторинг внутрішнього контролю;
- перевірка фінансової та господарської інформації;
- перевірка економічності і продуктивності діяльності, включаючи нефінансові заходи контролю суб'єкта господарювання;
- перевірка дотримання законів, нормативних актів та інших зовнішніх вимог, а також політики, директив управлінського персоналу та інших внутрішніх вимог.

Для того, щоб внутрішній аудит був ефективним, необхідно, щоб його виконували особи, які як внутрішні аудитори мали б відповідну технічну підготовку і професіоналізм. Кодекс етики професійних бухгалтерів виділяє фундаментальні принципи професійних бухгалтерів, яким повинні відповідати особи, які здійснюватимуть внутрішній аудит на підприємствах сільського господарства:

1. Чесність – внутрішній аудитор повинен бути прямим та чесним у всіх професійних та ділових стосунках.

2. Об'єктивність – внутрішній аудитор не повинен допускати упередженості, конфлікту інтересів або неналежного впливу з боку інших осіб на його професійні та ділові судження.

3. Професійна компетентність та належна ретельність – внутрішній аудитор зобов'язаний постійно підтримувати професійні знання та навички на рівні, потрібному для надання роботодавцеві компетентних професійних послуг, що базуються на знаннях сучасних тенденцій практики, законодавства та технології. Надаючи професійні послуги, внутрішній аудитор повинен діяти сумлінно і дотримуватися застосовних технічних і професійних стандартів.

4. Конфіденційність – внутрішній аудитор повинен поважати конфіденційність інформації, отриманої в результаті професійних та ділових стосунків, і не розголошувати таку інформацію третім сторонам без належних та визначених повноважень, якщо немає юридичного чи професійного права для розголошення цієї інформації. Внутрішній аудитор не повинен використовувати конфіденційну інформацію, отриману в результаті професійних та ділових стосунків, в особистих цілях чи в інтересах третіх сторін.

5. Професійна поведінка – внутрішній аудитор повинен дотримуватися відповідних законів та нормативних актів та утримуватися від будь-яких дій, які можуть дискредитувати професію.

Працівники відділу внутрішнього аудиту повинні досконало володіти як зовнішніми регуляторними документами, а саме законодавством України, наказами та розпорядженнями Мінпаливенерго, так і внутрішніми, такими як статут енергопостачальної компанії, облікова політика, накази та розпорядження енергопостачальної компанії. Внутрішні аудитори повинні удосконалювати свої знання та навички в процесі постійного підвищення кваліфікації.

Цілі й обсяг відділу внутрішнього аудиту в основному містять діяльність із надання впевненості та консультацій, призначену для оцінювання та покращення ефективності процесів управління суб'єктом господарювання, а також процесів управління ризиками і внутрішнього контролю, яку наведено нижче:

1. Діяльність, пов'язана з управлінням, – відділ внутрішнього аудиту може оцінювати процес управління під час досягнення цілей щодо етики і системи цінностей, управління результатами діяльності та підзвітності, повідомлення інформації про ризики і контроль відповідним рівням організації, а також ефективність обміну інформацією між тими, кого наділено найвищими повноваженнями, зовнішніми і внутрішніми аудиторами та управлінським персоналом.

2. Діяльність, пов'язана з управлінням ризиками, – відділ внутрішнього аудиту може допомагати суб'єкту

господарювання через ідентифікацію та оцінювання значущих загроз щодо ризиків, сприяючи поліпшенню управління ризиками і внутрішньому контролю (включаючи ефективність процесу фінансового звітування); відділ внутрішнього аудиту може виконувати процедури для допомоги суб'єкту господарювання у виявленні шахрайства.

3. Діяльність, пов'язана із внутрішнім контролем, – оцінювання внутрішнього контролю. Відділу внутрішнього аудиту можуть доручати конкретну відповідальність за огляд заходів контролю, оцінювання їхнього функціонування та надання рекомендацій з їхнього поліпшення. При цьому відділу внутрішнього аудиту надають впевненість щодо контролю. Наприклад, відділ внутрішнього аудиту може планувати та виконувати тести чи інші процедури, щоб надати впевненість управлінському персоналу і тим, кого наділено найвищими повноваженнями, стосовно структури, впровадження й ефективності функціонування системи внутрішнього контролю, включаючи заходи контролю, які є доречними для аудиту; перевірки фінансової та операційної інформації. Відділу внутрішнього аудиту можуть доручати виконати огляд засобів, використаних для ідентифікації, визнання, оцінювання, класифікації та складання звітів про фінансову й операційну інформацію, та зробити конкретний запит про окремі статті, включаючи детальне тестування операцій, залишків і процедур [6, с. 714].

Ефективність функціонування внутрішнього аудиту на підприємстві багато в чому залежить від його методичного забезпечення. У внутрішньому аудиті розрізняють стандарти трьох рівнів: міжнародні, національні та внутрішні стандарти підприємств [7, с. 43]. На нашу думку, під час організації внутрішнього аудиту на підприємствах сільського господарства доцільно використовувати елементи Міжнародних стандартів – Стандартів професійної практики внутрішнього аудиту Інституту внутрішніх аудиторів.

Стандарти професійної практики внутрішнього аудиту Інституту внутрішніх аудиторів розподіляються за такими групами:

1. Стандарти якісних характеристик:
– 1000 – цілі, повноваження та обов'язки;
– 1100 – незалежність та об'єктивність;
– 1200 – компетентність та професійне ставлення до роботи;
– 1300 – програма гарантії підвищення якості внутрішнього аудиту.

2. Стандарти діяльності:
– 2000 – управління функцією внутрішнього аудиту;
– 2100 – сутність роботи внутрішнього аудиту;
– 2200 – планування аудиторської задачі;
– 2300 – виконання аудиторської задачі;
– 2400 – надання звітності про результати;
– 2500 – нагляд за діями, які здійснюються за результатами аудиту;
– 2600 – прийняття ризику менеджменту.

3. Стандарти практичного застосування.
Стандарти практичного застосування повинні розроблятися для окремих об'єктів внутрішнього аудиту, а саме:
– стандарти внутрішнього аудиту основних засобів;
– стандарти внутрішнього аудиту запасів;
– стандарти внутрішнього аудиту коштів, розрахунків та інших активів;

- стандарти внутрішнього аудиту пайового капіталу та забезпечення зобов'язань;
- стандарти внутрішнього аудиту зобов'язань;
- стандарти внутрішнього аудиту доходів і результатів діяльності;
- стандарти внутрішнього аудиту витрат діяльності тощо.

Стандарти діяльності повинні містити положення щодо регламентації здійснення та управління процесу внутрішнього аудиту в сільськогосподарському підприємстві. Стандарти діяльності повинні охоплювати усі етапи здійснення внутрішнього аудиту, а саме:

1. Вибір об'єкта для перевірки.
2. Планування внутрішнього аудиту.
3. Підготовка нормативної бази, програми і документів, що підтверджують повноваження аудиторів.
4. Спостереження, збір, аналіз, обробка та документування інформації з вибором і застосуванням конкретних методів і прийомів.
5. Оцінка адекватності системи управління та контролю.
6. Верифікація (оцінка роботи системи).
7. Підсумкові висновки та рекомендації, підготовка звіту, розроблення заходів та опрацювання рішень.
8. Організація подальшого контролю за виконанням розроблених заходів і прийнятих рішень.

Стандарти практичного застосування повинні розроблятися для окремих об'єктів внутрішнього аудиту, а саме:

- стандарти внутрішнього аудиту основних засобів;
- стандарти внутрішнього аудиту запасів;
- стандарти внутрішнього аудиту коштів, розрахунків та інших активів;
- стандарти внутрішнього аудиту власного капіталу та забезпечення зобов'язань;
- стандарти внутрішнього аудиту зобов'язань;
- стандарти внутрішнього аудиту доходів і результатів діяльності;
- стандарти внутрішнього аудиту витрат діяльності.

Стандарти практичного застосування повинні охоплювати і об'єкти операційного аудиту: технічні, технологічні процеси створення продукту, функції цих процесів, витрати живої та уречевленої праці на створення кінцевої продукції.

Вивчення практики внутрішнього аудиту дає змогу визначити чотири етапи проведення внутрішнього аудиту, які мають знайти своє відображення в Стандартах практичного застосування внутрішнього аудиту:

1. Планування та визначення аудиторського підходу.
2. Тестування засобів контролю.
3. Перевірка господарських операцій по суті.
4. Завершення внутрішнього аудиту [8, с. 56].

Аналізуючи місце внутрішнього аудиту в системі управління сільськогосподарським підприємством, можна зазначити, що внутрішній аудит відповідає за:

- збереження активів і ефективність їх використання;
- адекватність і ефективність управлінських рішень;
- ефективність роботи співробітників технічних та інформаційних систем;
- дотримання законів та норм, попередження і виявлення фактів їх порушення;
- достатність, точність, релевантність інформації, що створюється і передається для прийняття управлінських рішень;
- збереження комерційної таємниці.

Висновки. У результаті проведеного дослідження необхідно зазначити, що система внутрішнього контролю підприємств сільського господарства потребує удосконалення. З розвитком економічних реформ в Україні та світі внутрішній аудит стає невід'ємним засобом управління підприємством, що є необхідною передумовою впровадження служби внутрішнього аудиту в діяльність сільськогосподарських підприємств.

Значну увагу під час упровадження внутрішнього аудиту в сільському господарстві необхідно приділяти розробленню методичного забезпечення процесу його здійснення, що може бути напрямом подальших досліджень.

Список використаних джерел:

1. Казакова В.І. Управління фінансовими ресурсами сільськогосподарських підприємств : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.04 "Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)". Київ, 2010. 22 с.
2. Дорош Н. І. Аудит: методологія і організація. Київ : Знання, КОО, 2001. 402 с.
3. Петренко С. Методологічні підходи до здійснення процесу внутрішнього аудиту // Бухгалтерський облік і аудит. 2011. № 7. С.37–41.
4. Положення про організацію внутрішнього аудиту в комерційних банках України, затверджено постановою Правління НБУ від 20.03.98 року № 114.
5. Акімова Н.С. Внутрішній аудит в Україні: сутність, проблеми розвитку та шляхи їх усунення // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг : зб. наук. пр. У 2-х ч. Ч. 1 / відпов. ред. О.І. Черевко. Харків : ХДУХТ, 2012. Вип. 1(15). С. 121–128.
6. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг. Частина 1 : видання 2016–2017 року. Київ : Видавництво «Фенікс», 2017. 1142 с.
7. Нетикша О. Стандарти внутрішнього аудиту підприємства // Бухгалтерський облік і аудит. 2003. № 8. С. 43–50.
8. Пантелеев В.П. Внутрішній аудит : навч. посіб. / за ред. В.О. Шевчука. Київ, 2006. 247 с.

References:

1. Kazakova V.I. (2010) *Upravlinnja finansovymy resursamy sil's'kogospodars'kykh pidpryjemstv* [Management of financial resources of agricultural enterprises]: avtoref. dys. na zdobuttja nauk. stupenja kand. ekon. nauk: spec. 08.00.04 "Ekonomika ta upravlinnja pidpryjemstvamy (za vydamy ekonomichnoji dijajlnosti)". Kyjiv. (in Ukrainian)
2. Dorosh N.I. (2001) *Audyt: metodologhija i orghanizacija* [Audit: methodology and organization]. Kyjiv : Znannja, KOO. (in Ukrainian)
3. Petrenko S. (2011) *Metodologhichni pidkhody do zdijsnennja procesu vnutrishnjogho audytu* [Methodological approaches to the implementation of the internal audit process]. *Bukhghalters'kyj oblik i audyt*, vol. 7, pp. 37–41.

4. Polozhennja pro orghanizaciju vnutrishnjogho audytu v komercijnykh bankakh Ukrainy [Regulations on the organization of internal audit in commercial banks of Ukraine], zatverdzheno postanovoju Pravlinnja NBU vid 20.03.98 roku # 114.
5. Akimova N.S. (2012) Vnutrishnij audyt v Ukraini: sutnistj, problemy rozvytku ta shljakhy jikh usunennja [Internal audit in Ukraine: nature, problems of development and ways of their elimination] // *Ekonomichna strateghija i perspektyvy rozvytku sfery torghivli ta poslugh*: zb. nauk. pr. U 2-kh ch. Ch. 1. Kharkiv: KhDUKhT, vol. 1, n. 15, pp. 121–128.
6. Mizhnarodni standarty kontrolju jakosti, audytu, oghljadu, inshogho nadannja vpevnenosti ta suputnykh poslugh (2017) [International standards for quality control, audit, review, other assurance and related services]. Chastyna 1 : vydannja 2016–2017 roku. Kyjiv: Fenik. (in Ukrainian)
7. Netyksha O.(2003) Standarty vnutrishnjogho audytu pidpryjemstva [Standards of internal audit of the enterprise]. *Bukhghaltersjkyj oblik i audyt*, vol. 8, pp. 43–50.
8. Pantelejev V.P. (2006) Vnutrishnij audyt [Internal audit] : navch. posib. / za red. V.O. Shevchuka. Kyjiv. (in Ukrainian)

УДК 657

Ценклер Н.І.,
 доктор економічних наук, доцент,
 професор кафедри обліку та оподаткування,
Ужгородський торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету
Сірмай Н.,
 магістр,
Ужгородський торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Tsenkler Natalia,
 Doctor of Sciences (Economics), Associate professor,
 Professor of the Department of Accounting and Taxation,
Uzhhorod Institute of Trade and Economics
of Kyiv National University of Trade and Economics
Syrmaj Natalia,
 Master Student,
Uzhhorod Institute of Trade and Economics
of Kyiv National University of Trade and Economics

ОСОБЛИВОСТІ ОБЛІКУ ВЕНЧУРНОГО ФІНАНСУВАННЯ

Ценклер Н.І., Сірмай Н. Особливості обліку венчурного фінансування. Ефективність здійснення інноваційної діяльності суб'єктом господарювання, прибутковість його венчурних інвестиційних проектів і конкурентоспроможність на ринку інноваційної продукції передусім залежать від повного та оперативного облікового забезпечення венчурним фінансуванням. Внаслідок цього необхідним є удосконалення системи інформаційного забезпечення за рахунок розвитку організаційно-методичних підходів до його облікового відображення, що дасть змогу здійснювати ефективне управління венчурним фінансуванням інноваційних підприємств. У статті розглянуто сутність венчурного капіталу, роль учасників венчурного інвестування, вплив властивостей процесу венчурного інвестування на бухгалтерський облік інвеститора, охарактеризовано елементи облікової політики за операціями з венчурним фінансуванням, окреслено рекомендації до робочого плану рахунків для відображення інформації про доходи та витрати від процедури венчурного інвестування.

Ключові слова: облік, венчурне фінансування, венчурний капітал, венчур, інвестор, інвестування.

Ценклер Н.И., Сирмай Н. Особенности учета венчурного финансирования. Эффективность осуществления инновационной деятельности субъектом хозяйствования, доходность его венчурных инвестиционных проектов и конкурентоспособность на рынке инновационной продукции прежде всего зависят от полного и оперативного учетного обеспечения венчурным финансированием. Вследствие этого необходимо совершенствование системы информационного обеспечения за счет развития организационно-методиче-

ских подходов к его учетному отображению, что позволит осуществлять эффективное управление венчурным финансированием инновационных предприятий. В статье рассмотрены сущность венчурного капитала, роль участников венчурного инвестирования, влияние свойств процесса венчурного инвестирования на бухгалтерский учет инвестатора, охарактеризованы элементы учетной политики по операциям с венчурным финансированием, определены рекомендации к рабочему плану счетов для отражения информации о доходах и расходах от процедуры венчурного инвестирования.

Ключевые слова: учет, венчурное финансирование, венчурный капитал, венчур, инвестор, инвестирование.

Tsenkler Natalia, Sirmaj Natalia. Peculiarities of venture financing accounting. The efficiency of the innovation activity of a business entity, the profitability of its venture investment projects and the competitiveness in the market of innovative products depend above all on the full and prompt accounting of venture financing. As a result, it is necessary to improve the system of information support by developing organizational and methodological approaches to its accounting, which will allow effective management of venture financing of innovative enterprises. The article deals with the influence of venture investment process properties on investor's accounting. There were described the elements of accounting policy for venture financing operations. The foresight in accounting policy of such elements of venture financing as establishing responsibilities of accounting and analysis of venture financing; evaluation of venture financing; the procedure of venture financing accounting, taking into account its forms and tranches; forms of initial documentation on venture financing (package of documents for each investment project), rules of their document circulation; forms of internal reporting on venture financing, setting deadlines for their submission and explanations of the indicators that should be contained in them, will allow management personnel to react in time to various events of an enterprise's innovation activity. The establishment of the document circulation procedure at an enterprise provides complete and timely reflection in the accounting of all events in the process of attracting venture financing and carrying out innovative activities. There were outlined the recommendations for the plan of accounts to reflect information on income and expenses from the venture investment procedure. According to the research, we believe that in order to increase transparency and analyticity, two processes need to be separated: venture financing, which will ultimately be attributed to the formation of the venture capital of a venture enterprise, and innovation activity, which comes down to obtaining an innovative product (patents, licenses, etc.). In this case, venture financing should be reflected in Section II of a Balance sheet «Long-term liabilities», as it is granted for a period of 2-4 years. The stages of venture capital investment are identified in three phases: pre-launch stage; early stage; extending the funding stage. The assets of the balance sheet will present patents, certificates, prototypes, brands, schemes, drawings, computer programs (Section I), expenses for incomplete scientific development (Section II) as a part of fixed assets. In the liabilities in section III will be shown the undivided profit and the received venture capital up to the exit.

Key words: accounting, venture financing, venture capital, venture, investor, investing.

Постановка проблеми. Нині розвиток венчурних інвестицій в інноваційній сфері стає одним із пріоритетних питань економічної політики. Впровадження наукових досягнень є двигуном прогресу і забезпечує розвиток як окремої держави, так і людства загалом. Важливою функцією сучасної економіки є втілення нових ідей і технологій у реальну продукцію або послуги. Одним із головних джерел цього перетворення є ринок венчурного капіталу. Необхідно враховувати, що венчурні інвестори працюють тільки з бізнесоутворюючими технологіями. У разі, коли технологія спрямована тільки на удосконалення виробничого процесу, вона може становити інтерес для стратегічного інвестора, безпосередньо зайнятого в цьому бізнесі. Таким чином, під час розгляду проблеми оцінки фірми венчурним інвестором мається на увазі, що ця фірма незалежно від стадії її розвитку є інноваційною. В умовах розвитку венчурної індустрії стають актуальними питання вдосконалення обліку фінансування інноваційних проєктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання венчурного інвестування розглядалися такими дослідниками, як: С. Ільєнкова, Л.М. Лапицька, А. Ніколен, В.П. Онищенко, Б.Г. Пилипенко, О.В. Усатенко, Г.Ю. Яковець та інші.

Необхідно відмітити, що питання венчурного фінансування розглядаються науковцями з погляду менеджменту венчурних фондів, у контексті нової правової

форми інноваційної діяльності як інструменту інноваційної платформи державної допомоги, як об'єкт оцінки для визначення ефективності інвестування. І недостатня увага приділяється проблемам вивчення цього питання з позиції системи бухгалтерського обліку.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження сутності венчурного інвестування та його облікове відображення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Венчурний капітал зародився в США в середині 50-х років [10, с. 3–4] як один із видів альтернативних джерел фінансування компаній. У Європі він отримав поширення тільки у кінці 70-х років. До цього у світі використовувалося декілька джерел фінансування малого і середнього бізнесу: банківський капітал, великі корпорації і компанії та капітал бізнес-ангелів. Поступово венчурний капітал як явище придбав масштабний і глобальний характер. Так, наприклад, в США до 2005 року більш ніж 23 500 компаній, що отримали свого часу венчурні інвестиції, принесли 2,1 трильйона доларів прибутку (що відповідає 16,6% від ВВП США) [9]. У Європі, компанії, що отримали венчурні інвестиції, створили 630 000 нових робочих місць у період між 2000 і 2004 роками [4, с. 25].

Нині є безліч визначень венчурного капіталу. Звернемося до визначення, яке використовує Національна асоціація венчурного капіталу США.

За визначенням Національної асоціації венчурного капіталу США, венчурний капітал – це фінансові ресурси, що надаються професійними інвесторами, які інвестують у молоді, швидко зростаючі компанії, що володіють потенціалом перетворення, в компанії, що роблять значний внесок в економіку. Венчурний капітал є важливим джерелом власних коштів для компаній-початківців [3, с. 14].

Венчур (англ. "venture" – ризикований захід, ризикований почин) – інноваційна ідея і діяльність на її основі (проект), оформлена у вигляді бізнес-плану, метою якої є створення нового продукту високих технологій, призначеного для реалізації у процесі здійснення підприємництва [1].

С. Ільєнкова [2], стверджує, що венчурний капітал – це вкладені кошти не тільки великих компаній, але й банків, страхових, пенсійних та інших фондів у сферу підвищеного ризику, в новий бізнес, що виник, розширюється або переживає різкі зміни. На відміну від інших форм інвестування, ця форма має низку специфічних особливостей, таких як: пайова участь інвестора в капіталі компанії у прямій чи опосередкованій формі; інвестування коштів на тривалий термін; участь інвестора в керуванні профінансованої компанії.

Л.М. Лапіцька [3] розглядає венчур як особливі економічні стосунки, за яких ключову роль в успіху компанії грає участь інвестора в управлінні і передачі засновникам компанії досвіду ведення бізнесу, корисних зв'язків і навичок. Саме такі "розумні" інвестиції і допомагають молодим компаніям пройти через період, коли саме існування компанії знаходиться під знаком питання.

Б.Г. Пилипенко [6] надає визначення поняття «венчурний капітал», яке поєднує у взаємодії фінансовий та інтелектуальний капітал, що формується в результаті діалектичного ускладнення процесу відтворення в економіці, внаслідок чого утворюється синергетичний ефект впливу інноваційних процесів на ділову активність у національних економічних системах шляхом активізації та розвитку в них інноваційного складника. Автор стверджує, що венчурний капітал лише тоді можна вважати джерелом фінансування інноваційних процесів, коли він перетворюється у венчурні інвестиції, тобто переходить у стадію функціонування.

Б.Г. Пилипенко при цьому акцентує, що таке трактування венчурного капіталу є комплексним та фокусується на капіталотворчій функції венчурного капіталу, що реалізується через механізм якісного розвитку вже наявного пайового капіталу інвестиційних компаній, який спрямовується на фінансування малих та середніх інноваційних підприємств із метою прискорення комерціалізації інновацій та зростання їхньої вартості.

Принципова відмінність венчурного капіталу від традиційного інвестування, як зазначає Б.Г. Пилипенко [6], полягає в тому, що його переважно інвестують в ідею, проект із підвищеним рівнем ризику. Адресати венчурного капіталу – венчурні фірми, які не зобов'язані ані виплачувати процентів, ані повертати отриманих сум. Інтерес інвестора задовольняється придбанням прав на всі новації, як запатентовані, так і безпатентні ноу-хау, та отриманням прибутку від реалізації науково-технічних розробок. Кошти для венчурного фінансування акумулюються спеціальними фінансовими і банківськими інститутами.

За результатами досліджень наукових джерел варто виділити специфічні риси венчурного капіталу:

- фінансування надається новим компаніям, що мають потенціал зростання, але не мають забезпечення, історії і доходів, що давало б їм можливість отримати кредит;
- підприємець передає деяку частину власності і контролю над бізнесом інвесторові;
- венчурні інвестиції, що вимагають високих прибутків, структуруються так, щоб повернення на них було здійснене впродовж 3–7 років;
- коли фірма стає ліквідною, інвестор здійснює вихід із фірми, а сама фірма переходить на інші джерела фінансування.

На ринку інституціонального венчурного капіталу діють професійні фінансові посередники, що притягають фінансові ресурси пенсійних фондів, банків, страхових компаній та інших фінансових інститутів і інвестують їх у підприємницькі структури. Для цих цілей створюються венчурні фонди, якими й управляють професійні інвестори.

Як правило, за кордоном венчурні фонди створюються у формі партнерств з обмеженою відповідальністю, що мають обмежену тривалість існування (звичайно не більше десяти років). Такі партнерства не є юридичними особами (це дозволяє уникнути подвійного оподаткування, а також значно спрощує процедуру реєстрації та інші юридичні процедури).

Генеральним партнером, що приймає інвестиційні рішення, й організатором венчурного фонду виступає компанія, що управляє, – фірма венчурного капіталу. Як правило ефективно працюючі фірми венчурного капіталу управляють декількома послідовно створюваними, але паралельно працюючими венчурними фондами. Генеральні партнери інвестують в компанії, придбавши частку в їхньому статутному капіталі. Часто генеральні партнери створюють дочірні компанії, що виконують функції бек-офісу і з конкретними венчурними фондами.

У процесі роботи венчурного фонду при ньому може створюватися консультативна рада, що складається з експертів у галузях, що цікавлять фонд, або ж фахівців з венчурного інвестування. Участь відомих у венчурному бізнесі осіб у консультативній раді істотно підвищує репутацію венчурного фонду.

В.П. Онищенко [5] виділяє дві категорії інвесторів у венчурному інвестуванні:

1. Інвестор (власник венчурного капіталу), що є представником колективних інтересів у вигляді венчурного фонду, інвестиційної компанії. Веде облік зібраних та інвестованих коштів. Об'єктів інвестицій має декілька, учасників донорів фонду – також декілька.
2. Інвестор (власник венчурного капіталу), що є представником особистих інтересів у вигляді підприємства. Веде облік інвестованих коштів. Об'єктів інвестицій небагато або один.

У першому випадку венчурний фонд (компанія) акумулює в собі кошти інших інвесторів та здійснює ризикові інвестиції в інноваційні підприємства. У другому випадку самостійний інвестор діє на власний ризик, вкладаючи кошти в інноваційний проект або проекти. У першому випадку це систематична діяльність, яка є основною діяльністю, коли існує потреба в аналітичному обліку самих інвестицій, зміни їхньої вартості в постінвестиційний період, оцінці їхньої ефективності. Це

повинно здійснюватися за єдиними принципами, єдиною методичною основою. Крім того, у таких підприємств є необхідність вести аналітичний облік коштів своїх учасників, вкладників, засновників у вигляді статутного, пайового капіталу, облігацій, довгострокових зобов'язань, цільового фінансування тощо. У другому ж випадку – це скоріше за все одиничні випадки, такі підприємства не мають значного портфелю інвестицій, а тому це спрощує облік. Це дослідження в першу чергу стосується першої категорії інвесторів – венчурних капіталістів, хоча результати дослідження підходять і можуть бути застосованими і другою категорією інвесторів [5].

Б.Г. Пилипенко [6] виділяє таких суб'єктів ринку венчурного капіталу:

1) інвестори венчурного капіталу – юридичні і фізичні особи, що надають фінансові кошти для ризикових вкладень у компанії;

2) компанії венчурного капіталу – ті, що управляють коштами, одержаними від інвесторів, і розміщують їх у різні інноваційні проекти;

3) реципієнти ризикового капіталу – компанії, які фінансуються венчурним капіталом.

Венчурні підприємці при цьому виступають у ролі посередників між інвесторами і реципієнтами ризикового капіталу. Неодмінною умовою вкладень є наявність інноваційної ідеї й ефективного менеджменту. Діяльність венчурного підприємця відбувається по замкнутій схемі: збір засобів інвесторів – пошук відповідних компаній і інвестиції в них – формування доданої вартості в компанії – вихід з компанії і повернення грошей інвесторам.

Розглянемо основні властивості процесу венчурного інвестування та можливий їх вплив на бухгалтерський облік інвестора (табл. 1).

Таблиця 1

Властивості процесу венчурного інвестування та можливий їх вплив на бухгалтерський облік інвестора

Властивість	Вплив на облікове відображення
1	2
відсутність вимог до реципієнта капіталу щодо надання гарантій повернення інвестицій	Вкладення капіталу в венчурне підприємство не забезпечується майновими заощадженнями чи активами підприємства. З точки зору обліку це означає відсутність необхідності використання рахунків наданих чи отриманих гарантій та зобов'язань
венчурне інвестування є довгостроковим, а тому венчурні інвестиції належать до довгострокових фінансових інвестицій з високим ступенем ризику в акції новостворених інноваційно-технологічних фірм (або венчурних підприємств)	Такий строк інвестування може бути від 3 до 7 років. Для обліку це означає, що венчурна інвестиція класифікується як довгострокова фінансова інвестиція. У інвестора виникає частка в статутному капіталі об'єкта інвестування, для обліку якої використовуються спеціальні рахунки довгострокових фінансових інвестицій
кошти спрямовуються або в статутний капітал, або надаються у формі інвестиційного кредиту	Інвестиційний кредит – це цільовий кредит на купівлю основних засобів для модернізації та розширення вже існуючого бізнесу. При кредитуванні об'єктом оцінки, насамперед, виступає не позичальник, а його інвестиційні наміри (інвестиційний проект). Отже, для реципієнта коштів у першому випадку отримані кошти стають частиною власного капіталу, а у другому випадку – частиною довгострокових зобов'язань. Для інвестора відповідно такі капіталовкладення обліковуються як довгострокові фінансові інвестиції (якщо вкладення відбулися в статутний капітал) або як довгострокова дебіторська заборгованість (якщо вкладення відбулися у вигляді інвестиційного кредиту). Таким чином, у інвестора можливе також використання рахунків обліку довгострокової дебіторської заборгованості, якщо кошти були надані у формі інвестиційного кредиту
процес венчурного інвестування включає в себе ряд кроків, які необхідно узгоджено здійснювати компанії і венчурному інвестору	Таким чином, облік процесу венчурного інвестування не зводиться лише до обліку довгострокових фінансових інвестицій.
протягом 3–4 років інвестор (венчурний фонд) бере участь в управлінні венчурним підприємством	Це означає, що інвестор стає підприємством, яке прямо або опосередковано здійснює контроль над підприємством або суттєво впливає на його діяльність.
вкладення капіталу зазвичай перевищують 20% статутного капіталу об'єкта інвестування	Такі вкладення також дають можливість суттєвого впливу на діяльність об'єкта інвестування. Відповідно до уже згаданого ПСБО 12 та МСБО 28 суттєвий вплив зокрема передбачає володіння двадцятьма або більше відсотками акцій (статутного капіталу) підприємства
венчурні фонди формують джерела венчурного капіталу за рахунок: приватних інвесторів, нефінансових корпорацій, благодійних фондів, пенсійних фондів, комерційних та інвестиційних банків, страхових компаній, коштів державних програм підтримки бізнесу	Це вимагає від венчурного фонду (компанії) побудованої аналітики щодо отриманих внесків. При цьому в залежності від організаційно-правової форми фонду та сутності цих внесків вони можуть бути частиною статутного або пайового капіталу, або частиною довгострокових зобов'язань чи цільового фінансування.

Джерело: сформовано за джерелом [5]

Недосконалість організаційних положень бухгалтерського обліку венчурного фінансування інноваційних підприємств унеможливує удосконалення методичного забезпечення обліку таких операцій відповідно до потреб управління. Тому для успішного ведення бухгалтерського обліку у суб'єктів залучення венчурного фінансування облік слід належним чином організувати.

Г.Ю. Яковець [8] запропоновано елементи облікової політики за операціями з венчурним фінансуванням, які забезпечать якісну організацію облікових процесів венчурного фінансування (табл. 2).

Передбачення в обліковій політиці зазначених елементів венчурного фінансування дасть можливість управлінському персоналу своєчасно реагувати на різні події інноваційної діяльності підприємства. Налагодження порядку документообігу на підприємстві забезпечує повне та своєчасне відображення в бухгалтерському обліку всіх подій у процесі залучення венчурного фінансування та здійснення інноваційної діяльності.

За результатами досліджень вважаємо, що в цілях підвищення прозорості необхідно розділити два процеси: венчурне фінансування, яке зрештою буде віднесено на формування статутного капіталу венчурного підприємства, і інноваційну діяльність, яка зводиться до отримання інноваційного продукту (патентів, свідоцтв та ін.).

При цьому венчурне фінансування повинно відображатися в розділі II балансу "Довгострокові зобов'язання", оскільки воно надається на період 2–4 роки. Стадії інвестування венчурного капіталу ідентифікуються на три етапи: достартова; рання стадія; розширення фінансування.

У активі балансу будуть представлені у складі необоротних активів отримані патенти, свідоцтва, дослідні зразки, бренди, схеми, креслення, комп'ютерні програми (розділ I), витрати на незавершені наукові розробки (розділ II). У пасиві, аж до виходу, в розділі III відображатиметься нерозподілений прибуток і отриманий венчурний капітал.

Відображення доходів та витрат від венчурного фінансування також має свої особливості. Для відображення в аналітичному розрізі облікових процесів венчурного інвестування О.В. Усатенко запропоновано використовувати додаткові субрахунки до рахунку 97 "Інші витрати", а саме 971 "Витрати відбору інноваційного проекту", 972 "Витрати здійснення процедури венчурного інвестування" та додаткові субрахунки до рахунку 71 "Інші операційні доходи": 711 "Дохід від отримання відсотків", 712 "Дохід від отримання дивідендів", 713 "Дохід від зростання вартості процедур венчурного інвестування".

Таким чином, О.В. Усатенко вважає, що для венчурних фондів процедури венчурного інвестування є неопераційною діяльністю, отже, це не основний вид діяльності фондів, заради якої вони і створюються. Тому для відображення доходів від процедур венчурного інвестування доцільно використовувати рахунок 71 «Інший операційний дохід», а для витрат – рахунок 97 «Інші витрати» [7].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, венчурний капітал виступає джерелом фінансування різних інвестицій в інноваційному процесі як у нові, технологічні, науково обґрунтовані утворення у сфері бізнесу, так і в інші ринкові і фінансові структури. Збільшення венчурних інвестицій

Таблиця 2

Елементи облікової політики за операціями з венчурним фінансуванням за Г.Ю. Яковець [8]

Положення облікової політики	Варіант (альтернативний чи безальтернативний)
1	2
Організаційна складова частина облікової політики	
Встановлення обов'язків щодо ведення обліку та аналізу венчурного фінансування	– включення обов'язків щодо ведення обліку та проведення аналізу стану та ефективності використання венчурного фінансування до обов'язків бухгалтера, що здійснює облік власного та позикового капіталу; – виділення в структурі бухгалтерської служби окремого бухгалтера, до обов'язків якого належить ведення обліку та аналізу венчурного фінансування
Методична складова частина облікової політики	
Оцінка венчурного фінансування	Врахування внесених коштів; оцінка попередньої вартості n-ого траншу венчурного фінансування; оцінка постінвестиційної вартості n-ого траншу венчурного фінансування
Порядок обліку венчурного фінансування з урахуванням його форм та траншів	Детальна характеристика способів залучення венчурних інвестицій для фінансування проектів інноваційного підприємства
Робочий план рахунків щодо венчурного фінансування	Визначення переліку рахунків синтетичного та аналітичного обліку для відображення венчурного фінансування
Технічна складова частина облікової політики	
Форми первинної документації щодо венчурного фінансування (пакет документів за кожним інвестиційним проектом), правила їх документообороту	Документи, для яких не передбачено уніфікованих форм, розробляються відповідно до потреб управління і затверджуються графіком документообігу
Форми внутрішньої звітності щодо венчурного фінансування, встановлення термінів їх подання та пояснення до показників, які повинні в них міститися	Форми внутрішньої звітності розробляються підприємством самостійно з урахуванням особливостей залучення венчурного фінансування для діяльності підприємства

забезпечить бізнес необхідними грошовими засобами, які з різних причин не можуть запропонувати банки. Також, компанії, які фінансуються венчурними фондами, отримують не лише гроші, але і досвід самого капіталіста: досвід управління компанією, ведення бухгалтерського обліку просування продукту, виробництва і так далі. Водночас молода компанія отримує

ділові зв'язки інвестора, які допоможуть зав'язати корисні знайомства для розвитку і просування. Облікове відображення доходів та витрат від операцій венчурного інвестування передбачає їх відображення у складі інших операційних доходів та інших витрат. Перспективним напрямом дослідження є аналітичне забезпечення венчурного фінансування.

Список використаних джерел:

1. Венчурный бизнес и венчурные инвестиции. Инновационная деятельность и инвестиционная деятельность. Проектное финансирование от бизнес-идеи до бизнес-плана. Глоссарий и термины венчурного бизнеса URL: http://venture-biz.ru/investitsionnye-proekty/rss/index.php?option=com_content&view=article&id=55:terminy-i&catid=15&Itemid=37 (дата звернення: 24.12.2019).
2. Ільєнкова С. Ринок інновацій: предмет та структура. Вісник ТУП. Наук. журн. № 5, ч. 1. Хмельницький : ТУП, 2008. С. 69–72.
3. Лапицкая Л.М. Венчурное финансирование : пособие. Минск : БГУ, 2018. 185 с.
4. Никонен А. Обзор рынка. Прямые и венчурные инвестиции в России СПб. : РАВИ, 2014. 100 с.
5. Онищенко В.П. Особливості венчурного інвестування та їх вплив на бухгалтерський облік інвестора. Науковий журнал " ЕКОНОМІЧНА НАУКА". № 2/2015. С. 19–22.
6. Пилипенко Б.Г. Венчурний капітал як джерело фінансування інноваційних процесів : автореферат. ДВНЗ «Університет банківської справи», 2015. 24 с.
7. Усатенко О.В. Бухгалтерський облік доходів та витрат процедур венчурного інвестування венчурних фондів. Придніпровська державна академія будівництва та архітектури. Східна Європа: економіка, бізнес та управління, Випуск 4(04). 2016. С. 410–418.
8. Яковець Г.Ю. Обліково-аналітичне забезпечення управління венчурним фінансуванням інноваційних підприємств : автореферат. ЖДТУ, 2015. 20 с.
9. Global Insight. 2007. Venture impact: The economic importance of venture capital backed companies to the US Economy, 3rd Edition. NVCA. URL: <http://ru.scribd.com/doc/86698105/Global-Insight-Venture-Impact-2011> (дата звернення: 24.12.2019).
10. Kaplan S.N., Strömberg P. How Do Venture Capitalists Choose Investments? // Financial Management. 2000. Vol. 2. P. 2–42.

References:

1. Venchurnyj biznes i venchurnye investicii. Innovacionnaya deyatel'nost' i investicionnaya deyatel'nost'. Proektnoe finansirovanie ot biznes-idei do biznes-plana [Venture business and venture investments. Innovative activity and investment activity. Project financing from business idea to business plan]. Glossarij i terminy venchurnogo biznesa [Venture Business Glossary and Terms]. Available at: http://venture-biz.ru/investitsionnye-proekty/rss/index.php?option=com_content&view=article&id=55:terminy-i&catid=15&Itemid=37 (accessed 24 December 2019).
2. Il'jenkova S. (2008). Rynok innovacij: predmet ta struktura [Innovation market: subject and structure]. Visnyk TUP. Naukovyj zhurnal [Bulletin of the TUP. Science journal]. Vol. 5, p. 1, pp. 69–72.
3. Lapyckaja L.M. (2018). Venchurnoe finansyrovanye: posobyje [Venture financing: textbook]. Mynsk: BGhU. (in Russian)
4. Nikonen A. (2014). Obzor rynka. Prjamyje i venchurnye investicii v Rossii [Direct and venture investments in Russia]. SPb.: RAVY. (in Russian)
5. Onyshhenko V.P. (2015). Osoblyvosti venchurnogho investuvannja ta jikh vplyv na bukhghaltersjkyj oblik investora [Features of venture investing and their impact on investor's accounting]. Naukovyj zhurnal «Ekonomichna nauka» [Scientific bulletin «Economic Science»]. Vol. 2, pp. 19–22.
6. Pylypenko B.Gh (2015). Venchurnyj kapital jak dzherelo finansuvannja innovacijnykh procesiv: avtoreferat [Venture capital as a source of financing for innovation processes: PhD Thesis]. DVNZ «Universytet bankivskojki spravy».
7. Usatenko O.V. (2016). Bukhghaltersjkyj oblik dokhodiv ta vytrat procedur venchurnogho investuvannja venchurnykh fondiv [Accounting of income and expenses of venture capital investing procedures of the venture funds]. Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia [Eastern Europe: Economics, Business and Management]. Vol. 4(04), pp. 410–418.
8. Yakovets H.Yu. (2015). Oblikovo-analitychne zabezpechennja upravlinnja venchurnym finansuvannjam innovacijnykh pidpryjemstv: avtoreferat [Accounting and analytical support for venture financing of innovative enterprises: PhD Thesis]. ZhDTU.
9. Global Insight (2007). Venture impact: The economic importance of venture capital backed companies to the US Economy. 3rd Edition. NVCA. Available at: <http://ru.scribd.com/doc/86698105/Global-Insight-Venture-Impact-2011> (accessed 24 December 2019).
10. Kaplan S.N., Strömberg P. (2000). How Do Venture Capitalists Choose Investments? Financial Management. Vol. 2, pp. 2–42.

НОТАТКИ

Науково-виробничий журнал

БІЗНЕС-НАВІГАТОР

Випуск 6.1-2 (56) 2019

Коректура • *Наталья Пирогівська*

Комп'ютерна верстка • *Вікторія Удовиченко*

Засновник і видавець:

Приватний вищий навчальний заклад «Міжнародний університет бізнесу і права».
Адреса редакції: 73039, Україна місто Херсон, вулиця 49 Гвардійської Дивізії 37-А
E-mail редакції: editor@business-navigator.ks.ua; Web site: www.business-navigator.ks.ua

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 27,44

Підписано до друку: 28.12.2019 р. Замов. № 0220/63. Наклад 100 прим.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»

73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а

Телефон +38 (0552) 39 95 80, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 6424 від 04.10.2018 р.